Valkinikas Memorial Book

ha-ʿAyarah bi-lehavot



THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE



MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman



Original publication data

TITLE	ha-ʻAyarah bi-lehavot : sefer zikaron li-kehilat Olḳeniḳ pelakh Ṿilnah / Shelomoh Farber.
IMPRINT	Tel Aviv : Ṿaʻad yotsʼe Olḳeniḳ ṿeha-seviva, 722 [1962]
DESCRIPT	287 p. : ill. ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- Valkinikas. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania -- Olkeniki. Olkeniki (Lithuania) -- Ethnic relations.
ADD'L NAME	Farber, Shelomoh, 1900-
ADD'L TITLE	Olkeniki in Flames

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

העיירה בלהבות

העיירה בלהבות

ספר זכרון לקהילת אולקניק, פלך וילנה

בעריכת

שלמה פרבר

בהוצאת ועד יוצאי אולקניק והסביבה

תל-אביב, תשכ"ב

OLKENIKI IN FLAMES

A MEMORIAL BOOK

EDITED BY

SHLOMO FARBER

PUBLISHED BY THE ASSIOCIATION OF FORMER RESIDENTS
OF OLKENIKI AND SURROUNDINGS
TEL AVIV, 1962

דפוס העשור
תל-אביב, רח׳ המסגר 66
Printed in Israel

תוכן העניינים

השואה



דבר העורך

מאז הצעתי להדפיס את הספר אולקניק עד היום, שזכינו להוציאו לאור, עברו כעשר שנים. קשיים ולבטים, בעיות וספקות ליוו את העוסקים בדבר במשך תקופה ארוכה זו. וכשהגענו עד הלום, ואנו מגישים את הספר לבני עירנו ולצבור, יצויין מראש, שאין אנו מתימרים לתת הערכה היסטורית־מדעית על עיירתנו הקטנה, ואין אנו מגישים לצבור חומר ספרותי מנופה. החומר, ברובו, נכתב מתוך משאת נפש ומתוך לבות כאובים של דור האבות, שהיו עדים לשואה וברצונם להקים גלעד לעיירתם, ולהנחיל לבנים הבאים אחריהם זכרונות וחוויות מנוף מולדתם, מהוריהם ומהקהילה הקדושה שהושמדה ואבדה להם ולעם ישראל לעולמים.

הפרקים על השואה נכתבו על ידי השרידים, האודים המוצלים, ומפיהם, בשחזרם את הרגעים הגורליים בחייהם, עת עמדו על סף הכליון.

יתכן שאגב סערת הימים ובגלל רחוק הזמן והמקום נפלו פה ושם אי־דיוקים או חזרות על החומר, ועם הקורא הסליחה.

ידוע לנו, ובצער אנו מדגישים את זה, שלא הקפנו את כל חיי העיירה בדורות האחרונים ולא ניתנה לנו האפשרות לתת פרקי הוי חשובים בחיי הנוער התוסס בשנים האחרונות לפני השואה. כמו כן לא הובאו בספר דמויות יקרות, חשובות וקדושות, כי לא נשארו שרידים למשפחותיהן, או שלא היה מי שיעלה זכרונם על הנייר.

ועתה הנני מוצא לחובה נעימה להודות ל„ועד יוצאי אולקניק והסביבה", ולבני עירנו הבודדים שמעבר לים, שנתנו ידם בלב שלם ובאמונה רבה להצלחת המפעל.

תודתי שלוחה לסופר חיים גראדה בארצות־הברית, שחי בעיירתנו בימי למודיו בישיבה והנציח אותה בשירה ובפרוזה, על הסכמתו לפרסם בספר קטעים מיצירתו.

כמו כן הננו מודים לסופר ג. איינבינדר מארצות־הברית על כך, שהואיל להעמיד לרשותנו חלק מהחומר שרשם מפי ניצולי דקשניה.

יבואו על הברכה כל אלה שהשתתפו בכתיבה ושלחו לי את תמונות יקיריהם. ואחרון־אחרון, תודת כולנו נתונה למר ר. חסמן, ולבית הדפוס „העשור" שעשו מאמצים לשוות לספר צורה נאה.

חיפה, ט"ו סיון תש"ך
10.6.1960



אולקניק על מפת דרום־מזרח ליטא ה„עצמאית״. הקו מימין — הגבול הרוסי. קנה מידה: 600.000 : 1. — כל ס״מ במפה ארכו — 6 קילומטר.

דברים באזכרה

עיירתנו קטנה היתה ואינה נמנית בין הקהלות הגדולות שהושמדו וזכו למצבות זכרון בחיי הנצח של האומה. אבל האסון, הצער והיגון אין להם ממדים כמותיים, ואבל היחיד, אבל השרידים יוצאי עיירתנו, יכול להיות גדול מאבלו של איוב.

כל אחד מאתנו נושא בקרבו כתם שחור של אבלות, שלא ימחה כל ימי חיינו, כמו הכתם השחור של „זכר לחורבן", שבלט על הכתל המערבי של בית הכנסת בעיירתנו היקרה, שנשרפה ואיננה עוד.

על רכבות המות שהובילו את יהדות אירופה לאבדון, נוצרו מנגינות ואגדות. מי יתאר את מצבם, את מחשבות האימים, של בני עירנו, בשעה שהובילו אותם בעגלות־אכרים, בדרך העולה לאיישישוק, דרך יער האורנים הנהדר, עת הרוח לחשה בין ענפי העצים את סוד המות באזני ההולכים בדרכם האחרונה. אי המשורר שישיר את שיר האבדון על עדה שלמה קדושה וטהורה מובלה לטבח, בסתו הנהדר של שנת תש"ב, ערב ראש השנה?

לא זכתה עיירתנו, שקדושינו ישכנו בתוכה, אלא בגזר הגורל האיום, שאין להבינו ולהעריכו, נסחבו כ־21 קילומטר אל העיר השכנה, איישישוק, שכה היתה קשורה אל אולקניק בקשרי משפחה, קשרי מסחר וקשרי תרבות.

שארית הפליטה של בני איישישוק, היושבים בארץ, ראו בנו שותפים לאסון ולגורל, ומצאו לנכון לשתף חלק מבני עירנו באבלם, ואנו מודים להם על כך, אבל בעומק הלב קינן הספק, אם קהילתנו אולקניק אינה ראויה, שאנו השרידים, אחד מרחוב ושנים ממשפחה, נמצא את הדרך והזמן להקים יד ושם למשפחותינו ולעיירתנו.

כל אחד מאתנו יש בו משהו מנוף עיירתנו היקרה, בדיוק כמו שיש בו סגולות וכשרונות ממורשת הוריו היקרים. הלא עברו כבר למעלה מארבעים שנה מאז עזבתי את העיירה, ואני זוכר כל אבן בולטת ברחוב, כל סיבוב של הנהר מרצ'אנקה, כל עץ נטוי על אם הדרך, כי שם קלטתי את הרשמים החזקים הראשונים בימי ילדותי.

זוהי אולקניק של מטה — על נהרותיה, יערותיה, אגמי מימיה ושדותיה השוקטים.

אבל ישנה אולקניק של מעלה. זאת היא העיירה אולקניק שגדלה דורות של אנשי עמל, אנשי תרבות ויצירה, ויצרה הווי מיוחד ואפייני לה. קהילה עתיקה זו, שידעה לחיות בקדושה ובטהרה, שגם פשוטי העם שבתוכה ישבו יום יום על התורה ועל העבודה ולמדו הליכות עולם, ינקו מתורת החיים של האומה וממסורת אבות, עסקו בתלמוד ומדרשים, בעניני העולם והספרות. אולקניק של מעלה מצטיינת בין מאות עיירות אחרות בגלויות פולין וליטא. ובזה נציב לה זכר בכתובים, מפרי עטם של שרידיה בארץ ומעבר לים.

תל־אביב, 1953

ש. פ—ר

מבוא

כשאני מעביר לנגד עיני רוחי את אישיה ודמויותיה של העיירה, בדורות האחרונים ובדורות עברו, על ההווי שלהם, בימי חול ובימי שבת ומועד, בימים שקטים ובימי חרום ושואה, הנני רואה בעליל את שפע אוצרות הרוח, הכוחות הנפשיים, שאגרה העיירה היהודית ושלא ניתן להם פורקן. הבודדים מבני העיירה שעזבוה ויצאו לעולם הגדול, פארו את שמה ברבים, ועשרות בניה, שיצאו ממנה בדור האחרון, ובאו במגע עם אדמת המולדת, מצאו פורקן לכוחות הרוחניים שהיו גנוזים בתוכם והפעילו אותם בעבודת הבנין והיצירה.

מבני עיירתנו הזעירה, שפעלו ופועלים ברבים משטחי חיינו בארץ, ייזכר כאן פרופ׳ יוסף קלויזנר ז״ל, שהורתו ולידתו בבית קטן בעיירתנו, וראשית למודו וחנוכו אצל המלמד ר׳ צוצה, שגר על גבעה על יד בית המדרש. כמו כן יצויין, שאת הגרעין הראשון של „סולל בונה״ היוו בני אולקניק ובראשם הלל דן רב הפעלים. בשטחי החינוך, הכלכלה והתעשיה, בערים, במושבות ובקיבוצים בארץ, פעילים רבים מבני עיירתנו.

עוד לא נחקר הדבר, כיצד ומתי התחיל התהליך של ההבראה וההתחדשות בעיירה ובארץ. איך קרה הדבר, שבני סוחרים זעירים וחנוונים קשי־יום, בני פועלים ובעלי מלאכה מרודים, עזבו את ד׳ האמות של העיירה, התמרדו בהורים ובחיים השקטים של העיירה ויצאו למרחב. מי עורר בהם את הרצון להתאגד לאגודות, להחליף את שפת הדיבור בשפה העברית, להתחיל לעבוד בעבודות פשוטות ובזויות בעיני ההורים, ולבסוף לעזוב את המכורה ולעלות לארץ.

איפה טמון הכח הדוחף והמניע לכל אלה, ומהם השרשים מהם ינקו בני העליה השלישית, יאלה שבאו לארץ לפניהם ולאחריהם? כנראה, שהגרעינים הרוחניים היו טמונים וחבויים במשך דורות באוצר גנזיה של העיירה ועברו מדור לדור, מאבות לבנים, ובאין מוצא ופורקן לכוחות אלו, השקיעו בני העיירה את עצמם בפעילות רוחנית מפשטת, במלחמות על אמונות ודעות, במלחמת השפות וכו׳. נתברכה אולקניק בזה, שכל התהפוכות בצבוריות היהודית בדורות האחרונים מצאו הדים נאמנים בחייה הצבוריים.

מאז ישיבת ועד המדינה של ליטא בעיירתנו, עד מלחמת המתנגדים בחסידות, ההשכלה והאסימילאציה, הציונות והמתנגדים לה, תחיית השפה העברית והדוגלים ביידיש — כל אלה הטביעו את חותמם על העיירה הקטנה, שמספר משפחותיה לא עלה על 150 ומספר הנפשות של בניה בוניה הגיע, בתקופת שגשוגה, קרוב ל־1000.

יהי זכרה שמור בלבות הדורות הבאים, כמצבה נאמנה לכח היוצר של עמנו בגולה ובארצו.

ש. פ.

פרקי היסטוריה

פרקי היסטוריה

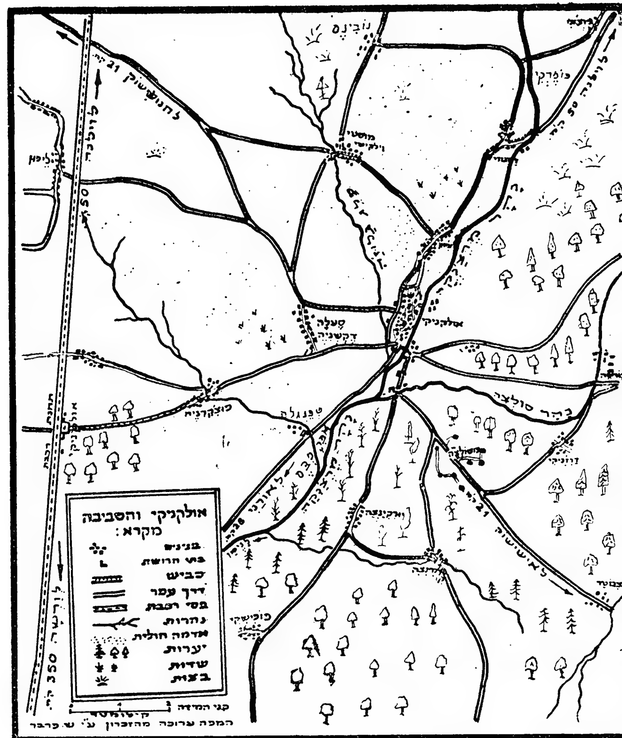
(מוצא השם אולקניק)

השם המקורי של העיירה, כפי שהוא נזכר בתעודות עתיקות מלפני 370 שנה, הוא כנראה ווילקאניק. הליט־אים היושבים בכפרים מסביב לעיירה, קראו לה בשם וואַלקאַניקאַי. הרוסים והפולנים כינוה בשם אולקניקי. היהודים השתמשו בדורות האחרונים, עד לפני כחמישים שנה, בשם וואַלקניק.

מוצא השם לוטה בערפלי אגדות. מפי זקני העיירה נמסר, שלפנים היתה העיירה עיר מבצר, ובה ישב מלך „וויל" או „וואל", ומכאן השם „ויל — קעניג" — וויל — המלך.

מרתפי הבנינים, לבנים שרופות ושברי אבנים, השתרעו ממערב לעיירה היהודית, מעבר לאָחו („לאַנקע") וליובלה של המרצ'אנקה — גלוז'ה, על יד בניני הנהלת היערות (פורסטר). עוד לפני דור חפרו האכרים והיהודים באדמה והוציאו משם לבנים ואבנים לבנין. שרידי הבורות שמשו מקום משחק לילדי העיירה והנוער שיצאו לטייל מחוץ לעיר.

אגדה ליטאית מספרת, שהשם וואַלקניקאַי מוצאו מהביטוי הליטאי „וואלקא" — נודד. היינו, הנודדים



אולקניק וסביבתה הקרובה בראשית המאה העשרים

הגרעין ההיסטורי שבאגדה זו היא העובדה שבעיירה עמדו על תילם, בראשית המאה ה־16, ארמונות מלכים מבוצרים, בהם היו מבקרים בקביעות מלכי פולין הזיגמונדים: — זיגמונד הזקן שנבחר בשנת 1506 כדוכס גדול של ליטא, וזיגמונד אוגוסט.

החורבות של הארמונות והמבצרים, הבורות של שנדדו בעבי היערות הסבוכים באו לנהר מרצ'אנקה, במקום שהיובל גלוז'ה נשפך לתוכה, והתיישבו שם.

אחרים דרשו את השם ווילקאניק על שם „ווילקי" — זאבים, שהתרבו באופן מבהיל ביערות האורן הסבוכים בסביבה. בשם דומה נקרא כפר ליטאי הסמוך לעיירה, כ־5 קילומטר — ווילקישי („מאסטי").

התישבות היהודים בעיירה

תעודות היסטוריות על ראשית התישבות היהודים בעיירה אינן בידינו. ההוכחה היחידה על המצאו של ישוב יהודי בעיירה במאה ה־16 הן המצבות שנמצאו בבית הקברות הישן משנת ה' ש"ן — 1590, היינו לפני כ־370 שנה. יש לשער, שבראשית המאה ה־16, כשיהודי ליטא חזרו למקומותיהם אחרי הגירוש של שנת 1495, התישבו יהודים באולקניק. באותו הזמן קמו הרבה ישובים של יהודים מסביב לקהילות הורודנה (גרודנה) וטרוקי.

היהודים התישבו ליד חופי הנהר נימאן והיובלים שלו, ובדרך זו הגיעו יהודים לווילקאניק, השוכנת על הנהר מרצ'אנקה, אחד היובלים של הנימאן.

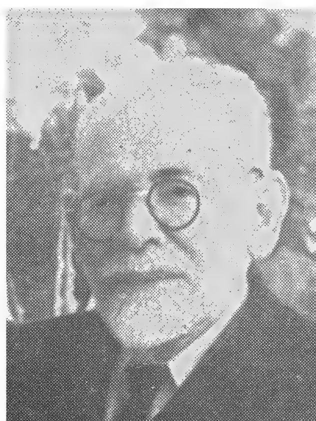
באותו הזמן (בסוף המאה ה־15) ישבו רק יהודים בודדים בווילנה.

אולקניק (ווילקאניק) היתה עיר מבצר, שהשתרעה על גדות הנהר מרצ'אנקה. ארמונות המלכים נבנו במערב העיר, על הגבעות, מעבר לפלג גלוז'ה, שבאותם הימים זרמה שם המרצ'אנקה. באחד מימי האביב, בעת שטפון, העתיק הנהר את מקום זרמו. על קרבתם של יהודים אולקניק לגרודנה, אפשר ללמוד מתולדותיהם של משפחות ותיקות אחדות באולקניק. המשפחות של שמעון בראז, ייגקל בראז, וולוול בראז, שחיו בסוף המאה שעברה ובראשית המאה הזאת באולקניק, מוצאם מגרודנה. הם מתיחסים לרבי אלכסנדר זיסקינד מהור־רודנה, בעל „יסוד ושורש העבודה". „בראז" הם ראשי התיבות של „ב'ני ר'בי א'לכסנדר ז'יסקינד".

אמו של הפרופ' יוסף קלוזנר ז"ל, יליד אולקניק ובני משפחות בראז מפתח־תקוה, משתייכים למשפחות אלו. גם הסבתא קריינה ז"ל של כותב הטורים האלה, מוצאה ממשפחות פרומקין מגרודנה.

יתר על כן, עד שנת 1695 השתייכה העיירה אולקניק לקהילת גרודנה, שהיתה מרוחקת ממנה כ־125 ק"מ. רק בישיבת ועד המדינה, שהתקיימה באולקניק בשנת 1695, הוחלט לצרף את העיירה לקהילת וילנה, הרחוקה ממנה 50 קילומטר בלבד.

יש מקום להשערה, שכל המשפחות שהתיחסו לכפר קייליקה, היינו משפחות שמעון הקיליקאי, מוניש הקיליקאי, הסבא של משפחות ד"ר ברקלי ואלופי היוש־בים בארץ, ביניש הקיליקאי סבו של כותב הטורים האלה, אברהם הקיליקאי וייגקל הקיליקאי, מוצאם מהמהגרים שהגיעו לכאן, במאה ה־14, מקיוב. שם הכפר קייליקה ברוסית הוא Kiewliaki היינו יוצאי קיוב. הואיל וב־מאה ה־14 היתה קיוב שייכת לנסיכות הגדולה של ליטא, הרי לא מן הנמנע שגרעין המתישבים בכפר קייליקה שנמצא כ־12 קילומטר מזרחית־דרומית לעיירה, מוצאו מקיוב. יתכן שהיהודים הובאו לכאן ע"י הכובש וויטולד, הדוכס הגדול של ליטא. יהודי קיוב מוצאם, לפי דעת



פרופ' ד"ר יוסף קלוזנר
נולד בעיירה בשנת תרמ"ה, 1874

החוקרים, בחלקם מהכוזרים, שגרו בה כמה מאות שנים לפני כן, ומיהודי המערב, שהגרו לשם יותר מאוחר, — במאה ה־16.

יתכן שחלק ממשפחות העיירה הגיעו אליה, אחרי הגזירות ואחרי המגפה השחורה, באשכנז.

לפי דעת החוקרים, התישבו יהודים, שבאו מהמערב בסביבות גרודנה (לפי ד"ר מארק ווישניצר), ויתכן שבודדים מהם הגיעו גם לווילקאניק.

בני משפחות קלויזנר, המתיחסות להרב הידוע ר' אברהם קלויזנר מאשכנז, מחבר קובץ הלכות בשם „מנהגים", שחי במאה ה־14, הגיעו לאולקניק ולכפר רודניקי, השוכנים על המרצ'אנקה ולעיר טרוקי.

בידי הרב ר' אבא יוסף הכהן טריווש, שכיהן לפני כמאה שנה כרב באולקניק (משנת 1855 — 1873), ובידי משפחות שסקין — דבורצן — טריווש, הקשורים לעיירה, היו לפי דברי השרידים מכתבי יחוסין המעידים על מוצאם של המשפחות הנ"ל מרש"י, ששכן בטרויש (טריווש). מכאן יש לשער, שהמשפחות שהתישבו בעיירה באו משני כוונים — מיהודי קיוב — גרודנה, שהתישבו על יובלו של הנימאן, וכמו כן מיהודים שנדדו והגיעו לעיירה וסביבותיה מאירופה המערבית. אם נוסיף שבכרוניקות משנת 1443 מסופר על אורחה של סוחרים יהודים מטרוקי, היושבת כ־40 קילומטר צפונית־מערבית מאולקניק, העושה את דרכה לפודוליה, הרי סימן שהיה קשר בין יהודי ליטא לבין היהודים בפודוליה וסביבת קיוב, ויש מקום להשערות דלעיל.

כאמור היו הרבה משפחות, מהותיקות שבעיירה, יוצאי הכפר קייליקה. במשך הדורות שמרו אמונים לכפר מולדתם ונקראו בשם — הקיליקאים. מפי הזקנים שמעתי, שאחד מזקני המשפחה, ר' אברהם הקיליקאי, השתתף במרד הפולנים נגד רוסיה הצארית. הוא היה ספק של מזונות למחנות הפולנים, שהיו פזורים בסביבות

אולקיניק ואישישוק. בתום המרד העניקה לו הממשלה הפולנית אות הצטיינות VIRTUTI MILITARI.

רוב המשפחות בעיירה התייחסו לכפרים הקרובים והרחוקים מהם הגרו אבותיהם ונקראו על שם מוצאם. כך היו בעיירה משפחות של הוישינצר, ניביאנאנצר, משה מישטונר, אהרון דארז׳אניקר, האָנאך באראדזי־צ׳ר, ספינז׳ר, פוצ׳קארנר, איזדזיאָלר, משה זילינר, חייב פּאַראֶצר, מישקוצ׳ר, קאפל לייפאנר, צ׳יזונר, קייליקר, משה גראז׳ניקר, טיטיאנצר ואחרים.

במשך הזמן דחקו שמות המשפחה של בני העיירה את שמות המוצא אבל יחסי קירבה נשמרו בין המשפחות בעלי המוצא המשותף.

מכיון שאין פרטים היסטוריים על הנעשה בעיירה קטנה זו, הרי יש לראות במאורעות הפוליטיים, המדיניים והכלכליים במדינת ליטא, והעיר וילנה הסמוכה לה, ראי נאמן לנעשה בעיירה.

התחלת המאה ה־17 היתה תקופת פריחה ליהודי ליטא, אלא שבינתים התפתחו מעמדות הסוחרים ובעלי המלאכה הנוצרים בעיר ווילנא. אלה תבעו מהיהודים שיוותרו על זכויותיהם. על רקע זה פרץ פוגרום בוילנה בשנת 1635. באמצע המאה ה־17, בשנות ת״ח ות״ט — 1648, שנות השחיטות הפוגרומים והמגפות באוקראינה, דולדלה לחלוטין גם יהדות ליטא.

בשנת 1655 נכבשה וילנה וסביבה על ידי אלכסנדר מיכאילוביץ וגונדות הקוזאקים, שהשאירו אחריהם הרס וחורבן בכל מקום. כנראה שהעיירה אולקניק, המוגנה על ידי יערות סבוכים והרחוקה מדרכי המלך וצבאות הלוחמים, לא סבלה כל כך הרבה, כי כמה עשרות שנים אחרי התנפלות הקוזאקים על וילנה אנו מוצאים, שועד המדינה — הפארלאמנט ליהודי ליטא — התכנס לישיבה באולקניק (ראה להלן). כדאי להוסיף שהמשתתפים בכנס („סאָסיה״) הגיעו ממינסק הרחוקה מהעיירה 150 ק״מ, מבריסק — 300 ק״מ, מגרודנה — 125 ק״מ, מסלוצק — 240 ק״מ, ומוילנה 50 ק״מ.

אם נביא תמצית מדברי החוקרים דובנוב ואחרים על ערך ועד המדינה ליהודי ליטא, וליהדות בכלל, נבין מה גדול הערך הנודע לעיירתנו בהיסטוריה:

„בתולדות ישראל הולכת שלשלת האבטונומיה ונמשכת מימי הסנהדרין ביבנה והנשיאים בגליל, דרך תקופות ראשי הגולה והגאונים בבבל, שלטון הקהילות בספרד, אספות הרבנים והפרנסים בצרפת ואשכנז, עד „ועד הארצות״ בפולין ובצדו „ועד המדינה״ בליטא. פנקס ועד הארצות בפולין אבד לנו ונשארו ממנו שרידים בלבד, ורק ספר תקנות אחד נשאר לנו בשלמותו — הוא פנקס ועד המדינה דליטא מיום הוסדו (בשנת שפ״ג) עד שנפסק (בשנת תקכ״א).

ישיבת ועד המדינה באולקניק בשנת 1695

שלש קהילות גדולות בליטא—בריסק, הורודנא ופינסק — שלהן היו נשמעות כ־50 קהילות עם סביבותיהן יסדו את ועד המדינה בליטא.

ביום ט׳ אלול לשנת שפ״ג נועדו בפעם הראשונה בבריסק ראשי הקהלות לדון על מצב המדינה והתקינו כמאה תקנות בסדרי גבית המסים, בעסקי משא ומתן, בעניני דין ומשפט, בהנהגת הקהילות, בעניני חנוך וצדקה וכו׳. כך התכונן מוסד מרכזי של שלטון הקהילות שנעשה בית המחוקקים לישראל בליטא ובית דין גבוה במשך קל״ח (138) שנה.

אחרי 30 שנה, הצטרפה קהילת וילנה לאסיפת ועד המדינה. מסיבות שונות התאספו הועדים במקומות שונים, כנראה גם מסיבות מלשינות או עלילות על המנהיגים והרבנים.

בשנת תנ״א — 1691 נתכנס הועד בחומסק, ושם נצטרפה קהילת סלוצק לאגודת הקהילות הראשיות. באותו מעמד נקבע יום הועד הבא בק״ק ווילקאניק (אולקניק) בגליל וילנה (סעיף תת״ק).

באולקניק ישב הועד בשנת תנ״ה — 1695 וקבע מקום לועד הבא בפרוז׳ני או בסולץ.

זה היה בתקופת הגאות של פעולות הועד. ראשי המדינה והרבנים היו מתקינים תקנות בכל מקצועות חיי הצבור. שלטון הקהילות והועד המרכזי שלהן התרחב ועלה למדרגה של כח־מסדר, גודר ובונה בחיי האומה.

והרי חלק מהתקנות שתקנו חברי הועד בישיבתם באולקניק, לפי הרשום, ככתבו וכלשונו בפנקס:

„אלו הן התקנות שתקנו חכמים אשר אזנו וחקרו ותקנו האלופים הרוזנים קציני המדינה יצו׳ ובצירוף המאוה״ג (המאורות הגדולים) הרבנים המופלגים יצו׳, ראשית חכמה יראת ה׳ תוסיף שנים.

סעיף תתס״ט. להחזיק בעץ החיים להרבות ישיבות להגדיל תורה ויאדיר (ולהאדירה) בכל קהלות וישובים. ובאם לא יחזיקו יתנו כסף קנס רייכשטאליר המדינה יצו׳.

סעיף תתע״ו. להחזיק בחרם את מי שהחרימו הקהל עם הרב יצו׳. אף שלא בפומבי מחויבים שאר ראשי הקהלות יצו׳ להחרימו בלי שום אמתלא.

סעיף תתפ״ב. מי שנתקבל לאב״ד ולא היה תופס ישיבה עד היום אין רשאין לקבל אותו לרב ומורה עד שיהי לו הרשאה משני גאונים הרבנים במדינתנו יצו׳, ובתוכם מרא דאתרא, ושיתן הסכמה שלו בראשונה. ומי שנתקבל מחמת הלואת ממון או מחמת שוחד אוי המעות יהי קנס להמדינה ואסור להתנהג ברבנות, והמקבלו יהי לו העברה עולמית. וקודם שיבא הרב המקובל, הנ״ל לדרוש כנהוג מחויב לבא תחילה לפני ראש בית דין שלו ויקבל בחרם שיו:א בהכשר.

סעיף תתפ״ג. מי שברך בשבת (מגיע) רק להגאון עם האורחים, ובחול איסור גמור כלל בהעברה על החזן מאומנות שלו. גם אסור לשלח דבש בשבת, ואסור לילך גוט שבת בעטן.

סעיף תתצ״ב. סכום המדינה להבא אי״ה מחויבים כל ראשי קהילות וגלילות להביא חשבון צדק ע״פ שבועות נאמנים שלהם, מה שעלה בידם לגבות מישובים שלהם בין ועד לועד סכום מדינה שלהם, וגם מה שהי׳ סכום כל ישוב וישוב ומחויב (מחויבים) להראות שעש׳ כפיות עבור סכום.

סעיף תת״ק. באם שיתנו הקהל בזבל״א (זבל״א) לאיזה אדם אינם רשאין הקהל יצו׳ לבחור בורר הקהל כ״א בועד הקהל ובחדר הקהל יצ״ו, ולא פחות מתשעה (מנהיגים) שיסכימו תרי רובא. ושום א׳ מהקהל לא יהי בורר מצד היחיד.

זוהי התקנה האחרונה מ־33 תקנות שתקנו בישיבתם באולקניק, וכפי שכתוב בפנקס הרי „כל התקנות הקודמים הבלתי סותרים תקנות אלה הנעשה בועד הנ״ל כלם בתקפם. עלה ונגמר בהסכמת אלופי מנהיגי רוזני קציני ראשי מדינות יצו׳ בצירוף המאוה״ג הגאונים המופלגים יצו׳, קראו מועד ועת וזמן לאסוף מדינה להבא אי״ה בק״ק פרוזנא או בק״ק סולץ ח״י סיוון תיו נון טית.

לפק״ק אלקניק:

נאום הק׳ שאול החונה בק״ק בריסק דליטא
ונאום שמחה כהן רפפורט חו׳ ק״ק הורודנא
ונאום יצחק מאיר חונה ק״ק מינסק
ונאום הצעיר הלל הלוי חונה ק״ק וילנה יצו׳
ונאום צבי הירש בא״א כמו״ה שלום ז״ל מלובלין
ונאום שלמה זלמן בהרב מו״ה יואל יצו׳
ונאום מנחם מענדיל בלא״א מו״ה יצחק דליטא
ונאום משה בלא״ו מו״ה דוד זלה״ה
ונאום אליקום בן הגאון מו״ה משה זלה״ה
ונאום שלום בא״א הגאון מו״ה חיים הלוי זצלה״ה
(ונאום אריה יהודה בלא״א הרב הגדול כמהור״ר משולם זצ״ל
ונאום מנחם מן בא״א הרב גרשון זלה״ה)

אחרי התקנות הנ״ל רשומים בפנקס חשבונות של כספים ועניינים ארגוניים אחרים שחתומים עליהם „בהסכמת אלופים רוזני קציני רו״ט״

נאום שלמה זלמן
ונאום ישכר הנקרא בער
ונאום מנחם מענדיל במוה״ר
ונאום משה ר׳ דודש
ונאום יצחק איזיק.

על סכומים אחרים חתום מענקי כהנא ספרא דק״ק הוראדנא, וכמו כן:

נאום שמעון כהנא ספרא דק״ק הוראדני,
ונאום צבי הירש אשכנזי דיינא וספרא דמתא ק״ק פינסק יצו׳.

ולבסוף בסעיף תתק״ד נאמר: „ע״ד טענות ותביעות שהיו להרוזנים מנהיגי קציני ק״ק הוראדנא עם האלופים רוזנים קצינים מנהיגי ק״ק וילנא בעסק ישובים, בכן אחר שטענו לפנינו הצדדים הנ״ל ועפ״י בירור שבפסק הקדום של ק״ק וילנא שנפסק כבר, שגבול סביבות שלהם עד ו׳ פרסאות מקהילתם, בכן יצא מאתנו לפסד״ם: שאין לק״ק וילנא שום זכות בישובים כ״א מה שבתוך ו׳ פרסאות מקהלתם, וחוץ לגבול תחום הנ״ל שייך לק״ק הוראדנא, זולת אולקניק. וכן אף מה שבתוך ו׳ פרסאות הנ״ל מה שהי׳ שייך מקודם לק״ק הוראדנא, הן שיבררו הן שיהי׳ נרשם בפנקס הגליל דק״ק הוראדנא שייך לגמרי לק״ק הוראדנא... כל הנ״ל יצא מאתנו המאוה״ג הגאונים והרבנים דמדינתנו ליטא יצו׳, היום יום ג׳ ה׳ כסלו תנה׳. לפ״ק בהתועדות קודש פ״ק אולקניק יצו׳.

נאום שאול החונה בק״ק בריסק
ונאום יצחק מאיר חונה בק״ק פינסק
ונאום הצעיר הלל הלוי החונה בק״ק וילנא.

הועתק אות באות מגוף הפסק ד״ג המאה״ג הרבנים דמדינתנו ליטא הנפסק בהתוועדות קדש בק״ק אולקניק יצו׳.

נאום שמעון בהר״ר הג׳ מוהר״א ישראל כהנא ז״ל ספרא דק״ק הוראדנא יצו׳ (ונאום שלום בא״א כמו״ה, יצחק ז״ל שמש דק״ק הוראדנא יצו׳.

אם נוסף לכל האמור לעיל, כי ישיבת הועד באולקניק נמשכה לפי המקורות כחדשיים, הרי שיש להסיק מכאן, כי ישוב גדול ומבוסס ישב בסוף המאה ה־17 בעיירה, כי רק ישוב שיש בו אכסניות ומקומות לינה לגדולי הדור, הרבנים, הרוזנים וראשי המדינות, ומקום שיש בו אספקת מזון מסודרת לחדשים ימים, יכול היה לשמש מקום למושב ממושך של הפארלאמנט היהודי בליטא.

מלחמת השליאכטה באולקניק בסוף המאה ה־17

אלה הן המלחמות של המשפחות האדירות של אצילי ליטא הווישניוואצקים, הקוציאלים, האוגינסקים, הטיזנ־האוזים, הפצים, הפוציאים, הראדזיווילים — עם הסאַ־פייהים, אשר אחר שלטונם של הפצים השתלטו על ליטא ועשו בה כמו בשלהם, ובהתנהגותם הקימו נגדם את הכל.

כאשר קאז׳ימיז׳ סאפייהא, ההאַטמאן (השליט הצבאי) הליטאי ומושל גליל וילנה (ה„וואיוואדה״), השכין את צבאו, שלא קבל את תשלומו זה ימים רבים, למשכנות החורף בנכסי ההגמונים הליטאים, קם ההגמון הוילנאי קונסטאנטין בז׳וסטובסקי והטיל עליו בשנת 1694 חרם

ואלה. הצבא שלא קבל תשלומו, עורר קשר בצורת קונפדרציה. בשנת 1700 הרגו צבאות ההטמאן סאפייהא בחוצות וילנה שנים מאנשי משפחת הווישניוואצקים. הווישניוואצקים עוררו למהומות את השליאכטה (האצי־לים) לקשירת קשר נגד הסאפייהים.

האזרחים של גלילות ליטא, ז'מודז' ואינפנט, כנס כ־20.000 איש על ידי ליפנישוק, במחוז אושמיאני הסמוכה לוילנה בתואנה, שבדעתם להגן על גבולות ליטא מהשוודים.

בפיקודו של מפקד הגדוד מיכאל, אציל לבית הווישניוואצקים, נעה השליאכטה בעשירי לנובמבר 1700 לאולקניק.

בינתיים התקהלו הסאפייהים בסביבות וילנה, 9.000 חיילים, בעיקר שכירים יוצאי איטליה וטאטארים, והתקדמו לעבר לייפון, המרוחקת מאולקניק כ־12 ק"מ מצפון־מערב. בלייפון הקימו את המחנה. אוגוסט השני, מלך פולין, התערב בדבר ושלח שליח, לשם תיווך בין הצדדים הלוחמים, את רפרנדו' הכתר שאמבק, אבל לא עלה בידו להביאם לעמק השווה. גם ההגמון הוילנאי בז'וסטובסקי התערב בדבר, אבל הסאפייהים דחו את תיווכו. השליאכטה הנרגשת נעה מאולקניק לעבר לייפון ביום ה־18 נובמבר 1700. המלחמה החלה ביריית תותחים, במשך שעות אחדות, ומלחמות חיל הרגלים.. (הרצוביניצי). מהצהרים התחוללה מלחמת דמים מהאגף השמאלי של השליאכטה. אחרי שעות אחדות הטיל ווישניוואצקי למערכה חיל מילואים. הגדודים של ההט־מאן התחילו נסוגים לוילנה. מיכאל סאפייהא, בחסות 1500 רוכבים הבטיח את הנסיגה, אבל הוקף ונלקח בשבי. 1000 מאנשיו נפלו, אלפים אחדים נפצעו. מיכל סאפייהא בן ההטמאנים הובא לגרדום באולקניק ב־19 לנובמבר 1700. ביאלוזור, הכומר הוילנאי, הסית את ההמון ובדרך זו נקם הכומר את נקמת אחיו שנורה בפקודת ההטמאן. באותו הזמן הובלו לגרדום מושל מחוז ברסלאו, הסמוכה לוילנה ואחרים.

לפי הסכם של „הכנס האולקניקאי" מיום 22.11.1700 נכנעה השליאכטה לשלטון הצבאי של הווישניוואצקים. את הצבא השכינו במעונות החורף, בישובים השייכים לנכסי סאפייהא. את בני הסאפייהים סלקו מהמשרדים, ובנכסיהם השתמשו לתשלום נזקי הנפגעים במלחמה. השארית נמסרה לאוצר.

(העתק מהאנציקלופדיה הפולנית הכללית בהוצאת אולטימה טהנלה 1937, תורגם בשנת 1955).

העיירה במאה ה־18 וה־19

כאמור, התקיים באולקניק בסוף המאה ה־17 הכנס (ה„ססיה") של ועד המדינה בליטא. מאז נקשרה אולקניק לוילנה הסמוכה, קשרים חברתיים ומסחריים, הרי שכל המאורעות והמלחמות בראשית המאה ה־18, שפגעו בחיי היהודים בוילנה המטרופולין, היה להם הד בחיי העיירה.

רב הגליל של וילנה היה גם הרב של העיירה אולקניק. כנראה שבעיירה ישבו רק דיינים שפסקו שאלות ודנו בעניני מקח וממכר. ראיתי בפנקס הישן של העיירה, שהושמד בעת השואה, חתימתו של רב הגליל ר' שמואל בן אביגדור משנת תקמ"א, 1781, שחתם על תקנות. בין התקנות ראויה לציון זו, התובעת מכל אחד שתפר בגד חדש לתת אחוז מסויים מערך הבגד לחברת „גמילות חסד", לשם שכירת מלמדים, שילמדו תורה לילדים עניים. אסור היה לחייט למסור את הבגד לבעליו, אם לא שילם את מס הבגדים.

שנים אחדות לפני כן, בשנת 1765, נמנו באולקניק ובסביבתה 355 משלמי מס יהודים לממשלה (אנציקלו־פדיה יהודית).

לפי האגדה והמסורת בין זקני העיירה ביקר באותן השנים בעיירה הגאון ר' אליהו מוילנה.

בשנת 1795, בחלוקה השלישית של פולין, נכללה אולקניק בשטחי רוסיה.

בשנת 1798 התחילו בבניית בית הכנסת הידוע של עץ, על חורבות בית הכנסת הישן שקדם לו.

המאה ה־19 הביאה שינויים רבים בחיי העיירה. בראשית המאה נגמר בנין בית הכנסת. גל מתישבים הציף את העיירה, אלה היו הישוב'ניקים יושבי הכפרים שגורשו משם על ידי הרשות.

ב־1812 בקר בעיירה ובבית הכנסת נפוליאון (או אחדים משרי צבאו הגבוהים). זקני העיירה שמרו בזכרם סיפורים, ששמעו מפי הוריהם, על ה„פראנצויזן מיט די קורצע הויזן" שישבו על שפת הנהר מרצ'אנקה ושאלו על הדרכים בסביבה. כמו כן הראו על תלים אחדים ביער הארנים, שכאילו הם קברים של הצרפתים שקפאו ביער. יתכן שתלי הקברים היו מהמלחמות האחרות שהתחוללו בסביבתה של העיירה.

בראשית המאה ה־19 פעל בעיירה ה„קהל" כמוסד צבורי חברתי. התקיפים ובעלי השררה רדו בעניי העם. עלילות הזוועה על החטופים והקאנטוניסטים השאירו רושם עמוק בחיי העיירה. כעדים חיים מאותה התקופה נשארו שנים שהכרתי בילדותי, אחד מהם היה „העשל החוטף", ששימש שוטר בקהל, ועוד אחד איצ'לה, שנקרא בשם לווי „אוחוטניק", היינו מתנדב מרצונו במקום בן עשירים. כל הסיפורים שנשארו בכתובים מאותה התקופה, שמעתים מפי זקני, שהוא עצמו היה בן עניים, נרדף על ידי בעלי השררה. הדים מאותה התקופה אפשר למצוא להלן ב„פרקי ההווי".

במחצית המאה ה־19 (1848—50) נוסדו בסביבה שלשה כפרים של עובדי אדמה יהודים הלא הם: דקשניה־סלו (2½ קילומטר מהעיירה), לייפוני — 8 קילומטר, פאנשישקי — 18 קילומטר.

המתישבים בכפרים היו קאנטוניסטים, ואחרים שבאו מהעיירה מרטש, השוכנת על הנימאן וממקומות אחרים. הם היו קשורים לעיירה לא רק בשיווק תוצרתם, אלא גם בקשרי משפחה וחברה. הרב של העיירה פסק את שאלותיהם, ה״כלי־זמרים״ נסעו לשמח אותם בשמחתם, ואת מתיהם היו מביאים לבית־הקברות בעיירה.

כאמור גדל הישוב בעיירה בראשית המאה הזאת. בשנת 1847—49 נמנו בעיירה 1153 נפשות יהודים גידול של 350% ב־85 שנים). באותן השנים 1850 — 1860 נבנתה מסילת הברזל וילנה—וארשה, העוברת 8 קילומטר מערבה מאולקניק. בני העיירה והכפריים היהודים הסמוכים עבדו בבנין המסילה. סבא של כותב הטורים האלה, היה מספר הרבה על העבודה במסילת הברזל שנקראה בפיו ״צוהונקה״ (״צוגון״ = סוג ברזל).

בהתקוממות הפולנים נגד הצאר הרוסי בשנת 1863, השתתפו גם יהודים בני אולקניק. בסוף המאה, בשנת 1870 נוסדה חברת פועלים. חבריה היו פועלים שכירים ובעלי מלאכה עצמאיים, שהתאגדו לשם ארגון חיי חברה משותפים. (עיין להלן ב״פרקי הווי״).

מחלוקת הרבנים

כשנתיים אחרי יסוד ״חברת פועלים״, בשנת 1872, פרצה המחלוקת בין ראשי הקהל לבין הרב ר׳ אבא יוסף בר׳ עוזר הכהן טריווש. בחפשם תואנה נגד הרב המשכיל, האשימוהו בהאכלת טרפה בעת מסיבה של חברה קדישא. המחלוקת זעזעה את עולם הרבנים בליטא והסתיימה בזה, שהרב התפטר ממשרתו ועבר לוילנה. אחריו נתקבל הרב ר׳ יעקב בן שמריהו לוין שישב על כס הרבנות כ־60 שנה. לעת זקנתו עלה לארץ, מת בירושלים ונקבר בהר הזיתים, בגיל 82, בשנת 1927. (עיין ״פרקי הווי״).

ההגירה לארצות־הברית

ברבע האחרון של המאה ה־19 התחילה ההגירה לארצות הברית. אפשר להיווכח מספירת האוכלוסיה על ירידה במספר הנפשות, על אף הריבוי הטבעי, ואף על פי שהיהודים, שגרו בישובים ובכפרים הסמוכים זרמו לעיירה בגלל לחץ הרשות. בשנת 1897 נימנו בעיירה 1126 יהודים בין 2619 תושבים, ז״א שבמשך 50 שנה, משנת 1847 עד 1897, לא גדל הישוב היהודי, אלא ירד ב־27 נפשות.

הגנה עצמית

בשנים 1904—1905, שנות מלחמת יפאן, המרידות ברוסיה והפוגרומים, היו כבר בעיירה צעירים שלמדו להחזיק נשק חם וקר ולהשתמש בו. מחוץ לעיר, ביער, ובביתנו שעמד בשטח בית החרושת העזוב, היו מתכנסים בשבתות ללמד ידיהם לקרב. חוץ מאקדוחים היו בידי חברי ההגנה ״קאנצ׳יקים״, מגלבים אלה, הם ידיות עץ, אליהן היו צמודים קפיצי ברזל, שגוש עופרת בקצם. באותן השנים ובאותם חוגי הנוער התארגנה להקת חובבים להצגות. בין ההצגות שהציגו בשנות 1904—5 היו ״דוד וגלית״ ו״מכירת יוסף״. (עיין ״פרקי הווי״).

הגברת ההגירה

הזעזועים שעברו על יהדות רוסיה וההגירה לארצות שמעבר לים, הטביעו את חותמם על העיירה. הנוער שהגיע לגיל הגיוס, וכל בחור וטוב, וגם נשואים בעלי משפחות, עזבו את משפחותיהם והגרו לארצות הבריה. לא היתה משפחה מכל חוגי העיירה, מעניי העם וגם מהאמידים, שלא שלחה בדרכים עקלקלות את בניה ובנותיה לארצות הברית. היו ״אגנטים״ (סוכנים) מיוחדים בעיירה שידעו את כל דרכי הזיוף וגניבת הגבולות באיידקונן וורז׳בולובה על גבול רוסיה ופרוסיה הגרמנית. שמות הערים בוסטון, פילדלפיה ושיקגו, הבטויים ״פדלר״ (רוכל) ״קונטרי״ (ערי השדה) ו״אי הדמעות״, היו שגורים בפיות בני העיירה. קם בעיירה מעין משרד מיוחד לכתיבת ״אדרעסן״ (כתבות) ולפענוח השמות הלטיניים המשונים של הרחובות והשדרות בערים שמעבר לים. גם אכרי הסביבה, הליטאים, שלמו בשוה כסף מלא בעד העזרה שניתנה להם בכתיבת מכתבים וכתבות ושליחתם לארצות מעבר לים. את השיר ״אבריוועלע דער מאמען זאלסטו ניט פארזאמען״ (מכתב הביתה, לאמא, אל תאחר לשלוח), שרו בעיירה בדבקות כמו יותר שירי העם מהתקופה ההיא.

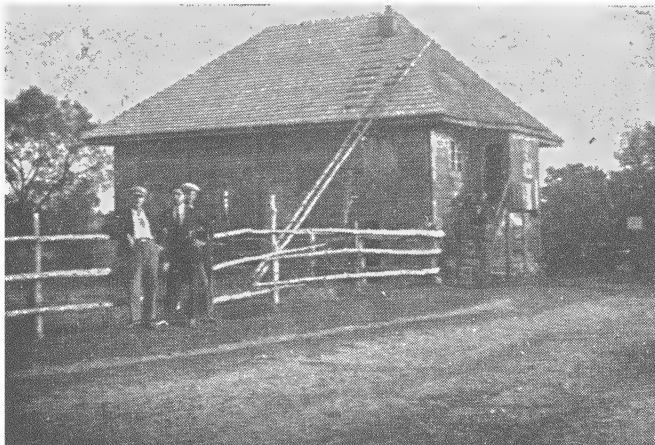
לימים, התחילו להופיע על הקירות, בצד התמונות הצהובות של אבות המשפחה, ובצדם של תמונת דבורה־אסתר הצדקנית הוילנאית, הגאון מוילנה וה״מזרחים״ למיניהם, תמונות משפחה של המהגרים לארצות הברית. הכרת פניהם ובגדיהם ענתה בהם, כי הם חיים חיי רחבות. ידעו האמהות, כי כל זה בא להם על חשבון הריסת מנהגי חיים קבועים מדורי דורות, על חשבון המורשת הדתית שלא כולם שמרו עליה ועל חשבון המשפחות שנקרעו לעולמים, אבל גזירת החיים גברה על ההיסוסים, ויש שהורים זקנים קמו ועלו להצטרף למשפחותיהם שמעבר לים.

ש. פ—ר

העיירה ובנותיה

עד 1840 התקיימה אולקניק כאחוזה ממשלתית (Majontek Olkieniki) על שטח של 37,403 דסיאטין. (37,403 דסיא־טין = כ־400 אלף דונם). האחוזה כללה העיירה אולקניק, 6 חוות, והן: אולקניקי, נונישקי, פושקארניה, יאקינצי, פאנשישוק ולייפון. 41 כפרים (Wioski) ו־5 מושבים Zascianki

בשנת 1840 פעלה בעיירה ובסביבה מטעם הממשלה הרוסית ועדה שעשתה פארצלאציה של האחוזה. הועדה הממשל־תית לפארצלאציה, חילקה את האחוזה ל־4 חלקות: אולקניק, נונישקי, פושקארניה, פאנשישוק.



בית הכנסת בלייפון בשנת 1930

הכפר היהודי לייפון

החווה הנוצרית לייפון נכללה בחלקה של פאנשישוק. אכרי החווה היו עניים מרודים ועבדו לפי חוקי הצמיתים — שעבוד האכרים לבעלי האחוזה.

בשנת 1848 החליטה הממשלה לתת ליהודים חלקות אדמה באחוזת אולקניק. בשנת 1851 נוסד הכפר היהודי לייפון. באותה שנה היו בכפר 67 גברים, 56 נשים, ביניהם 2 משפחות נוצריות. המתישבים הראשונים — 8 משפחות — באו מהעיירה מאַראַטש, השוכנת על שפך הנהר מרצ׳אנקה לנימן.

בשנת 1863 נוצרה קהיליה יהודית (גמינה) של „אכרי דקשניה" שכללה גם את הכפרים לייפון ופאנשישוק. הקהילה התקיימה עד 1880.

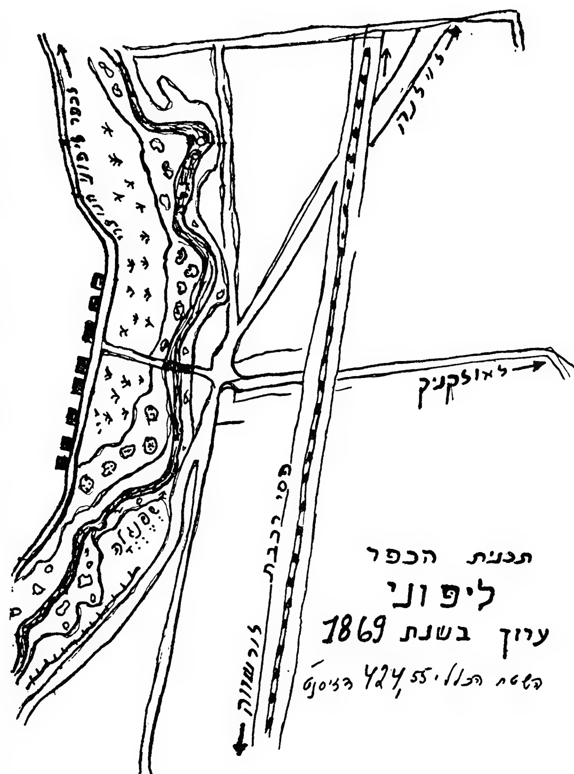
הקרקעות היו דלות מאד והצמיחו בעיקר כוסמת. מנת המזון של האכרים היתה זעומה. לחם שחור ותפוחי אדמה היה סל המזונות. בשר אכלו רק בעונת החורף. שתיה חמה לא היתה בכלל נהוגה בכפר.

בשנות 60—1850 נבנתה כאמור על יד הכפר היהודי מסילת הברזל וילנה—וארשה. על ידי הכפר זרם נהר צר — השפנגלה.

היהודים התאוננו לפני הרשות שהאדמה אינה מספיקה כדי לפרנס אותם, אבל לא נענו. בסוף המאה ה־19 נדדו חלק מהמתישבים לאמריקה.

רק בשנת 1900 התחילה יק"א להתענין במושבות היהודיות, וגם לייפון נכנסה לתחום פעולתה. בשנת 1899 היו בכפר 25 משפחות, 134 נפשות. אחרי מלחמת העולם הראשונה, שבה נחרב רובו של הכפר לא חזרו משפחות אחדות ובמקומם התישבו נוצרים. הדלות נתנה אותותיה בכפר. מספר הבתים לא גדל. הצעירים לא ראו את עתידם בכפר והשתדלו להגר. חובש לא היה בכפר. רק בית מרחץ צבורי היה שם. את צרכי הדת סיפק השוחט, שהיה גם מוהל. בכפר היה בית מדרש קטן. באין בית קברות יהודי היו קוברים מתיהם באולקניק. יהודי הכפר הובלו לטבח, יחד עם יהודי אולקניק, לאיישישוק.

(לפי מחקרו של אגר׳ א. בוביצקי ומקורות אחרים).



תכנית הכפר היהודי לייפון בראשית היווסדו
משמאל — 8 בתי המתישבים
(424 דסיאטין — כ־4,600 דונם)

דאָקשניה — סאָלו

הכפר דאָקשניה („סאָלו") שכן כ־2,5 קילומטר ממערב לעיירה. גם כפר זה נוסד באמצע המאה ה־19, בימי הצאר ניקולאי הראשון. הואיל והאדמה החולית לא הספיקה בכדי לקיים את תושביה, הוסיפה הממשלה למתישבים חלקות אדמה מרוחקות כ־6 קילומטרים, בשטחים מושקים, „פירצעס" ומקומות אחרים.

בשנת 1900, כאמור, נכנסה גם דאָקשניה בתחום פעולתה של חברת יק"א. מצב האכרים שופר. הם שתלו גני עצי פרי, התחילו לגדל דבורים ולטפל בבעלי החיים. נוסף לחקלאות מצאו להם תושבי הכפר פרנסה מיוחדת במינה. הכפר התפרסם ברחבי רוסיה בזה, שבהיותו מרוחק מדרכי התחבורה ומשאון העיר שמש מקום מנוחה ו„מרפא" לאנשים ונשים חולי רוח, חשוכי מרפא.

בכפר היה בית כנסת ושוחט, ששימש גם כמלמד. לפעמים היו מזמינים האכרים מורה מודרני לילדיהם. כשהכפר התבסס, שלחו האכרים את ילדיהם ללמוד בב"ס מחוץ לכפרם — לוילנה ולישיבות. גם מכפר זה הגרו הצעירים לאמריקה, ועם עלית החלוצים בשנות השלושים עלו אחדים מהצעירים לארץ. מספר המשפחות בכפר בשנות השלושים למאה הזאת, הגיע ל־40 ובהן כ־200 נפשות. הכפר היה קשור בחייו הצבוריים והתרבותיים לעיירה. הרב היה פוסק את שאלותיהם. הנוער היה בא להצגות להקות החובבים. בכל יום ו' היו באים האיכרים בעגלותיהם לבית המרחץ. גם מתיהם היו קוברים בבית הקברות של העיירה. בשבתות ובימי חג, היו מטיילים בני הנוער של אולקניק לדאָקשניה — לכפר היהודי הסמוך.

בראשית המלחמה האחרונה, כשהסובייטים כבשו את ליטא, נשרף הכפר הליטאי פושקארניה, השוכן כ־2 קילומטר מדאָקשניה. היהודים קיבלו לבתיהם את השכנים, האכרים הנשרפים, וחלקו אתם את מזונם. כשנשרפה העיירה אולקניק, בא חלק מתושביה לכפר דאָקשניה לגור, עד עבור זעם.

כשבאו הנאצים, השתלטו הליטאים על בתי היהודים, גרשו אותם מכפרם והובילו אותם לאיישישוק להשמדה.

פאנשישוק

כאמור, היתה שייכת החווה פאנשישוק עד 1840 לאחוזה הממשלתית אולקניק. גם בחווה זו חיו ועבדו צמיתים־איכרים אביונים, משועבדים לבעלי האחוזה. במחצית המאה ה־19 התישבו כ־20 משפחות יהודים על הקרקע, שהממשלה הרוסית הפרישה להם אחרי הפאר־צילאציה. הכפר רחוק מהעיירה כ־17 קילומטרים. הוא שכן בנוף מקסים, מוקף יערות, אגמי מים ובריכות טבעיות לגידול דגים. בעונת החורף היו האכרים מובטלים, כי לא היתה להם התעסקות נוספת.

בכפר היה בית מדרש, שוחט ו„בעל תפילה" בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה היה מרדכי סניטקו ה„בעל תפילה". לפני כ־70 שנה היה בין אכרי הכפר, סבא של כותב הטורים האלה, ר' שלמה שצ'רבאק, הרבי של הילדים. בתי הכפר היו קטנים, גגותיהם היו מכוסים קש, כמו בתי האכרים. הכפר הנידח לא התפתח ולא גדל. חלקות היהודים נמכרו לנוצרים והצעירים נדדו לאמריקה. אחרי המלחמה הראשונה נשאר הכפר בגבול ליטא ומאז נותקו קשרי הכפר מהעיירה אולקניק.

ש. פ—ר



נוער מהעיירה ומסביבתה

אולקניק מראשית המאה עד השואה

אולקניק, עיירה בגליל וילנה, מחוז וילנה־טרוקי, על המרצ׳אנקה, תחנת רכבת. 50 ק״מ מדרום־מערב לוילנה. בית חרושת לנייר, בית חרושת לבורסקאות, טחנת קמח, 680 תושבים. 1921 מושב קצין המחוז. באולקניק שכן ארמון מלכים על יד האגם שנוצר על ידי הנהר מרצ׳אנקה ובקביעות היו מבקרים בו שני הזיגמונדים במאה ה־16.

(„אנציקלופדיה כללית אלטימה״)

המאה העשרים מצאה את העיירה שוקטת על שמריה וחיה את חייה הרגילים. הזעזועים הגדולים בחיי הממלכה הרוסית לא שינו את מהלך חייה ואת עניניה. הצעירים המגויסים לצבא הצאר, השתדלו בכל מיני דרכים להשתמט מהצבא. השולט בעיירה היה כרגיל השוטר — סטראז׳ניק, וסמל השוטרים — ה„אוריאדניק״.

הידיעות מהעולם הגדול והמתהווה ברוסיה הגדולה הגיעו לעיירה על־ידי עתונים בודדים, בהם „הזמן״ ועתונים רוסיים. קבוצת משכילים, מאלה שהיו חובשי בית המדרש, הביאו קצת השכלה כללית לעיירה. נוסף לחדרים התחילו ללמד קרוא וכתוב ברוסית. בין ה„מורים״ היו אפרים דרגוז׳אנסקי, שהיה גם כותב בקשות לבית המשפט, ראַדובסקי, שמעיה ואחרים.

נצני הציונות

קשה לקבוע בדיוק מתי וכיצד חדרה הציונות לעיירה. אם לדון לפי ה„מזרח״ על קירות הבתים, לפי התמונות של הכותל המערבי והישיבה „מאה שערים״, מ„קבלות״ של מוסדות החסד בארץ, שזקנים היו אוספים כדי להתחלק עם בנות זוגם לאחר „מאה שנה״ ולקחתם לקבר; ואם נמנה את שקיקי אדמת ארץ ישראל הצהובה, שהיו שמורים ב„גניזה״ של בני המשפחה, הרי אפשר היה לציין בבטחה את זיקתם הנפשית־הפנימית של הדורות הקודמים לארץ ישראל ולכל אשר בה.

נמצאת בידי מנייה של „אוצר התישבות היהודים״ שנקנתה על ידי ר׳ יוסף דבורצן, בן אולקניק, בשנת 1900 עם חתימת ידו של א. קצנלנבויגן. כנראה שהוא רכש אותה בנסיעותיו בכרכים לרגל מסחר העצים שעסק בו. בראשית המאה עלה לארץ מאולקניק פחח זקן ר׳ שלמה מונש גולדמן עם אשתו. אחריו, בשנת 1911, עלה לארץ ר׳ וולוול־זאב בראז ומשפחתו, והתישבו בפתח־תקוה. בשנת 1913 בקר בארץ־ישראל ר׳ צבי פוליאַצ׳ק הי״ד בן אולקניק.

מוסדות, ארגונים וחיי ציבור

יסוד הספריה

ספריה של ספרי קודש היתה קיימת בעיירה מימים רבים, מתקופת „הכוללים״ שלמדו בבתי המדרש במאה התשע עשרה, ומתקופת בני הישיבה וחובשי בית המדרש בני העיירה בדור האחרון. עדים לכך יכלו לשמש מחסני „השמות״ וקרעי הספרים שמלאו חדרים מיוחדים וארגזים מתחת לבימות בבית המדרש ובבית הכנסת הישן. בתקופה יותר מאוחרת התרבו „השמות״ עד כדי כך, שהיה צורך להעבירם ב„לויה״ לבית הקברות לקבורה.

בשנת 1908 נוסדה על ידי קבוצת משכילים, בהם שמואל אייזיקוב, בן ציון מלצמן, אלטר פופלאק, אושיע הקרינקאי ואחרים, ספריה עממית, שהיו בה ספרים ביידיש, בעברית וברוסית. הספריה היתה פתוחה לכל והעוסקים בה עבדו בהתנדבות. משנה לשנה התרבו הספרים שספקו מזון רוחני לנוער הצמא דעת. גם החרדים וחובשי בית המדרש היו קוראים בסתר את הספרות העברית החדשה ואת הספרות ביידיש. בשנות המלחמה הראשונה והכיבוש הגרמני חרבה הספריה ורוב ספריה התגלגלו בארגזים ובבתי יחידים. רק בשנת 1918 חודשה הספריה על ידי הנוער הציוני; נקנו ספרים חדשים, תוקנו הישנים, ובעזרת החב׳ „יעקאפא״ חודשה פעולתה.

עם יציאתם של צעירי הנוער לארץ ישראל ולערים הגדולות ללמוד תורה ודעת, ועקב התסיסה והמחלוקת שגברה בנוער ברחוב היהודי, נסגרה הספריה לשנים אחדות. רק בשנת 1927 נפתחה מחדש על ידי בני העיירה שהיו קרובים ל„ווילביג״ (ווילנער בילדונג געזעלשאפט). **באותה שנה נמצאו בספריה ספרים לנוער ולמבוגרים בשפה העברית 530 ספר, ביידיש — 560,**

ברוסית — 150. הספרן האחרון של הספריה היה המורה בנימין פרבר, שמונה כספרן על ידי הרשות המקומית. כאחד מאנשי התרבות של העיירה נלקח מהראשונים, עם עוד 4 בני העיירה על־ידי הצוררים הנאציים לכלא וילנה ולפונאר, הי"ד. (על ימיה האחרונים של הספריה עיין להלן).

יסוד ביה"ס העברי „תחיה"

בשנת 1912 (תרע"ב) נוסד בית ספר עברי מודרני בעיירה. המייסדים היו בני העיירה המשכילים: סוחרים, חנונים ובעלי מלאכה שרצו לתת לילדיהם השכלה כללית.

המורים בבית הספר למדו „עברית בעברית". המורה פריינד בא אלינו מעיר רחוקה, מבריינסק אשר ברוסיה המרכזית והביא אתו גם את אחיו. הוא היה בחור שקט ועדין והשפעתו עלינו היתה מרובה. הוא ידע גם פרק בהלכות אסטרונומיה. זכורני שעל משקוף חלון חדרו היה תלוי על חוט מספג וצל החוט היה מורה על חלופי שעות היום. (כפי שנמסר לי נמצא מר פריינד כעת בארצות הברית, שם הוא עורך עתון לאסטרונומיה). כעבור שנה נעלם, ובמקומו בא המורה זאסלאנסקי, חניך הקורסים הגרודנאים. בימי הקיץ בא עוד מורה, קוליק, שניסה ללמדנו פרק בהלכות ציור, והדבר עלה בידו לשליש ולמחצה. המורה לרוסית היה המורה המקומי, ראַדובסקי, שרוב בני העיירה ינקו את תורתו, לפני הווסד בית הספר וגם אחרי סגירתו. בית הספר מנה כמאה תלמידים מכל שכבות העיירה. גם מעיירות סמוכות ומכפרים באו ללמוד בבית ספר זה.



בית הספר המתוקן „תחיה" בשנת תרע"ב 1912

שורה עליונה, (מימין), דוד זליקוביץ (קנדה), גנס, ל. מליפון, י. שניידר מאיישישוק (ישראל), א. מנחמי (ישראל), ה. רבינוביץ (מקסיקו), נח זליקוביץ (קנדה), זמודסקי ממרץ, פוצ׳קרניק מדקשניה, ח. דבורצן (ארה"ב), א. צפנת מדקשניה, פרוינד, מבריאנסק, ש. פולצ׳ק (ישראל), ב. דינר (אה"ב), ש. קדש.

שורת שניה: ראצר, י. אז׳רנסקי־אגמי, גולדברג, י. דן, נתן פיקלני, ל. מאלצמאן (ישראל), א. נאנעס (מקסיקו), ש. פרבר, מ. מיזורצקי (ישראל), ש. בוזגן, א. בקלריסקי, אריה קאפלאן (אוסטרליה), י. קרפוביץ (ישראל), ש. פערעוולאצקי.

שורה שלישית: (מימין) שימנוביץ, נ. מנחימוביץ־מנחמי, מ. מנחימוביץ־מנחמי (ישראל), באלאַן, ח. גערש, ג. מאַלצמן, ה. גולדברג, לוי, מ. פיין, דב אז׳ראנסקי־אגמי (ישראל), ב. מנחמי (מת בישראל).

שורהַ רביעית: ט. זוביסקי, ש. דן (ישראל), פינון, ש. קרפוביץ (ישראל), קורקודיאנסקי (ארה"ב), לוין, י. תריזטל (ישראל), נאַנעס, פיין, לווין, מ. ביכוויד, א. טלז (ישראל), מ. אזרליאנסקי, פינון.

מוסדות חינוך בעיירה



בית ספר פרטי של המורים רדובסקי ופרווינד בשנת 1912

בשורה העליונה: מ. בנק, צ. זוביסקי, ה. קדש, בעבקע טייבס, י. בורשטיין, א. ב. רדובסקי.
בשורה השניה: א. רדובסקי, ל. פיין, מ. ננס, מ. רידליצקי, א. פיין, ח. זנדמן.



בית הספר העברי „תרבות" בשנת תרפ"ב, 1922



גן ילדים בשנת 1929



מעון־יום לילדים בשנות 1939—40   המורים: אונקלס, מ. סולק, ב. פרבר



בי"ס עממי „תרבות" בשנת תרפ"ב, 1922

א. קורקודיאנסקי. המורים: שפירא, צ. סנזניק, ברקמן, שיפמן.



המורה
גיטה מרקובנה זאַקס

גלגולי ביה"ס המתוקן „תחיה"

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, נסגר בית הספר, וכל אשר בו, נחרב. התלמידים חזרו לחדרים שהמשיכו להתקיים, או נסעו לעיירות הסמוכות, לישיבות.

עם בוא הגרמנים ו„תרבותם", בשנת 1915, פתחו בית ספר ושעורים לגרמנית. רק בשנים 1920—1918 נפתח מחדש בית ספר מודרני. מוריו היו חניכי הקורסים הפדגוגיים בוילנה מיסודה של „יעקאפא": ברקמאן, שפירא, שיפמאן והמורה המקומי ר' צבי סאַנזניק.

גם על בית ספר זה עברו גלגולים שונים מפאת המלחמות והמריבות מסביב לשאלות חינוך ודת ומסורה. במשך תקופה ידועה התקיים בית ספר „תרבות" שלימדו בו המורים פטוחובסקי, ריפר, ודב חומסקי (כעת בארץ) ואחרים, עד שנסגר, ובמקומו קם בית ספר דתי „הורב". בשנת 1930 למדו בבית ספר זה ב־5 כיתות כ־60 ילד, והיו בו 3 מורים. בשנות השלושים היתה קיימת בעיירה גם ישיבה קטנה שלמדו בה כ־20 צעירים. הבנות הלכו ללמוד לבית הספר העממי הפולני, ששכן בקצה העיירה. רוב הנוער המתבגר, ששאף ללמוד, עזב את העיירה ויצא אל העיר וילנה ללמוד בסמינרים, ובגימנסיות, והיתר התפזרו בישיבות.

מלחמת העולם הראשונה

הביאה זעזוע עמוק בחיי העיירה. הרבה בנים צעירים שעבדו בצבא נשלחו לחזית ואחדים מהם לא חזרו לבתיהם. גם בני משפחות, מהעתודות, נעקרו מבתיהם ונשלחו לחזית. הרוסים גייסו ולקחו כל הסוסים של הרוכלים והסוחרים. חלק מהלוחמים נפלו בשבי הגרמני ושהו שם במשך כמה שנים.

בית־החרושת הגדול שבעיירה, שכלל מנסרה, טחנת קמח ומגרסה, הופצץ על ידי הרוסים הנסוגים. גם בית החרושת שבקצה העיירה השני, על הנהר סולצה, ששימש לתעשיית הקארטון, הופצץ בחלקו על ידי הרוסים. המפרנסים נלקחו לצבא והעיירה שקעה בעוני ובחוסר כל.

הכיבוש הגרמני

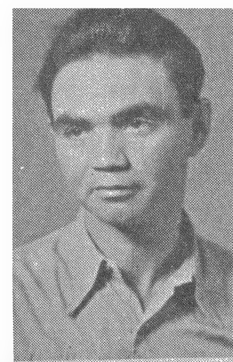
תקופת הכיבוש הגרמני בשנים 1915—1916 הביאה הרס בחיי העיירה. פרנסות היהודים נהרסו עד היסוד. הגרמנים השתלטו על אוצרות הטבע הדלים של העיירה. החרימו את בעלי החיים ואת התוצרת שהאיכר הביא לעיירה. הנוער וגם גברים נשואים נשלחו לעבודת כפיה באווגוסטובה למנסרות, ולמקומות אחרים לסלילות כבישים. השקים והשמיכות הפכו לבדים ולאריגים, ומהם תפרו בגדים. רצועות גומי שמשו סוליות לנעלים. בעיקר השתמשו בקבקבים של עץ מכל הצורות. הרעב והמצוקה גרמו לכך שבקצות החברה ירד גם המוסר המשפחתי המקודש מדורות. הרכוש של בני העיירה עבר לישוב הכפרי. תמורת צלחת שיפון, או שק תפוחי אדמה, מסרו העירונים את תכשיטיהם ואת כלי ביתם. להקות מבני הנעורים נשאו על שכמם במרחק עשרות קילומטרים שקיקי תבואה להחיות את נפש הוריהם. כשהגרמנים עזבו את העיירה השאירו אחריהם הרס וחורבן. רק כביש של קורות עץ, שנרקב כעבור שנים אחדות, סללו בדרך תחנת הרכבת לוילנה.

הצהרת בלפור

כברק בלילה אפל האירה ההצהרה, הציתה לבבות והתסיסה את הנוער בעיירה. כל הדיונים והמשא ומתן שקדמו להצהרה לא היו ידועים בעיירה. לא שאלו ולא דרשו את זה, התוכן והעיקר היו ברורים: מעתה יש לנו פינה בעולם, אליה נפנה. זכורני התהלוכה עם ספרי התורה מתחת לחופה ודגלי הלאום בראשה, והמעמד החגיגי בהתקהל כל בני העיירה, וגם הנוצרים בתוכם, על הרחבה מול בית הכנסת הישן. אחרי הפתיחה של הרוקח סטרנין, דברי הרב המקומי, נאומיהם של האחים ישעיה והלל דן, נאמתי אני הצעיר על חזון העצמות היבשות.

מאז התחילה פעולה תרבותית וחנוכית ענפה בין שכבות הנוער בעיירה. כמעט שלא נשאר אף צעיר וצעירה שהיה אדיש להתלהבותנו ופעילותנו. הסנדלרים והתפרים, החייטים והנפחים, התופרות ומחוסרות העבודה — כולם תרמו את תרומתם באיסוף כספים למען קרנות התנועה, למען הספריה ולמען פעולות תרבות מקומיות.

חברי הועד של צעירי־ציון בשנת 1920

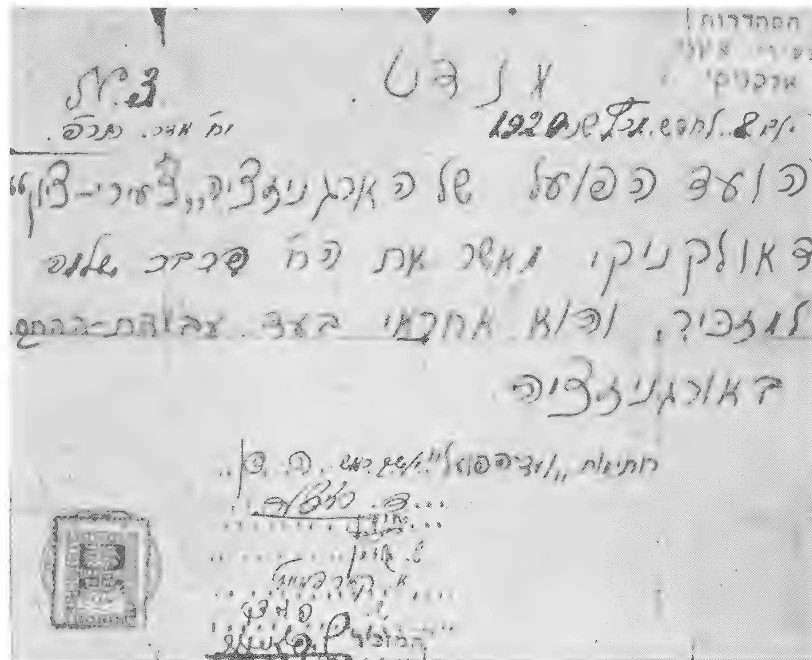

הלל דן, היו״ר


שלמה פרבר, המזכיר


שמחה פולצ׳ק, חבר הועד

יסוד צעירי ציון

בשנת 1917 נוסדה אגודת „צעירי ציון". הנוער, מחובשי בית המדרש, בני סוחרים, חנונים ופועלים הצטרפו לאגודה. בין מניחי היסוד היו יצחק בורשטין, האחים הלל ויהושע דן, א. קורקודינסקי, שלמה פרבר, שרה גולדמאן, האחיות קוט ואחרים. האגודה היתה קשורה למרכז בוילנה ולוארשה. היו"ר הראשון של האגודה היה הלל דן (ממנהלי „סולל בונה" לשעבר). המזכיר היה כותב הטורים האלה. בשנה ההיא השתתפתי בקונפרנציה הגלילית בוילנה. נפגשנו תכופות עם באי כוח המרכז שעודדו את פעולתנו בעיירה.



אשור של ההסתדרות „צעירי ציון" משנת 1920

להקות החובבים

הנצנים של תיאטרון חובבים צמחו עוד בשנת 1904, עת פסע אלתר מלצמאן הספר על הבמה בהצגת „דוד וגלית" וקרא: „קלייבט אויס פון אייך דעם גרעסטן העלד און זאל ער ארויס צו מיר אויפן פעלד", אבל בתקופתנו, בין שתי מלחמות עולם, היה כבר הרפרטואר אחר, האולמות היו אחרים וגם השחקנים עמדו על רמה, לפעמים גבוהה מאד. עד שנת העשרים היה הצוות מרכב משרה גולדמאן, האחים ראבין, לייב קארפוביץ, ב"צ וילין ואחרים. בשנים הבאות התווספו כוחות מעולים מבין הצעירים, בהם רבקה פרבר, שיינה בוזגאן, ביילה ראדובסקי, מיכאל פולאק, ולבסוף הצטרפו גם הזקנים שבחבורה — לאזאר ווארמאן ולייב קופנס — וגם מהכוחות הצעירים זאלוצקי ווזלופיאנסקי ואחרים. מקום ההצגות השתנה לפי האפשרויות והעונה; שחקו בקסרקטינים הישנים, בכנסיה הנוצרית הרוסית החרבה, במחסני תבואה וכד'.

הרפרטואר היה ממיטב הספרות ביידיש. בין החובבים היו כאלה, שהיו ראויים להופיע על במה אמנותית. את השירים וקטעי הדברים על המחזות היו שרים ומדקלמים בבתי העיירה במשך חדשים, עד שהצגה שניה עמדה כבר על הפרק. כל בני העיירה למגדול ועד קטן, חוץ מהאדוקים ביותר, היו באים לראות בהצגה. הרבה צעירים היו באים בעגלות וברכבות מהעיירות הסמוכות, כי שם להקת החובבים יצאה לתהילה בכל הסביבה.



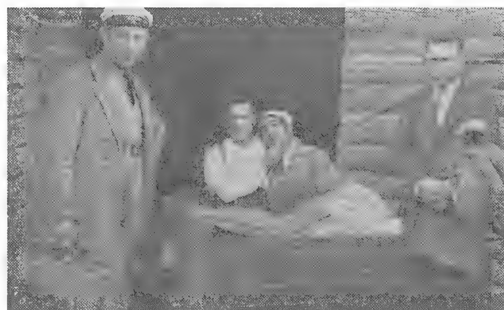
אלתר מלצמן, משחקני 1905



רבקה פרבר—פרינקל שיחקה בשנים 1932—1923



מיכאל פולק, הי"ד
שיחק עד השואה.



מחזה היתולי
נ. כרפס, א. מלצמן, ל. ראבין, פ. מלצמן



„השחיטה", ההצגה האחרונה בשנת 1939

התזמורת

אם כי היו בעיירה כלי זמר, שהיו מנעימים זמירות, מנגנים בחתונות, הרי מרכז התזמורת היה יצחק יוסף (איצע יאָשקע) חיה ראַשל׳ס (קרוק). אביו היה מסגר בבית החרושת הסמוך, יהודי נחבא אל הכלים, ואמו היתה ידועה בזריזותה וערנותה.

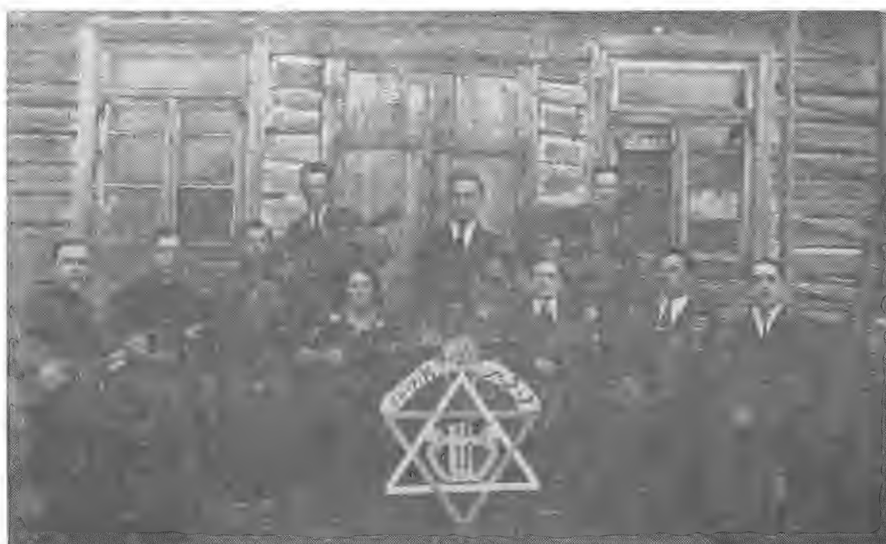
בעודו ילד התקין בעצם ידיו כינור קטן וניגן בו. אחר כך למד מלאכת המסגרות ובשעות הפנאי ניגן על כנורו. שתי אחיותיו, ועוד אחדים יודעי נגן, היוו תזמורת בת 12 „כלים". אחיו משה, היה מהראשונים, שיצא לוילנה ללמוד בבית ספר מקצועי. בשמחות ובנשפים היו מרכז ההתענינות, כי נגינתם היתה עריבה לאוזן ומלאת חן. אחדים מהם נעשו אחר כך בעלי מקצוע והיו נוסעים לחתונות בעיירות הסמוכות, ועד לחצרות הפריצים הגיעו. ליד התזמורת אורגנה במשך זמן מסויים תזמורת מיוחדת מכלי מאנדולינות ובלאלייקות.



תזמורת המיתרים בשנת 1920.
מ. ציפין, א. מלצמן, ב. וילין, י. וילין, א. קרפוביץ
יוסף קרוק, ל. ראַבין, מ. ל. ראַבין, ב. צ. מרגולין



הינדה קרוק, הי״ד



תזמורת המנדולינות של צעירי ציון 1921

מכבי אש מתנדבים

הואיל ובתי העיירה היו בתי עץ, והשריפות פקדו את העיירה בתמידות, הרי חברות הביטוח שהיו מעונינות להקטין את הנזקים, תרמו סכומי כסף לקניית מכונות כיבוי. מתרומות הממשלה והמגביות המקומיות בנו צריף במרכז השוק ובו שיכנו את המכונות וכלי הכיבוי האחרים. המפקד הראשון היה אלתר השילס, הספר. הפיקוד עבר בירושה לבנו, ולבסוף כשהצטרפו לפלוגת המתנדבים האיכרים מצעירי המקום, עבר הפיקוד לקצין יהודי בעל חנות למשקאות.



מכבי האש, משמאל המפקד קירשנבוים וסגנו גד מלצמן



קבוצת כדורגל

באותן השנים התארגנה קבוצת כדורגל של הנוער היהודי והנוצרים המקומיים שערכו משחקים עם קבוצות מעיירות סמוכות.

השחקנים החובבים הקדישו מזמנם הפנוי לאימונים. ההתחרויות התקיימו בשבתות, או בימי ראשון בשבוע, על מגרש הספורט, בשטחי החורשות, בדרך לבית החרושת. בודדים מהשחקנים זכו להגיע לארץ.



קבוצת כדורגל מבני העיירה

החלוצים הראשונים

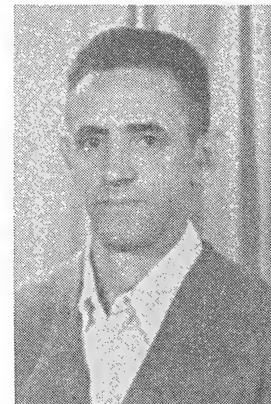
בתקופת המלחמות והמהומות בין הפולנים כובשי וילנה לבין הליטאים בשנת 1920 קמה הקבוצה הראשונה מבין חברי „צעירי ציון". ובדרך לא דרך, ברגל, התחמקו ועברו לליטא בדרך לארץ ישראל. בקבוצה זו היה הלל דן, יהושע דן, יעקב אז'יראנסקי (אגמי), אברהם מנחמי (עין חרוד). כעבור זמן מה עברו לליטא דב אגמי (עין חרוד). בשנת 1924 התארגנה קבוצת חלוצים שניה ובה חיים וצפורה זוביסקי, משפחת מנחמי, יוסף קרפוביץ, איטה ביילה ראדובסקי, פיקלני, אריה מאלצמאן בוטרימוביץ ואחרים.

בתקופה יותר מאוחרת נוסד „החלוץ" ואחר כך „החלוץ-הצעיר", ועם כל גל חלוצים ועולים עלו לארץ מבני העיירה. עד השואה היו כ־60 איש בארץ מבני אולקניק. אחרי השואה הגיעו כ־15 איש, ביניהם מניצולי בונקרים, פארטיזאנים ולוחמים בצבא האדום.



כרטיס חבר של החלוץ

מראשוני העליה השלישית והרביעית



אברהם מנחמי



יעקב אגמי



נתן פיקלני הי"ד



קבוצת חלוצים בהכשרה בעיירה

שְׁבִילִים

קְדָמוּנִי שְׁבִילִים טֶרֶם צֵאתִי רֶחֶם אִמִּי,
כָּבְשׁוּ לִי מִשְׁעוֹלִים טֶרֶם צְעוֹד צַעַד יָדַעְתִּי:
שְׁחוּחַ גַּב, הַנְמֵךְ קוֹמָה, הַשְׁפַּל עֵינַיִם וְנָדוֹד,
בִּפְנֵי כַּפְתּוֹר נוֹצֵץ, וְכָל הוֹלֵךְ זָקוּף, כַּעֵץ גֵּו וְחָרוֹד.

בַּחֶדֶר זָקֵן קוֹדֵר, עֵינַיִם לֵאוֹת, זוֹרוֹת אֵימָה.
יְלָדִים צוֹוְחִים בְּקוֹל, וּשְׂפָתָיו פּוֹרְקוֹת אָלָה,
יְמִינוֹ תֶּאֱחוֹז בַּשּׁוֹט, וּבִשְׂמֹאלוֹ יוֹרֵנִי אוֹת:
לְשַׁנֵּן שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְנוֹלָד, וּתְפִילַּת יִזְכּוֹר לַמֵּת.

בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ בְּעִיתוֹנֵי צְלָלֵי קַדְרוּת
צִיטוּף שְׁחוֹרִים, חִוָּרוֹן פָּנִים וּפִינּוֹת בִּידּוּד,
וּבֵין הָעַרְבַּיִם, קוֹל עָגוּם מִסְתַּלְסֵל:
אֵלִי אֵלִי, יֶלֶד תָּם קוֹרֵא הַקּוֹל וְעוֹטֶה עַל שָׁלָל,
וּבְקוֹל פּוֹסֵק יֹאמַר: קַח נֵר, הִתְבּוֹדֵד וְהִתְפַּלֵּל.
וּלְיָמִים אֲרוּכִּים יֶאֱרַךְ לְךָ הַצֵּל.
וָאֶתְפַּתֵּל בִּנְתִיבֵי הַגָּלוּת נַחֲשׁוּכִים.

בְּהִתְחַמְּקִי מֵאוֹפֶל סִמְטַת חַיֵּי הַקּוֹדְרִים
לִשְׂדוֹת מוֹרִיקִים, שְׁטוּפֵי שֶׁמֶשׁ וְרִינַּת צִפּוֹרִים,
גְּעִיּוֹת עֶדְרֵי צֹאן וּבָקָר
פּוֹלְחֵי נִיר, וְשִׁירַת הַקּוֹצְרִים,
נִיתַּךְ עָלַי שֶׁפַע אוֹר,
וְאִתְגַּלֶּה לְעֵינַי בִּנְיוֹון חַיֵּי גָּלוּת דַּלִּים.

וּבְיוֹם שׁוּק, עֵת הָמָה הַכְּפָר מֵאָדָם, עוֹף וּבְהֵמָה
תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה, לְאָדָם הַיּוֹצֵר לִתְהִילָּה,
רָאִיתִי אֶת בְּנֵי עַמִּי בִּנְבִילָתָם וּבְקַמִּילָתָם.
בְּהוֹשִׁיטָם שְׁטַר־מִמְכָּר, מַחְרַשְׁתָּם הַיְחִידָה,
לְצַבּוֹר בָּהּ מַתַּת יְבוּל אֲדָמָה זָרָה.
וּלְמָחֳרָת, נִיטַּף מֵהֶם, גַּם הַסֹּחֵר
עַל גּוּפָם וְנִשְׁמָתָם לְלֹא כָּל שָׂכָר,
וַתְּאַכְּלֵנִי הַקִּנְאָה,
קִנְאַת הַנּוֹדֵד, לְעַם בָּרִיא הַמְּחוּבָּר לָאֲדָמָה.

בְּעוֹדֶנִּי בְּאִבִּי, בִּימֵי ח״י שְׁנוֹתַי
בָּרָק אוֹר הֵאִיר אֶת קַדְרוּת שְׁבִילַי:
הֶחָלוּץ קוֹרֵא: הִתְנַעֵר צָעִיר יִשְׂרָאֵל!
הִזְדַּקֵּף, כַּבְלֵי גָּלוּת נַתֵּק, קוּם וְהִגָּאֵל!

גֻּנְּשׁוּ תַּחְתַּי שְׁבִילֵי הֶעָבָר,
מָטוּ מִשְׁעוֹלִים, פָּקְעוּ כְּבָלִים, וָאֶתְנַעֵר.
צָמְחוּ לִי כַּנְפֵי דְּרוֹר, גָּמְאוּ גְּבוּלוֹת,
חָרְקוּ גַּלְגַּלִּים, סָעֲדוּ גַּלִּים, שָׁרְקוּ צְפִירוֹת,
וַתִּזְרַח לִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּחוֹפֵי אֶרֶץ הָאָבוֹת.

שִׁירַת חַיִּים חֲדָשָׁה גּוֹלְלוּ הֶהָרִים הֵידָם:
הֶלֶם פַּטִּישִׁים, נֶפֶץ סְלָעִים, וְשַׁעֲטַת רוֹכְבֵי הַשּׁוֹמְרִים,
קֶטֶל קָנֵי עַד וְקִינֵי קַדַּחַת, וּתְרוּעַת כּוֹבְשֵׁי שְׁמָמָה;
צָהֳלַת טוּרֵי חוֹרְשִׁים, וּתְפִילַּת נוֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע.
וּבְזִרְמֵי זֵעָה, בּוֹץ וְקַדַּחַת מְמָאֶרֶת,
חוּשַׁל גּוּף אֵיתָן, וּנְשָׁמָה זוֹהֶרֶת וּמְטוֹהֶרֶת.

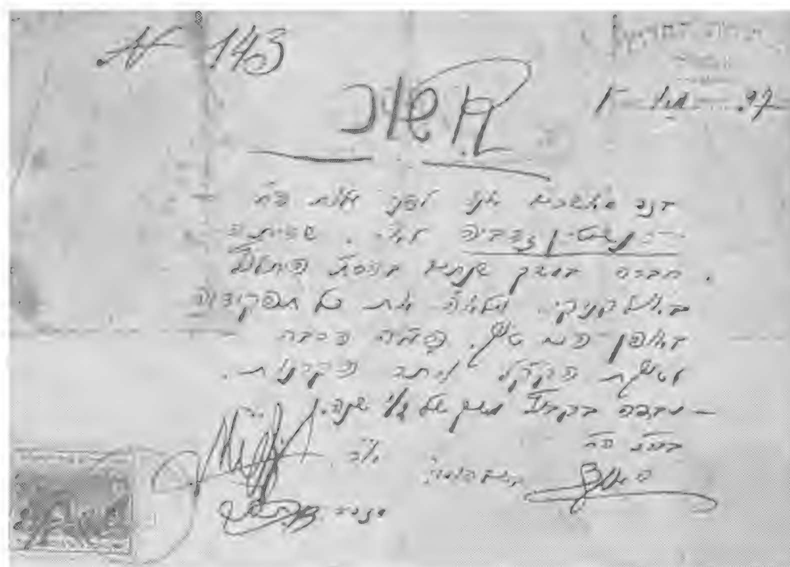
הַחַמָּה בְּמַחְצֶבֶת סַלְעֵי הָהָר מֵעַל מַחֲנֵה הָאוֹהָלִים,
פָּרַשְׂתִּי אֶת כַּפֵּי הַחֲבוּשׁוֹת, שְׂכַר לִימּוּד לְפִדְיוֹן הַגּוֹאֵל
וַאֲבָרֵךְ בְּבִרְכַּת הַשַּׁחֲרִית אֶת מְעוֹנוֹת הַחֲלוּצִים
בִּתְפִילָּה זַכָּה:
מַה טֹּבוּ אֹהָלֶיךָ יַעֲקֹב וּמִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל!

אברהם מנחמי

מוסדות עלייה לארץ ישראל



ועד החלוץ המקומי בשנת 1922
י. חריזטל, י. ריפר, ב. פרבר,
א. בקר, א. טלן


№ 143

אישור

אישור עליה מקומי על שם
ז. ברנשטין (פתח תקוה)



ועד העליה בעיירה בשנת 1924
ביער, עם יוסף בנקובר וליובה
לסקובה־גבתי

בדרך לארץ ישראל



העיירה מלווה את הרב ר' יעקב לוין ז"ל בעלותו ארצה



הרב, אשתו ונכדתו בקונסטנץ



משפחה מלווה זוג צעיר, העולה לארץ

הסתדרויות ואגודות נוער בעיירה



אגודת „תרבות" באוקניק



הסתדרות החלוץ



הסתדרות „ביתר"

התורמים והמתרימים



מנייה של „אוצר התישבות היהודים" משנת 1900, ע"ש יוסף דבורצן ז"ל



ועדת קהק"ל בשנת 1922



איצ'קה זלדה'ס
מראשוני התורמים



א. קורקודיאַנסקי
ראש ועדת קהק"ל

האינטליגנציה והעוסקים בצרכי ציבור



הרוקח שטרנין ומשפחתו בחברת מורי ביה״ס



אידה קרסנר, ד״ר יעקב פרידמן, מהנדס ש. לוין הי״ד,
רופאת שניים א. פאפ הי״ד, רחל דווארצן—סארטוף,
אממה דווארצן—פרבר.



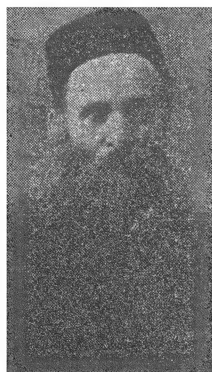
אברהם אוז׳רנסקי, הי״ד
גבאי בית הכנסת



אהרון קדש, הי״ד,
גבאי בית המדרש



ר׳ אליהו משה מאירוביץ,
שמש בית הכנסת



ר׳ ישראל מאיר ראבין,
שמש בית הכנסת

מוסדות הציבור



הנחת אבן הפנה לבי"ס עברי בשנת 1933, משמאל בית הכנסת.



נשף ציוני אלק. מוצ"ש

חותמת נשף ציוני



הבנק העממי בשנת 1925
בכניסה:
פ. שמרקוביץ וא. סביאדושץ



הנחת אבן פינה למוסד צבורי — מועדון — בחורף 1933,
מאחור בית המרחץ.

מוסדות ציבוריים

הבאנק העממי נוסד בשנת 1906. מיסדו ומנהלו היה ר' חיים כהן. הוא היה גם הסטארוסטה, קצין המחוז וקצין העיר. אישיות פעילה ומפעילה, בן־תורה, ומעורב עם הבריות, בעל מידות תרומיות.

בשנות המלחמה העולמית הראשונה נחרב הבאנק. הרוסים הוציאו מהעיירה את הכספים ואת כל המתכות החשובות ליציקת תרמילים וכדורים. מבית הכנסת ומבית המדרש הורידו את המנורות הכבדות, נברשות נחושת וכל דברי ערך אחרים.

בשנת 1921 שוקם הבאנק מחדש על ידי חברת „יעקאפא". באותה תקופה פעלה בעיירה מפלגת „צעירי ציון" שבתכניתה היה לחדור למוסדות המשקיים והצבוריים של העיירות. פרצה מחלוקת בשל הבאנק, ובסופו של דבר נטלו הצעירים חלקם בהנהלת עניני העיירה ובכללם גם הבנק.

הגמ"ח

נטל המסים של הממשלה הפולנית וחוסר הפרנסה הביאו לידי פתיחת גמ"ח בשנת 1926 בתמיכת „יעקאפא". קרוב ל־300 איש קבלו בו הלוואות. הרוח החיה באותן השנים במוסדות הצבור והמקשר עם „יעקאפא" היה הרוקח שטרנין, שהשתתף בועידותיה בוילנה.

שרותי הרפואה

לפני כ־70—60 שנה היה אברהמ'ל הרופא „הכל יכול" בעניני השרותים הרפואיים והסאניטאריים של העיירה. אחרי מותו עבר מקצועו לחתנו יושה החובש ("יאָשע דער פעלדשער"). אחד הבנים של יושה הוא מוניש מארגולין, שהמשיך במקצוע של חובש. הוא עבר לעיר וילנה ושם הקים משפחה ולבסוף ניספה בשואה.

הרופא היהודי והחובש טיפלו בחולי העיירה היהודים ובחולי הסביבה — מבני האכרים. עגלות מקושטות במרבדים צבעוניים היו באות לסימטת הרופא־החובש, והוא היה לוקח אתו את מזוודת התרופות ונוסע מכפר לכפר לרפא חולים. מיילדת מוסמכת מבנות העיירה, ריבצ'ה קופלס, עסקה במקצועה במשך השנים האחרונות. נוסף לרופא היהודי, היה בעיירה רופא־דוקטור ממשלתי, לרוב מבין הגויים. בקצה העיירה, ליד הקהיליה האזרחית־ה„גמינה", נבנתה מרפאה צבורית. במרפאה היתה חובשת, ומזמן לזמן היה מבקר במרפאה רופא מהעיר הגדולה.

בשנים שבין שתי מלחמות העולם נוסד בעיירה על ידי שרותי הרפואה הפולניים, סניף של קופת חולים הממשלתית. אם כי המוסמך בעניני מחלות היה הרופא המקומי, הרי במקרים של מחלות מידבקות או מחלות קשות, היה הרופא שולח את החולים לוילנה ולפעמים, במקרים יוצאים מהכלל, לחוץ־לארץ. בשנות השלושים, כעשר שנים לפני השואה, עבדו בעיירה בקביעות הרופא היהודי הצעיר ד"ר יעקב פרידמן, רופאת השנים הגב' א. פפ והחובש מר טובמאן.

בני העיירה מכל השכבות, לא וויתרו על התרופות שהיו מקובלות בעיירה מדורי דורות. היו שולחים ברצון את בני המשפחה „ללחוש על עין הרעה" — „אפשפרעכן אַן עין הרע", היו מגרשים את המחלה, או את הרוח הרעה, על ידי נגיעה במצח ויריקה, ויש והיו בוזקים מסביב לארבע פינות העריסה של הילד מלח בישול. אמצעי מקובל וידוע במקרים של מחלה קשה, ובעיקר במחלות הנפש, — לנסוע עם החולה לידעוני, „זנאכאר", שלרוב היה גר בכפר והיה משתייך לעדת הטאטארים.

ביוב, תעול וכל הסידורים הסאניטאריים האחרים — לא היה זכר לכל אלה. ליד בית הכנסת ובית המדרש היה בית שימוש ציבורי. הדאגה לנקיון על יד הבתים וברחובות היתה מוטלת על הנוטר — ה„סטראז'ניק". כמובן שבמוסדות הסאניטאריים יש לכלול גם את בית המרחץ והמקוה.

בקור חולים, הכנסת אורחים, לינת הצדק

חולים עניים היו מקבלים עזרה מהירה ותרופות חינם או במחיר מוזל. על חשבון „ביקור חולים" היו שולחים את הנצרכים לעיר הגדולה.

בעיירה היה קיים „הכנסת אורחים", בו מצאו מקום ללון ללא תשלום עוברי אורח עניים, מוכרי ספרים, מגידים או סופרי סת"ם. גם חברת „לינת הצדק", שתפקידה היה ללון אצל חולים עניים, „מלביש ערומים" ו„הכנסת כלה" מצאו מקומם בעיירה.

המס שהוטל על בני העיירה, לסיפוק צרכיהם הד־תיים, היה בעיקר על הבשר („קאראָבקע") על שמרים (לאפיית חלות לשבת), ועל נרות שבת. **ש. פ—ר**

מוסדות ללימוד התורה

חברה פועלים

חבריה באו בעיקר מדלת העם, שהתאגדו לשם ענינים משותפים. היה להם פנקס היסטורי משלהם. הואיל והחיים הציבוריים התרכזו מסביב לבית המדרש, הרי גם „חברה פועלים" היתה קשורה לבית המדרש. ה„שטיבל" של בית המדרש היה שייך ל„חברה", בו היו מתפללים בשבתות ובימי חג ומועד. בין מנחה למעריב היה ה„רבי" מלמד אותם פרק ב„חיי אדם"

ו„קיצור שלחן ערוך". לפני החגים היה מלמד מעניני החגים. התפילה והלימוד בצוותא, המסיבות בשמחת תורה, הבחירות של הגבאים על יד הקלפי — כל ההווי המשותף קירב את חבריה גם בחיי יום־יום, בימי שמחה ובימי אבל. ה„חברה פועלים" הוסיפה להתקיים גם בימי שינוי ערכין ומלחמות העולם. בחברה זו אפשר למצוא את הגרעין של המפלגות בעיירה.

בראשית המאה כיהן כרבי של חברה פועלים ר' פייווה גינזבורג, „פייווע דער אשמענער". כנראה שהיה מחסידי לובאוויץ שנטמע בין פשוטי העם ה„ליטוואקים". הוא היה השוחט והמוהל בעיירה. בימי חג ומועד היה עובר לפני התיבה. כיהודי פיקח ידע להתהלך עם „עמך" והיה מלא שמחת חיים גם בשנות זקנתו. בתקופה מסוימת היה גם מלמד תורה לנערי העיירה.

ביתו היה פתוח לרווחה. בין התמונות שקשטו את קירותיו היו בעל התניא והגאון ר' אליהו מוילנה, דבורה אסתר הצדקנית והשר משה מונטיפיורי. כשהיה הכרח בדבר, היה לוחש על „עין הרעה" או על „שושנה". לא פעם הלך כותב הטורים האלה ברטט ובפחד, מבלי לאמר שלום לאלה ממכריו שפגש בדרכו, עם נייר כחול עבה (מראשי הסוכר), לצורך הלחש הזה. אחר כך למד את תורת הלחש גם ר' אברהם אזיראנסקי, הגבאי של בית הכנסת. „חברה פועלים" חיבבו את רבם והעריצו אותו. בימים הנוראים היה עובר לפני התיבה בבית המדרש הגדול. באותם הימים היו מתפללים חברי החברה בבית המדרש.

ב„חברה פועלים" היה נהוג שההורים היו רושמים את ילדיהם לחברה בעודם קטנים. חברי החברה ברובם בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, שהרויחו את לחמם בזיעת אפם. „חברה פועלים" היו מאוגדים ביניהם, ומשום כך כשהגיעו זמני בחירות לקהלה, לגבאים בבתי הכנסת או לכל מוסד אחר, היו להם מועמדים משלהם, שלמעשה הצטיינו בטוהר המדות ובנקיון כפיים. כל שכבות הצבור רחשו להם אימון. בשנים האחרונות לפני השואה, כשבוטלה הקהלה ומינו במקומה „גבאים־ראטן" היו הם רובם ככולם מועמדי החברה הנ"ל, כפי שקראו להם, נציגי ה„הארעפאשניקעס" („עמלים"). בשעה שהכניסה לבית המדרש היתה כרוכה במסירות נפש, היו אלה ה„חברה פועלים", שומרי החומות של בית המדרש בשבתות ובימי החול. הם יסדו מנין משלהם לתפילה בכל ימות השנה. אפילו בימים הנוראים היו באים לשם לקרוא בתורה. בין מנחה למעריב, בשבתות אחרי התפילה היו לומדים „חיי אדם" ו„עין יעקב". לפני תפילת מנחה היו לומדים בפרשת השבוע ו„פרקי אבות". אחרי פטירתו של ר' פייווה השו"ב לא היה להם במשך כמה שנים מגיד־שיעור קבוע עד שחתנו של הרב, הרב חיים ברגר, התחיל להגיד את השיעור בקביעות. בפנקס החברה מצאו כתוב, כי כשהיה אבא ר' ראובן בר' ביניש הי"ד ילד בן 8 שנים, רשם אותו הסבא כחבר בחב' „חיי אדם". לא לחנם היה הקשר בין החברים הדוק מאד. (ראה לעיל). בשנה האחרונה לקיומה של העיירה, בשנת 1941, כשנכנסו הסובייטים, היו אלו יהודי „חיי אדם" שבאו משכבות העובדים ונהנים מיגיע כפם, עמוד השדרה של היהדות והדת בעיירה. בראש מורם ובהחלטה נחושה שמרו על השריד האחרון, על בית המדרש ועל חב' „חיי אדם". ועד יומם האחרון לא פסקו מללמוד את משנתם הקבועה ב„חיי אדם". הגבאים האחרונים של בתי הכנסת על סף החדלון היו: ר' ראובן פרבר, ר' אליעזר לוין, ר' יחיאל קגנוביץ ור' חיים קרביץ, השם ינקום דמם.

חברת „עין יעקב"

השולחן הצפוני בבית המדרש היה ברשותה של חברת „עין יעקב". כשר' מנדל ז"ל הפסיק ללמד בגלל חולשתו, ירש את מקומו ר' חיים דוד זילין השמש. בכל יום, בין מנחה למעריב, היה מלמד „קיצור שלחן ערוך" ו„עין יעקב". בערבי החגים היה מלמד מענינא דיומא. בחדש אלול היה מתרגם אפילו ליידיש פרק ב„מסילת ישרים". וכשתלמידו ר' שמואל צבי הכהן מישלביץ („איישישקער שניידער"), ששמע לקחו כמה שנים, למד והתקדם והצליח להבין מעצמו דף גמרא, וביום בהיר אחד עמד ועזב את חברת „עין יעקב" ועבר ללמוד בחברה ש"ס — אזר ר' חיים דוד את שארית כוחותיו וקראו לדין, כי לא יתכן לוותר בקלות על תלמיד הגון בחברת „עין יעקב". בינתיים היתה העיירה כמרקחה. שני „צדדים" קמו והתייצבו למערכה לצדם של בעלי־דין. ר' שמואל צבי זכה בדין. אולם זכר החייט האיישישקאי לר' חיים דוד חסד נעורים, וכש־היה מתקיים שעורו ב„עין יעקב" בשעה אחרת מאשר השיעור בחב' ש"ס — היה ממשיך לשבת ולשמוע את לקחו של ר' חיים דוד השמש.

החברות בחברות הנ"ל הקנתה לכל אחד מחבריה את מעמדו בעיירה ובחברה, בכלל.

חברה ש"ס

לא כל אחד היה יכול להמנות בין חבריה, מן ההכרח היה שהמועמד יבין דף גמרא. פרק זמן ניכר היה נחשב המשתתף בלימוד כמועמד לחברה ש"ס, והיה צורך לשמור ולדייק זמן מסויים בבקורים בזמן השעורים, כך היה רשום בתקנות החברה. לחברה השתייכו קרוב לשבעה מנינים (70 איש). השיעור התקיים כל יום בין מנחה למעריב. בשבתות וביומא דפגרא היו מתכנסים מסביב לשולחן כמה מנינים „לומדים". החברים נמנו על כל שכבות העם. לסיום הש"ס היו מתכוננים זמן רב, ובשמחת מצוה זו היו

משתתפים כל בני העיירה. מגיד השיעור היה הרב דמתא.

„הדף היומי"

בזמנו של הרב הזקן ר' יעקב ז"ל, היה חתנו ר' יוסף לוין מגיד השעור בחברה ש"ס. כשנסע ר' יוסף לזמן ממושך להגיד שיעור בישיבת סמורגון, התחיל הרב דמתא להגיד את השיעור. עם שובו לעיירה ייסד ר' יוסף לוין הי"ד חברה ש"ס שניה, — והתחיל ללמוד לפי הסדר של הדף היומי. לומדי הדף היומי התרכזו בעיקר מהבחורים הצעירים חניכי הישיבות. את השיעור הרצה אחר תפילת מעריב ליד השולחן שבצפון בית המדרש.

חברת משניות

חברה משניות מנתה יותר חברים מאשר חברה ש"ס. בשבת בבוקר היה הרב מגיד את השיעור אחרי המנין השני. מפאת הצפיפות ליד השלחן היו רבים עומדים ולומדים בעיגול מסביב לשולחן. יצויין לשבח ר' חיים כהן, שאחרי פטירתו של ר' שמעון בנסקי ז"ל היה מהיחידים, ששמרו על השיעורים, אם כי היה טרוד מאד בעסקיו.

ישיבת „בית יוסף"

זכה ר' פייווה השוחט ובתו נישאה לתלמיד חכם בן ישיבת „בית יוסף", הרב יצחק ליזרובסקי הי"ד שהיה מהמשפיעים בישיבות „בית־יוסף" (בסמיאטיטש) בנוסח המוסר'ניקים של נאווארידוק. הוא יסד בבית־המדרש בעיירה, ישיבה קטנה וקיבוץ. ליסוד הישיבה הביא כמה עשרות בחורים מישיבות „בית יוסף". לישי־בה הקטנה נתקבלו מתלמידי המקום והסביבה. ר' יצחק היה המנהל ומגיד השיעור. כמו כן הגיד שיעור הרב ר' מנחם באנד מוילנה ועוד.

את המטבח סדרו אצל דובה אייזנברג. דקשניה ולייפון, כפרי היהודים הסמוכים, היו הספקים של פירות ויקרות. וכעבור שנה, כשהמטבח לא יכול היה להחזיק מעמד, סידרו בעיירה „ימים" בשביל תלמידי הישיבה. הקיבוץ לא החזיק מעמד יותר משנה, אולם הישיבה הקטנה היתה קיימת שנים אחדות. בין תלמידיה נמנה אז גם חיים גראדה מוילנה, הסופר המפורסם, השוהה כעת באמריקה.

בית הספר בעיירה

לא היה בית בעיירה שילדיו לא נמנו בין תלמידי בית הספר. גם בשביל הגדולים היו מסדרים קורסים. כל העיירה היתה חדורה רוח שאיפה להשתלמות וללמוד תורה. יצויין לשבח, כי גם במרכזים בוילנה ידעו עסקני „תרבות" ו„חורב", כי לאולקניק יש הכרח לשלוח מורים מצוינים, שומרי מסורת, מהמובחרים שבהם. המורים שלמדו בבית הספר, שנוסד אחרי מלחמת העולם הראשונה, שעמד בפיקוחה של „תרבות", היו כולם שומרי מסורת (תלמידי ישיבה לשעבר), וכשועד ההורים החליט להעביר את בית הספר למרכז „חורב", נשאר בית הספר וגם חבר המורים באותו הרכב. יש לציין, כי בשנת 1923, בזמן היות בית הספר מסונף ל„תרבות", יצאו כשני מנינים מבוגרי בית הספר ללמוד לישיבות בוילנה, בראדין, ל„בית יוסף".

ק. פ—ר

בחירות לקהילה בשנת 1921

המלחמה על הקהילה

כבר בשנת העשרים התלקחה מלחמה בעיירה על „כבוש" הקהילה בידי „צעירי ציון". הדור הזקן לא השלים עם מרד הצעירים, אבל מוכרח היה להכנע לבחירות דימוקראטיות.

החל משנת 1920 השתתפו בקהילה באי כח „צעירי ציון", ואחר כך הציונים המתקדמים. הקהילה דאגה למוסדות התרבות, הדת והמוסדות הסוציאליים.

תמורות בעיירה

בסוף העשור השלישי של המאה חלה דיפרנציאציה בחיי הנוער של העיירה. קמו אירגוני „ביתר", „וילביג" ואחדים מהנוער פנו לשמאל הקיצוני. באותו זמן היו מתקבלים עשרות עתונים מוילנה ומוארשה. כל העיירה היתה שטופה בקריאת העתונות היומית וידעה את הנעשה בארץ ובעולם. כתבים מיוחדים (לייזר ווארמאן, בנימין פרבר) היו שולחים מזמן לזמן רשימות לעתונות על הנעשה בעיירה תוססת זו. העירנות נעשתה גדולה יותר, עם קום הקשר הקבוע על ידי אוטובוס עם העיר וילנה. (ראה „פרקי הווי"), כשנסלל הכביש על שם פילסודסקי בקרבת העיירה.

מספר הצעירים מבני העיירה שנסע ללמוד לוילנה גדל, אבל הגזרות של ממשלות פולין, התגברות האנטי־שמיות, והעננים שבאו מהמערב העיבו על חיי העיירה והכשירו את הקרקע לבואה של השואה הגדולה.

בשנים 1930—1920, עם גבור הלחץ הכלכלי על בני העיירה, הוסיפו להגר משפחות ובודדים לארצות הברית, למקסיקו, לבראזיל ולארגנטינה. הם לא יסדו שם מושבות מיוחדות, אם כי יש להם בערים הגדולות איגודים של יוצאי אולקניק. דור הזקנים שהגיע אל מעבר לים בראשית המאה, מפנה את מקומו לדור הצעירים ילידי אמריקה, ואלה כבר אין להם כל קשר לעיר מוצאם של הוריהם וזקניהם.

פראטאקאל.

[illegible]

1. [illegible]
2. דוב גאלדמאן
3. חיים כהן
4. שמעון [illegible]
5. אברהם [illegible]
6. גבליאל קאפלאן
7. גד [illegible]
8. חיים מאיר [illegible]
9. אליהו [illegible]
10. לייב [illegible]
11. לייב [illegible]
12. לייב [illegible]
13. שלמה פורבער
14. לייזער ראבין
15. אליהו קורקודינסקי.

[illegible]

פרוטוקול של הבחירות לועד הקהל בשנת 1921.

יוסף קרפוביץ, שלמה פרבר, אליהו קורקודינסקי (חבר ועה"ק)

יצחק בורשטין (חבר ועה"ק)

העיירה ונופה ופרקי הווי

העיירה ונופה ופרקי הווי

הטופוגרפיה

נוף שקט, צנוע, ממוזג, בין יערות וכרי דשא, בין נהרות ואגמים שקטים, על גבעות גליות ירוקות וחולות מצהיבים. רוחות סערה לא פקדו את העיירה, כי חבויה היתה בצל עצי אורן אדירים. מזגה בקיץ היה מצוין, ורוחות הסתיו עם עצי השלכת הוסיפו לוית חן לבתיה הנמוכים ולרחובותיה הישרים. בירכתי האָחו („הסטאַוו״) — מזרחית לעיירה — נמצאת ה„היסטוריה״ ע"ל אולקניק. שם מתבלטות המצבות הלבנות והאהלים של בית הקברות היהודי החדש והישן. מי יודע אם נשארו האבנים במקומן, ואם יש מי שפוקד אותן גם היום? לא זכו הורינו, אחינו ואחיותינו לבא לקבר ישראל בעירם, אלא הובלו לשחיטה ולקבורה בעיירה השכנה. שרידי טחנת המים שליד האחו נשארו עד הימים האחרונים על יד גשר־העץ שהוביל לאיישישוק. בגשר זה עברו יקירנו בפעם האחרונה בערב ראש השנה תש״א.

מצד צפון לעיירה שכן כפר הרוצחים ציז'וני (במרחק 400 מטר מקצה העיירה). ומצד מערב, במרחק שני קילומטרים מעבר לשדות מוריקים וביצות „רכבו״ על על גבעה בתי הכפר היהודי דקשניה („סלו״).



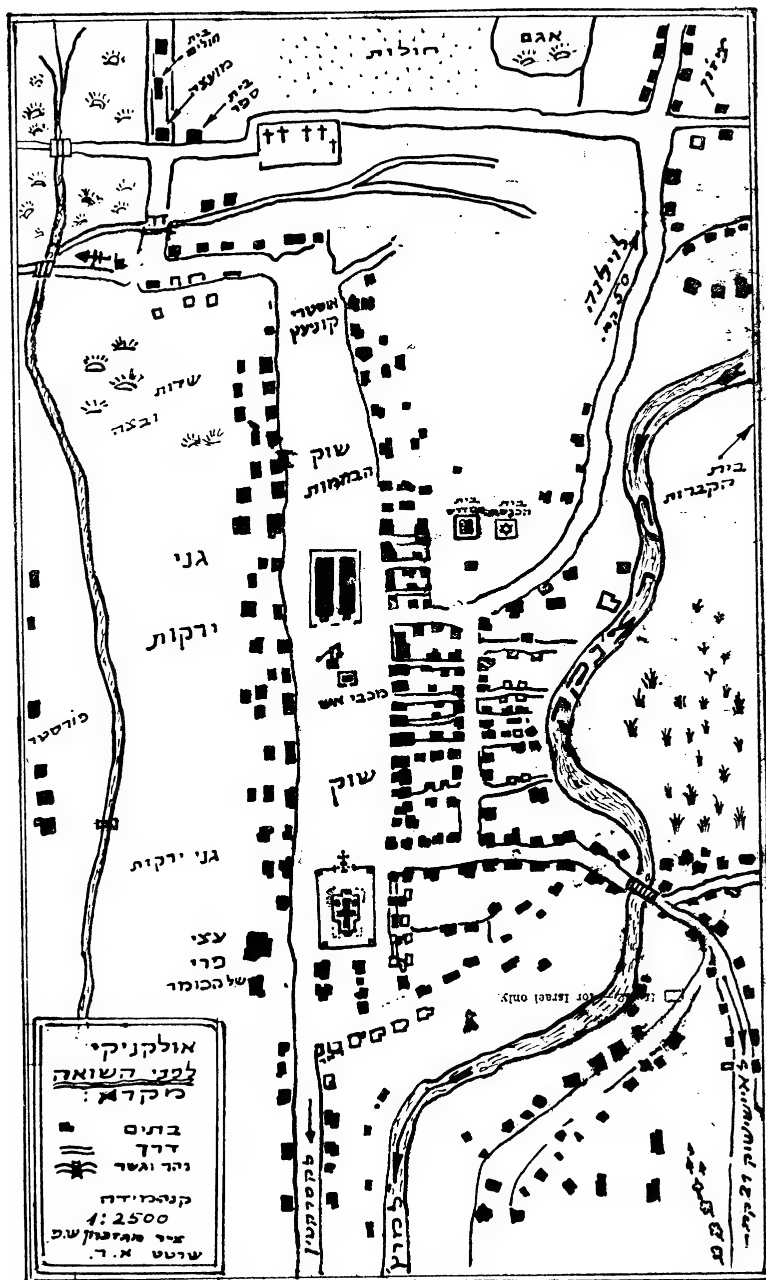
פנה בעיירה בקצה רחוב איישישוק, על יד הגשר



שכונת הנפחים מעבר לגשר, בעונת גאות הנהר מרצ'אנקה, 1930

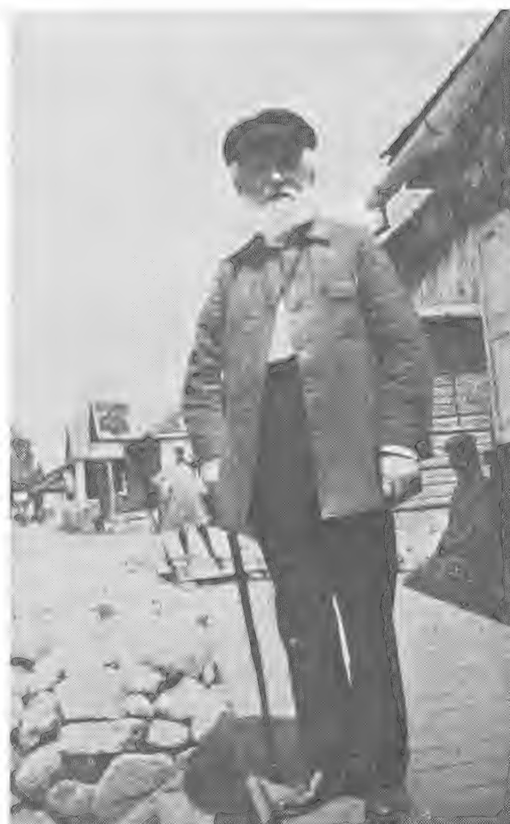
בעיירה היו כ־10 רחובות וסמטאות, שכולם התרכזו מסביב לשוק הגדול, שהיה מחולק לשני רחובות על ידי ה„קרעצ׳מע" — אכסניה — אחד הבתים בעיירה שנבנה על ידי יהודי ששם משפחתו אולקניצקי. המרכז היהודי של העיירה היה ברחוב בית הכנסת, (שול־גאס), ברחוב איישישוק ובסמטאות המחברות אותם עם השוק. כאן לא גרו נכרים. ברחובות מאחורי בית הכנסיה וב„קצה החד" („אוסטרי קוניץ") — גרו היהודים בשכנות עם הנכרים.

בתי היהודים היו לרוב בתי עץ בני קומה אחת, מכוסים רעפי עץ, רק שלשה בתי לבנים היו. בתי האכרים היו מכוסים תבן. עצים לא גדלו ברחובות היהודים, רק עצים בודדים צמחו פה ושם והם היו שם־דבר בעיירה. האדמה היתה טובה ולרוב עיבדו



מפת העיירה בראשית המאה העשרים — עד השואה
צויירה בידי העורך מהזכרון

ממראות העיירה



וועלוול בערע יענקל׳ס ברחובה של העיירה



שואבת מים מהבאר הצבורית



הירש׳לה רחה שפטל׳ס
השוטה של העיירה



יום השוק בעיירה, משמאל הכנסיה הקטולית

הנהרות ונוף העיירה וסביבתה



המרצ׳נקה
מאחורי בית המטבחיים
משמאל — נפחה,
באפק — הכפר ציז׳וני.



הגאלוז׳ה, בירכתי העיירה



סתיו,
על יד ה„שורוק" — המקום
בו נפגשים שלושת הנהרות



גשר העץ על פני הסולצ׳ה

היהודים חלקות קטנות על ידי בתי מגוריהם. בדרך כלל לא היתה גינה שלא עובדה על ידי בעליה בעונת האביב. היו כאלה שמכרו את תוצרת גינתם לבני העיירה.

בכניסה לעיירה מצד צפון־מזרח מהכפר ציז'וני התנוססו על גבעה שני בתי התפילה — בית המדרש ובית הכנסת הישן. גם מסביב לבתי התפילה לא היה סימן של ירק, עץ או גינה. לנוף הטבעי של העיירה שייכת המרצ'אנקה, עורק החיים שלה, שהתפתלה ועברה לא רחוק מבית הכנסת הישן. בשטפונות באביב היו המים מגיעים לפעמים עד ליסודות בית הכנסת. המרצ'אנקה זרמה ועברה בין בתי היהודים, עד שנכנסה לתחום המושב של הגויים.

מעבר למרצ'אנקה ישבו יהודים רק בדרך המובילה לאיישישוק. בשכונה זו גרו יהודים־נפחים. על יד כל בית, או כחלק מהבית, היתה בנויה המפחה. גם בכניסה לעיירה מצד „דרך וילנה", ו„דרך אוראני", גרו נפחים, אבל אלה שמעבר לגשר, יצרו שכונה מיוחדת. כל הימים היו שומעים ברחבי העיירה את הלם הפטישים המונוטוני.

שכונה זו היתה יוצאת דופן לגבי העיירה כולה. הבתים לא עמדו בגובה אחד. חלק מהם היו מתחת לפני הרחוב וחלק על גבעות. בקצה השכונה גרו נכרים אחדים שנעריהם נתערבו בין נערי העיירה, למדו את לשון הדבור האידי וידעו את כל מסתרי חיי העיירה ובעיותיה.

פרנסות יהודיות

קרקעות

הקרקע של סביבות העיירה והכפרים הסמוכים היתה מהסוג הגרוע שבליטא. היו מקומות, שהחימר האדום או השחור היה מרובה, והאכרים השתמשו בו לתעשית הקיראמיקה הפרימיטיבית. גם יהודים אחדים עסקו בעבודת הקדרות (טעפעריי). עוד סוג אחד של קרקע היה בסביבה, שצבעו היה אפור בהיר ונקרא בשם „גלינקה". באדמה זו היו האכרים, ובזמני חרום גם היהודים, מסיידים את בתיהם.

גידולי שדה

מובן שבאדמות מסוג זה אין לדבר על גידולי־שדה מרובים ומכניסים. באדמות החוליות היתה נפוצה הכוסמת („גריקע"). את הכוסמת טחנו ברחיים של יד או בטחנות קמח. מהקמח אפו וטגנו מאכלים שונים. את בני העיירה כינו בשם כולל „אלקעניקער רעצ'קע־באָנדעס", על שם הלחמניות המיוחדות שהיו מכינים מקמח הכוסמת.

הגידול הנפוץ והמצליח ביותר, שהציל את הישוב הכפרי והעירוני בשנות בצורת ורעב, היה תפוח האדמה. סוגים מיוחדים, שהותאמו לאדמות הקלות, עלו בהצלחה מרובה. המזון העממי של האכרים בכל ימות השנה היה תפוח האדמה. רוב יהודי העיירות היו מוסרים את זבל בהמות הבית שלהם לאכרים לזיבול שדותיהם ותמורתו קבלו חלק ביבול תפוחי האדמה.

היער

האוצר היחידי של העיירה היה היער, על הצמחים ובעלי החיים שבו. העץ הנפוץ ביותר היה עץ האורן הרגיל. בראשית המאה העשרים התחילה לטפל הממשלה ביער. היו קוצצים חלקות וזורעים את החלקות מחדש לפי סדר ידוע. אחרי שטפונות האביב היו משיטים את קורות־העצים על פני המרצ'אנקה לנהר הנימאן, לחו"ל. מסחר העצים התרכז בידי יהודי העיירה. גם פקידי היער (שאפער, בראקער) וחלק מהמסיעים (וואַז'א־קעס") היו יהודים. גם תעשית הטרפנטין — שמן ארנים, הזפת ופחמי העץ, אף היא היתה בידי משפחה יהודית בעיירה, שמוצאה היה מהכפר ווישינצה (ראה להלן). הפטריות שנאספו על ידי האכרים, יובשו ונמכרו לרוכלים יהודים, שבידם היה מרוכז המסחר של „תוצרת היער". עוד צמח אחד גדל ביערות — ליקופודיום שמו, כף הדב, (בליטאית „פענקי־פירסטי"). את הצמח, שהשתרע על פני הקרקע, היו אוספים האכרים בעודנו רך ומכיל בתוכו את הנבגים. היהודים היו מניחים ניירות על עליות בתיהם, מיבשים אותו והנבגים — הקמח הצהוב „ליצפאן" — היה נשפך על הנייר. אחרי ניקוי וניפוי היו שולחים אותו בשקים לצרכי תעשיית התרופות ותעשיות אחרות לערים הגדולות ולחוץ לארץ.

המסחר בעורות של חית הבר היה בידי היהודים, שהיה להם קשר מתמיד עם שומרי היער והציידים מבין האכרים.

קייטות

היער, שגדל על אדמה יבשה חולית, שימש מקום מרפא ונופש למאות הקייטנים מבני הערים ובני הישיבות, שבאו לבלות את חדשי הקיץ הלוהטים בצל העצים הרעננים. קייטנות שימשו בתי היהודים ובתי האכרים בסמוך ליער, ורבים מבני העיירה היו מוסרים את בתיהם וחדריהם לקייטנים בחדשי הקיץ.

חרושת היער

שני בתי חרושת (לפנים 3 בתי חרושת) לתוצרת הקארטון מעצי היער היו בעיירה ובכפר קרומינצה הסמוך. גם 3 מנסרות לגזירת לוחות וקרשים היו בעיירה (אחת נחרבה בשנת 1914). אגב, כל בתי האכרים ובתי היהודים וכל בניני המשק נבנו מהעצים שסיפק היער.

בתי חרושת בעיירה ובסביבתה הקרובה



בית חרושת של קרטון, של דוד בונימוביץ ויעקב שסקין, על חוף הסולצ׳ה, ממשיך בפעולתו עד היום.



בית חרושת העזוב פעל עד 1905

Паровая Мельница,
и Лѣсопильня
Г. БЕРЕНШТЕЙНА
м. ОЛЬКЕНИКИ, Виленск. губ.

Адр. для телегр.: Олькеники, Беренштейну.

________ 191 г.

Госпо________

Въ________

גלויה מודפסת של טחנת הקמח ומנסרה של ה. ברנשטין



מנסרה וטחנת קמח בכפר קרומינצה, הסמוך לעיירה. על יובל המרצ׳אנקה.

תחבורה

במשך דורות רבים שכנה העיירה בצדי הדרכים החשובות שעברו בקרבתה. אמצעי התחבורה היחידים היו הסוס והעגלה בקיץ והמגררה בחורף. בשנות 1850—1860, לפני כמאה שנה, נבנתה במרחק 8 קילו־מטרים ממערב לעיירה מסילת הברזל פטרבורג—וארשה, דרך וילנה. יהודי העיירה השתתפו בסלילת המסילה שנקראה בפיהם „צ׳הונקה״. (צ׳וגון — סוג ברזל). עם בנית הרכבת נפתחו אפקים לסחר העיירה. חלק מהעצים שעובדו במקום נשלחו ברכבות. כמו־כן נשלח ברכבות הקארטון שנוצר בבתי חרושת שנבנו בסוף המאה שעברה בקצה העיירה. בשנות המלחמה העולמית הראשונה, ב־1915, נסלל על ידי הגרמנים, בעבודות כפיה של אכרי הסביבה ושבויים, כביש מקורות עצים שעבר לא הרחק מפסי הרכבת וקשר את הכבישים בסביבת וילנה עם כבישי אוראני—גרודנה, תוך שנים אחדות נרקבו העצים והכביש יצא מכלל שימוש.

הפולנים סללו בשנות השלושים למאה הזאת את כביש־פילסודסקי, שקשר את וילנה עם וארשה וקרקוב דרך גרודנה. כביש זה חצה את יערות אולקניק, כ־8—7 קילומטר ממזרח לה. כך נשארה העיירה עד המלחמה האחרונה, עד שנות ה־40, מרוחקת מדרכים. שנים מועטות לפני השואה חובר כביש־פילסודסקי עם הכבישים של אוראני, אליטה, סמוך לפסי הרכבת. כביש זה עבר בקרבת העיירה מצפון לה. אמצעי התחבורה היו בידי היהודים. היה קשר שבועי מתמיד (ואחר כך יום יומי על ידי אוטובוס) על ידי בעלי עגלות עם העיר וילנה ועם העיירות הסמוכות איישישיק האנושישוק ובוטרימאנצי, (עד שצורפו לליטא).

לתחנת הרכבת, שהיתה מרוחקת כ־8 קילומטרים מהעיירה, היה קשר פעמים אחדות ביום על ידי עגלונים מיוחדים — „באַן־פאַרער״. הם גם הביאו את הדואר לתחנת הדואר בעיירה. בשעות חרום, כשנחרבו המסילות, היו מגיעים העגלונים בני העיירה עד קובנו, לידה, גרודנה ורחוק מזה. בשנת 1928 הופעל האוטובוס הראשון לוילנה, וכמה שנים אחריו גם אוטו־משא שנמצא בידי יהודים. דרך התחבורה השניה היה הנהר מרצ׳אנקה. אחרי שטפונות האביב היו סוחרי העצים מעבירים דרכו קורות עץ או דוברות קשורות אחת לשניה, שהיו מושטות עד הנימאן, בעיירה מרץ׳, ומשם לים הבאלטי.

תעשיה, מלאכה, פקידות

(עסקי התושבים בעשור השלישי של המאה העשרים)

בתי חרושת

בעיירה ובסביבתה היו:

בית חרושת לתעשית קארטון; בית חרושת לעצים ותחנת קמח; בית חרושת לעצים — מנסרה ותחנת קמח; 2 בתי זקוק לטרפנטין; 2 תחנות קמח מונעות במים; 2 בתי חרושת לגזוז; 2 בתי תעשית גריסים. כולם העסיקו קרוב למאתיים פועלים.

בתי מלאכה

16 מאפיות ללחם וקונדיטוריה; 18 נפחים; 3 עושי אופנים; 3 זגגים; 20 סנדלרים; 3 תפרים; 25 תופרות; 2 ספרים; 5 חייטים; 5 נגרים; 6 סתתי עץ; 1 פחח, 2 כובעונים; 1 כורך; 1 חרט אבן, (בעיקר למצבות); 1 סורגת גרבים; 1 קדר; 8 בעלי עגלות; 4 בעלי כרכרות.

פקידים, מורים ו„כלי קודש״

1 רב; 1 חזן; 2 שוחטים; 2 שמשים; 3 „פרושים״ — בני ישיבה; 4 מורים מבני העיירה (מלבד מורים מחוץ לעיירה); 10 פקידים ביערות (שאַפערס); 5 פקידים; 1 רופא; 1 חובש; 3 רוקחים; 5 כלי זמרים.

חנונים, סוחרים

15 חנויות לאריגים (מנופקטורה); 8 חנויות „כל־בו״ — מכלת, כלי בית וסדקית; 1 חנות בשמים וכל מיני רפואות ועשבים; 4 סוחרי קמח, שהביאו סחורתם מחוץ למקום; 6 סוחרי תבואה ומתווכים; 4 קבלנים, (ספקי בשר ותבואה לצבא); 4 קצבים; 4 סוחרים־נוסעים בכפרים (״קאַראַבעלניק״).

ש. פ—ף



פרקי הווי מלפני דור

(על שומן של פשטידה „קוגל" — פוטר הרב)

(לפי „השחר" משנת תרל"ג — 1873)

לפני כ־90 שנה בשנת תרל"א ישב בעיירה, בין חובשי בית המדרש שלמדו ב„כולל", אברהם צוקרמן מאושמינה. הוא נשא אשה מבנות אולקניק ועקר מהעיירה לקובנה. כנראה שצוקרמן היה מקבוצת המשכילים שבעיירה, כי מקובנה שלח לוינה אשר באוסטריה, לעורך „השחר" פרץ סמולנסקין, רשימה בשם „זבחי מתים". הרשימה כתובה בלשון נמלצת מאוד, ותכנה היא המחלוקת שפרצה לפני כן בעיירה, בין שני „צדדים". צד אחד מהתושבים יסד לעצמו „חברה קדישא", נוסף לחברה הקיימת. העיירה היתה במשך זמן רב כמרקחה והתפלגה לשני צדדים. באותו זמן כיהן בעיירה הרב ר' אבא יוסף בר' עוזר הכהן טריווש, אחיו של ר' הלל דוד הכהן טריווש מוילקי, העורך של המאסף „הפסגה". שלשלת היוחסים של שני האחים הגיעה עד רש"י, שעיר מגוריו היתה טרויש (טריווש). הרב ר' אבא יוסף היה תלמיד חכם וירא שמים ועם זה — מדקדק וסופר, בעל מדות תרומיות. הוא נסחב למחלוקת בין התקיפים, עמי הארצים שבעיירה, לבין הלמדנים, בגלל שומן של פשטידה — „קוגל" ביידיש, או בשפת הקורספונדט „בגלל מאכלי הכדורים הנאכלים פרפראות". המחלוקת זעזעה את חיי העיירה במשך שנים אחדות והביאה לידי התפטרותו מהרבנות.

הקורספודנט ב„השחר" כתב בעילום שם העיירה; הוא קרא לה בשם „נקיק אֱויל", כצירוף האותיות של אולקניק. את התקיפים ובעלי הבתים המעורבים בדבר הוא מכנה בשמות שאולים: אלנתן סופר ונאמן הקהל; קטן החריף, בן תורה; זרמי השכור, בן יוסף האדמוני.

אלה הם נכבדי העדה ממתנגדי הרב. זכרי עריץ הוא ממחותני הרב.

כשהופיעה הרשימה בעתון „השחר", וכעבור זמן מה, כשהגיע העתון „השחר" בארבעה טפסים לעיירה, נעלבו ונזדעזעו הנוגעים בדבר, כי ידעו למי מכוונים הדברים. את העתון קראו והסבירו בכל בית „כמו את מגילת אסתר".

כעבור זמן, בשנת תרל"ד תיאר אותו צוקרמן ב„השחר" את ההמשך של המחלוקת בשם „זבחי ריב".

ברשימה זו הוא מתאר את הרושם שעשתה רשימתו בעיירה. הוא מוסיף, כי דבריו נכונים, ואחיו של העורך, יהודה ליב סמולנסקין, שהיה מבאי ביתו באולקניק, יודע את אמיתות דבריו ותאורם הנכון. והמעשה שהיה התחיל כך:

בעיירה היו הרבה חברות. כל שבת משבתות השנה היתה מיועדת לסעודת מצוה לחברה אחרת. בט"ו בכסלו היו עורכים לפי המסורת סעודת מצוה של חברה קדישא. בסעודה זו היו מגישים מכל טוב. רבים מבני העיירה התקנאו בתקיפים, שרבים ביניהם היו עמי הארצים, ורינגו אחרי מעשיהם. נמצאו אנשי מעשה שקמו ויסדו „חברה קדישא" מתחרה. לפני ט"ו בכסלו השלימו הצדדים, בהשפעת הרב וסיעתו, והחליטו לקיים את סעודת המצוה ביחד עם אלה שנספחו זה מקרוב לנחלת החברה. בעת ההכנות לסעודה, נודע, שאין די שומן למטעמים ובעיקר ל„קוגל", שהיו מטגנים אותו בשומן. הזדרזו ושלחו בעל עגלה לוילנה, הרחוקה כ־50 קילומטר מהעיירה. והלז הביא את השומן. בשעת הסעודה, כטוב לב המסובין, העיר מישהו, כי העגלון מיהר כל כך ויש ספק בדבר, אם הספיקו להמליח את השומן בוילנה, ושומן בלתי מלוח הרי אינו כשר לאכילה. העגלון לא היה מקרואי העדה ולא השתתף בסעודה. הוא כבר ישן ולא יכלו להציל מפיו דבר.

חלק מ„עמי הארצים" שבמסיבה, התרעמו על הלמדנים שעוררו את שאלת השומן, כי חשדו בהם שהם מחפשים תואנה, ורוצים להכרית מפיהם את מעדני הסעודה. הרב ר' אבא יוסף, שהיה באותו מעמד, פסק הלכה שהשומן כשר, ובעצמו פרס חלק מה„קוגל" ואכל. למחרת נודע מפי העגלון, שאמנם השומן לא הומלח בוילנה.

מתנגדי הרב ניצלו את הענין והודיעו ברבים, שהרב עצמו אכל טריפה והאכיל טריפה למסובין. המריבה התלקחה בעיירה, כפי שמתאר א. צוקרמן „ותהום כל העיר לאמור: אכלו בני החברה טריפה והרב בראשם. כאש פלדות הבוער בקוצים כסוחים, כן בערה החימה ברוח תושבי העיר אשר לא לבני החברה יחשבו"...

ה„צד" שהתנגד לרב, הביא פרוש מבני הישיבה, שלמד פעם בעיירה, ועסק למעשה במלמדות, והכתירו אותו לרב שני.

הגיעו המדנים לידי כך, שאחד ממתנגדי הרב השיא את בתו וקבל קדושין אצל הרב המתחרה. פסל הרב ר' אבא יוסף את הקדושין ונתן לזוג הצעיר קדושין מחדש.

זקני העיירה מלפני דור, שעוד חיו תחת הרושם המזעזע של אותם הימים, ספרו שאחד ממתנגדי הרב, שרץ בבית המדרש אל הרב כדי לסטור על לחיו, נפל ושבר את רגלו. אחרים ספרו, שאחד ממתנגדיו ושונאיו של הרב סילק את היהודים מבית המדרש בשעה שהרב עמד לעבור לפני התיבה ולהתפלל ביום ה„יאר־צייט" שלו, באמרו, שמאכיל טריפות אינו רשאי שיתפללו אתו ב„מנין" אחד. הזקנים הוסיפו ברטט ובאנחה, שאצל האיש הזה, שהעליב את הרב וירד לחייו, מתו כל בני משפחתו והוא נשאר ערירי. הם ראו בזה עונש מן השמים, על מעלליהם נגד הרב.

המחלוקת פרצה ועברה את תחומי העיירה ועברה לערכאות ולרשות, בגלל מסירות ועלילות של הצדדים. הריב והמחלוקות גברו עם היאָסרו של אחד ממתנגדי הרב באשמה, שכאילו גנב מאחד מתומכי הרב ר' אבא יוסף.

גם רבני ליטא וגאוני הדור שותפו במחלוקת זו ועד ר' יצחק אלחנן, הגאון מקובנה, הגיע הדבר. הגאון פסק הלכה שהשומן היה כשר לאכילה. בעל הרשימה ב„השחר" מספר שהרב ר' אבא יוסף דרש בבית המדרש בקובנה בנוכחות רבנים, ודבריו נתקבלו ברצון ובהבנה. גם פסק דין זה לא הספיק עוד עד שר' אבא הביא פסק דין מכל גאוני הדור, הדביק אותו על טבלה בבית הכנסת, למען תראה העדה ותשפוט.

כנראה שמתנגדי הרב ראו שהדגישו את הסאה, השלימו אתו ובקשו את סליחתו.

הרב, שהיה עיף מהמחלוקת, וויתר על משרת הרבנות בעיירה ועזב אותה. את סוף ימיו בילה בקלויז „רימארסקע" של הרצענים, על התורה והעבודה. הוא מת במקרה משונה. באחת השבתות ישב ולמד. בתנועות גופו. בשעת הלמוד הפיל עששית נפט בוערת על הגמרא. אחרי המקרה הזה חלה, נפל למשכב ולא קם ממנו.

חתונה בבית הקברות

היה זה בימי השתוללות המגפה בערי ליטא ובעיירותיה. המות קצר על ימין ועל שמאל, ולא היה בית אשר אין שם מת. כלו כל הקיצין, ואנשי העיירה ודבריה מכל הצדדים, עשו הכל לעצור את מחול המות. במשך יממה צמו ואמרו תהילים, תקעו בשופרות על יד נרות שחורים בוערים, „נפלו" לארון הקדש, מדדו את הקברים, והמגפה אינה פוסקת להפיל חללים.

החליטו „יודעי דבר" לעשות „פעולה ממשית" לשם הפסקת המגפה. מה עשו?

כך מתאר הקורספונדט, מיודענו אברהם צוקרמן, את המעשה ב„השחר" משנת תרל"ד (1874):

„בהשתרר החלי־רע בעיר ההיא, מלבד כי צמדו על בית מועד לכל חי (בית הקברות) בחור צולע לנערה בעלת גבנון וחרשת, בכלי זמר ובמשתה ובשמחה, עוד קברו, ראשי וזקני החברה קדישא, תרנגולת אחת שחוטה על בית מועד (הקברות) וזקני החברה 3 במספר לנו בלילה על מקום הקבורה ויצלו את הקרקבן ויאכלו.

הרב לא מיחה בידם, לבל יחשדוהו במינות ר"ל. אך לא כן עשה הנגף, הוא הראה לכל, כי אפיקורוס גמור הוא ולא יאמין בסגולות ותרופות כמו אלה. וירבה לעשות שמות".

כך לחמו באולקניק במגפה לפני כ־90 שנה.

בדורות האחרונים

מימי ההגנה העצמאית

(מזכרונות הילדות)

היה זה בימים קודרים ועצובים, בימי פחדים של שנת 1905. אז גרנו בבית בודד ביער, בבית החרושת העזוב. היער הטיל את אימתו על ביתנו ועל היושבים בו. בעיירה הקרובה ובכפרים הסמוכים סיפרו מפה לאוזן, כי קבוצות שודדים הנקראים „אנרכיסטים" נודדים ביערות, מתנפלים על ישובים שלוים, לוקחים את רכושם ומתחלקים ביניהם. באותם הימים נשתנו הסדרים בביתנו, לא דברנו בקול רם ולא יצאנו לטייל ליער. בערבים ישבנו דמומים על יד אמא ללא הגה וללא ניד עפעף. אבא עבד בבית החרושת בעיירה הסמוכה והיה חוזר ברגל רק בשעה מאוחרת בערב.

באחת השבתות התכנסו לבית ה„קיץ" שלנו אחד־אחד, דרך הגדר הדחויה, צעירים ומבוגרים מהעיירה הסמוכה. בשקט התישבו באולם המרווח. אבי ניגש אל תנור, עלה על ספסל לעיני המתקהלים, והוציא מדלת סמויה שבארובה, כלי נשק שונים. הכלים עברו מיד ליד. כל אחד השתדל בזריזות לפתוח את הבריחים, ללחוץ על ההדק ולעשות את כל התנועות הנכונות. היו שם כלים גדולים וקטנים, נוצצים וכהים, וגם ידיות עץ עם קפיצים, שגוש פלדה בקצותיהן.

בכל לילה לפני עלותנו על משכבנו היה אבא מוריד את רובה הציד, שהיה תלוי בחדר השינה. ניגש לחלון, פותח את האשנב ומכניס לתוכו את קצה הקנה; לוחץ על ההדק ויורה לתוך חלל העולם. יריה זו היתה צריכה להודיע לשכנים הכפריים, כי בידיו נמצא נשק חם. כשהיינו מתפשטים והולכים לישון, היה אבא עוד מעמיד על יד דלת הכניסה, שלא בפנינו, גרזן, שאמא היתה משתמשת בה במטבח לבקיעת עצים להסקה.

ש. פ—ר

חדרים בעיירה

חדרו של ר' פייווה השוחט

הנני זוכר כיצד אבי ז"ל היה אוסף מסביבו את הילדים ומספר להם על כפר מולדתו. אנו הילדים היינו מוקסמים מכל סיפור וסיפור, עד שנוף הכפר נחרת בדמיוננו. וכשביקרתי בכפר, לפני עלותי ארצה, ראיתי שהכפר בנוי בדיוק כפי שתארתי לי אותו בדמיוני.

אני מקווה שילדינו יקראו בספר אולקניק, והוא ייחָרת בזכרונם ובדמיונם כך, כפי שנחרתו בזכרוננו ספורי הורינו. ספר זה יהיה לכן נר תמיד לזכר עיירתנו ולזכרם של יקירינו, זכרונם לברכה.



רשמי מה„חדרים", בהם ביליתי את ימי ילדותי בעיירתנו, נחרתו בזכרוני עד היום.

בדרכי לחדר, ביום הראשון ללימודים, ליוותה אותי אמי ז"ל. המלמד אורצ'יק אבנר'ס, שביתו הפרטי שימש לו כ„חדר" ללמד דרדקים, קיבל אותי בסבר פנים יפות והזמין אותי לשבת אל שולחנו. שאר הילדים ישבו להם על ידי על הרצפה ושיחקו במשחקים שונים.

הרבי פתח לפני את גליון האל"ף-בי"ת המקופל. הוא היה אומר את אותיות הא"ב בקול רם ואני חזרתי אחריו. פתאום, דפיק-דפק — פרוטה נפלה מלמעלה על השולחן... הרבי הסביר לי, שמלאך אלוקים הוא שהפיל את הפרוטה למעני, שאהיה תלמיד טוב. נחרדתי והתפעלתי מאד מהמלאך ומהפרוטה... בחדרו של אור־צ'יק אבנר'ס למדתי שנה אחת בלבד ולא הספקתי ללמוד את הקריאה על בוריה. בשנה ההיא, תרע"ב (1912), נוסד בעיירה ה„חדר המתוקן". עברתי ללמוד לחדר מתקדם זה, שהיה דומה במבנהו ובדרך הלמוד לבית ספר יסודי בימינו.

בחדר המתוקן נמשכו הלמודים מ-8 בבוקר עד 2 אחרי הצהרים. בחדרים של המלמדים היינו מבלים כל שעות היום, משעות הבוקר המוקדמות עד שקיעת החמה בעונת הקיץ, ועד שעה 9 בערב בעונת החורף.

בחדר המתוקן לימדו מורים אחדים, מיוצאי הקורסים בגרודנה, מקצועות שונים. בקיץ היינו יוצאים לטייל לשדה וליער. בדרך זו קירב אותנו המורה לטבע. עד היום הנני זוכר את החוויות הנעימות שהיו לנו מהלימודים ומבילוי הזמן בחופש, חבל רק ששבעתי תענוג זה תקופה קצרה מאוד, כי העיירה עוד לא היתה בשלה די צרכה כדי לקיים בית ספר מודרני.

ר' אברהם-מענדע, הרב הקנאי, ניצל את עמדתו בבית המדרש והטיף מהבימה נגד החדר המתוקן, שלפי דבריו הוא חדר מסוכן, שיוביל את הילדים לשמד. הרבה הורים התרשמו מדבריו והיו נכונים להרוס את בית הספר המתקדם. ר' מענדע ז"ל קבל על עצמו את התפקיד של מחנך לילדי ישראל ללא כל תמורה, רק בכדי להציל את הדור הצעיר מהתבוללות. הוא הלך מבית לבית ואסף את כל הילדים, שהוריהם הסכימו למסרם לרשותו. רוב ילדי העיירה עברו לר' אברהם מענדע והחדר המתוקן נסגר. אחרי מלחמת העולם הראשונה, כעבור 8 שנים, נפתח בית ספר „תרבות", ואחר כך בית ספר „חורב".

בחדרו של ר' אברהם-מענדע התחנכו לפי השיטה הישנה; היינו משכימים לבית הרבי ועוזבים אותו בשעה מאוחרת בלילה. היינו מנותקים מהבית ומהטבע וממשחקי ילדים. עד היום הנני זוכר, כי היינו מזכירים את תקופת למודינו בחדר המתוקן בגעגועים.



אחרי שני „זמנים" — שנת לימודים — אצל ר' מענדע, הוזמן רבי מהעיירה הסמוכה איישישוק, והוא לימד אותנו בהשגחת אותו ר' מענדע ז"ל.

מחדר זה עברתי ללמוד אל ר' פייווה השוחט, גמרא ו„שבר-בע" — עשרים וארבע — נ"ך.

חדרו של ר' פייווה נבדל לטובה משאר החדרים בזה, שבו שררה משמעת קפדנית. ר' פייווה היה בעל הדרת פנים ותלמידיו התנהגו בדרך ארץ. חדרו היה מעין מעבר מ„חדר" ל„ישיבה". רוב בניה של העיירה למדו אצל ר' פייווה. ר' פייווה היה השו"ב (השוחט והבודק) של העיירה, ומשום כך נהנינו מרוב חופש, עת הוא שהה בבית המטבחים. כשהיינו יושבים ומתעמקים בלמודים, והדלת היתה נפתחת ור' גדליה הקצב היה מופיע על הסף, היינו נושמים לרווחה, כי ידענו, שהרבי יעזוב אותנו לנפשנו לזמן מה. ר' פייווה היה מצוה עלינו לחזור על התורה שלמדנו ולהשאר בין כתלי הבית. כשהרבי היה עוזב אותנו, היינו מסתלקים אחד-אחד לגן שמאחורי הבית, ומשם לנהר „מרצ'אנקה", למקום המיועד לרחצה לכל בני העיירה, מתחת לעצים הענפים, הנקרא בשם „בער־נעצ'קה". אחד הילדים היה עומד על המשמר, וכשהודיע שהרבי חוזר מבית המטבחים שבקצה העיירה, היינו חוזרים בין רגע לחדר ולספרים...

אם קרה, ובבהמה ששחטו מצאו „סירכה" בריאות והיה צורך ב„שאלה" אצל הרב המקומי, היה כל היום עובר לבטלה.

תכנית הלימודים בחדר זה היתה כדלהלן: ארבעה ימים בשבוע היינו לומדים חומר חדש, ואלו ביום

החמישי היינו חוזרים על זה שלמדנו במשך השבוע. יום החמישי היה יום המבחן, יום הדין, ומשום כך הרבינו ללמוד ביום לפני כן, כי פחדנו מכשלון. ר' פייווע היה יהודי קפדן והיה מדקדק ומקפיד על כל מילה. ביום החמישי, כאמור, היינו משכימים ובאים לחדר ללמוד ולחזור על התורה מכל השבוע. כשהרבי היה חוזר מבית הכנסת, היה פושט מעילו העליון, פונה אל הארון, מוציא משם את ה„קאנצ'יק" — מקל שקשורות אליו רצועות עור, שהיה משתמש בו רק בימי חמישי, והיה יושב בראש השולחן ומתחיל בשיעור.

הרבנית, טובה ז"ל, היתה טובת לב. ביום חמישי היתה ממהרת בבישול ובסידור הבית והיתה באה ויושבת בצד ר' פייווה. כשנכשל ילד ור' פייווה בעלה היה מתרגש ומרים את הרצועות על הילד, היתה היא עוצרת בעדו, והילד המסכן ניצל מזרועו הקשה של הרבי. הילדים הכירו לה תודה וחשבו אותה למלאך גואל בעת צרה.

בחדרו של ר' פייווה למדתי עד סוף מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1918, כשנוסד בעיירתנו בית הספר „תרבות", ריכזו את רוב המלמדים של העיירה בבית הספר, צירפו להם עוד מורים אחדים מודרניים, ובזה נסתיימה בעיירתנו תקופת ה„חדר".

שלמה קרפוביץ

ר' זליג המלמד וחדרו

למעלה מיובל שנים עברו מאז עטף אותי אבי ז"ל בטלית והכניסני על זרועותיו, כשאני נרעש ונפחד, לחדרו של ר' זליג המלמד. צלילי קולו הצרוד עודם מהדהדים באזני אם כי תוי פניו החדים טושטשו במקצה. דמותו ניצבת לנגד עיני כמו חיה. הנה ר' זליג נמוך הקומה, כפוף במקצת, ארוך זקן ועבות פיאות, ומעל לעיניו העמוקות מאהילות גבות עבות וסבוכות.

נוסף למקצוע המלמדות, היה גם מייצר נרות לשבתות ומועדים, משום כך כינוהו בעיירה בשם ר' זליג־עושה־הנרות. „המעבדה" שלו היתה ערוכה במרתף מתחת לחדר שבו היינו לומדים. רק חלון מסורג קטן, בלי שמשה, היה קבוע בתקרת המרתף הפונה אל החצר. דרך החלון הזה היינו מציצים אל המרתף האפל פנימה. במרתף היו מסודרים דוודים, סירים ופתילים ערוכים על מקלות מיוחדים לטבילה בחלב החם.

בימים שהרבי היה מסיק את הדוד ומתיך את החֵלב היו התלמידים הזריזים נהנים מתוספת חופשה ומעזרתם לרבנית בהורדת החֵלב מהמעיים של הכבשים, שהקצבים היו מביאים אל הפרוזדור. גם סידור הנרות הקטנים והגדולים לחבילות, היה גורם לנו נחת רוח. רבה היתה העבודה אחרי הימים הנוראים. אז התחיל הרבי בהכנת מלאי של נרות החנוכה.

בסמוך לחדר, בו היינו לומדים, היה מטבח קטן. קירות המטבח היו מרופדים בעתוני „הזמן", שבנו של הרבי, המשכיל שמואל אייזיקוב היה קורא בהם, לפני צאתו לז'מרינקה להיות מורה הוראה לילדי ישראל.

שמואל אייזיקוב, שהיה חותם שמואל א' ו־ב', הוציא לפני עשרות שנים ביחד עם המורה פראדקין מילון עברי. בשנים שלפני השואה היה המנהל של „תורת אמת" בוילנה.

אנו ילדי החדר ידענו את כל סודות המטבח לפי הריחות שהיו ממלאים אותו ואת החדר הסמוך לו, בו היינו לומדים. בין המטבח והחדר היתה פינה אפלולית, מקום „הספסל החם" של התנור. בערבי החורף היינו מתכנסים בפינה זו ומספרים ספורי מעשיות על רוחות ושדים, על גזלנים ושודדים ועל כל מה שהעלה הדמיון.

הרבנית החולנית השתעלה כל הימים, והרבי, אף על פי שהיו לו שני מקצועות, פירנס את משפחתו בדוחק.

הרבי היה שומר בקפדנות על ההליכה לבית המדרש. משום כך עמדה לרשותנו בימי החורף הקצרים כשעה, בין מנחה למעריב, לסיפורים בצוותא. ענין רב היה לנו בהתקנת הנרות והעששיות בפנסים, שהאירו את דרכנו בחזרנו מהחדר הביתה. לילדים היו פנסים בעלי גדלים וצורות שונות. בין החדישים שבהם היו כאלה שעמדו בפני משב הרוח. בימות האביב והקיץ היינו מבלים שעות רבות במשחקים. המשחקים הנפוצים היו: כפתורים, בורות, קליעה למטרה במקלעת, ועוד.

לרוב למדו אצל ר' זליג כשנתיים־שלוש, 4—6 „זמנים" עד שידעו לקרוא ולעבור את הסדרה השבועית בחומש ונביאים ראשונים.

אחרי 3 שנים היו החניכים גומרים את החדר של ר' זליג ונכנסים לחדרו של ישראל יעקב, או אישיע הקרינקאי או לר' פייווע השוחט.

ש. פ—ר

התקנת הגאז בבית המדרש

(סופר ע"י ש. פ. ברדיו, בארץ, בשנת 1945
בסדרת ההרצאות „מנר השמן עד נר החשמל")

עד שהמצאת הגאז הגיעה לעיירתנו עברו כנראה כ־30 שנה. זוכרני, שביום אחד התבשרנו מעל הבימה בבית הכנסת, מפי ר' אליהו משה השמש, אחרי תפילת מעריב, שבשבוע הבא יבוא מכונאי — „מונטיור" בלע"ז, ויתקין עששיות מיוחדות הבוערות בלי פתיל, בלי נפט ובלי עששית והאור יהיה דומה לאור היום — לאור השמש.

הקול עבר בעיירה, וכל הקהל, ובעיקר הילדים, חיכו לאדם הזה שיבוא ממרחקים ויביא את הפלא הזה.

האדם הזה בא והביא אתו שני ארגזים. על האחד מהם היתה כתובת בלשון המדינה: זהירות! חומר שביר! לעת ערב בא, ולמחרת, במשך כל היום, טפס על שולחנות וסולמות, התקין וחיבר לקורות ולתקרה בבית המדרש צנורות דקיקים, עטופים בד מיוחד, כמו חוטי החשמל.

למחרת בצהרים הופיעו 5 עששיות משונות, בלי בתי קבול לנוזל, ובלי זכוכיות. רק צנור עבה כפוף וברז בצדו, ברגים אחדים ושני ווים מלמעלה ותו לא. הסקרנות עברה כל גבול. האם אור השמש הבהיר יצא מהצנור הזה? — „תנו לו את חפציו לאריזה ויואיל לנסוע למקום אחר". — „נו נו, שמרו על העששיות הישנות". ככה התלוצצו הזקנים על חשבון ה„מונטיור". היו כאלה, שאמרו, שכל הענין אינו אלא אחיזת עינים, ובכלל לא כדאי להכניס למקום קדוש נרות כאלה... ולא צריך לחדש...

עבר הערב השני, עבר הבוקר של היום השלישי, ובצהרי יום שלישי לבואו של ה„מונטיור", ביום החמישי בשבוע, פתח את הארגז השני בעל הכתובת „זהירות" והוציא ממנו מעין דוד קטן, באלון בלע"ז. מלמעלה התבלטה קופסה וטבלת מספרים בתוכה, דומה לשעון, — „מונומטר" קראו למכשיר זה יודעי דבר. על יד המונומטר היו מחוברים ברזים, צנורות ומתקנים שונים שלא ראינום עד כה. בין שאר המתקנים היה צנור גומי עבה, ובקצהו האחד שפופרת מתכת וידית בתוכה, משאבת־אויר קראו לזה.

הסקרנות עברה כל גבול. הקטנים עלו על התנור ועל ארון הספרים והציצו מבעד לראשי הגדולים שהצטופפו מסביב. השמש ועוזרו לא יכלו לעצור בעד הקהל הפורץ לראות את הבאלון הזה.

אחרי תפילת המנחה, כשהצללים מלאו את חלל בית המדרש, והזקנים ישבו לשולחנות ללמוד משניות ו„עין יעקב" התקרב ה„מונטיור" אל הדוד ופח דלק בידו. הדלק הנוזל הפיץ ריח לא כל כך נעים — „גאַזולין" קרא לנוזל הזה. בתנועות איטיות וזריזות יצק את הנוזל לדוד, אחר כך חיבר את המשאבה לברז ונפח לתוכו אויר, הסתכל בתנועות המחוג במונומטר וסגר את הברז. השמש ועוזריו עמדו על ידו והסתכלו בעבודתו. במשך ימים ספורים צריכים היו ללמוד את כל חכמת הניפוח וההדלקה. ה„מונטיור" התרחק מהדוד עלה על הסולם ותלה על אחת העששיות את הרשת הלבנה — המעטפת. הוא פתח את הברז הקטן וזרם גאז התחיל זורם מסביב לרשת. במהירות הצית גפרור והדליק את הגאז. הרשת התחילה בוערת באור אדמדם, צבעיה התחלפו לאדום, כחול ובמקומות אחדים נראו כתמים בהירים מאוד עד שכל הרשת התחילה להפיץ אור בהיר וחד המסנוור את העינים מרוב זוהר. כעבור רגעים אחדים הודלקו כל 5 המנורות, ובבית המדרש שהואר באור משונה כזה, נתגלו בפינותיו ועל תקרתו דברים שלא ראו אותם במשך דורות:

מעל לארון הקודש, המקום שהיה שרוי בצל ואפלוליות גם ביום וגם בלילה, נתגלתה יד עשויה פיתוחי עץ המחזיקה לולב ואתרוג, ומהצד השני, יד שניה האוחזת בשופר. גם כתובות, וציורי חיות ופירות מ־7 המינים, נראו במרומי הבמה וארון הקודש.

בשבת זו לא נשאר אף תינוק בעריסה שלא בא לראות את אור הפלאים. לפי התור התחלפו הנשים, בכדי להציץ דרך החלונות הקטנים מעזרת הנשים לבית־המדרש המזהיר באור יקרות. ה„מונטיור" המהולל נשאר שבועיים בעיירה על חשבון הקהל, כדי ללמד את השמש ואת עוזרו את מלאכת ההדלקה. לבני העיירה היה אורה ושמחה בבית תפילתם.

מולדתי אולקניק

לא אוכל לשכוח עיירת־מולדתי, בה עברו עלי עשרים שנות נעורים עד שעזבתי והמירותי אותה במכורה הלאומית ארץ־ישראל.

לא אוכל לשכוח חויות ילדות. זוכר אני את הנחל הזורם, מרכז תעלולי הילדים ו„פולחן" הרחיצה המלווה רעש וצהלת ילדים משתובבים. מה רבה היתה השמחה, ומה רבות היו האפשרויות שניצלנו אנו, הילדים, בהגיע משלוח העצים העובר דרך הנחל לערים הגדולות שמעבר לים. לא עבר משלוח אחד, מבלי שהשתעשענו בקפיצות מקורה לקורה לרוחב הנחל, קפיצות המלוות טבילה הראויה לשמה.

יער העיירה — גם אותו שכוח לא אוכל! העצים העבותים, הענקים, כמו כיסו פני השמים. לא היה שביל בו לא דרכה כף רגלנו. תחילה היה היער חידה בעינינו, אך לאחר מכן פתרנו את החידה וגילינו אותו על כל מסתוריו ויופיו, אף בילינו בו כל כך הרבה שעות יפות ונעימות.

בית הבראה, שהיה שרוי ביער אף הוא היווה נקודת מרכז בעיירתנו וקלט כל מיני טיפוסים, ביניהם סטודנטים, בחורי ישיבה, סוחרים, שהעדיפו לעזוב לתקופת מה את חיי הכרך הרועש והחדגווני ולהנפש בתוך הטבע הרוגע שבעיירתנו.

והנה עולה תמונה אידילית אחרת לנגד עינינו. אנשי העיירה יושבים על מרפסותיהם, לאור הירח המלא ומאזינים לקול שירת הנוער היהודי הבוקע מלב היער והמשרה גאווה בלב. ואמנם היה בסיס איתן לגאווה שפעמה בקרב תושבי העיירה.

אציין כמה קוים עיקריים שאפיינו את הנוער האולקניקאי.

הרמה התרבותית, שניחן בה הנוער, היתה גבוהה ביחס לעיירות הסובבות אותנו. מלבד השפות הזרות ששלטו בעיירה, ליטאית, רוסית ופולנית, שלטו רוב בני הנוער בשפה העברית וידעו לשיר ולספר בעברית. הספריה הגדולה שהיתה בעיירה, שימשה מרכז לעיון ולמוד בשפות הרוסית, האידית והעברית. התיאטרון שהוקם ביזמת בני העיירה זכה להצלחה אף בעיירות הסמוכות, ותרם אף הוא תרומה נאה לאוירה התרבותית.

החיים החברתיים של הנוער העברי התרכזו בעיקר בתנועת „צעירי ציון", שקירבה את הנוער ברוחו ובנפשו לאהבת ארץ־ישראל והשרישה את הרצון לעלות לארץ ולהשתקע בה.

ואמנם כשהגיעה הבשורה, אחרי הצהרת בלפור, כי הותרה העליה ארצה, החלטנו אנחנו, ארבעה חברים יעקב אוז'ראנסקי, הלל דן, יהושע דן, אברהם מנחמוביץ, להיות מחלוצי העיירה, לנטוש משפחה, חברים, קרובים וידידים ובית, כדי להגשים את החזון החלוצי. ואנו אז רק בני 20—19 שנה, בלי כל מקצוע, נערים הזקוקים עדיין לבית אמא, אך איתנים היינו ברוחנו כדי להתגבר על מכשולים ומעצורים רבים שעמדו בדרכנו.

המלחמה בין פולין וליטא היתה אז בעיצומה. והיה עלינו לנטוש בתינו בלי „תופים ומחולות". לעבור בהחבא את הגבול, כשרכושנו היחיד היה התרמיל על גבנו והרצון האיתן בלבנו, לצאת מפולין ולהגיע לקובנה, בירת ליטא, ומשם הלאה לארץ ישראל.

אזכור אותו יום, בו בשרתי להורי: „הנה בנכם בין ראשוני ציון". שאלתני אמי ע"ה שאלת אם לבנה: „אמור, בני, האין אחרים מבוגרים וחזקים ממך ללכת ראשונה, ואתה אחריהם תבוא?" ואף כי קשה היה הצעד לעזוב את אשר יקר לאדם מכל — החלטתי לא להתחשב ברגשות וללכת.

צריך אני להודות להורי ז"ל על אשר נתנו הסכמתם לדרך בה הלכתי, אף כי כל אחד מאתנו לא ידע אם יזכה לראות אי פעם את משנהו.

כך נסתיימה תקופת הילדות והבחרות בעיירתי אולקניק והתחילה תקופה חדשה וקשה בחיי. תקופה רבת מכשולים, התלבטויות וחיפושים אחרי צורות חיים חדשות בארץ מולדת חדשה, היא ארץ ישראל.

ועתה, בהעלותי בזכרוני את עיירתי הרחוקה, מה תאבל נפשי על אלה, אשר לא זכו לעלות לארץ ישראל ואשר רובם נרצחו בדם קר בידיהם המגועלות של רוצחים־טמאים שעדיין חיים בתוכה ונהנים מטובה.

נקם אזעק: אך היש שם אחד אשר ישמע זעקתי? כולם אבדו ואינם עוד...

יעקב אגמי — אוז'רנסקי

עלייתי לארץ

נולדתי באולקניק, בשנת 1913, להורי אליהו וחיה מנחמוביץ. רק אחת עשרה שנה עברו עלי בעיירה זו, כי בגיל זה כבר עליתי עם משפחתי לארץ ישראל. העיירה עומדת כמו חיה לנגד עיני על כל בתיה.

הייתי יכולה גם היום לקרוא את דייריהם בשמותיהם. ידעתי את יערותיה המפורסמים סביבה, נהרותיה וכל הנוף הנהדר שסבב אותה. זוכרת אני את ערבי השבתות והחגים. את התכונה של אפיית מצות באביב,

מריטת הנוצות וכבישת־הכרוב בחורף. הכל נעשה בצוו־תא, גם לקיטת גרגירי היער („יאגאדעס") והפטריות. כל אלה המעשים כבר עברו וחלפו ואינם עוד, ואתם הרבה־הרבה חוויות, שלעולם לא ישובו עוד ולא ימחקו מלבי לעד.

יותר מכל נחרת בזכרוני ועומד לנגד עיני יום ה־30 באפריל 1924, היום בו עלתה משפחתנו ארצה. ביום זה עזבנו את העיירה לעולם, ולא חזרתי לראותה עוד. קדמו ליום זה עניני מכירת הבית והרהיטים. זוכרת אני את המורה לפולנית מבית הספר הנוצרי, שבא לקנות מיטה ושכב בה, כדי למדוד את אורכה. אריזת החפצים נעשתה על ידי שכנים וידידים, שחשבו את המעשה לסגולה, שיבא יום וגם הם יארזו את חפציהם לעלייתם ארצה. אחרון־אחרון: אותו בוקר אביב, כשרוב בני העיירה התרכזו מסביב לביתנו וכל החנויות נסגרו כביום חג. בראשונה הסתדרו בתהלוכה שליוותה אותנו עד אוסטרי־קוניץ, ה„קצה החד" של העיירה. בראש הלך הרב ר' יעקב לוין ז"ל וכל בעלי־הבתים, שאבי ז"ל היה מתפלל אתם יחד בבית־הכנסת. הצטרפו אליהם כל החברים של אחי המבוגרים. ילדי בית הספר, שלא למדו אותו יום, על מוריהם, סובבו אותי במעגל. על כולם ניצחו ה„כלי־זמר", שהיו כרגיל מנגנים בחתונות. אזכור המנגן בכינור איצע־יאָסקע ואחותו, שניגנו שירים חלוציים משירי הארץ ואת „התקוה".

כל הכבודה הזו לעבר הדרך המובילה לרכבת, עיני רבים זלגו דמעות־פרידה. היו גם כאלה שניגשו לעגלה שעליה היו עמוסות החבילות, נטלו לידם חבילה ונשאוה בידיהם פסיעות אחדות לסגולה... לא חסרו גם יהודים כאברהם־מענדע, שטען, שהיהודי הזה — אבי — השתגע, ובשגעונו זה הוא ממיט אסון על כל משפחתו... ראובן־לייבע־לייזערס שעמד בפתח ביתו קרא בקול: „מה הוא חושב לו ר' אליהו, שגם שם יביאו לו האכרים חמאה ותרנגולות ופירות? לא, שם רעבים ללחם, זוהי ארץ „אוכלת יושביה". על זאת ענה לו אבי ז"ל: נמאס לי לשמוע את המילה „ז'יד", אני נוסע הביתה...

כשכל הקהל הגיע לקצה העיירה, ועלינו על העגלות לנסוע לרכבת, נצבו כולם דומם. עיני רבים זלגו דמעות. ובמעמד זה נגש אלי מורי הדגול והאהוב מר הירשל סנז'ניק ז"ל, העתיר נשיקה על מצחי ואמר: אשריך — שזכית! שתי מילים אלו מצלצלות תמיד באזני, ולעולם לא תשכחנה מלבי. לעתים מהרהרת אני: מדוע באמת זכיתי אני בזאת מכל חברותי שנשארו בגולה וניספו בידי הצורר ימ"ש? אני זוקפת את הזכיה הגדולה הזאת על חשבון הורי, שרוח הציונות פעמה בליבם מאז ומתמיד. היינו המשפחה הראשונה וכמעט היחידה, שעלתה לארץ ישראל. את אחי הבכור אברהם שלחו הורי ארצה עוד בשנת 1921 עם החלוצים הראשונים. הוא למד במקוה־ישראל והיה מבוני עין־חרוד, שהנהו חבר בה עד היום. את אחי נוח, הבריח אבי לליטא, מחמת גיל הצבא, ומשם עלה ארצה. ואת אחותי בתיה ואותי לקחו הורי אתם, וכאן בארץ התאחדה כל המשפחה. לעולם לא אשכח להורי את צעדם זה, שקבע את חיינו ועתידנו בארצנו. יהי זכרם ברוך!

זהבה מנחמי־תנאל

אפיית המצות

(לפי מינה באנק—גולדברג)

אפיית המצות, שזמנה חל בין פורים לפסח, היתה מקור לחוויות בלתי נשכחות לכל בני העיירה, לקטנים ולגדולים. בכל השנה היו רוב תושבי העיירה אוכלים לחם שיפון שחור וגס. השיפון היה נטחן בטחנות הקמח שבסביבה, אבל למצות הובא קמח לבן של חטה „כשר לפסח" ממרחקים, שסמנו המסחרי על גבי השק היה „ארבעה אפסים" או פחות מזה. מקמח דומה לזה, אמנם, אפו חלות לשבת, אבל אינו דומה קמח למצות לקמח מכל השנה.

המצות נאפו ב־2—3 מקומות בקבלנות — ב„פאד־ראטן" (מ„פּודוריאַד" ברוסית). אלה היו צריכים להספיק תוך שבועות מעטים לאפות מצות לכל העיירה, על כן היתה העבודה נעשית בקצב מהיר ובעסק רב.

בכל בית היו מורידים את סל הנצרים הגדול ואת ארגז העץ, השמורים מימים ימימה לאחסנת המצות במשך החג. הנשים היו כובסות סדינים מיוחדים ומגבות לתפירת שקים למצות, לקמח המצות ולפתיתי המצות (פאַרפעלעך). בימים כתקונם הזמינו אצל „סוחר הקמח" את המנה, איש לפי גולגלות המשפחה ולפי היכולת, ומי שלא מצאה ידו למצות, בטוח היה שמ„מעות חטין" יקבל את חלקו, ולא ישאר יהודי בעיירה בלי מצות. כאמור, היתה מעין חזקה לקבלנים מיוחדים לאפיית המצות. בדורות האחרונים אפו אצל שיימה פיסטון, בנו של שמעון הקיליקאי. במשך כל השנה היה שיימה עושה תנורים וצבעי. ה„פאדראט", השני היה אצל משפחת באנק.

כעובדים היו לרוב מתרכזים משפחות שלמות, מדלת העם, שנשכרו לעבודה עונתית זאת.

והרי תיאור של ה„פאדראט", כפי שקבלתי מפי מינה באנק־גולדברג בעלת ה„פאדראט" בעיירתנו, החיה אתנו בארץ:

„המבשר הראשון על הפסח המתקרב ובא, ועל אפיית המצות, היה השוטה העירוני הירשלה רחה שעפטל׳ס. עטוף קרעי בגדים בלויים שלא לפי מידתו, נעול נעלי קיץ קרועות, שהבוץ היה נכנס ויוצא מהן, היה קופץ ומדדה מעל לשלוליות ולביצות ומודיע בלשונו המגומגמת לכל באי העיירה, שהמקום הטוב ביותר לאפיית מצות הוא ה„פאדראט" של מינק־ק־ה באאַנק־ק־ק... על פניו המארכים והחיוורים היה שפוך אושר בל־ישוער, שכן בין לילה הפך לגבור ולאישיות מרכזית בעיירה. כי בלעדו, מי יחטוב גזרי עצים ומי יספק דליי מים בלי הפסק לכל ה„פאדראטים"? גם העובדים שגויסו לעבודה, עשו את ההכנות הדרושות. הנה ה„זעצער" — המשטח במרדה את המצות בתנור — משכמו ומעלה גבוה מכל באי ה„פאדראט", הלא הוא מענדל „דער טרול". את שם הכינוי ידעו כולם, את שם משפחתו — אף אחד לא ידע. כל השנה היה רוכל־נודד בכפרים, או היה עושה כלי חרס (קדר) ומוכרם לאכרים. היה לו מעין בית־הבד לסחיטת הדונג על שפת הנהר מרצ׳אנקה („ונסקובוינה"). אחרי פורים הלך לבית המרחץ, סרק את זקנו הדליל, לבש בגדי שבת נקיים ונעשה ל„זעצער" מומחה. על ידו עזר בנו וועלפקע — (זאֶביק). בחור עדין וממולח. כשמלאו לו 13 כבר עזר לאביו ב„עסקיו", וכעת הוא המנקב (ה„רעדלער"). שני אחיו הצעירים עבדו בעבודות קלות. אחד מדד ושפך את הקמח והשני חילק את העיסה למנות — מנה למצה. הוא היה הממונה על ה„מוירע", (מיאֶרה, ברוסית — מידה) שתי בנותיו של מנדל עמדו בקצה השולחן על יד מחלק ה„מוירע" והוו את שני ה„מספרים" הראשונים של המגלגלות („וועלגערקעס").

המומחית ללישה — („קנעטערקע") היתה כמימים ימימה נחמה, אשתו של אבר (עבער) הסנדלר, או בקיצור: נחמה עבערס. אשה שקטה, עדינה ועניה כאחת. בימות השנה היתה חוזרת על פתחי האכרים כרוכלת ומחליפה כל מיני סדקית בצרכי מזון, כדי לפרנס את משפחתה. שם היתה בתיה האלמנה המרודה עם שתי בנותיה, שאחת מהן ויתרה על עבודתה כעוזרת לתופרת והלכה להרויח בעונה, לקראת חג הפסח, בעבודה מכניסה יותר.

ציפקע, בתו של פלאַקסע או בקיצור „ציפקע פלאקסעס", זו הבחורה המוצקה „חלב ודם" בפניה המלאות, תפסה את המקום המרכזי בשולחן מהעבר השני. מצדה האחד עמדה „סימקע, כאשע די שוסטערקס" („סימקה, בתה של הסיה הסנדלרית"), ושתי האחיות, רחקה ועטקע בורעס. האחת צנומה, כמעט יחפה, פניה מלאות וחוורות, פוזלת בעיניה, דיבורה קולני, מהיר ולא ברור.

לעומתה, אחותה — ישרת גו, שחרחורת, שקטה ועצובה. שתיהן מוצאן מהבית העני ביותר בעיירה וגרו מול אבר הסנדלר. אביהם „בורע", שאף אחד לא ידע את שמו ושם משפחתו, היה קברן, מנקה ארובות ועוזר לפעמים לשמש בבית הכנסת. אֵם הבנות — אשה עלובה ועניה, היתה מספקת ו„מציגה" כוסות־רוח, ולפעמים הגישה עזרה מהירה ליולדת.

את מעגל המגלגלות סגרה רחה־שעפטל, אמה של השוטה העירוני ואשתו של אברמקע המטופש. היא היתה ללא תואר וללא דמות של אשה מן הישוב, גם בימי שבת ומועד. ביתה הקטן והדל עמד מאחורי בית הרב על אדמת ההקדש, לבושה הדל והעני כסה את גופה הצנום ואת ידיה הארוכות.

המנקב השני היה לייזערקע בורעס. הוא היה מעין עוזר ל„כלי קודש". בחנוכה דאג לספק נרות חנוכה לבתים, בהושענה רבה היה ראש ספקי ה„הושענות", בערב פסח היה הקבלן היחיד כמעט, במשך שנים, להגעלת כלים לפסח. זריזותו וערנותו הקנו לו יד ושם גם ב„פאדראט".

כל אלה הוו את צוות העובדים, שמלא במשך חודש ימים את חדר ביתה של מינקע בקולות בדיבור, בפטפוט, בשירה ועליצות, על כך שזכו להשתתף גם השנה בגלגול המצות ובאפייתן.

היו ימים שכל בעל בעמיו היה מביא את כמות הקמח שלו, ותמורת תשלום אפו לו את המצות. בשנים האחרונות כשבני העיירה נעשו מפונקים ולא רצו לשהות יום שלם ברעש ומהומה של „פאדראט", היו קונים מצות מוכנות מקבלני האפיה. מכאן שבעלי ה„פאדראט" נעשו סוחרי מצות.

היו תקנות מיוחדות לסדר האפיה. בתנור הראשון היו אופים את המצה השמורה, למהדרין מן המהדרין, בשביל ה„סדר"; אחר־כך — את המצה הרגילה, ולבסוף, ב„תנור האחרון", עם גמר אפית המצות — את „מצות הביצים" שרק תינוקות וילדים נזונו בהן במשך החג, אשר בטעמן עלו על המצות הרגילות, אבל לא בכשרותן. ה„פאדראט" היה מעין מוסד ובית עבודה צבורי, על כן עמד בהשגחת הרב ו„כלי הקדש" בעיירה.

המשגיחים היו ר׳ זאב (ראה תאורו במקום אחר) וחיים דוד השמש, זה שכיהן בקדש כשמש בית המדרש אחרי מותו של ר׳ אליהו משה. בראש ועדת הביקורת עמדו הרב, השוחט והמשגיחים. כשהיה בא הרץ להודיע, שהמשגיחים על הכשרות הולכים ובאים, היתה קמה מהומה ומבוכה בבית. אימה היתה נופלת על כל העובדים. המגלגלות היו ממהרות לשפשף את מעגילותיהן בנייר זכוכית ולהוריד מהן את פירורי הבצק. הן היו מנקות את החולצות והסינורים מבצק, מסתירות את שערן מתחת למטפחות וסוגרות את פיהן... רק הידים והעינים עבדו. ביחוד היה מפחד מהמשגיחים יוצק

המים, שכן בתפקידו היה גם ניקוי האגנים, ועונש חמור, עד כדי העברה מהתפקיד, היה צפוי לו אם לא מילא את תפקידו באמונה. מודד הקמח הצעיר היה ברגע זה „בבל יראה ובל ימצא”, כי הלא הוא כולו היה „חתיכת חמץ”. הועדה שעברה בין השלחנות, הביטה על הכלים, על השלחנות, על הידים ועל הבגדים, מבלי להרים את העינים ליותר מזה, אבל פני המגלגלות להטו מהחום ומהבקורת. רק יצאה הועדה — וקול רעש, פטפוט, קריצות עינים, שירה, רעש הגלגלים והמעגילות מלאו שוב את הבית.

ערב ב„פאדראט”

עששית ה„בליץ” מפיצה קרני אור, והתנור — חום. הרעש הרגיל שבבית נשתנה הערב. את מקום הפועלות הרגילות תפסו פנים חדשות ב„פאדראט”. בנות טובים באו ל„טלאקע” — לעבודה בצוותא ובהתנדבות למען מחוסרי אמצעים. ידיהן אינן רגילות בעבודה, המצות נקרעות תחת לחץ המעגילות, וצורתן משונה במקצת. גם המגלגל והמנקב פינה את מקומו לאֶלינקה, האינטלי־גנט של העיירה, המלווה את כל נשות הקייטנים ליער. היום הוא התנדב לנקב את המצות לחתוך אותן למען עניי העם. השמחה היתה שרויה בבית, כי בהרגשת סיפוק ובהתלהבות הם מלאו תפקיד חברתי חשיב, בתמכם בעניי העם שלא השיגה ידם לשלם בעד אפיית המצות.

ש. פ—ר

האוטובוס מופיע בעיירה
(מזכרונות הילדות)

הופעת האוטובוס, שהתחיל לנסוע לוילנה במקום בעלי העגלות, היה אחד המאורעות החשובים ביותר בעיירה, שהתחבורה הקבועה, שחברה אותה עם וילנה, היתה במשך שנים רבות העגלה או המזחלה, (עגלת החורף).

האוטובוס, שהיה בא לעיירה יום־יום, היה יוצא מכיכר אוז'שקובה בוילנה, בשעה 7 בערב. באותה שעה החלה כיכר השוק בעיירה, המתפשטת לכל ארכה, להתכונן לקבלת הפנים החגיגית של האוטובוס.

תחנת ההורדה נקבעה בדיוק מול הכנסיה. שם גם התרכזו ילדי העיירה אחרי ארוחת הערב. קלי הרגלים שבנו, היו רצים אל העמדה הקדמית החשובה, ליד הגשר. כשהבחין הילד הראשון באלומות האור שבקעו ממרחק, מפנסי האוטובוס, היה מסתובב ורץ לכיוון השוק כשהאחרים ממהרים אחריו וצועקים, „דער אוטו! דער אוטו!” לקול צעקות אלו התחילו לצאת מכל הרחובות הצדדיים תושבי העיירה האחרים. ככר השוק התמלאה סקרנים ומטיילים. מי יבוא היום, „דוד או דודה מאמריקה”? ואולי כלה לבחור זה או חתן לאחת הבחורות? ומה יביא אבא מהעיר? כך היו מתלוצצים אחד על חשבון השני.

... האוטובוס הגיע בשלום ועצר במקום הקבוע. הנהג, שבע רצון ממפעלו, מסתכל עלינו, הילדים, בטוב לב. מתי הם זוכים, זאטוטים אלה, לראות אותו, אם לא פעם בערב? אין הוא רע לב, הנהג. ילדים, ברוך השם, היו מספיק בעיירה, ומדוע לא יגרום להם נחת רוח ולהסיעם קצת. כשאך יצא הנוסע האחרון, התמלא האוטו ילדים. הגאראג' הוא בחצרו של ר' יוסף זוביסקי ז"ל, כלומר — 100 מטר נסיעה, הרי זה רווח נקי וחוויה שאינה משתכחת. אומלל הוא ילד זה שאמו פחדנית ואינה מרשה לו לנסוע, או שקרה, ואחר תפס מקומו ולא יכול היה להדחף פנימה. מאושרים היו הילדים שזכו ללחוץ ולהריע בחצוצרה. הדרך אמנם קצרה מאד, אבל האושר שנפל בחלקם רב מאד...

י. מ—ן

שרפה בעיירה
(מזכרונות הילדות)

גם בעיירתנו היה תאריך של השרפות, התאריך הנפוץ והמקובל ביותר לגבי ימי הולדת, חתונות, יסוד מוסדות וימי זכרון אחרים של בני העיירה. השרפה בעיירה היתה תופעה חוזרת ונשנית כל קיץ, ולפעמים גם בחורף, כמעט טבעית, כמו השטפונות באביב והשלגים בחורף. הזכרונות הקדומים ביותר מתקופת ילדותי קשורים אצלי בפחדים של שרפות. הנה עולה לנגד עיני תמונה של ערימת חבילות של כרים וכסתות הקשורות בסדינים מוטלות מחוץ לתחום בתי העיירה על המגרש הירוק, בין חיים הפאַרצאי לבין בית המרחץ, בקרבת

הנהר מרצ׳אנקה. אני נמצא תקוע בתוך הערימה כשומר וכניצול מהשרפה. מדי פעם נערמות ערימות־ערימות בגדים של משפחות אחרות. ילדים קטנים וגדולים בהולים ונפחדים מתיפחים בין הערימות. הנה נדמו התקיעות האחרונות של חצוצרות האזעקה. פעמוני הכנסיה שלחו בחלל האויר צלילים כבדים, עצובים וממושכים. צעקות ההפתעה הראשונות השתתקו. כל אחד שקוע בהצלת רכושו הפרטי, רכוש הקרוב והידיד או רכוש הציבור. במזרח, מעל ל„סטאוו" ולבית־הקברות, השמים שחורים, עטופים קדרות יותר מתמיד. מצד העיירה בוקעות להבות אש וענן אדום, מואר בזיקים, למרומי הרקיע. כמחצית השמים זוהרת כזוהר הצפוני.

ראשוני המבשרים איתרו את מקום השרפה, הלא זהו אסמו וחלק מביתו של משה פ., הנמצאת בירכתי השוק לא רחוק מהכנסיה הנוצרית. אבי איננו אתי, אבל לבי אתו. ידוע לי, שהוא מכונאי ומומחה לכבוי שרפות. בעיירה ספרו, כי בשרפה הגדולה ברחוב הגויים, בתשעה באב, נשאר הוא היחיד שעמד בפרץ במקום מסוכן על יד קיר לוהט מאש. בקרבתו עמדה מכונית כבאים והתיזה מים קרים על הקיר הלוהט ועליו. אבי איתר את השרפה ולא נתן לה להתפשט אל בתי היהודים, שגגותיהם היו מרעפים יבשים ומכוסים קש יבש. אחרי השרפה ההיא חלה בדלקת הריאות ובנס נשאר בחיים. רק האחות הגדולה ש. באה מדי פעם ומביאה חבילת בגדים, או כלים יקרים, ומוסרת ידיעות קטועות על הנעשה. אני מסתכל בפחד אל לשונות האש האיומות והנהדרות העולות השמימה.

רוח קרירה התחילה נושבת מהנהר אל הבתים הבוערים. הדאגה גדלה, כי חשבו שהרוח תפנה את האש אל טור הבתים הקטנים. ידוע היה בעיירה, כי בעת השרפה קמה רוח הנושבת בכוונים שונים מאלה שנושבת כרגיל. כשחזרה אחותי והביאה את אחרוני המטלטלין, סיפרה שאמא נמצאת כל הזמן בקרבת השרפה ומעודדת את אבא במעשהו. מחוף הנהר חזרתי הביתה באשמורת הבוקר בעגלת הדוד הרתומה לסוסו. לא זכרתי כיצד נכנסתי הביתה, כי נרדמתי כנראה על הידים של אבא שבא לקחתני הביתה.

למחרת היה יום חפשי מלימודים בחדר. עד הצהרים שקעה העיירה כולה בעיפות. לעת ערב עמדו חבורות חבורות על יד האודים העשנים וספרו על הנסים והנפלאות שהיו עדים להם.

עיכוב הקריאה באולקניק

ביום השישי כבר ידעו בעיירה, שיענקל עושה הכובעים יעכב את קריאת התורה בשבת. „עיכוב הקריאה" וכל הכרוך בזה — היינו התערבותם של ה„בעלי בתים", הרב או ה„חזקים" בענייני הפרט או הכלל — לא היה תופעה נדירה בעיירתנו, כי „עיכוב הקריאה" היה מעין מוסד קבוע בפני עצמו. אפשר להשוותו לבית דין גבוה לצדק שבימינו, או לבוררות ממשלתית. באשר כל מי שהיתה לו תביעה לקהל, או ליחיד, שלא נענה לבית דין של הרב, או שלא היתה באפשרותו לתבוע את הנאשם לבית דין ממשלתי מטעמים שונים, תבע את צדקתו בבית הכנסת, על ידי לחץ „דעת הקהל", מעין „יראה העם וישפוט" בין התובע והנתבע.

אבל הפעם היה ידוע, שיענקל עושה הכובעים אינו בא לתבוע את עלבונו ואת תביעתו הפרטית, אלא הוא בא לעורר את דעת הצבור כולו על העוול שנעשה למעמד שלם, הלא הוא מעמד בעלי המלאכה העניים. והמעשה שהיה כך היה:

בישיבת ועד בית הספר המקומי החליטו להכריז על שוויון בתשלום שכר לימוד לפי גובה הכיתות, ולא לפי הנהוג עד כה, לפי המעמד הסוציאלי. אם כי היו בעיירה גם חדרים, ואפילו ישיבה קטנה של א. מ., שכל דיכפין היה בא ולומד בלי כל תשלום, אבל אלה ההורים שטעמו טעם בית הספר ה„מודרני" עם סרט כחול על הכובע, ממש כמו הכובע של מכבי האש, או של נושא המכתבים, עם הפסקות בין שעה לשעה, ומורה צעיר שגמר בעיר הגדולה קורס למורים — אלה לא ויתרו בשום פנים על הזכות ללמד את בניהם ובנותיהם בבית הספר. לעומתם, עשירי העיירה היו מוותרים ברצון על בני העניים — על אלה שיש להזהר בהם, שמא תצא מהם תורה. המחלוקת התלקחה בחדרי חדרים של הועד ובמזכירות בית הספר, עד שהגיעה לבית הכנסת ולארון הקודש, ביום שבת קודש פרשת „משפטים".

יענקל היה מטופל במשפחה גדולה. את לחמו הרויח מכובעים בעלי מצחיות נוצצות וקשות, שהכין בעצם ידיו, בשביל אכרי הסביבה. הוא לא היה המומחה היחידי למצחיות, כי קמו לו שני מתחרים שהגרו לכאן מעיירה שכנה, ובשל כך נשבר מטה לחמו והיה שרוי בצער וברוגז.

וכשגמרו תפילת שחרית והבעל תפילה גמר „עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו", התחיל צועד יענקל עושה הכובעים ממקומו הקבוע, על יד השולחן הארוך מאחורי הבימה, כשהוא עטוף בטליתו, לצד מזרח, אל מדרגות ארון הקודש. פניו היו אדומות, עיניו מורדות וכובעו שמוט במקצת על צדו. אחריו צעדו שנים מתומכיו הנלהבים: ב. הסנדלר וא. המטליא. ב. הסנדלר צלע במקצת, וכל דמותו עוררה רחמנות מהולה בצחוק. פניו היו חיוורים כסיד, עיניו התרוצצו לכל צד וכל מראהו מטיל אימה. א. המטליא הלך אחריהם בקומה זקופה, עטוף בטלית מרופטת ומילמל משהו לעצמו.

כל העינים פנו אל ההולכים בסך אל ארון הקודש.

בבית הכנסת השלך הס. השמש ר׳ אליהו משה, שבינתיים התחיל מוכר את העליות, גימגם וכעכע, כי הקונים לא מהרו לקנות ולהסתכן, כאשר ה„תורה — הסחורה" מונחת על השולחן, ומי יודע אם יגיעו היום לקריאת התורה.

מהחלונות הגבוהים של עזרת הנשים הציצו הגבירות הכבודות במשקפים על הקהל ועל הלחש־רחש, שעבר למטה ועל השקט שהשתרר פתאום. הזאטוטים, מלאו את ה„פוליש" וסביבתו בקול צווחה, הפסיקו תעלוליהם, השתתקו פתאום, ועל קצות האצבעות התחמקו לבית הכנסת פנימה, כל אחד לפינתו, למקום בו יושבים הוריו או קרוביו. האווירה היתה כמו ביום חם לפני הסערה. יענקל עושה הכובעים לא הכריז בקול את טענותיו, כי הכל ידעו את תביעתו מראש.

בפינות אחדות בבית הכנסת, התחילו להתחבר לקבוצות, בתחלה התווכחו בלחש, ועברו לשיחה ולוויכוח קולני. בין רגע, ובית הכנסת הפך לבית מריבה. הקהל התגעש והתרוצץ, הנוער הצטרף למבוגרים. ילדי בית הספר נצמדו להוריהם, כי הרעש הטיל עליהם אימה. בוד־דים מהמתווכחים הורידו טליתותיהם. אחדים מעשירי העיר, היושבים בצד מזרח, הפכו פניהם לכותל והתנועעו, כאילו כל הרעש הוא למטה מכבודם, כבוד עשרם וכבוד התורה שחוללה. בודדים התחמקו מבית הכנסת והלכו לבתיהם הסמוכים לסעוד את לבם במקצת. מתוך המהומה והמבוכה, נשמע קולו העמום והחזק של ל. עושה האופנים („רעדער מאַכער") : „לא יצאו מכאן ! על מנעול ובריח נסגור את ארון הקדש ובית המדרש !"

מספר המתחמקים גדל, ונדמה היה שאין כבר נגד מי להלחם. הסערה שככה קמעה ובפינות אחדות התחילו לספר בקול, לא על גוף הענין שלמענו עכבו את הקריאה, אלא על מקרים שקרו, כשסגרו את הרב ואת העדה בבית הכנסת עד תפילת מנחה, והנשים הביאו את האוכל לבית המדרש. כמו כן ספרו על מקרי התעלפות בעת עיכוב הקריאה, על תקיפים ועל בריונים, על שתדלנים ועל בתי משפט ועל בוררים ומתווכים.

נראה היה, שהמתווכחים נתקעו למבוא סתום, שאין מוצא ממנו, ואז הופיעו בעלי הפשרה, וביניהם הרוקח עדין הנפש וחיוור הפנים, שהודיע בקול רם, שהשאלה הנידונה תובא עוד במוצאי שבת הבאה לדיון נוסף בועד הקהל, ובהשפעת הרב החכם ימצאו דרך כיצד לפצות את בני העניים. אבלים וחפויי ראש חזרו התובעים לפינותיהם, הילדים פרצו החוצה, האבק שהועלה באויר התחיל שוקע. נשמעה טפיחתו של השמש על השולחן. לקולו הערב של הבעל־קריאה היה הפעם טעם פגום. העליות נמסרו לבעליהם בלי תשלום. שבת נוספת הופרעה ושימשה שיחת היום במשך תקופה ממושכת.

ש. פ—ר

החתונות של בני הישיבה

...החתונה של נחמל׳ה פייוו׳ס השאירה רושם בל ימחה. ר׳ פייווה ז״ל היה איש צבור אהוב על הכל ונדמה לי, שכולם היו תלמידיו, ולכן השתתפו בחתונה כל בני העיירה. נוסף לזה, באו עשרות בחורים מישיבת „בית־יוסף". וכל בני הישיבה הראו כוחם בנאומים, בשירה ובזמרה, באמרות שונות ואף בריקוד.

שנים רבות אחר כך סיפרו על החתונה. הנוער היה שר את השירים הנאַבאַרדקאים המפורסמים של „גונבי הגבולות", „לבי ובשרי", „מפני מה", „אם אין אני לי" וכו׳.

החתונה השניה של בני ישיבה היתה בשנת תרצ״ח כשנישאה חיה בת הרב ולדשן לרב ר׳ יעקב זלדין (מוזירר), מטובי תלמידי „בית יוסף" בביאַליסטוק („אסירי קודש"). בחתונה הזאת השתתפו הרבה בני תורה מכל הישיבות בליטא, ששהו בקייטנה בעיירה, בהם בעל ה„חזון איש" זצ״ל וראשי ישיבות ראדון, מיר, ו„בית־יוסף" וכן רבני הסביבה. שבוע ימים נמשכה החתונה, ובכל יום באו פנים חדשות. כל אותו הזמן הראו בני התורה את כוחם בתורה ובשיחות מוסר, ובכל מיני חדושים והברקות עילאיות. את החתונה הזאת הנציח הסופר חיים גראַדה בכתביו (עיין להלן).

החתונה האחרונה של בני ישיבה, שראתה אולקניק, היתה של רבקה בת הרב ולדשן, שנישאה להרב ר׳ חיים ברגר הי״ד (פארעציער), מטובי תלמידי „בית יוסף" בביאליסטוק. לחתונה באו מטובי לומדי הישיבות בליטא.

ק. פ—ר

מקדשי מעט בעיירה

ראה ד׳ והביטה למי עוללת כה (איכה ב׳־כ׳).

בעיני רוחי ניצבת היא עיירתי כמו שנתגלתה לי אז, בימי ילדותי. על אדמתה עמד בית אבא, בו הרגשתי אהבת הורים, חדות הילדות. אולם לא אוכל למחות מזכרוני אותו יום חמישי, א׳ תמוז של שנת תש״א (26.6.41), כשפרצה קריינה׳לה פרבר לדירתי בוילנה, ברחוב שפיטלנה 4, וכשעיניה זולגות דמעות,

קראה: „נשרפה עיירתנו, אולקניק איננה עוד, מי יודע אם תבנה פעם?", כעין נבואה נזרקה אז מפיה. מאז, בעברי במקומות שונים בעמק הבכא, ובראותי בית יהודי שרוף והרוס, הייתי מודה לאלקים ואומר: תבורך האש שלא השאירה רכוש יהודי לירושה לשונאים ומענים. ואם מיסדי הטפחות נעקרו ונשמדו, לא יזכו מחריביהם ליהנות מיגיע כפם של המושמדים.

היום, כשאני עוצם את עיני והוגה בה בעיירתי, אני רואה אותה שוב בשלמותה. ומשום מה נתקל מבטי בשמי התכלת הפתוחים המשתרעים בין כיפות בית הכנסת לבין גג בית המדרש, בלי מחיצות של בתים ועצים. משיכה מיוחדת היתה למקום זה לנו, לנוער. מרכזה של העיירה היה במקום ההוא על יד האבן הגדולה המונחת בכניסה לבית הכנסת ומרצפת האבנים. המגרש הפתוח, שבין בית הכנסת לבית המדרש היה המקום המרכזי והאידיאלי למשחקי ילדים, כי ב„שטי־בל" של בית המדרש ובעזרת נשים של בית הכנסת ושל בית המדרש, היו ה„חדרים" (כיתות בתי־הספר). כמובן, שהמקום הזה היה גם מרכז השמחה והיגון לכל אנשי העיירה. לכאן היו מביאים את החתן ואת הכלה ברוב פאר והדר ומסדרים את החופה בלווי כלי־זמר ובדחנים; לכאן היו באים כל בני העיירה להשתתף בשמחה של מצוה לבוני בתים בישראל, וכמו כן היו באים לכאן לחלק את הכבוד האחרון לנפטר, בהלווייתו לבית עולמו.

בית הכנסת

הרבה נכתב ונאמר על בית הכנסת של אולקניק, ואם כי רגילים היינו להמצא בו בכל שבת ויום טוב, כשבאנו לתפילה וללמוד, הרי כל פעם שהיה בא איזה תייר להסתכל ולראות את המיוחד שבו, היינו גם אנו מתפעלים מחדש מיופיו. איזו הערצה וחרדת קודש קננו בלב תושבי המקום למקדש־מעט הזה. נזכר אני בדל־תותיו הכבדות המצופות ברזל, מסף הדלת ירדו במדרגות רחבות, שהובילו לפנים ההיכל, לקיים מה שנאמר „ממעמקים קראתיך". אפילו על העדר המזוזה נרקמו אגדות, בדבר שדים ורוחות, שהיו מספרים עליהם בין הילדים והמבוגרים גם יחד. ארבעת העמודים הגדולים מסביב לבמה, עשו רושם כאילו עליהם נשען כל בית הכנסת. העמודים וחלק מהקירות, היו מכוסים כתובות משנת תר"ט. בין הכתובות היו: „אני מאמין", „בריך שמיה", „אבינו מלכנו", „זכור רחמיך" ותפלות ופזמונים מימים נוראים. כסא של אליהו הנביא עמד ליד הקיר, שהיו משתמשים בו לברית מילה. שם גם עמדו שני שולחנות מלאים חול בשביל נרות הנשמה בימים הנוראים, ועל רקע שחור של הכותל המערבי היה כתוב: „המקום ינחם אתכם" וכו'.

ארון הקודש והבימה היו עשויים מעשי ידי אמן, עליהם היתה גאוותה של העיירה. כמה שמחות ועליצות קלטו כתלי בתי הכנסת בימי חג ושמחה וכמה אנחות וצווחות קלטו אותם הכתלים בימי צרה ויגון! מי לא זוכר את השמחה שהיתה אופפת את הצבור בשמחת תורה, כשהיו מוציאים את 40 ספרי התורה מארון הקודש, ור' אברהם אוז'יראנסקי הי"ד המנצח על המקהלה, היה מתחיל את שירו המפורסם ביידיש „ווער וייס וואס איינס באדייט" (אחד מי יודע?) והקהל כאיש אחד לעומתו עונה: „איך וייס, איך ווייס", (אני יודע, אני יודע), אז ידעו והרגישו בחוש, כי הגיעו לשיא של שמחת מצווה.

בית המדרש

רושם לגמרי אחר השאיר בית המדרש. חיצוניותו היתה אפורה. יסודותיו היו עשויות אבנים גדולות, וגלי אבנים כתוספת ליסוד. מהפינות דרומית־מזרחית וצפו־נית־מזרחית, נראה היה בית המדרש כבנין מוצק ורחב העומד על בסיס איתן. בית המדרש היה פתוח כל היום; מעלות השחר עד מאוחר בלילה היה שוקק חיים, מלא לומדים ומתפללים. לא לחינם היו אצים־רצים בערב שבת בין השמשות לראות אם בבית המדרש כבר הדליק חיים דוד השמש את הנרות לשבת, כי מבית המדרש יצא אור לכל העיירה. וכן במוצאי־שבת קודש היית שומע בקצה העיירה: ב„בית המדרש דולק כבר" („ס'ברענט שוין פייער"), כן, זו היתה סיסמה!

זוכרני פסיעותי הראשונות בבית המדרש. כש־הסבאביינוש לקח אותי לבית המדרש בליל יום כפור. הוא העמיד כסא על יד הקיר הדרומי, ליד שולחן הש"ס עם ה„סטענדער" (העמוד) שלו, כשהוא לבוש בקיטל ומסביב לו נכדיו. נדמה לי, שעד היום אני מרגיש את הקדושה שאפפה אותי ואת כל הנמצאים אז בבית המדרש. מאז ראיתי את בית המדרש במצבים שונים: בחול בין הערביים, עת הסבו ליד השולחנות עשרות לומדי תורה, חברה ש"ס מצד אחד, חברה „עין יעקב" ו„חיי אדם" מצד שני, ולידם לומדי הדף היומי. חוויה בלתי נשכחת היתה לבני העיירה בימים הרא־שונים לחודש אלול, כשהיו מתכנסים בני הישיבה המקומיים ואלו מבני התורה מכל הישיבות, שהיו באים אל העיירה לקייטנה. בית המדרש היה מתמלא לומדים, שהיו מנצחים זה את זה בהלכה, ועד מאוחר בלילה היה בוקע משם קול התורה. אולם בכל זאת הרושם הראשון מליל יום כפור ההוא, בימי הילדות, היה העמוק ביותר ונשאר חרות בזכרוני לעד.

זמני עליה וירידה היו לבית המדרש. מפי הזקנים שמעתי, כי לפני מלחמת העולם הראשונה למדו ארבעים אברכים (פרושים) בכולל בעיירה, ובהם שני חתניו של בעל ה„חפץ־חיים" זצוק"ל, הגאון ר' אהרן רבינוביץ, אב"ד דמיכאלישוק והגאון ר' הירש לוינסון, מנהל

ישיבת „חפץ־חיים״, ועוד גאונים וגדולים אנשי שם יצאו מהכולל ההוא.

שני אברכים התחתנו בעיירה, אולם נפטרו בצעירותם והשאירו משפחות, הלא הן משפחות קליינשטיין ושימור־נוביץ. פזור הכולל גרם, שבעלי כשרונות מבני העיירה יצאו ללמוד לישיבות הגדולות. מהם ששמשו אחר כך רבנים בקהלות רוסיה. בעיר קאלוגה נתמנה לרב, הרב בורמאן מאולקניק; הרב טוביה רוטנברג נתמנה לרב בעיירה לונה שליד גרודנה ור׳ אריה קפלן כיהן כרב בלונדון, וכעת באוסטרליה.

ראיתי את בית המדרש גם בימיו האחרונים, כשהסובייטים כבשו את מדינת ליטא ב־1914. באותם הימים היתה ההליכה לבית המדרש כרוכה בסכנת נפשות ממש. הצעירים עקרו את רגליהם ממנו ורק בחשאי היו נכנסים „להתחמם״ בין כתלי בית המדרש.

זוכרני את סיפורו של ר׳ אליהו צסלר על השרפה הגדולה בעיירה, שבה עלה באש בית המדרש הישן. כשהאש התחילה ללחך גם את כתלי בית הכנסת הסמוך ואת ה„פוליש״ (פרוזדור), עזבו כל אנשי העיירה את בתיהם ורכושם, וכולם התאספו מסביב לבית הכנסת, ובבוץ שזרקו בידים על הקיר כיבו את הדליקה. ואילו בדליקה האחרונה והסופית של בית המדרש ובית הכנסת ביחד, כשעמדו שניהם בלהבות ביחד עם כל בתי העיירה, נמצאו רק שני אנשים, שעזבו את רכושם ובתיהם הם, שעמדו בלהבות, ורצו לבתי התפילה כדי להציל לפחות את ספרי התורה ממאכולת אש. לא לחנם נשמעה האימרה בעיירה: „עד כה הצלנו את בית הכנסת, משום כך הציל בית הכנסת אותנו, ועכשיו, אחרי שבית הכנסת נשרף, מי יציל אותנו?״

במנין שהתקיים בבית מאַרק (פרומה ביילה׳ס) קראו בספרי התורה שנצלו הודות למסירות נפשם של הרב ר׳ חיים ברגר הי״ד, ושל ר׳ עזריאל גנס הזקן הי״ד.

ק. פ—ר



הרב ר׳ יעקב לוין בלוית ר׳ הלל צייטלין והדפוטט פרבשטין וקהל הנוסעים, באניה 1925.

בית הכנסת הישן

שְׂרֵפָה

עוֹלֶה בַּלֶּהָבוֹת. מוּכֶּה צְנֵפוֹת עָשָׁן
יוֹרֶה זִיקֵי חֵמוֹת.
בֵּית תְּפִילוֹת נוֹשָׁן.

תִּפְאֶרֶת הַקְּדוּמִים. בְּרַק מָסוֹרֶת חֵן,
דוֹעֶכֶת לְאִטָּהּ,
בִּסְבָךְ מוֹקֵד עָשֵׁן.

הָאֵשׁ אוֹכֶלֶת כֹּל, נוֹסֶרֶת בַּקְּרָשִׁים,
נוֹפְלִים פִּתּוּחֵי חֵן,
קוֹדְרִים, עוֹטֵי שְׁחוֹרִים.

בֵּית תְּפִילוֹת עַתִּיק, רְווּי אֶנְקַת הָגוּת
בָּאתָ אֶל קִצְּךָ.
נִסְתַּם חֲזוֹן הַפְּדוּת.

כִּי מוֹקְדְךָ מוֹקְדֵנוּ. נַחְנוּ הַשְּׂרוּפִים,
תּוֹהִים פֹּה עַל הָאָרֶץ,
מוּכִּים וּנְבוּכִים.

הַזְעֵק מוֹסְדֵי שָׁמַיִם, בַּקֵּשׁ עָלֵינוּ זְכוּת,
הָאֵר נָא אֶת דַּרְכֵּנוּ,
בֵּית תְּפִילוֹת שָׁדוּד.

אֶשְׁחֶה פְּרוּשׂ כַּפַּיִם, מוּל חוּרְבָתְךָ אִלְּמָה
אֵשֵׁב נִדְכֶּה לָאָרֶץ,
שְׂפָתַי דוֹבְרוֹת קִינָה.

לֹא לָנוּ כֹּחַ זְרוֹעַ, לֹא לָנוּ הַפִּגְיוֹן,
רַק הוּא, יוֹשֵׁב שָׁמַיִם,
הוּא יְקוֹמְךָ – עֶלְיוֹן.

גַּחֶלֶת־לֶהָבוֹת תְּפַתֶּה עָרוּךְ מוּכָן,
חוֹלֵף כְּבַחֲלוֹם
בֵּית תְּפִילוֹת נוֹשָׁן.

אברהם פרבר

(המחבר נולד בתל־אביב בשנת 1937. את השיר כתב בשנת 1960. בילדותו שמע בבית הוריו סיפורים על העיירה אולקניק ועל בית־הכנסת הישן.)

בית הכנסת הישן

מקום בנייתו

בית הכנסת נבנה על גבעה קטנה בקצה הצפוני־מזרחי של הישוב היהודי הצפוף בעיירה. בתי המגורים היו מרוחקים ממנו. הבנין הקרוב ביותר לבית הכנסת במרחק כ־10 מטרים, היה בית המדרש החדש, ששימש מקום תפילה ולימוד במשך כל ימות השנה. לעומתו, שימש בית הכנסת רק מקום תפילה בשבתות ובחגים, בעיקר בימות הקיץ, באביב ובסתיו. בבית הכנסת לא היו תנורים, ובשבתות החורף שרר בו קור חזק. מעבר לדרך, מול בית הכנסת, עמד על אדמת הקהל בית הרב ועוד בתים אחדים. הנוסע, או ההולך, שהתקרב לעיירה, ראה ממרחק רב את בית הכנסת, שהתנוסס מעל פני הגגות. רק שתי הכנסיות, של הפראבוסלאבים ושל הקתולים, התחרו בו בגבהם, אבל הוא התבלט בשלוש קומות גגותיו המשופעים ובצורתו החיצונית היפה.

צורתו החיצונית

צבע קירותיו מבחוץ היה אפור־כהה. צבעו האפור בא לו מזה שקורות העץ העבים, שהובאו כנראה מיערות הסביבה, השחירו במשך הזמן מהגשמים, השלגים והרוחות שפקדו אותו במשך זמן קיומו. אם כי שנותיו התקרבו ל־150, לא שלט הרקבון בעץ הקשה. בשנים האחרונות חיזקו את קירותיו על ידי תשלובת של קורות עץ מאונכות. יסודותיו הגבוהים, מצד דרום ומזרח, היו עשויים אבני גראַניט, ובפינותיו הונחו אבני פינה גדולות וסוללות אבנים משופעות. סוללות אלו שימשו מקום משחק וגלישה לילדי העיירה. כנראה שכבר לפני הרבה שנים הוסיפו לבית הכנסת את הפרוזדור (ה„פוליש"), לאורך כתלו המערבי. שפת הגג העליונה של הפרוזדור, הצמודה לכותל כיסתה את החלונות המערביים של ההיכל, כמעט עד חציים. ייתכן שבית הכנסת שקע במקצת במשך הזמן. כי לא



בית הכנסת — בכניסה לעיירה
מימין — הדרך לוילנה, באופק הכפר ציזיוני

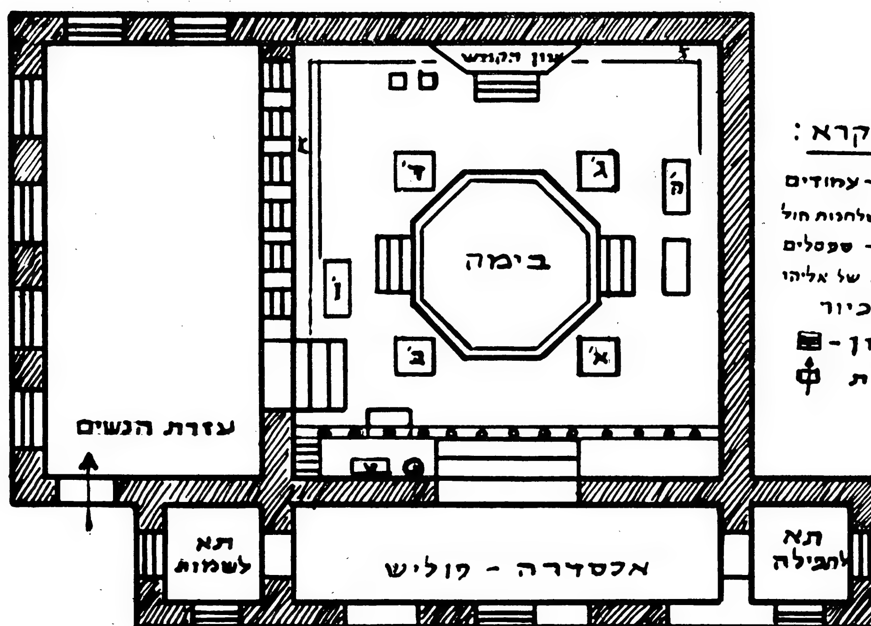
מתקבל על הדעת שהסכימו מלכתחילה להסתיר את החלונות.

משני קצות הפרוזדור־ה„פוליש" נבנו שני ביתנים מרובעים, בעלי גגות משופעים לארבעה כיוונים, שיצרו כעין פיראמידה מרובעת. בכל ביתן נקרעו שני חלונות למערב ולדרום — בימני, ולמערב ולצפון — בשמאלי. הביתן בצד ימין שימש בתקופה אחרונה מקום תפילה ומנוחה, והשני, — משמאל, מקום לקרעי ספרים ו„שמות". דרך שתי דלתות נכנסו לפרוזדור. בין הדלתות היה קבוע בקיר חלון משושה בעל שמשות צבעוניות. לאורך הקיר המערבי של ה„פוליש" עמד ספסל של קורות עץ עבות וארוכות. מבחוץ, לפני הסיפים של דלתות הכניסה, היו מוטלים אבני גראניט גדולות ושטוחות. על אבנים אלו היה עומד הנואם, או המספיד, והיה מורם מעם. הרחבה שלפני בית הכנסת שימשה מקום לעצרות־עם, לחתונות וללוויות. „עזרת הנשים" שנסמכה אל קירו הצפוני של בית הכנסת, נבנתה בתקופה יותר מאוחרת. גם גגה, כמו ה„פוליש", הסתיר חלק מהחלונות הגבוהים של בית הכנסת. כנראה שבראשית בנייתו של ההיכל התכוונו שהנשים תתפללנה על היציע הפנימי בהיכל, הצמוד לארכו של הקיר המערבי. היציע נשען על שני עמודים. דרך מדרגות שבלוליות מיוחדות, שנבנו בתא מיוחד בפינה הצפונית־מערבית, עלו ליציע. כנראה, שעם גידול היישוב, הוסיפו ובנו את עזרת הנשים. ראוי להזכיר, שבפנקס העיירה היה כתוב, שכל מי שרכש מקום (אַ „שטאָט") בבית הכנסת, רכש גם מקום מתאים לזה בעזרת נשים. בקומה השניה של הגגון המשופע, מצידו המזרחי והמערבי, היו קבועים שני חלונות, שהאירו את עליות הגג. על החלונות נבנו גגונים קטנים, שנראו מרחוק כמו ביתנים קטנים.

תקופת בניית בית הכנסת

בית הכנסת נבנה בשנים תקנ"ח — תקס"ט, 1798 — 1800, אחרי שריפת בית הכנסת הישן העתיק, שעמד במקום הזה.

לפי המסורת, שהיתה רווחת בפי זקני העיירה, נבנה בית הכנסת על חשבון הקהל היהודי, בהשתתפות בעל האחוזה הפולני („פריץ") גראנובסקי. כנראה, שלו היו שייכות הקרקעות מסביב לעיירה. בפנקס הקהל, שנשמד בתקופת השואה, קראתי, שהתקיימה אסיפת הקהל בשנת תק"נ (1790) ובה דנו על מקורות המימון של בניין בית הכנסת. לפי חלוקת ה„מקומות" („שטעדט" בלע"ז), צריך היה כל בעל בית לשלם מראש סכום מסויים לצרכי הבנין (ראה להלן העתק התעודה). לפי התעודות שנזכרו בפנקס הנ"ל, נעשה חוזה בין ראשי הקהל לבין הבנאי ר' מרדכי ב"מ גרשון, שקיבל על עצמו להקים את הבנין לבית הכנסת ואת המוסף לעזרת נשים.



תכנית בית הכנסת הותקן ע"י העורך בשנת 1933

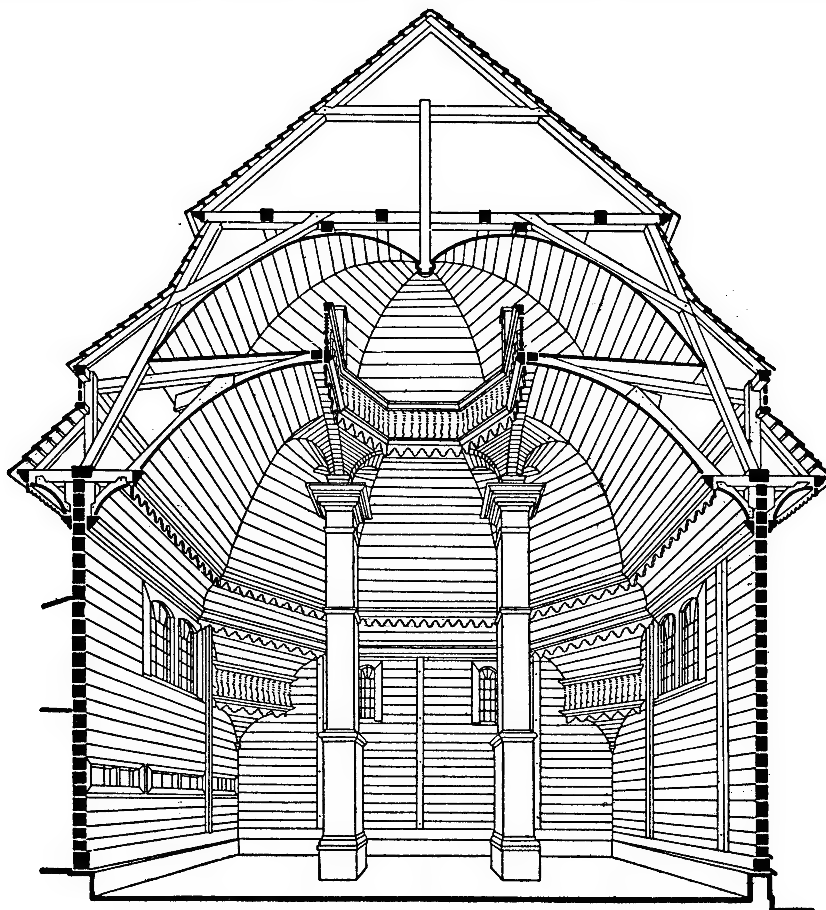
על תקרת העץ של בית הכנסת, שנבנתה בגובה של כ־15 מטרים התנוססה כתובת בזו הלשון: „מעשי ידי להתפאר... אני ר' מרדכי ב"מ גרשון". לפי המסורת, היו עוזריו, פועלים ואמנים מיוצאי גרמניה.

האולם הפנימי

האולם הפנימי היה כמעט מרובע. ארכו 12 מטר ורחבו 10 מטרים. הריצפה נמוכה כמטר משטח ה„פוליש" והרחבה שלפני בית הכנסת, כך שירדו לאולם ב־5 מדרגות רחבות. שטח האולם מחולק על ידי ארבעה עמודים מרובעים לתשעה חלקים, גובה

אבלים: „המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים". לפי מנהג ישראל, האבלים שבאו בליל ששי, עם גמר אבלם, לבית הכנסת, היו יושבים על ספסל על יד הכתובת, והקהל היה אומר את הברכה והולך לקבל את פניהם.

בכל קיר היו שני חלונות צבעוניים. כך שנקרעי 8 חלונות באולם. החלונות נקבעו בגובה רב מהרצפה, למעלה מארבעה מטר, ובבית הכנסת שררה תמיד אפלולית. נוסף לכך, הוסתרו, כאמור, חלק מהחלונות על ידי ארון הקודש במזרח, ועל ידי גגות ה„פוליש" ועזרת הנשים ממערב ומצפון. לאורך הקירות באולם

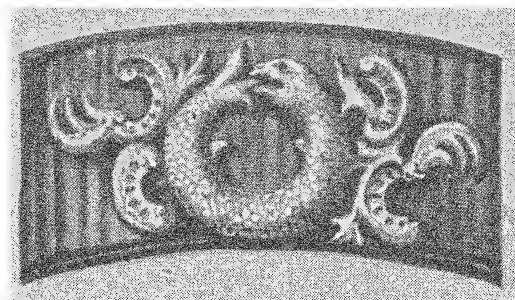


הקונסטרוקציה הפנימית של ביהכ"נ

העמודים הגיע ל־12 מטר ורוחב בסיסם 80 ס"מ. בין ארבעת העמודים הגבוהים, ששימשו משענת לתיקרה הגבוהה, עמדה בנפרד הבימה בת 8 הצלעות.

קירות בית הכנסת בפנים היו בלתי מהוקצעים, ללא צבע וללא קישוטים. רק על הקיר המערבי, מימין לדלת הכניסה, נרשמו בצבע לבן על גבי שחור, שלוש עשרה ה„אני מאמין" של הרמב"ם. מצד שמאל לדלת, נרשמה על מרובע שחור באותיות דפוס לבנות, ברכת

היו מוטלות קורות עץ רחבות על גבי סדני עץ, ששימשו ספסלים לקהל המתפללים. נוסף לספסלים אלה הותקנו ספסלים פשוטים ו„עמודים", שאפשר היה לטלטלם ממקום למקום. לאורך הקירות נקבעו קרשי עץ רחבים, נעים על צירים בעלי משענות, ששימשו להחזקת ספרי התפילה. הספסלים ו„העמודים" עמדו בלי סדר מיוחד, והמתפללים לא ישבו בשורות, אלא כמו במסיבת רעים.



הלויתן האגדי

„שיויתי"

כאמור, לא היו כל קישוטים על הקירות, רק מימין לארון הקודש היתה תלויה מסגרת מחוטבת ומגולפת מעץ, ובמרכזה, נתונה בתוך מסגרת עגולה, מתחת לזכוכית, כתובת־קמיע — „שיויתי".

משני צדיה, שני אריות הלופתים „כתר" וסוגרים על העיגול, שבתוכו נדפסו י"ג המידות, י"ג עיקרים, פסוקים שונים בהם שמות קדושים על פי ספרי קבלה והזוהר. היו אומרים שה„שיויתי" הוא קמיע — סגולה לשרפה.

בין האגדות הרבות הקשורות בבית הכנסת, היתה גם זו, שתארה את ה„שיויתי", שצורתו היתה סימט־רית, שכאילו שני החצאים נעשו על ידי שני אמנים, וכך מספרת האגדה:

האמן ר' יעקב ב"ר שלמה מראסין, שבנה את ארון הקודש נטה למות. הוא הזמין את פרנסי העיירה ומסר לידם את המחצית האחת של ה„שיויתי" באמרו, שרק האמן שיוכל לעשות בדיוק את המחצית השניה, יזכה בהצעה לבנות את הבימה. ואמנם נמצא האמן שהצליח לגלוף את המחצית השניה של ה„שיויתי", והוא הוא, שבנה את הבימה העולה בקישוטיה על קישוטי ארון הקודש. יתכן שמקור האגדה הוא בזה, שאבותינו שמו לב שהסיגנון של הבמה שונה מהסגנון של ארון הקודש. המבנה, החיטובים והפיתוחים של הבימה קרובים בסג־נונם לנאוקלאסיציזם עם קשתות מסגנון הבארוק, אבל ארון הקודש נוטה לסגנון הרנסאנס, משולב במוטיבים מתקופת הבארוק. בארון הקודש שלובים ואחוזים בפי־תוחים בעלי חיים שונים. בבימה אין אף בעל־חיים אחד, חוץ מה„תרנגול", העומד בראשו.

ארון הקודש וקומותיו

לפי הכתבות והרבוסים, הכתובים במקומות אחדים על ארון הקודש, אפשר לאמור בבטחה, כי בנה אותו ר' יעקב בן שלמה מראסין. ארון הקודש, שתופס חלק גדול מקיר המזרח, גבוה כ־10 מטרים ורחבו כ־4 מטרים. הוא מורכב מחלקים רבים, היוצרים 3—4 קומות. הקומה הראשונה פשוטה במבנה, ועשויה כעין יציע מגודר ע"י מעקה, בעל גלילים חרוטים. במדרגות אחדות עולים משטח הריצפה, בעת הוצאת ספרי־התורה והכנסתם.

הקומה השניה והלוח הנייד

הקומה השניה של ארון קודש היא הרחבה ביותר, וכוללת את הארון לספרי התורה. בדלתותיו ובעמודים משני צדדיו הנקראים בשם „יכין" ו„בועז", לזכרם של העמודים בבית המקדש, קבועים 4 לוחות נעים, המסתובבים במנגנונים מיוחדים, שציינו במחוגיהם את התקופות, המולדות, החגים והמועדים לכל ימות השנה, לפי המחזור של הירח, בהשוואה למחזור השמש. הלוח היה מחושב מזמן התקנתו בשנת תקנ"ח עד סוף אלף הששי התת"ר. היינו ל־448 שנה.

שם מחבר הלוח וה„מפתחות" לפענוח החישובים של המולדות, התקופות וכו' רשומים על גליונות קלף הקבועים בתוך מסגרות זכוכית של העמודים.

הלוח המופלא משך את תשומת לבם של אלפי המבקרים בבית הכנסת.

הפרוכת והכפורת

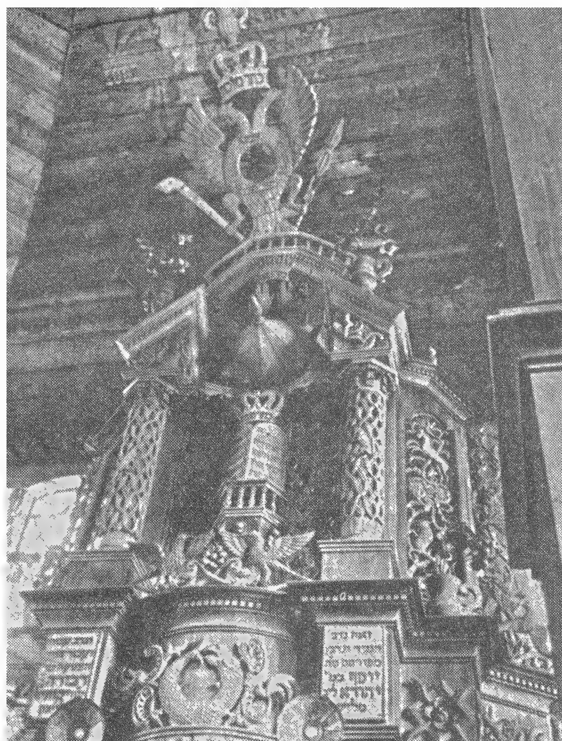
הדלתות של ארון הקודש היו מכוסים בפרוכת וכפורת. עד למלחמת העולם הראשונה היה תלוי על הארון הכפורת, נדבת נאפוליון (עיין להלן). מחשש גנבה, או החרמה ע"י הרשות, הורד הכפורת ונמסר לשמירה לגבאי. אחר כך נמסר לאחד מחשובי העיר, ר' יוסף לוין, שנשאר אצלו עד השואה והחורבן של הנאצים ימ"ש. מעל לעמוד „יכין" התנוססה כתובת המנדב של ארון הקודש: „וזאת נדב הנגיד ונדבן מפורסם מ"ה יוסף ב"מ יהודה לייב מלייפון". ועל העמוד השני משמאל: „ונדב עבורו ועבור זוגתו הצנועה מרת דבורה בת מ"ה יקותיאל מלייפון".

ה„לויתן"

בין שני העמודים בעלי הכתבות, נתון על שטח בולט בצורת קשת הלויתן האגדי, המקופל כעין טבעת, ומחזיק את קצה זנבו בפיו (אם יוציא זנבו מפיו, יבוא, לפי האגדה, מבול לעולם, כי הימים ישטפו את פני היבשות). משני צדיו, ליד הכתבות, תלויות שתי מנורות קטנות בעלות קנים של זכוכית ורפלק־טורים ממראות גזורות משובצות בעיגולים.

כנפי ארון הקודש

בזוית נטויה כ־30 מעלות אחורה, באורך למעלה ממטר, פרושים משני הצדדים באופן סימטרי 2 „כנפיים" שטוחות ומחוטבות, הצמודות לעמודים עיגו־לים חלולים, מגולפים אורנאמנטים. בקישוטים השונים שלובים נשר ויונה מסוגננים. במסגרת הקדמית של הכנף שלובים, בתוך שריגי ענבים על אשכולותיהם, איל ויעל. הם מתבלטים בזה, שהאמן צבע אותם בקצת צבע קרם, המבדיל אותם מפיתוחי העץ הבהירים. החלק החיצוני, התלוי באויר, ונוגע כמעט בקיר המזרחי הוא מעשה תשלובת של שריגי ענבים מפיתוחי עץ, שסוגרים עליהם שני בעלי חיים. מלמעלה מגולף איל בעל קרניים מפוצלות, הקופץ קדימה, ומלמטה — דמות אגדית של אריה, שחלק גופו האחורי כעין זנב של דג מתפתל. הזנב מכוסה קשקשים בצבע הכסף. החלק הקדמי של הגוף והרגלים צבועים בחום.

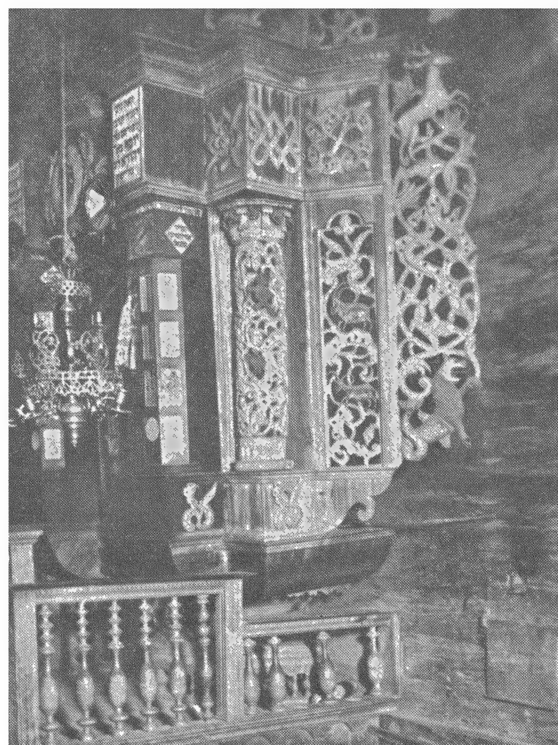


חזית הקומות העליונות של ארון הקודש

החלק הזה, הרחב ביותר של ארון הקודש, המחולק לשטחים בעלי גודל וצורה שונים ונמצא בתחום הראיה של המסתכל, עושה רושם עז. יש לציין שלהאדרת הרושם מוסיפה העובדה המפליאה, שקרוב ל־140 שנה מאז בנייתו נראים כל חיטובי העץ כחדשים, כאילו רק אתמול נוצרו בידי האמן.

קישוטי הקומה השלישית

הקומה השלישית גבוהה בהרבה מעין המסתכל. היא משתרעת בגובה חלונות הבנין, הנמצאים גם הם כ־5—6 מטר מעל פני הריצפה. המבנה ויחסי החלקים של הקומה השלישית, דומים לקומה השניה. את חלקו הקדמי הקדיש האמן לכל הקשור „במתן תורה". במרכז קבועים שני לוחות הברית, הנטויים אחת לשניה בזוית. על הלוחות כתובות באותיות עץ בולטות, עשרת הדברים, ומעליהם נתון „כתר תורה". משני צדי לוחות הברית נשענים שני אריות מגולפים מעץ, העומדים על גבי אורנאמנטים שלובים בכפתורי פרחים. מתחת



כנף ימנית של ארון הקודש — הקומות התחתונות



„כתר מלכות" — נשר בעל שני ראשי —
סמל ממלכת רוסיה בראש ארון הקודש

ללוחות נבנה מעקה משולש, הסוגר על שלושת צדי ארון קטן, המסמל את ארון הברית, מקום הלוחות. משני צידי הארון עומדות שתי יונים, המשיקות בכנ־פיהם אחת לאחותה, כמו על ארון הברית במשכן. מעל ל„כתר התורה" קבועה שורת פעמוני־עץ. מעליהם מתרוממת פיראמידה בעלת 12 דפנות. בבסיס כל דופן קבועה בליטה בצורת גליל. 12 הבליטות והפיראמידה מסמלות את 12 שבטי ישראל והר סיני. מעליהם מתנוסס „כתר כהונה", הנתון על שתי ידים פרושות לברכת כהנים.

כאמור, גם הקומה השלישית היא סימטרית. משני צידי האורנאמנט המשולב בכתר תורה קבועים שני עמודים חלולים, המתאימים בדרך פיתוחיהם לעמודים מקומה ב', אלא שהם עומדים על בסיסים מרובעים ובפיתוחיהם נראים רק פרחים. מעליהם מתרוממים שני „גגות" נטויים הסוגרים על „הר סיני" וכתר הכהונה. משני צידי העמודים קבועות שתי מסגרות ובהן שלובים פיתוחי עץ. למעלה צבי קופץ, למטה משולב באורנא־מנטים אריה בעל כנפיים. ליד האריות, על בסיסים מיוחדים, עומדים שני כדים בעלי ידיות סימטריות, בתוכם נתונים פרחים מלאכותיים צבעוניים.

השטח החיצוני המגיע עד לחלונות, עשוי גם הוא מפיתוחי צמחים וכפתורי פרחים. למעלה שלוב בפי־תוחים אריה הפונה אל הארון, ומתחתיו — נשר בעל כנפיים. הקומה השלישית צרה במקצת מהשניה, היא יפה מבחינה ארכיטקטונית, כי היא קושרת את המבט אל שלימות אחת ויחידה.

קישוטי הקומה הרביעית

הקומה העליונה היא גבוהה מאוד, ובעין בלתי מזוינת קשה להבחין את הפרטים, אם נביא בחשבון את האפלולית השוררת בבית הכנסת. על יציע קטון בעל 3 כוונים נשען נשר בעל שני ראשים. על ראשו נתון „כתר מלכות" עם הכתובות. על גופו כתוב „שיויתי לנגדי תמיד". בכף הרגל הימנית מחזיק הנשר לולב, בכף רגלו השמאלית—שופר. ארכם של הלולב והשופר למעלה ממטר, אלא שבגובה רב של 9—10 מטרים הם נראים קטנים יותר. משני צדי הנשר עומדים כדים. בתוך הכדים נתונים פרחים מלאכותיים. גם על כתר המלכות בראש ארון הקודש עמד כד של עץ ובתוכו פרחים ופירות.

ארון הקודש על כל קומותיו עשה רושם עצום על המסתכל בו. לא היתה אפשרות להתרחק ממנו ולראותו, כי הבימה עמדה מרוחקת ממנו שלשה מטרים בלבד. כל פיתוחיו הבהירים, צורותיו וסגנונו הכללי לא יישכחו מעינו ומלבו של זה שהסתכל בו פעם בחייו.

הבימה

הבימה היא מעשה אמנות שונה בסגנונה מארון הקודש. הקישוטים, הפיתוחים, היסודות האורנמנטאליים הם אחרים. הפיתוחים החטובים דקים יותר ועדינים, ואין בעלי חיים שלובים בהם. הקישוטים הבולטים, היוצרים מסגרות לגגונים, לפידסטאליים, ולכרכובים של הבימה הם „טורי הביצים", „טורי השיניים" ו„טורי הפנינים".

הבימה העשויה 8 מקצועות, היא בעלת קומות אחדות המתרוממות אחת מעל לשניה ומשתלבות זו בזו. גבהה, מהרצפה עד ראש „הנשר" שבראשה מגיע ל־10 מטרים.

הבימה עומדת כגוף נפרד, מעין חופת אפיריון נהדר, בין ארבעת העמודים המרובעים התומכים את כיפות התקרה.



פנים בית הכנסת, הבימה והיציע לארך הכתל המערבי



התקרה הכפולה והיציע העליון של ההיכל — במרכז — ה„נשר"

קומה א'

הקומה התחתונה של הבימה התרוממה כמטר מעל פני הקרקע של בית הכנסת. על משטח הרצפה עמד מצד מזרח שולחן לקריאת התורה. ממולו עמד ספסל, עליו ישב בעל ה„הגבהה". כל החלל מתחת לרצפת הבימה היה ממולא „שמות" וקרעי ספרים מדורות עברו.

לבימה עלו במדרגות מדרום ומצפון, דרך שני שערים, שעמדו על הקרקע וחוברו למעלה על ידי גגונים משולשים משופעים. בראש הגגונים עמדו אגר־טלי עץ מחוטבים. ככרכוב לגגונים שמשו „טורי הבי־צים", „טורי השיניים" ו„טורי הפנינים". במרכז המשולשים של הגגונים היה קבוע כפתור של פרח ועלים מסוגננים. לעמודים ולמעקה הבימה היו קשורות המשענות המשופעות של המדרגות. לכל אורך המעקה והמדרגות היתה משוכה תשלובת של אורנאמנט מ־3 סרטים בעלי פיתוחים בצורת מעוינים, מעין מוזאיקה של עץ חטוב.

קומה ב'

בפינות המשענת של המעקה התנוססו 8 עמודים קורינתיים, שתמכו בחופה. כותרות העמודים היו מורמות מעל לעין המסתכל בגובה של כ־4 מטרים. שמונת העמודים נקשרו מלמעלה על ידי מסגרת משו־מנת, מעל לכל 2 עמודים בסרוגים, התרוממו גגונים כמו על שערי העליה לבימה. 4 השערים הגבוהים התאימו ל־4 רוחות העולם. בראשם עמדו 4 אגרטלי עץ שמתוכם עלו פרחים מלאכותיים.

קומה ג'

יסוד לקומה השלישית יצרו מסגרות עדינות עשויות שני מוטות, וביניהם פיתוחי עלים ופרחים, משולבים לארכם של המוטות. 3 המסגרות קשרו את הבסיסים מעל לכותרות הקורינתיות. מבסיסים אלה התרוממו ארבע קשתות כפולות, שעמדו בשיפוע ותמכו מעין „יציע" בעל 8 דפנות, מקושט ב„טורי ביצים", „טורי שינים", „טורי פנינים", פרחים של עלי אקנטוס ועלים אחרים. במקום מפגש הקשתות, על ה„ברכיים", התנוססו 8 אגרטלים עשויים עץ. בין האגרטלים היו תלויים באויר גירלנדות של ענפים ופרחים על אשכולותיהם. קישוטים אלה יצרו את החלק התחתון של החופה. 2 ענפים של הגירלנדות חסרו, ולא ידוע כיצד הורדו מגובה רב כזה, כ־7—8 מטר מעל פני הקרקע.



ה„נשר" בראש הבימה — סמל הממלכה הפולנית

זוכרני, שכל פעם שהרימותי עיני למרומים כדי להסתכל לאפיריון הנהדר, דאב לבי על שני הענפים החסרים...

בעלי האגדה שבעיירה ספרו, שבאחת השרפות, שעשתה כלה בעיירה הורידו את הענפים הנהדרים לזכרון.

מאמצע היציע התרומם עמוד עגול. העמוד היה מקושט ב„טורי ביצים" ונשא פדיסטאל, עשוי שתי חגורות: אחת מעלי אקנטוס והשניה ממקלות גליליים קבועים במרחקים שוים במסגרות.

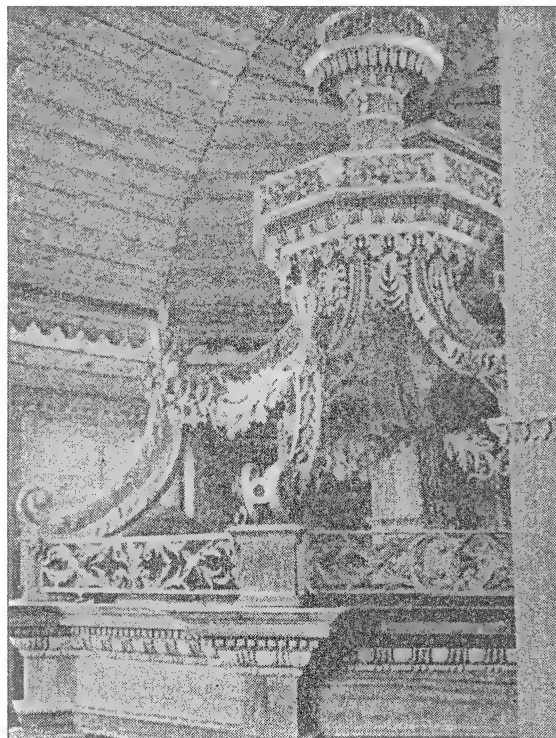
מאמצע המסגרת התרומם עמוד יותר דק מקודמו, עשוי מעשי פיתוחים. על העמוד הזה, במרומי חלל בית הכנסת במרכזו, בגובה של 10 מטר ומעלה, עמדה צפור, מעין נשר בעל כנפיים פרושות וכתר על ראשו. משערים כי זהו סמל הממשלה הפולנית, אם כי אין כל הוכחות לדבר.

יש להביא בחשבון שבבנין הבימה וארון הקודש לא השתמשו במסמרי ברזל, אלא במסמרי עץ, בבחינת „לא תניף עליהם ברזל", כמו בבנין המזבח בבית המקדש. כל מבקר השתומם על שלמות החלקים ועל החוזק והיציבות של הפיתוחים העדינים, על ההרמוניה של הצורות, על היופי של הפיתוחים, על מקלעות הפרחים, שיצרו חופה רמה ונשאה, נהדרת כזאת, באויר. רק 140 שנה עמדו על תילם ארון הקדש והבימה ושימחו לבבות, עדנו את הטעם, נטעו גאווה בלב כל רואיהם, על שלמות הצורות ויפין.

עמודי התווך וכיפות התקרה

כאמור, תמכו בתקרה 4 עמודים מרובעים חלולים — פילסטרים, בסגנון הראנסנס, בתוכם עמדו קורות עץ גבוהות. הקורות, שגבהם הגיע ל־12 מטרים, הובאו כנראה מיערות הסביבה. העמודים היו יותר צרים כלפי מעלה. לפי המסגרות שהקיפו אותם אפשר להסיק, שהבנאים שבנו את 4 העמודים, הביאו בחשבון את מבנה הבימה בעלת שמונת הצלעות.

את המעבר מארבע קירות הבנין, לתקרה בעלת 8 צלעות השיגו הבנאים על ידי כך, שכיסו את 4 פינות הבנין בקרשים שהתחברו למעלה בתקרה עם הקרשים של ארבעת הקירות, כדי לשוות אחידות לכיפה בעלת 8 הצלעות ולהתאימה לשאר חלקי הבנין. כאמור היתה כיפת התקרה התחתית פתוחה באמצעה, ויצרה יציע. מסביב לשפתה הפתוחה, בעלת 8 הצלעות, נקבעו גלילים שחוברו על ידי חגורה עליונה. זהו המעקה של היציע. מתחת למעקה נמתח מעין סרט גלי, כרכוב, לכל ארכו של היציע. לאורך היציע, בפנים העליה, היו מונחים קרשים ששמשו ריצפה. על ריצפה זו אפשר היה להקיף את היציע מסביב ולהסתכל אל פנים בית הכנסת למטה. מפי הזקנים שמעתי, שבימים עברו היה עולה ליציע


הקשתות של חופת הבימה

באותיות דפוס: „מעשי ידי להתפאר... אני ר' מרדכי ב"מ גרשון". זהו הבנאי שבנה את הבנין, את כיפות התקרה ואת עמודי התווך.

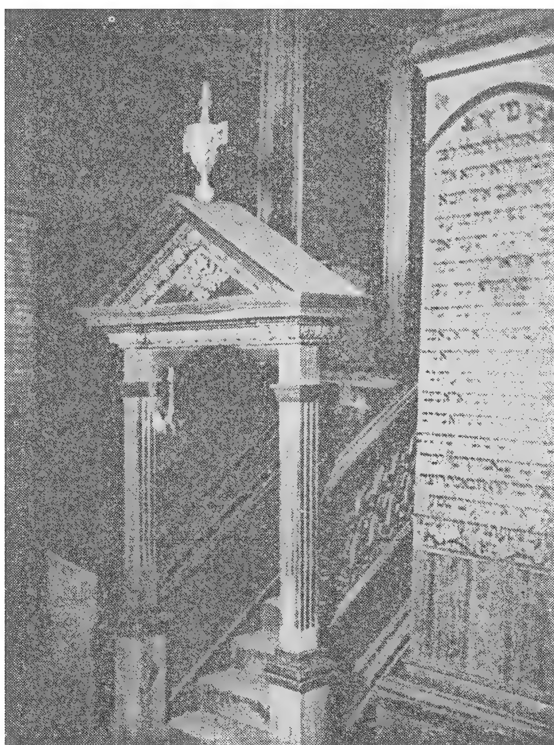
הכתובות על העמודים

כאמור, היו 4 העמודים התומכים המרכזיים של התיקרות בסגנון הפילסטרים מתקופת הראנסנס. מבסיסיהם העליונים, המקושטים בטורי ביצים וטורי שיניים, עלו והתנשאו מעין פיראמידות הפוכות שהשתלבו בקרשים של כיפת התקרה התחתונה, בסמוך ל־4 צלעות של היציע. העמודים היו מחולקים ע"י 3 כרכובים לקומות. על קומותיהם התחתונות, בגובה הסתכלות העין, נכתבו בשנת תר"ט (1850) תפילות לימים נוראים ותפלות אחרות, ביניהן „מי אנכי שאזכה להתפלל...", „תפילה זכה", „אבינו מלכנו", „מי שברך" וכו'. אותיות הדפוס נרשמו בצבע לבן. לשם הדגשת האותיות, השתמשו בצבע אדום וכחול־כהה. שנת רישום האותיות מסתברת מהדגשת אותיות מיוחדות בתפילות בצבע מיוחד, כמו הת', הט' והר' — תר"ט, בתפילת „וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך". יוצא איפוא, שהתפילות נרשמו על העמודים קרוב לחמישים שנה אחרי גמר בנין בית הכנסת. הכתב על העמודים היה מרובע, נקי, במרחקים שוים ובשורות ישרות. כל תפילה נכתבה

העליון החזן עם המשוררים, בשמחת תורה, וספרי תורה בידיהם. הם היו מקיפים את היציע ומנעימים זמירותיהם במרומים.

ליציע זה הגעתי גם אני, בנערותי, בדרך המדרגות השבלוליות שהובילו מהפינה המערבית־דרומית, מהיציע הפנימי ליציע העליון, ומשם דרך מדרגות נוספות, עלינו מעל לתקרה העליונה — הכפה — לגג העליון המשופע. בגג היתה קבועה דלת קטנה. כשפתחנו את הדלת, התגלה נוף נהדר של הסביבה, שהשתקף על פני היערות, הנהרות והישובים בשטח של קילומטרים רבים.

כאמור, היתה תלויה מעל ליציע העליון המשומן כיפה עליונה. הכיפה היתה עשויה מאותם הקרשים הלבנים של הכיפה התחתית. הכיפה העליונה, הקמורה, היתה שקועה במרכזה; משם בלט למטה על התקרה גליל חרוט. בסמוך לכתר המלכות של ארון הקודש, במרומי התקרה, היה מצויר בית עץ פשוט, שמארובותיו מִתמר ועולה עשן. בעיירה התהלכה אגדה, שהבית המצוייר הזה מסמל את ארמונו של הפריץ גרונובסקי, שתרם את העצים לבנין הבית. הואיל ובני העיירה לא הסכימו לדרישתו לתלות את תמונתו של הפריץ בבית הכנסת, היו מוכרחים לפחות לצייר את ארמונו. בקרבת מקום, מהצד הימני של הכתר, היה כתוב בעיגול


„שער" הבימה, — מימין, על העמוד, תפילת „מי אנכי..."

במסגרת וציורים פשוטים מקשטים אותה. התפילות משכו את עין כל באי בית הכנסת.

היציע הפנימי

היציע הפנימי, שארכו 12 מטרים, נקבע לאורך הקיר המערבי, מעל לדלת הכניסה. היציע נשען על 2 עמודים. גבהו מעל ריצפת בית הכנסת כ־3 מטרים. המעקה של היציע עשוי גלילים חרוטים הקשורים על־ידי משענת. לאורך בסיס המעקה עובר כרכוב עבה בצורה גלית. אל היציע אפשר היה לעלות דרך מדרגות שבלוליות שנבנו, בתא מיוחד סגור, בפנה הדרומית־מערבית. לתא זה צריך היה לעלות דרך מדרגות לבנים.

דלת המילה

מדרגות הלבנים הובילו גם אל הדלת היחידה, שדרכה נכנסו מעזרת הנשים לבית הכנסת פנימה. מעל למשקוף הדלת התנוססה כתובת „ברוך הבא". היה זמן, שאת התינוקות היו מלים בבית הכנסת. דרך דלת זו היתה מכניסה היולדת מעזרת הנשים את הילד. משום כך נקראת הדלת „דלת המילה" (מילה־טיר).

הכסא של אליהו

לשם עריכת ה„ברית" נמצא בבית הכנסת על יד הקיר המערבי, מתחת ליציע, בסמוך למקום הכיור והחופה, „כסא של אליהו". הכסא היה ישן. רגלו האחת היתה שמוטה. על המשענת הגבוהה של הכסא היתה רשומה הכתובת „כסא של אליהו". בדור האחרון כבר לא היו משתמשים בכסא זה. הוא שימש מוצג עתיק לראוה.

שולחנות המילה

שני „שולחנות המילה" נמצאו בבית הכנסת. השול־חנות נעשו מעץ אורן פשוט ללא קישוטים. החלק העליון של השולחן היה עשוי כעין ארגז, שעמקו הגיע ל־25 ס"מ. הארגז היה מלא חול צהוב נקי. במשך הזמן הפך כהה. בחול השולחנות האלה טמנו את הערלות אחרי ברית המילה. בשנים האחרונות שימשו שולחנות אלה, והחול שבתוכם, לקביעת נרות נשמה בימי חג ומועד.

„שולחנות מילה" ידועים מתוך מנהגי היהודים בארצות שונות. אבל שולחנות אלה בבית הכנסת באולקניק, היו מהשרידים היחידים בליטא, שצולמו והובאו לידיעת הרבים.

המגינים והזרקור

מלבד המנורות, נברשות הנחושת הכבדות עששיות הנפט והגאז, שהותקנו בזמן האחרון, היו קבועים על שני עמודי התווך, שני פחים רקועים בצורת מגינים. לבסיס השטוח של ה„מגן" הולחמו קנים ונרות. גובה המגן כ־30 ס"מ, ורחבו בבסיס, כ־25 ס"מ. במרכז המגן — נשר בעל ראש אחד וכתר על ראשו. מעל לריקועים ולבליטות קישוטי האורנאמנטים השונים — כתר גדול. מתחת לנשר רוקעו קישוטים שונים וכלי מלחמה. באמצע המגן, מונוגראם משולב מאותיות לטי־ניות. מעין „פ" ו„אר". לפי המסורת שבפי אנשי העיירה, נתן אחד הפריצים הפולנים את מגינו וסמלו מתנה לבית הכנסת שמצא מאוד חן בעיניו. היהודים „יהדו" את מגינו ועשו ממנו מנורה לשמש בקודש בשבתות וימים טובים.

לצורך זה שימש הזרקור הגדול שהיה תלוי על הכתל המזרחי משמאל לארון הקודש. הזרקור היה עגול ובעל ממדים גדולים. קטרו הגיע ל־50 ס"מ. החלק האמצעי קעור. על שולי הזרקור ריקועי ענפים, פרחים מארץ ישראל ופירות, ביניהם בולטים אשכולות, ענבים, תאנים ורמונים.

זרקור בגודל זה, ובסגנון דומה לו, ראיתי בארמון הפולני העתיק וואוול אשר בקראקוב. כיצד התגלגל זרקור כזה מארמונות מלכים לבית כנסת יהודי בעיירה קטנה — לא ידוע לי.

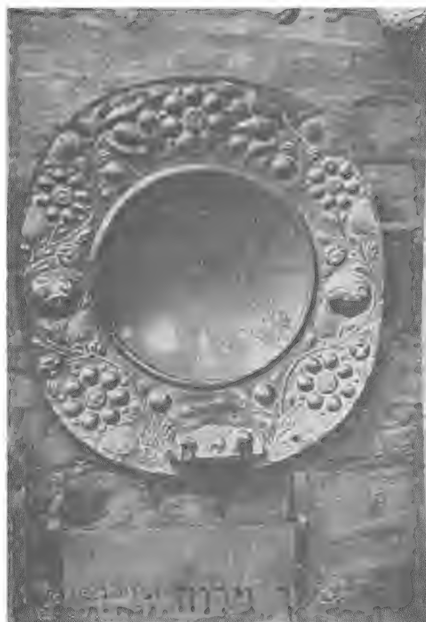
ספרי התורה

בארון הקודש היו שמורים ספרי תורה מדורי דורות. היו ביניהם ספרים עתיקים בני מאות שנים, שניצלו מהשרפות שפקדו את בית הכנסת העתיק. הספרים היו מגודל שונה, קשורים באבנטים, ועטופים בכתנות רקומות בקישוטים שונים. היו ספרים קטנים, שאותיו־תיהם חורזו כפנינים, בשורות ישרות, בעלי רווחים גדולים. ספרי תורה אלה נתנו לזקנים או לצעירים, שאין כחם בידיהם, לשאתם בהקפות בשמחת תורה.

הספרים שהשתמשו בהם לקריאה בתורה, היו כבדים, יריעותיהם גדולות ואותיותיהם מאירות עינים. אגב, בבית הכנסת היו הרבה ספרים כשרים לקריאה, ו„הבעל קורא" היה משתדל להחליף את ספרי התורה, כדי שלא להפלות בין הספרים הקדושים, אף על פי ש„הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל". על חלק מספרי התורה שקראו בהם, היו שמים כתר עשוי זהב וכסף. ה„ידים" — „טייטל" — ששימשו להדריך את הבעל קורא „למען ירוץ הקורא בתורה", היו שמורים בארון הבימה. בימי שמחת תורה, או במקרים אחרים, היו מוציאים ספרי תורה וקוראים בהם במנין, שהתקיים בביתן הימני של פרוזדור בית הכנסת.



מגן נחושת של אציל פולני
כ־1/16 מגדלו. צולם ב־1933



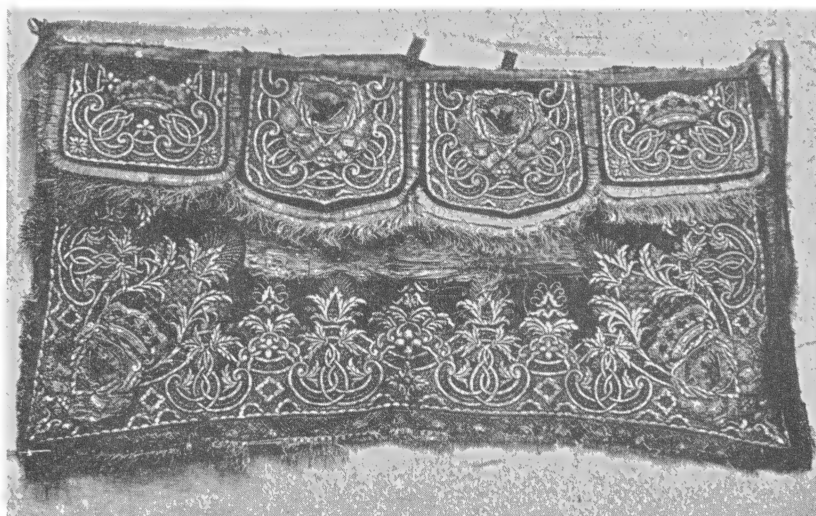
זרקור (רפלקטור) מנחשת
כ־1/12 מגדלו. צולם ב־1933



שלחן ערלות — „מילה טיש" צולם ב־1933



כסא של אליהו צולם 1933
משמאל — הכיור לנטילת ידים ובית הקיבול
למי השופכין עשויים נחושת. על הקיר —
ה„אני מאמין".



ה„פרוכת" של נפוליון צולם ב־1933

ה„פרוכת" של נפוליאון

בשם זה התפרסמה הפרוכת של אולקניק ונזכרה באנציקלופדיות. הפרוכת היא למעשה כפורת, שהיו תולים לרוחב ארון הקודש מעל לפרוכת. אריג הכפורת היה עשוי בד ומשי מעשה רקמה מעין גובלין, ועליו אפליקאציה של קישוטים שזורים מחוטי כסף. ארכה של הכפורת כ־90 ס"מ ורחבה 40 ס"מ. מצדה האחר נקשרו אליה גדילים. שני חלקים היו לה. החלק העליון, כשליש מרחבה, היו בו רקומים בחוטים סמלי־מגן. בשני הסמלים החיצוניים, שצורתם היתה כעין מלבן, היו רקומים בתוך תשלובת של אורנאמנטים שני כתרים. במגינים האמצעיים היו שזורות בחוטי כסף שתי כתבות: Gloria et Patria מתחת לכתבות רקומים אורנאמנטים וקישוטים של כלי מלחמה, תופים דגלים, שרביטים וכד'.

החלק הזה של הכפורת כיסה כשליש משטח הבד של הכפורת. בשולי הכיסוי הזה, במרכז, היו חוטי המשי קרועים ופרומים. מהבד נשאר השתי בלבד. היתה קיימת מסורת בעיירה, שבמרכז הכפורת היה רקום, באותיות זהב, שמו של נפוליאון בונופארטה.

בעברו את העיירה, בדרכו לרוסיה התפעל ממעשה האמנות של פנים בית הכנסת וכאות הכרה ציווה לגזור חלק ממכסה שמתחת לאוכף ונתנו לזכרון לעיירה ולבית הכנסת. ראשי העדה התקינו מהמכסה כפורת.

גם החלק התחתון היה שזור ורקום פרחים, פירות ענפים ועלים מסוגננים. בשתי פינותיו היו רקומים עוד שני כתרים, ומתחתם — הכתבות כדלעיל.

בד הכפורת היה נוקשה מרקמת המתכת וקשה היה לקפלו, משקלה הגיע ללמעלה מ־3 ק"ג.

בני העיירה ידעו להעריך את הנכס היקר הנמצא ברשותם. הם היו שומרים עליו מכל משמר, כי הרשות התנכלה לנכס זה. המוזיאונים בפטרבורג ואחרים הציעו סכומי כסף גדולים תמורתה, אבל בני העיירה לא הסכימו בשום פנים להוציאה מרשותם.

ספרו לי, שבמלחמת העולם הראשונה נלקחה הכפורת לוילנה על ידי קצינים גבוהים של הצבא הרוסי. האבל בעיירה היה גדול. אז נסעה משלחת מבני העיירה, ובראשם הגבאי יוסף דבורצן אל המפקדה העליונה בוילנה, ועל ידי לחץ של אנשי ציבור והשתדלויות מרובות קיבלו את הכפורת בחזרה. הגבאים וראשי העדה החליטו על כן לא לתלותה במשך השנה על ארון הקדש, אלא לשמור אותה במקום בטוח אצל הגבאי, או הממונה על כך מטעם העיירה.

לפני עלותי ארצה, בשנת 1934, כ־7 שנים לפני השרפה, ניסיתי להציע שיתנו לי להעבירה לארץ, אבל לא היה לי שומע. לקחתי את הכפורת לביתי צלמתי אותה, משששתי את הבד ואת הקשוטים הנהדרים, העתקתי את הכתובות והחזרתי אותה לגבאי בית הכנסת ר' אברהם, למשמרת.

מפי נצולי השואה נמסר לי, שכאלו התקיימה התיעצות של חשובי העדה, בימי השואה, על עתידה של הכפורת והוחלט לשרוף אותה, ובלבד שלא תפול בידי המרצחים.

כאמור, היתה הכפורת תלויה בבית הכנסת עד המלחמה העולמית הראשונה, במשך כל ימות השנה פרט לתשעה באב, שהיו מורידים אותה לאות אבלות. והנה קרה, ועובר אורח עני בא ללון לעיירה ומאין מקום לן בבית הכנסת. בראותו את הכפורת הרקומה כסף וזהב, חמד אותה ולקחה אתו והלך לדרכו. בדרך

פרם את חוטי הזהב והריקמה. כשנודע הדבר לשמש בית הכנסת, רדפו אחרי ההלך והחזירו את הכפורת, אבל את שמו של נפוליאון כבר לא יכלו לרקום בו מחדש.

זוכרני ששאלתי לפני כ־40 שנה את חייקל לונסקי, הסופר הפולקלוריסט המפורסם מספריית שטראשון שניספה בגיטו וילנה, מדוע איננו מזכיר סיפור זה בר־שימתו על בית הכנסת. על שאלתי ענה לי, כיצד אפשר לכתוב שהלך עני גנב את הכפורת? יתכן וינעלו משום כך דלת בפני הלך ולא יתנו לעני מסכן מקום לינה בבית כנסת...

תשמישי קדושה

„עמוד מקושט בשביל החזן לא היה בבית הכנסת. בשנות ה־30 למאה האחרונה, נדב יהודי מבני העיירה „עמוד"־נחושת. את העמוד מסרו לתעודתו ברוב פאר והדר. הריצפה מתחת ל„עמוד" ומקום עמידתו של החזן היתה נמוכה ממפלס הריצפה, לקיים מה שנאמר: „ממעמקים קראתיך ה'".

בכניסה, משמאל לדלת, עמד על בסיס כיור נחושת. את המים הוריקו ממנו על ידי סבוב ברז. גם בית הקיבול למי השופכין היה עשוי נחושת.

על אחד מעמודי הבימה היתה תלויה, משנה לשנה, מצה לבנה ועגולה, זכר ל„ערוב תבשילין".

הדלת

דלת הכניסה לבית הכנסת היתה רחבה ומקומרת. הדלת היתה עשויה עץ, שלובה במוטות ברזל ובמסמרים. הצירים היו גדולים ועבים, שהחזיקו את הדלת למרות כבדה הרב.

המנגנון של המנעול היה מיוחד במינו, עשוי על ידי נפח־אמן. הבריח, כף הבריח והמפתח, פעלו עד הזמן האחרון כ־140 שנה באופן תקין. מעל לדלת, מצד הפרוזדור (ה„פוליש"), היתה כתובת „כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים".

עזרת הנשים

אם כי בפנקס הישן נרשם שכל בעל בית, שרכש זכות למקום בבית הכנסת של הגברים, רכש באותה שעה זכות גם למקום מתאים בעזרת נשים, (עיין בהעתק מפנקס העיירה בעמוד הבא), נראה לי שבית הכנסת של הנשים נבנה בזמן יותר מאוחר. היציע הפנימי, כאמור, שימש בזמן הראשון מקום תפילה לנשים, לפי גדלו הספיק לכמה עשרות מתפללות.



בית הכנסת ובית המדרש — מצד צפון מזרח
מימין — עזרת הנשים הצמודה לקיר הצפוני

אגב, זקני העיירה היו מספרים, כי לפנים היו הנשים מתפללות על היציע הפנימי. כמו כן נראה מבניית הגג של עזרת הנשים, שכיסה את מחצית החלונות מצד דרום, שהוא נבנה בתקופה יותר מאוחרת. יתכן מאד שבית הכנסת הגדול שקע במשך הזמן, אבל גם צורת הבניה הפשוטה, ללא כל סגנון מיוחד וללא כל התאמה לבנין המונומנטאלי, הגדול, מעידה, שבנאים רגילים בנו את עזרת הנשים בתקופה מאוחרת בהרבה. עזרת הנשים נבנתה לארכו של הקיר הצפוני, בגובה פני הקרקע, שהלך והתרומם לצד צפון. הגג, בעל שיפוע אחד, הנסמך על קיר בית הכנסת מצד צפון. בבנין נפתחו שלשה חלונות מצד דרום ושני חלונות בקיר הצר, המזרחי.

בקיר העבה הצפוני של בית הכנסת, היינו בקיר הדרומי של עזרת הנשים, נכרתו אשנבים — חלונות צרים, למען תוכלנה הנשים לראות את הנעשה בבית הכנסת של הגברים ולשמוע אל הרינה והתפילה. דלת הכניסה מבחוץ לעזרת הנשים היתה מצד מערב, בסמוך לביתן השמאלי של הפרוזדור. כאמור, היתה דלת שניה, דלת־המילה, שדרכה אפשר היה להכנס מעזרת נשים לאולם בית הכנסת. בשנים שהיה דוחק בחדרי לימוד לילדי בית הספר, היו מרשים הגבאים לתלמידים ולמורי בית הספר ללמד את הילדים בעזרת הנשים.

בנין בית הכנסת בפנקס הקהל

(העתקים בשנת 1933)

„נמנו וגמרו מפי אלופי במ"פ מנהגי קהלה ובצירוף אנשי אספה וביחידי סגולה כלם בפ"ה שיבנה בנין ביה"כ פה קהלתנו יצו' עם שפ' ביה"כ של נשים כפי שמבואר בא"פ בכתב שנעשה בין אלופי דקהלתנו עם בעל מלאכה ה"ה מ"ה מרדכי ב"מ גרשון..... (הכתב לא ברור) ובזאת נאשר שמחויב כל אחד ואחד מאנשי קהלתנו כל מי שיש לו מקום בעזרת א"נ ובעזרת נשים ליתן ערך חלק רביעי כפי שיערך המקומות לכל אחד ואחד בד"ת כן ליתן חלק רביעי על בנין ביה"כ ונוסף עוד שיש לכל אחד ואחד למי שיש לו מקומות בביהכ"נ בעזרת האנשים ובעזרת נשים כן יהיה לו זכות צמיתות עלמין ולי"ח ולב"ב בעזרת נשים המוסף. ובפירוש נאמר מי שיש לו מקום במזרח כן יהיה לו זכות בעזרת נשים המוסף ומי שיש לו זכות אצל חלון של צד ביה"כ כן יהי' לו חלק בעזרת נשים המוסף. ובזאת נאות שמחויבים כל אחד ואחד מי שיש לו זכות בביה"כ בעזרת אנשים ובעזרת נשים וכפי שנשום המקום של מקום בע"נש לבד מחויבים ליתן שליש מעות בעד המקום בע"נ המוסיף ואשר לו זכות בע"נ הנוסף ויקום לו לב"ב וליוצא חלציו לצמיתות עלמין וכל מי שלא יתן הערכה הנ"ל ליתן...... (הכתב לא ברור) אבד זכותו מהמקום שיש לו בביה"כ אך כשיקים כל פרטי אופנים הנ"ל יקום בידו וב"כ ויוצ"ח לצמיתות עלמין וכנ"ל ועל כל פרטי אופנים הנ"ל קבלנו ע"ע בפ"מ בא"ה כדת כמעשה בית־דין שאין צריכים קנין ובאנו עה"ח היום יום ב' י"א תמוז שנת ת'ק'נון חית לפ"ק.

פה ק"ק וואלקניק יצ"ו נאום
צבי הירש במ"ה משה ז"ל.
(שתים עשרה חתימות של בעלי בתים)

כתבות מבית הכנסת

ראשית מלאכתי
בניסן החדש הראשון ערכתי
בסוד ישרים ידי משכתי
ובכי ט"וב גמרתי
בחנוכת הבית הכשרתי
שנת הסר שרי חמשים
ממצוות ישראל קדושים
ושים פחות לשלישים
למנות ימינו נגשים

תאריך הבנייה של ארון הקדש

הפענוח:
ראשית העבודה — בחודש ניסן תקס"ב (1802), שמסתכם מצירוף האותיות המנוקדות ב', י', ש', ר', י', ם' לחמש מאות ששים ושתים. גמר העבודה — בי"ז כסלו תקס"ה (1805). כאמור, הסר חמשים (50) משש מאות ושלש עשרה (613) — **תרי"ג מצוות** — ותקבל חמש מאות ששים ושלוש (563), הוסף להם שנים (2) שהם פחות משליש משבעת ימות השבוע. ותמצא חמש מאות ששים וחמש — תקס"ה.
יוצא מזה, שמשך זמן הבניה של ארון הקודש נמשך שנתיים ושמונה חדשים.

כתבת האמן שבנה את ארון הקדש

הרוצה לידע שמי בברורים יקח עשרת הדברים
ומאלים שבעים תמרים ומאה ברכות הנאמרים
ושני לוחות חבירים
ולשם אבי קח
המפרד לשלשה ראשים
ותכי נכבד מן השלשים
ואחרון מרכב פרשים
ובריה קלה דלית בה
ממשים קלשון
צאן קדשים

מי שרוצה לפענח את שמו המרומז בכתבת,

יקח עשרת הדברים — י
ומאלים שבעים תמרים — ע
ומאה ברכות הנאמרים — ק
ושני לוחות חבירים — ב

ולשם אביו קח

את האות המפורדת לשלשה ראשים — ש
ואת האות הגבוהה ביותר במלה „שלשים" — ל
והאות האחרונה במלה „פרשים" — מ
ואות קלילא שאין בה ממשות — ה

(עיין אקדמות... ואתא קלילא דלית בה ממשותא, מהמלה „בהבראם" ב־ה' ימים בראם).

ברור, ששם האמן יעקב, ושם אביו שלמה.

אֲנִי מַאֲמִין
בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ
וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ
עִם כָּל זֶה אֲחַכֶּה לּוֹ
בְּכָל יוֹם שֶׁיָּבֹא:

אֲנִי מַאֲמִין
בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁיִּהְיֶה תְּחִיַּת הַמֵּתִים
בְּעֵת שֶׁתַּעֲלֶה רָצוֹן
מֵאֵת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ
וְיִתְעַלֶּה זִכְרוֹ לָעַד וּלְנֵצַח נְצָחִים:

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְיָ. קִוִּיתִי יְיָ לִישׁוּעָתְךָ.
יְיָ לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי: לְפוּרְקָנָךְ סַבְּרִית יְיָ.
סַבְּרִית יְיָ לְפוּרְקָנָךְ. יְיָ לְפוּרְקָנָךְ סַבְּרִית:

הכתבת מהכתל המערבי של ההיכל

כ"ד
העוסק בתורה ומצוות ברה
והכוסף בחכמה המאירה
והדורך על במתי מלאכה
נקיה ומפוארה
בק"ק וואלקעניק המעטירה
יעמידה אלהים
עד בנין בית הבחירה

כתבת ההקדשה לסיום בנין ארון הקודש ובית הכנסת.

כתובת ההודיה

הפעם הרביעי אודה לאלהי הברכה
המשדד לטובה מערכה
הניתן ליעף כח
לאין אונים עצמה וארוכה
והנחנו נתיב דרוכה
בנקי כפים ובר לבב נמוכה
אשרי העם שלו ככה

בכתבת של האמן הזקן, רמז לאגדה, שחלה לפני גמר העבודה. את המשך הבניה של הבימה מסר לאמן אחר.

אגדות על בית הכנסת

אל נכון כינה חיקל לונסקי ז״ל את רשימתו על העיירה בשם „אולקניקי עיירת האגדות״. רק ביישוב עתיק יומין נוצרות אגדות ומסורת, העוברות מאבות לבנים, לנכדים ולנינים.

חוץ מהרשימות הקצרות בפנקס הקהל על בנין בית הכנסת אין עוד נתונים היסטוריים. כל זה שהובא בספר הוא על יסוד הסתכלות, למוד, מחקר ומסורת מפי זקני העיירה, שעוד זכיתי להמצא בילדותי במחיצתם.

מלבד האגדות, שנזכרו לעיל, יש לציין עוד כמה אגדות על בית הכנסת.

- נמסר מפי זקני העיירה כי הבנאי ר׳ מרדכי, שבנה את הבנין, היה זקן בא בימים, ובמשך זמן הבניה, שארכה שנים אחדות אכל „ימים״ אצל בעלי הבתים של העיירה.

- על הפריץ, בעל האחוזה גראנובסקי, שתרם את עצי הבנייה, מסופר, שבית הכנסת היה יקר לו מאד והיה רוצה שימלא את תפקידו בשלמות. משום כך היה מאיץ ביהודים במקל, שילכו לעבודת הבורא לבית הכנסת.

- על הנדבן ר׳ יוסף ב״ר יהודה מלייפון, שתרם את ארון הקדש בעד מקום בבית הקברות בשביל בתו, כפי שכתוב בפנקס, מספרים, שעשרו בא לו ממטמון שמצא באדמה, שהטמינו חיילים בנוחם במחנה בשדות לייפון... (לפי האגדה, שאינה מתאימה למציאות, היו אלה חיילותיו של נפוליאון). ר׳ יוסף לא רצה ליהנות מן המציאה ונדב את הכסף לבנין ארון הקודש.

- אגדה אחרת מספרת שר׳ יוסף, שישב בכפר לייפון, היה מעורב עם הבריות, איש נבון וחכם. הוא היה משתתף בציד חיות עם בעלי האחוזות בסביבתו. פעם יצאו הפריצים לצוד ציד; והנה יצא דוב מהיער. הפריצים והאכרים, שבאו לעזרתם לא יכלו להשתלט על הדב. רק כשהגיע הוא, ר׳ יוסף שהיה בלתי מזוין, פגע בו והרגו. חנו של ר׳ יוסף עלה מאד בעיני מכריו הפריצים. הם הרבו לעסוק אתו במשא ומתן ומזה הוא התעשר בזמן קצר. כדי להנות את הצבור מהונו, תרם את ארון הקדש.

- האחים יוסף, עזריאל ויעקב שסקין מוילנה, שהיו בנקאים ובעלי בתי חרושת, היו באים מזמן לזמן לרגל עסקיהם (בית חרושת של קארטון) לאולקניק והיו מתפללים בבית הכנסת. במשפחתם היתה מסורת, כי ר׳ יוסף מלייפון הוא אחד מאבות משפחות שסקין ודבורצן.

- באחת השרפות שפקדה את העיירה, נשרף בית המדרש הסמוך. מחוסר מים לכבות את הבנין הבוער, זרקו עליו בני העיירה בוץ, שנמצא בשפע בקרבת מקום. בפעולת הצלה זו השתתפה גם פלוגת חיילים רוסים שחנתה בעיירה.

חורבן בית הכנסת

בא׳ דר״ח תמוז תש״א (25.6.41) נזרקה פצצה מאוירון נאצי ופגעה בטנק בנזין סוביטי, שעמד בשוק העיירה מול הכנסייה הקטולית. כ־⅘ של בתי העיירה, ובתוכם בית הכנסת ובית המדרש, עלו באש. כעבור 3 חדשים, בערב ראש השנה תש״ב, (20.9.41) הובלו כל בני העיירה לעיירה הסמוכה איישישוק להשמדה. הבודדים, שנצלו בגיטאות, ביערות, בסיביר ובצבא האדום, שחזרו לעיירה בשנת 1944 מצאו אותה חרבה. רחבת בית הכנסת הישן ובית המדרש שוממה, ועשבים עלו על יסודותיהם. חבל דאבדין ולא משתכחין.

שלמה פרבר

אישים, בתים, דמויות

ה„חָזוֹן אִישׁ" בְּיַעֲרוֹת אוֹלְקֶנִיק

(קטע מתוך הפואימה „תלמידי חכמים
פון דער ליטע")

מאת: ה. גראדה

„חזון איש" — מגדולי התורה
במאה האחרונה. שמו — ר' אברהם
ישעיה קארליץ. נפטר בישראל.

...וְכָךְ הִפְסַעְתִּי לְיָדוֹ, אֲנִי הַדַּל בְּתַלְמִידָיו,
שֶׁלְּסַפֵּר בָּזֶה עָלָיו נִתְגַּלְגְּלָה לִי זְכוּת.
וּכְאָז כֵּן גַּם הַיּוֹם הֲרֵינִי בְּעֵינַי חָגָב,
מִדֵּי אֶשָּׂא רֹאשִׁי אֶל גֹּבַהּ זוֹ הַדְּמוּת.
כְּאָז הֲרֵינִי חָשׁ מְעוּט עֶרְכִּי, יוֹדֵעַנִי מַה־שַּׁחְתִּי,
שֶׁאֲפִילוּ לַחֲזוֹר עַל קְצָת שִׂיחַת־חֻלִּין שֶׁלּוֹ דָּחִילְנָא,
קָלְטוּ אָזְנַי אוֹתָם יָמִים עֵת עִמּוֹ הִתְהַלַּכְתִּי
בְּיַעַר אוֹלְקֶנִיקִי וּבְבָתֵּי־מִדְרָשׁ שֶׁל וִילְנָה.
רָפֶה כֹּחִי וְדַל עֵטִי, אַף דַּעְתִּי קְצָרָה —
וְאִם אָבוֹא מַהוּת עַצְמִיּוּתוֹ תָּאֵר — בְּכְדִי אֶטְרַח.
לוּ אַךְ קְצָת מִקְּדוּשַּׁת הַנְהָגָתוֹ בָּרָה
בְּאוֹר חוֹזֵר מֵאֵלֶּה הַשּׁוּרוֹת תִּזְרַח!
לֹא בָּאתִי כָּאן בְּעֵרֶךְ עֵט־סוֹפֵר שֶׁלִּי לַמְעִיט;
קֹשֶׁט־דְּבַר־אֱמֶת בְּפִי: רַק אֲחוֹרָיו רָאִיתִי.
וּבַמְּרוֹמִים עֵדַי: חַיָּב אֲנִי תָּמִיד
רֹאשִׁי שֶׁרְבֵּב אֶל עַל מִדֵּי אֵלָיו אַבִּיטָה.
וְאִם נִפְתָּה לִבִּי אַחַר דְּרָכִים אֵין בָּן־הוֹעִיל —
עוֹמֵד לְפָנַי עֵינַי כַּיּוֹם, כְּחַי וּבְלֹא כָּל חַיִץ,
אַחֲרֵי עֶשְׂרוֹת שָׁנִים, מַרְאֶה אוֹתוֹ הַשְּׁבִיל
הָלַכְנוּ בּוֹ, וְשׁוּב מֵצִיף לִבִּי זִכְרוֹן הַהוּא הַקַּיִץ.

עָמְדוּ יְמֵי־סְפִירָה זַכִּים וּשְׁטוּפֵי־זֹהַר.
כְּחֹם הַיּוֹם פָּשַׁט בַּחֲלַל הַיַּעַר רֵיחַ עֲדָנִים.
הִטִּיפוּ אִילָנוֹת עֲסִיס זָהָב כִּדְבַשׁ לָטֹהַר,
וְכִפְנִינִים נָטְפוּ אֶגְלֵי־זֵעָה מִכָּל פָּנִים.
כָּבֵד צַעֲדוֹ שֶׁל רַבִּי יְשַׁעְיָה, פְּעָמָיו בַּחוֹל הֶעֱמִיקוּ,
רֶגַע קַל עָמַד מִלֶּכֶת לְהָשִׁיב רוּחוֹ מְעַט.
בִּמְשׁוּבַת־חֵן קָרְצוּ־קָרְאוּ לִי מִסָּבִיב שָׂדוֹת הוֹרִיקוּ:
„מַה לְּךָ, כְּשֶׂה נִדַּחַת תִּתְנַהֵל עִמּוֹ לְאַט?
בְּךָ, אֱמָר־לוֹ, אֵשׁ יוֹקֶדֶת וְהַדֶּרֶךְ לְךָ אָץ!"
כָּבַשְׁתִּי אֶת עֵינַי בָּאָרֶץ, בּוֹשׁ לְהַבִּיט בִּפְנֵי הָרַב,
כִּבְיָכוֹל יָרֵא הָיִיתִי פֶּן אֶהֱא לְפֶתַע רָץ,
בִּדְהָרָה נוֹשֵׂא רַגְלַיִם כְּפֶרֶא־סַיָּח — אֶל הַמֶּרְחָב.

מאידיש: נ. גינתון

אישים, בתים, דמויות

הרב ר׳ שמואל ב״ר חיים

הרב ר׳ שמואל ב״ר חיים היה אב״ד בוואלקניק במחצית השניה של המאה השמונה עשרה. הוא היה מהמפורסמים שבתלמידיו של הרב ר׳ יום טוב ליפמן שיק, אב״ד, ודור שלישי לנכדי הגאון בעל תוספות יו״ט.

הרב ר׳ שמואל הלך מוואלקניק להיות רב ומו״צ בק״ק מינסק. כאשר מתה עליו אשתו, נשא לאשה את בת הגאון המפורסם מוהר״ר ישראל, אב״ד דק״ק מינסק. הוא התיישב במינסק, נעשה ראש ישיבה, ושם נסתלק בגיל צעיר — כבן ארבעים ושמונה. רושמי תולדותיו מוסרים, שהוא היה עניו וצנוע מאוד, ושש לעשות צדק באהבה יתרה והתפעלות גדולה. הוא היה בעל שכל עמוק וחריף מאוד. רוב עיוניו היו בשיטות היותר חמורות בש״ס ופוסקים, שהצליח ברוב חריפותו להתיר חרצובות הפרשיות הסתומות. אחדים מחידושיו היו השומעים, איש מפי איש, תולים ברבינו הגר״א. הוא הרבה לנהל משא ומתן עם בעל „מראות הצובאות ואגודת אזוב״. בעיר וילנה נהג להשתעשע בדברי תורה עם הגאונים מהו׳ שאול קצנלנבויגן, מוה״ר אברהם אבלי, ומוהר״ר אברהם דנציג. הרבה מחיבוריו נשארו בכתב יד: ספרו „יעיר קנו״ הנזכר בפנים, מאמר הדן בהלכות שבת משולחן ערוך; כמו כן השאיר חיבור גדול על התורה, חיבור על המשנה, חידושים רבים על הש״ס, ושו״ת. (על פי המקורות)

הרב ר׳ יעקב בן שמריהו הכהן לווין

נולד — תר״ז והוא נין ונכד להגאון בעה״מ „סדר הדורות״ זצ״ל. למד בוואלוז׳ין. נסמך להוראה מהגאון הנצי״ב ומהגאון הריא״ס זצ״ל מקובנה, ומהגאון ר׳ מרדכי מלצר זצ״ל. בשנת תרל״ד נתמנה לרב באולקניק. היה אתו בכתובים ספר שו״ת „שיח יעקב״. (לפי האנציקלופדיה).

בית הרב

בפרשת דרכים במדרונו של הר, מול בית הכנסת ובית המדרש, עומד „בית הרב״. מאמצים רבים היו הילדים משקיעים בימות החורף, לא להתגלש במזחלה מההר ישר לבית הרב הזקן. אבל פעמים רבות לא עמדה להם זריזותם והמזחלה התגלשה בכל כח תנופתה לפרוזדור של בית הרב, מקום שם היו מוכרים את השמרים. לשבח יצויין, שאף פעם לא נשמעה איזו טרוניה מהרב או מבני ביתו. — „ילדים, תזהרו שלא להצטנן!״ — היתה תמיד באה אזהרה אבהית מפי הרב הזקן ז״ל. וכשהתבגרנו נתקשרנו במיוחד לבית זה. כתלמידי ישיבה קבענו כחזקה את מסיבות החג בבית הרב פעמיים בשנה, באחרון של פסח ובשמחת תורה. למסיבת החג הזאת בבית הרב, יצאו מוניטין בעיירה ובסביבה.

התקופה בין נסיעתו של הרב הזקן, הגאון ר׳ יעקב לווין לישראל, לבין התמנותו של רב חדש (הרב האחרון ר׳ א. א. וואלדשן), השאירה רושם עז על העיירה, כי מינויו של רב לא היה דבר של מה בכך בימים ההם. עשרות מועמדים הציגו את מועמדותם, ולא בנקל החליטו להטיל גורל ולבחור אחד משלשה מועמדים הבאים בחשבון. וכשנפל הפור על אחד מהמועמדים, לא נחו ולא שקטו מתנגדיו ופנו לגדול הדור הגרח״ע גרודזנסקי זצ״ל בוילנה וערערו על בחירתו. אז חיפשו מועמד אחר, שיוכל להתחרות עם המועמד הנ״ל ולהדיין עמו אצל הגרח״ע זצ״ל.

רבה האחרון של אולקניק

הרב הגאון ר׳ אברהם אהרון וואלדשן הי״ד, יליד שרשוב והמו״צ בה, היה רבה האחרון של אולקניק. הוא אשר ליווה את צאן מרעיתו בדרכם האחרונה והלהיבם באש־דת־קודש ברגעיהם האחרונים. לא נתן ליאוש להשתלט עליהם, בהמצאם ברפתות ביורזיקה באיישישוק, יום לפני השחיטה. ה„וידוי הגדול״ נאמר בצוותא, בשוק הבהמות ברח׳ ראדון אשר באיישישוק, על ידי הרבנים מאולקניק ואיישישוק וחתניהם הרבנים הגדולים וכל הקהל. הוידוי העלה את הנמצאים במעמד ההוא לדרגה רוחנית עילאית, עד כדי התפשטות הגש־מיות, בהתכוננם במחשבותיהם ומעשיהם לקידוש שמו הגדול ברבים.

הרב א. א. וואלדשן, רבה האחרון של אולקניק, היה גדול בתורה, דרשן בחסד מהאסכולה הישנה ובעל הוראה מפורסם. למד בישיבת וואלוז׳ין אצל הגאון הנצי״ב זצ״ל ופסק הוראות בבית דינו. כתב הרבה דרוש וחדושי תורה, שרבים מהם פורסמו בירחון „הבאר״ שיצא לאור בפולין. היו לו הרבה חדושי תורה ושו״ת בכתובים מוכנים לדפוס. מטבעו היה מתמיד גדול, בעל הסברה ושמש הרבה שנים בעיר מולדתו שרשוב כמגיד מישרים ומו״צ. אמרותיו השונות הקנו לו שם בין הדרשנים המפורסמים. שאלתו של ר׳ שלמה בראז העגלון, בהביאו בפעם הראשונה לעיירה, ותשובת הרב היו לשיחת רבים. ר׳ שלמה בראז שאל את הרב: ילמדני רבנו, הלא

שרשוב היא עיירה גדולה פי כמה מאולקניק, ולמה מוכן הרב להחליפה בעיירה קטנה כאולקניק? ועל זה ענה לו הרב: קדוש על פת (חלה), מחייב פת שלמה, ואפילו קטנה, לעומת פת בלתי שלמה, אם כי גדולה היא פי כמה ממנה, שאין מקדשים עליה. שרשוב היא עיירה גדולה פי כמה מאולקניק, אולם לא שלמה, כי כיהן בה עוד רב, ואילו אולקניק היא קטנה, אולם שלמה, ולכן דין „קידוש" מחייב את הברירה באולקניק... בזמן כהונתו היו הרבה דיונים ומחלוקות בדבר קבלת שו"בים. מאז פטירתו של ר' פייווה גינזבורג, השו"ב היחידי האהוד על הכל, לא עברה שנה בלי מחלוקת. הוזמנו שני שוב"ים, אחד מהם חזן ושו"ב, והשו"בים החדשים שהוזמנו לא היו מחזיקים מעמד זמן רב. גם על עניני ה„קאראבקא" (מס על השחיטה) והיחסים עם הקצבים היו מריבות, עד שהוכרחו, בהתאם להמלצות של הגאון ר' חיים עוזר זצ"ל להביא שני רבנים מפורסמים (הרב מישקובסקי מקריניק והרב ר' מאיר קרליץ מוילנה) לפשר ולהוציא פסק דין. כן היה הרב וואלדשן מהרבנים החשובים ש„ועד־הישיבות" היה שולח אותם, בהתאם לתקנות, מזמן לזמן לדרוש בעיירות הסמוכות להרמת קרן התורה ולאסוף כספים. בנו, הרב יצחק וואלדשן (שרשובר), היה ידוע בעולם הישיבות כאחד מגדולי בעלי המוסר. עליו היו אומרים, שאם מישהו רוצה להתמודד ולהגיע לדרגת ר' ישראל סאלאנטר, יוכל להגיע לדרגת ה„שרשובר"... בזמן האחרון היה ממנהליה הרוחניים של ישיבת „אוהל־תורה" בבאראנוביץ ובזמן המלחמה — בשימלישוק, שם נספה יחד עם תלמידי הישיבה. בן אחד ניצל ונמצא בארץ (ירושלים), הוא הנצר היחיד מבית הרב שנשאר בחיים. חתנו הבכור של הרב וואלדשן, הרב ר' יעקב זלדין (ממוזיר־רוסיה), היה מנהלה הרוחני של ישיבת „בית־יוסף" בלוצק. בזמן המלחמה עבר עם הישיבה לוילנה והיה פעיל מאד בגיטו. לא ידוע המקום שנספה בו. חתנו השני הרב ר' חיים ברגר (פאריצ'ר), גדול בתורה וביראה, למד בזמן האחרון לפני השואה בכולל האברכים של הגרח"ע גרודזנסקי זצ"ל בוילנה, ועם פרוץ המלחמה נשאר באולקניק. נספה ביחד עם הרב, בשחיטה הגדולה באיישישוק.

ק. פ—ר

בני תורה בדור האחרון

הפרוש ר' זאב

כחמש עשרה שנים מחיי הילדות והנערות, ליוויתי את האישיות המוזרה והיקרה הזאת. כמו חיה עומדת לפני דמותו התמירה בכל תמימותה פשטותה ולבביותה. כתינוק גדול, בעל גוף ובעל שרירים, גברתן ממש, בלי רבב על בגדו השחור, נעול מגפים בעונת הקיץ כבעונת החורף, היה מתהלך בתוכנו בעיירה.

מאין הוא בא לעיירה ולאן הוא הסתלק ממנה, לא ידוע לי. סיפרו עליו אגדות. אמרו, ששרת בצבא הרוסי כפרש („דראגונר") וחי חיים פרטיים סוערים וחפשיים. פתאום, לרגל משבר רוחני, החליט לפרוש מעולם ומלואו ולקבל עליו עול תורה. אז פרש מאשתו וממשפחתו והשתקע בד' אמות של בית המדרש והגמרא באולקניק. ספרו, כי אשתו נשארה בודדה באחת מעיירות ליטא — בוילקומיר. זוכרני, שפעם הופיע בבית המדרש בחור צנום גבוה, שהיה נחבא אל הכלים וממעט בדבורו. אמרו, כי זהו בנו של ר' זאב, הפרוש.

ימים שלמים, ועד שעות מאוחרות בלילה, ישב לו ר' זאב על ספסל מול העמוד — ה„סטנדר", שהתקין לו. בין פשוטי העם ישב, קרוב לדלת, משמאל לבימה, על יד הכותל הדרומי. ממולו תקתק השעון הגדול בעל המטולטלת, כאילו מנה במיוחד את שעותיו של ר' זאב.

באותן השנים הוא התגורר אצל ר' אהרן קדש, יהודי עשיר, שבא מכפר קרוב, דארז'ניק, התיישב בעיירה ועשה חיל במסחר העצים ובעיקר בחנות לייז ומשקאות. לא שפר עליו עולמו של ר' אהרן קו"ש. בנו נהרג במלחמת העולם הראשונה, אשתו ושתי בנותיו המבוגרות מתו עליו, אבל מבטחונו ואמונתו לא זז, מצדקתו ונדבנותו לא סר. ר' זאב היה בן ביתו, ובשבתות היה אוכל על שולחנו. בשאר ימות השבוע היה אוכל „ימים" בבתי העיירה, כמנהג המקום והזמן.

זוכרני, כיצד היה הולך בימי סגריר בסתיו, כששולי בגדו השחור והארוך מופשלים, והוא, העצום, מדדה וקופץ מאבן לאבן ומקרש לקרש, כדי לעבור את הבוץ הטובעני, בדרך לארוחת „יומו". אחרי הצהרים היה מנמנם על ספסלו בבית המדרש, כשזרועו מונחת מתחת למראשותיו. גדול בתורה לא היה, הוא היה בעל תפיסה קשה מאוד. כל קטע מהגמרא, כל מימרא, כל שקלא וטריא תלמודי, ניתנו לו בקושי רב. נדמה היה לי, לילד הקטן, שהוא קורא בקול רם וצועק את המלים, כי אינו מבין אותן.

ריחמתי עליו, על הענק, שאני, הילד, כבר תפסתי את העניין, והוא עודנו חוזר ומשנן, מתנועע בכל גופו, קורץ בעיניים, נוהם ומהמהם, עד שקולט משהו מהענין. כשראה, שאני משתעמם על ידו, השתתף בצערי, והיה עוזבני לזמן מה, ומזמין נער אחר מנערי בית המדרש, וחוזר על משנתו בפעם השניה, השלישית וכן הלאה. יש והיה מושיב מולו ילד רק לשם ישיבה, שיהיה לו על מי להביט, וידמה לו שהוא לומד בשנים. דרך הלימוד בקול, ובשנים, הקלה עליו תפיסת הענינים.

דבורו בין הבריות היה שקט, איטי ומתון, לא הרים עיניו ולא הביט בפני אשה, אם כי היה בא לבתי העיירה לאכול „ימים", ולרגלי עסוקו ברכישת ספרים לספריה הדתית שבבית המדרש.

בבית המדרש שלנו היו הרבה ארונות ספרים. רוב הספרים, ביניהם ש"ס־ים, טורים, משניות, „עין יעקב", ספרי „ראשונים" ו„אחרונים" היו מטולאים וקרועים מרוב שימוש בהם על־ידי הלומדים בחברה ש"ס, חברה „עין יעקב", חברה משניות, הבחורים הכוללים שלמדו שם לפני שנים, וכמו כן על ידי בחורים מה„ישיבה קטנה" שמלאו את בית המדרש בכל שעות היום והערב.

ר' זאב לא יכול היה לראות בעניים ובגורלם של הספרים הקדושים, שהולכים וכלים מרוב שימוש, אז נעשה ספרן, מבלי שידע אל נכון את התפקיד שהוא ממלא. האמצעים לרכישת ספרים נמצאו בדרך הרגילה. בכל יום שישי היה מחזר על פתחי הבתים ומקבץ נדבות לטובת תקון הספרים, וקניית ספרים חדשים. כדי לקבל את הפרוטה משלום החֶרש, שגר מחוץ לעיר ליד הקסרקטין, היה מכתת את רגליו כחצי שעה, עד שהגיע גם אליו ובלבד שלא לבייש את הרוצה לתת את פרוטתו לתקון ספרים. את הספרים הישנים היה מתקן אהרון יצחק הכורך, שריח הדבק נדף ממנו כל הימים. אגב — לאשתו של הכורך היתה חנות בשמים (ממש), ושאר ירקות (קרייטאכער) מיובשים לתרופות — מעין בית מרקחת.

כמו המטולטלת של השעון, כך חזר והלך, אסף וקבץ במשך שנים רבות פרוטה לפרוטה, עד שבנה ארונות בעלי קומות ומלאם בספרים יקרי ערך, ש"ס־ים מדפוס האחים והאלמנה ראם, ראשונים ואחרונים; כולם בכריכות מהודרות, ערוכים ומסודרים כל אחד במקומו. בידיו היו המפתחות לאוצר היקר הזה ולא כל אחד זכה לקבל ספר מידו. רק אלה שידעו לשמור עליהם שמירה מעולה, ולא לטפטף עליהם חלב־הנרות ולא לדפדף ביד מלוכלכת — היו ראויים לקבל ספר.

זוכרני, כמה שמח, כשהזמין אצל בחור־תפר, בעל תבונת כפים — אידל קרפוביץ (היושב אתנו בארץ) — את החותמת לשם החתמת הספרים. החותמת היתה עשויה מאבן משחזת לתער, בצורת מגף קטן. על הסוליה של המגף היה חרוט „חברת פרחי שושנים וואלקעניק".

מה רבה היתה שמחתו, כשהיה מחתים את הספרים החדשים, שהעגלונים הביאו לו מוילנה, או שקבלם לפני הימים הנוראים על ידי „המוכר־ספרים־ניק", שהיה בא לעיירה עם תרמילו על גבו ומשטח את ספריו על שולחן בבית המדרש. ומה שמחתי אני, כשזכיתי לקבל מידו העדינה והחלקלקה (את המגע של ידו אני מרגיש עד היום) את החותמת ומחתים בה את הש"ס הגדול של וילנה.

כעבור שנים, בהיותי בעיר הגדולה, שמעתי על אומץ לבו וגבורתו שהראה בעת המלחמות והמהומות בשנות העשרים בין הפולנים והליטאים. כשחדרו הפולנים, החיילים הפורעים, לעיירה לא פסחו גם על בית המדרש. לפני כניסתם לבית המדרש, ירו דרך החלונות, כדי להרוג ולהפחיד את הנמצאים בו. כשנכנסו עם כדוניהם הנטויים לבית המדרש, מצאו את ר' זאב עומד על מקומו עטוף בטלית ולומד. אחד הפורעים נגש אליו וכוון מול לבו את רובהו. ר' זאב לא אבד את עשתונותיו, תפס בקנה הרובה והכידון והרים אותו מול החייל, שנרתע למראה הגברתן. הפורעים עזבוהו לנפשו. בשבת עלה לתורה, ובקול שקט ועצור ברך את ברכת הגומלין. באחד הימים, לפני עלותי ארצה, נסעתי לעיר מולדתי להפרד מכל היקר לי. נכנסתי לבית המדרש „להתחמם קצת" בזכרונות הילדות ולהפרד מר' זאב. והנה, רק השעון הישן תקתק, והנר התמיד האדמדם בער, אבל מקומו של ר' זאב ועמודו היו ריקים. ספרו לי, כי ביום בהיר אחד עקר מהעיירה והלך לאחת העיירות הקטנות בליטא.

חתן הרב

את שמו של ר' יוסף לווין היו מבטאים בני העיירה בכבוד ובהסתייגות מסוימת, כי הלא חתן הרב הוא ובן־תורה. קומתו לא היתה זקופה, כנראה מרוב ישיבה ליד עמודי הגמרא בצעירותו, אבל עיניו ומראה פניו האירו בחכמתן ובפקחותן. הפנים עטורות זקן שחור, שלא היה עשוי במיוחד. בגדיו שחורים, שכיסו גוף רחב־גרם ומוצק.

את חנות האריגים ואת הבית שעל ידה ירש מאביו ר' שמעון משה לווין, שהיה אב ל־5 בנים, כולם בני תורה ודעת, שעסקו במסחר. „יוסף של הרב" (יוסל דעם רב'ס) היה חלק מהנוף החברתי של העיירה בדור האזורון. לא היה מפעל בעיירה, ציבורי, חברתי, או תרבותי, שהוא לא קבע כלפיו עמדה, ובעמדתו התחשבו, אם גם היה צריך להילחם בה.

מובן שיוסף לווין, „יאסל אולקעניקער", מיקירי סלבודקה בראשית המאה הזאת, השתייך לחוגי החרדים הקנאים, שהיו קרובים יותר ל„אגודה" מאשר ל„מזרחי", שבאופן רשמי לא היה קיים בעיירה. היה פעיל בעיקר בבית המדרש ובענינים הקשורים ברב וברבנות.

נדמה היה לי, שאחרי עלייתו של הרב הזקן, חותנו, לארץ, רצה הוא לקבל את משרת הרבנות, אבל כבן העיירה וכבעל בית־מסחר לאריגים, ואולי כאיש תקיף בדעתו וקנאי, לא יכול היה לקבל את הרבנות, אם כי היה ראוי לה.

בדרכים שלו, דרכי בני הישיבה, לחם נגד בתי הספר המודרניים, נגד הספריה ונגד הציונות. אף על פי שיודעי דבר אמרו, שכל הספרים הטובים מהספריה עברו תחת ידו והוא קרא אותם. וגם ידע בעל פה את כל שירי ביאליק החשובים. כיושב קבע בעיירה היה בא שלש פעמים ביום לבית הכנסת. בימות החול היה יושב על מקום („שטאָדט") של אביו, שם גם למד ולימד

רבנים בעיירה

הרב ר׳ יצחק וואלדשן (שרשאווער), הי״ד
מראשי ישיבת בית יוסף בנאווארדוק

הרב ר׳ אברהם אהרן וואלדשן הי״ד
רבה האחרון של העיירה

הרב ר׳ יעקב זלדין הי״ד
חתן הרב

הרב ר׳ חיים ברגר ואשתו רבקה
בת הרב, הי״ד

ספר
אור היהדות
חלק ראשון
בפרשת בראשית.
בפרשת נח.
בפרשת לך.
שבפרשת וירא.
פרשת חיי שרה.
חובר מאת אברהם מענדל גריינצווייג
ווילנא
תרס״ו
ОИРЪ ГАИГАДУСЪ.
Свѣтъ Еврейской Религіи.
Сочиненіе А. М. Гринцвайга.
ВИЛЬНА. 1906 г.

הרב ר׳ יוסף לוין,
חתנו של הרב יעקב הכהן, הי״ד

שער החבור של
ר׳ אברהם מענדל גרינצווייג

נערי העיר גמרא, ובשמחות ובחגים ישב בין אנשי המעמד הבינוני. כפליאה היה בעיני, שהוא לא היה מתפלל בחגים ובימים נוראים עם כל הקהל את הפיוט. את רוב התפילות מהמחזור לא היה אומר, במקום זה היה פותח את הגמרא ולומד בה. כשהתבגרתי ולמדתי על מלחמת החסידים והמתנגדים, ראיתי בו, בר׳ יוסף חתן הרב, את הטיפוס המובהק של מתנגד בכל הרמ״ח ושס״ה. כי הוא התנגד לא רק לחסידות והתחסדות, אלא לכל דבר שאין לו ערך מעשי בחיי יום־יום. לפי השקפותיו היה מעין „פולקיסט" דתי. מכאן הערצתו לתולדות עיר מולדתו, חכמיה, ישיבותיה ועברה המפואר. הוא האיש שהקדיש מזמנו חדשים לחקר בית הקברות הישן על מצבותיו. הוא דאג לעשות לו גדר, וכמה שמח היה כשגילה את שנת ש״ן על מצבה אחת. וכשארבה סכנה לכפורת של נפוליאון, שהרשות, או מישהו אחר, חיפש אותה בבית הגבאי והיתה סכנה שישתלטו עליה, לקחה לשמירה לביתו. גם הפנקס הישן, שממנו העתקתי קטעים, היה בביתו. אשתו, בת הרב ר׳ יעקב בן שמריהו, מתה בצעירותה והשאירה לו בת חיננית. הבת התערבה בין הנוער הציוני המתקדם ונישאה למשה אוז׳ראנסקי, מחובשי בית המדרש, שנמצא בחברת הנוער הציוני.

על ימיו האחרונים ידוע לי רק זה, שאחרי שרפת העיירה, עם בוא הנאצים, עבר לגור עם חתנו ומשפחתו לביתו של צבי פולאצ׳ק, יחד עם משפחת דוד ריבאק שגורשה מביתה.

בוויכוחים על בריחה והצלה היה אומר, כי הנחש הנאצי יגיע לכל מקום. והוא הלך יחד עם משפחתו לטבח ולבור.

ש. פ—ר

ר׳ אברהם מענדע (גרינצווייג)

אחד האישים הבולטים בעשרות השנים האחרונות בעיירה היה בלי ספק ר׳ אברהם מענדע. השפעתו על חיי הדת ועל החינוך של הנוער והמבוגרים היתה גדולה ומכרעת. פגישותי הראשונות אתו היו בעת בקוריו בבית אבא לרגל „עסקיו".

באותם הימים, ואני אז נער בן 10, בנה ר׳ אברהם מענדע את טחנת הקמח והמגרסה („קרופערניע") בתוך העיירה, על שפת הנהר מרצ׳אַנקה, על מגרשו של משה׳ל בעקער. כיצד הגיע יהודי זה לבנין הטחנה ומה היו המניעים שהביאו אותו לידי כך, שיקדיש לזה את זמנו ומרצו וכספו — לא מובן לי עד היום. הטחנה היתה חידוש מבחינה טכנית בימים ההם, כי היתה מופעלת על ידי מנוע של נפט. שאר הטחנות, שהיו בעיירה ובסביבתה, הופעלו על ידי מפלי מים, או במכונות, המונעות בחומר דלק של עצים.

הואיל ואבי היה מכונאי וטוחן מומחה, היה בא להתייעץ בו בענינים טכניים. כשאברהם מענדע היה מופיע ברחוב הסמוך, או בסמטתנו, לבוש בגדיו השחורים, כשעיניו מושפלות ומביטות מבעד לגבותיו הסבוכות, היו הנשים ברחובות מסתלקות לצדי דרכים, שלא להפריע לו בדרכו במבט מיותר.

הוא היחידי מכל באי ביתנו — והבאים היו רבים, באשר בבית היתה ה„פרנסה" של הסבא — שהיה מודיע על בואו על ידי דפיקות במקלו בקרקע במרפסת מחשש „יחוד". ממנו למדתי לדפוק בדלת הזולת, לפני הכניסה לתחומו.

אמי היתה משכילה, ואוהבת תלמידי חכמים, עד כדי כך, שהיתה עומדת שעות מרובות מאחורי חלון שכננו ר׳ ישראל יעקב בלוך המלמד, ומקשיבה לסלסול ניגונו בלמדו את שעורו בתלמוד. הניגון ולמוד הגמרא הזכירו לה את ימי צעירותה ואת אביה ר׳ שלמה שנפטר בעודנה ילדה, שהיה בר אוריין ומלמד את הילדים תורה בכפר מולדתה פאַנושישאַק.

כשאברהם מענדע היה מופיע בקרבת הבית, היתה אמא מתקנת את שערותיה מתחת למטפחתה, וביראת הכבוד הראויה היתה מחכה לכניסתו ומפנה לו מקום ישיבה. לרוב סידר את עניניו בעמידה ומתוך דיבור מהיר וקטגורי. בזמן היותו ל„חרשתן", היה כנראה בגיל 40—50, נמוך קומה וסגור בתוך עצמו כל הימים.

נדמה לי שרק פעם אחת הניע ר׳ אברהם מענדע את בית החרושת שלו — את טחנת הקמח והמגרסה. הטעמים לאי הפעלתה נשארו סתומים עד היום. בעיירה היו אומרים, שבחורף לא היה מפעיל אותה מפאת הקור הגדול המקפיא את שמני הסיכה, והגלגלים פשוט לא היו נעים. ובקיץ — מפאת ה„מילבן", החרקים הקטנים הרוחשים בתוך הקמח והגריסים, האסורים באכילה.

אחרים חשבו, שר׳ אברהם מענדע אינו רוצה לקפח את פרנסתם של היהודים בעלי הריחיים שבעיירה, שעל הכנת הגריסים של הכוסמת והשעורה פרנסתם.

במצב זה עמדה הטחנה שוממה שנים אחדות, עד שמכר חלקים ממנה, ולבסוף פרקו את כל הבנין ולא נשאר זכר ממנו.

באותם הימים היה גר בעלייתו של שמש בית הכנסת ר׳ אליהו משה מאירוביץ, אחר כך העתיק את מושבו ל„שטיבל", בכניסה לבית המדרש מה„פוליש", מול ה„שטיבל" של „חברה פועלים".

היה זה בתקופת מלחמתו נגד החדר המתוקן בשנות 1912—1913, או, כפי שהיה מכונה בשפתו, ה„חדר המסוכן", ששפת ההוראה שבו היתה עברית בעברית. לפי דעתו היתה סכנה, שכתוצאה מחינוך זה יצאו הילדים לתרבות רעה. הוא אזר את כל כוחו והשפעתו ויצא כארי ללחום את מלחמת הקודש נגד בית הספר המודרני וכל הקשור בו. השפעתו היתה עצומה, כי נאה דרש ונאה קיים על עצמו ובשרו.

באביב ימיו היה המגיד־מישרים העירוני בעיר לודז׳ משם חזר לעיר מולדתו אולקניק להפיץ את תורתו ודעותיו הקיצוניות. רק בניו ואשתו, שנפרד ממנה, נשארו שם. בעיירה ספרו, שבניו הם חרשתנים במקצוע האריגה.

במלחמתו נגד בית הספר לא היה בררן באמצעים. התקיף את חשובי העיר, שבניהם למדו בבית הספר, את הרב שלא עמד בפרץ, את המורים ואת הילדים. מעמדתו על יד ארון הקדש בבית הכנסת כמגיד ומוכיח, העביר את המלחמה אל שולחנות הלומדים „עין יעקב" ומשניות, ומשם אל בתי העיירה. הוא לחם על כל ילד, בעיקר על הילדים מדלת העם, באשר הוא קיווה שמהם תצא תורה. כשהכריז, שהוא פותח מעין חדר־ישיבה וילמד חינם לכל דורש, התרכזו סביבו כשני מנינים ילדים של אותם ההורים, שהשפעתו עליהם היתה מכרעת; בדרך זו הבטיח את עתיד היהדות בעיירה.

אני לא נמניתי עם הילדים שהוכנסו לחדרו של הקנאי, והורי, אף על פי שפחדו ממנו, לא קבלו בתקופה זו את מרותו. מלחמתו לא הסתיימה, כי אמונתו היתה איתנה ושלמה. לא ידע ר׳ אברהם מענדע, שהוא עצמו היה הגורם החשוב ביותר לקיום היהדות ושמירת הניצוצות של הציונות בעיירה.

זוכרני אחד מלילות ערב ראש השנה. בית המדרש מלא מפה אל פה. חום ומחנק מנרות הבוערים בכל פינה ומהבל נשימת האנשים. הדרת קדושה, אימת יום הזכרון ויום הדין הממשמשים ובאים. רוממות הנפש היתה שורה בכל פינה. בצד ימין, מתחת למנורת החנוכה, לאורך שולחן העץ, שעמדו עליו עשרות נרות, יושב ר׳ אברהם מענדע ודורש ומסביר את תפילת החג. הזקנים היושבים סביבו, עיניהם נוצצות ובפיות פעורים, נדחקים על ידי העומדים עליהם, מקשיבים אל הפה המפיק מרגליות. קהל השומעים הלך וגדל עד שיצר כעין מעגלים מסביב לשולחן, שעמדו כמחיצה חיה בין העולם החיצוני סביב, לבין עולמו של רבי אברהם מענדע, שתיאר את חורבן בית המקדש.

הנה הגיע לתפלת „ומפני חטאינו גלינו מארצנו... מפני היד שנשתלחה במקדשך". וכאן התחיל לתאר את יופיו של בית המקדש, את חומתו ואת שעריו ומסתרי מנעוליו, שרק מומחים, כהני השערים, ידעו את סודם. בקול רועם והומה, ובתנועות ידים וכתפיים, תיאר כיצד נפתחו השערים מאליהם כשטימאו אותם הרומאים בשומן חזיר. ולבסוף הציג את המעמד הדראמטי, כיצד הרים הכהן הממונה על השערים את המפתחות למעלה, כי כבר אין צורך בהם, ויד שירדה ממרומים לקחה ...זוהי „היד שנשתלחה במקדשך", לקבל את המפתחות ולשמרם עד עת מצוא...

ואני, ילד בן עשר, עומד דחוק בין האנשים, כולי רועד ועיני זולגות דמעות על החורבן ועל היד היורדת ממרומים, כי מי יודע כמה עוד צריך יהיה לחכות...

תמונה זו נחרתה בזכרוני לעד, ונדמה לי, שבאותו ליל ערב ראש־השנה נעשיתי ציוני.

עברו שנים אחדות, שנות מלחמות ומהומות בעיירה ובסביבתה. בתקופה ההיא התנהלה כמו כן מלחמה פנימית בבית, בין האב והאם על עתידי, אם לשלחני לישיבה הנאורה של מנהיג המזרחי הרב ריינס, בלידה, כתביעת האב, או לשלחני לישיבה סתם, כרצון האם.

ניצחה האם, ואף על פי שהמורה זאסלאַנסקי, מחניכי הקורסים בגרודנה, הזמין אליו את אבא והמליץ עלי ועל ישיבת לידה, נשלחתי על ידי אמי לישיבה באיישישוק.

יותר משנה לא החזקתי מעמד בישיבה, וחזרתי לעיירה למחיצתו של ר׳ אברהם מענדע. במשך שנים אחדות הייתי המשמש שלו. עזרתי לו לשפות את הסיר, להביא לו מים ולעשות לו את יצועו. מאכלו בימים ההם היה בעיקר תפוחי אדמה מבושלים, או צלויים, פרוסת לחם שחור ומעט מרק, אם נשלח לו על ידי מישהו ממעריציו שבעיירה. הוא ניסה אז להסביר לי את יסודות הספר „אור היהדות" שהוציא לאור, שבאותם הימים לא הבינותי הרבה מהכתוב בו. בידיו היו עוד כתבי יד שלא זכה להוציאם לאור.

יחסו אל תלמידיו ואלי, היה אבהי, ולמרות קנאותו המופלגת, בדידותו וחולשתו, ידע לקנות את לבותיהם של הילדים הרכים בנועם דבריו ובבטחונו העצמי. הוא היה מזכיר לי תכופות, כי לא יתכן, שאני, מצאצאי ה„פתחי תשובה" מאוטיאן, הלא הוא ר׳ אברהם אייזנשטאט, אחד המפרשים האחרונים של התלמוד וה„שולחן ערוך" יצא לתרבות רעה של ה„לערער׳לאך" וה„שמד׳ניקים". לבו לא ניבא לו, שיעברו שנים אחדות ואני אעזוב אותו, את בית המדרש ואת העיירה, ואנדוד לעיר הגדולה ללמוד תורה ודעת.

כשהייתי חוזר מהעיר ונכנס לבית המדרש, „להתחמם קצת" ולשהות בין לומדי תורה לשמה, היה מתחמק מלהפגש אתי. אולם, אחרי שנים אחדות השלים אתי, והיה מקבלני בכבוד ומדבר כלאחר יד על דא ועל הא.

שמעתי, שחלה באחרית ימיו, ובא ל„משמרת־חולים" בוילנה ושם, בנכר, ללא מכירים וידידים, רחוק מעיירתו וממעריציו מת בבדידותו.

ש. פ—ר

רבנים ובני ישיבה



הרב ר' שמעון שקופ ור' טובי' רוטברג
קיץ תרצ"ב



הרב ר' טובי' רוטברג, הי"ד
בן העיירה, — הרב מלינה



בני ישיבה בקייטנה



בני ישיבה ביער הארנים, 1928



ש. שחור הי"ד

הרב הגאון ר' אברהם מנדיל גרינצוויג

אין ספק, שלנוף בית המדרש שייך הרב ר' אברהם מענדע ז"ל, כפי שקראו לו בעיירה. גם הוא גר בפרוזדור של בית המדרש בחדרון מצד צפון. זוכרני כשהייתי עוד קטן נפלה בחלקי מצוה להביא לו את הארוחה לחדרו, שאמי היתה מכינה לו. (בעצמו היה מכין בסיר שלו הכל, רק לבשל היה מוסר). כשזכיתי להמנות בין תלמידיו, הצטרכתי לכתוב את חידושי תורתו, מערכות שלמות בהלכה ודרוש, שהיה מכין לדפוס. אם כי מוזר היה בהליכותיו וחי גם חיי פרישות, היתה לו השפעה גדולה על כל אנשי העיירה, כקטן כגדול. אהבתו לאמת העלתה אותו מעל לכל. פיו המפיק מרגליות, אמרותיו השנונות והקולעות והאמת שעליה לחם בכל עוז רוחו, הם שנתנו לו את הכוח ללחום נגד רבים. ה"חפץ-חיים" היה מקרב אותו.

בשנותיו האחרונות, כשעבר לגור לאיישישוק, הורגש העדרו בעיירה, מקומו בבית המדרש נשאר ריק, קולו הערב והצלול בלמדו את שעורו הקבוע בש"ס ופוסקים בין מנחה למעריב — נדם. ה"אמן יהא שמיה רבא" המיוחד שלו נתיתם. אולם זכה לבא לקבר ישראל, כשתלמידו יצחק פטלוק, ששימש אותו לאח־רונה, על ידו נמצא, אומר "קדיש" על קברו. גדולי ישראל מלפני "המבול" הספידוהו. חבר ספר "אור היהדות", דרוש וחידושים על פרשות השבוע בחומש "בראשית". היה מ"מ ומו"צ בק"ק לודז' בזמנו של הגאון ר' אליהו חיים מייזל ז"ל. ק. פ—ר

הרב ר' טובי' רוטברג הי"ד

אאמו"ר הגאון ר' טובי' רוטברג זצ"ל, נולד באולקניק, בערך בשנת תר"מ, לאביו, שהיה ידוע בעיר בשם ר' אברהם הרופא ולאמו פייגה. אביו, כמו כל אלו שהיו נקראים אז בשם רופאים, אם כי לא גמרו חוק למודם באוניברסיטאות, ידו היתה רב לו בחכמת הרפואה, מבלי שהדבר יפגע באדיקותו וביראת השמים שלו. זה שנשאר בזכרוני מהתמונה שהיתה תלויה על קיר הבית. היה יהודי בעל זקן וכיפה גדולה מכסה את ראשו, ועיניו מפיקות אהבה וחבה. בזה היה אולי סוד הצלחתם של הרופאים במקצועם בעת ההיא, כי הרגישו שעבודתם היא עבודת קודש, כשלוחי שמים, להיטיב ולרפא את הבריות; זה גם השפיע על בטחונם האישי של החולה והרופא יחד. מדמותו של רופא זה אפשר לקבל מושג על מהותן ושלמותן הרוחנית של העיירות בזמנים ההם, כשכל תהליך החיים התבסס על טהרת הקודש, בלי שום פרצה וערבוב של חילוניות. כמובן, שגם שאיפת חייו של רופא זה היתה להדריך בניו בדרך התורה.

את בנו, שהיו ניכרים בו עוד מצעירותו כשרונות גדולים, שלח, אחרי שהגיע לבר מצוה, לישיבת בעל ה"חפץ חיים" זצ"ל, בראדון. בישיבה היו תקנות חמורות, וכל הבחורים, וביחוד התלמידים החדשים, צריכים היו לישון דוקא בבית המדרש ולאכול מה־"קדירה" שהיו מאספים על ידי שליח מיוחד, שהיה נקרא "טרעגער", מבעלי הבתים שבעיר. השליח היה מביא את האוכל לבית המדרש. סידור זה נקבע, בכדי לחנך ולהרגיל את התלמידים ל"כך דרכה של תורה". ה"חפץ חיים" זצ"ל התיר, כיוצא מן הכלל, לבן הרופא הנ"ל לנהוג שלא כמקובל, אחרי שהכיר בו תיכף, שמחונן הוא במעלות ובמדות תרומיות. הוא התיר לו לשכור חדר ולהתאכסן באכסניה. מתקופת הזוהר של ישיבת ראדון בימים ההם, ממסירות הנפש שפעמה אז אצל תלמידי הישיבה, היה מרבה מאד אבי מורי זצ"ל לספר. אחרי כמה שנים של לימוד בהתמדה גדולה, עבר לכמה שנים לישיבת סלובודקה המפורסמת. בישיבה המשיך לעלות במעלות התורה והיראה, וכשהגיע לפרקו, התחתן עם אמי מורתי הרבנית ראשע מינה ע"ה, בת ה"משולח" המפורסם של ה"חפץ חיים" זצ"ל ר' צבי מגיד מאיישישוק, שלמעלה מארבעים שנה הפיץ ספריו בכל רחבי רוסיה. לפי הוראת ה"חפץ חיים" זצ"ל, היה עליו לדרוש ולהוכיח בכל עיר ועיר, לעורר ליראת שמים טהורה ולהקים חברות ללמוד ספרי ה"חפץ חיים" ו"משנה ברורה".

כשנפטר משולח זה, בשנת תרפ"ט, העיד ה"חפץ חיים" על קברו, על ידי שליח מיוחד, שחלקו רב בהפצת ספריו. אאמו"ר זצ"ל היה כבר אז ידוע כבקי, מלא וגדוש בש"ס ופוסקים. במדותיו התרומיות ובנועם הליכותיו עם הבריות היו ניכרות בו תכונות מובהקות של רב ומנהיג בישראל. אחרי חתונתו חזר שוב למקור מחצבתו — לישיבת ראדון, והפעם ל"כולל קדשים" המפורסם, שה"חפץ חיים" הקים, באשר ראה בלימוד זה קירוב ביאת גואל הצדק. בכולל זה למד שבע שנים, ביחד עם הרבה גדולי ישראל וראשי ישיבות ורבנים מפורסמים. במשך זמן זה נעשה לאחד התלמידים המובהקים של ה"חפץ חיים" זצ"ל, עד שנתמנה על ידו לראש הישיבה באיישישוק, שנוסדה שם מחדש ביזמת בעל ה"חפץ חיים" ועמדה תחת פיקוחו. בישיבת איישישוק התחיל להפיץ מעינותיו חוצה, והתפרסם כראש ישיבה, גם כמנהיג העומד בפרץ ופועל במסירות נפש למען הכלל והפרט. ביחוד אז, בשנות המלחמה הראשונה, כשרעב ומחסור פקדו את העיירות, עמד בראש ועד העזרה וההצלה בעיר הזאת, ומאידך הלהיב בדרשותיו והורה דרך, ביחוד לדור הצעיר, שלא יסחבו עם זרם הזמן ולא יסורו מדרך התורה והמסורה.

בשנות המלחמה, כשה"חפץ חיים" זצ"ל עבר עם ישיבתו לפנים רוסיה, השפיע המצב לרעה על מקורות החזקת הישיבה, שנתדלדלו מאד. כשפנו אליו מעיר

ליפנישוק שיקבל עליו שם את הרבנות, נאות לזה. הימים היו ימי חירום, ימי הכיבוש הגרמני. רעב ומחסור היו מנת חלקם של התושבים היהודים. באותה תקופה הקדיש אאמו״ר זצ״ל כל מרצו וכחותיו לביסוסם וחיזוקם של תושבי העיר, והתפרסם בזה בכל הסביבה, עד שפעולותיו אלו היו גם סיבה למלשינות.

בעת שליפנישוק נכבשה ע״י הכנופיות של הפולנים, אחרי צאת הגרמנים, אסרוהו וגם דנוהו למיתת יריה באמצע השוק. פחד ובהלה וחושך אפפו את תושבי העיירה, בהוָדע להם הידיעה הנוראה. הגברים פחדו לצאת ממחבואיהם. ברחובות היו נראות רק נשים בודדות. אמי מורתי, הרבנית ע״ה, ואנו הבנים והבנות, שהיינו עוד קטנים, שרכנו דרכנו אחריה בבכיות ובתחנונים לקצין ולכומר הפולני, וללא הועיל. אולם ברגע האחרון, שהכל כבר היה מוכן להוציא לפועל את גזר הדין המחריד ואאמו״ר זצ״ל התחיל להתכונן לקידוש שם שמים ברבים, בקריאת שמע ווידוי וקבלת עול מלכות שמים — קרה נס, ומרוב התרגשות הוא נפל אין אונים. מצב זה השפיע גם על הפולנים האכזרים, והקצין נתן פקודה לשחרר אותו. אחרי שקבל סכום כסף גדול מהנשים האחדות, שבמסירות נפש עמדו במקום ולא התיאשו מהצלה.

כעבור כמה שנים, נתקבל אאמו״ר לרב ואב״ד בעיר לונה-וואליה, פלך גרודנה. במכתב הברכה ששלח בעל ה„חפץ חיים״ זצ״ל לעיר, מתאר הוא את אאמו״ר זצ״ל בשם „קדוש וטהור״.

בעיר לונה, כשזכה למנוחת מה, התמסר יותר להנהגה הרוחנית ולעבודתו העסקנית. הוא עמד בראש כל הפעולות של העיר וגם יצא מחוץ לתחומיה. היא נעשה לאחד הרבנים הפעילים ביותר בכל הסביבה, ביחוד למען ביסוס מרכזי התורה. הוא התקשר בעבותות אהבה להגאון ר׳ שמעון שקופ זצ״ל ולחתנו הגאון ר׳ פייוועל הינדס זצ״ל, ראשי ישיבת „שערי התורה״ בגרודנה, והם שיתפוהו בכל עניני הישיבה. הוא נעשה לאחד מפטרוניה, ויחד עם הגר״ש זצ״ל יצא בשנת תרפ״ט לארצות הברית, בכדי להציל את מצב הישיבה שהיה ירוד מאד. עד יומו האחרון היה הוא מפעיליה וממקיימיה. גם עם ישיבת-הורתו ראדון לא ניתק קשריו. מזמן לזמן היו פונים אליו מהנהלת ישיבת ראדון לא רק לעזרה, אלא גם לעצה ולבירור והכרעות בכל עניניהם, כשהיו שם חילוקי דעות בהנהלת הישיבה. כמו כן היו פונים אליו מכל הסביבה ל„דיני תורות״ ו„ברירות״ בכל דבר דין ומשפט. כולם ראו בו, לא רק רב, אלא גם אוהב את הבריות, מוכן תמיד לעזור לזולת ולפקח עיניו לראות את האמת. גם בדרשותיו הנלהבות, שנאמרו מלב מלא יראת שמים, היה משאיר רושם עז. היה מכתת רגליו מעיר לעיר בכדי לעורר לחזוק הדת והישיבות.

ביתנו נעשה בית ועד לחכמים, ביחוד בחדשי הקיץ, כשהיו באים גדולי ראשי הישיבות ורבנים ותלמידי הישיבות להנפש בסביבתנו, שהיתה עשירה ביערות שעל הנהר נימאן. אמי מורתי, הרבנית, היתה מכנסת כולם בסבר פנים יפות, וכמעט שלא עבר יום, שלא היו כמה וכמה אורחים, לפעמים מנין שלם. הנאספים מגדולי הרבנים, היו מקדישים זמנם גם להתיעצויות ולקבלת החלטות חשובות בכל עניני הכלל.

בימי השואה האיומים, לא עזב צאן מרעיתו, וכפי שמוסרים האודים הניצולים גם בגיטאות ובמחשכים לא הרפה מלחזק ולעודד שבורי רצוצי עמנו. בימי חנוכה של שנת תש״ג, בימי האורה, כבה אורו המאיר ואור אמי מורתי, שהיתה כל ימי חייה, עזר כנגדו בכל פעולות החסד ורוב המעשים. גם כל אחיותי ואחי וכל משפחתנו היקרה, ביחד עם כל תושבי העיר נספו בידי המרצחים הארורים במשרפות אושוויץ.

השאיר שארית פליטה ברחמי שמים. כותב הטורים שבחמלת ד׳ זכיתי לעלות לארצנו עוד לפני השואה הנוראה, וד׳ זיכני לא בזכותי, אלא בזכות אבותי לעמוד בראש ישיבת „בית מאיר״ בשיכון „חזון איש״, בבני־ברק. אחי ר׳ שאול, סוחר ובעל בית חרושת בתל־אביב, ואחי הרב ר׳ דוד, שהיה ראש ישיבת „חפץ חיים״ כפר סבא, ועתה, באופן זמני, מנהל באחד מבתי ספר התיכוניים „בית יעקב״, מהגדולים והמפורסמים בניו־יורק.

הרב זלמן רוטברג

משפחות ותיקות בעיירה

בית סבי

ביתו של סבי, ר׳ יוסף דבורצן ז״ל, היה אחד הבתים האחרונים, שעמדו על גבול שכונות הגויים — ה„מעש־צ׳אנעס״, שהתרכזו בקצות העיירה. הבית היה גדול ומרווח והשתרע לאורך כל הסמטה. בחזית היתה מסו־דרת גינת נוי, כמו אצל השכנים־הגויים. באמצע הגינה גדל עץ אגס ענף. העץ היה בן גילי, באשר, אבי ז״ל שתל אותו ביום בו נולדתי. בית סבי נחשב, כבר לפני כשבעים שנה, לאחד הבתים היפים והחשובים בעיירה.

סבא היה סוחר יערות, איש תקיף ומעורב בין הבריות. הואיל והרבה מזמנו בילה מחוץ לבית, הרי השרתה סבתי, חנה ז״ל, מרוחה ומחינה בבית ובמשפחה. היא היתה אשה משכילה ואצילת נפש. הסבתא ידעה על בוריין את השפה הגרמנית והרוסית. היא גידלה וחינכה בבית זה, ובאוירה טובה ונעימה, 9 ילדים — 3 בנים ו־6 בנות.

סבתא היתה בעלת מידות תרומיות, דאגה לעניים וחולים, היתה נוהגת לתת מתן בסתר, ומשתדלת להגדיל

את התרומות ל„הכנסת כלה". בהשפעת קסמה האישי של הסבתא ושכלו החריף של הסבא, הפך ביתם לפני עשרות בשנים, למרכז חברותי ותרבותי בעיירה. בידי משפחת סבתא היה כתב יוחסין, שהעיד על כך שמוצאה ממערב אירופה, ממשפחת רש"י. היתה מסורת במשפחה ללמוד בכל שבת פרקי רש"י. הבנים והבנות היו מוכרחים לוותר על משחקיהם בשבתות ולשבת ולעיין בחומש ורש"י.

על ענף שני של משפחתה נמנה אלפרד דרייפוס הידוע. כשנודע בעיירה אולקניק, על שחרורו, חגגה משפחתנו את המאורע במשך שבוע ימים, וסבא נסע לוילנה, ושלח לפאריז מברק ברכה לאלפרד.

הסבא ר' יוסף ז"ל היה מוכשר ופקח, סוחר מצליח וידוע בין סוחרי היערות בפלך וילנה. מטרת חייו היתה לתת לילדיו השכלה יסודית ורחבה. הוא היה בין המעטים בעיירה, ששלחו לפני כ־60 שנה את ילדיהם לוילנה לשם השתלמות במוסדות תיכוניים וגבוהים. לבם של הבנים לא נמשך אחרי לימוד התורה.

משה הבכור, נעשה סוחר. השני, נחום, התחבר אל הרבולוציונרים וגרם למשפחה צרות. הוא היה מושך בנועם דבורו ובלהט נפשו את אכרי הסביבה, ומקוממם נגד אביו הסוחר וה„מנצל". כמובן, שהמשפחה עשתה כל מה שביכולתה כדי לשלחו לחו"ל, לארצות הברית.

את אבי, ר' אברהם איזיק ז"ל, שלח לוילנה ללמוד בבית ספר, כדי להכשירו לאינסטיטוט למורים, אבל אבי לא רצה בזה ועזב את ספסל הלמודים. אחרי דין ודברים עם סבא התקיף, עזב את העיירה ונדד לעיר נכריה, משאת נפשו — לאודסה. באודסה נעשה פקיד בבית מסחרו של חנניה בראז, ממשפחת הפרופ' יוסף קלוזנר, בן עירנו. לבסוף חזר לעיר מולדתו ולמסחר העצים, התחתן והקים משפחתו בעיירה.

כשלא הצליח הסבא לחנך את בניו שילכו בדרך התורה, שם את כל תקוותו בבנותיו. כאן האירה לו ההצלחה פנים. הבנות שקדו על למודיהן, וכדי להקל עליהן, וכדי שלבנות יהיה בית, העתיקה המשפחה את ביתם לוילנה. כשהבנות סיימו את חוק למודיהן בגימנסיות, שלחו אותן ההורים לבתי ספר גבוהים בוארשה. הסבא והסבתא עזבו את וילנה ויצאו לגור לעיירה הקטנה ואסילישקי, שם רכש הסבא בית חרושת לנסירת עצים. בתקופת מלחמת העולם הראשונה עקרה משפחת הסבא לרוסיה, לסאמארה הרחוקה (עתה קויבישב) אשר על הנהר וולגה. אחרי המלחמה חזרו הסבא והסבתא עם בתם הד"ר רבקה דבורצן־מוגילבסקי, למכורתם — לעיירה אולקניק. הדודה פתחה „קבינט" לריפוי שיניים, והסבא התערה בחיי העיירה ולקח חלק פעיל במוסדותיה. הוא היה הגבאי בבית הכנסת הישן, שנבנה בסוף המאה ה־18 על ידי קרובי משפחתה של הסבתא.

בית הסבא והסבתא הפך למרכז האינטליגנציה של דוברי הרוסית בעיירה. שוב באו אל הסבא הפיקח והממולח להתיעץ בשאלות מסובכות, בעסקי מסחר ובענינים שעמדו על הפרק בעיירה. הסבא החכם היה מוצא ניב לכל אחד ואחד, וידע ליעץ, כי שכלו עמד לו עד יום מותו.

בשנת 1923 מתה הסבתא האצילה. הודו של הבית פנה. הבת עזבה את הבית ונסעה לבעלה למוסקבה, והסבא הזקן נשאר בודד בביתו הגדול, שהיה הומה לפני כן מילדיו ומרוב מבקריו. תוגה ועצבות ירדו על הסבא ועל ביתו. קרובת משפחה עברה לגור לביתו ולטפל בו לעת זקנתו. רק בימי הקיץ, כשהתאספו אחדים מילדיו ונכדיו לעונת הקייט, היה מתמלא הבית קולות צהלה ושמחה, כמו בימים עברו.

בקיץ האחרון לחיי סבי, בשנת 1928, בהיותי בחופשה מהאוניברסיטה, הפסקתי, לפי דחף פנימי את חופשתי ברודזישקי ובאתי לבית הסבא. מצאתי בבית את שתי דודותי עם ילדיהם. התרשמתי מצלילות דעתו בימי חייו האחרונים. באותם הימים הקודרים, כשהמות ריחף על סף ביתו, היה הוא, הזקן המופלג, מושך בתבונתו וחכמתו את משכילי העיירה. בשבת ל„שלש סעודות", היו באים לביתו הרוקח סטרנין, רופאת השנים הגב' פפ, הד"ר יעקב פרידמן ועוד, כדי להמצא בסביבתו ולהנות משיחת חולין שלו. גם מנהל בית הספר הפולני היה בא אליו, כדי לשוחח עם „הזקן הפקח, שיכול לטמון 10 צעירים בכיס בגדו".

באותם הימים היה מרבה ללמוד תלמוד ומשניות. ב־3 לפנות בוקר היה מדליק נר והוגה בתורה. שבועיים ביליתי על ידו ובחברתו, וכאשר הגיע זמן הפרידה, ור' משה פקמונסקי בא להסיעני לרכבת, ליווה אותי הסבא עד קצה הסימטה ונפרד ממני באמרו: „ילדתי, יותר לא אראה אותך לעולם".

כעבור כמה זמן מת מיתת נשיקה.

לאחר מותו אמר רעו וידידו יעקב שסקין ז"ל לאבי ז"ל: „הנה מת האדם האחרון, שפנה אלי בלשון „אתה", מעתה אין לי רע וחבר קרוב כמוהו".

יהי זכרו ברוך!

אממה דבורצן־פרבר

ראשונים לעליה

משפחת בראז היא מהמשפחות הוותיקות והמסועפות בפתח־תקוה. עוד ילד הייתי, כשאבי המשפחה, זאב בראז ז"ל, איש צעיר ורב פעלים, היה חוזר מארץ ישראל ומספר על הארץ וכל אשר בה.

זוכרני, כיצד היו מתרכזים סביבו ידידיו, בעלי הבתים הצעירים ואברכי בית המדרש, ושותים בצמא את ספורו על דרכו לארץ, הנמלים שבהם עבר, הימים, הפקידים של הבארון, ובעיקר על ההווי בארץ, על

המסחר ועל ה„מאראנצן" (תפו"ז), על המאכלים, על בתי הספר ועל בתי הכנסת, על הערבים ועל ניצני המדינה העברית.

בית וועלוול בראז עמד על גבעה קטנה, מאחורי בית ה„קרעצ'מע" (אכסניה). הבית היה מלא אבק של שקי הקמח ורעש הילדים. אבי המשפחה היה סוחר קמח בעיירה, בר אוריין ובעל יחוס. הנדבן הידוע הארי פישל ואשתו שיינה לבית בראז, נדבו את ארון הקדש בבית המדרש החדש בעיירה.

משפחות בראז היו מהוותיקות בעיירה ומוצאן, כאמור, ממשפחת ר' אלכסנדר זיסקינד מגרודנה. ענף שני של המשפחה, היא משפחת יוסף קלויזנר. בשנת 1905, שנת המהומות ברוסיה, נסע ר' זאב בראז בפעם הראשונה לארץ. אחר כך בקר בה בשנים 1908, 1910. בשנת 1911, עלה עם משפחתו, שכללה 10 נפשות, בהן ארבע בנות וארבעה בנים, שהצעיר בהם, היה בן שלש. המניעים לעליה בזמן ההוא היו שונים. ראויות לציון, השאיפה לתת חנוך ציוני בארץ, והקשר לאדמת אבות.

קשים היו חייה של המשפחה בשנותיה הראשונות בארץ ובפתח־תקוה. כשלונות ואכזבות, קשיי אקלים וקשיי הסתגלות לחיים החדשים היו מנת חלקם. במשך הזמן גדלו הילדים, הפרדסנות התבססה ובעל המשפחה ראה ברכה בעמלו. זקן ושבע ימים מת אבי המשפחה. אחריו מתה עקרת הבית. הם השאירו משפחה ענפה ומבוססת בחיה הכלכליים והחברתיים של פתח־תקוה.

עסקן ותיק

ר' חיים כהן היה במשך שני דורות אישיות מרכזית בעיירה. מוצאו מחובשי בית המדרש. על זיקתו ללמוד תורה, שמר עד יומו האחרון. הקשר שלו לבית המדרש, כמו זה שלכל בני העיירה היה טבעי. מקומו, על יד ארון הקדש בפינה, עבר לו בירושה ממשפחת בראז.

הוא היה בעל קומה בינונית, צנום וזריז בתנועותיו. את פניו העדינות, עטר זקן דליל וקצרצר, שכבר בשנות העמידה שיבה נזרקה בו.

היה מהיר בדבורו, ותמיד היה עסוק בעניני הצבור. במרכז השוק היה ביתו, שחלק ממנו שימש חנות ומחסן של צרכי ברזל. במשך כל ימי חייו, שימש בא כחם המוכר של בני העיירה כלפי הרשות. עד המלחמה העולמית הראשונה היה הוא הסטארוסטה — („קצין העיר"). הוא היה רושם את הלידות, הפטירות ונותן תעודות לידה לדורשים. כמו כן נהל במשך עשרות שנים את הבאנק המקומי, שיסדו בשנת 1906. בימי השואה היה בין מועצת היהודים של העיירה, שניסו בכל כחם למנוע או לדחות את האסון, אבל כחם היה דל לעומת ממדי השואה. הוא הלך ברגל עם בני עיירתו לקבר האחים באיישישוק.

הגבאי האחרון

ביתו של אהרון קדש עמד במדרון הרחוב שהוביל לגשר. זה היה בית משונה, שצריך היה לעלות אליו במדרגות. אולי משום כך משך את לבי בהיותי ילד קטן. הבית, החנות, המחסנים ומרתפי הבירה היוו מעין מבוך, שהשתרע על שטח גדול. בית המגורים היה מואר. בשאר המבנים שררו אפלולית וקרירות. את הבית הכרתי מפגישותי עם בני הבית, מיחסי הידידות של ההורים, ובעיקר הושפעתי מהטראגדיה שפקדה את הבית במשך שנים ארוכות.

הבן הצעיר, חברי לכיתה בבית הספר מת בגיל צעיר. לא הבינונו אז את גודל הטראגדיה של ההורים השכולים, כשירדה התוגה על הבית במשך שנים. עוד לא התאוששו ההורים מאסונם, וכבר ציפתה להם בשורת איוב. בנם הגדול, שהשתתף במלחמה העולמית הראשונה, לא חזר לביתו. החרדה והצפיה לשלום הבנים והבשורה של הרשות ש„עקבותיו לא נודעו", הממו את ההורים ובני משפחתם, והשרו אבל כבד בעיירה.

מבטים עצובים ליוו את האם השכולה, התמירה והאצילה, ואת האב השכול, בלכתם בשבתות לבית המדרש ובשובם. האסונות שפקדו את הבית, הכריעו את האם הענוגה.

עברו שנים. משלש הבנות שנשארו, מתה הבינונית ור' אהרון קדש, הישר באדם, סוחר תקיף, עניו וקפדן, משלים עם גורלו ומחלק את זמנו בין עסקי פרנסה, מסחר העצים, מחסן היין והשכר, לבין בית המדרש, מרכז החיים בעיירה. כאן כיהן כגבאי ראשון והיה מחשובי העיירה. נאמן למורשת אבותיו, ששמרו עליה עוד בהיותם בכפר הסמוך דארזניק. לר' אהרון קדש היתה „חזקה" בבית המדרש לנדב יין לקידוש. אף בשנים שעזב את הגבאות שמר על ה„חזקה". אבל המשחית לא אמר הרף, והבת השניה, מבנות העיירה האצילות, עמדה לבנות ביתה בשלום בעיירה ומתה מבלי להשאיר אחריה ילדים. רק בת אחת, ביילה, שיצאה מהעיירה לוילנה, הקימה משפחה. בבית נשאר האב הזקן. גופו התכופף, שערות זקנו השחור הלבינו, צלילי קולו העמוק הועמו, והוא, כסלע איתן בים הצרות שאפפו אותו, המשיך בפעולתו ובעבודתו, עד בא היום המר והאיום. (נצר ממשפחתו, נכד ונכדה נמצאים בישראל).

ש. פ—ר

בית אבא

קשה להנציח הורים בכתב, ליצור דמותם ולתאר מעשיהם באופן אובייקטיבי. משום כך אעלה רק קוים אחדים לדמותם, ויהא זה מצבת זכרון להורים שנרצחו על-ידי הצורר הנאצי ימ״ש.

ביתנו היה מרוחק ממרכז העיירה. אם כי ביתנו היה גדול, והיו בו למעלה מעשרה חדרים וחנות, לא ראו אותו מרחוב השוק, כי היה מוסתר על ידי גדר גבוהה, שהקימה הכנסיה הנוצרית, כדי להצר את צעדי הורי ומסחרם.

רוב בני העיירה נקראו על שם הוריהם, או כפרי מוצאם. אבי נקרא על שם משפחתו בלבד. וכשהיה מדובר בהירשה פולאצ׳ק, הרי הסתמן לפניך יהודי גבה־קומה, ישר גב, בעל פנים מסבירות ועינים חולמות; זקן „צרפתי״ עוטר את סנטרו, ושפם עבות מסולסל מקשט את פניו. ראית בו תערובת של יהודי ואציל („שלאכצ׳יץ״) פולני.

לרגל עסקיו, היה מרבה לנסוע והיה מעורב בין הבריות. הוא היה סוחר ובעל עסקים מצליח וידע ליצור בבית אוירה יהודית וציונית. היה בעל השקפת עולם מתקדמת, אם כי למד הרבה תורה בבחרותו וחי את חיי העיירה הקטנה המסורתית. היה עובר לפני התיבה בשבתות, ובקולו העמוק והערב ידע לסלסל את ניגוני התפילה ולהנות את צבור המתפללים. במקרים מיוחדים היו מתכנסים לביתנו לתפילה בצבור, כי גם ספר תורה וארון קדש היו שמורים בביתנו.

כאיש צבור ידע הליכות עולם. לא לחינם היו בוחרים בו לבורר בעניני סכסוכים, כי הרבה אנשים היו שואלים לפתחו ולעצתו. כאחד מ„בעלי הבתים״ הוותיקים, היה חבר ועד הקהילה וחבר ה„זטה״ (שבעה טובי העיר) והבאנק, ממיסדי בית הספר העברי „תחיה״ בשנת 1912. בשנת 1914, ביקר בארץ ישראל על מנת להשתקע בה, אבל העסקים הבטוחים בגולה וחוסר האפשרויות להשתקע בארץ עם משפחה גדולה, אלצוהו לחזור לעיירה הקטנה.

אמא שלי, אף היא נקראה על שם משפחתה, נעכל פוליאצ׳ק, או על שם אבא. היא היתה טיפוס מושלם של עקרת בית ואם מסורה, שידעה לקיים מצות הכנסת אורחים. ביתה היה פתוח לרווחה לכל עני, לכל נזקק ולכל רעב. את רוב זמנה בילתה במשק ביתה הגדול ובחנותה, שהיתה קשורה בה, ובמסחרה, בכל נימי נפשה.

היא היתה בעלת קומה בינונית, בעלת פנים עגולות ויפות, עיניה הפיקו פקחות חיים וידיעה רבה בהוויות העולם. אם כי לקחה חלק חשוב במסחר, הספיק לה זמנה לגדל במסירות של אם את חמשת ילדיה. בשנת 1930 ביקרה בארץ לרגל חתונת אחי שלמה.

את נדיבותה ודאגתה לזולת ראיתי בזה, שחילקה גדבות כ„מתן בסתר״ לכל נצרך. לא עברה שבת ולא עבר חג בלי אורח לסעודה. בערבי שבתות היתה מכינה חבילות מזון ומגייסת אותי, את אחי שלמה ושלוש אחיותי הי״ד, לשם חלוקת המזונות לעניי עיירתנו. לציון אהבתה ומסירותה לזולת, שלא ידעה גבול, אביא את המקרה דלהלן:

היה זה בשנת 1918, בערב יום הכפורים. מלחמת העולם הראשונה עוד השתוללה. דרך עיירתנו זרמו ועברו אלפי חיילים ובתוכם כ־70—80 יהודים.

כשנודע בעיירה, שעות אחדות לפני הסעודה המפסקת, שהופיעו עשרות חיילים יהודים, התחילו להתרוצץ ולחפש דרך, כיצד לחלקם בבתים ולערוך להם סעודה כראוי. זוכרני, שאמי ז״ל יצאה בחשאי מהבית, הלכה אל הרב (או אל הגבאי) והודיעה, שהיא נכונה לערוך סעודה מפסקת לכל החיילים על חשבונה ועל שולחנה בביתה, וכמו כן תכין להם סעודה אחרי הצום. לנו, לבני הבית אמרה: „אנו נאכל היום ומחר בערב דגים מלוחים, וכעת באו ועזרו לי להכין אוכל לכל החיילים״. וכך גם היה.

בימי השואה ניספו אחותי הבכירה מינה ובעלה מרקל, עם שלושת ילדיהם במחבוא בכפר, אחותי אסתר עם בנה העשקע, בפונארי, אחותי אידה ובעלה חיים, וילדיהם — בקבר האחים באיישישוק, הי״ד.

יהיו נא נשמות כולם צרורות בצרור החיים, ה׳ יהיה נחלתם. אמן!

ניצלו מהשואה ויבדלו לחיים ארוכים: יצחק, בעלה של אסתר, ובנם גדעון, שעלו לארץ.

שמחה פולאצ׳ק

בית שנהרס

את הבית של ר׳ יוסף ובתיה זוביסקי באולקניק הנני זוכר היטב. היה זה בית מרווח, שפשטות היתה נסוכה עליו. בעל הבית, ר׳ יוסף, לא נראה כמעט בבית. אם הבית, בתיה, עמדה במרכזו ועל פיה ישקו עניני הבית. בשנים האחרונות, לפני עלותי ארצה, הייתי פוגש את ר׳ יוסף זוביסקי לעתים קרובות בוילנה, באכסניה של סלומון.

הוא הצטייר בדמיוני, כשהוא רכון על עתון „מומנט״ הורשאי, או „די צייט״ הוילנאי, ומתעמק במאמרים של ר׳ איטשעלע.

זכרונות הילדות של בית הכנסת אף הם קשורים עם ר׳ יוסף. הנני רואה אותו כשהוא עטוף בטליתו על יד עמודו — ה„סטענדער״. ר׳ יוסף היה בר אוריין ונמנה בין הבעלי בתים בחברה ש״ס, שהרב דמתא היה „מגיד״ לפניהם דף גמרא יום־יום, לעת ערב. בבוקר, אחרי תפילת שחרית, היה יושב על יד אותו השלחן הארוך, מצד דרום, ושומע פרק במשניות, מפי של ר׳ פיווה השוחט.

מקרים אחדים, הקשורים באישיותו של ר' יוסף נחרתו בזכרוני. בשנת 1913 לפני מלחמת העולם הראשונה, עת עמדו לפרק את בית הספר העברי „התחיה", המכונה „החדר המתוקן", שרבי יוסף היה בין מיסדיו, בא הוא לביתנו בכדי להשפיע על הורי לבל ימסרו את שני ילדיהם, שלמדו בבית הספר המתוקן, לר' אברהם מענדע, שעמד להקים „חדר" לילדים. התרשמתי מאד מלהט דבורו, ממסירותו ודאגתו לחינוך הציוני המתקדם.

המקרה השני שהפליא אותי, היה באותו הזמן כשנתקבלה בעיירה הידיעה, שהילדים של ר' יוסף, חיים וצפורה, קיבלו אישור להתישב בתל־עדשים שבעמק. השמחה בביתו היתה גדולה. לכבוד המאורע התכבד בשבת בעליה לתורה, ותרם תרומה מיוחדת לקרן הקיימת.

באותו הקיץ, בשנת 1924, זמן מועט לפני עלותי ארצה, עבדתי בהכשרה עם קבוצת חלוצים בעיבוד עצים לתעשיית הנייר בבית החרושת בסולצה. הזדמנתי לחצרו של ר' יוסף זוביסקי בשעה שקנה עגלת שחת מאיכר. כמובן, שהיה צריך להעלות את השחת לעליית הגג. הצטרפנו לעבודה, ותוך שעה העלינו את השחת. העבודה, בחום ובזיעה, לא היתה קלה כל כך. זוכרני שכל זמן עבודתנו חזר ודיבר, כאילו שינן לעצמו, שכך היא למעשה עבודת האדמה בארץ ישראל. באותו זמן כבר החליט להצטרף עם שאר בני משפחתו לילדים שכבר עלו לארץ, להתישב בה ולעבד את אדמתה.

אכן, חדורי הכרה ציונית עמוקה היו ר' יוסף ובתיה זוביסקי. עדות לכך היא העובדה, ששלחו לארץ את בתם היחידה צפורה ואת בנם הצעיר חיים, כסוללי הדרך למשפחה כולה ולהם עצמם.

יהא זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור החיים.

יוסף קארפוביץ

בית בעיירה

לכאורה, היו בתי העיירה מגון אחד, כולם בתי עץ (חוץ מ־3 בתי אבן) בעלי גגות משופעים של רעפי־עץ כהים, בני גיל אחד — כ־40—50 שנה. רובם נבנו אחרי „השרפה האחרונה". אבל כל הקרב אל הבית ונכנס לתוכו, יכול היה לראות ולהיווכח, כמה שונים וכמה רבגוניים היו הבתים וכל אשר בתוכם. כל בית וצבעו, כל בית וריחו, כל בית ו„פרנסתו", כל בית וההווי שבו.

הנה תאור בית אבא, שאני גדלתי בו והכרתי אותו מקרוב. בתים כאלה והווי זה חזר בצורות שונות בכל רחוב וסימטה בעיירה הקטנה הטיפוסית הזאת. לא ברחוב ראשי ולא בשוק עמד הבית שאני עומד לתארו, אלא בסימטה קטנה, המקשרת את רחוב בית המדרש עם השוק. ואם הפולנים רצו לתת לסימטה שם, הרי בחרו לה שם מצלצל „טרגובה", היינו רחוב המסחר, אף על פי, שמספר כל הבתים בסימטה עלה בסך הכל ל־7, וסוחרים בכלל לא גרו בה.

בית עצים היה הבית. הקורות העגולות בלטו מבחוץ. ביניהן, כדי לסתום את הסדקים, שמו הבנאים טחב (אזוב קראנו לו בטעות). כש„התבגרנו" ונסינו לחקות את הגדולים והתחלנו לעשן, היינו מוציאים את „טחב הצבי", היבש מבין הקורות וגוללים אותו בנייר דקיק ומעשנים אותו. ואוי ואבוי לאותו טעם וריח שעלה באפנו...

ממערב ומדרום היתה מקיפה את הבית גינה קטנה, שגדלה ד' על ד'. אף על פי כן היתה מקור לא אכזב לפעולות ולחוויות. הואיל ואמא היתה חקלאית בצעי־רותה, בכפר מולדתה, הרי כל עבודת הגינה היתה מלווה ענין רב — מעין עבודת קודש. בשנים מאוחרות יותר, כשגדלו הבנות בבית, התווספו לערוגות הירקות ערוגות פרחים לנוי ולבושם. הגינה היתה חלק מהבית. הסוכה נבנתה בימים כתיקונם על שטח הגינה. לול העופות גם הוא הוקם בגינה.

לבית נכנסו לרוב, בדלת הקדמית, דרך מרפסת קטנה, מקורה גגון משופע. באותם הימים, כשהבית היה שייך לסבא, לא היו תריסים לדלת ולחלונות. הניגש לדלת, ראה הנעשה בבית פנימה, אבל הזגוגיות היו מיוחדות במינן. הסבא התקין מסגרות נוספות לחלונות. השמשה חולקה ל־4 חלקים. גם הידית היתה מיוחדת במינה, עשויה אצל הירשל הנפח. הכניסה לבית היתה קלה. רק לחצת באגודל על כף הידית, וכבר הדלת פתוחה.

הסבא היה בעל אמצאות טכניות. כדי להבטיח מגנבים את הכניסה למזווה שעל יד הבית, התקין בריח שאפשר היה להזיזו, לפתחו ולסגרו מבפנים דרך חור שעשה בקיר העבה של הבית. גם גלגל תנופה התקין מעל לדלת הפרוזדור („פאָרהויז"). בקצה החוט היה תלוי מטיל ברזל. כשדחפו בדלת, היא נפתחה, והחוט הלך אחרי הדלת והמטיל התרומם על הגלגל. וכשהרפו מהדלת, היא נסגרה באופן „אבטומטי" על ידי כובד המטיל, שמשך בחוט את הדלת. זוהי למעשה האמצאה הטכנית הראשונה שראיתי והבינותי כראוי אז, בהיותי בן 7—8.

לאמצאותיו הטכניות יש להוסיף את הביוב הפרימי־טיבי שהתקין בבית, להוצאת מי השופכין מהמטבח, על יסוד הגראוויטאציה. מי השופכין הסתננו דרך „מסננת". עברו דרך הצנור ודרך הקיר החוצה.

פתחת את הדלת ונכנסת לבית, נתגלה לנגד עיניך התנור החם העשוי לבנים, בעל ספסל חם מיוחד. הספסל הזה היה מקום הכינוס של המשפחה כולה, כולל האור־חים, בעונת החורף.

מימין, בין החלונות, עמד שולחן עץ לבן, כרסני,

בשולחן היתה מגירה לקופת הפדיון, נעולה במנעול, וכמו כן מגירה עמוקה, מעין מחסן „כל־בו". במגירה העמוקה היו מונחים לבנים, סדינים, בד אכרים מלובן ובלתי מלובן, מגבות וכו׳. במגרה שניה שטוחה — כל מיני כלים למלאכה, כל מיני שברי כלים שסבא אספם לצרכי הטכניקה שלו. במגירה הרביעית היו דברים שבקדושה: טלית ותפילין, סידורים, תהילים, מחזורים, חבילות קבלות מארץ ישראל מישיבות „מאה שערים", „שערי חסד" וכו׳. בתוך כל אלה, בפינה חבויה — שקיק עם אדמה צהובה וחותמת מארץ ישראל.

רושם רב עשה עלי מות סבתא, עת חילק הסבא את האדמה בשקיק ואת הקבלות מישיבות ארץ ישראל לשנים. את המחצית שמו בקברה של סבתא למראשותיה, ואת המחצית השניה השאיר לעצמו — והוא אז כבן 80. מצדי השולחן עמדו שני ספסלי ענק מצבע אדמדם־חום, בעלי משענות עשויות „מעשה אמן" ושתי צפרים משיקות בכנפיהן ובמקוריהן. בלילות שמשו הספסלים גם מקום שינה לבני המשפחה.

על הקיר, מעל לשולחן המאזנים, היתה פינת התמו־נות של בני המשפחה, בעלי המגבעות שמעבר לים, תמונות נוף רקומות בידי האם והסבתא, ה„מזרחים" האדומים והצהובים, ושאר התמונות מארץ ישראל. הריהוט הזה והתמונות היו כצנינים בעיני אחותי הבכירה המתבגרת. הטעם שלה היה יותר מפותח מטעמו של ה„מכאניק"־הסבא. באותה תקופה התחילה „מלחמת התמונות והריהוט".

כאמור, היה שייך הבית לסבא. הואיל ואבא היה הצעיר משלשת בניו ובית משלו לא היה לו, כי לפני כן גרנו בבית החרושת מחוץ לעיירה, הרי החליט הסבא אחרי מות סבתא להכניס את משפחת אבא לביתו ולהוריש לו לאחר מאה שנה את הבית.

בהיותי בן שש, באנו מחוץ לעיר לבית סבא לגור אתו. שיינה אחותי הבכירה הי"ד, אחותי רחל ז"ל, אני ואחי בנימין הי"ד נולדנו בבית שע"י ביה"ח שמחוץ לעיירה, ושאר שלושת הילדים — בבית סבא. הסבא קבלנו באהבה וברצון. הוא עמד ברשות עצמו כל הימים ולא היה זקוק לחסדי בניו. בהיותו בן 80 ומעלה היה עוד עוסק במסחר התבואה; ואת המאפיה, שעסק בה במשך שנים מסר לאמי.

באותן השנים הייתי עוזר לסבא לסחוב את שק ספרי התהילים לבית המדרש, כי הוא למד מר׳ זאב הפרוש את חכמת הספרנות, ואם ר׳ זאב היה הספרן לש"ס ופוסקים, הרי הסבא ר׳ ביניש היה ה„ספק" של ספרי התהילים. הוא ידע את התהילים בעל פה. דאגתו היתה לקנות, לתקן ולספק ספרי תהילים לכל דורש, ובעיקר ל„חברה תהילים". הבקוש לספרי תהילים היה רב, ביחוד מר"ח אלול עד אחרי יום הכפורים.

יחסו של הסבא אלינו, ובעיקר לאחותי הבכירה, הורע מאז „הריפורמות" שהיא הנהיגה בבית. היא קנתה בחנויות תמונות נוף יפות ותלתה אותן על הקירות, במקום תמונות משפחתיות צהובות ישנות, או במקום „מזרחים" מכוסי קמח ואבק. הגדישה אחותי את הסאה, כשזרקה מהבית בשנת 1915 את השולחן הלבן הכרסני ובמקומו הכניסה לבית שולחן כהה מצופה פוליטורה, בעל שתי כנפים ורגלים חרוטות, בלי מאחזים לרגלים.

פעולה זו הכעיסה את הסבא, והוא אז בן 85, הוא הלך אל הרב להתאונן על הסדרים החדשים של אחותי. הרב החכם הסביר לסבא את המצב ואת הנסיבות שגרמו לכך וריכך אותו מעט.

★

נשוב לחדרי הבית. מאחורי התנור הקטן היה חדר שנקרא בשם „קאמער" שם עמד ה„קומוד" עם הלבנים, התכשיטים וחלק מהרכוש. עליו — המיחם, מנורות השבת, ה„סרוויזים" ודברי קישוט אחרים.

בחדר זה היו שתי מיטות וספה עם משענת קבועה („קושעטקע") ועל ידה — שולחן. מסביב לשולחן זה היו מתכנסים בני הנוער של העיירה, היו מתווכחים, מתקיפים ומשלימים. כל גוון פוליטי וחברתי שהיה בעיירה ובסביבה מצא בבית את בא־כחו.

הנוער הציוני, הדוגל בעברית ושואף לעליה לארץ, היו לו שלושה באי־כוח בבית — שני בנים ובת. הנוער הדתי, הקרוב לחוגי ה„אגודה" מצא את בא־כחו האחד. בתקופה מסויימת היתה הבת הבכירה נוטה לחוגי ה„בונד", והבן הצעיר נטה ל„ביתר", ולבסוף, עם גמרו את הטכניון בוילנה, נסחף על ידי השמאל הקיצוני. הבית המה מרוב מבקרים. נוסף לבאים בעסקי מסחר, היו באים בני הנוער בכל שעות היום והערב, וממש לא יצאו מהבית, או בשפתה הציורית של אמא — „הדלת אינה נסגרת מבוקר עד ערב". כך לא נסגרה הדלת במשך שתי עשרות שנים, עד שהתפרחו האפרוחים מהקן, ובבית נשאר האחד, הטוב, השומר הנאמן של אבא ואמא, שהובל בין הראשונים להשמדה.

על יד השולחן, ב„קאמער", עמד ארון לספרי חולין. כאן התרכזו ספרי הלימוד שלמדו הילדים בבתי־הספר, בעברית, רוסית ואידיש, ספרי קריאה ושירה. הארון שימש מקום משיכה לכל באי הבית, וכל מי שהיה זקוק להתכונן להרצאה, מצא משהו גם בארון זה, נוסף לספרים שהשיג בספריה המקומית.

בימי חג ומועד של האכרים היו הצעירות הליטאיות מתכנסות בבתי היהודים וגם בביתנו, לפני לכתם לכנסיה. בחדר זה הן היו מתקשטות בבגדיהן הצבעוניים ובחרוזי הזכוכית על צווארן. משיכה מיוחדת היתה להן לביתנו, כי אחותי הבכירה היתה בתקופה מסויימת תופרת להן את שמלותיהן ואפודותיהן — „גאז׳וטקי", בשפתן.

ה„מטבח", שהיה גדול מהבית, ומרכז „ממלכת האמא", שימש לצרכים רבים וחשובים. התנור הגדול, שתפס את החלק הרביעי מהמטבח, שימש לאפיית לחם שחור וחצי־שחור („האלב זיידענע"). תוך כדי אפיית הלחם היו מבשלים בו גם את הארוחות. בימי שישי העמידו בו קרובים ורחוקים את החמין, „טשולנט" בלע"ז. מובן, שבפינה קבועה עמדה המשארת, בית הקיבול לעיסת הלחם („דייז'ע"), הכר המיוחד לחימום העיסה, נתן ריחו החמצמץ והנעים. מסביב היו כל מיני נפות, כברות, ששימשו לניפוי הקמח ולתעשיית הגריסים וקמח הכוסמת.

בצד אחד של המטבח עמדו ריחיים פרימיטיביות, בהן היתה טוחנת במשך ימים וחדשים, גויה שגרה בבית מחסה של הכנסיה. לפעמים היתה נשארת ללון בפרוזדור בביתנו. הקול המונוטוני של הרֶכֶב המתנועע על השֶכֶב היה נשמע בכל השכונה. בימי חרום ומלחמה, ולא חסרו ימים כאלה, היינו טוחנים את לחמנו בעצמנו. גם הרבה מהשכנים היו באים לטחון מעט שיפון יבש, כוסמת ואפילו שעורים. על הרצפה עמדו בקביעות, ובעיקר בימי שוק וירידים, שקי תבואה וקמח וגריסים ועוד, וכן מאזנים עשרוניות.

מעל לדלת האחורית של המטבח היה קבוע מדף ארוך ורחב, עליו עמדו כלי נחושת ממורקים שהשתמשו בהם בזמנים מיוחדים לטיגון מיני מתיקה; קומקומים („ליאַקים") לחימום תה לשבת; וכלי נחושת, שהשתמשו בהם רק בפסח. חלק מהכלים הביאה סבתא כדמי נדוניה, „דרשה געשאַנק", מהחתונה. על מסמר עבה היה תלוי שק אדמדם תפור מבד — ציפה למילוי נוצות („איינשיט"), ובו ספרי התהילים שסבא היה נושא אותם לחלוקה ל„אומרי התהילים".

החדרון הקטן מאחורי התנור הגדול, שהיה נקרא בפי הסבא „גנאַזדה", (אולי מהמילה הרוסית „גנייזדו" — קן), שימש אחרי מות סבתא, חדר שינה לסבא החדרון היה אפל, בלי חלון, וממנו אפשר היה לטפס ולעלות בסולם לרחבת התנור הגדול. פינה זו היתה בשבילנו, הילדים, פינת החמד של הבית. שם מצאנו כל מיני כלים, ווים, צבתות, חבלים, קרשים, כל מיני מגגנונים של שעונים, ובעיקר משכה את לבנו רחבת התנור שהיו מייבשים עליה כל מיני פירות וגרגרים, עצים להתקנת „אליות" („קינאלאך") ובגדים רטובים. כשעלו על התנור, אפשר היה לנגוע בראש בתקרה.

התקרה עם הסדקים והחללים בקורותיה, שימשה מחבוא לכלי בית, לכספים ולתעודות ומזכרות משפח־תיות חשובות. זוכרני, לפני כעשרים ושתים שנה, כשנולד לנו הבן הבכור בארץ, ורצינו לשמח את אמא ולשלוח לה משהו לזכרון ממנו, שלחתי לה, נוסף לצילום, תלתלים שמסר לי הספר מתספורתו הראשונה. כתשובה ל„מתנה" זו שלחה לי אמא בדואר החוזר מעטפה ובה תלתלים זהובים, עם תוספת בכתב: „אלה הם תלתליך, בני, ששמרתי עליהם עד היום". תלתלים אלה, וכנראה דברים יקרי ערך אחרים, שמרו מתחת לקורות של התקרה.

לפני הפרידה מהבית לעולמים, נסעתי מהעיר הגדולה וילנה עם אשתי להראות לה את הבית — — בית נעורי. אם כי גם היא ילידת אותה העיירה, לא היתה מבאי ביתנו. וכשאבי ז"ל, הי"ד, שעבר כבר את גיל השישים, ראה את בנו הבכור בחברת בחירתו, ניגש אלינו, ובחיוך על פניו אמר לה: „אַת באמת יפה, אבל דעי, כשלקחתי את חנה פייגה שלי לאשה והבאתי אותה לבית הזה, לא היתה פחות יפה ממך". כך ראה את אמא, שבאותו זמן היתה חולה, אחרי שילדה לו 12 ילדים וגידלה 7 בנים ובנות.

יהא זכר בית זה בעיר מולדתי, גל־עד נאמן לכל הבתים היהודיים שהיו ואינם עוד.

ש. פ—ר

שלש משפחות

ברצוני להעלות על הנייר בקצרה תולדותיהן של שלש משפחות מאולקניק; שהיו מושרשות בעיירה מדורות. באולקניק, כבכל ישוב יהודי אחר, היו טיפוסים אחדים יוצאי דופן, ששרטוט דמויותיהם היה תורם בוודאי תרומה נאה לספרות הפולקלור. ברם, בחרתי בשלש משפחות, שלא היה בהן משהו יוצא מן הכלל, ומשום כך הן באות ללמד על הכלל. בזה יינתן תיאור חייהם (אם כי לא תיאור מלא) של תושבי עיירה ואָם בישראל, מדורי דורות, ושל האוירה שבה חיו ויצרו.

א. משפחת פיקלני

ר' אליהו פיקלני אבי המשפחה, היה חרשתן. בית החרושת שלו סיפק זפת, טרפנטין וגחלים בשביל הנפחים בסביבה. מפעלו היה בכפר ויסינצ'י, ליד אולקניק, ובכפר היה יושב. ר' אליהו היה מעורה בחיי העיירה ומעורב עם תושביה. הוא היה מכובד ואהוב על הבריות, נותן מכספו לצדקה בגלוי ובסתר ותומך קבוע ב„גמילות חסד" של העיירה. דמותו מצטיירת לפני, כשאני נזכר כיצד הגיע בחגים לעיירה עם כל משפחתו. היתה לו הדרת פנים פאטריארכאלית, שהושלמה על ידי זקנו הלבן והרחב, שהיה יורד על פי מדותיו. חייו של ר' אליהו היו סמל של חיי שלוה ובטחון ודוגמה לחיי אושר ואמונה. הליכותיו נעימות היו, אף הגויים שהכירוהו, כיבדוהו והעריצוהו. הוא העסיק במפעלו עשרות פועלים מן הכפר. בצד הארגוני של המפעל עבדו בני משפחתו. כה חיו חיים שאננים במשך שנים רבות עד שהגיעם הזעזוע הראשון. היה זה בתום מלחמת העולם הראשונה. בנו הבכור שב

מן המלחמה, וזמן קצר אחרי שובו, נרצח ללא כל סיבה בידי אחד הגויים מן הכפר וישינצ'י.

מכה זו פגעה קשה בר' אליהו. אמונו בשכניו הגויים התערער והוא החליט לעבור לעיירה ולהעביר אליה את מפעלו.

בעבודה גדולה זו הוא הטיל את עצמו בכל מרצו. זוכרני, שאנו הילדים היינו רצים כל יום אחרי הלימודים לראות בעבודות הבנין של בית החרושת. העבודה והמאמץ התישו את כוחו ובסיום הבניה התמוטט ומת. שלושת בניו המשיכו במפעל ביתר שאת. לאט־לאט התאוששו מהמכה, והחיים החלו חוזרים למסלולם הישן. הבן השני היה מחובשי בית המדרש של העיירה, ואת כל עיתותיו הקדיש לתורה. בעבודת בית החרושת טיפלו בעיקר יצחק הבכור, שהיה נשוי ואב לילדים, ונתן הבן הצעיר.

באותם הימים כבר נשבה הרוח הציונית בעיירה וטלטלה בכנפיה רבים מבני הנעורים. משפחת פיקלני מחליטה, שנתן יעזוב את הגולה ויעלה לארץ ישראל לסלול את הדרך ליתר בני המשפחה. בשנים אלו עבד יצחק קשה מאוד בבית החרושת. על ידו עזרה אשתו חנה, שבעצמה היתה אופה לחם בשביל הפועלים ומטפלת באספקת שאר המצרכים הדרושים להם. תוך עבודה מאומצת הם פרעו את חובותיהם שרבו עם העברת המפעל לעיירה.

נתן עבר שלבים קשים בנסיונות התערותו בארץ ישראל. זמן מסויים הוא היה חבר בקבוצה, אולָם עזב אותה, אחרי שלא יכול היה להסתגל לחיי השיתוף. הוא ניסה את ידו בעבודות שונות, ואף בהן לא ראה ברכה. אחרי שחלה וקיבל לחץ דם גבוה, הוא עזב את הארץ וחזר לאולקניק. הוא נקלט עד מהרה במפעל, ותוך זמן קצר נשא אשה. הוא קיבל את חלקו במפעל ועבר לסביבות לידה. שם הקים מפעל חדש, שהצליח מאוד, התבסס ובנה בית נאה בלידה. שני הבתים באולקניק ובלידה היו דוגמה לחיי רוָוחה ושלוה — עד שעלה עליהם הכורת. ממשפחת פיקלני לא נשארה בחיים אף נפש אחת.

ברוך דיין אמת.

ב. משפחת זאַנדמאַן

משפחת זאַנדמאַן היתה אחת המשפחות הותיקות באולקניק. היו מספרים, שאבות המשפחה הטילו את מרותם על העיירה והיו לסמל בתקיפותם ויהירותם. גד זאַנדמאַן היה טיפוס אחר לגמרי. הליכותיו היו שקטות ומעולם לא יצא מגדרו. הוא ירש בית מסחר לבדים והמשיך לנהל אותו בטוב טעם.

ביתו של גד זאַנדמאַן היה למופת באהבה ואחווה שהשרה בו. היו לו שתי בנות מוכשרות, אסתר ורחל, שהשתייכו לנוער הציוני אולם לכלל מעשה לא הגיעה ציונותם. גד זאַנדמאַן, כיהודי חרד מהדור הישן, היה רחוק מציונות, ואף בנותיו לא היתה בלבן כל מחשבה לעלות לארץ ישראל. מצבו הכספי היה איתן והיה בידו לתת נדוניה לבנותיו ביד רחבה. את עתידן ראה בהמשכת אותם החיים השאננים באחת מעיירות פולין.

מידתו של גד זאַנדמאַן מידת צדק היתה, ובה האמינו גויים כיהודים. בחברת גמ"ח היה הוא הגזבר והיה עונה באדיבות וברצון לכל דורשיו. הוא היה מן המשכימים והמעריבים לבית המדרש ומפינתו לא היה מש. לא נטל חלק בשום מריבה או מחלוקת שהיו פורצות לעתים קרובות בבית המדרש. לפעמים היה ניגש למתקוטטים ומתחנן בשקט: „יהודים, המקום קדוש הוא, אל־נא תחללוהו במריבה וברעש!" כה התנהלו חייו בשקט, בלי רעש, בשלוה ובאושר, עד שהגיעו ימי התהפוכות כשהרוסים כבשו את מחוז וילנה, אסרו את זאַנדמאַן בעוון הטמנת סחורות בביתו. הוא נידון לעשר שנות עבודת פרך. באקציה שבאיי־שישוק ניספו בני משפחתו, אולם גד זאַנדמאַן עצמו ניצל ועלה לארץ. הוא, שלא חשב מעולם לעזוב את הגלות, זכה לראות במו עיניו את תקומת המדינה.

את שארית ימי חייו בילה במושב זקנים בבני ברק ושם נפטר.

ג. משפחת קאַרפוביץ

באופיה הכללי לא היתה משפחתו של ר' דוד קאַרפוביץ שונה משתי המשפחות הקודמות. ר' דוד התפרנס מיגיע כפיו. היתה לו מאפיה ובה עבדו הוא, אשתו ובניו. נוסף על כך, עסק במלאכת הסנדלרות. פרנסתם היתה מצויה בכבוד.

ר' דוד היה משכים ומעריב לבית המדרש. היה חבר בחברת „שולחן ערוך" ושומר על השיעורים בהקפדה רבה. אף הירבה לומר תהילים ולהקשיב לכל מגיד או דרשן. ממחבבי מצוה היה, ורץ אחריה בדביקות ובחום לב.

משפחתו היתה גדולה, ארבעה בנים ושלוש בנות. כולם חיו חיים שקטים, חיי נועם, אהבה וריעות. כשהחלו מנשבות בעיירה רוחות הציונות, נדבקה בהן כל המשפחה. הבן הבכור יהודה, בעל משפחה ואב לשני ילדים, שפרנסתו היתה בשפע, עזב את אולקניק ואת כל הטובה מאחריו ועלה לארץ ישראל. אחריו עלה אחיו יוסף, ואחרי יוסף עלו האחיות שרה ורבקה ושלמה אחיהם. כאן בארץ הם עברו את כל קשיי הקליטה, אולם הם לא נואשו והשתרשו במולדת. גם ההורים, על אף כל הקשיים, עלו אחרי ילדיהם ארצה. בחוץ לארץ נשארה אחת הבנות שנישאה, ובן אחד נשוי — אהרן לייב.

אהרן לייב היה אחד הכוחות המעולים והמוכשרים באולקניק, מהפעילים של הנוער הציוני. יחד עם

האחים ראובין אירגן בעיירה חוג דראמאטי, שפעל בהצלחה רבה. הוא היה חבר פעיל בועד של ה„גמילות חסד", בועד הספריה ובכל מפעל ציבורי בעיירה. כל מעשיו נעשו בצנעה ובכנות. באופיו התלכדו שתי תכונות מתנגדות. מטבעו היה נחבא אל הכלים, אך מעשיו, שנעשו בשקט ובצנעה, בוצעו ביסודיות ובנאמנות.

מצב בריאותו לא הרשה לו לעלות ארצה ולעבור את שלבי הקליטה הראשונים בימים ההם. הוא המתין עד שהמשפחה תתבסס היטב בארץ, ואז אף הוא יוכל לעלות. לא עבר עליו יום אחד מבלי שיביע בקול את תקותו וצפייתו לעלות לארץ ישראל, אולם תקוותיו לא התגשמו.

תנצב"ה.

חיים ז—קי

אם בעיירה

(לדמותה של רחל דבורצן הי"ד)

הבית הקטן, שעמד בשכנות לבית המדרש משך את לבי עוד בהיותי נער. נדמה לי, שאני זוכר את זמן בנין הבית וחנוכתו על ידי השכנים שבאו לדור בו מהעיירה, הקרובה, מאיישישוק.

כשגדלו ילדי הבית וצליליה של השפה העברית התחילו מהדהדים בבית, בהשפעת הבת הבכירה שלמדה בעיר הגדולה, הפך הבית למקום משיכה בשביל הנוער הלומד והתוסס.

שונה היה הבית של אהרון דבורצן מבתים אחרים שהכרתי בעיירה. שקט ונקיון, סדר למופת בכל פינות הבית: עציצים וצעצועים לא שכיחים על מדפים מיוחדים. הייתי אומר, ששכינת השבת היתה שורה בבית גם בימות החול.

באותם הימים, אחרי מלחמת העולם הראשונה, הכרתי את אם הבית. תמיד היה לבושה נקי ומצוחצח, בימות החול כבימי חג ומועד, בזה היתה שונה מכל נשי העיירה, שהיו טרודות ועסוקות בפרנסת הבית ובגידול הילדים.

היא היתה אשה בעלת מידות, ראשה הגדול עטור שערות בהירות, תוי פניה חדים ועיניה כחולות ועמוקות, וכל הילוכה אומר כבוד.

חברותיה לשיחה ולפעולה ציבורית היו מהשכבות האמידות. הרבנית, אשת הרוקח ונשים כבודות אחרות, שפרנסת הבית לא העיקה עליהן.

כשגדלו הילדים, התרוקן הבית. הבן, צבי, הלך לבנות ביתו בעיירה סמוכה; הבת, שרה, הבכירה יצאה להשתלם בוילנה, והצעירה, שושקה, עלתה במשך הזמן לארץ. וכשנעזב הבית, התכנס האב הצנוע והשקט בבדידותו, וכאותו נחבא אל הכלים, המשיך בעבודתו היום-יומית, אבל המרץ האצור וכחותיה הנפשיים של האם גדלו ועצמו, והיא מצאה פורקנה בעבודה ציבורית ענפה. כל חברות הסעד שבעיירה מצאו בה שותפה נאמנה לפעולה ולעבודה. לא לחינם כינו אותה בעיירה, קצת מתוך קנאה, ויותר מזה מתוך כבוד והערכה — „די מוטער רחל". עם כל האמהות והאבות על בני משפחותיהם, חזרה לאיישישוק מקום מוצאה. שם מצאה מותה עם בעלה בקבר האחים הגדול. מהמשפחה נשארה הבת הצעירה בארצות הברית.

יהא זכרם שמור לעד בין שמות האמהות והאבות הקדושים והטהורים של כל הדורות.

ש. פ—ר

חלוצה

(לזכר צפורה זוביסקי הי"ד)

את צפורה הנני זוכר מתקופת הילדות, עת היתה באה מהעיר וילנה, מהגימנסיה, לשבתות ולימים טובים לעיירה. הנה היא עולה לנגד עיני, כשהיא מטיילת בלוויית חברותיה זקופת קומה, עליזה ושופעת נעורים.

בשנים שלאחר כך, כשהתבגרה והצטרפה להסתדרות „צעירי ציון" בעיירה, היתה בין החלוצים שעלו לארץ. יחד אתה עלה אחיה חיים יבל"ח. בארץ עברו עליה יסורי קליטה. לראשונה פגשתי אותה בסתיו ב־1924 בירושלים. היה זה כשהצטרפתי לגדוד העבודה ברחביה. התהלכנו בין הצריפים והאהלים, עבדנו ושמחנו, כי זכינו לעלות לארץ.

אחר כך באביב 1925 הכרתיה מקרוב בתל-אביב. יצאתי אז ברגל במוצאי שבת שלפני הפורים עם קבוצת חברים בדרך לתל-אביב לחגיגות הפורים. הגעתי לתל אביב עם תרמיל צד ריק, בלי אוכל ובלי פרוטה בכיס. יגע ועייף מהדרך הקשה, באתי לחדרם של צפורה וחיים ברחוב רש"י בתל-אביב. צפורה קיבלה אותי ונתנה לי מקום לנוח מעמל הדרך. למחרת יצאתי עם חיים לעבוד בבנין, בו הוא סידר גם אותי יום לפני כן. יום-יום הייתי יוצא לעבודה עם חיים וחוזר לצריף. צפורה היתה מכינה את האוכל ומחכה לבואנו. זוכרני כיצד היו פניה קורנות משמחה והנאה, שהיא יכולה לגמול עמי חסד כמו אמא או אחות בכירה. היא טיפלה בי ודאגה לצרכי עד שקיבלתי את משכורתי הראשונה ושכרתי בשותפות עם עוד חברים, חדר והסתדרתי כמנהג הימים ההם.

עבר זמן, וצפורה באה בברית הנשואין עם חברה משה. הם התחילו לבנות ביתם בתל-אביב ברחוב יונה הנביא. אני עבדתי בבנין וצפורה היתה באה יום-יום לפקח על העבודה. היא היתה פקחית, נבונה ומעשית, וידועה בחכמתה בין כל מכריה.

משפרץ המשבר בארץ, ובעיקר בתל-אביב, בסוף שנת 1925, ורבים חזרו על עקבותיהם לגולה, נשארה משפחת צפורה ומשה ציגלניצקי בתל-אביב ולא זזו

מכאן. באותו זמן יסדו בית מסחר לשקים וראו הצלחה בעיסקם. אחרי שנים אחדות, כשבאתי מירושלים, ביקרתי בביתם, בחוג משפחתם עם ילדיהם הנחמדים, בדרך יפו־תל־אביב.

אולם האסון בא בצורת מחלה קשה שחלה בה ראש המשפחה משה. בעצת הרופאים היה מוכרח להחליף את האקלים ולעזוב את הארץ. הם חיסלו את עסקיהם ויצאו לליטא, לעיר מולדתו של משה — דוויג. הם המשיכו בחייהם הצנועים עד שבאה השואה.

יהי זכרם ברוך ונשמותיהם צרורות בצרור החיים.

לזכר חבר

חברי מנעורי היה נתן פיקלני. למדנו יחד בחדר אחד אצל ר' פייווה השו"ב. וכשגדלנו התחזקה ידידותנו. היינו מטיילים שעות ארוכות, משוחחים וחולמים בהקיץ על עליה לארץ ישראל.

נתן עלה לארץ אחרי, בסתיו 1925, עם עוד שני חברים בני עיר, יבדלו לחיים, אריה בוטרימוביץ ואריה מאַלצמאַן. שלשתם פנו לקיבוץ — לפלוגת עין־חרוד בירושלים. פלוגה זו התבססה, כידוע, על עבודה במחצבה גדולה ומשוכללת. נתן נקלט במקצוע החציבה וכשנה וחצי חי בפלוגה בין בני עירו. כיוון שלבו הלך אחרי עבודה חקלאית, הוא עזב את ירושלים והלך (כמובן, ברגל), להכשיר את עצמו במושב בגליל.

לויתי אותו. הגענו בערב חג השבועות 1927 למושבה בית־גן, על יד יבנאל. הוא התחיל לעבוד אצל איכר בתנאים קשים עד למאוד. במושב עבד כל הקיץ. בינתיים מת אביו בגולה. בני הבית, ובעיקר האם הזקנה, הפצירו בו שיחזור אל מפעל חייו של אביו — אל הזפתניה.

המצב בארץ היה קשה, חוסר עבודה מדכא עבר על הפועלים. רבים חזרו, וגם נתן חזר לאולקניק, על מנת לסדר את ענייני הבית והעסקים של ההורים ולשוב לארץ. בינתיים נשא אשה, הקים משפחה ונשאר בגולה, עד שהגורל האיום פקד אותו בשואת הנאצים. הוא ומשפחתו נספו ב־8 במאי 1942 בגיטו לידה. הוא היה צנוע, ישר דרך, טוב לב, וחבר נאמן ומסור.

יהי זכרם ברוך!

יוסף ק—ביץ

אחד הפעילים

אליהו קורקודינסקי, או אלינקה, כפי שכינו אותו חבריו וידידיו, לא היה מתלמידי בית הספר „תחיה", אלא מבאי החדר של ר' פייווה השוחט. שפתו העברית היתה שגורה בפיו וידיעתו בספרות העברית, העתיקה והחדשה, הספיקה לו לשתף פעולה במשך התקופה הסוערת, בין שתי מלחמות העולם, עם העושים למען התרבות העברית בעיירה.

מוצאו מבית פשוט, חמים וטוב, כמו כל בתי העיירה. האם היתה אשה חולנית שהתנועעה בבית על קביים, אחות חולה היתה צמודה למיטתה, והאב ר' מנחם, בעל ארשת פנים חייכנית, היה טרוד ועסוק במלאכת הכובענות. הבית שימש בית מלאכה ומחסן כאחד, לאספקת כובעים לאכרי הסביבה ויהודיה. בין עיסקה לעיסקה היה מספר ליוצאים ולנכנסים הלצה או אמרה מבדחת. ממנו ירש אליהו את בדיחות דעתו ושנינות לשונו.

את פעולתו הציבורית התחיל בעודנו נער. אפשר לומר, שהיה עסקן בחסד, וחוש העסקנות לשמה היה טבוע בו. בתקופת „צעירי ציון", בשנות 1918—1921, היה בין הפעילים מבין הצעירים, שלחמו על הבאנק העממי, על בית הספר העברי, על הספריה, על הגדלת מספר הצעירים בועד הקהל של העיירה ועל השפעת הנוער בחייה הציבוריים. בראשית שנת העשרים הועמד לזמן־מה כאדמיניסטראטור בראש בית הספר העברי. במשך הזמן הפך לאחד מבוני החינוך העברי בעיירה. בספריה עסק למעלה מעשר שנים, וכתוספת לעבודה בספרייה עבד בבאנק. כמו כן היה המורשה „המושבע" של קרן הקיימת לישראל במשך שנים רבות. כשבאו חילופי משמרות בעיירה, המבוגרים יצאו לערים אחרות ללמוד, חלק מהם עלה לארץ והרוב בנה ביתו בעיירה או בעיירות הסמוכות — היה אליהו בבחינת המוהיקאני האחרון, שעמד על משמרתו הציבורית בעיירה וחינך דור צעירים ממשיכים את המסורת היפה של התנדבות ופעילות ציבורית. קרוב לשנות השלושים עזב את העיירה ועבר לבנות ביתו בגלובוקי, העיירה על הגבול הצפוני של פולין. שם נספה עם משפחתו בשואה יחד עם כל בני העיירה. ממשפחתו נשאר אח, בארצות הברית.

יהי זכרו שמור בין חבריו ומוקירי שמו לעד.

ש. פ—ר

הירקנית
(חנה רחה אוזרלאנסקי)

חנה רחה היתה אשה נמוכת קומה, צנומה וזריזה בהליכותיה. מבעד למטפחתה הצבעונית בולטות קווצות שערותיה הלבנות, ששיבה נזרקה בהן. שולי סינורה תקועים לרוב מתחת לחגורתה, לבל יפריעו לה בתנועו־תיה המהירות. תמיד היא עסוקה בעבודה. עם עלות השחר אני פוגש אותה כשהיא חוזרת מהכפר הסמוך וכדי החלב על זרועותיה. נשימתה כבדה והילוכה איטי, כי את דרכה עשתה בצדי הדרכים, בחולות ובין הגדרות. לעת ערב היא ממהרת לקצה הסימטא, בה תגור, לפגוש את פרתה השבה עם העדר, ובמשך היום, בין ארוחה לארוחה, היא מטפלת בגינתה.

וגינה יש לה — עין לא ראתה! ירקות מכל המינים ומכל הצבעים: סלקים אדומים, גזרים כתומים, בצל ירוק, צנון לבן, כרוב סגול ולפת צהוב.

חנה רחה מעבדת את גינתה בעצמה, בידיה ובזיעת אפה בלי עזרת אחרים. רק לחריש הראשון, באביב, היא מזמינה את יורקה הגוי מהכפר הסמוך. הוא בא בסוסתו הדלה ובמחרשתו, פורץ את הגדר, כי השער צר מדי, ובזריזות הוא פולח את האדמה השחורה. את שאר העבודות היא עושה בעצמה. בהשקאה עוזר לה נכדה הקטן יעקב. הוא יצא מבית אביו ואמו והלך לגור ולהתחנך אצל הסבתא.

ביכורי הירקות שמופיעים בשוק הם מגינתה המפורסמת של חנה רחה. היא ידועה בחריצותה ובמסירותה לבניה, בנותיה וכלותיה ונכדיה. כל בני משפחתה נקראים על שמה. ואם תשמע כי הגבאי בבית הכנסת בעיירה הוא „אברהם של חנה רחה", תדע כי מתכוונים לחתנה של חנה רחה הירקנית, החלבנית, ואשת החיל המהוללה.

ש. פ—ר

העיירה בדורות האחרונים

נתברכה העיירה באופי מיוחד: הכסף לא היה הקובע במעמדם של „בעלי הדעה", בעיירה, כנהוג בעולם. להפך המלאכה לא עשתה את מישהו לנחות דרגה. לא לחינם הנציח הסופר חייקל לונסקי ז"ל, מספריית שטראשון אשר בוילנה, את אולקניק כיחידה במינה, באמרו: „הזהרו מבני אולקניק; שהעגלונים שבהם הם גדולים בתורה ובחכמה". הוא מצא בין פשוטי עם אנשים גדולים, שהציבור הכיר בכשרם וישרם והתחשבו בדעתם. כל אלה היו קשורים בכל נפשם ומאודם לכתלי בית המדרש ולמסורת אבות. ולמעשה, לא נעשה בעיירה כל דבר קטן וגדול מבלי שעבר את הבקורת של יושבי וחובשי בית המדרש.

ק. פ—ר

הפולקלור של העיירה

העיירה, שעמדה על תילה מאות שנים, יצרה הווי מיוחד. מימרות, הלצות וסיפורי מעשיות, היו נפוצים בין תושביה ונמסרים מדור לדור. בדורות האחרונים היו ידועים דמויות אחדות שקנו להם שם בעיירה בזה, שידעו לספר הלצה יפה או לחבר פזמון וכד'.

ביניהם זכורים לטוב קופל דער לייפענער, בייניש האופה, חיים באשעס (שביקר לפני כ־60 שנה באמריקה), משה פאקאמונסקי, והגדול שבחבורה שבדור האחרון, ר' צבי סענזניק הי"ד. נוסף לבעלי הבתים המכובדים, שסיפרו מעשיות או שבדחו את הציבור לעת מצוא, חי בעיירה בדחן מקצועי, שהיה מנעים מדברותיו בכל חתונה, לפי הנוסח המקובל בעיירות ליטא, באינטר־פרטאציה של העיירה. זוכרני שצ. ס. הוציא עתון להומור וסטירה, שנקרא בשם „דער פלאָקנשיסער"... „וואס ערשיינט... ווען ס'ווילט זיך". בעתון זה הופיע הפזמון „געדיינק זשע וואַלקעדריקעשאַק, געדיינק זשע טייערע". את הפזמון שרו בניגון „על הכירה בוערת אֵש...".

בני העיירה, כנהוג בעיירות הגולה, נקראו בשמות לוואי, שונים ומשונים. השמות נתנו לפי המקצוע, על יסוד מחלה או פגם גופני, על שם מוצא ההורים, או על שם בני המשפחה הידועים בציבור וכו'.

והרי כמה שמות אנשים לפי המוצא:

חיימקע, ראובן, לייבע לעזערס — ע"ש אבי הסבא; צלקע, שמעון ציפע ראַשעס — ע"ש אם הסבתא; איצעק זעלדעס — ע"ש אמו; אברהמ"ל חנה רחעס — ע"ש חותנתו; ראובן חנה פייגעס — ע"ש אשתו; אלתר העשלס — ע"ש אביו; יהודית לאה'ס — ע"ש אמה.

כנויים לפי המקצוע והמוצא:

איישישקער שניידער, דער בעקער, דער איינבינדער, דער שמש, דער קרינקער, שמעון דער קייליקער וכו'.

כנויים לפי פגם בגוף:

דער שטומאַק, צינקע די קליינע, יאַסקע דאר נאז, דער טויבער, דער בלינדער.

כינויים היסטוריים:

„איצעלע דער אוחוטניק" — (התנדב בימי ה„חוט־פים" הצאריים). „די צארסקע" — משפחות מיוחסות.

כינויים לגלגניים:

פוטקע, בורע, פויף, פלאַקסע, טראַל, דער אויבער־שטער וכו'.

כל בני העיירה כונו בשם „אַלקעניקער רעצ'קע באַנדעס" — לביבות־כוסמת אולקניקאיות, על כי אָפו הרבה מיני מאפה מכוסמת, שגדלה באדמות הרזות שבסביבת העיירה.

למאכלים המיוחדים שבעיירה נחשבו „ווארעניקעס", אלה הן כופתאות עשויות עיסת קמח כוסמת, ממולאות בגבינה. מאכל זה היה מיועד ל„שלש סעודות". בשמחת תורה היו מכינים „צימעס" מגזר גזור טבעות טבעות, ומשום כך נקרא „א רענדלאך צימעס".

קשה, לפי הזכרון, להעלות על הנייר את שפע הביטויים המיוחדים, המימרות, הברכות והקללות שהיו שגורים בפי בני העיירה. רק מעט מזה שזכרתי, או שנמסר לי מפי בני העיירה, ינתנו ברשימות הבאות.

ש. פ—ר

איש הפולקלור

(לדמותו של משה פאקמונסקי הי״ד)

מזקני העיירה בתקופה שבין שתי המלחמות. בצעירותו היה מחובשי בית המדרש, מלא וגדוש תורה וחכמת חיים. הוא עסק בעגלונות. היה נוסע עם לקוחותיו לתחנת הרכבת, במרחק שמונה קילומטרים מהעיירה. גם בניו עסקו במקצוע זה. הוא נחשב לאחד הליצנים המובהקים של העיירה. כבקי בהוויות העולם היה מקובל על הבריות ולרוב היה הוא המתווך בעניני מקח וממכר. פקחותו ושנינותו העלתה את קרנו בעיני ראשי הקהילה, ואם היה בדעתם להזמין רב חדש לעיירה, הרי היה ר׳ משה פאקמונסקי אחד מבין אלה שנסעו לתהות על קנקנו של הרב ולבחון אותו בהויות העולם. והרי אפיזודה שמסרה הגב׳ זהבה מנחמי, המציינת במידת מה את אופיו:

„בבוקר סגריר אחד של יום סתיו נכנס אל ביתנו מר משה פאקמונסקי ז״ל. אנו הילדים, כינינו אותו בשם „משה דער קנייפער״ (הצבטן), כי לא היה פוסח אף על ילד אחד שפגש בדרכו מבלי לצבוט אותו. הצצתי מהצד וראיתי שפניו רציניות והוא עצוב מאוד. הוא הביט מהצד ופנה לאבי ז״ל במילים אלו: „ר׳ אליהו, יש לי משהו לספר לך, אבל עליך להבטיח לי שלא תתרגש יותר מדי ותחזיק מעמד. אם לא תבטיח לי את זה לא אספר לך מאומה״. אבי החוויר כסיד, ברכיו התחילו כושלות וידיו רעדו. „ר׳ משה — אמר אליו: „רחם עלי וספר לי מהר מה קרה. אני מבטיח לך שאחזיק מעמד על כל צרה שלא תבוא״.

משה, בפנים רציניות, פנה אל אבי ואמר: „טוב, אגלה לך: „שמעון־משה ציפע־ראָשעס נסע היום בפעם הראשונה בחייו לוילנה״.

„טפו זאָלט איר ווערן, משה״, ענה ואמר אבי. „לו חכית עוד רגע עם בשורתך החשובה הייתי מתעלף מפחד״...

זהבה תנאל—מנחמי

כוחה של תקיעת כף

קרה זה לפני הרבה שנים. רכבת טרם עברה בקרבת העיירה, ואף דואר, טלפון וטלגראף עוד לא היו בה. באותם הימים חי בעיירה יהודי ירא שמים, תם וישר. הוא היה עני ולא היה לו כדי פרנסת משפחתו. שם האיש אידל. אחד מבניו הוא ר׳ אליהו משה ז״ל, ששימש במשך כשני דורות שמש בבית המדרש. ר׳ אידל היה נושא המכתבים והחבילות — הדואר החי — של העיירה. הוא היה מעביר לעיירות הסמוכות מכתבים, כספים, חבילות קטנות וכו׳. על פי רוב היה עושה דרכו בלילות. את ספר התהילים ידע בעל פה, ולפי פרקי התהילים שהספיק לומר ידע לכוון את המרחק שעבר, עד שהיה מגיע למחוז חפצו.

בליל סתיו אחד, במוצאי שבת, יצא כרגיל מאול־קניק, בדרכו לעיירה הסמוכה — כ־21 קילומטרים — לרודזישוק. הוא נשא בתרמילו מכתבים וכספים מסוחרי אולקניק לבעלי עסקים ברודזישוק. בדרך פיזם לו את פרקי התהילים ושרך את דרכו הידועה.

ויהי בעברו ביער, בין הכפר היהודי שהוקם זה מקרוב, לכפר הליטאי מוסטי (וילקישי), יצאו מהיער בריונים־ליסטים והתנפלו עליו לשם שדידת כספו. תוך כדי היאבקות בשודדים, הכיר בהם שמבני המקום הם, יהודים מסוווים מהכפר הסמוך, שרק לפני זמן־מה עלו מתיישביו על הקרקע. צעירי הכפר, בידעם שר׳ אידל יוצא לדרכו, ובתרמילו נמצא לרוב ממון, הסוו את עצמם, ארבו לו, התנפלו עליו ורצו לשדוד את כספו.

כשאידל עמד על כך, קרא בשמותיהם ובשמות אבותיהם, והתחנן לפניהם שלא יעשו את הרעה הזאת, כי כיצד ישא את פניו בפני שולחיו־נושיו.

השודדים התיעצו ביניהם ובאו לידי החלטה: הואיל ואידל הכיר אותם ויוכל למסרם לדין, הרי אין עצה אלא לקטול את ר׳ אידל ביער הזה ולהסתיר את הדבר.

כשאידל שמע דבריהם, עמד וביקש על נפשו ונפשות בני משפחתו, שאין כל עוול בכפם. אחרי התיעצות שניה באו לכלל החלטה, שאם ר׳ אידל יבטיח להם בהן צדקו ובתקיעת כף, שהוא לא יספר לשום איש על השוד ולא ימסור על כך לרשות, הם יקחו את כספו ויניחוהו לנפשו. באין ברירה, הבטיח להם ר׳ אידל ב„הן צדקו״ ובתקיעת כף, שלא ימסור אותם לרשות. הם נטלו את כספו ועזבוהו שבור ורצוץ ביער.

ר׳ אידל חזר באותו לילה, אבל וחפוי ראש לביתו.

למחרת בבוקר, כשהתאושש קמעה ואימי הלילה שעבר, פגו במקצת, היה אובד עצות, כי מה יאמר וכיצד יענה לנושיו, ומאין יקח הכסף להחזיר להם. מאידך אי אפשר לספר את כל האמת, כי הרי נתן תקיעת כף.

עוד לפני תפילת שחרית התחמק מביתו, עבר בין החצרות והגדרות, שלא לפגוש מבני העיירה, נכנס לבית הרב ושפך לפניו את מרי שיחו. שמע הרב את דברי ר׳ אידל ופסק, שהואיל וה„הן צדק״ ותקיעת הכף ניתנו מתוך לחץ ופיקוח נפש, הרי מותר לו לר׳ אידל לגלות לנושיו את האמת ובזה התיר לו הרב את הפרת תקיעת כף. הבריונים נמסרו לרשות ונשלחו לסיביר, לעבודת פרך, והעיירה אולקניקי נשמה לרווחה.

יוסף קאַרפוביץ

ה„פרבליסטן"

(שיחות החולין של בנימין פרבר הי"ד)

רוחות חדשות מנשבות בעיירה. חלפו הזמנים שהתינוקות והילדים היו מתגלגלים באשפתות ללא השגחה. מעתה ימצאו הילדים הרכים בפיקוחה של הגננת. הנה נסע בעלה של חיינהביילה לוילנה והביא משם גננת, למען תטפל בילדתם ובילדי השכנים. המפעל היה לשיחת היום. הנשים מיושבי הקרנות והמרפסות היה להן נושא חדש להפוך בו ולהפוך בו. יום אחד שמו לב, שה„פרבליסטין" הגננת החליפה שמלה חדשה. בשבוע השני לבואה, ראוה מטיילת עם בניהו פוטילאנסקי ה„דון־ז'ואן" של העיירה. פתאום גבהה קומתה, כי נעלה נעליים בעלי עקבים גבוהים וכד'.

היה זה לעת ערב. קבוצת נשים התכנסה על מעקה, ברחבת השוק, וגלגלה שיחה. מתוך הסמטה יוצאת זיסה לאה, אמה של חיינה ביילה. היא מתקרבת אל הנשים ומטה אוזן לשיחתן. וכששמעה את השם „פרבליסטין" יוצא מפי אחת הנשים, היא שלבה ידיה ואמרה, בתמיהה ובהחלטיות: „גאָט איז מיט אייך, וואס רעדט איר, זי איז ניט קיין פּרעבליסטין, זי איז אן ארנטליכע מיידל". (ה' עמכם, למה תדברו בה סרה, היא איננה פרבליסטין, היא בחורה הגונה...").

ש. פ—ר

נאפוליאון ומוכר הספרים

— מספרים שבזמן נסיגתו של נפוליאון מרוסיה, עבר בדרכו את וילנה ואת אולקניק. בדרך לאולקניק פגש בהלך נושא חבילות. נפוליאון פנה אליו ושאל:

— מאין באת?

ענה ההלך, מאולקניק.

— ולאן אתה הולך?

— לעיירה הקרובה, לרודזישוק.

— ומה הנך נושא בשקך?

— הנני מוכר ספרים ובשקי ארוזים סדורים, מחזורים, תחינות וספרי מעשיות.

— וכמה רענדעלעך (מטבעות כסף) חושב הנך לפדות בעד סחורתך זו?

— 5 מטבעות כסף.

הוציא נפוליאון מכיסו מטבע זהב שערכו היה 10 מטבעות כסף, נתן אותו להלך ואמר:

— הא לך הכסף ומכור לי את סחורתך.

הסכים ההלך לעסקא. ושוב פנה נפוליאון אל מוכר הספרים ואמר: ועכשיו מכיון שהתפטרת מסחורתך והוקל לך עומס המשא, תוכל לחזור ללוותנו לאולקניק.

כשמוכר הספרים הגיע לאולקניק, הודיע בעיירה על הקורות אותו ועל האורח החשוב שבא אתו. כמובן שערכו את קבלת הפנים בבית הכנסת. וכשנפוליאון ראה את בית הכנסת, התפעל כל־כך למראה עיניו, עד שהוריד מרבד יקר משלו ונתנו במתנה לבית הכנסת. מהמרבד התקינו כפורת לארון הקדש.

ידוע, שסוחרי עתיקות הציעו לבני העיירה תמורתו אלפי רובלים אבל הקהל סירב למכרו.

בלון תרגם מיידיש: ש. פ—ר

השואה

עם בוא השואה
(זכרונות)

בקיץ, שנת 1939, סיימתי כיתה שביעית בגימנסיה „תרבות" ע"ש הד"ר אפשטיין בוילנה.

התכוננתי לחזור לבית הורי, לעיירה, לבלות בה את החופש האחרון. תכניתי היתה ברורה ומפורשת: לא לגשת לבחינות הבגרות, כי השפה הפולנית לא היתה שגורה בפי והיתה דלה מדי, בכדי שאוכל להשיג תעודה ממשלתית; ואילו האוניברסיטה העברית בירושלים תקבל אותי בודאי, על סמך תעודה פנימית של משרד בית הספר. השמחה לקראת החופש והעצב הסמוי, שזה יהיה האחרון בחפשים שלי בעיירה, ליוו אותי בלכתי אל תחנת האוטובוסים שברחוב אוז'שקוֹבה בוילנה. לאט לאט התכנסו הנוסעים: סוחרים, אשר השכימו קום באותו יום והגיעו לוילנה כדי להספיק ולערוך את קניותיהם; חולים, אשר הרופאה האולקניקאית לא יכלה לרפאם, גויים אחדים מהכפרים הסמוכים ותלמידים, שגם הם חזרו כמוני לעיירה. עם תזוזת האוטובוס ועם גמר סידור החבילות „הותרה הלשון" של הנוסעים. הנושא העיקרי שדנו בו היה סכנת העברת השוק ממרכז העיירה אל עיבורה. אמנם ידעתי עוד מלפני כן, מפי סבי ע"ה, שזה למעלה משנה דנים על כך ב„גמינה" (הרשות המקומית).

האנטישמיות בעיירה גברה מיום ליום. הרוח החיה בתנועה זאת היה קצין פולני, מחיל המצב האולקניקאי. הוא אירגן את החברה הפולנית שבעיירה, את קציני הצבא והמשטרה, פקידי ה„לשניצטבו" (משרד היערות) — ואחרים. פעולתו החלה לתת אותותיה. מול הכנסיה גר שנים רבות לייזר ווארמאן הי"ד. חנותו היתה ידועה לכל. הבית הושכר לו מטעם הכנסיה הנוצרית. הוא שילם שכר דירה מדי שנה בשנה, אך הנה קיבל לפתע צו שעליו לפנות דירתו וחנותו כאחת. בבית זה, בכניסה לשוק, עמדו לפתוח ברוב פאר צרכניה פולנית, שעיקר תפקידה יהיה להתחרות בחנויות היהודים ולגזול מהם פרנסתם היחידה — את הפדיון של יום השוק והירידים. אמנם, האכרים הליטאים לא מיהרו לנטוש את חנויות מכיריהם היהודים, אבל בכל זאת הרגישו יהודי העיירה יפה־יפה את ההתחרות בסכמם את פדיונם הרגיל.

הפעולה השניה, שהיתה מכוונת נגד הסוחר היהודי בעיירה, היתה השמירה המדוקדקת של השוטרים לבל יסחרו היהודים ביום ראשון בשבוע, בו היה השוק מתמלא עגלות אכרים, שבאו לכנסיה. בכל השנים היו האכרים מוצאים הזדמנות להכנס אל חנות יהודית, כדי לקנות משהו. אימת „הפרוטוקולים", שלילת הרשיון וענשים אחרים הוסיפו לאוירת הפחד והחרדה.

האוטובוס הגיע לפולוקני, במחצית הדרך לעיירה. אחדים מהנוסעים יצאו לאכסניה לשתות משהו ולשאוף אויר, ואחר כך שבו למקומותיהם ולשיחתם. הפעם דיברו על המיסים ועל הגובה (סקוסטראטור), שהחרים רהיטים אצל אחד היהודים, ופרה אצל אחר. הגענו אל דרך החול, המובילה ליער ולעיירה. הנה, עוד מעט ונגיע הביתה, אתראה עם החברים, שמזמן לא ראיתים, ואחיה באוירת העיירה הביתית והחמימה.

הקיץ היה חם מן הרגיל. בשעות היום לא ראית אנשים מסתובבים בשוק. מי שיכול היה להיפנות ולצאת אל הנהר מרצ'אנקה, עשה זאת ברצון. בקיץ זה, מעט היה מספר הקייטנים שבאו לעיירה. סכנת המלחמה רחפה באויר, ואנשים לא מיהרו לצאת מן העיר. מרכז חיי החברה בעיירה היה בית הספריה, בו שכן סניף „החלוץ־הצעיר", תנועת הנוער היחידה שפעלה באותו זמן בעיירה. השכבה שלנו, בני גילי, ילידי השנים 1921—1924 מנתה למעלה משלושים חברים. היינו בכושר פעולה חברתי ותרבותי, בכוח הארגון והליכוד, שצויין לא פעם לשבח על ידי המרכז. יש לרשום לזכרון את חלקו הרב של יוסקה סנז'ניק הי"ד, הרוח החיה והפעילה בתנועה. הוא היה ראש הועד מיום התארגנותנו עד לאותו יום מר ונמהר, כשבאו הרוסים וארזנו את ארכיוננו וקברנו אותו באחת הפינות של חצר הספריה. עלי, כגימנאזיסט, הוטלו בעיקר עבודות תרבותיות שונות, כגון ניהול שיחות, ערבי שאלות ותשובות, מסיבות, וכדומה.

עד היום אזכור את השאיפה לדעת של חברי, שחטטו והביאו לערבי שאלות ותשובות, מלים לועזיות קשות, „איזמים" מסובכים, שאני לא ידעתי פירושם, ונעזרתי במלון מיוחד שהיה בספריה.

פעולות „קרן קיימת" בעיירה נעשו על ידי החלוץ־הצעיר, וכמו כן הפצת עתונות ציונית וחלוצית ועוד.

פעולה חשובה ניהלנו בקרב הנוער הצעיר מאתנו, אלה שהיו בשנת 1939 בני 12—14. מספרם עלה על 50. כולם נערים ערים, תוססים, תאֵבי דעת וחיים. הסניף המה תמיד מקול שירתם וריקודם. באותו זמן פעל גם החוג הדראמאטי בעיירה. הרוח החיה בחוג זה היה מיכאל פולאק הי"ד, ו„הגווארדיה הישנה" של נאמני הבמה בעיירה: קארפוביץ, וילין, ווארמאן, פייבל שמרקוביץ, אידל וולופיאנסקי, חתנו של ש. ישור ז"ל,

ויבדל לחיים, לייבצ׳יק קופנס. קם דור חדש של בני נוער, אשר לאט לאט מצאו דרך אל הבמה ואל התפקידים החשובים. צריך היה לראות ולהתבונן באיזה להט חזרו על תפקידיהם, ואלה שלא השתתפו, עזרו בכל כוחם ויכלתם לאסוף רקוויזיט, להביא ריהוט, להתקין מקומות ישיבה וכד׳.

כל ההכנסה מההצגות היתה תמיד קודש לספריה, לרכישת ספרים חדשים בעברית ובאידיש.

אמנם גם בשטח זה לא חסרו סכסוכים ומחלוקות עיירתיות. היה בעיירה יהודי בעל כשרונות ובעל מרץ, שהעיירה היתה שטח פעולה צר מדי בשבילו. הוא הרחיב חנותו שבבית האבן, התחרה בסוחרים אחרים, ששנאוהו על כך, הכניס את האוטובוס הראשון לעיירה ורצה לחדור גם למוסדות העיירה. הוא בחר לו את ה„גמילות חסד" כמטרה ראשונה והשיג בו רוב. הוא נבחר ליו״ר, כשתומכיו העיקריים היו קרוביו ונתמכיו. מכאן רצה להרחיב השפעתו על ועד הקהל, על הספריה, הבנק וכד׳. כמובן, שנוצרו סיעות וחילופי דברים ומלחמות סביב אישיותו ופעולתו. בעיות אלו העסיקו בעיקר את המבוגרים, ואילו את הנוער רק בזה, שכדי להגדיל השפעתו, יסד אותו ב. חוג דראמאטי משלו, ובו הראה הוא עצמו כוח שחקני רב. נאמני הספריה הפריעו לו והתחרו בו. קנאת החוגים הרבתה אז הצגות נוספות, שהוסיפו ענין לחיי העיירה השקטים.

במחצית אוגוסט 1939 הביאו העתונים ידיעות מדאיגות ומבשרות רעה. מקלטי הראדיו המעטים, שהיו בעיירה הפכו מרכזי התקהלויות בערבים. והנה — האחד בספטמבר 1939. אשר יגורנו בא! — מלחמה! העיירה שינתה פניה בבת אחת. המילה „מלחמה" לא סרה משפתי האנשים. כולם התהלכו אחוזי דאגה וחרדה כאחד. קירות הבתים כוסו במודעות ענק על גיוס כללי. סיעות־סיעות טסו אוירוני הנאצים לכיוון וילנה. ראינו אותם יפה. הדי התפוצציות רחוקות הגיעו אלינו. מבתים רבים בוקעים בכי ומספד. יקיריהם צריכים לצאת ולהתגייס. הנה נפרד מהוריו יוסקה פיקלני, — הקרבן שהעיירה הקריבה במלחמה קצרה זאת. הנה הולך לו השקה פינון, זה הבחור שהדריך אותנו רבות ב„חלוץ הצעיר", הוא איבד אצבע במלחמה זאת, ונשבה אחר כך. התגייסו עוד רבים, למעלה מעשרים בחורים ואבות לילדים. לצבא הלכו גם פולנים וליטאים, ובכי הוריהם וקרוביהם, נוסף גם הוא לאווירה המדוכאה בעיירה.

הרדיו של ווארמאן, שעבר לגור בבית הסמוך לשלנו קולט הוראות לחיל האויר הפולני. שפה מוזרה, שפת הצופן, אבל מספיקה כדי להחריד את הלב. גם חיל־המצב האולקניקאי קיבל צו יציאה. הם באו בסך לתפילה חגיגית בכנסיה. אני עוד רואה כיום את הבעת הפנים של חיילים אלה. פנים רציניות ועצובות. קאפראל (רב״ט) צעיר לימים, רכוב על סוס יפה דוהר ומסובב את הטור, מזרז מפגרים ומעביר הוראות. הוא אולי הרוח החיה היחידה בכל הפלוגה, שהכרנוה לא פעם במסדרים החגיגיים, ובצעי׳דה היפה אל הכנסיה בימי חג ומועד.

העצבנות היא נחלת הכלל. הוראות ופקודות מופיעות זו אחר זו. יש לספק מספוא ויש לספק בשר. הספקים הצבאיים לוקחים כל מה שנחוץ להם. הנה באות גם הידיעות הראשונות מן החזית. העיר וסטרפלאַטה, אשר במסדרון הדאנציגאי, נפלה אחרי התנגדות נואשת. ביום א׳, הראשון למלחמה, מתקיימת תפילה חגיגית בכנסיה. רבים תולים דגלים ורב הבכי. גם היהודים מצטופפים ליד שער הכנסיה. הם מודאגים מאוד מהמצב. באותו לילה ראשון לא ישנה העיירה. הרופאה אירגנה קורס לעזרה ראשונה, ואנחנו הצעירים באנו אליה יום־יום ללמוד. המשטרה ציוותה לחפור תעלות בצורה זיגזאגית, והפקודה מבוצעת בחריצות. מרבים ללכת להתפלל בבית הכנסת. ביום השלישי למלחמה התחילו לדאוג לרכוש. הידיעות מבשרות, כי הגרמנים מתקדמים מהר. אבא ז״ל מתחיל לחפור מחסן תת קרקעי, כדי להסתיר בו סחורה ורכוש. כמוהו עושים אחרים. מיום ליום גובר המתח. הפולנים נסוגים לכיוון הגבול הליטאי מערבה. אולקניק, שתמיד היתה מחוץ לכל תנועה, הומה מתנועת צבא פולני נסוג. דרכם מובילה לאוראַני — לגבול הליטאי.

אכן, צחוק הגורל הוא. רק לפני זמן מה שאגו הפולנים בוילנה ובאולקניק, אל רידז־שמיגלי מפקדם: „המנהיג, הולך אותנו, קדימה לקובנה!" ועכשיו הם בעצמם פונים לשם. הראדיו מודיע שהצבא הרוסי חצה את הגבול המזרחי של פולין, כדי לשחרר את המחוזות המערביים של רוסיה.

אנדרלמוסיה גמורה. קציני צבא פולניים מחרימים כל מה שאפשר. הם תופסים ואוסרים את האַנטקה הנוצרי, הצלם הוותיק בעיירה, הנאשם בריגול. מספרים כל מיני מעשיות על „פולקסדויטשה" מרגלים. אכן, גם הוא במרגלים! הפולנים מרביצים לו מכות באמצע ככר השוק. בבתים רבים מרתיחים מים ומגישים תה לחיילים. יש ביניהם גם יהודים. חסר להם לפולנים מספוא לסוסים, והם מאיימים להצית את העיירה אם לא יספקו להם מזון. משתדלים עד כמה שאפשר לספק את הנדרש. הצבא הרוסי מתקרב ובא.

המפקדה של משטרת אולקניק מוכנה לפינוי. היא מזמינה נציגי הקהילה היהודית. הקומאנדאנט אינו מסתיר דבר. הוא אומר: „הלילה או מחר יגיעו הסובייטים. אנחנו יוצאים מיד. אם לא תקבלו נשק ולא תדאגו לשמירה יפרצו מהומות". מתארגנת שמירה בהתנדבות. אני בין השומרים, בני הבית פוחדים מהרובה הארוך שקבלתי, רובה בלי חגורה. קיבלתי

3 כדורים בכיס. מעולם לא הטענתי רובה, ולא ידעתי כיצד להשתמש בכדורים, אבל נעים היה לי ללטפו. (אחר כך התפארתי בפני חברי בגימנסיה על ליל שמירה זה). חברי לשמירה היה משה גולדמאן ז״ל. הקפנו את העיירה פעמים רבות. החלטנו בינינו, שאם נרגיש ברוסים הבאים נסתיר את הנשק, שלא יאשימונו במרד...

הלילה עבר בשקט. המשמרות שלנו התחלפו כל שעתיים עד אור הבוקר. יום המחרת היה מלא צפיה. היו אלה ימיו האחרונים של חודש אלול. חג ראש השנה קרב ובא. מי יודע מה תביא אתה שנה חדשה זאת, שנת ת״ש. חרדת הימים הנוראים, ימי הרת עולם, מלאו חלל העיירה. מי הם הרוסים? מה יביאו אתם? איך יתייחסו אלינו? מה יהיה על בית הכנסת? הספריה? בית הספר וכו׳? שאלות נוקבות וגורליות עלו ריחפו בחלל, אבל פחדו לשאול ולדבר עליהן. בין יהודי העיירה הופיעו לפתע פנים חדשות, מעטות, אבל מחייכות ושמחות. אלה מבני העיירה שחיכו באמת ובתמים ל ה ם...

באותו יום, בשעה 5 לפנות ערב, הגיעו לפתע, מבלי שירגישו בהם, 2 משוריינים קלים באו מצד תחנת הרכבת. הם עברו ביעף דרך „פודקלשטור״ (מאחורי הכנסיה), ועצרו באמצע השוק בחריקה. הצריחים נפתחו ושני קצינים צעירים קפצו מהם בקריאת „זדראווסטוויטה טוואָרישצ׳י״ — „שלום חברים״ — בפיהם. הילדים, לראשונה, ואחריהם מבוגרים, הקיפו אותם. הופיע החתנה של פייגה־ליבע די־בעקערקע, זו, שהתפרנסה בקושי כל חייה ולא פעם נהנתה ממתן בסתר, והוא צועק בקול ברחוב: „יחי החבר סטאלין!״ — ומתנשק אתם... אנחנו עומדים נדהמים ומסתכלים עליו בפחד מהול בתמהון. החיילים הרוסיים מבטיחים שהצבא יופיע בעוד יום־יומיים. הם מצווים להמשיך בשמירה ומסתלקים.

חיי העיירה מתנהלים בסימן של ציפיה מעוצבנת. ראש השנה ת״ש. בית הכנסת מלא מפה אל פה. הנוער אינו קשוב, העינים מופנות מדי פעם לכיוון הגשר. משם יגיעו, אבל מתי? גמרו קריאת התורה ומתכוננים למוסף, והנה פושטת שמועה חיש מהר, שטור צבא גדול, כולל תותחים וטאנקים, נמצא כבר בקצה העיר, עוד מעט ויגיע לשוק. בית הכנסת מתרוקן. נוער ובעלי בתים סקרנים יוצאים לשוק. הנה הם הגיעו לכיכר השוק ונעצרו. חיילים צעירים לבושים סגינים אפורים פשוטים. אין להבדיל בין קצין לחייל. כולם אדיבים ומנומסים. רבים ביניהם היהודים, דוברי אידיש. אנחנו נכנסים אתם בשיחה, אנו מדברים רוסית רצוצה ואידיש. בפיהם בשורת השיחרור. הם שחררו אותנו, וזה נכון. הגרמנים כבר הגיעו עד ביאליסטוק, ואימת הרוצח הנאצי חלפה בינתיים. אנחנו שמחים במשחררים ומכבדים אותם בכיבוד קל. אחדים מאתנו עושים אפילו אתם עסקים קלים. אצל אחד מאתנו שעון שאינו מצטיין בדייקנות, הוא עלה לו 16 זלוטי והוא מוכרו ב־20 רובל. וכך באו ימים מלאי חוויות וגדושי מאורעות. הרוסים באו אלינו באמצע ספטמבר ואילו העברת האיזור לליטא בוצעה בסוף אוקטובר. היה זה חודש של שכרון בקבלת המשטר החדש. כל ערב הוצגו סרטים בכיכר השוק, מסרטי המהפכה. שירי לכת רוסיים התחבבו עלינו ושרנו אותם ברצון. החיילים, שעברו באלפיהם דרך העיירה לכיוון הגבול הליטאי, פשטו על מלאי הסחורות שבחנויות. אני זוכר שאצלנו קנה קצין אפסנאי את כל מנורות הנפט, העששיות והפמוטים, שזה זמן רב התייאשנו מלמכרם. הם קנו הכל, מבלי לעמוד על המקח ומבלי לבדוק את הטיב. עד מהרה עמדו על כך בעלי החנויות והחלו להסתיר את הסחורות. כבר לא שמחו כל כך לקונים, השתדלו לסגור את החנות או „שכחו״ לפתוח אותה. בימים אלה לא חסרו אספות עם, נאומים מלאי התלהבות והבטחות, חגיגות והופעות אמנותיות מבין החיילים. במחצית אוקטובר כבר לא הכחישו, שאיזור וילנה ובעיקר הנפה הטרוקאית, תעבור לרשות ליטא העצמאית, על סמך איזה הסכם, שהיה קיים בין הממשלה הסובייטית ובין ממשלת המהפכה הליטאית בשנת 1919. התכוננתי לחזור לוילנה, כדי להמשיך חוק לימודי בגימנסיה. חזרתי ברצון. ידעתי שאימת הפולנית חלפה, ליטאית יהיה לי קל יותר ללמוד, כי אזני היתה רגילה לשפה, ואף ידעתי במקצת להשתמש בה. ימים אחדים לפני כניסתו של הצבא הליטאי, עברתי לוילנה להמשך לימודי.

★

כאמור, היו בעיירה רבים שהצבא האדום עורר בהם התרגשות עצומה ותקוות רבות. אלה שעד עתה לא התבלטו ועבדו בבית החרושת בסולצ׳ה או במקומות אחרים, נוער שלא ראה לפניו עתיד במשטר הקיים, תלה תקוות רבות במשטר החדש. העברת האיזור שוב למדינה לא־סוציאליסטית דיכאה אותם מאוד, אולם עד כדי עזיבת המקום לא הגיעו. בקנאה דיברו על ראַדון או לידה שנשארו בבילורוסיה, אבל לעומתם התעוררו מחדש חברי תנועת הנוער שלנו „החלוץ־הצעיר״ והמבוגרים שבעיירה, בעלי העסקים והחנויות ונאמני בית הכנסת, שראו נס מן השמים במעבר לליטא. הצבא הליטאי, מלא גאווה, התקדם לקראת וילנה בטורים אחדים. אחת הזרועות של טור זה התקדמה בדרך: אוליטה — ורנה (אוראן) — אולקניק — וילנה.

היה זה חלק מ„גדוד הזאבים״, יחידה מפוארת של הצבא הליטאי, שמפקדה היה אחר כך גנראל ידוע בצבא האדום בזמן מלחמת העולם השניה. בזמן חנייתם

באולקניק, השתכרו כנראה אחדים מהם, או מבני הכפרים הסמוכים, זרקו אבנים לחלונות של יהודים. אבנים אלה פעלו כך על קבוצה נכבדה של בני עיירתנו, שקמו למחרת ועזבו את העיירה בדרך לכוון האיזור הרוסי. היו ביניהם האחים סגאלוב, מיכאל פולאק, הירש מארק, משפחת קופנס, האחים בלון ואחרים.

בינתיים החלו לחזור אחד־אחד מגוייסי הצבא הפולני. עייפים, רצוצים ומבויישים חזרו. אבל היו גם כאלה שלא חזרו. משפחת פיקלני, דואגת מזוג לבנה בכורה יוסף. האב אינו נח ואינו שקט. הוא נוסע, שואל וחוקר, שולח מכתבים, ומקבל תשובות מתחמקות. העיירה משתתפת בכאב המשפחה ומשתדלת לנחמה.

מפעל כביר, פדיון שבויים והגשת עזרה להם, נעשה מרכז הפעולה הציבורית בעיירה. מושג חדש הופיע: „סטאַלאַג" (קיצור של סולדאטן־לאַגער), מספר זה או אחר. חיילים יהודיים נלקחו בשבי על ידי הגרמנים, והם זועקים לעזרה, רעבים ללחם, וצמאים למלה טובה. על פי הסכם מיוחד בין גרמניה הנאצית ובין ממשלת ליטא, מותר היה לכל משפחה לשלוח חבילה לשבוי. בעיירה מתארגן ועד ציבורי, שבראשו עומדים סבי עה"ש ר' חיים כהן, ר' יוסף לוין („יאָסל דעם רב'ס") חתן הרב. הזרוע המבצעת, האוספת מזון, בעיקר צנימים ונקניק, הם פעילי „החלוץ הצעיר", יוסקה סנז'ניק, אני, אליהו קרבן ואחרים. העבודה הקדושה הזאת דוחה כל עבודה אחרת. אנחנו עוברים מבית לבית ומתרימים. בעיקר אנו מעוניינים במזון שאינו מתקלקל. התנור הגדול שבבית מיזרוצקי, עומד תמיד לרשותנו. ביתו של ר' אליהו בורמאן, על יד הדואר, הוא מקום האריזה. שם כותבים כתובות, לפי רשימה שהביאו מוילנה. אין בית שאינו שותף לפעולה זאת. מגיעות גלויות תודה מהשבויים, ואנחנו גאים על כך. מבני העיירה, יש רק אחד, הרשקה פינון, השבוי ב„סטאלאג". הוא ישתחרר בקרוב על פי הסכם מיוחד. פעולה זאת חיסלה במחי יד כל הסכסוכים שהיו לנו עד כה עם יאָסל דעם רב'ס ואחרים, שראו בנו פורצי גדר ועוכרי ישראל. הם לא תרמו לקק"ל והפריעו לפעולה הציונית בעיירה, אולם אהבת ישראל קרבה אותנו סוף־סוף, ואיני זוכר ימים של סיפוק, טובים יותר מאותם ימים, ימי משלוח החבילות לשבויינו.

תקופת שלטון הליטאים באולקניק ארכה מסוף אוקטובר 1939 עד סוף יוני 1940, כלומר פחות משנה. באותה שנה שימשה ליטא ארץ מקלט לרבבות פליטים יהודיים, שקיוו למצוא בה מחסה, וממנה להגר לחו"ל. נוסדו ועדי עזרה והצלה, ואף על פי שהעיירה לא שימשה (כאיישישוק, למשל) מקום לגניבת גבול, בכל זאת תמכו בפליטים, בכסף ובמזון ככל שהיד השיגה. המצב הכלכלי בעיירה שופר. הליטאים התיחסו ליהודים באהדה וכילו חמתם בפולנים, בעיקר בפקידים, שחלק מהם פוטרו מתפקידיהם. החיים שקטו כרגיל והמוסדות פעלו כמקודם. „החלוץ הצעיר", הספריה, הבאנק ו„גמי־לות חסד", בית הכנסת וועד הקהל, ובית הספר המשיכו בפעולתם. החיים חזרו למסלולם הרגיל.

מעבר לגבול הרוסי החלו להגיע מכתבים בלתי־מעודדים. לא היתה להם סיבה להיות מאושרים. רבים מהם נפוצו למרחקים, למאגניטוגורסק ולערי אורַאל אחרות.

בשבילי שוב נפתח פתח להמשיך חוק לימודי באוניברסיטה. במשרד הארצישראלי, שברחוב פוהוּ־לאנקה בוילנה סודרו בשבילי כל הניירות. יחד אתי עמדו לצאת עוד מספר חברים לכיתה. הליטאים, השליטים החדשים, השתדלו לשוות לעצמם חשיבות. שמרו על הסדר והקפידו על נקיון. בוילנה התלוצצו רבות על חשבון השפה החדשה, אבל בגימנסיה למדנוה. בעיר נוצרו חוגים לרכישת השפה. בני אולקניק שלמדו בוילנה היו „ידענים" בליטאית. הם תירגמו ופיטפטו ליטאית כפרית מסורסת. כך חלפה השנה, שנת הלימודים ת"ש, 1940.

בבחינות הבגרות, בגימנסיה העברית „תרבות" בוילנה, באו בוחנים ליטאים. המורה להיסטוריה, ד"ר הלר ז"ל ידע שאני הנני בן אולקניק, והוא רצה לגרום נחת רוח לבוחן הליטאי ולי כאחד. הוא שאלני: מה ידוע לי על המלחמה ליד אולקניק בשנת 1700. ענין זה היה נהיר לי, כי דיברנו על כך בכיתה. אני סיפרתי על הקרב בין בית סאפיה לבית ראדזיוויל וזכיתי להערכה טובה מאוד בהיסטוריה. גם בליטאית הייתי המומחה והיועץ לחברי.

מבחני הגמר כבר מאחורינו — מסיבת הגמר נקבעה לסוף יוני. הצטלמנו, ואני שוב, כאשתקד, מתכונן לבוא הביתה כדי להתכונן ליציאה לארץ ישראל, לאוניבר־סיטה העברית. אני מזמין כרכרה ונוסע בלווית דודתי, פרידל מאלצמאן ז"ל לאוז'ושקובה, כדי לעלות על אוטו־בוס ולנסוע הביתה. ליד ההאָלץ־מארק, (שוק העצים), רחוב זולנה, מול בית הספר העברי „תרבות" ע"ש ד"ר אפשטיין, התקהל קהל. מישהו העלה דגל אדום, מישהו צועק „יחי!" שרים את ה„אינטרנאציונאל". מה קרה? הרי האחד במאי מאחורינו! — חששות כבדים לוונו בדרך לאוטובוס. משהו כאן מתקרב, אבל מה? האוטו זז. שוב אותם נוסעים קבועים כמתמיד. כולם מדברים על ההפגנה האחרונה. האוטו שלנו יצא מוילנה בדרך לכביש הראשי, שם מתברר לנו הכל. טורים־טורים של צבא רוסי, שכל השנה לא חרג ממחנותיו בליטא, יצא „לשחרר" את העמים הפרו־באלטיים. חסל סדר ליטא העצמאית. מספרים על סמטונה, הנשיא, שברח לגרמניה. על מפקד הצבא שנאסר, על ממשלת עם שהתארגנה כדי לקבל פני הרוסים.

באנו לעיירה עם המשטר החדש שהחל בו ביום. מה שונה היה קיץ 1940 מקיץ 1939. שוב נכנס צבא רוסי לעיירה, אבל הפעם בלי תופים ובלי מחולות. התחילה תקופה חדשה לעיירה — יולי 1940 — יולי 1941 — שנת השלטון הסובייטי באולקניק.

משטר חדש זה העלה מספר דמויות לראשות המוסדות בעיירה. הראש והראשון בהם היה גירבלובסקי, גוי, שכל חייו עבד כ„פאָסער" בכריתת עצים ביערות, בעל קומה בינונית, רחב כתפיים ונעים הליכות, חבר המפלגה הקומוניסטית במחתרת. הוא ריכז בידיו את משרד יו"ר המועצה המקומית, מפקד המשטרה ומזכיר המפלגה. היה לו כוח דיבור, שלא ניצלו שנים רבות, ועתה ניתנה לו האפשרות לנאום כל שבוע נאומים חוצבי להבות אש מעל הגזוזטרה של בית ברקובסקי. חברו לעבודה ביערות היה חיים גולדמאן ז"ל. בזכותו ובהמלצתו נבחר חיים למועצה, והיה בר סמכא בעניינים רבים. דמות נוספת של פעיל באותה תקופה היה גוי מליפוני החדשה, יאַשק שמו, שגם הוא היה חבר המפלגה מקודם והיה מקובל על האכרים שבסביבה בנועם הליכותיו ובשפתו השנונה. בשטח ארגון הנוער צץ ועלה לפתע כוכבו של מוטקה מאַרק. ראוי הוא שנקדיש לו מספר שורות.

מוטקה מארק, בנו הבכור של ר' אהרן מארק, יהודי מכובד ותלמיד חכם, נולד בשנת 1919, תיכף אחרי מלחמת העולם הראשונה. גיל זה לא היה מיוצג בשכבות הגילאים בעיירה כהלכה. בעשר השנים האחרונות שלפני המלחמה היו חבריו של מוטקה, וגם הוא בתוכם, כשכבת ביניים בין המבוגרים מהם, שהיוו את סניף „החלוץ" בעיירה ומלאו בה תפקידים חברתיים חשובים — ובין גילאי 23—1922, הגיל שלנו, שהופיעו ב„חלוץ־הצעיר" וכחניכי הגדולים. הם, מוטקה וחבריו, לא נתקבלו ב„החלוץ" ולא היה זה לכבודם להצטרף אלינו, לכן היה הוא בשעתו המארגן, המפקד והכל־יכול של סניף „ביתר" בעיירה. היתה זאת כעין תגובה טבעית להרגשותיהם. ב„ביתר" היו אז לא יותר מ־10—15 בני גילו, כשמשה מאירוביץ, המבוגר מהם, משמש להם מדריך ופטרון. זכורים לי היטב הסכסוכים אתם, ההפרעות ההדדיות סביב הבעלות על ה„מועדון" בבית הספריה, על התורנות ועל זכויות שונות בחיים הציבוריים של הנוער. מוטקה רכש לו ידיעות בדרכים שונות. הוא היה בוילנה, למד קצת, והופעתו היתה תמיד אומרת כבוד, עד אשר בשנים האחרונות, בגלל מצב כלכלי רע בבית, נקלע לסולצה כפועל בבית החרושת. שם הוא הושפע על ידי מישהו ובעיירה החלו להתלחש על נטיותיו השמאליות. סיפרו עליו שהוא מארגן פועלים, שהוא חבר במפלגה הקומוניסטית, אבל היו אלה רק בגדר שמועות בלבד, הוא נחקר גם על ידי המשטרה במקום. עם בוא הרוסים גילה מיד פרצופו, והעמד בראש ה„קומסומול" בעיירה.

זכור לי אותו יום, בראשית הקיץ 1940, כשמוילנה הגיע מרכז נוער קומוניסטי וקרא לאסיפת נוער כללית באולם מכבי האש. כאמור, היינו כולנו חברים ב„החלוץ־הצעיר" מזה שנים, חלק מאתנו היה בהכשרה וידענו שמעתה נצטרך להעלים פעולתנו הציונית. את כל הארכיון שלנו, רשימות חברים, חותמות, ז'טונים וספרות תנועתית ארזנו בארגז עץ, ובערב, בימים הראשונים למשטר החדש, קברנו הכל בקרבת בית הספריה.

הופענו כאיש אחד לאותה אסיפה. מכל צעירי העיירה היה רק מוטקה שישב בראש, ומכל צעירי הגויים בעיירה, היה רק אחד. האולם היה מלא נוער משלנו. הוגד לנו, שחובה להירשם, כי מי שיסרב ייחשב כאוייב המשטר החדש. ליד הדלת העמד שולחן קטן וכל אחד מאתנו חתם שמו. מאותו יום ואילך נקראנו „קומסומול". הוטל עלינו תפקיד חשוב ביותר והוא: לעזור לשלטונות העיירה בביצוע רישום הרכוש של בעלי החנויות. החוק קבע, שכל חנות שערך הסחורה שלה עולה על 15 אלף רובל, תולאם ותועבר לרשות המדינה. התחלקנו לחוליות ורשמנו הכל. עשינו מלאכתנו באי־רצון גלוי. עודני זוכר את מבע פניו של ננס, חנווני עני בכיכר השוק, שבקושי הוציא לחמו מחנותו ב„קרעטשמא", המטה לנפול. אף הוא בין הנבדקים. היה זה לעג לרש!

גם בביתנו, בחנות הברזל של סבי, ר' חיים כהן. רשמו. אבי, ע"ה, הספיק קודם לכן להסתיר אי־אלה סחורות; אבל מסתבר שבינתיים לא היתה סכנת ההלאמה נשקפת לנו. בסך הכל הגענו לשנים עשר אלף רובל, אבל החנויות של ברקובסקי, לייזר ווארמאן ור' גד זאַנדמאַן, עלו על מכסת הסכום הנ"ל והולאמו. ר' גד'ל הורחק מן החנות ומחלק מדירתו. השאירו לו ולמשפחתו את עליית הגג ועוד חלק מחדריו. ווארמאן קיבל את ההלאמה בשקט, הוא הרי תמיד חלם על צדק חברתי שיופיע. הוא עשה מאמצים להיראות בן ברית ואוהד. רצה להיבחר למועצה המקומית ונכשל, אבל נשאר פעיל בחיי החברה. הוא אף נשאר כפקיד מוכר (זבן) בחנותו. רק ביתו של שלמה בראז ז"ל, שהוא קנה אותו לפני המלחמה להרחבת עסקו, נשאר בידיו.

המרכז לכל עניני המסחר בעיירה עבר לצרכניה. זו, שקודם הוקמה על ידי האנטישמים לגזול פרנסת יהודי העיירה, גזלה עכשיו פרנסת בעלי החנויות שטרם הולאמו. אופייני הדבר, שדוקא אלה שהיו יחד עם מוטקה מארק פעם בבית"ר, נעשו פעילי הזרוע המבצעת של השלטונות החדשים ומשתפי הפעולה הנאמנים ביותר. נשתנו העתים ונשתנו גם המושגים על יחוס וכבוד. בעלי בתים מכובדים ראו עצמם נקלים

לעומת צעירים שעלו. בית הכנסת נתרוקן מצעירים, ותוגה עמוקה היתה נסוכה על פני סבי ר' חיים כהן ע"ה והדומים לו. בשביל סבי היה הסדר החדש מכה קשה ביותר, ששללה ממנו את שמחת החיים. אדם, שכל ימי חייו עסק בצרכי ציבור באמונה, מיוצג כמעט בכל המוסדות, בועד הקהל, בגמינה, גזבר כבוד של מכבי האש, מנהל הבאנק, חברת ש"ס, זקן הכהנים ועוד, — נשאר לפתע מחוץ לכל פעולה ציבורית שהיא, פרט לחברה ש"ס. דומה, שבכלל לא הצטער על אבדן הרכוש, כמו שהצטער על סגירת הבאנק. ילד טיפוחיו משך 40 שנה. הוא לא דיבר על כך, אבל ראינו שבריאותו מתרופפת ומרצו דועך. „פרולטארים" של ממש לא היו בעיירה, פרט למעטים שעבדו בבית החרושת בסולצה, ואילו הרצון להקרא „פועל" פעם בלבות רבים. היה זה חיים גולדמאן, שיזם ארגון של בעלי עגלות, אשר יובילו את הקארטון מסולצה לתחנת הרכבת ואת קורות העץ מהיערות לבית החרושת. ארגון כזה („ארטל" בלע"ז) יתן לאזרחים כגון אבי ז"ל, ודומים לו, אפשרות לעזוב את החנות ולעסוק בעבודה פרודוקטיבית ומכובדת („א בעל-עגלה"!).

בביתנו ישבו ימים רבים על מדוכת עתידי. כל החלומות על ירושלים נגוזו. צריך היה למצוא איזה מוצא חדש. האוניברסיטה הוילנאית פתחה שעריה בפני כל אלה שרצו ללמוד אם הם מבני מעמד הפועלים. אבי החליט לקנות סוס ועגלה, להירשם לארגון מובילי הקרטון, כדי לתת לי את ההכשר הסוציאלי הדרוש לי להתקבל לאוניברסיטה. וכך עשה. עבודה זאת היתה למעלה מכוחותיו, אבל הוא משך בעול כל אותה שנה, עד יום פרוץ המלחמה הגדולה. ואני, בזכות האב הפרולטארי, זכיתי להתקבל בכבוד לאוניברסיטה, קיבלתי סטיפנדיה של 2000 רובל לחדש — סכום שהספיק לי למעלה מן המשוער, ובעיקר זכיתי לחדר בבית הסטודנטים המפואר בוילנה.

ארגון המובילים היה באמת אחד המסודרים ביותר בעיירה. משרדו היה בביתו של חיים גולדמאן, וכל ערב אפשר היה לראות שם את ה„וואַזאַקס" (מסיעי עצים) מתאספים. היו עוד „ארטלים" של בעלי מלאכה ואחרים.

המשטר החדש הביא בכל זאת מספר שינויים חיוביים בעיירה. עודני זוכר את עצמי כ„גימנאזיסט" יחיד מזה שנים אחדות. (למדו אתי יחד ליבלה כץ וליבלה בורמאן) ואילו באותו קיץ, בסופו, קמו עשרות בני נוער ונסעו העיירה ללמוד. אחותי, שרה-חנה'לה בת ה־12 וחבריה וחברותיה (כ־15 במספר), הגיעו לוילנה ונתקבלו לגימנסיות שונות, לטכניון, לבתי־ספר מקצועיים. חברי, יוסקה סנז'ניק, אליהו קרבן, בינוש מושצ'ניק, למדו ועבדו בוילנה, ועוד ועוד. הרצון ללמוד, להשתלם, ובעיקר האפשרויות שנפתחו בפניהם, השכיחו באותה שנה את כל הענינים האחרים.

מן המאורעות החשובים של אותה שנה, כדאי להזכיר את משפט הראווה נגד גודל זאַנדמאַן ז"ל, בפסח תש"א. מישהו הלשין עליו שהוא הסתיר חלק מסחורותיו, בעיקר בדים, בקיר כפול שבחנותו. בכלל יש לציין שההלשנה, דבר שקודם כמעט שלא נשמע בעיירה, הפכה לדבר שבאפנה. ובפרט אם ההלשנה היתה מכוונת נגד הבורגנים לשעבר. וכך פרצו ביום בהיר אחד, שוטרי העיירה, וביניהם אחדים מאחינו בני ישראל, לחנותו ולביתו הפרטי של זאַנדמאַן, וניגשו ישר לקיר הנכון, פרצו אותו ומצאו מחסן סתר של סחורות. חשכו עיניו של ר' גד'ל. הסבריו, שמחסן זה מכוון היה נגד הסכנה הנאצית לשעבר ומאז נשכח ממנו — לא הועילו. הוא נאסר ונקבע לו מועד למשפט. בדרך כלל היו מעבירים את בעלי הדין לטרוקי המחוז, או לוילנה, אבל הפעם רצו במשפט ראווה ולכך קבעו, למען ישמעו ויראו, את המשפט בחול המועד של פסח, בבית הגדול של פוקאמונסקי. עודני זוכר את האולם הגדוש יהודים וגויים כאחד, את פניו החיוורות של ר' גד'ל ז"ל, את אשתו ובתו שעודדוהו, ואת זעקת השבר שפרצה מפי בתו, כשפסקו לו 10 שנים.

אף אחד מהנאספים שם לא שיער אז, שדוקא הוא, הזקן הנאשם, יטולטל אלפי ק"מ ויעבור שבעָה מדורי גהינום של בתי סוהר וגלות, אבל יזכה להגיע לארץ ולמות מות ישרים על אדמת ארצנו המשוחררת.

רבים, רבים היו אז בוחרים להלוות אליו ולסיים חייהם כמוהו, לו ידעו את הצפוי להם בעוד חדשים אחדים. אבל אז הרבינו לשיר את הפזמון: „יעסלי זאַווטרה וואַינה" — („אם מחר תפרוץ המלחמה") — ולא חשבנו שהיא באמת כל כך קרובה, ממש „זאוו־טרה"!

הספריה וחבר נאמניה הוסיפו לפעול משך כל השנה. בשבוע הראשון למשטר הסובייטי התקיימה ישיבה חשובה מאוד של הנהלת הספריה בהשתתפות לייזר ווארמאן, בנימין פרבר, פייבל שמרקוביץ, שיינקע בוטרימוביץ, יוסקה סנז'ניק, אני ועוד אחדים. על סדר היום עמד ענין אחד ויחיד: מיון הספרים וגניזת כל „הטרף־פסול". הייתי צעיר, אבל עוד זכרתי את הוויכוחים שהיו לפני 10 שנים ויותר: מה לקנות: עברית או אידיש, ואיך לחלק את התקציב? והנה עתה עלה הכורת על 80% מהספרים. הארונות נפתחו. ארונות עץ חדשים, שמהצגות רבות, מחגיגות ונשפים, מימנו את בנייתם. הספרים כאילו הפגינו את ערכם העצמי, כאילו אומרים: „מי שמכם לשפוט אותנו". כרכי „התקופה" הרבים שתפסו 2 שורות ארוכות בארון, כתבי הרצל ובורוכוב (כמה פעמים הוא שימש לי ספר־עזר להכנת שיחותי ב„החלוץ הצעיר" ובעיקר

ה„פלאַטפורם״ שלו) ועוד. והנה ספרים שבספק: „באש ובחרב״ — טוב או לא טוב? והנה „חיי״ של טרוצקי. כמה טוב שאין כאן ויכוח. וספרי הילדים המקוריים והמתורגמים. מי לחיים ומי למוות: יותר למוות מאשר לחיים — אבל הלא הספריה תישאר. ימשיכו לקרוא, ומי יודע מה יולד יום? הרי מאותו יום של האחד בספטמבר 1939 התחלפו הפולנים ברוסים, הרוסים בליטאים, ועכשיו שוב הרוסים. מחליטים לקנות ספרי יידיש חדשים מהוצאת „עמעס״. אני משמש כעין נציג הספריה בוילנה. סומכים עלי, כי הרי במילא לא אוכל לטעות במבחר. כל ה„יש״ — הוא מותר, וכל שאינו מותר — אינו קיים. קנינו ספרים רבים, בעיקר מתורגמים, ועד שהעברתי את הספרים, קראתי אחדים מהם. לא היינו רגילים לאידיש כזאת ולכתיב כזה. ספרים באורטוגרפיה אידיש כזאת לא היו מוצאים מקום בארונות הספריה הקודמת, אבל עכשיו מותר; וייתכן שעוד נלמד חוקי הכתיבה החדשה של „נח מיט זיבן גרייזן״.

סיפורי מתקרב לקיצו. בודאי שלא סיפרתי הכל, כי לא יכולתי לראות ולהקיף הכל, וחלק מזה שראיתי וחייתי נשכח ממני. והמעטים שזכו ונשארו בחיים בודאי ישלימו. בפסח 1941 הייתי בפעם האחרונה בעיירה. ערכנו סדר כהלכתו וחשבנו כי „כן נזכה לעשותו״ — לא זכיתי מאז לראות את משפחתי. חיכו לבואי בקיץ, כבכל שנה, הפעם כבר לא כגימנאזיסט אלא כסטודנט האוניברסיטה הוילנאית. עברו חדשי אפריל ומאי, שנת הלימודים בבתי הספר התיכוניים נסתיימה. אחותי וחבריה וחברותיה בני גילה סיימו חוק לימודיהם ב„חמישית״ וחזרו לעיירה, ואילו אני עוד נשארתי לשבוע ימים, למסור בחינה אחרונה ב„תולדות המזרח הקרוב״. התראיתי עם חברי וחזרתי ללימודים, כשלפתע נשמעו צופרי האזעקה.

ידענו על תמרוני הגנה נגד־אווירית, שעמדו להיערך באותו יום, אבל תיכף לאחר מכן שמענו קולות של טרטור אוירונים ופצצות נופלות. היה זה היום הראשון למלחמה והתחלת החורבן הגדול שפקד את עיירתנו ואת כל העולם כולו. עוד באותו יום פגשתי את יוסקה סנז׳ניק ואליהו קרבן, שהציעו לי לחזור ברגל לאולקניק. סירבתי. לא האמנתי שהסכנה כל כך קרובה. הם הלכו ברגל וכבר לא חזרו משם. אני חזרתי לפנימיה. הסטודנטים הליטאים מוכנים לטרוף אותנו חיים. אנו מחליטים לברוח מזרחה, לרוסיה. אני מצטרף אל הזרם הגדול של הבורחים, מתרחק בכוון הפוך מהבית, מהמשפחה, מהעיירה, ונודד לקראת הבלתי ידוע. מאותו יום, ה־23 ביולי 1941, שעזבתי את וילנה ועד ליום בתחילת יוני 1945, כשנכנסתי בחיל הדיוויזיה הליטאית אל וילנה המשוחררת, לא חדל הלב לקוות שעוד אזכה לראות פני אמי היקרה, לנשק לאחותי ולאבי ולהכנס לביתי.

חזרתי אחרי 4 שנות מלחמה. אל עיירתי ההרוסה והשוממה והתהלכתי בין חורבותיה. לא השתדלתי להסתיר דמעותי. אין עוד אולקניק. אין מה לעשות כאן, בעיירה, יש לברוח! לברוח מכאן! הוי, לו יכולתי להוסיף ולהרוס את המעט שנשאר! הנה האכרים, יום שוק היה, והם באו כבימים ימימה. הכנסיה עומדת על תילה וחולשת על השממה שמסביב. הגויים שקטים, שלווים ושבעים וכאילו לא קרה כלום. הרוצחים מסתכלים בי כבעל מי שבא מעולם אחר. יש מתלחשים ואומרים: הירשקוביני סונא׳ס — בנה של אשת הירשל, ופוחדים לגשת. אחד מהם, פולני שהכרתיו, מרהיב עוז, ניגש אלי, מספר על קרבנות הפולנים שנפלו מידי הליטאים, הוא מציע לשתות י״ש. אני עוזב אותו לנפשו. אחר כך נפגשתי עם השרידים המעטים שהתחילו להתלקט. כולם בדעה: צריך לברוח מכאן, לעזוב הכל, ולהגיע למחוז תקוותינו מאז ומתמיד — לארץ ישראל.

יוסף מלצמן

מאסרם של חמשת הראשונים

כשנכנסו הרוסים לאולקניק, בספטמבר 1939, הלאימו את בית החרושת לקרטון, שהיה שייך לשאסקין־בונימוביץ. המהנדס ומנהל בית החרושת יהושע לוין, אף על פי שנחשב ל„בורז׳וי״ ומנצל, נשאר על כנו, לפי דרישתם של הפועלים. כעבור זמן נשלח ללנינגראד ללמד את המהנדסים הצעירים בתעשיית הקרטון. שנתיים רצופות עבד בבית החרושת. באותו הזמן עבדו אחדים ממשכילי העיירה בבית החרושת, כדי לצאת ידי חובה של עבודה פרודוקטיבית. בין העובדים היה גם הירשל סנז׳ניק ובנימין פרבר.

4 ימים לפני פרוץ המלחמה, ביולי 1941, נשלח המהנדס לוין לקובנה בעסקי בית החרושת.

הנאצים באו על העיירה כחתף. ביום א׳ הפציצו את בסיסי הרוסים בוילנה, וכעבור יום נכנסו הטאנקים הגרמניים לעיירה ולבית החרושת. הפליטים היהודים מפולין התגוררו בשטח בית החרושת. אחד הגרמנים שבא למקום המריץ את האנשים לברוח, באמרו כי בדעת הגרמנים להשמיד את היהודים. שבוע אחרי פלישת הנאצים לעיירה, חזר המהנדס יהושע לוין מדרכו. למחרת היום התקיימה ישיבה של חמשת

מבחירי העיירה — ראשונים להשמדה



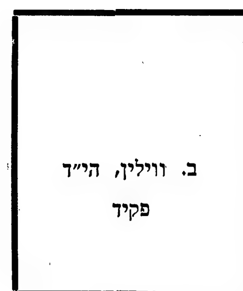
שייה לוין, הי״ד
מהנדס



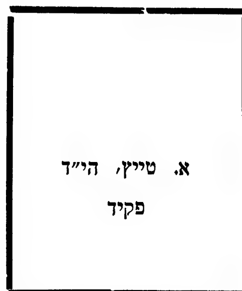
בנימין פרבר, הי״ד
מורה



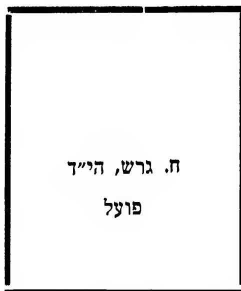
לעזער ווארמן, הי״ד
סוחר



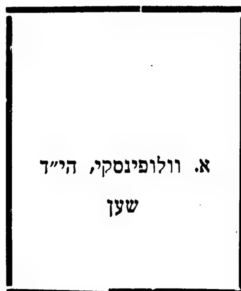
ב. ווילין, הי״ד
פקיד



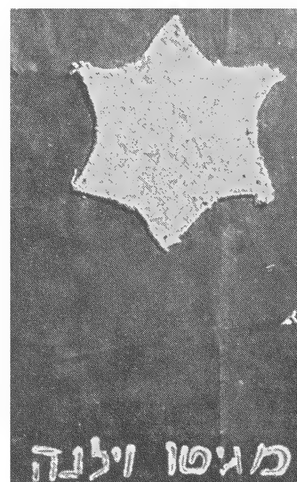
א. טייץ, הי״ד
פקיד



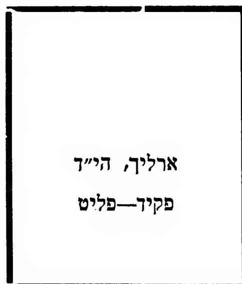
ח. גרש, הי״ד
פועל



א. וולופינסקי, הי״ד
שען



הטלאי הצהוב
של ק. פרבר



ארליך, הי״ד
פקיד—פליט



המספר של ק. פ—ר
מגיטו וילנה

המשכילים, באי כוח הנוער והצעירים, בנימין פרבר, אליעזר ווארמאן, אברהם טייץ, בן ציון וילין ויהושע לוין. הם דנו על ארגון הנוער, על בריחה ליערות, על נסיגה לאיישישוק וראדון, שהיו במחוז אחר. הרב המקומי התנגד לכך, שהמהנדס והנוער יעזבו את העיירה בעת צרה. בינתיים יצאו הגזירות. בבית שמרקוביץ ישבו בנות ותפרו את ה„מגיני דוד" הצהובים, שבני העיירה נצטוו לענוד על חזם. את המהנדס גרשו מהדירה, והוא עבר עם אשתו לגור בבית החרושת „הראשון" העזוב של סגאלוב. כנראה שהמהנדס איבאנובסקי, שעבד בבית החרושת בתקופת הבולשביקים, הלשין בפני הקומאנדאנט הליטאי, כי המהנדס לוין ועוד חמישה מצעירי העיירה הם קומוניסטים. באחת הישיבות נכנס ליטאי—שוטר ולקח את תעודותיהם של חמשת נציגי הנוער. אבלים חזרו לבתיהם ומשם נלקחו למאסר בבית הסוהר המקומי. 48 שעות היו כלואים. בני המשפחות מסרו את כספם וזהבם לקומאנדאנט כדי להצילם, אבל לא היה מושיע.

הושיבו אותם בעגלה, ובליווי משמר ליטאי הוסעו לטרוקי ומשם לוילנה. השוטרים היכו את בני משפחותיהם שרצו לגשת אליהם. נשי האסירים רצו ברגל אחרי המובלים למאסר בדרך לוילנה, מבלי להתחשב במכות השוטרים. נשי האסירים באו לוילנה לביתה של הגברת קוטלר, אמה של ניוטה לוין, ברחוב וינגלובה. זה חל בזמן ציד האנשים („חפונעס") בוילנה. הן התחילו להשתדל לשחררם מכלא לוקישקי, אבל עמלן עלה בתוהו. פולני אחד בא וסיפר, שראה אותם בדרך ללוקישקי. אשה ליטאית הבטיחה שתמורת שלמונים תשחררם. הם מסרו לה הרבה זהב, כסף ופנינים. הליטאית הביאה מכתבים כתובים בידי האסירים בלוקישקי. לפי דברי ניוטה, אם זכרונה אינו מטעה אותה, ישבו הנשים שלושה שבועות בביתה בוינגלובה. הליטאית התחמקה לבסוף עם כל הרכוש שקיבלה.

בינתיים העבירו את משפחת קוטלר לגיטו, והנשים חזרו לאולקניק. בגיטו הופיע „מאכער"— מתווך — וסיפר, ש־5 בני אולקניקי יושבים בתא סמוך לד"ר ליבו (ד"ר ליבו שהגיע לארץ בחודש אוקטובר 1958, אישר, שאמנם יום לפני מאסרו הובאו 5 בני אולקניק לתא הסמוך לתאו, הוא „נדבר" אתם דרך הקיר) ואפשר לשחררם תמורת סכום כסף גדול. עד שהספיקו להחזיר חלק מהרכוש, שהעבירו לאכרים, ולמכרו כדי לצבור את סכום הכסף שנחוץ היה לתת למתווך — כבר היה מאוחר. באחד הימים הוצאו להורג — כנראה בפונארי. יום לאחר הוצאתם להורג הובא סכום הכסף ללוקישקי, אבל כבר לא מצאו אותם, הי"ד. ד"ש אחרון מהם נמסר על ידי העשל בן יעקב אליעזר לוין הי"ד, כפי שהוא מסר בגיטו וילנה, בהיותו אסיר בבית הסוהר בלוקישקי. בנימין פרבר ישב בצינוק. דרך סורגי החלון של הצינוק הגיש לו 6 חתיכות סוכר כדי להחיותו. קלמן, אחיו, מספר, שמהגיטו נשלח גרמני הממונה על פלוגות עובדים יהודים, שבכוחו היה להוציא כל יהודי מלוקישקי לעבודה. הוא בא לבית הסוהר וקרא בשמותיהם של בנימין פרבר, יהושע לוין, ב"צ וילין ואחרים ולא קיבל תשובה. כנראה שבני העיירה אולקניק, האסירים הראשונים, היו מבודדים משאר האסירים. אכר בן כפר הסמוך לאולקניק, בשם ריזגל, שעלה לדרגת שוטר ורוצח בגיטו, סיפר ששלחו אותם למחנה הסגר. מישהו סיפר, שכאילו היו אי־שם במחנה והמיתום בירייה זמן קצר לפני השחרור.

(מפי ניוטה לווין, מכסיקו)

ש. פ—ר

סוחר ועסקן

לעזער ווארמאן, הי"ד

בסערת מלחמת העולם הראשונה התגלגל ובא מלודז' עיר מולדתו, משכונת העוני באלוט, כחייל וכשבוי לגרמניה ומשם לוילנה. רצה הגורל ונשא לאשה בת אולקניק מפשוטי העם, אבל אשה בעלת מרץ ותקיפה. לא שפר עליו חלקו בחיים, כי מאשתו הראשונה לא נולדו לו ילדים. הוא ידע להפעיל את בני ביתו ובתי הקרובים לו ביותר, וכך נהפך ביתו במשך שתי עשרות שנים למרכז תרבותי של הנוער הנוטה לחוגי העובדים — ל„שמאל".

העתון היומי והספר החדש מצאו מהלכים בביתו, לא היה מפעל תרבותי וחברתי בעיירה שלעזער לא השתתף בו. תמיד היה עסוק, ובין עיסקה לעיסקה, בין נסיעה אחת לעיר ובין השניה, מצא זמן ועניין לענות בעסקי תרבות.

מוקיר תלמידי חכמים ותומך בהם. ביתו פתוח לעניים ולעשירים. כשמתה עליו אשת נעוריו עובר עליו משבר קשה. הוא נצמד למשפחתו ונושא לאשה את בת אחי אשתו, ומקים זרע למשפחתו.

הוא היה המייסד של סניף „ווילביג" ומחדש את מפעל הספריה בעיירה. בשנים האחרונות התקרב לציונות וחלם על עליה לישראל.

בין הראשונים להשמדה היה, בין המנהיגים הרוחניים של העיירה נלקח למאסר לוילנה ולוקישקי ומשם לפונארי...

ש. פ—ר

חברי הטוב
בנימין פרבר, הי"ד

את בנימין פרבר הכרתי עוד משחר ילדותי. יחד למדנו ב„חדר" אצל ר' ישראל יעקב המלמד. יחד היינו לעתים קרובות יוצאים לחורשות ולשדות מן האוירה המחניקה של החדר ומידו החזקה של הרבי. חצר בית הוריו של בנימין, שהיתה סמוכה לחדר, שימשה לנו תחנה ראשונה לפגישותינו. באותן שנות ילדות של ה„חדר" כבר ניכרו בבנימין כשרונות מיוחדים. הלימודים אמנם לא משכו כל כך את לבו, אבל הוא לא היה מהתלמידים הנחשלים. בשנת 1917 נוסד בעיירה בית הספר „תרבות". גם בבית־ספר זה היה בנימין חברי לספסל הלימודים. בתקופה זו חל שינוי בבנימין. כשרונותיו מתעוררים, כוחותיו הנפשיים עולים, ובעיקר צדים את לבו שיעורי השפה העברית. הוא מתמיד ושוקד על לימודיו ללא הפוגות. עם זה הוא ממשיך להיות עירני לכל המתרחש מסביבו. הנער בן הארבע עשרה מארגן חוג לדוברי עברית, והוא היה בו הרוח החיה. הוא נואם, מרצה ומקריא ועושה נפשות רבות לחוג. באותו פרק זמן הוא מצטרף למייסדי „החלוץ הצעיר" ועד מהרה ניכרת פעילותו בארגון זה. בכל אסיפה, כינוס ופעולות אחרות הוא מראשי העושים והמדברים.

את בית הספר הוא גמר בהצטיינות. אבל להמשיך בלימודיו לא היה באפשרותו. הוצאות הלימוד היו גדולות והוריו לא יכלו לשאת בעול זה, מה גם שאחיו הקשיש יבל"ח למד כבר בסמינאריון. מעטות היו המשפחות שיכלו להרשות לעצמן הוצאה גדולה כזו. הישיבה לא משכה את לבו. באין ברירה הוא ממשיך זמן מסויים בלימוד עצמי. קורא ושונה מכל הבא בידו. עד מהרה הוא קיבל על עצמו משרת מורה בכפר סאָלו על יד אולקניק. כל אותו הזמן ששימש בהוראה לא הפסיק את פעילותו בחוגים הנ"ל, והמשיך להיות הרוח החיה של הנוער. הוא נרתם לועד הספריה ועזר להגדילה ולהרחיבה ברכישת ספרים וקוראים. בשנת 1935 יסד בית ספר עברי בדרוסקיניקי וניהל אותו עד פרוץ המלחמה ב־1939.

בנימין היה אהוב וחביב על הכל. הוא היה מחונן בחוש הומור דק, ודיבורו היה נעים ומושך. בשעה שהיה יושב ומתאר את הטיפוסים השונים של בעלי הבתים של הכפר סאָלו, היינו צוחקים בכל פה. שעות ארוכות ריתק את השומעים בסיפוריו. הוא הכיר כל אדם שבקרבתו, הבין את התלבטויותיו וחדר לצפונות נפשו. טוב לב היה, אולם בשעת הצורך ידע לעמוד בתוקף על דעתו. הודות לעירנותו לא היתה דריסת רגל בעיירה לתנועת נוער מלבד הציונית. משאת נפשו הכמוסה, שהביעה בפרקי שירה שכתב, היתה להצטרף למחנה החלוצים והבונים בארץ ישראל. כה חי ופעל כל השנים עד שהגיעו המרצחים. הוא היה מהראשונים שנאסרו בעיירה ונשלחו לכלא לוקישקי ומשם לפונארי...

תנצב"ה .

חיים ז—קי

לַצָּעִיר

צָעִיר! זְרוֹק הָלְאָה הַכִּנּוֹר,
שֶׁהָגָה נְכָאִים וְתוּגָה;
נָשִׁיר שִׁיר צִיּוֹן לַמִּזְרָח,
נָרִיעַ בְּאוֹמֶץ, בְּלִי הֲפוּגָה.

אָנוּ בְּנֵי הַדּוֹר הַצָּעִיר,
מְלֵאֵי עוֹז וְכֹחַ עֲלוּמִים,
נְעוֹרֵר אֶת הָעָם מִתַּרְדֵּמָתוֹ,
נַבִּיעַ רִגְשׁוֹתֵינוּ הַטְּמִירִים.

לְךָ, צָעִיר, לֵב רַגָּשׁ וְהוֹמֶה,
לְךָ, גִּנְזֵי אוֹר נְעוּלִים,
לְךָ, חַיֵּי נוֹעַר וְרַעֲנַנּוּת,
וּפְרָחִים בְּלִבְּךָ שְׁתוּלִים.

אָתָא בֹּקֶר, וַיְהִי אוֹר.
חַג לָנוּ, הָאָבִיב הִגִּיעַ.
עֲתִידֵנוּ – חֹפֶשׁ וּדְרוֹר;
הַשֶּׁמֶשׁ לְיִשְׂרָאֵל תּוֹפִיעַ.

בְּתוֹךְ מִקְלַעַת הַפְּרָחִים,
שֶׁעַמֵּנוּ קוֹלֵעַ... לְזֵר,

. . . . . .

. . . . . .

בנימין פרבר הי"ד (חיבר בהיותו בן 15 (1922)
נעתק על־פי הזכרון על־ידי בני עיר; סיומו נשכח)

מן המיצר
(השואה ולפניה)

מלחמת פולין נגד גייסות היטלר נמשכה 17 יום. מראשון לספטמבר 1939 עד 17 בו. המלחמה נסתיימה בחלוקתה של פולין בין הסובייטים לבין הגרמנים. העיר וילנה והמחוז סופחו לליטא. וילנה הוכרזה עיר הבירה של ליטא. הערים למברג (לבוב), ביאליסטוק, גרודנה, לידה — סופחו לרוסיה הלבנה. ואילו וארשה, לודז' נחשבו כחלק מה„רייך" הגרמני.

המלחמה בין פולין לגרמניה, אם כי היתה קצרה מאוד, השאירה רישומה ההרסני על העיירה אולקניק. בנים אחדים, מפרנסי משפחות, גוייסו לצבא ונשלחו לחזית. כולם נפלו בשבי הנאצים. חדשים אחדים עברו עד שבודדים מהם חזרו למשפחותיהם. חלק מהעתודות עמדו במצב הכן להשלח לחזית.

ב־27 בספטמבר הוקמה באופן רשמי הממשלה הליטאית עם סמיטונה ומרקיס בראשה. סיפוחו של חבל וילנה לליטא גרם לתסיסה גדולה בקרב האוכלוסיה היהודית והליטאית. הליטאים, אשר ראו בזה התגשמות חלומם הלאומי מאז ומתמיד, קיבלו את שמחת הסיפוח כראוי להם. ההילולא הראשונה בוילנה התחילה בשבירת גולגלות של יהודים, בקריעת כרים, פיזור נוצות בחוצות העיר וניפוץ חלונות הראווה. הפוגרום הראשון, הידוע לשמצה, התחולל ברחוב זאוואלני, פינת נוביגורוד. כמו כן הרגישו את חוצפתם של השקצים הכפריים גם באולקניק וסביבתה.

אחרי שהליטאים השתלטו על המצב, והרשות ראתה עצמה בטוחה בשלטונה, התחילו להשקיע מאמצים לשיפור תנאי החיים של האוכלוסיה העירונית והכפרית כאחת. המלאי שהיה בליטא הספיק גם לחבל וילנה והמחוז. אחרי חדשים ספורים התחילה להתפתח התעשיה. המסחר גם הוא פרח. הוקמו הרבה בתי מסחר ותעשיה על ידי השקעות הון של יהודי ליטא. תושבי המקום, יהודים ובלתי יהודים, לא ראו את עצמם מקופחים מצד הממשלה כמו ערי הספר בזמן שלטון הפולנים. חלק מהנוער הלומד עבר לקובנה. בוילנה נפתחה הפקולטה למדעי היהדות בהנהלתו של נח פרילוצקי.

זרם פליטים כביר התחיל זורם מהשטחים התפוסים על ידי הגרמנים והסובייטים. פליטים מלודז', וארשה וביאליסטוק חיפשו דרכים לצאת משטחי המלחמה. בליטא מצאו פינה שקטה זמנית וניתנו להם סיכויים לצאת מתוכה לעולם החפשי. גם כשנסגר הגבול, הוסיפו לזרום אנשים למאות לשטחי ליטא.

הראשונים שלקחו את מקל הנדודים בידם היו בני הישיבה, כי למעשה כל הישיבות הגדולות, שמושבם היה בפולין, נשארו בתחום שלטונם של הסובייטים. כל תלמידי הישיבות עם ההנהלות והר"מים עזבו את מקומותיהם והגיעו לוילנה. כאן דאג הגאון רבי חיים עוזר גרודזינסקי ז"ל לסידורם. אחריהם באו החלוצים והקיבוצים, בלי הבדל תנועה ומפלגה. אחרונים הגיעו הפליטים מהמקומות שנתפסו על ידי הגרמנים ואנשים עשירים שחששו לחייהם במשטר הסובייטי. הגבול הסובייטי־ליטאי, שעבר בסביבות אולקניק, בכפר ניוינצה, כ־14 ק"מ ממזרח לעיירה, הביא מאות פליטים שעברו בדרכם לוילנה. אחוז הפליטים יוצאי אולקניק היה קטן: הרב זלדין, קלמן פרבר ומשפחתו, גלימפולסקי והאחים זוביסקי שנתפסו בגבול. לעומתם היה חלק קטן מבני העיירה שעקר לרוסיה הלבנה (לידה) בקוותם למצוא שם אפשרות יותר קלה לסידור בעבודה.

חלק גדול מהאוכלוסיה המקומית במחוז וילנה היה קשור קשרי משפחה עם אזרחי ליטא. רבים עוד זכרו את הימים הטובים של המסחר הפורח במלחמת העולם הראשונה. וכשנפתחו השווקים הגדולים בהאנישוק, פרן, דויג — התחיל המסחר להתפתח בכיוון ההוא לליטא. יחידים עקרו לגור בליטא. השובע שהיה מורגש בליטא, והמסחר שהיה פחות או יותר מבוסס, הם אשר גרמו לרוח השאננות בין תושבי העיירה. אף על פי שהדלות בעיירה נשארה כמו שהיתה. מחפשי גמילות חסדים נתרבו, גדל הצורך לנסוע למספר שווקים לחפש פרנסה.

מעבר הפליטים דרך העיירה לא השאירה רושם על התושבים. זכורה אמרתו הידועה של מר יצחק וואַלק מ„היאס", שהמקום השקט ביותר בחבל ארץ זה (אירופה) היא ליטא, ולכן אין לדחוק את הקץ...

אזרחי ליטא חולקו אז לשלושה סוגים: אזרחים; אזרחי חוץ, אשר הגיעו עד לתאריך מסויים; פליטים. שני הסוגים האחרונים היו מוגבלים בהרבה שטחים וגם במסחר. הם נתקלו בקשיים בהשגת רשיון לבית מסחר, ואפילו לישיבה בערים. הקשר בין העיירה לוילנה נתחזק על ידי משאית, שהיתה מעבירה סחורות בשני הכיוונים, כמה פעמים בשבוע. הגבולות עם רוסיה הלבנה נסגרו, בכל זאת היו באים יהודים וגם גויים לליטא בחשאי, והיו קונים מכל הבא ליד. גם החיילים הסובייטיים שמספרם לא היה מועט בליטא ושהיו

עוברים מזמן לזמן לרוסיה, היו קונים מכל הבא ליד, החל מנעליים וכלה בכובעים.

הקשרים עם חוץ לארץ היו תקינים. כל החיים הכלכליים והתרבותיים הסתדרו כמו בליטא. במקום ועדי הקהילות, מונו ועדי־גבאים, („גבאים־ראַט"), שחלשו על החיים הציבוריים בעיירה. בית הספר נשאר על תלו. באותו זמן יסד בנימין פרבר הי"ד מעון־ילדים („קינדער חיים").

הפחד מפני המחר גבר. הידיעות שהיו מתקבלות מרוסיה הלבנה לא היו משמחות. נודע, שבמשך לילה אחד הוציאו עשרות אלפים פליטי גרמניה מביאליסטוק והסביבה לרוסיה התיכונה (סביבות מוהילוב). מצרכי המזון צומצמו. התורים ללחם ולשאר דברי אוכל התרבו. השוק השחור התחיל פורח. כל מלאי הסחורות נעלם מבתי המסחר וירד למחתרת.

גם בליטא עמדו תורים גדולים של פליטי פולין, במסדרונות של הקונסוליה הבריטית בקובנה וביקשו תעודות־סרטיפיקאטים, שהם אזרחי פולין. אף על פי שהחותמת הפולנית היתה מחוקה בשתי וערב, בכל זאת עמדו בתור לקבל את התעודות. הפליטים היו הולכים מקונסוליה לקונסוליה, בבקשה שיחתימו את הדרכון כדי לקבל זכות מעבר דרך ארצות שונות. וכשהקונסול הפולני, או הפקיד האחרון בקונסוליה, עזב את ליטא וסגר את המשרד, נשארו הרבה אלפים שלא הספיקו להכין את התעודה הזאת. התחיל פורח מסחר בתעודות מזוייפות, אשר בעזרתן יצאו כמה אלפים ליאפאן, שאנחיי, ועד לישראל הגיעו. חלק גדול מהפליטים שהתרכזו בסביבות ליטא הועברו לסיביר. אחת הצרות הגדולות בעת ההיא היתה זו, שממשלת ליטא לא נתנה לאזרחי המדינה רשות להגר מהארץ, מחוץ לפליטים ולאזרחי חוץ. בעזרת „האינטוריסט", שקם ברשות הממשלה, היו מעבירים מחוץ לארץ דולארים ומשלמים הוצאות הנסיעה.

עם השתלטותם של הסובייטים על ליטא וכניסתם של הטאנקים הרוסיים, בחג השבועות ת"ש, יוני 1940, לוילנה, השתנה המצב לגמרי. בימים הראשונים התנהלו החיים הכלכליים והציבוריים כרגיל. אולם הסוחרים, המרגישים בכל רוח שאינה מצויה, וכן הפליטים לאלפיהם, שכל מגמתם היתה היציאה לחוץ לארץ, הרגישו שמשהו מתרקם מאחורי הפרגוד. הפוליטרוקים הסובייטיים היו באים לעיירה לעשרות, נעמדים בצידי הרחובות, מלקטים סביבם צעירים ומבוגרים ומספרים על החיים הנהדרים מאחורי מסך הברזל. הם השפיעו לא מעט על הצעירים ועל הגדולים כאחד.

משבר קשה עבר על האוכלוסיה היהודית בעיקר, וגם על התושבים הפולניים. ואפילו על הליטאים שלא הסכינו לכגון אלו. לאט לאט התחילו להלאים את בתי החרושת ולהקים ועדים מנהליים של המפעלים. קמו גם נחשונים מבני ישראל שהפכו את בתי מסחר הגדולים לקואופראטיבים. העובדים ביחד עם בעלי המפעלים נעשו שותפים שווי זכויות. נתווספו מיניס־טריונים, ויהודים התקבלו כפקידים. החנויות הקטנות נסגרו, אולם המסחר בחוץ (רוכלות) נתרבה. ברחובות העיר וילנה היית יכול לקנות מה שלבך חפץ. חלק גדול מן האוכלוסיה עבר ממסחר לעבודה. נתווספו הרבה עבודות ציבוריות, בכבישים, במסילות הברזל. אולם המשכורת היתה זעומה. לא ארכו הזמנים והמוסדות הציבוריים פורקו, ה„גבאים־ראַטן" פורקו. נבחרי „גבאים ראט" האחרון של אולקניק היו: ראובן פרבר, אליעזר לוין, יחיאל קאגאנוביץ וחיים קראביץ.

באותו הזמן, תמוז ת"ש, נפטר הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל. בהלווייתו השתתפו עשרות אלפים מכל חלקי ליטא. מותו של גאון הדור בשעת מצור זו היתה אבדה קשה ליהדות, ובעיקר ליהודי ליטא. הסובייטים השתלטו לאט על חיי הכלל והפרט. מושב הזקנים היהודי בוילנה פורק. הזקנים הועברו לוולו־קומפיה, ביחד עם הזקנים הגויים. נאמר להם, שעליהם לעבוד ולשרת את עצמם ואת הזולת. ועד הישיבות נסגר. גם הארגונים האחרים נסגרו. גם באולקניק חוסלו ההסתדרויות הציוניות. הקהלה פורקה ומוסדות הצדקה והחסד בוטלו. התארגן משמר עממי (מיליץ) ופייבל שמארקוביץ הועמד בראשו, ביחד עם חיים גרש והאחים גולדמאן. החיים התרבותיים בעיירה התרכזו מסביב להצגות הקולנוע שהחיילים הסובייטיים היו מתקינים על האוטובוסים המיוחדים של הצבא באמצע הרחוב. בית המדרש עמד שומם. רק הזקנים, עם קשה עורף, שמרו עליו שלא יעמוד בשממתו. את הנוער התחילו להדריך „קומסומולים" שזה מקרוב באו. כמעצבי דעת הקהל הופיעו אנשים חדשים שלא הכירו את מקומם כעסקנים. חלק גדול מהתושבים קנה סוסים והפכו עגלונים. הם נסעו העירה להסיע עצים ולסלול את הכביש החדש העובר ליד העיירה מהכפר פירצופיה לאוראני. כמנהל הספריה העירונית נתמנה בנימין פרבר. הוועד של בית החרושת לקרטון שבו עבדו עשרות בנים ובנות מהעיירה, הורכב מבן־ציון וילין, המהנדס לוין ויצחק טובמאן. בין הממהרים לבית־החרושת בסולצה היית פוגש כל יום את המורה הישיש צבי סנז'ניק.

מאסר גד זאַנדמאַן

לא מעט הרעיל את האוירה של העיירה מאסרו של ר' גד זאַנדמאַן ז"ל (על פרטי המאורע הזה — ראה לעיל במאמרו של מאַלצמאַן „עם בוא השואה"). המקרה הזה גרם להתפתחות חדשה בכל הסביבה. האוכלוסיה נעשתה יותר זהירה, חשדנית בכל הנוגע למסחר עם האכרים.

בינתיים נפתח גבול עם רוסיה הלבנה, ושוב התחילו לזרום הנה אזרחים לשעבר, לקנות מכל הבא ליד. חלק מהאוכלוסיה חיפש דרכים ואפשרויות לצאת לחו״ל. הממשלה התחילה לתת היתרי יציאה לחו״ל. מי שהשיג זכות מעבר מהקונסול של יאפאן, או טורקיה, קיבל היתר יציאה מהממשלה, שקיבלה תמורתו טבין ותקילין על ידי ה״אינטוריסט״. לא לכולם שיחק המזל. לא זכתה אולקניק שמישהו מבניה יוכל לצאת בעוד מועד לחוץ לארץ. היחידי שהתעניין בהגירה וחשב גם להוציאה לפועל היה חיים ברקובסקי.

בבוקר אחד של יום שבת רוקנה הנ. ק. וו. ד. את ליטא מכמה עשרות אלפים תושבים שקטים ושלווים, שהוגלו באוטובוסים עם עורם לבשרם, מבלי לתת להם אפשרות לקחת איזה דבר, לתחנת הרכבת בנובו־ויליייקה. מכאן הובילו אותם לסיביר, כאנשים המסכנים את שלום הציבור. ביניהם נמצא אחוז ניכר, שכל חטאם היה בזה, שביקשו היתר יציאה לחוץ לארץ. ככה נסתיימה תקופת התוחלת הממושכה להגירה. בין הנאסרים היה גם בן הישיבה ישראל גלימפולסקי. לשוא התרוצצו, אמו לאה, ורבקה אחותו וחיפשו המלצות והשתדלויות אצל הרשות. הם לא יכלו אפילו להודע על מקום מאסרו. למעשה הובל הוא וחבריו מהישיבה בונים איצל מסלונים, יוסף יודל סנדלר מדלהינוב, מבני ישיבת ראדון, והחזן ליטוואק, לקרון הרכבת בנו־בווילייקה. כשהרגישו שלא פותחים את הקרון ולא זזים מהמקום, שברו את החלון וברחו לוילנה. אולם בוילנה נתקלו בגרמנים, ובאקציה של רחוב נוביגורוד הובל ישראל וחבריו ללוקישקי—פונארי להשמדה. באותו זמן הובהר ללא ספק, שהוחמצה הזדמנות יוצאת מהכלל להגירה, אולם מה שעבר אין להשיב.

באותו יום ראשון המפורסם, כ״ז לחודש סיון למנין בני ישראל, 22.6.41, כשהודיע מולוטוב בראַדיו, שגייסות היטלר עברו את גבול ליטא וכי המרגלים הליטאים פתחו את גבולות ליטא בפני הפולשים הגרמנים, ידעו והרגישו, כי הנה בא הסוף לכל התקוות. הבהלה והחפזון שתקפו את הסובייטים, אחזו גם בתושבי המקום. ההתרגשות בעיירה היתה גדולה. אלה מהנוער שהיו פעילים ב״קומסומול״ והיו להם יחסים הדוקים עם הסובייטים, ידעו, שעליהם לעזוב את העיירה ולעבור למזרח ביחד עם הסובייטים. אולם מאחר שהנוער היה מחוסר עצה והדרכה, לא היה מי שידרבן אותו למעשים, ומי שיראה לו את הדרך. את ה״ציונות״ הסתירו במעמקים לזמנים טובים מאלו. בעיקר שקלו בדעתם, שאם יבצעו עכשיו את המעשה הנועז וייפרדו מהמשפחות, הרי ייתכן שלא ישובו לראותם לעולם. הרגש החם למשפחה, להורים התלויים בחסדי הדור הצעיר, מנע מהם את ההכרעה ברגע האחרון. ידעו הבנים שהם מקריבים את חייהם ממש בשביל הוריהם ולא העיזו להתנגד, כי גבר רגש לבם החם על שכלם הקר.

אפילו הנוער הלומד, שהיה מרוחק מהבית ולא נמצא בעיירה, לא הסיק את המסקנה ההגיונית — לברוח, אלא השלים עם מצבו. בעיקר אחרי ההפצצות הראשונות ואחרי שהגרמנים כבשו את וילנה, שבו 95% מהנוער ברגל בדרך־לא־דרך לאולקניק ושוב לא מצאו עוז בנפשם להמשיך הלאה ולברוח מחמת המצור מזרחה לארץ הסובייטים. רצה הגורל שהיחידים שנתפסו לבהלה וברחו מזרחה נשארו בחיים. היחיד שהוכרח לשוב מהגבול הרוסי בסביבות ראדושקוביץ היה מר יעקב טייץ, שראוהו לאחרונה בקראסנה, ומשם נעלמו עקבותיו.

למחרת, יום שני 23.6.41, בשעה 3 אחרי הצהרים נכנסו הגרמנים לאולקניק.

לא הספיקו עוד האדונים החדשים ״לחמם את רגליהם״ וכבר הוציאו גזירות. וואלף, שנתמנה ל״גביטס־קומיסאר וילנה־לאנד״ (קומיסאר האיזור של מחוז וילנה), הוציא את הגזרה הראשונה למסור את הסוסים, כלי רכב, אופניים, מכונות תפירה ומקלטי ראדיו לרשות. מי שיכול היה להסתיר או למסור לגויים או לשבור את החפצים, עשה זאת, אולם לגבי הסוסים והעגלות לא היתה ברירה; ולכן היו בעליהם קרבנות הנאצים הראשונים.

הקרבנות הראשונים

האספסוף והפרחחים, אנשי העולם התחתון, מקרב הגויים השכנים הרימו ראש. הקרבן הראשון היה חיים גרש. אחד השקצים, באלזאס, שהיתה לו עליו טינא בלב, הוציא אותו מחוץ לעיירה, ועל הגבעה שליד דקשניה, בסוף הדרך הסלולה (״גרעבלי״), עינה אותו עד מות, בטענו שהוא, חיים גרש, הוא מרגל סובייטי, וירה בו במקום. זכה עוד הקדוש הראשון לבוא לקבר ישראל בבית הקברות הישן באולקניק. גם הקרבן השני, אידל וולופיאַנסקי, חתנו של שלמה ישור (בן וואַסילישוק), עונה עד מוות בסמטת אוסטרוקוניץ, ליד בית הקברות הנוצרי. גם הוא הובא לקבר ישראל.

השרפה

ביום רביעי, 25.6.41, עברו להקות מפציצים מחרישי אזניים בשמי אולקניק לחזית מזרחה. בשעה 11 לפני הצהרים נזרקה פצצה לתוך טאנק בנזין, שהשאירו הסובייטים בשוק העיירה מול בית ברקובסקי. ביתו של גדליהו קופלמאן נדלק הראשון מההתפוצצות הזאת. משם העבירה הרוח את האש לבתי שלמה בראז, ברקובסקי, אליהו פרבר ויהודה חכים. במשך רגעים ספורים עמדה כל העיירה בלהבות. המהומה היתה גדולה, אלה מתושבי העיירה הגרים בקצות הרחובות

ליד הנהר, הספיקו להוציא את כל רכושם, אפילו את הרהיטים, אולם גם זה לא הועיל, כי האש שהלכה והתפשטה הגיעה גם למקומות המרוחקים ואכלה כל מה שמצאה. לא היו קרבנות בנפש, כי כל אחד דאג לעצמו. המהומה התחזקה, כשהאש אחזה בכתלי בית הכנסת הישן ובית המדרש. „אנחנו אבודים" — חזרה ונשמעה בחלל העיירה יללה איומה — „אם בבית־הכנסת נפלה שלהבת, כנראה שסופנו מתקרב לבוא". מסירות נפש הראו ר' עזריאל גנס הזקן הי"ד וחתנו של הרב, הרב ר' חיים ברגר הי"ד, שהשאירו את בתיהם שעלו באש, ונכנסו לבית המדרש שעמד בלהבות והצילו ספרי תורה. במנין שהתקיים אחר כך בבית מארק (פרומה ביילה) קראו בספרי התורה המוצלים האלה. רוב בתי היהודים נשרפו. נשארו הבתים — החל מבתי דבורצן באוסטרוקוניץ, כל הצד המערבי של השוק עד למאחורי הכנסיה, ארבעת הבתים של בקלריסקי—קראבן, ושבעת הבתים מאחורי הגשר בשכונת הנפחים.

התושבים שבתיהם נשרפו חיפשו מחסה בבתים שנשארו, אולם צר היה המקום להכיל את כולם. חלק גדול עבר לדקשניה, למכרים וקרובים, וגם ללייפון הגיעו. הנה, כי כן נדלדלו בבת אחת למעלה משמונים אחוז של תושבי העיירה. הצפיפות בבתים הוסיפה מרירות לכוס היגון והמרורים שמצאה את אבותינו עם הגזרות הראשונות שנתכו עליהם בכניסתם של הנאצים ימ"ש לעיירתנו.

אירגון החיים בעיירה

חיי העיירה התארגנו מחדש. כדברי העדה נבחרו ר' חיים כהן, צבי פולאצ'ק, אליהו בורמן ודוד ריבק. על ידי הקשרים שלהם עם הקומנדאנט הליטאי יכלו לדעת מראש על המזימות שעומדים לבצע בעיירה. למעשה היה הקומאנדאנט רק המתווך בין הנאצים לבין היהודים. תפקידו היה למלא אחרי פקודות ה„גביטס־קומיסאר".

בדקשניה, הכפר היהודי הסמוך, התנהלו הענינים על ידי ר' משה האמבורג, שלמה פוצ'קארניק וזכריה „דער מולער". כמו ביתר המקומות, התאמצו היהודים להסתדר בעבודה, כדי שלא יחשדו בהם שהם מתבטלים כטפילים. הם חשבו שהעבודה מצילה את חייהם. הם חידשו את העבודות הציבוריות שהסובייטים התחילו לבצע ונפסקו בגלל המלחמה. הם המשיכו בסלילת הכביש מפירצופיה לאוראני. בכל יום ב־6 בבוקר היו יוצאים קבוצות־קבוצות לעבודה. לא חסרו התעללויות ביהודים על ידי השקצים המפקחים והשוטרים הנוגשים בעת העבודה. תושבי דקשניה המשיכו בכריית כבול (טאָרף) בביצות („רוישטעס") שעל יד כפרם.

בעיית האוכל החריפה. כל בגד וכל חפץ נישום בפודים (פוד — 16 ק"ג) של דגן ותפוחי אדמה. המחסור באוכל החל נותן אותותיו. היו משפחות חולות, היו תשושים, זקנים שלא היו להם מהלכים בין המביאים את האספקה לבתים. התרבו העניים שנת־רוששו, ואלו שנשארו בלי מפרנסים שרעבו ללחם, אם כי ועד ראשי העדה דאג לכאורה לאספקת מזון.

בערבים אסור היה לצאת מן הבתים. למעשה פחדו לצאת, כי הבתים שנשארו לפליטה לא עמדו קרובים זה לזה, והגויים היו מתנפלים בלילות וגוזלים וחומסים מכל הבא ליד. פעמים אחדות התנפלו על ר' יחיאל קאגאנוביץ ומשה פטלוק, ולא היתה אפשרות אפילו להודיע למשטרה.

„הידידים" מבין הגויים היו מבטיחים בשם הגרמנים הבטחות טובות. ומה היה איכפת להם למזכיר ה„גמינה", או למזכיר המחוזי מטרוקי, שמסר בשם הגרמנים, שעומדים להקים גיטו בשביל היהודים לשלושה חדשים. על סמך הבטחה זו נחלקה האוכלוסיה לשני מחנות — בעד גיטו ונגד גיטו. בינתיים הרויח המזכיר הנ"ל, שקיבל מהיהודים 21 עגלות בגדים וחפצי ערך לשמירה עד יסוד הגיטו.

השמדת האינטליגנציה

הפעילים מבין אנשי התרבות בעיירה בזמן הסוב־ייטים, אשר למעשה היו פקידים ועובדים במשכורות, נעלמו מן העין והיו מחליפים את מקומות מושבם מזמן לזמן. הם לא יצאו לעבודה, כדי שלא להיראות בעיני הגויים והשוטרים המכרים. אולם לא היה להם האומץ לעזוב את המשפחות או את העיירה, ולצאת למקום אחר. למעשה חששו לגורל משפחותיהם, כי אם הם יברחו או יסתתרו מעין הבולשים, מי יודע מה יקרה למשפחותיהם. לפתע אסרו ביום אחד את כולם כמשתפי פעולה עם הסובייטים (סוכנים קומוניסטיים): אליעזר ווארמאן, בנימין פרבר, בן ציון ווילין, המהנדס לוין מבית החרושת לקרטון, ואברהם טייץ. השוטרים החזיקו אותם ימים אחדים בעיירה ואחר כך העבירום לחקירות לאוראני, טרוקי, ולבסוף לבית הסוהר בלוקישקי בווילנה. כותב הטורים האלה קיבל מכתבים על פעולות שנעשו להצלת האח בנימין ואחרים. הרבה מאמצים השקעתי על ידי היחידה שעבדתי בה. פעמים רבות הלכו בליאַכר וסבא גורין מה„בויטא־לאַגר" עם הגרמני־הפורמאַן וקראם לפי שמותיהם כנדרשים לעבודה, אבל הם לא הופיעו. מכאן הסקתי שהם נמצאים בחדר מיוחד. גם ביילה ווארמאן הגיעה בדרך־לא־דרך לווילנה, להשתדל בעד בעלה, אולם כל המאמצים עלו בתוהו.

בערב ראש השנה תש"ב קיבלתי דרישת שלום ראשונה ואחרונה מאחי בנימין ומכולם, כי הם נמצאים בצינוק בלוקישקי, ואין אליהם כל גישה. מוסר הידיעה

היה השיל (בן יעקב אליעזר) שנאסר בלוקישקי, ודיבר אתם דרך סורגי הברזל בצינוק. כנראה שאת דרכם האחרונה עשו לפונארי. כבוד לזכרם!

באין מוצא

מאסר האנשים והתעללויות השקצים בעובדים שיברו את רוחם של תושבי העיירה. היו כאלה שהתחילו לדבר על בריחה ליער, או על יציאה מגבולות וילנה־לאנד, מחוץ וילנה, שנכלל בליטא. בעיירות של רוסיה הלבנה, בסביבות לידה, עדיין שרר אז שקט. כשהיו באים גויים מכרים ומספרים כי חיסלו את כל היהודים בעיירות ליטא, לא האמינו בזה. ואם מישהו אמר, שלא תהיה לנו ברירה, אלא לברוח, היו אומרים עליו שאינו שפוי בדעתו. הקשר בין אולקניק—וילנה התקיים בעיקר על ידי בנות העיירה ועל ידי אחת מחולי דקשניה שהיתה דומה לגויה ומבטאה הפולני היה צח. היא היתה באה כל שבוע ומביאה מכתבים לפי כתובתו של יעקב ליפשיץ בוילנה. עם יסוד הגיטו בוילנה נפסק הקשר, רק בהזדמנויות היו משיגים ידיעה כלשהי. המקדימים קום לסליחות, באותו יום ראשון, ערב ראש השנה תש״ב, כשהזכירו בתפילה „נא הבט״, „את אלה המזבחות זכור״, „ואלו העקדות״ — ידעו שעל עצמם הם מתפללים, כי השרשרת ההדוקה של נוטרים ושוטרים מזויינים, שהקיפו את בתי היהודים מכל צד ולא נתנו לצאת מחוץ למעגל הזה, העידו על המאורעות העומדים להתרחש בעוד שעות מספר. וכשראו את הפרצופים של הגויים השכנים המוכרים להם עם השקים והעגלות, שבאו לסחוב את רכוש תושבי אולקניק היהודים — לא נשאר להם ספק שהם עומדים לפני הקץ המר, ומי יודע אם הסליחות והתפילות שאמרו באותה שעה אינן האחרו־נות הנאמרות באולקניק, ערש מולדתם.

הגירוש להשמדה

בשעה 12 במוצאי שבת, ערב ראש השנה, נתקבלה הפקודה מוואלף, ה„גביטס־קומיסאר״ וילנה־לאנד, שעל הגברים להתאסף על המגרש של מכבי אש ליד הנפחיה של איסר גולדברג. אז ידעו נאמנה, כי לבתיהם לא ישובו עוד. איני מתאר שאי־פעם קלטו שמי אולקניקי את זעקת השבר שפרצה מפי בניה־בוניה, עת נפרדו האבות והבנים מהאמהות ומהבנות והאחים מהאחיות. הזקנים והתשושים הושבו בעגלות והוליכום בדרך הישנה, דרך יער סולצה־צבוטר לאיישישוק. חלק גדול מאמהותינו ואחיותינו השביעו את בניהם שבהזדמנות הראשונה יברחו ויתחבאו ביער. וכשנערך המפקד הפנימי על המגרש של מכבי האש, שמו לב שרק יחידים חסרים, שברחו והתחבאו. שעות אחדות לפני כן, באותו מוצאי שבת, הודיע הקומנדאנט לר׳ דוד ריבאק בסודי סודות שעומדים להקיף בלילה את העיירה בשרשרת של שוטרים ולהעביר את האנשים לאיישישוק לגיטו, ומוטב שיסתלק מבעוד מועד. לא הספיק אפילו להודיע לחותנו ולגיסיו, שעליהם לעזוב בעוד מועד את העיירה, וכשהודיע על כך בבית שבי הוא גר, למשפחות פולאצ׳ק־קראביץ, יוסף לוין וחתנו משה אוז׳יראנסקי, והאיץ בהם להחיש את הבריחה — ישבו ודנו בכובד ראש על המצב. זכור לו לדוד ריבאק, שר׳ יוסף לוין — „דעם רב׳ס״ אמר: „מה שיהיה עם כלל ישראל יהיה גם אתי״. מי יודע אם בדבריו אלו, — לא היה הפוסק האחרון לחייהם של רבים מתושבי העיירה.

ואף על פי כן, כשנפרדו מהמשפחות בדרך לאיישישוק ונכנסו היערה, עשו חשבון הנפש הסופי לעצמם בדרכם הלא ידועה. ואחרי שנפגשו האבות ר׳ אברהם ור׳ יוסף עם בניהם והתחילו לברר את המצב — הגיעו לידי מסקנה שעל משה בנם, שצעיר הנהו, לברוח היערה. כי הלא הוא בעצמו ראה במו עיניו את התנהגות הנאצים, בהיותו בשבי הנאצי בזמן מלחמת פולין, כחייל פולני. והנה, אם כי כל הזמן היה משה מהטוענים בעיירה, שיש הכרח לברוח היערה, הרי ברגע המכריע, כשחסיה אשתו נשארה לעת עתה בבית והוא נלקח כאילו לגיטו איישישוק, לא היה לו האומץ להוציא לפועל את הבריחה. וכשהרגישו הזקנים את לחשם של כמה מהבנים שניגשו להורים, שישבו בעגלות, להיפרד מהם בצנעה, מאחר שבדעתם היה לברוח היערה, לא נשארה להם ברירה אלא לחייב בגזירת „כיבוד־אב״ את משה, שגם הוא יברח ויתחבא ביער. יומיים הסתובבו בני העיירה ביער, וכששמע משה אחרי יומיים, כי אכן לשחיטה כולם מובלים, לא יכול עוד להמשיך לחיות ביער, והופיע ביום השני לשחיטה בשוק הסוסים באיישישוק, לעשות את דרכו האחרונה יחד עם משפחתו.

היו גם תושבים של העיירה שלא היה צורך לגזור עליהם שיברחו, כי הם מצאו לבדם את הדרך ליער, הלא הם: ליב טפר, גדליה קוטלר, יצחק יוסף קרוק ובנו, אליעזר שטראף, ישעיה זאלוצקי, ליב צסלר ושימקה בנו. ליבלה כץ ואחיה, האחים סולץ ומשפחו־תיהם, האחים פיין ועוד.

ואמנם כל אחד ראה מחזות לבו. ור׳ יחיאל קאגנוביץ, זה שהכפר והיער היו כה קרובים אליו, השלה את עצמו ולא פחד להגיד לאחרים בפה מלא, כי אכן, כפי שהגויים־ידידיו מסרו לו, לגיטו מובילים את בני העיירה, וכי בלובלין מייסדים איזו מדינה יהודית...

כשנחו ביער, בכפר ברודזיץ, ור׳ שלמה בראז התמהמה ולא יכול היה לקום באותו הרגע, כשנתבקש לכך, ולהמשיך את דרכו ברגל לאיישישוק, נורה בכדור בראשו. כך קידש בדמו את דרכם האחרונה של בני עירו ועמו.

בשעה 7 בערב, בליל התקדש חג ראש השנה תש״ב, הובאו הגברים, אזרחי אולקניק לאיישישוק, לגרנות שביורזיקה, בכניסה לעיירה, וכשנתמלאו הגרנות עד אפס מקום, הועברו שארית האנשים לבתי המדרש, שהיו כבר מלאים וגדושים בכלואי איישישוק.

מסע הנשים והילדים

אולקניק — ראש השנה תש״ב.

יום שני, א׳ דראש השנה, נצטוו הנשים והילדים באולקניק להתייצב על אותו המגרש של מכבי האש. השוטרים והנוטרים הליטאים שמרו על כל צעד ושעל. הזקנות והתשושות הושבו בעגלות, ואילו הצעירות והילדים הלכו ברגל. גם על הנשים היתה שמירה קפדנית בדרך לאיישישוק, שלא יברחו מהשורה. הבנות שמרו על כבודן וצניעותן. מכת הלחי המצלצלת ששינה׳לה פרבר סטרה לאחד השוטרים הליטאים שרצה לפגוע בה, הדהד זמן רב באוזני בנות ישראל, ולא אחת שמרה בזכרונה בשעות נסיון את לקח הפעולה הזאת. לפנות ערב הגיעו גם הן לגרנות יורזיקה, אשר בכניסה לאיישישוק, ושם התאחדו עם המשפחות. לכאן הובאו גם אנשי דקשניה ולייפון.

בגרנות יורזיקה — בליל ראש השנה תש״ב

כשרק ערכו להם את האיצטבות ושמו באיזו פינה את „הרכוש״ שהביאו אתם, קם ר׳ אברהם אוז׳ראנסקי, התעטף בקיטל ובטלית, וטרם פתח את פיו ל„ברכו״, נרעדו אמות הסיפים של גרנות יורזיקה מקול זעקת ההתרגשות שתקפה את באי הגרנות, תושבי אולקניק והסביבה. כל הכאב העצור, כל ההשפלה הנבזית, תעלולי השקצים והשכנים והתעללותם בזמן הנסיעה; כל הצער הכוסס על זה שאבד להם במשך שעות ספורות, אשר דורות צברו ואספו למען הדורות הבאים — כל זה השתפך מלבבות דוויים, בגל היגון והיאוש. מתחת לסף ההכרה רבץ איזה ענן שהרגיש בשואה המתקרבת, אם כי למעשה לא רצו לבטא בפה מלא. כך הרגישו אפילו היחידים שהעמידו פנים, שכאילו מובלים לגיטו, או ל„מדינה יהודית״ בלובלין, כפי שהתבטא יחיאל. כל זה השתפך במלים הקדושות שבתפילת ערבית של ראש השנה. לא היתה זאת תפילה שיגרתית, זו היתה תפילה וצעקה ממעמקים לבורא עולם, בכי על הסתר פנים, קבלת עול מלכותו ובטחון בצדקתו, וכשאמרו „וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ״, ידעו בדיוק כולם כאיש אחד למי הדברים מכוונים.

בלילה, בליל החג, התחילו לבוא אחד־אחד הקלגסים הליטאים, השקצים השכנים, כשהם מזויינים, והתחילו כאילו למיין את האנשים וכשנתקלו בנעליים או במגפיים טובות, הורידו אותם ולקחו לעצמם. כשהבחינו בבגדים טובים או בחבילות, שמצאו חן בעיניהם, לקחו להם. לא הועילו בקשות ותחינות.

כשפנו לר׳ לייב אוז׳רלאַנסקי ובנו משה בתביעה שיורידו את המגפיים, התנגדו בכל תוקף ולא נתנו. וכשקמה מהומה ומריבה, והם עמדו בסירובם, הלכו הקלגסים, הזעיקו עוד כמה מהבריונים עם נשק, והתחילו להרביץ בשניהם עד כדי עלפון, במצב של התעלפות סחבו מהם את המגפיים.

במשך 60 שעות שנמצאו בגרנות ובמשך שלושת הימים ששהו בבית המדרש, לא ניתן לאנשים לצאת לעשות את צרכיהם. אפילו לחולים ולתשושים לא ניתן לצאת. בזה הם שברו את רוחם, השפילו אותם, בכדי להקל עליהם את מלאכת ההשמדה.

אולם אף על פי שהשמירה היתה מעולה בגרנות, הספיק ישעיה קופלמאן („טייבה׳ל די אלמנה׳ס״) לברוח היערה.

בימי החיסול באיישישוק

ביום רביעי, בצום גדליהו, בשעות הבוקר, הוציאו את כל האנשים והנשים מהגרנות ומבתי הכנסת, שם היו כלואים במשך 3 ימים, וכולם הובאו לשוק הסוסים ברחוב ראדונר באיישישוק. לשם הובאו כל אנשי איישישוק, אולקניק, דקשניה, לייפון והסביבה. כאז נפגשו המשפחות. מסביב לשוק העמידו משמרות של ליטאים שלא נתנו לאנשים להתקרב לגדר מחשש בריחה. נאצי על אופנוע הסתובב כל היום מסביב לגדר וניצח על עבודת הקלגסים הליטאים, שכנינו ובאי־ביתנו מהכפרים הסמוכים. על אלו אפשר היה לסמוך שיוציאו לפועל את פקודת אדוניהם המרצחים.

על אמצע המגרש פרשו סדינים, והכריחו כל אחד כשהוא כורע על הברכיים (כי אסור היה לעמוד על הרגליים) להוריק לתוך הסדין את כספו במזומן, דולארים, זהב, שעונים, טבעות וחפצי ערך אחרים. יחפים (כי נעליהם הורדו לפני כן ביורזיקה) שרכו אבותינו את רגליהם הפצועות למסור את שארית רכושם לידי הקלגסים הליטאים והגרמנים, בקתות רובים הרביצו על ימין ועל שמאל, ומאחר שהשקצים הכירו הרבה מהאומללים, התעללו בהם עוד יותר, ביחוד הרבו להתעלל באמידים. ידוע שר׳ שמואל מיזרוצקי הזגג קיבל מכות בראש, מאחר שסירב להוריק את הדולארים שהחביא.

בראות ברקובסקי שאין מפלט, לקח את כספו וקרעו באמצע השוק לפיסות קטנות וזרה לרוח. גם לי וגם להם לא יהיה! רבים עשו כמוהו, אולם בצנעה. עוד באותו הערב ישבו קבוצות־קבוצות ודנו על התנגדות ובריחה ליער, אולם הקשר המשפחתי החזק הוא שמנע מהצעירים להשאיר את המשפחות ולברוח. מלבד זה היה קיים חשש שאם יתגלו בורחים, יהיו הנשארים ערבים בחייהם.

כאן שוב עמדו אחיותינו ובנותינו בנסיונות קשים ומרים ושמרו על טוהר נפשם וגופם, ויירשמו הן בעילום שם בין בנות ישראל הקדושות והטהורות שמסרו נפשותיהן על קידוש שם ישראל ברבים.

הדרך האחרונה

יום ה' עם שחר — ד' תשרי תש"ב (24.9.41) — קמה כל העדה, וביחד עם הרבנים מאולקניק ומאיי־שישוק וחתניהם הרבנים, התפללו בצוותא. בפעם האחרונה התייחדו עם קונם, והתכוננו בתפילתם ובווידויים הגדול לקדש את שמו ברבים. בינתיים הפיצו הקלגסים שמועה, כאילו מחפשים בחורים חסונים, שילכו לחפור בורות לשם קביעת עמודים והכנת גדר לגיטו בשביל אנשי אולקניקי—איישישוק. רבים לא יכלו לקום ממקומותיהם, הקלגסים התחילו לחפש אחרי החזקים והחסונים. מאתיים הראשונים, שכאילו „התנדבו" ונלקחו בכוח, היו בעלי כוח. ביניהם משה אוז'רלאנסקי, משה שטראף. למעשה היו הם הכורים את הבור — הקבר הגדול — בשביל עצמם ובני עדתם. כוונת הקלגסים היתה ברורה לרצוח את הגבורים מקודם, כדי שלא יעיז מישהו להתקומם נגדם. למעשה, אז אפשר היה עוד להתקומם ולהרוג חלק מן השומרים ולברוח לאן שתישא הרוח. משום כך בחרו את מקום ההריגה באיישישוק, שאיננה עשירה ביערות מסביב וקשה היתה הבריחה מאין מקום להסתתר.

אחרי שנכרה הבור — הכניסו את החופרים לתוכו, צוום לפשוט את הבגדים והיו יורים בהם מאחור. משה אוז'רלאנסקי נשאר בבור פצוע וביקש משייגץ אחד — מכירו, שיעשה לו את הטובה האחרונה בחייו, שיתקע לו כדור להחיש את מיתתו, אבל הקלגס הזה ירה בו בידים וברגלים ובכל חלקי גופו, כדי להאריך את יסוריו. „עכשיו אתה בידי ואלמדך לקח" — ענה לו השייגץ.

הנשארים בשוק שמעו מרחוק את היריות. אולם לא יכלו להעלות על הדעת, כי אכן את בניהם ואבותיהם הורגים בקצה השני של העיירה. כשהופיעו שוב הקלגסים וביקשו עוד 200 גברים לחפירת בורות לעמודים, כביכול, בשביל הגיטו ההולך ומוקם, לא קם איש ממקומו. המרצחים התחילו להשתמש באלות וקתות והכריחו את הגברים לצאת. איסוף החבורה השניה לקח זמן ומשום כך הוגברה השמירה על השוק. כשנלקחה החבורה השניה, כבר היו הבורות מוכנים בשבילם על ידי הקבוצה הראשונה.

כשהורידו אותם לבורות והתחילו לירות בהם — כבר ידעו הנשארים בשוק, שאכן למוות הם מובלים. קמה מהומה וצעקה של כל הנמצאים בשוק שקמו על רגליהם (כל הזמן היו מוכרחים לשבת על הברכיים) והתחילו לצעוד לעבר השער, ברצותם ללכת לעבר הנהרגים. הקלגסים, ברובים מכודנים, התחילו לאיים על האנשים שיירו בהם, ומצד שני התחילו לספר שהנה הביאו מכתב ממלייקובסקי (מברודזיזץ) שהיה בין היוצאים, המבקש גם את אשתו שתבוא לגיטו אליו. כנראה שביימו גם מכתבי־ארגעה כאלה, או שהכריחוהו לכתוב אותו. כשהאנשים נקלעו בכף הקלע בין מוות לתקווה, השתלטו בינתיים על המצב הנוטרים והשוטרים, שהספיקו לגמור את מלאכתם בגיא ההריגה, והגיעו כתגבורת לשוק.

כשהתחילו להוציא את הקבוצה השלישית של הגברים, התנפלו הנחשונים הראשונים על הקלגסים הליטאים, הממו אותם, ומעל לגופם ברחו דרך חצרות וסימטאות אל מחוץ לעיר. בין הבורחים היו דב ליפשיץ וחנישקה מדקשניה.

עד הלילה הוצאו כל הגבורים, מחוץ לזקנים והישישים, שלא היתה כל אפשרות להעבירם בכוחות עצמם למקום ההריגה. בלילה נשארו הזקנים והנשים והילדים ללון בשוק. על מה שקרה בלילה ההוא אין עדי ראיה; אולם ידוע רק, שהגויים הליטאים, קלגסי הנאצים, שהשתתפו ברציחת קדושינו — קדושי אולקניק, איישישוק, דקשניה (סעלא) ולייפון — היו מספרים על אמהותינו, אחיותינו ובנותינו, כי מלאכים היו ברגעיהן האחרונים ולא בני אדם. רוממות הרוח שאפפה אותן, כשירקו בפניהם של הקלגסים הליטאים ושמירתן על טוהר גופן ונפשן, העלו אותן בעיני הגוים כקדושים שלא מעלמא הדין. חנישקה, שהיה חבוי בבית, עוד הספיק לראות את התהלוכה האחרונה ביום ששי, ואברהם טייקן ראה מתוך הגורן, בו היה חבוי, כיצד האמהות הסיעו את התינוקות בעגלות הילדים, בתהלוכה המחרידה למקום ההריגה.

באותו הקבר הגדול נורו ביום ששי ערב שבת־תשובה תש"ב, כל נשי אולקניק איישישוק, דקשניה ולייפון, ביחד עם הזקנים והתשושים. נתקיימו בהם דברי הנביא המקונן: „ונגעו דמי אבות ובנים, ודמי אחים ואחיות, ודמי חתנים וכלות, ונהרגו כולם יחד על קידוש שמך המיוחד".

לא עזרה האדמה והכלור ששפכו על הגוויות של כל חבורה וקבוצה. שלושה ימים ושלושה לילות געש הקבר. הדם שעבר על גדותיו פרץ החוצה. כי רבים נקברו חיים ודמם לא יכול היה להתערב בדם המתים, וכמו דמו של זכריה הנביא ביקש שלומים ולא רצתה האדמה לקבלו.

על אלה אני בוכיה, על זאת אנו מתפללים ואומרים: „את אלו המזבחות זכור, ואלה העקדות תראה, נא דורש דמים, קול דמי בניך צועקים אליך מן האדמה. ולארץ לא יכופר לדם אשר שפך בה, כי אם בדם שופכיו".

זכור את אשר עשה לך עמלק!

ק. פ—ר

מדחי אל דחי

אחרי השרפה באולקניק הכבושה מפצצות האווי־רונים הרוסיים, הצטופפו בני העיירה בבתים שנשארו לפליטה. הרב גר אצל מארק, הרוקח סטרנין אצל אליהו בורמאן, יוסף לוין וחתנו אצל צבי פולאצ׳ק. חלק מהתושבים עבר לגור לכפר היהודי דקשניה הסמוך. כקומאנדאנט של העיירה נתמנה הליטאי קוניצקי. היה לו גם סגן. אחר כך הופיע בעיירה קצין שבא עם אשתו מליטא, מהעיירה זזמר. על ידי שליחים־אכרים קבלנו ידיעות על המצב בעיירות ליטא, שהוא בכל רע וללא מוצא.

בשבת, בא לביתי יחיאל קאגאנוביץ ובערל גיסו ואמרו: „דוד, אנו באנו אליך כשליחי העיירה, בא לבית הרב, שם התכנסו לישיבה ומחכים שתעשה משהו, כי רפו הידים״.

מאז נכנסו הגרמנים לעיירה לא הסתפרתי ולא התגלחתי, כמו אָבל התהלכתי, וכשהייתי נכנס לחנות המשקאות של רובינשטיק, היו מעירים לי על כך שאינני מתגלח. הם הוכיחו שהמצב לא כל כך רע, כי האכרים מספרים שתהיינה הקלות וכו׳.

בבית הרב ישבו כל תושבי העיירה. הואיל והקומנ־דאנט היה גר בביתי, הציעו לי לקנותו בכסף. אלי צרפו את ר׳ חיים כהן, מזקני העיירה וממכובדיה, שנייצג את העיירה.

למחרת אספו 5000 רובל. מסרנו אותם לקומנדאנט קוניצקי, אבל הלה לא קיבל את הכסף, כי בינתיים ירד מגדולתו, על כי לא רדף את היהודים עד חרמה. החזרנו איפוא את הכסף לבעליהם.

בשבוע הרביעי גרשו אותי מביתי, מקום מגורו של הקומאנדאנט החדש. כשהקומנדאנט השני קיבל לרשותו את העיירה, באתי להשתדל לפניו. הוא הרגיעני באמרו: כשלמדתי, היו חברי סטודנטים יהודים. לבסוף שאל: במה אוכל לעזור לכם? אמרתי לו שפורעים מכפר סמוך באו לשדוד אצל יחיאל קאגאנוביץ הגר בקצה העיירה. הוא הבטיח לתת את עזרתו.

אמרנו לתת לו שלמונים: בד למעיל, ומתנות לאשתו. שלחנו את האכר צירניס, כשהוא רכוב על אפנים, לאיישישוק הסמוכה להביא את חליפתו של מוניש פיין בשביל הקומנדאנט. את הבד לחליפה, בעד 500 רובל, לקחנו אצל אהרן קארפוביץ.

בפעם השניה פניתי לעזרתו, כשהאכר גלבס התפרע בעיירה ועשה פוגרום ממש. באותם הימים גרתי כבר בביתו של צבי פולאצ׳ק ז״ל עם אשתי וחמשת ילדי.

רוב בני העיירה נשארו אחרי השרפה, עם בוא הנאצים, ערומים ורעבים ללחם. הם חילקו ביניהם את לחמם. אפילו בצלים ובשר היו שולחים לבני העניים, כמתן בסתר. המשפחות המסוכסכות בעיירה השלימו ביניהן. „עכשיו אין שונאים בעיירה״ — אמרה שרה ברקובסקי — „ואנו יודעים כיצד להתנהג בשעת צרה״.

את הנוער ואת המבוגרים שלחו לעבודה לשדות כבול על יד אוראני. (חלק מבני העיירה עבד בשדות הכבול בסמוך לעיירה גם בימי הרוסים). ביום א׳ בבוקר היו יוצאים לאוראני וביום ו׳ היו חוזרים הביתה ברגל, מרחק של כ־35 קילומטרים.

ביום ששי אחד, בא בני אבראשקה, בן 20, וסיפר, כי בעת העבודה ניגש אליו אכר, לחץ על רגלו ואמר לו שיהודי אוראן הסמוכה כבר אינם, והזהיר אותו, שלא יבוא מחר לעבודה. בני אבראשקה סיפר על כך ליוסל׳ה סענז׳ניק והציע לו לברוח ליער, באמרו, כי אחר כך יהיה מאוחר. יוסל׳ה לא רצה לעזוב אביו ואמו ולא הלך אתו.

בתקופת הסובייטים היה צבי סענז׳ניק, המורה העברי הזקן והחביב, שומר בבית החרושת לקארטון, וכעת היה שרוי במחסור ובעוני. המצב בעיירה, שהיתה מנותקת מהערים והעיירות הסמוכות, היה ללא נשוא. אכרים שבאו וסיפרו על התלאות והאסונות של עיירות ליטא, לא רצו להאמין להם. הרוקח סטרנין היה אומר: „אינני מאמין, לא ייתכן שיהרגו סתם אנשים״. כלתו, אשת בנו היחיד שאול, היתה מתקשטת ומטיילת ברחובות העיירה, כאילו לא קרה דבר, כי לא האמינה באסון המתקרב ובא. יש להדגיש, שחוץ למקרים בודדים, ידעו הגרמנים ואכרי הסביבה להסוות את התנהגותם. הם התנהגו כלפי העיירה בעדינות, כביכול.

הנאצים פקדו על בני העיירה שלא יעיזו להוריד כובע כאות לברכת שלום, כיוון שדרגת היהודי היא פחותה כל כך אפילו מלברך אותם, את בני ה„גזע העליון״.

בשבת ישבנו על המעקה של י. זוביסקי. עבר גרמני זקן לפנינו. צויתי על היושבים לא להסיר כובעים, רק אני לבדי ירדתי והלכתי בצדו של הגרמני. על שאלתו, למה לא ברכנוהו לשלום בהסרת כובע, סיפרתי לו על הפקודה שהתפרסמה. על כך ענה, כי זוהי טפשות ואין להתחשב בזה. רק אז אמרתי לנוכחים לברכו כמקובל.

שמועות רדפו שמועות. יהודים הסתודדו מחוץ לעיר על האחו, בצדי דרכים ובפינות הבתים. הנוער היה

כמו במלכודת. הבחורים גידלו זקן ולא ידעו את נפשם. האכרים היו באים ומפריחים שמועות שמרטו את העצבים והוציאו את האנשים מכליהם.

יוסף לוין — חתן הרב, איש המוסר, הפיקח וחמור־הפנים, היה פסימי — הוא האמין בכל. חתנו — משה אוז׳ראנסקי, היה חוזר ואומר: „לולא אשתי וילדי הייתי לוקח תרמיל ורץ מגבול אל גבול”, על זה היה עונה יוסף חותנו: „לו היתה אי־שם פינה שקטה הייתי בורח לשם, אבל הנאצי הנהו נחש שיגיע לכל מקום”.

חותני שמואל יעקב פיין הזקן חזר על בתי המרקחת וביקש לקנות רעל, כדי שיוכל למות בכבוד. אומרים שהרוקח סטרנין ומשפחתו הרעילו את עצמם, בשוק באיישישוק לפני האקציה.

הלילה האחרון

הקומנדאנט בלווית השוטר רזיס באו בשלוש בלילה לבית צבי פולאַצ׳ק, מקום מגורי. רזיס עמד על יד הדלת בחוץ. הקומנדאנט הצביע על הספרה 5 של השעון הגדול שהיה תלוי על הקיר: „עד שעה זו יש לכם פנאי להציל את עצמכם, אחר כך אל תבואו בטענות”. בידו היה פנס גדול. הוא ביקש שמיכה, נתנה לשוטר ושלח אותו, שלא יהיה נוכח בשיחה. הוא עצר את המטוטלת של השעון והצביע על השעה 5.

נעכל פולאצ׳ק, אם הבית הפקחית, פנתה אל בתי מרים ואמרה: „מערעלע, מה יש?” אמרתי: „רע! עד 5 מוכרחים לעקור מכאן ולברוח”.

משפחת צבי פולאצ׳ק התיעצה עם יוסף לוין ועם חתנו משה אוז׳ראנסקי והם החליטו להשאר במקום. לפי אמרתו של יוסף לוין: „מלאך המות הוא בכל מקום”.

גם לפני כן עוד אפשר היה לברוח לעיירות סמוכות, לאיישישוק ולראדון, ששם היה לעת־עתה הרבה יותר טוב מאשר בעיירות הסמוכות לליטא. אבל לא נמצאו בנו הכוח ועוז ההחלטה, לעזוב את הבתים ולנוד בנכר.

הבריחה

עזבתי את בית פולאצ׳ק, עברתי את הרחוב לרחבי, עד הגדר של גן הכומר. הלילה היה אפל. ילדי הקטן רץ אחרי ובכה. שמעתי יריות. חזרתי על עקבותי אל הבית. נעכל עמדה המומה ומלמלה: „פינצטער איז מיר”. („חושך אפפני!”). היא החזיקה בידית המנעול, ואמרה שלא תלך. ביקשנו אותה שאם יבוא גיסי מאיר פיין, שתספר לו שברחנו אל היער. להודיע לבני העיירה לא יכולתי, ומשום כך פניתי לנהר מרצ׳אנקה.

עברנו על הגשר הפונטוני בדרך לסולצה. עברנו את הנהר סולצה על הקורות ומשם פנינו לכפר דראז׳ניק. באתי בדברים עם יקותיאל סולץ, שגר כקילומטר וחצי מן העיירה. ראיתי ממחבואי שני שוטרים מחזיקים דגלים ומאיצים ביקותיאל שילך לשוק העיירה. אבל הוא התחמק מהם והלך גם הוא ליער.

בדרך לדראז׳ניק היתה אתי כל משפחתי, חוץ מאַבּראַשקה, שהיה בין חופרי הכבול באוראני. בבוקר השכם באה אשתו של מאיר פיין לבית פולאצ׳יק לחפש אותנו. לפי דבריה מצאה בבית פולאצ׳ק ערבוביה. הבצק בעריבות היה מוכן לחג, הכרים במטות פזורות והמטלטלים שלא במקומם, כמו בעת השרפה. היא שאלה את בני הבית עלינו. תשובתם היתה, שלא ידוע להם איפה אנחנו.

מאיר פיין ברח בבוקר אל פרנקה באַסמאשוק, מקום שם הוציא לפני כן עגלה עם בגדים לשמירה.

בדראז׳ניק נשארנו חבויים בגורן 7 ימים. דרך הסדקים ראינו, כיצד האכרים מהסביבה מסיעים בעגלות את רכוש היהודים שגזלו אחרי השחיטה באיישישוק. העגלות היו עמוסות בגדים וכלי מיטה. האכר הביא אותנו ליער, לביצה. הסתובבנו שם כל הלילה ולא ידענו למצוא דרך לצאת. האכר היה דתי והיה מפעיל את הפעמונים בכנסיה בעת התפילה. לפי דבריו סיפר לכומר באולקניק שאצלו הסתתרו יהודים, אבל הכומר לא האמין לו. אכר זה רצה לקחת ממני את מגפי החדשים, אבל לא נתתי לו.

ה„שאוליסים”, („היורים”, אירגון מתנדבים צבאי למחצה) הליטאים באו לתפוס אותנו ולא מצאו אותנו, כי התחמקנו לפני כן. שם בדראז׳ניק שמעתי דרך הקיר שאיכר משיח לפני שכנו, שרצה להציל את יחיאל קאגאנוביץ, אבל כבר היה מאוחר. מביצות דראז׳ניק עברנו לצ׳בוטאר לאוטינץ, ואחר כך היינו 10 ימים בסאַמאַשוק. רועה הבהמות שלנו הראה לנו את הדרך לכפר אחר על יד סאַמאַשוק לשם הסוואה, ואנחנו שמנו את פעמינו לסאמאשוק.

הפגישה עם בני

בסאַמאַשוק פגשנו את הבן אברשקה. הוא בא חולה ממכרות הכבול באוראני. רגליו היו נפוחות. על גופו פרחו „שושנות”. לא ידענו שאברשקה בננו יגיע לשם. האיכר הפגיש אותנו. אבראַשקה לא יכול היה לעמוד על רגליו והאיכר הביא אותו על כפיו. אברשקה בני נאלם, הביט בנו ולא הכיר אותנו. נשארנו בסאמאַ־שוק עד שהוא החלים והלכנו יחדיו לראדון — לגיטו. בראדון שהינו 8 חדשים עד ה־10 במאי. בראדון מצאנו מבני אולקניק את אברהם טיקן, יקותיאל סולץ, גדליה, חתנה של שרה לאה הקדרית. הם נדדו לנובוגרודק, — ואחרי השחיטה שם, חזרו לראדון. כשסיפרו על הנעשה בנובוגרודק, לא האמינו להם. אחר כך הם הצטרפו לפארטיזאנים. בראדון היו מוניש ומאיר פיין. את מוניש הרגו בראדון. מאיר היה גם בגיטו לידה,

וכנראה הסתתר בכפר צ׳בוטאר, והאיכר שהסתירו הרג אותו לבסוף.

סיפרו, שבאַשל זוביסקי ברחה מהשוק באיישישוק. אמרו שגם בנה איצקה נתן כסף לשומרים, ויצא לחפשי מהשרשרת, אבל חזר אחר כך לשוק והלך לשחיטה. באַשל חיתה כשנה אצל אכרים ומאז נעלמו עקבותיה. לאחרונה היתה אצל האכר קיירשה בכפר טיטיאַנצ׳ה.

אשתי נהרגה בגיטו ראַדון. היא באה מהכפרים לגיטו וביקשה מחסה. לא הסכימו להכניסה עם 4 ילדיה. הילדים התיפחו, אבל לא היה להם שומע. אחר כך לקחו אותה ל„עבודה״ ולא חזרה. מראדון ברחתי עם 4 ילדי ליער מאַרצ׳יקאַנצ׳. בתי מערעלע ברחה לבדה מהגיטו לכפרים. היינו ימים אחדים במארצ׳יקאַנצ׳י, שם נודע לידידנו קוברובסקי שאנו נמצאים בסביבה והוא אסף אותנו ושהינו אצלו 6 שבועות. משם עברנו לפוריטש, ועסקתי שם בתעשיית סבון לגרמנים. גרודנה סופחה אז ל„רייך״ השלישי ויהודים עוד נסעו שם ברכבות ולא רוכזו בגיטו. בפוריטש נשארנו עד נובמבר 1942.

הורגים את ילדי

כשהיתה השחיטה בפוריטש ברחתי משם עם הילדים. עברתי גדר והתחמקתי והילדים הלכו לבדם לגרודנה והיו שם עד יסוד הגיטו. משם ברחו הילדים לשצ׳וצ׳ין שליד לידה בקבוצה של 14 איש בני אוראַנו ואולקניק. בדרך הרגו את כולם. באבראשקה בני ירו ברגלו ואחר כך חיסלו אותו. אני ברחתי מפוריטש למארצ׳יקאנצ׳י. שם נפגשתי עם מרים בתי. בנובמבר אספו את יהודי פוריטש ומארצ׳יקאנצ׳י לגיטו. יהודי מארצ׳יקאנצ׳י ירדו למחתרת. משהפציצו הגרמנים את הבונקרים, ברחו היהודים אל היערות. עם חלק מהם נפגשתי ביער. מקבוצה זו נשארו בחיים מרים בתי, אני, יעקב קוברובסקי, ליבקה לוין, רחל מגידובסקי.

יום אחד הלכתי לכפר יאנציגרה, כ־9 קילומטרים ממארצ׳יקאנצ׳י לחפש מזון. איכר אחד גילה לי בסוד ששכנו הביא את הנאצים. ברחתי ליער כשאני נעול בסנדלי אכרים („לאַפטעס״). קצת מזון היה אתי. מצאתי ביער יהודי פצוע מיריה. חיפשתי מקום בשבילנו אצל איכר, והנה אני רואה שעל יד האיכר עומדים שני שוטרים ומצווים עלי להרים ידים. לא הרימותי ידי והתחלתי לרוץ. הם ירו אחרי. הרגשתי ששרוול מעילי נשרף, אבל אני עודני חי. רצתי בכפור על נהר קפוא. באמצע הנהר הקפוא היה מעין פלג מים ותהום מתחתיו. עברתי את המים הזורמים וברחתי לכפר דוגרידאנצ׳. גם את בתי מרים מצאתי שם. ביום השנה החדשה הלכתי עם כל האיכרים לכנסיה. פגש אותי איכר מכר ושאלנו, כיצד אני, אדון ריבאק, הולך לכנסיה? ברחתי משם לקלאסניק ומשם חזרתי אל בתי מרים אל דוגרידאנצ׳י. בעת הבריחה ביער נדברנו, שאם נשאר בחיים, ניפגש בכפר זה. בכפר זה התקינו היהודים מערה־בונקר. כשבא איכר ליטאי בשם יונאס לחפש יהודים נכנסנו למערה. האיכרה התחננה על נפשה שלא נישאר בגבולה. האיכרים הליטאים אמרו לנו, שניתן לילד הליטאי ממתקים, שלא יגלה לשוטרים את מקום מחבואנו. כשבאו השוטרים הליטאים נפלה על הילד תרדמה ולא קם.

מהמערה ברחתי לשדה הפתוח ושכבתי בערימת שחת. משם הלכתי בדרך לאולקניק. באתי ליורקינצה. בתי מרים ברחה מהתקפת היריות בסביבת מארצ׳יקאנצ׳י לפושצ׳ה־בנאצ׳ה. נפגשנו אחר כך ביורקינצי ויחד עם בתי באנו לאולקניק.

נרשם מפי דוד ריבק
ע״י **ש. פ—בר**

מסף האבדון לארץ התחייה

ימים ראשונים

כשפרצה אותה סופה נוראה, שהשתוללה למעלה מחמש שנים — טאטאה בסערותיה חלקי תבל גדולים, שינתה דפוסי עולם של תמול, השמידה את האברים החיוניים ביותר של עמנו והשאירה את חלקיו האחרים פצועים ושותתי דם.

באותם ימי הרת עולם ראשונים הייתי אני בסמורגון, ורק כעבור חודש ביקרתי באולקניק, עיירת מולדתי, בה עברו ימי ילדותי ונעורי.

אכן, לא נחת ואושר־נעורים בלבד ידענו בעיירתנו. שבענו מרורים, ותלואות רבות מצאוני בימי ילדותי. ובכל זאת, מה שונה היתה האוירה באותה תקופה של מלחמת העולם הראשונה והשנים שלאחריה, על צרותיהם ויסוריהם, לעומת התקופה של ראשית מלחמת העולם השניה.

במלחמת העולם הראשונה, כשהקוזאקים עמדו לנטוש את עיירתנו תחת לחץ הגרמנים המתקרבים, בזזו את מלאי המזון, את הבהמות שיכלו לקחת עמם לקחו ואת היתר השמידו, אבל באוכלוסיה לא פגעו לרעה. בנידון זה לא היו מפלים לרעה את היהודים. היתה זו צרה כללית גדולה, אבל לא היתה נשקפת סכנה לחיי אדם. כזו היתה גם ההרגשה הכללית. התייחסנו למצב כאל צרה שתחלוף עם הזמן. אחרי כן, במלחמה בין הפולנים לבולשביקים, כשליטא קמה לתחיה, גם אז לא „לקקנו דבש", ובכל זאת לא עזבה אותנו מעולם הרגשת הבטחון. גם מאוחר יותר, כשנלחמו הפולנים בליטאים ועיירתנו עברה פעמים רבות מיד ליד, לא העלתה האוכלוסיה מעולם על דעתה אפשרות של סכנת נפשות. ילד הייתי באותם הימים, ואני זוכר היטב כיצד כל פעם שצבאות הפולנים והליטאים היו מתחלפים בעיירה, היו פושטים על הבתים לשלול שלל. פעמים היו אלה החיילים הפולנים ופעמים הפארטיזנים הליטאים. אבל התושבים היו חדורים הרגשת חירות ובטחון והיו מוכנים להלחם על חייהם, רכושם וכבודם. כשההתנפלויות נעשו תכופות, התארגנו התושבים, ובשעה שהתנפלו על בית לשדדו, היו מתחילים לצעוק ומיד היתה פורצת זעקת־מחאה גדולה מכל יתר הבתים והשודדים היו מסתלקים מהרה. הם ידעו היטב שהתושבים מאורגנים והתנגדותם תהיה עזה ומרה.

תקופת המלחמה והימים שלאחריה חלפה. השלום השתרר בעולם ובאיזור. החיים בעיירה חזרו למסלולם, הזעזועים שעברו עליה היו לעתים קשים, אבל לא היתה עקירת שרשים.

אולם עתה, בראשית מלחמת העולם השניה, מה נשתנו העתים! מי פילל לשותפות בין שני עולמות אלה, בין לפאשיזם בצורתו הקיצונית, הנאצית — ובין הקומוניזם. ובכל זאת, ההסכם ביניהם נחתם באוגוסט 1939 וזמן קצר אחרי זה התנפלו שני הלויתנים האלה על פולין ותוך זמן קצר בלעוה.

תחת המכבש הקומוניסטי

אולקניק היתה תחת הכיבוש הרוסי.

עולם אחר צץ בין־יום. חודש אחד אחרי הכיבוש בקרתי אצל הורי באולקניק, שינוי מפתיע חל בעיירה. לא הכרתיה. שונו פניה והיתה בה רוח אחרת, האויר שנשמתי היה אחר. אינני יודע מה בקשתי למצוא באולקניק. משום מה חשבתי שדוקא אולקניק לא תשתנה תחת מגף הכובש. אולי מפני שבעיני סמלה עיירה זו תמיד את השלוה והבטחון. היתה זו עיירה יהודית טיפוסית, שלא חלו בה שינויים גדולים מזה דורות. אותה האוירה הביתית מלאת האחוה, שאפיינה את אחינו תושבי העיירות הקטנות בפולין וליטא. חיו בה כמה עשרות משפחות יהודיות, שנאבקו כל חייהם על לחם צר, חנוונים קטנים, בעלי מלאכה זעירים, שבדוחק רב הרויחו כדי מחיתם. אם עמדה פרה חולבת ברפתו של אחד היהודים, היה בעליה נחשב ל„בעל־בית". ומי שהיה תחת ידו יותר מזה, „נגיד" נקרא. וכך היו החיים קולחים ומתגלגלים בה מזה דורות.

והנה בבואי הפעם לאולקניק מצאתי עולם הפוך. לא עוד שלוה, לא עוד שאננות. כולם התהלכו קדורנית, היאוש והפחד מפני המחר היו נסוכים על כל פנים. כאילו חרב מתהפכת היתה תלויה מעל כל אחד. האנשים פחדו מצלם ולא היה יום שקללתו לא היתה מרובה מחברו. החיים הסדירים והמגובשים בעיירה התפוררו מיום ליום. חלק מסוים של הנוער סונוור ונסחף על ידי המשטר הקומוניסטי החדש והיה עוזר לכובשים להרוס את הנותר עוד.

את אבי ואת אמי כמעט ולא הכרתי. במשך השבועות המעטים שלא ראיתים קפצה עליהם זיקנה. ידעתי את אבא כאדם מלא עוז ובטחון, אדם מוצק ששום רוח מצויה ושאינה מצויה לא יכלה להזיזו ממקומו. אף אמא לא היתה אשה רגילה. נבונה היתה, דעתה מיושבת עליה וכל מצב תפסה לאשורו. ועתה מצאתים גלמודים, אכולי יאוש ורועדים מאימה. פיזור המשפחה והדאגה לילדים העיקה עליהם מאד.

באותם ימי מלחמה ראשונים עדיין היתה ליטא

עצמאית. ממשלת מוסקבה שמרה בקפידה רבה על עצמאותן של ליטא, לטביה ואסטוניה. היא היתה רק משתמשת בבסיסים שבמדינות אלו, לכן היתה ליטא מנותקת מפולין. וילנה והמחוז עוד הוסיפו להשתייך לפולין.

אחותי צפורה התגוררה עם משפחתה בליטא. אני ואחי, אליהו, היינו בסמורגון והדרכים היו בחזקת סכנה. בימים כתיקונם נוהג היה אבא לערוך פגישות משפחתיות מזמן לזמן, ועתה הניתוק והפיזור הכבידו עליו מאד.

השואה מתקרבת

באותו יום שהגעתי לאולקניק ובאתי לבית אבא, מצאתי שם כמה ידידים, ביניהם יצחק פיקלני, גד זנדמן ואחרים. הזדעזעתי ממש למראה פניהם. יצחק פיקלני איבד זה־עתה את בנו, יוסף, ששירת בצבא הפולני והיה עם הגדודים שנלחמו בחירוף נפש באי ווסטרפלאטה שליד דאנציג. מקום זה התפרסם אז מאד בגלל אותה מערכה עקובת־דמים בין הפולנים והגרמנים. הקשבתי לדברי האנשים, נואשים היו. הם נבאו שחורות, ולא ראו אף קרן אור אחת שתגיה חשכתם. השתדלתי להכניס איזו נימה אופטימית בשיחה. ניסיתי בכל מיני דרכים לעודד אותם. חזרתי על אותם הדברים שהיו ידועים לכולם, שגורלם של תושבי איזור וילנה שפר מאחרים. שכן התהלכו שמועות, כאילו רוסיה עומדת להחזיר לליטא את וילנה והמחוז. הליטאים מעולם לא אמרו נואש מוילנה „בירתם הנצחית". הם ניהלו מאבק בלתי פוסק במשך כל עשרים שנות כיבוש וילנה על ידי הפולנים. הם ניתקו את כל היחסים עם פולין. עתה, כשפולין נכבשה ונדרסה על ידי היטלר וסטאלין ונתחיה חולקו בין שניהם, היתה וילנה חלקו של סטאלין בשלל. ואף באותם הימים שעצמאותן של מדינות היתה תלויה על בלימה, לא הרפתה ליטא מלחצה להשגת וילנה. כאמור, שמועות פשטו שרוסיה עומדת לתת לליטא את וילנה והמחוז. אני נתפסתי לשמועות אלו בכדי לעודד את הנאספים. ניסיתי בכל כוח שכנועי להסביר לאנשים, שהדבר מתקבל על הדעת ושוב יחזרו החיים במקום זה למסלולם התקין.

אבל אבא ביטל את דברי במחי־יד, הוא פנה אלי וניבא את נבואתו הקודרת, האכזרית, ואלה היו דבריו:

„חיים, בני היקר, אתה מדבר על איזור זה או אחר ורואה את מצב הדברים בצורה מצומצמת. דע לך, שהמלחמה למעשה עוד לא התחילה. עוד ישפכו נהרי־נחלי דם עד שהמלחמה הנוראה הזאת תבוא לקיצה. אולם, יתפתחו הדברים בכל צורה שיתפתחו — אנחנו היהודים גורלנו נחרץ. אני מרגיש בסכנה המרחפת באוויר. היטב אני יודע את שכנינו הגויים, אולם יחס כזה לא ראיתי מעולם, אף לא תארתי לי שתוך זמן קצר כל כך ישתנה יחסם אלינו בצורה כזו. אותם הגויים שכנינו, שחיו אתנו כל השנים באחוה וריעות והתיחסו אלינו בכבוד רב — עתה כמעט אין להכירם, בין־לילה הפכו את עורם והריהם מתעללים בנו כפריצי חיות. שער בנפשך, מה יהיה גורלנו אם נהיה נתונים לחסדיהם. אכן, העתיד שחור משחור, אין אני רואה כל פתח הצלה ורק אלוקים בשמים יראה את עניינו ואת לחצנו, אולי יחוס, אולי ירחם...".

אלה היו דברי אבי האחרונים ששמעתי מפיו. למחרת עזבתי את אולקניק עיירתי, ובה השארתי את הורי היקרים שלא הוספתי לראותם עוד עד עולם.

מכאן ואילך החלו הצרות פוקדות אותנו בתכיפות. ואף אני שתיתי־מציתי את קובעת כוס התרעלה עד תומה. עברתי את דרך היסורים בגיהינום הרוסי הגדול; הוגליתי כאסיר פוליטי, עמוק לירכתי סיביר. שוחררתי והשתתפתי בקרבות נגד החיה הנאצית עד תום המלחמה. על כל זה עוד אספר בהמשך דברי, ולבסוף, גלמוד, שבור ורצוץ בגוף ובנפש שבתי לחפש את יקירי, הורי, משפחתי וקרובי. לא נתתי לנפשי מנוח אף לרגע, התרוצצתי ממקום למקום שמא אמצא מישהו שתהיה בידו איזו ידיעה על גורל העיירה ותושביה.

פרשת החורבן מפי גרשון מדויג

במקרה פגשתי בגרשון מדויג, וממנו שמעתי לראשונה פרטים על החורבן הנורא. והרי מה שסיפר לי:

בדויג, עיירה הרחוקה שלושים קילומטר מאולקניק, שבמשך 20 השנים האחרונות היתה שייכת לליטא, חלה האקציה בחודש יוני שנת 1941. באותו יום, עם עלות השחר, החלו הגרמנים לעבור מבית לבית ולהוציא את כל היהודים, גברים ונשים, זקנים וטף. כולם נצטוו להתאסף בככר השוק, שם צריך היה להתקיים „מיון". גרשון הרגיש בחוש את הסכנה המתקרבת והיה משוכנע שעומדים להוציא את כולם להורג. אבל כשהוא העלה את דעתו זו לפני האנשים, הם לעגו לו. הוא פנה אל גיסי משה, שהתכונן יחד עם אחותי צפורה וילדיהם ללכת לככר השוק והציע לו לברוח יחדיו הם ומשפחותיהם מן העיר. באותה שעה עוד היה הדבר אפשרי, כי היהודים לא נמצאו בגיטו. הוא ניסה לשכנעו שהם עומדים לפני השמדה. אבל משה סירב לקבל דבריו. „לא יתכן שיהרגו ללא סיבה נשים וטף", אמר, „ודאי ימיינו אותם בכיכר השוק ואת המוכשרים לעבודה יוציאו למחנות־עבודה. לכל היותר יקימו כאן גיטו, או יעבירום לגיטו בעיר אחרת, לא כדאי לנוד ולנוע עם תינוקות". גרשון החליט לבלתי התמהמה עוד, עלה בידו להשיג עגלה, לקח את אשתו שהיתה בהריון וברח מדויג. כשהתרחק מרחק מה מן העיר, הגיע לאזניו קול יריות.

גרשון הגיע לאולקניק ופנה מיד לבית אבי. הוא

מצא שם כמה משפחות, שעשו את בית אבא לדירת ארעי שלהם. הוא היה נרעש ונסער ולא יכול להתאפק, ומיד בכניסתו לבית הוא פנה לכולם: „רבותי, ברחתי מדויג. כאן איני רוצה אלא לנוח קמעא. מוכרחים לברוח גם מכאן". האנשים הסתכלו בו מבלי הבן דבריו. הם עוד חיו באשליות. מכיון שהדרכים משובשות היו, לא הגיעו לאזניהם כל ידיעות על השמדה וכדומה. הם תלו מבטיהם בגרשון וחשבו שיצא מדעתו. הוא פנה לאבי ואמר לו: „דע לך, שכל תושבי דויג היהודים הושמדו, ביניהם גם בתך צפורה, בעלה וילדיהם. גם תושבי שאר העיירות מסביב, האנישאק, בוטרימאנץ, לא נמלטו מגורלם המר. הם נלכדו באקציה והוצאו להורג. ואתם יושבים כאן שאננים ואינכם מרגישים בשואה העומדת להתחולל על ראשיכם". האנשים עמדו כמאובנים וגלגלו עיניהם ברחמים רבים, כאילו היה זה אדם שדעתו נטרפה עליו. אבא הפסיק את הדומיה ואמר: „אחים, על היהודי הזה עבר כנראה איזה זעזוע קשה שפגע ביציבות נפשו, או שהוא המום מפחד ועל־כן הוא מפריז בסכנה. מן הנמנע שיאספו אנשים, ביניהם נשים וטף, וימיתום על לא עוול בכפם. הוא חזה בשעה שאספו אותם, והפחד השתלט עליו, עד כי יראה דמיונות כמציאות. ודאי העבירו את האנשים לאיזה גיטו או הוציאום למחנות עבודה". גרשון כמעט וטרף נפשו בכפו, אבל הוא היה אין אונים. לא האמינו לו, ולא היה בפיו שום דבר לשכנע בו את האנשים, כי אמת דיבר וסיפורו כן הוא.

בכל זאת, המשיך גרשון בסיפורו, כפי הנראה נתקע להם משהו במוחם, מה עוד כשראו שאחרי נוחו כמה שעות המשיך להחזיק בדבריו. לפיכך התאספו כולם והחלו לנתח את הידיעות שגרשון הביא. נשמעו קולות שיש לברר מיד את הדברים. אך כיצד? זה דיבר בכה וזה דיבר בכה.

גבורה של אשה

לבסוף קמה אמי, בתיה ע"ה, אשת חיל ובעלת אופי חזק, והציעה שהיא תתחפש לאשת־איכרים ובסכום כסף הגון ודאי תמצא איזה אכר שיהיה מוכן לתור עמה בכפרים שבסביבה, ובדרך זו תצליח להיוודע על דבר גורל היהודים יושבי עיירות הסביבה. דומיה השתררה בבית, כולם הבינו את הסכנה שבמעשה זה, הם העריכו את גודל ההקרבה, אבל באותה מידה משתוקקים היו כולם לדעת על הנעשה, כי בנפשם היה הדבר ודרך אחרת אין. אבא נאבק קשות עם עצמו. הוא לא היה מסוגל להעלות בדעתו פרידה מאמא בתנאים אלה, ואפילו לזמן קצר. אולם לבסוף התאושש ואמר: „הדרכים בחזקת סכנה, התפקיד קשה למאד, אבל גורלנו נתון על כפות המאזנים, וידיעה ברורה על הנעשה עשויה לשנות את פני הדברים. ובכן, בתיה יקרה, התנדבת למען אחיך, לכי והצליחי וחזרי בשלום".

הוא פרץ בבכי ואחריו געו כולם בבכי מר, קורע לבבות. אמא השיגה בגדי אכרים, התחפשה לגויה ויצאה לדרכה. היא הצליחה לעבור את כל הסביבה. כעבור כמה ימים היא חזרה ואישרה כל דבריו של גרשון. לא זו בלבד שלא הגזים אלא שהיה המצב יותר־גרוע. האנשים איבדו את צלם האלוקים והפכו כולם לחיות טרף צמאות דם. היהודים נעשו הפקר. רוצחים אותם בדם קר על חטא אחד ויחידי — על חטא היותם יהודים!

גרשון לא נח ולא שקט, הוא הרגיש ברעה המתקרבת, עזב את אולקניק וברח לרדון.

עם בא השואה

עננים כבדים היו תלויים בשמי אולקניק. כולם הרגישו בשואה המתקרבת, לא עוד נמצאו אופטימיסטים ביניהם. התושבים התאספו מזמן לזמן לטכס עצה ולתכנן כיצד לקדם את פני הבאות. נמצאו גם כמה משפחות שהעבירו את ילדיהם מהעיירה והשכינום בבתי איכרים ובמקומות שונים. כלם היו נתונים בדריכות מתמדת עברו ימים ושום דבר לא התרחש. הדריכות פגה, האנשים התחילו לחזור לבתיהם והתהלכו ביתר בטחון. רצונם להיות צמודים למקום מושבם ולא ליטול את מקל הנדודים ביד, גבר על פחדם. היתה לכך עוד סיבה, בעיירה היה קומנדנט גוי שאפשר היה לסמוך עליו. הוא גם קיבל שכר שבועי בזהב, ותמורת התשלום עמד על המשמר. ברי היה שהוא שואב ידיעותיו ממקור ראשון. הוא הבטיח שבו ברגע שישמע על אקציה העומדת להתקיים, או על איזו סכנה אחרת, מיד יודיע, ויהיה סיפק בידי היהודים להמלט על נפשם בעוד מועד. הוא עמד בקשר עם אחד מתושבי העיירה, וכולם סמכו עליו.

היה זה בפרוס החג ראש השנה. המצב היה מתוח, אבל שקט. ואף על פי שהאנשים היו מדוכאים ורצוצים, בכל זאת התכוננו לקבל את פני החג הממשמש ובא. המקשר בין התושבים לקומנדאנט הודיע שאין סיבה לפחד, אין כל סכנה נראית באופק. הדבר השפיע להרגעת התושבים במדה, שאף את הילדים החזירו לעיירה לכבוד החג. מקווים היו לנס, היד ה' תקצר?...

השואה התחוללה כהרף עין. בערב ראש השנה בחצות הלילה, בא הקומנדאט, כל עוד רוחו בו, אל בית המקשר, הקיצו משנתו והודיעו שכעבור ארבע שעות, משמע בארבע לפנות בוקר, יקיפו הנאצים את העיירה ויובילו את כל היהודים למקום שיובילו. רק שעות ספורות נותרו להמלט. מרוב פחד ובהלה לא הספיק המקשר למסור את הידיעה לבני העיירה ולקרובי משפחתו. הוא לבדו עם חלק ממשפחתו נמלט ליערות.

הגירוש מהעיירה וההשמדה

בשעה הרביעית לפנות בוקר התחוללה הסערה. אולקניק היתה מוקפת מכל עבריה. אנשי ה„גיסטאפו״ הופיעו עם חיילים גרמנים וליטאים והחלו לדפוק בגסות על הדלתות. הם לא הותירו פנאי להתלבש, הוציאו את כולם החוצה. גם את הזקנים, גם את התינוקות מעריסותיהם. מיד הפרידו בין הגברים לבין היתר והובילום בדרך המוליכה לאיישישוק. היו מן הצעירים שהציעו להתנפל על המשמר המוביל, להרוג או ליהרג ולנסות לברוח ליערות. אך כנגדם התיצבו אחרים ובהסברים משכנעים הוכיחו שאם יעשו כזאת ינקמו הכלבים בנשים ובילדים. „וכל עוד אין הוכחה שמובי־לים אותנו לטבח, אל לנו לעשות מעשה פזיז". להוכחות עוד היו צריכים... עוד השלו את עצמם והאמינו לדברי הגרמנים, כאלו מובילים אותם למחנה עבודה. גם כאן היתה יד המתונים על העליונה והצעירים נכנעו.

תחבולתם של חיות הטרף הנאציות הצליחה. הם הרגישו בתסיסה וחששו פן תפרוץ התנגדות. לכן הפרידו בין הגברים לבין נשותיהם וילדיהם. הובילו את הגברים ראשונה לבדם ואת הנשים והילדים אחריהם לבדם. הם תכננו את מעשיהם עד לאחרון הפרטים. בהגיע כולם לאיישישוק אספו אותם וקבצום לאורוות ביורזדיקה, ובבית הכנסת. וכעבור יומיים לככר הגדולה שבשוק הסוסים.

רק עתה התחילו האנשים להבין את מצבם ובקשו דרכים להנצל. בין השוטרים הליטאים נמצאו כאלה שהיו נכונים בעד סכומי שוחד הגונים להעלים עין. וכך הצליחו כמה משפחות להציל עצמם וביניהם מאיר פיין ומשפחתו, מוניש פיין ומשפחתו ואחרים. גם אמי ואחי יצחק ע"ה הצליחו לצאת, הם הפצירו באבא שיצא עמם, אבל הוא מאן לזוז ממקומו. הם חשבו שאם הם יצאו הוא יבוא אחריהם, אולם משלא בא, חזר יצחק לשדלו לברוח עמם. בינתים הלשינו איכרי הסביבה אצל המשטרה הגרמנית וגלו את אזנה, שהיהודים מצליחים לשחד את השוטרים הליטאים והם מסתננים מהשוק, מתפזרים בסביבה או בורחים ליערות. הגרמנים הזעיקו מיד תגבורות, ורכובים על סוסים הקיפו את השוק בשרשרת הדוקה. גורל הנשארים נחרץ. סיפרה לי שיינקה, עדת ראיה, שנשארה אף היא בשוק וניצלה על ידי כך שחשבוה למתה: כשהגרמנים הופיעו והיציאה מהשוק נחסמה, ראתה את אחי יצחק תולש שערותיו ומטיח ראשו בקרקע מרוב יאוש. הסוף המר והנמהר ידוע. האנשים נצטוו לכרות בורות, וכשהבורות היו מוכנים ירו בכולם, לא רחמו ולא חמלו אף על תינוקות. בודדים ניצלו על ידי זה שנחשבו להרוגים. זה היה סופם של בני אולקניק; סופו של אבי וקיצו של אחי יצחק הי"ד.

אמי שנשארה בחוץ נותרה בחיים לבדה, שבורה וגלמודה. רק התקוה שאני ואחי אליהו נותרנו לפליטה הפיחה בה רוח חיים ונתנה לה את הכוחות הפיסיים להמשיך בקיומה. כך הסתובבה, מחופשת ככפרית ליטאית מעיר לעיר ומכפר לכפר.

באחד הכפרים בליטא — ספרו לי עדי ראיה, שראוה כששה חדשים לפני תבוסת הגרמנים — נתקלה בליטאי אחד, שהכיר בה שהיא יהודיה. הוא ירה בה והרגה.

לא כאן המקום להלל ולשבח אשה נפלאה זו שלא חסרה אומץ גם תבונה. היא היתה אשת חיל במלוא המובן. נשמתה עדן, וה' ינקום דמה.

סמורגון ערב השואה

כפי שציינתי לעיל, חייתי בסמורגון עם פרוץ המלחמה. סמורגון היתה עיירה מסודרת. כלכלתה הת־בססה בעיקר על החקלאות, אולם היו בה בתי חרושת גדולים של פשתן. לא חסרו בה גם בעלי מלאכה זעירים ובעלי אומנויות שונות, שהתפרנסו זה מזה. חיי המסחר היו תקינים ויהודים התפרנסו בכבוד. כל זה נמוג כלא היה תוך ימים ספורים. הצבא הפולני שבאיזור לא החזיק מעמד זמן רב. תוך ימים ספורים התפוררו הגדודים הפולניים ותבוסתם היתה שלמה. החיילים נפוצו לכל רוח והפכו בין־יום לאלפי עריקים בודדים. החיים הכלכליים והאזרחיים בעיירה שותקו ביום הראשון. האנדרלמוסיה לפני כניסת הצבא הרוסי לעיר היתה גדולה. הקומוניסטים שהיו במחתרת הרימו ראשם והחלו להתארגן.

על המצב באותם הימים ועל המוראל של החיילים הפולניים, אפשר לשפוט על פי דוגמא אחת קטנה: שלשה צעירים מן המחתרת הקומוניסטית הצליחו בנשק אקדחים להשתלט על פלוגה של כמאתיים חיילים פולניים מזוינים בנשק קל וכבד־למחצה, פרקו מעליהם את נשקם והחזיקום במעצר במשך שני ימים תמימים, עד שהצבא האדום נכנס לעיר. וזאת בשים לב לעובדה, שבאותה שעה נמצאו בעיר, באופן מקרי, כחמש מאות פקידים ופועלים של הרכבת הפולנית, שאף הם היו מזוינים פחות או יותר ומתפקידם היה לבוא לעזרת השלטון בשעת הצורך.

הצבא הרוסי נכנס לסמורגון ביום החמישי. ביום הראשון בשבוע הגיעה אדמיניסטרציה רוסית מושלמת. השלטון הפנימי עבר לידיהם תוך שעות ספורות. הם באו עם רשימות מלאות של כל התושבים, עיסוקם ומשלח ידם. הפקידות הפולנית הגבוהה נעלמה מיד, ובמקום הופיעו פקידים רוסיים. כמו תמיד תחת שלטון סובייטי — הרי מיד בימים הראשונים נעלם כל דבר בעל ערך מן השוק. הפקידים הרוסים רוקנו, לפי צוים מלמעלה, את העיר. הם הוציאו את מצרכי המזון, הלבוש וכדומה והעבירום למחסניהם. לא נשאר אלא זה שהצליחו להחביא מעיניהם הבולשות של הקומוניסטים. המחירים הרשמיים של מצרכי המזון היו, כמובן, נמוכים, התורים

היו ארוכים, אבל המחכים לא השיגו מאומה. המסחר והמלאכה שבתו כליל. התושבים התרגלו עד מהרה למסחר הנפוץ ברוסיה — להשיג מצרכים חיוניים על ידי חליפין. האוירה בעיירה נעשתה דחוסה, מלאה פחד וחשדות. הפחד בא לידי ביטוי גם בלבושם של הבריות. המגבעות הנאות, הבורגניות נעלמו מעל הראש. נעלמו המעילים העליונים המכובדים והנעלים החלפו במגפים. כל זה כדי לרכוש את אמונם של הרוסים ומשרתיהם שרחשו בכל מקום. האנשים חששו להחליף ביניהם דעות על המשטר, על המצב וכיוצ״ב. בכל פינה היתה אוזן קשבת ובמקום שלא היתה, נדמה היה שהיא קיימת. ידעו היטב שכל חשד, לו גם הקל ביותר בחוסר נאמנות לשלטון עלול לגרור אחריו תוצאות חמורות.

האדמיניסטרציה הרוסית השתלטה לא על החיים החמריים בלבד, כי אם גם על חיי הרוח, התרבות והאמנות. הכל היה בפיקוחם של השלטונות. אף על נפשותיהם של תינוקות דבית רבן לא חסו.

ב„גן העדן" הקומוניסטי

זוכרני מקרה שקרה בימים הראשונים של המשטר הסובייטי. יושב הייתי יום אחד בביתי. לפתע נפתחה הדלת ומנהל בית הספר העברי „תרבות", מר פישר, נכנס פנימה ומיד נפל מתעלף. אחרי שהשיבותי את רוחו והוא נרגע מעט סיפר לי מה שקרה. המפקח־מטעם, הממונה על בתי הספר בא להרצות בפני התלמידים את הרצאתו הראשונה. הוא סיפר להם על גן־העדן של המהפכה, על שלטון השויון ברוסיה, שעולם חדש נבנה בה, עולם המיוסד על יושר ועבודת כפים, על שלטונם של העמלים, שהצליחו אחרי דורות רבים של השעבוד להשתחרר מנוגשיהם העשירים המנצלים, על משטר שהוא למופת לכל העמים וכו׳. הוא סיפר להם שישנם בוגדים וקונטר־רבולוציונרים, הלובשים מסווה, חודרים לכל חברה טובה וחותרים תחת יסודות המשטר הסובייטי. יש להלחם בכל האמצעים נגד הבוגדים הללו. אף אחד אינו זכאי להתחמק מן התפקיד הקדוש המוטל על כל אחד, לחשוף את הבוגדים ולגלותם כדי שיבואו על ענשם. אף הילדים צריכים להרתם לפעולה קדושה זו ולעזור כפי יכלתם. צריך לסבר את אזנם כיצד ובמה תתבטא עזרתם. הוא סיפר להם על מקרה אחד שקרה ברוסיה, כיצד ילד רך בן הכיתה השלישית בבית הספר העממי הציל את המשטר. אביו של אותו ילד היה פקיד גבוה בממשלה. אך למעשה הוא היה אחד הבוגדים שזממו להפיל את המשטר, שהצליח כל העת לכסות על מעשיו הבוגדניים. פעם הפליט במקרה בפני ילדו כמה מלים שהוכיחו לילד שאמנם בוגד הוא. הילד הישר הזה לא היסס ובידעו את התפקיד המוטל עליו מיד עמד והלך לספר למורהו את דברי אביו. המורה מסר את הדברים למקום המתאים. מיד אסרו את הפקיד ואחרי חקירה נמרצת התבררו מעשיו השפלים והבוגדניים. הוא נשפט והוצא להורג. והילד, בנו קיבל פרס הצטיינות. אולם המשפחה הבוגדנית לא השלימה עם כשלונו של המרגל והתנכלה בכל מיני דרכים לילד עד שלבסוף הצליחה לבצע את זממה והמיתה אותו. הממשלה לא שכחה את המציל הקטן והנאמן והקימה לזכרו אנדרטה. ומדי שנה מתאספים ליד האנדרטה כל ילדי הסביבה ומעלים את זכרו של האזרח הקטן והנאמן ומקבלים עליהם ללכת בדרכיו, שהם אות ומופת לכולם, להיות נאמן למשטר אפילו נגד ההורים עצמם. „הדוגמא הזאת צריכה להיות לכם לעינים", סיים המפקח, „עליכם לזכור שמשטרנו סובל תמיד מבוגדים ומרגלים המתנכלים לו, ועליכם להשתדל לגלותם אפילו בביתכם. זוהי חובתכם הגדולה למשטר החדש שאינו חושך מאמצים כדי לבנות עולם חדש ומאושר".

הדברים הללו השפיעו באופן מחריד על פישר ושיבשו את רוחו. לא עברה תקופה קצרה והוא סולק מתפקידו והוגלה לסיביר, אף שאר המורים סולקו מתפקידיהם והוחלפו במורים שהובאו מרוסיה.

ערב הבריחה

המלחמה היתה נטושה באותם הימים הרחק מאתנו ואנו לא הרגשנוה על בשרנו. עם זאת התברר יותר ויותר שקיצה רחוק מאד. דאגות כבדות מלאו את הלבבות, בעיקר לשלום המשפחה ושלימותה. נפוצו שמועות, שלא נתבדו, שהממשלה הסובייטית עומדת להשיב לליטא את איזור וילנה. ליטא עוד היתה חפשית ומליטא לעולם החפשי היו הדרכים פתוחות. אפשר היה לעזוב את אירופה דרך ליטא. משום כך החלטתי לקחת את משפחתי ולעבור לאיזור וילנה ומשם לליטא שתשמש לי קרש קפיצה לעולם הגדול החפשי. התקשרתי עם אחד מפקידי הרכבת, פולני שנשאר בתפקידו. פקיד זה היה נאמן, ויכולתי לסמוך עליו. הוא הבטיח לי, תמורת תשלום הגון, קרון רכבת, שבו אוכל להעביר את משפחתי עם חפצים שאמצא לנחוץ לקחתם עמי. באותו לילה שבו הייתי צריך להוציא את מחשבתי לפועל, הובא לפתע קצין סובייטי גבוה על יחידת חייליו להתאכסן בביתי. מובן שכל התכניות לאותו לילה בוטלו. למחרת העבירו את הקצין למקום אחר. אני השלמתי את כל ההכנות בכדי לעזוב את העיר בלילה ההוא. אך מלחמתי עם הגורל היתה אבודה. באותו יום באה אמי מאולקניק לבקרני. כשאמא שמעה מה שאני עומד לעשות באותו לילה, התנגדה בכל תוקף. בכל כוח שכנועה נסתה להסביר לי שהמעשה שאני עומד לעשות הוא מעבר לכל הגיון. כאן בסמורגון הייתי מבוסס, בעל רכוש רב ובעל מעמד רציני. כיצד,

היא טענה, אני עומד לעזוב מאחורי רכוש גדול ולטלטל את עצמי, את אשתי וילדי הרכים, ילד בן ארבע שנים וילדה בת כמה חדשים, בדרכים לא דרכים ובמקומות רחוקים. „אתה עומד לאבד את הודאי במו ידיך בגלל ספק, שמא יורע כאן המצב". כאלה וכאלו היו טענותיה של אמא. סוף־סוף הצליחה להניא אותי מתכניתי ונשארתי.

כיום, שאני מרוחק ריחוק זמן מאותה תקופה, כשאני מנסה למצוא את ההגיון שבפעולותי ובמחשבותי באותו פרק זמן, אינני מצליח לעמוד עליהם. הכל היה כה מבולבל. כל סדרי החיים היו מעורערים. עמדתי לוותר על רכושי ועל כל עברי ולברוח. כיון שלא ברחתי, חשבתי לנהל את חיי ועניני כקודם. השליתי את עצמי שרכושי עודנו שייך לי ונמצא בבעלותי הפרטית. היינו נתפסים בשני הקצוות בעת ובעונה אחת. מחד, יאוש מוחלט וחוסר כל תקוה; מאידך, אשליות גדולות ללא כל הגיון. המציאות חדרה להכרתנו מיום ליום. עם כל יום חולף הראיתי לדעת שרכושי מתחמק מבין ידי. ואף על פי כן, כשהגיע שליח העיירה והודיע לי שעומדים לפרוץ את מחסני במיכאילישוק, מיהרתי לשם בחצות לילה לעצור בעד הפורצים. מיכאילישוק היתה עיירה המרוחקת כארבעים קילומטר מסמורגון ובה נמצאו המחסנים שלי. אחי, אליהו, היה ממונה עליהם. אולם העמידה במתח אותו הזמן קשתה עליו, על־כן השאיר את הכל וברח. אני השפעתי עליו ושכנעתי אותו לשוב. אפשר יחדיו בכוחות משותפים נצליח להחזיק בקיים. כך המשיכו הענינים להתגלגל עוד שבועות מספר.

במהרה נוכחתי לדעת שבתור חרשתן ובעל רכוש מצבי גרוע משל אחרים. השלטונות התחילו להציק לי, בתחילה בענינים קטנים ובאדיבות, ובהמשך הזמן הפך יחסם אלי קשה יותר. נקראתי לעתים קרובות לחקירות קצרות ולבירורים. לבסוף נודע לי שעומדים לאסרני. הזמן שעמד לרשותי היה קצר. אותן תוכניות הבריחה לא ניתנו עוד לביצוע. לא יכולתי גם לקחת עמי את משפחתי. וכך באישון לילה נפרדתי מעליהם בחפזון וברחתי. זו היתה פרידתי מיקירי, שלאחריה לא הוספתי לראותם עוד. דף חדש ושחור נפתח ביומן־חיי. הנדודים מעיר לעיר נמאסו עלי מהרה, גם סכנה היתה בהם. על־כן באתי בהחבא למיכאילישוק, שם מצאתי את אחי, אליהו, ויחד החלטנו להבריח את הגבול לאיזור וילנה, שכבר נמסר לליטאים ונסגר לחלוטין. אבל לא הרחקנו לכת, הגענו עד העיירה קימילישקי הקרובה לאיזור וילנה, שם נתפסנו ונאסרנו. הועברנו לבית הסוהר בוילייקי.

במאסר רוסי

רבות נכתב על בתי הסוהר הרוסיים ועל שיטות החקירה בהם. כל העולם כולו עומד זה שנים רבות מוכה תמהון נוכח חזיון הווידויים במעשים שלא נעשו מעולם. ווידויים אשר באו מפי אנשים כבירי כוח בגוף ובנפש, אנשים שעברו עינויי תופת במשטרים אחרים ולא נכנעו לשום לחץ, ואילו בבתי הסוהר ברוסיה נשברו, הודו ואמרו כל מה שנצטוו לאמור. יתר־על־כן, הם הודו אף בשעה שלא היתה להם כל אשליה שההודאה עשויה להצילם ממות.

מהו הפתרון של חידה גדולה זו? רק אדם שנתנסה בחקירות בבתי סוהר אלה יבין את התשובה. במשך כל אותה תקופה שישבתי בבתי הסוהר הרוסיים. תקופה של חדשים רבים, לא שמעתי שמישהו הוכה או עונה עינויי־גוף. אין אני מתכוון לומר שהרוסים אינם מענים את קרבנותיהם עינויים גופניים. חדרי המחקר מבודדים, אדם מן החוץ אינו יודע על המתרחש שם. אני, בכל אופן, לא שמעתי על כך. המסקנה היא: שיטת החקירה הסובייטית היא בעיקרה פסיכולוגית ומיוסדת על הבנה עמוקה בכוחות נפשו של אדם. לרשותם של החוקרים הסובייטיים, וחוקרים לא חסרים כשם שלא חסרים נחקרים, עומד הנשק הנורא שנקרא „זמן"; דלדולו הנפשי של הנחקר על ידי הזמן הבלתי מוגבל שעומד לרשותו של החוקר. בעינויי גוף, יכול האדם לעמוד עד הסוף — המות. מה שאין כן בעינויים האחרים, הפסיכולוגיים, לרבות שאר התנאים בו נמצא האסיר. אין סוף לעינוי, אבל יש סוף לכוחותיו של האדם. המודים, בשעת הודאתם כבר מתים הם, מיתה רוחנית מוחלטת. זהו לדעתי פתרון חידת ההודאות בבתי הסוהר הסובייטיים. בהמשך דברי, לפי סדר המאורעות, יתבררו הדברים במלואם.

תנאי המאסר היו גרועים ביותר. הכניסונו לחדר צר, ד' על ד' אמות, שבו הצטופפו כארבעים אסירים, מובן שמיטות להניח עליהן אברינו היגעים היו בגדר דמיון. בדוחק נמצא מקום לכולם על הארץ למשכב בלילות. היינו ישנים ראשו של האחד בין ברכיו הכפופות של השני. המזון היה מצער ודל. בבוקר — מים צהובים שכונו בשם „קפה", פרוסת לחם קטנה, שהיתה מספיקה בקושי לארוחה אחת בשביל ילד קטן, ופעם אחת ביום מרק, כך קראו לאותו נוזל כהה ודליל.

ובכן, רעבנו ממש. האסירים בבתי הסוהר הרוסיים רעבים תמיד. הרעב מענה אותך יומם ולילה, אין מנוס מפניו. היו שאכלו את לחמם בבת אחת, כי לא היה בו כדי להשביע, וכך לא הרפתה מהם מצוקת־הרעב עד למחרת היום. היו לעומתם חסכנים, שהיו מחלקים את הלחם ואוכלים אותו קמעה־קמעה, כל פעם „כזית". הצד השווה שבהם היה, שכולם היו מזי רעב. התנאים ההיגייניים היו איומים. מים לרחצה לא ניתנו לנו. הצרכים נעשו בסירים גדולים בתוך החדר, הכלים הוצאו אחת ליום. הסרחון היה נורא, הלכלוך והזוהמה — זוועה. רחשנו כינים למאות.

כאן, בסוהר הסובייטי, נוכחתי שוב ביתרון בעלי הרוח על בעלי הגוף. אלה שהחזיקו מעמד ולא אבדו את צלם האלוקים, לא היו בעלי השרירים, שלכאורה היו להם יותר כוחות פיסיים כדי לעמוד בתנאים הקשים. היו אלה דוקא דלי הבשר שהיו חלשים בגופם אך חזקים בנפשם. בתא שלנו היו מעורבים יהודים עם פולנים, לא היתה ביניהם כמעט שפה משותפת. אחרי שהותי ביניהם כמה ימים, השתנה יחס הפולנים אל היהודים לטובה. הייתי משתדל ככל האפשר לשמור על מוראל ועל הגינות. הצלחתי, כפי שניתן באותם התנאים, לעורר יחס של כבוד מצד האסירים; אף הסוהרים פנו אלי באדיבות ובדרך־ארץ. היו בינינו כמה בחורי ישיבה שעמדו על הגובה והחזיקו מעמד יפה, בכוח אמונתם. בשבתות היו מצטופפים יחד ושרים זמירות־שבת. הבחורים האלה הפליאונו בכח סבלם. כשהגיע חג הפסח ויתרו על הלחם, שפירושו ויתור מוחלט על כל מזון למשך שמונה ימים. היינו אוספים בינינו את פירורי תפוחי האדמה שהיו במרק והיינו נותנים להם. הם התעקשו עד שהתעלפו מחולשה וחוסר תזונה. נוכחתי אז, מה גדול כוחה של אמונה המצרפת את האדם, אפילו במקום שכל ההוויה עמדה רק על המלה „לחם". הדמיונות, החלומות וכל מחשבותיהם של האסירים כל הימים היה „לחם", כי הרעב היה נורא. הוא העביר את האדם על דעתו.

החקירה

חיכיתי בכליון עינים שיקראוני לחקירה. רציתי לדעת את הצפוי לי. לא הרגשתי עצמי אשם וחשבתי שאין להם במה להאשימני. הייתי בטוח שאחרי חקירה תתברר טעותם וישחררוני. בינתים זחל הזמן. כך עברו עלי ששה שבועות עד שנקראתי לחקירה. היה זה בחצי הלילה, הדלת נפתחה בחריקה, כולנו התעוררנו בפחד. הכריזו את שמי. יצאתי לפרוזדור ארוך ואפל, צוויתי לעמוד על בהונות רגלי שעה ארוכה. לבסוף הכניסוני לחדר החקירות. הושיבוני על כסא, מנורת חשמל, שהיתה מכוונת אלי, האירה אותי באור חזק, והשאלות החלו. הסברתי שרציתי לעבור לאיזור וילנה משום ששם נמצאים הורי. האשימו אותי שאני מרגל, גם „עובדות" היו בידם. כשניסיתי לטעון כלפיהם, כיצד יתכן שיהודי יהיה מוכן לרגל לטובת הנאצים, אויבי ומשמידי העם היהודי — נתקבלו דברי בלעג: „יהודי מסוגל לעשות הכל למען בצע כסף". הדברים חזרו ונשנו הרבה פעמים לפני חוקרים שהתחלפו מדי פעם, האחד שלא התחלף הייתי אני. החקירות נמשכו שבועות, רק בלילות, במשך שעות ארוכות. במשך כל אותו הזמן כמעט ולא טעמתי טעם־שינה. אך הטלתי עצמי לישון, היה מופיע חייל שהעירני והביאני לפני החוקר.

אין ביכלתי לתאר את אותה התקופה. המלים „סיוט", „חלום בלהות", דלות מכדי לתאר אותו מצב נפשי. הייתי מנותק מביתי וממשפחתי ללא סיבה. הרגשתי את עצמי מושפל ומדוכא. ידעתי שאין בי כל עול. ידעתי שחוקרים אותי לא משום שנמצא פשע בידי, אלא מתוך שהם היו זקוקים למלאות את מכסת העבדים. החקירות היו מבוימות. וכך אמנם התיחסתי אליהם בבוז ובזלזול. לא חייתי בתוך ממשות. אימה חשכה היתה במוחי, בנפשי. הודיתי בכל וחתמתי. אז נאמר לי, שמכיון שהודיתי וחתמתי ישתדלו במהרה לשחררני. כעבור כמה ימים העבירו אותי לבית הסוהר במולו־דצ'נה.

המשפט

בית הסוהר בוילייקי היה גן־עדן בהשוואה לבית הסוהר במולודצ'נה. התא שהכניסוני לתוכו היה כה קטן, שבקושי היה מספיק לשני אנשים. דחסו בו שמונה עשר איש. במחנק זה הוחזקתי ששה שבועות נוספים. איני מתאר לי, שבגיהינום יכול להיות יותר גרוע מאשר בבית סוהר זה. מעט הלחם שניתן לנו יבש היה כעץ. מים קבלנו פחות מאשר בוילייקי. התנאים הסניטריים היו איומים, אמנם לא גרועים מאשר בוילייקי, כי לא יכולים להיות יותר גרועים, אלא שכאן היה הדוחק רב יותר. מקץ ששה שבועות העבירונו לפתע לבית סוהר אחר. לא האמנו למראה עינינו, זה היה ממש חלום, גן־עדן בהשוואה למקום שהיינו בו קודם. חדרים מרווחים, אוכל טוב ומזין, חדרי רחצה עם סבון. היינו בטוחים שהצדק ניצח לבסוף. התברר להם נקיון כפינו ואנו עומדים לפני שחרור. בבית סוהר זה פגשתי את אחי אחרי שנפרדתי ממנו בוילייקי. חכינו למשפט. יום אחד הביאונו לפני השופט. היינו שמונה אסירים. הפרוצדורה עברה חיש מהר. הקריאו כתב אישום קצר, ומיד הקריא השופט את פסק הדין — שמונה שנות עבודה במחנה עבודה! אנו קוינו לשמוע את בשורת שחרורנו. חשבנו שזו בדיחה. הסתכלנו איש ברעהו. לא האמנו לשמע אזנינו — חיינו עדיין באשליות. השלינו נפשנו שכל המאסר אינו אלא טעות שתתברר עד מהרה. על אף כל הסבל שסבלנו התחזקה האשליה בשעה שעברנו לבית הסוהר המסודר, ועתה התנפצה לרסיסים. תמימים היינו ולא ידענו הרבה על רוסיה ומשטרה, לא ידענו ולא כלום על מחנות העבודה שלהם, עמדנו לחוש זאת על בשרנו.

מסע האימים

יצור זה הנקרא אדם אין מי ישוה לו בכוח סבלו. יש בכוחו להסתגל לכל התנאים ולכל המצבים. לו שאלני אדם בהיותי יושב על מכוני אם אני מסוגל לעבור תנאי כלא כפי שעברתי, בודאי הייתי משיב: לא! אולם מה התנאים שעברתי אותם בהשוואה לאלה שעוד עתיד

הייתי לעבור — אותם ימים מרים ולילות מאוררים! מי הבחין, מי ידע להבחין בין יום ללילה באותו מסע איום למחנות העבודה! הטעינו אותנו כשם שמטעינים בקר, בקרונות משא, בצפיפות איומה. לפי השערתנו היה מקום בקרוננו לעשרה ראשי בקר, היינו ששים איש. דלתות הברזל של הקרונות ננעלו מאחורינו. היו בקרון שני חלונות מסורגים, שהיו צריכים לספק אויר לאנשים. אנשים צעקו שהם נחנקים — קול קורא בקרון...

המסע החל. הוא נמשך חדשיים בהפסקות ארוכות, אפס גם בהפסקות לא הוציאונו מהקרונות. האוכל שניתן לנו פעם אחת ביום כלל פת־קיבר קשה כברזל וזנב דג מלוח. הצמאון הציק לאנשים בצורה איומה. המחנק והחום היו גיהינומיים. כל הזמן נשמעו צווחות מחרידות: „מים! מים!". אף אחד לא שעה אלינו. בלילות היו עוברים שומרים ובודקים את דלתות הקרונות, שמא נבעו בהם פרצות. האנשים חלו במחלות הקיבה, אבל אף אחד לא טיפל בהם. כך טולטלנו וטולטלנו. חשבנו שלעולם לא יקיץ הקץ על מסע אימים זה. אבל לכל יש סוף. יום אחד נעצרה הרכבת, הקרונות נפתחו, אמרו לנו לצאת. הגענו לקוטלאַס היושבת על גדת הדוינה הצפונית. היינו בשערי סיביר. אלפים איש מנינו בתחילת המסע, עתה חסרו כמה מאות, שלא עצרו כוח לסיימו ומתו בדרך.

דכאון רוחנו היה רב באותה שעה. ואולם יש אשר יתגנב קרן אור לתוך האפלה, וכמו אור־תקוה יוצת ויהבהב בלב־היאוש. מעין זה אירע בשעה שהוציאונו מן הרכבת והושיבו אותנו במגרש ריק גדול, מגודר בגדר תיל. שמועה נפוצה במחנה, שמהפכה פרצה בגרמניה ופולין שוחררה. איש לא ידע מקורה של שמועה זו, שחיש עשתה לה כנפים ועברה מן הקצה אל הקצה. היה צורך לברר את אמיתותה של השמועה. במהרה נאספו שלושים רובל, שניתנו כשכר הצצה בעתונו של אחד השומרים. המציץ ראה בעתון את שרצה לראות. דמיון האנשים פעל במלוא התנופה והרינה עברה במחנה, אבל רק לזמן קצר.

למחרת היום הטעינו אותנו על ספינות משא שטוחות („באַרז'ות") שנגררו על ידי סירת־מנוע, שעמדה לעשות את דרכה צפונה. בית קיבול של ה„באַרז'ות" היה רק כדי כמה מאות איש, אנו היינו כשלשת אלפים. מדור חדש של הגהינום נפתח לפנינו ואנו עברנו בו על כל מוראותיו. האוכל היה מגעיל. מי שתיה כמעט שלא היו, מי הנהר לא היו ראוים לשתיה, אבל הצמאון היה כה חזק שהאנשים לא יכלו להתגבר עליו ושתו ממי הנהר. התוצאות היו מחלות קיבה קשות. השלשול תקף את כולם. האנשים עמדו בתור תמידי לפני בתי השימוש, שנמצאו בקצה הספינה. התור לא נגמר אף פעם במשך כל זמן הנסיעה. האנשים הלכו בו בעיגול. בדרך כלל, צריכה היתה הנסיעה להמשך שבעה ימים בלבד, אך מכיון שהספינה ניגשה מדי פעם לחוף להוריד את המתים, נמשך מסע אימים זה שלשה שבועות.

כשהורידונו היו הרוב חולים והיתר במצב של אפיסת כוחות. היה עלינו להמשיך ברגל דרך של שמונה קילומטרים. ציוו עלינו ללכת בדרך והתרו בנו, שכל מי שיסטה מן הדרך ימין או שמאל יחשב לבורח ויירה ללא אזהרה מוקדמת. האנשים היו תשושים וחסרי אונים. בקושי נשאו עצמם עם צרורות בגדיהם. בדרכנו נגלה לפנינו נחל עם מים זכים. האנשים שהיו כה צמאים שכחו את האזהרה, התנפלו על המים והחלו גומאים מהם בטירוף. מטר יריות ניתך עליהם ומי הנחל האדימו מדם השותים. דרך שמונת הקילומטרים היתה זרועה מתינו.

היה עלינו לחכות עד למחרת לרכבת שתובילנו הלאה לצפון. בינתיים הביאונו למעין מחנה מעבר מרוקן. לא היו בו צריפים או אהלים והיה עלינו ללון תחת כיפת השמים. השטח שהוקצה לנו היה כעשרה דונאמים, תעלות רבות חצו את המגרש לאורך ולרוחב, כולו לא היה אלא ביצות ורפש. הצחנה שעלתה משם היתה ללא נשוא אפילו בשבילנו. השטח היה מלא צואה של אלפי האסירים שחנו כאן לפנינו. לנגד עינינו עברו עגלות עם חביות מים. בעינינו ראינו, אבל ידינו לא השיגה מהן. היו בינינו מעטים שתמורת איזה בגד, חולצה וכדומה, השיגו פחית עם חצי ליטר מים. באין ברירה שתו האנשים מי ביצות. באמצע הלילה, בכסות החשיכה, התנפלו עלינו שומרינו ושדדו מאתנו את הבגדים שעוד נותרו לנו. בשוד זה הרגשנו לראשונה את ההווי של מחנות העבודה.

למחרת המשכנו את דרכנו ברכבת, בתנאים המקוב־לים. אחר כך הובילונו במכוניות משא, בצפיפות ובדוחק רב, בדרך של שלושים שעה רצופות. בכל מסע הפרשנו את מתינו, עד שהגענו למחוז חפצם.

מחנה המעבר

מחנה העבודה שהגענו אליו לא היה אלא מחנה מעבר, כאן היה עלינו לעבור את תקופת הטירונות ולהסתגל לתנאי העבודה. כולנו היינו טירונים, לא היו בינינו ותיקים. כל הדרגות היו מורכבות מאנשינו, ראשי הקבוצות, ה„בריגאדירים", וכו'. שומרינו היו מורכבים מפושעים פליליים ומיחידה קטנה של חיילים. בכל השטח, שנגלה לפנינו מראש הגבעה, לא ראינו שום מבנה, לא קבוע ולא ארעי, לא אהל ולא צריף. הודיעו לנו שכאן יהיה מחנה העבודה שלנו. הקציבו לנו זמן ארבע שעות להקים סוכות מענפי העצים. התארגנו בקבוצות והתחלנו בעבודה. מקץ ארבעת השעות אספו את כולנו ומפקד המחנה הרצה לפנינו במלים קצרות על עתידנו במקום זה, על תפקידינו ותנאי

חיינו. את דבריו פתח, כנהוג, בכמה משפטים פטריוטיים על חשיבות העבודה כשלעצמה ועל חשיבותה לבניית רוסיה הגדולה. ברוסיה, הוא אמר, כולם עובדים. הרוצה להתקיים — עובד. כל העובד — אוכל, ושאינו עובד — אינו אוכל. עלינו מוטל לבצע תכנית עבודה שצריכה להגמר בתקופה מסוימת. העבודה תהיה מחולקת למכסות — „נורמות" כפי שקראו לזה במחנות. נורמה כללית, נורמה קבוצתית ונורמה ליחידים. הממלא את ה„נורמה" שלו יקבל מנת מזון מלאה כלומר, כשבע מאות גרם לחם, פעמים גם מרק ליום. המוסיף, יקבל תוספת מזון. הממעיט, יקבל את מזונו לפי מספר האחוזים שהשלים מעבודתו. אנו לא הבנו הרבה מהרצאתו, אבל הזמן לימדנו הבן היטב את דבריו.

חילקו את האנשים לבריגאדות, כל בריגאדה היה לה „בריגאדיר" משלה, שהיה ממונה ואחראי על מילוי מכסת העבודה של אנשיו. הוא חילק את הבריגאדה לקבוצות קטנות. בכל בוקר הטיל על כל אחת מהקבוצות את מכסת העבודה שעליה למלא במשך היום, ולפי זה חולק האוכל. ה„בריגאדירים" היו אחראים לפני אחרים, שהיו ממונים על מספר בריגאדות, ואלה — לפני מפקד המחנה, מחלק העבודות.

„נורמות"

גם אנשים הרגילים בעבודות גופניות קשות, אינם מסוגלים למלא את הנורמה שלהם, כפי שהיא כתובה על גבי הנייר. זה למעלה מכוח אנוש. מה עוד שהתזונה בעד נורמה מליאה אין בה כדי להשביע את האדם. למעשה, הנורמות אינן מתמלאות לעולם. אם כן, כיצד מבוצעות העבודות? התשובה היא: ברוסיה הכל גונבים והכל משקרים. מהאסיר הגווע עד מפקד המחנה ולמעלה ממנו. מכסת העבודה המליאה, כפי שתוכננה במשרדי הנ.ק.וו.ד. והממשלה, אינה מתמלאת לעולם, דבר זה אינו אפשרי בשום אופן, היא מתמלאת רק על הנייר. אם האסיר מילא ששים אחוזים מהנורמה שלו, הוא מודיע על תשעים. הממלא שבעים אחוז, מודיע על מילוי הנורמה. ה„בריגאדיר", שהוא אחראי לנורמה של הבריגאדה שלו, מוכרח להודיע לממונה עליו באותה צורה. וכן הממונים למפקד המחנה, ומכיוון שישנם אסירים שאינם ממלאים אלא שלושים אחוז מהנורמה, מתמלאים הנותרים על גבי הנייר. השקרים עוברים מאחד לשני לעתים בהערמה רגילה ולעתים בשוחד. דרך אחרת אין. העבודה לפי התכנית במשרדי הממשלה אינה בת ביצוע, והפחד הכללי של בעלי הדרגות הנמוכות מכריח אותם לנהוג כך. ומה עם הביקורת? אכן, ישנה ביקורת, לעתים רחוקות יבוא חַשב המכסות ויבדוק אם העבודה נעשתה לפי התכנית. לעתים אף הוא מרומה ולעתים הוא נותן לרמות את עצמו תמורת משהו. נשאלת השאלה, מה בסופו של דבר? כיצד נוהגת הממשלה כלפי כל „הקשר" הקולקטיבי הזה? אמנם, הממשלה יודעת היטב על כל הנעשה, לעתים היא עושה שפטים, אבל בדרך כלל היא מעלימה עין. כי סוף דבר, העבודות מבוצעות במינימום של השקעה. אסירים העובדים בפרך אינם חסרים. המחנות מלאים תמיד. אמנם, המוות קוצר באנשים במידה מבהילה, אבל השורות מתמלאות תמיד. הנ.ק.וו.ד. דואג לכך. בלי כל השקרים הללו לא היו האסירים מצליחים להחזיק מעמד אפילו ימים ספורים. וכך הם מצליחים להאריך את תקופת הגסיסה לזמן ארוך יותר. המימרה המתהלכת: „ממחנות העבודה לא חוזרים", היא נכונה ואמיתית במידה רבה. רוסיה בונה את ארצה בחייהם של הרבה מליונים. כל מטר ממסילת הברזל בסיביר ספוג דם אלפי קרבנות.

מכל האמור לעיל אין לדמות כאילו הודות לשקר ההמוני ניצולים האסירים ותנאי חייהם שפר עליהם. זה רק מסייע להם לבל ימותו בימים הראשונים לעבודתם.

דא עקא, במחנה שלנו, כבמחנות רבים אחרים של טירונים, הבריגאדירים שקמו מתוכנו לא עמדו בימים הראשונים על המתרחש וקבלו את הנורמות כפי שהם. התוצאות היו נוראות, אנשים נפלו כזבובים, הנורמות לא התמלאו, החישוב היה אמיתי, אוכל ניתן לפי החישוב והאנשים גוועו. עם הזמן נשתנה המצב במעט.

אנו המשכנו את בנית מסילת הברזל צפונה. עמדנו בחודש יולי, מזג האויר היה קשה, האדמה היתה מכוסה שלג ובוץ; האנשים היו תשושים, תזונתנו גרועה ביותר. קשה לתאר את סבלנו.

עלי להוסיף עוד משהו על תנאי העבודה. העיקרון הגדול של הממשלה הסובייטית הוא — השקעה מינימאלית, הן בחמרי עבודה והן במזון לעובדים. את חמרי העבודה היה עלינו ליצר במקום. אפילו מקום מגורים בשבילנו היה עלינו לבנות מחמרים שלא נמצאו לנו. רק את ההכרחי ביותר היו מביאים בימים הראשונים לא היתה לנו כיפת גג מעל ראשינו והוצרכנו ליצור אותה. עצים נמצאו למכביר במקום.

אספר דוגמא אחת קטנה, כיצד התנהלו הענינים בנידון זה. היה עלינו להכין מריצות. קרשים היו לנו, גלגלים נתנו, אבל מסמרים לא נמצאו לנו, ולא ידענו כיצד לחבר את ה„יש" למריצה. פניתי לממונה — אסיר פלילי, המנוסה בענינים, תשובתו היתה, שאין הוא רואה כאן כל בעיה. בראותו שאינני מבין את דבריו, הצביע בידו על חוטי הטלפון (במקומות הקרים, חוטי הטלפון עבים מאד). בלילה הוציאו אותנו החוצה ובלוית חיילים הורדנו כשלשה קילומטר חוטים. עוד באותו הלילה קיצצנו אותם למסמרים והרכבנו את המריצות. את הנותר קברנו באדמה. כשנגלה חסרון חוטי הטלפון, פתחו בחקירה שנסתיימה בלא כלום.

בהגיעי למחנה עוד הייתי לבוש חליפה. האסיר הפלילי, שהיה ממונה עלינו, אמר לי, שאם אתן לו את החליפה הוא ישאיר אותי במחנה לעבודות פנים, שהיו קלות ביחס. ביקשתי ממנו תחליף אחר ללבוש ומסרתי לו את החליפה. אני, אחי אליהו, ואדם בשם חנא יעבץ, היינו במחנה ועבדנו בהקמת האוהל הגדול, בהרכבת המריצות ובעוד כמה עבודות קטנות, שנגמרו מהר. האסיר הממונה, שקיבל ממני את החליפה, אמר לי, שהוא מוכן להשאירני גם להבא בפנים המחנה, אבל אחי וחנא יעבץ מוכרחים לצאת לעבודות חוץ. חנא יעבץ היה פצוע ברגלו, היה לו פצע מכוער ששתת דם ומוגלה כל הזמן. אנו השתדלנו להחזיקו על ידנו ולשמור עליו. לא יכולתי להשלים עם יציאתו ברגל פצועה לעבודות חוץ. לכן השארתיו במקומי ושנינו, אחי אלי ואני, יצאנו לעבוד בחוץ.

באותו יום ראשון לעבודתי, הרגשתי מה פירושה של עבודה בקור, בשלג ובבוץ. היינו למעלה משתים עשרה שעות מחוץ למחנה. באימוץ כל כוחותי הצלחתי למלאות רק שלושים אחוז מהנורמה. לא קבלתי לחם באותו יום. למדתי לקח ונוכחתי שרצון החיים חזק מאד, ביום הראשון הייתי בטוח שהגעתי לקצה גבול יכולתי, אבל למחרת התאמצתי יותר וזכיתי במנת הלחם והמרק.

היו סופרים אותנו בצאתנו ובשובנו, שמא חסר אחד, אף על פי שהיינו רחוקים מרחק רב ממקום ישוב והאנשים היו כה תשושים, עד שלא עלה בדעת איש לברוח, בכל זאת היו סופרים אותנו מדי ערב. הספירה נמשכה זמן רב. תמיד גילו ש„חסר" אחד או שנים, ועד שנוכחו שכולם נמצאים, עברה שעה ארוכה. האנשים כשלו תחתם.

במחנה זה היינו חודש אחד ובו הפסקנו להיות טירונים. מכאן ואילך הפרידו בינינו ופיזרו אותנו במחנות שונים. עתה הגיעה שעתי לטעום טעמו של מחנה עבודה רוסי אמיתי. מחנה מעבר זה היה צחוק בהשוואה למחנות העבודה שהועברנו אליהם.

מחנה ועוד מחנה

אני עצמי עשיתי בשלש עשרה מחנות שונים. הם דמו פחות או יותר אחד לשני. אותן הנורמות, אותו הרעב התמידי, אותו הסבל ואותם היסורים. מחנות אלה פזורים למאותיהם על פני שטחיה העצומים של סיביר. נמקים בהם מאות אלפי איש שנתלשו, ללא סיבה, מבלי הסבר, ממשפחותיהם ונשלחו לארץ גזירה זו. מיום שנתקום מעל משפחותיהם אין שומעים עליהם מאומה. אף הם אינם שומעים מאומה ממשפחותיהם, אף לא מן הנעשה בעולם. מי ימנה מספר לכל אותם מאות אלפי הקרבנות שעצמותיהם פזורות על פני אדמותיה המושלגים של סיביר. מי ימנה מספר לכל אותם שיבואו אחריהם !...

הגרמנים השתמשו בתאי גאזים, במשרפות משוכל־לות, השמידו מיליונים בשיטתיות, בדיקנות גרמנית טיפוסית ובצורה ישירה. מספר קרבנותיהם של הרוסים אינו נופל ממספר הקרבנות שנפלו בידי הנאצים. אלא שהרוסים לא דנו את האנשים למות. התנאים במחנות גזרו עליהם את המות האיטי והממושך מבלי, אולי, שיתכוונו לכך. השרשרת מתחילה בחוליה אחת, אבל ממנה מתחילה הרכבת השרשרת כולה. תהליך זה וצורה זו מתאימים לצרכיהם של הרוסים. רוסיה מוכרחה להבנות, אוצרותיה הטבעיים של סיביר מן ההכרח לחשפם. אבל הוצאות הביצוע הן עצומות וכסף למימון אין. במשרדי המפלגה והנ.ק.וו.ד. הומצא הפתרון: האסירים. אסירים אינם חסרים בברית המועצות וכשהם אוזלים באים אחרים תחתיהם; חטאים ופשעים אינם חסרים. אין האדם צריך לחטוא בכדי להשלח למחנות העבודה. אנשים קיימים וחטאים קיימים ובשעת הצורך מצרפים אותם יחד ומספקים את כוח העבודה הזול ביותר בעולם. התקציב למזון בשביל העובדים הוא מינימאלי. וכך הוקמו המפעלים הגדולים בכל רחבי רוסיה. כך פיתחו איזורים נידחים שכף רגל אדם לא דרכה בהם. כך נבנתה מסילת הברזל לאורך אלפי קילומטרים בצפון הרחוק, כך חושפים ומנצלים אוצרות עצומים הקבורים ונשמרים באדמותיה הקפואות של סיביר.

כלפי חוץ מתפארים הרוסים במחנות העבודה המ־תוקנים שלהם, בזה שהם אינם נותנים לאסירים להתנוון ומספקים להם תעסוקה. מלים יפות. כיום אין איש מאמין עוד בכנותן של מלים אלו. כל אלה שניצלו מהגיהינום הרוסי והצליחו להסתנן אל מעבר לחומות הברזל, הפיצו וגילו לעולם הגדול את האמת על מחנות המוות האיטי, על הנעשה לאסירים בעודם בחיים, לאיזו דיוטה תחתונה, איומה ושפלה, הורידו את האדם שנברא בצלם. אנשים מפסיקים לחשוב ולפעול כבני אדם. חייהם מתרכזים אך ורק בנורמות, באוכל ושינה.

המשטר הפנימי במחנות הוא בידי האסירים, פושעים פליליים שפלים. מהם מורכבים לרוב ה„בריגאדירים" ומחלקי העבודה. אין צורך לתאר מה הוא היחס לאסירים אם אלה ממונים עליהם.

ה„תנים" של המחנות

במחנות העבודה הכרנו טיפוס חדש שלא ידענו עליו עד כה. אבל למעשה טיפוס זה הוא השליט האמיתי במחנות העבודה.

קראו להם „שאקאלים" — תנים. בריות אלה הן חיות טרף מהמין הגרוע ביותר. לחיי אדם לא היה כל ערך בעיניהם. אף חיי עצמם לא נחשבו בעיניהם למאומה. כל רגש אנושי נעקר מהם. ערכים אנושיים, כגון רחמים, הבנה וכדומה לא היו קיימים כלל אצלם.

רוב חייהם עברו עליהם במחנות, שאליהם נשלחו בגיל רך. כאן קבלו את חינוכם וכאן עוצב אופיים. בהשתחררם הם עושים הכל כדי לחזור למחנות. אין כל מקום בשבילם מחוץ למחנות. הם אינם מכירים סוג חיים אחר, המחנה והיערות מסביב הם נשמת אפם. הם היו חיים בקבוצות, וכולם יראו מפניהם. גם ה„בריגאדירים", גם הממונים, אף קציני הנ.ק.ו.ד. לא העיזו להתגרות בהם. לא היה עונש שהפחיד אותם. קל היה להם להרוג אדם מלהרוג פרעוש. אם נגלה להם שנמצא ברשותו של מישהו דבר של ערך, ויהא זה בגד על גופו, מיד היו לוקחים בכוח את הדבר לעצמם. הם היו מוציאים שיני זהב מפיות אנשים מבלי שמישהו ימחה בידם. כשהגיע משלוח מזון למחנה היו מיד מפרישים לעצמם מה שרצו ובכל כמות שרצו — ואין פוצה פה. הם היו משתוללים ומתעללים באסירים עד לזוועה. אבוי היה לאדם שהם נטפלו אליו. הם היו משחקים בקלפים שהתקינו לעצמם מרכושם של אחרים. הם היו משחקים לעתים על עינו של אחד האסירים, שלא מצא חן בעיניהם. והמפסיד היה צריך לנקר את העין. לא אחת קרה שאחרי משחק קלפים כזה היה קם אחד ה„שאקאלים" והיה תוקע את צפרניו לתוך עיניו של אחד האסירים. קשה להאמין לדברים אלה. אבל הייתי עד ראיה להם ולמעשים גרועים מאלה.

על השפה ועל הלשון במחנות אפשר לכתוב ספר שלם. לשון אנושית פשוטה אינה נשמעת שם. במחנות קיימת שפה מיוחדת: קללות, עלבונות וגסויות, שהקירות יכלו להסמיק מהן. לקסיקון הקללות של המחנה הוא ודאי הארוך והשלם בעולם, הוא היה בלתי נידלה ולא תם אף פעם. לא שמעת מעולם דיבור אנושי רגיל. משפת המחנה בלבד התגלה לפניך המדרון, שבו נתדרדר האדם עד הניוון המוחלט.

בהזכירי את ה„שאקאלים", ברצוני לספר על אחד מהם ועל סיפור חייו:

הוא היה הבריגאדיר הממונה עלי באחד המחנות, שמו היה סווין. הוא היה „שאקאל", גברתן ומטיל אימה, מעשיו והתנהגותו לא היו שונים משל חבריו, וכולם יראו מפניו. אבל אי־שם עמוק בלבו עוד נשאר חבוי זיק אנושי שהיה ניצת מדי פעם. כנראה שמטבע ברייתו קורץ מחומר טוב, אלא שהחיים המרו לו מאד. הייתי בבריגאדה שלו ששה שבועות. בשבועות אלה אספתי מעט כוח אחרי חדשים ארוכים של דעיכה אטית. כי התנהגותו עם האנשים היתה אחרת. הוא היה מוסר על נורמות גבוהות ומקבל מזון נוסף בשביל אנשיו. הוא לא האיץ בעבודה ולא נגש באנשים. באמצע העבודה היה נעלם וחוזר לפתע כשבידו שני דליי מרק, שהוציא בכוח מהמחנה וחילק את המרק לאנשים. אוהב היה להפסיק את העבודה באמצע, ואז היה מדליק מדורה, אוסף אותנו סביבו ומספר את תולדות חייו במשך השנים הרבות שעשה במחנה. כל סיפור שלו היה מסתיים במלים: „ועתה הביטו וראו מה שעוללו לי ומה שעשו ממני". סיפוריו היו ארוכים ומזעזעים, מהם השתקפה כל המציאות האיומה של המחנות. מהם ראית את משטר ה„שויון וחוסר ההפלייה" שברוסיה.

הוא נולד להורים פשוטים. אביו היה פועל עני, שאך בקושי הצליח לקיים את נפשו ואת ביתו. הילד למד בבית הספר יחד עם כמה תלמידים שהוריהם היו פקידי הנ.ק.ו.ד. הוא היה מבקר בבתיהם וראה את חיי התענוגות שהם חיו, בה בשעה ששאר התושבים לא השיגו את המצרכים החיוניים, הביאו ילדי הפקידים הללו לבית הספר מכל טוב. הקנאה אכלה את סווין. הוא לא היה מסוגל לראות מדי יום ביומו, כיצד הוא נמק ברעב ובחוסר כל וילדיהם של קציני הנ.ק.ו.ד. משתוללים במעדניהם. הוא היה ילד רך בשעה שהתחיל לגנוב. בן ארבע עשרה שנה היה כשהוגלה למחנות בסיביר. כאן הוא נתקל בגילויי השחיתות האיומים ביותר. מחנכיו היו פושעים מכל הסוגים. כששחררו אותו לא היה יכול להשתבץ בחברת אנשים מן הישוב. חזר לסורו ושלחוהו שוב למחנות. עתה אין הוא מסוגל לחיות במקום אחר, רק ביערות האלה. „לו היו שולחים אותי אחרי גניבתי הראשונה למחנה הגון, ולמדוני מקצוע, יכולתי להיות איש בין אנשים". והוא סיים: „ראו מה שעשו ממני!"...

כך התגלגלנו ממחנה למחנה מבודדים ומנותקים מכל העולם, נתונים לחסדיהם של פושעים משתוללים. רק מזל וכוח גופני מעולה הצילו את האדם ממות. אנשים היו נופלים כזבובים מחוסר תזונה, מעבודה מפרכת, ממחלות קשות, שהיו פוקדות אותם בגלל התנאים הגיהינומיים שבהם נמצאו. טיפול רפואי כמעט שלא ניתן.

אחי אלי

זוכרני, בוקר אחד עבר מנהל העבודה הראשי והודיע שאם לא תתמלא מכסת העבודה היומית, לא יסתפקו בהקטנת מנות המזון בלבד, אלא שגם לא יורשו לחזור למחנה. הקור היה נורא — ארבעים וחמש מעלות מתחת לאפס, אני, אחי ועוד צעיר אחד מוילנה עבדנו בקבוצה אחת. היה עלינו לעקור את העצים משטח של כמאה מטרים. השלג היה קשה כאבן. היה עלינו להבקיע אותו, לגדוע את העצים ולנסרם לחלקים שאפשר יהיה לטלטלם. ידענו שהגזירה והעונש יבוצעו במלואם, התאמצנו לכן בכל כוחנו. עבדנו ארבע עשרה שעות רצופות במאמץ על־אנושי. השעה היתה שש בערב כשנפלנו תחתינו מאפיסת כוחות. אף שאר הקבוצות הפסיקו את העבודה. הנורמה לא נתמלאה. זה היה למעלה מכוחות אנוש. אף־על־פי שהיו בודדים שהצליחו למלאות את הנורמות שלהם, אבל המכסה הכללית לא

היתה מלאה. ה„נאצ׳אלניק" ומנהל העבודה הראשי עברו מבריגאדה לבריגאדה ובדקו את העבודות. הבדיקה לא הניחה את דעתם. הם פקדו לא להחזירנו למחנה. כנראה שגזירה זו היתה תוצאה של התערבות במשחק של קלפים. האנשים כרעו תחתם ונרדמו בשלג. בעשר בלילה באו המפקחים והחזירונו למחנה. רבים קפאו לנצח בשנתם, אחרים אבדו אברים שנקפאו בקור הנורא. זה היה מקרה אחד מני רבים.

אני החזקתי מעמד יפה בכל הצרות והסבל שלנו. הייתי חזק בגופי, גם מרץ לא חסר לי. אבל אחי אלי נחלש מאד, כוחותיו אזלו מיום ליום והוא ביקש את נפשו למות. אני הייתי משתדל לעבוד יותר, בכדי לקבל מזון נוסף, שהיינו מתחלקים בו בשוה. קרה, שאלי קפא כמעט באמצע העבודה. הייתי מכריחו לרוץ ולהתעמל, מוריד את הסמרטוטים מרגליו הקפואות ומחמם את הרגלים על גופי. כך, במאמץ משותף דחקנו את הימים. היינו מחזקים את עצמנו בתקווה לנס שיתרחש לנו. לא ידענו כלל מכל הנעשה בשטח הכיבוש הגרמני. לא העלינו כלל על דעתנו שהמפלצת הנאצית המציאה את התופת האיומה ביותר שמוח־אנוש המציא בזמן מן הזמנים, תופת המשמידה מיליונים בשיטתיות ולפי כל כללי המדע והטכניקה. נס הוא שלא ידענו. שהן לא היינו מסוגלים לעבור גיהינום זה בלעדי התקוה לפגוש אי פעם את יקירינו.

סוף דבר — אינני יודע מה היה גרוע יותר: מחנות ההשמדה הגרמניים או מחנות העבודה הרוסיים. באלה כבאלה ניספו מיליונים. ההבדל הוא, אולי, בגישה. השלטונות הרוסיים לא עינו בכוונה ולא הוציאו להורג במישרים. הם גם לא הפלו לרעה את היהודים מאחרים. מאידך, ממשיכים מחנות העבודה הרוסיים להתקיים עד היום, זמן רב אחרי השמדתה של המפלצת הנאצית.

במחנה מספר שבע עבדנו בבניית דרך מעצים. אני ואלי אחי היינו ביער וגדענו עצים. היינו לבדנו. אלי הגיע אז לקצה גבול סבלו. הוא הפסיק את עבודתו וצעק אלי שאתן לו למות. אילו נותר לו אז מעט כוח נפשי, ודאי שהיה מתאבד. אבל היינו ריקים מכל, אבדנו את כל כוחות נפשנו, אבדנו את הדבר האחרון, את הרצון. הוא נפל תחתיו והחל זועק את הפרק בתהלים: „שיר המעלות, ממעמקים קראתיך". אני שהחזקתי מעמד כל העת, הזדעזעתי כל כך שהתחלתי להכות בשתי ידי על ראשי. אבדתי את השליטה על עצמי. לבסוף קמתי, לקחתי אתי את אלי ונכנסנו למעבה היער, שם הצעתי משכב מענפים ומעלים. הצטנפנו יחד ונרדמנו. לא היה לנו עוד מה להפסיד. ישנו כך כשש שעות. השומרים חפשונו בכל מקום. חשש של בריחה לא היה קיים. הם חשבו שהתאבדנו. אנו התעוררנו מקול קריאותיהם. קמנו ויצאנו לדרך. פגשנו בקצין מהנ.ק.וו.ד. ובמנהל המחנה שקבלו אותנו. אנו התכוננו לעונש קשה. אבל לתמהוננו פנה אלינו מפקד המחנה בקול אבהי ושאל: אחים, מה קרה לכם? גוללתי לפניו את הכל, סיפרתי לו על מצבו הגופני המעורער של אלי, שפנה מספר פעמים אל המפקחים בבקשה להיבדק אצל הרופא ולא נענה. ועתה כשל כח סבלנו. קרה אחד הפלאים הגדולים. הם לא הענישו אותנו, הם ריחמו עלינו ונתנו לנו שבוע שלם חופש מעבודה. אכן, נס גדול קרה לנו, אבל בלעדי נסים כאלה, לא הייתי מספר עתה את כל המוצאות אותי. אין מכחול בעולם שיצליח לצייר את חיי המחנה, את תהומות השחיתות המתגלים שם בכל שעה. כיצד הפכו את האדם לבהמת עבודה ומשא, שאין לו בעולמו, אלא אוכל ושינה. המוח לא פעל, אלא לשם מילוי הדרישות הפרימיטיביות ביותר. העבר מת והעתיד לא היה קיים כלל. חיינו בערפל בל ימוג, בעולם של תוהו. לא היה קיים דבר, מחוץ אוכל ויסורי הגוף, שהיו מסוגלים להוציא את האנשים מאדישותם. רק פעם אחת נבעה הפרץ במוחותינו האטומים. זה היה ביוני 1941. כשפרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה. ידיעה זו הצליחה להסתנן אף למחנות העבדים.

תקוות שנתבדו

הידיעה פרצה כסופה וחישמלה את כולם. זיק של תקוה נדלק בלבבות. לא ידענו מה מצפה לנו, ומה אנו עלולים להרויח ממלחמה זו, אבל חשבנו שאיזה שינוי יתחולל בחיינו החדגווניים, שאת קצם לא יכולנו אף לשער. אולם גם תקוות קלושות אלה נתבדו במהרה ונמוגו כעשן. מצבנו לא זו בלבד שלא השתפר, אלא הורע שבעתיים. האוכל פחת, טיב הלחם היה גרוע משהיה. היינו רעבים ואף שרחוקים היינו מתפנוקים, מאסנו בלחם הקלוקל הזה. אף שעות העבודה התווספו. הורגלנו כבר לארבע עשרה שעות עבודה ביממה, עתה הוסיפו עליהם. היו מעירים אותנו בשעה השלישית לפנות בוקר והחזירונו בשעה השביעית לעת ערב. השמירה נעשתה קפדנית יותר. החלו לדקדק עמנו על דברים של מה בכך. עד הנה כמעט שלא הכונו. עכשיו החלו להכותנו מכות אכזריות על כל סטיה קלה. במקום העבודה היו מסמנים לנו גבולות, וכל מי שעבר את הגבול פסיעות מספר נורה. היו אסירים שניצלו את ההזדמנות — עברו במתכוון את הגבול ונגאלו מיסוריהם לנצח. כל יחולינו לגאולה היו לשוא. באותה תקופה החלו למיין אותנו לפי ארצות מוצאינו. לשבחם ייאמר, שהמיון היה רק לפי ארץ המוצא, לא לפי גזע או דת. לא היה איש שידע להסביר את סיבת המיונים הללו, אף אחד לא הופלה לטובה או לרעה.

באותם הימים הביאו למחנה כמאתים פולנים מסביבות וילנה. הם היו אנשי צבא שהיו כלואים בבתי סוהר. כשפרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה העבירום הרוסים לסיביר. מצאתי ביניהם כמה פולנים מסביבות

אולקניק ומיכאילישוק, שהכרתים כאנשים הגונים. גם הם הכירו אותי ואת משפחתי. אבל כל מה ששמעתי מהם לא היה אלא על תקופת הכיבוש הרוסי. מדבריהם למדתי, שהמצב לא השתנה בהרבה מאז עזבי. שאר הסיפורים, שמשלוח אסירים זה הביא עמו — היו סיפורי דמיון רחוקים מן המציאות מרחק רב. בכן, ידיעותי לא התעשרו בהרבה ולא מצאתי כל נחמה בדבריהם. יתרון קל היה בבואם של אסירים אלה, הם הביאו עמם מעט סיגריות וטאבק. הביקוש למצרכים אלה היה גדול מאד במחנות. אנשים היו מוכנים לתת מנת אוכל יומית חלף בדל־סיגריה. אף אנכי נמניתי בין אנשים אלה.

פירוקו של מחנה זה, שהיה, כפי שנדמה לי, העשירי במספר המחנות שעברתי, היה שונה מן הרגיל. אנו הוטענו לחשוב שחל שינוי במצבנו. מחנה זה פורק לחלוטין. אף מנהל המחנה גלה אתנו. מכיון שלא היו ברשותם כלי תובלה החליטו לחסל את מלאי המזון. ביום הפריקה חלקו לנו מנות מזון גדושות, שפע לחם ומרק, אף דייסה קבלנו, ממש דייסה. על כן דמינו לחשוב שחל שינוי לטובה במצבנו. בתהומות נפשו של אדם, אף במצב הגרוע ביותר, נשאר תמיד חבוי זיק של תקוה. במצבנו כמעט שדעך אף ניצוץ קטן זה, אולם הספיק ליהפך ללהבה בשעה שראינו שינוי כלשהו. במהרה התברר הכל. אך באותו יום שבענו.

המחנה החדש

את הדרך למחנה החדש היינו צריכים לעשות ברגל. איני מוצא כינוי לדרך זו. היה זה אחד המסעות הקשים ביותר שעברתי. במשך שבעת הימים, שארכה הדרך, כמעט לא בא אוכל אל פינו. הבטיחו לנו בלי הרף שהמזון עומד להגיע. היו אלה הבטחות בלבד. החזקים החזיקו איך שהוא מעמד, החלשים כרעו תחתם. הדרך היתה זרועה מתינו. בדרך הייתי מעודד את אחי אליהו ומתחנן לפניו שיתחזק, עוד מעט קט והדרך תגיע לקצה. הרהרתי בלבי על קץ החיים, על המות שיגאלנו מיסורנו.

אני מספר על אותה הדרך ביובש עובדתי כמעט, אבל אי הקולמוס שיתאר אותם ימים נוראים? אי הגבר שיספר על אותם ימי הזוועה, שכל שניה בהם היתה מלאה פלצות, וכל דקה — גיהינום. מסע שנמשך ללא קץ, אוכל אין, מים אין, מדי פעם־בפעם נופל אחד, שעוד תמול עבד אתך יחד ועתה הוא מוטל בשלג הנצחים. והמסע נמשך, מסע של שלדים, גופים בלי נשמות, בלי רצון, גם הרצון האחרון והיחיד שעוד נותר בקרבנו, הרצון לאכול, אף הוא דעך. הלכנו מאדישות מטמטמת. מה דחף אותנו להמשיך בדרכנו? עמוק־עמוק מושרש הוא רצון החיים. בתודעתנו לא ידענו עליו, חפצנו רק למות, אך הרגלים בכוחותיהם האחרונים הלכו — כושלות למקום מאפליה.

גם מסע זה הגיע לקצו. בפעם זו היינו כולנו סחוטים עד הסוף, לא היה מי שיגש לעבודה. היינו „גוועים", בשפת המחנה קוראים למצב זה „מוזלמן". כולנו היינו „מוזלמנים". מפקד המחנה, שאליו הגענו, לא רצה „לקנות" אותנו. לא היתה ברירה אלא להביא רופאים שיקבעו מה לעשות במשלוח ה„מוזלמנים" האלה. הרופאים הפרידו בין החולים לבריאים. את החולים העלו לעגלות והובילום לבית חולים. אני הייתי בין הבריאים ונשארתי במחנה. את אלי שלחו לבית החולים.

עזיבתו של אלי אחי השפיעה עלי במידה שלא תשוער. זו היתה הפרידה הראשונה בינינו מאז המשפט. לא קויתי לראותו עוד בארץ־החיים. הוא היה משען חיי האחרון, ואף זה נשבר עתה. מאותו יום היו כל מעשי בלי מרץ, הכל נעשה במין מיכאניות. אחי לא היה על ידי ולא היה לי כל מקור של עידוד, חייתי במחשך, אף קרן אור אחת של תקוה לא הגיהה את חשכתי. מצבי הנפשי השפיע גם על גופי וכוחותי החלו אוזלים. העבודה קשתה עלי ביותר. בקושי הצלחתי למלא נורמה שתציל אותי מגויעה ברעב. מצב התזונה באותו מחנה היה מן הגרועים. הלחם היה דביק כעיסה, היו בו כחמשים אחוז מים. תנאי אותו מחנה נתנו אותותיהם באנשים. מתינו היו רבים. גם מתאבדים לרוב היו. לא עבר יום שלא נמצא אחד האסירים תלוי. אני לא הייתי מסוגל להתאבדות. רעיון זה זר היה לאופיי. אחרת, לפי מצבי הנפשי באותם הימים ודאי שהייתי עושה זאת. אבל התפללתי למות. התפללתי בכל לבי שיבוא ויגאלני מיסורי.

כך עברתי עשרת ימי זוועה. ולפתע, לפתע הביאו חזרה למחנה את אלי. אותו רגע שראיתיו היה ודאי מהרגעים המאושרים ביותר בחיי. בפרט שראיתיו ופניו שונו לטובה. אמנם, רזה היה וצנום, אבל נקי, מסודר ובריא. הוא בילה את עשרת הימים בבית חולים. הוא לא חזר למצבו הנורמאלי, אבל היתה לו צורה אנושית. הוא הביא אתו חתיכת לחם ושלש חבילות טאבק לעישון. היה עמו מכתב ובו הוראות לבל יקחוהו לעבודה עשרה ימים נוספים, במשך זמן זה עליו לקבל מנת לחם של שמונה מאות גראם ופעמיים מרק ליום. בטאבק השתמשתי לבדי, אלי לא עישן. אשר לי, העישון הוסיף לי מרץ רב והיה חשוב בעיני מהמרק והלחם שחלקנו בינינו חלק כחלק. אלי ניסה תמיד להערים עלי בכדי שאקבל יותר מן הלחם ומן המרק, לא אחת פרץ ריב בינינו בעטים של מעשיו אלה.

גם עשרת ימי החופש של אלי תמו והוא חזר לעבודה. יצאנו לעבודה כרגיל, בעוד לילה. גשם עז ניתך ארצה. הלכנו כשלשה קילומטרים עד מקום העבודה. הגענו רטובים עד עצמותינו, הקור והרעב הציקו לנו מאד. אף הבריגאדירים רחמו עלינו והם

השתדלו לפני השומרים להתיר לנו להדליק מדורה ליבש את בגדינו ולהתחמם בטרם נתחיל בעבודה. לתמהוננו ניתן הרשיון, אך הקציבו לזה זמן שלושים דקה. הדלקנו את המדורה, אולם עד שהאש התלקחה ועד שהסתדרנו סביבה חלפו שלשים הדקות. לא הועילו כל תחנונינו. החיילים פיזרו אותנו בירָיות באויר ואת האש כיבו. התחלנו בעבודה מבלי יכולת דבר איש אל רעהו מרוב כאב.

ה„שחרור"

אותו בוקר נחרת עמוק בזכרוני בגלל המאורעות שהתרחשו בו. היינו קבוצה של ארבעה אסירים: אני, אלי, אחד בשם סובול, המתגורר כיום בבלגיה, הרביעי היה סגן פולני. שמעתי ציוץ, נשאתי את עיני וראיתי צפור יפה מתנודדת על ענף מעל ראשי. הניגוד בין מצבנו לבין התמונה שנתגלתה לפני הביאני לידי דמעות, שלא יכולתי לעצור בהן.

באותו רגע הופיעו על ידינו כמה אנשים. הם ציוו עלינו להפסיק את העבודה. התבוננו בהם ולא הכרנום. הם היו זרים בסביבה ולא התאימו לה, גם לבושם היה נאה ומסודר. הם שאלו אותנו, אם יש לנו איזו שהיא משאלה. ענינו פה אחד: מזון וחופש. תשובתינו לא הניחה את דעתם. חשבנו, אמר לנו אחד מביניהם, שהמשאלה הראשונה שלכם היא הכנעתו של האויב המשותף שלנו — הנאצים. לשם זה תהיו נכונים להלחם יחד אתנו עד הנצחון הסופי. ענינו מה שענינו. אחרי דו־שיח קצר הודיעו לנו, שמרגע זה אנו, כלומר כל נתיני פולין, משוחררים בתוקף חנינה כללית מאת הממשלה המרכזית של ברית המועצות על פי צו אישי של המארשאל סטאלין הגדול.

המשמר קבל את ההוראות הדרושות ומיד הוחזרנו למחנה. מכל העברים ראינו את מצעד העבדים המשוח־ררים לעבר המחנה. כל הבריגאדות נתיני פולין הוחזרו. היינו המומים. לא היה בכוחנו לקלוט את גודל הבשורה, שבאה בפתאומיות כזו. לא האמנו שכל זה מציאות, זה היה יותר מדי טוב. חששנו שתיכף תעורר אותנו בעיטתו של אחד השומרים מחלום התעתועים ויחזירנו למציאות האפורה.

במחנה נוכחנו, שאכן בא מפנה במהלך חיינו. כל הפנים קרנו מאושר, האנשים רעדו משמחה. ספרים העמדו הכן לשרותנו. ספרונו וגלחונו. אחרי־כן הכניסונו למרחץ, קבלנו דליים עם מים חמים. זה שנה ומחצית השנה שלא רחצתי את גופי. כשהסירותי את הסחבות מעלי נבהלתי מרזוני. לא היה עלי קורטוב של בשר, אף העצמות היו מצומקות. שקלתי כארבעים קילו. את אחי אלי יכולתי להקיף בכפות ידי. קבלנו בגדים נקיים וחמים, אף נעלים חדשות וטובות. סעדנו את לבנו בלחם וחמאה כבני אדם ממש. היינו כחולמים. לבוש הגון, מזון טוב, יחס כאל אנשים חפשיים. זה היה יותר מדי בשביל יום אחד.

זה אופייני לרוסים ולמשטרם. תוך שעה אחת הם מסוגלים ליהפך מחיות טרף לג׳נטלמנים מושלמים, כשהאינטרסים שלהם דורשים זאת.

עוד בו ביום העלונו על מכוניות והובילונו דרומה. עד לאותו יום ידענו אלא כיוון אחד, צפונה. חזרנו, אם כן, באותם הדרכים שאנו סללנו, באותם דרכים שרוצפו במתינו. היינו נרעשים משחרורנו. בכל זאת לא יכולנו להיות אדישים. היינו מובלים בדרך שנבנתה ביסורי שאול, על ידי עינויי תופת ורעב אכזרי של אנשים חיים, אנשים שכל אחד מהם השאיר אחריו משפחה שכולה, שעיניהם כלות אליו לשוא, רחוקים ומנותקים מכל העולם ללא תוחלת ותקוה. כאן נפלו פגריהם, שלא זכו אף לקבורה ראויה.

באותו יום חזרנו דרך של מאה וחמשים קילומטר, העלונו לרכבות והמשכנו דרכנו עד שהיגענו לקוטלאַס. היה זה במוצאי יום הכפורים שנת 1942. מחנות העבודה היו מאחורינו. לא היינו אסירים, אבל גם משוחררים לא היינו. עוד נכונו לנו עמל ותלאות הרבה עד היותנו חפשיים לחלוטין.

בתחנת הרכבת בקוטלאַס היתה תנועה רבה. מצאנו שם אלפי משפחות של פליטים, שברחו מסביבות מוסקבה ואוקראינה. ביניהם משפחות יהודיות רבות. הודיעו לנו שמטרת דרכנו היא אסיה המרכזית, כלומר, עלינו להתקדם דרך אוראל לאוזבקיסטאן ולעבוד שם בקולחוזים.

בנהר אמור־דייריה עלינו בספינות שהיו צריכות להביאנו לעיר המחוז נוקוס. בספינה פגשנו את חנא יעבץ שהיינו עמו יחד במחנה העבודה הראשון ונפרדנו. עתה התאחדנו שוב. היה אתנו עוד יהודי קשיש למדי בשם רוזנבליט מסמורגון. הדרך לא היתה מן הנוחות ביותר בגלל התגרותם של הפולנים, שניצלו כל הזדמנות לפגוע ביהודים. לא מצאו להם כל דאגה אחרת אחרי שחרורם, כי אם להציק לנו. כשהגענו לעיר נוקוס היינו כאלפיים איש, ביניהם כחמשה אחוז יהודים. היינו צריכים להגיע לכפרי הסביבה ולעבוד בהם. זה היה שחרורנו. רגלו של רוזנבליט הזקן היתה שבורה והוא התהלך על קביים. הביאו עגלות קטנות בעלות שני גלגלים, לא היה בהן מקום לכולנו. בקשתי מאת הממונה על העבודה בקולחוזים להעלות את רוזנבליט על אחת העגלות האלה. הוא מילא מיד את בקשתי. העגלות אך זזו ממקומן והפולנים החלו מיד נטפלים אליו. לא הועילו כל הפצרותינו ותחנונינו. הם הרימוהו בכוח והטילוהו מן העגלה לארץ. הכפר היה במרחק שנים־עשר קילומטר, לא יכולנו להשאירו יחידי, נשארנו עמו עד שהצלחנו למצוא עגלה שהובילתנו לכפר.

גיהינום פולני

בכפרים אלה עשינו כשבועיים. עבדנו בשדות תמורת תזונה לא רעה. התחלנו לעכל את עובדת שחרורנו ממחנות העבודה. ניסינו לערוך סדר במחשבותינו, לתכנן כיצד להיוָודע על הנעשה בפולין, אך בטרם הספקנו להתאושש, העירונו באמצע הלילה והוציאונו לדרך. אין איש יודע לאן. שוב מטלטלים אותנו. מצאנו במקום המערך את כל אותן הקבוצות שיצאנו עמן מקוטלאַס. מנינו כאלפים איש. כרגיל במצבים כאלה החלו הניחושים, שהפכו במהרה להשערות ודאיות שהמלחמה נסתיימה, מהפכה פרצה ברוסיה, הפליטים והמגורשים מוחזרים לבתיהם, ועוד השערות ממין אלה שנפוצו עם השלג הסמיך שהתחיל יורד עלינו. הביאו אותנו לחוף הנהר. במהרה התברר לנו שלא חל כל שינוי במצב. עמדו רק להחליף את מקום עבודתנו, להעביר אותנו לעבודה בקולחוזים אחרים. אלא שכפי הנראה לא נתמלאה עוד סאתנו. היה עלינו לעבור עוד בגיהינום הפולני. היה זה גיהינום שטני למשך שבעה ימים. העלונו על שתי „בארז׳ות״ (ספינות שטוחות). בית קיבולה של כל אחת מהן יכול לקלוט כשלש מאות איש. דחסו את כל האלפיים לשתי הספינות הללו ויצאנו לדרך. הספינות היו בחלקן פתוחות. מזג האויר היה קשה. השלג ירד בלי הפוגה והקור היה חזק. עתה נוכחנו, מעט היהודים, שאנו נמצאים בכפיפה אחת עם פריצי חיות. שנאתם של הפולנים ליהודים המעטים שהיו בתוכנו היתה שנאת נחשים. כל אחד חיפש לו מחסה מהקור והרטיבות. הפולנים מנעוהו מאתנו. אבל הסבל האמיתי החל כשיצאנו לדרך. ספינות גרר גררו את ספינותינו. המים החלו קופאים והספינות התנהלו בכבדות. באותה שעה החל הצייד. ששה בחורים יהודים הוכו מכות רצח, הוטלו המימה וטבעו במהרה. הנשארים רצו כעכברים למצוא מחבוא ומסתור. אני ואלי הצלחנו למצוא מחבוא מאחורי צריף של הצלב האדום, שעמד על הסיפון. הסתתרנו שם כל היום, שכבנו דוממים בלי להוציא הגה. אבל כשירד הלילה, רוח ים קרה החלה נושבת, הטמפרטורה ירדה לכדי חמש עשרה מעלות מתחת לאפס, הרגשתי שאני קופא. אלי, משום מה, לא סבל כמוני, הקור לא הציק לו במאד. שנינו היינו מתכרבלים בסמרטוטינו, נלחצנו איש אל אחיו, כל זה לא הועיל. זה היה למעלה מכוחותי. אמרתי לאלי, שמוטב לי לצאת ממקום זה ולהסתכן מאשר לקפוא במקום. אלי יצא והצליח למצוא מחבוא אחר, מתחת למדרגות שהובילו לסיפון. ואמנם, אותו מקום טוב היה בהרבה, כי היה מוגן מהרוחות, הצלחנו להירדם.

התעוררנו בבוקר ומצאנו את הפולנים עומדים בתפילה. הם עדיין לא הבחינו בנו. התחלנו לטכס עצה, מה לעשות בכדי להנצל מהרשעים העומדים לכלותנו. עלה בדעתנו לנסות לעבור לספינה השניה. אולי המצב שם שפיר מכאן. אפס, כיצד לבצע זאת מבלי שירגישו בנו? את לחשנו שמעה פולניה זקנה. היא התבוננה בנו וגילתה שאנו יהודים. „הציק״ לה, כפי הנראה „מצפונה״ והיא חשבה להשתיקו על ידי נקמה בשני יהודים. כשגמרו הפולנים את תפילת הבוקר שלהם, פנתה אליהם הזקנה בצווחה: „כלופצי״ (בחורים), הרי כאן לפניכם שני יהודונים, מדוע אתם מחשים?״ הם לא החשו. בפניהם נדלקה תאות הרציחה, עשרות ידים הושטו לעברנו, הם התנפלו עלינו והחלו מכים בנו באכזריות. התחלנו לברוח, השתדלתי להגן בגופי על אלי. הייתי כולי זב דם. כך נסוגונו עד שהגענו לצריף של העזרה הראשונה. החובש עמד בחוץ. קוינו שהוא יחוש לעזרתנו. הוא פנה אל רודפינו בצחוק מרושע ואמר: „הכו בהם מכות יבשות, אין לי תחת ידי תחבושות במידה מספקת לחבוש את פצעיהם״. נוכחתי שמצבנו מסוכן ביותר, ואם לא אעשה איזה מעשה נועז אנו אבודים. תפסתי בקרש שהיה מונח על הסיפון והתחלתי להכות בהם בכל כוחי על ימין ועל שמאל. המפנה הפתאומי הזה, מבריחה להתקפה, הדהים אותם. רגעים אלה ניצלתי, התקרבתי במהירות למעקה הסיפון ובלי היסוסים קפצתי המימה. תפסתי בשלשלאות שקשרו את שתי הספינות ודרכם טפסתי ועליתי על סיפונה של הספינה השניה. על גורלו של אלי לא ידעתי מאומה. בתוך המהומה שקמה בשעה שהשיבותי מכה תחת מכה, הוא נעלם מעיני.

בספינה השניה היה מצב היהודים טוב לאין ערוך. היו בה כשמונים יהודים שהתארגנו יחד וכבשו לעצמם חלק נפרד בספינה, שם החזיקו מעמד יפה נגד הפולנים העוינים, שהיו חזקים רק בשעה שנתקלו בבודדים. מתחת למדרגות שהובילו לסיפון השתכנו שתי משפחות, רופא וגיסו עם משפחותיהם. בעלותי לספינה לקחוני וטפלו בי במסירות רבה. חבשו את פצעי, יבשו את בגדי וכיסוני בשמיכות וכרים עד שהתחממתי. רק אז הבחנתי בהעדרו של אלי. בקשתי מיד לשוב ולחפש אחריו. אבל הם עצרוני בכוח, בטענם, שאין ביכולתי להועיל לו במאומה ורק אזיק לעצמי בצאתי מהשטח המוגן. עברו עלי עשרים וארבע שעות בדאגות כבדות לגורל אחי. למחרת התקרבו הספינות לחוף לשם קבלת ציוד. יצאנו לכמה שעות מהספינות לחוף שם מצאתי את אלי ולשמחתי לא היה גבול. במבוכה שתקפה את הפורעים בעת שנפלתי המימה הצליח להתחמק מעיניהם ותקע את עצמו לחור צר מאחורי צריף העזרה הראשונה. שם הוא שכב כל הזמן מבלי לנוע וכך הצליח להשאר בחיים. העליתי אותו לספינה השניה והחייתי את נפשו במעט מים רתוחים. הפקידים הרוסים המעטים, שאמנם לא גילו כל הפליה כלפי היהודים, היו מעטים מכדי שיוכלו לגונן עליהם מפני אכזריותם של החוליגאנים הפולנים הרבים. אף דרך יסורים

זו הגיעה לקצה. היא גבתה את קרבנותיה מאתנו על ידי הפולנים, הרעב והקור. הגענו לעיר אורגאנץ. כאן הטילו הספינות עוגן ואנו הועלינו לחוף.

מכאן ואילך חשנו בעובדת שחרורנו, התקדמנו בדרכנו לפדות. לא סבלנו עוד כאסירים, אבל גם חפשיים לא היינו. עבדנו בקולחוזים, עבדנו גם במכרות פחם, אבל בתנאים אנושיים.

היה זה לפני עלות השחר כשהגענו לכפר. האוזבקים תושבי הכפר יצאו לקראתנו והכניסונו לבקתותיהם. הכינו לנו מזון טוב ושני ימים תמימים לא נתנונו לצאת לעבודה. ניצלנו ימים אלה למנוחה.

כששה חדשים עשינו בקולחוזים עם האוזבקים. עבדנו בשדות וגם אחרי העבודה עזרנו להם במשקיהם. שכרנו היה רק מזון ולבוש, אבל היחס וכל השאר היה מצוין. במשך זמן זה התאוששנו וכוחותינו שבו אלינו.

מקץ ששה חדשים העבירונו לעבוד במכרות הפחם שבמחוז לנינגראד. החזית לא היתה רחוקה משם באותו הזמן. אף במכרות הפחם עבדנו כששה חדשים. העבודה היתה מפרכת, התנאים לא־קלים, אבל היחס האנושי והמזון הנורמאלי נטעו בנו את הרגשת החירות.

בהיותנו במחנות העבודה לא יכולנו להרבות במחשבה על משפחותינו, כי אף את עצמנו לא זכרנו. מאז שחרורנו הציקו לנו הגעגועים והדאגה עד מאד. העתונות סיפרה על מעשי האכזריות והזוועה של הגרמנים. כן שמענו שמועות משמועות שונות ואף על שדמינו שזו תעמולת־מלחמה, בכל זאת לא יכולנו להיות שאננים, פחדנו וחרדנו. מצאתי לי פורקן בעבודה ללא ליאות, אף בשעה שזו לא נדרשה ממני. אך זו היתה הדרך היחידה להשקיט את געגועי ואת דאגותי לביתי. עבודתי המאומצת, שבה השקעתי את כל מרצי, הרגיעה אותי במעט.

עם הצבא הפולני

מעמדנו באותם הימים היה כשל חיילים פולניים, המחכים לגיוסם המלא בשעה שהצבא הפולני יתארגן. עמדנו לשרת בצבא פולין למען שחרור המולדת הפולנית. טרם ידענו באותם הימים שאדמתה הפכה בית־קברות גדול למיליוני אחינו ואחיותינו, שהפולנים שיתפו פעולה עם הנאצים בכל מעשי האכזריות נגד היהודים, ולעתים אף עלו עליהם באכזריותם. אכזריות זו היתה נחלת כולם. כל האוכלוסיה הפולנית גילתה את שנאתה, שנאת מות, ליהודים. כל אחד ניצל את ההזדמנות להיפרע מהיהודים שנואי נפשו. באותם הימים לא ידענו על כל זה מאומה. היינו דרוכים ושישים אלי קרב. שאפנו וצפינו לצאת לחזית לא בלבד למען הכות בנאצים, כיהודים, אלא גם למען שחרור פולין, כאזרחים פולניים.

באחד הימים נקראנו להתיצב. הצבא הפולני עמד במצב של התארגנות בראשותם של הגנראל ברלינג והסופרת וואנדה וואסילבסקי. עברנו סידרת אימונים בסביבות מוסקבה ובחודש מאי 1944 יצאנו לחזית. היינו נעדרי סבלנות. כל השנאה שנצטברה בקרבנו במשך כל השנים ביקשה להתפרץ. השתוקקנו להטיל עצמנו לקרבות במלוא מרצנו — להלחם, להכות בחיה הטורפת עד השמדתה.

בגדודינו מנו היהודים כעשרה אחוזים מכלל החיילים, כעשר אחוז היו אוקראינים, היתר היו פולנים. הפיקוד בדרגות הגבוהות היה בידי רוסים ממוצא פולני, או רוסים ששלטו יפה בשפה הפולנית.

בסביבות הבוג נתקלנו בגרמנים. היתה זו המערכה הראשונה שהוטלנו לתוכה. מני אז השתתפנו בקרבות רבים עקובים מדם. הגרמנים היו כבר במצב של נסיגה מתמדת, אך הם נלחמו בחרוף נפש בדרך נסיגתם. אחד הקרבות שהקיז מאתנו דמים הרבה היה לאחר עברנו את הויסלה. תפסנו שטח קטן בסביבות ווארשה, קראו למקום פליצה, שם התפתח קרב קשה ואכזרי. כש־התקוממו תושבי ווארשה והניפו את דגל המרד, היו גדודינו בין המסתערים על ורשה מבחוץ, נהדפנו אחור. אבדותינו היו כבדות. יותר מאוחר לקחנו חבל באופנסיבה הגדולה על ורשה ואחרי היכבשה התקדמנו עד למעבר בידגושץ, הגענו לעיר הצבא דידריץ, שם עיכבונו כוחות חזקים של האויב. שבועות רבים התחוללו במקום קרבות מרים ואכזריים. גדודינו נטלו חלק בקרבות על קולברג, עיר נמל בים הבאלטי. כן השתתפנו גם בקרב המפורסם על האודר. ימים ארוכים טבלנו בים של דם. רושמי רשומות ירשמו זכרון לדור אחרון קרבות אלה, בהם נשפך דם כמים.

אינני היסטוריון, מטרתי כאן איננה גם סיפור על קרבות שהשתוללו במלחמת העולם השניה, שגדודינו היו רק כטיפה בים הצבאות של מיליונים, שהשתתפו במלחמה. אני מזכיר את הקרבות האלה בכדי לספר על מסירות נפשם של היהודים שלחמו כאריות. הם היו כעשרה אחוזים, אבל היוו לרוב את ראש החץ בכל הקרבות הללו. כעד ראיה, כאדם שהשתתף באופן פעיל בכל אותה מערכה, אני מספר זאת. ואמנם, כשהגענו בתחילת מאי 1945 לסביבות ברלין השתנה יחס האחוזים בגדודינו, מעשרת האחוזים שהיינו בראשית הקרבות לא נותרנו אלא כשלשה או ארבעה אחוזים. המסקנה: היהודים נפלו בקרבות, לפי היחס במספר רב יותר משאר לאומים.

באותם הימים הכירו בכך כולם. קומץ היהודים הושפע שפע רב של אותות הצטיינות, הכל דברו בשבחם של הלוחמים היהודים, רק אחרי המלחמה התחילה השתקה מכוונת של כל מעללי גבורתם של החיילים היהודים.

האמת האיומה

עם צאתנו ממחנה האימונים שליד מוסקבה, בהחילנו לנוע לעבר פולין, המה־חרד לבנו. עתה, חשבנו, נברר בעצמנו מה גורלם של יהודי פולין. התקוה להתאחד עם יקירנו פעמה בלבנו ביתר עוז, שמענו אמנם רבות על זוועות הגרמנים, אך, כפי שציינתי לעיל, פקפקנו באמיתותם. עתה עמדנו להיווכח בכל, בעצמנו. עברנו את רוסטוב, הארקוב, בילוגרוד, התעכבנו בכל מקום, חיפשנו ובלשנו — לא היה זכר ליהודים בכל המקומות האלה. חקרנו ודרשנו והעלינו חרס בידינו. האוכלוסיה האוקראינית שתקה. על כל שאלותינו באה תשובה אחת: לא ידוע. הרוסים ענו בקצרה, שהיהודים נשלחו למחנות עבודה, יותר מזה לא ידוע להם.

האמת האיומה על השואה נודעה לי כשעברנו את הגבול הפולני—רוסי. היינו בעיירה קטנה בשם ראקיטנה. את תכניותינו להתקדם מיד הלאה, שיבשו מטוסי הגרמנים, שהפציצו את מסילת הברזל. היינו צריכים לשהות במקום יומיים עד שהמסילה תתוקן. כשעברתי ברחוב נתקלתי לפתע בנער קטן כבן שתים־עשרה ששוטט לבדו. עיניו שנתקלו בעיני הרעידו אותי. היה משהו בעיניו שזעזע אותי עד מעמקי נשמתי. עמד לפני ילד, אבל מבטו והבעתו היו כשל זקן. פניתי אליו בפולנית ושאלתיו, אם הוא יהודי. הוא התחיל לברוח. צעקתי אחריו את שאלתי באידיש. הילד נעמד במקומו וגעה בבכי מר. אכן, יהודי היה, היהודי הראשון מפולין שפגשתי בו. התקרבתי אליו, חבקתיו ונשקתיו. הבטחתי לו שכל רע לא יאונה לו, סיפרתי לו שאני חייל יהודי ואעזור לו כפי יכולתי. הבאתיו עמי למחנה הארעי שלנו, האכלנוהו והשקנוהו. כששבה אליו רוחו ונרגע מעט, סיפר לי את סיפורו:

כשהגרמנים אספו את היהודים והחלו יורים בהם, הטיל את עצמו על הארץ בין ערימת הגויות וכך ניצל ממוות. בלילה, בכסות החשכה, הצליח להתחמק ולברוח היערה. כשעברו ימים אחדים יצא ממחבואו וחזר לעיר, אף יהודי אחד לא נשאר בחיים, הוא היה יחידי. הוא ידע יפה שאם יבוא בין הפולנים ויכירוהו כיהודי ימסרוהו לגרמנים. לפיכך הוא חזר ליער ומאז הוא חי בצורה זו — מתחבא ביער או בגרנות של האיכרים. בלילות היה יוצא לבקש לו מזון ושב להסתתר. אחרי שהגרמנים נסוגו מהסביבה השתהה תקופה קצרה ויצא לחפש את אחיו. הוא לא מצא איש. עתה הוא ירא מהפולנים כשם שפחד מהגרמנים. הוא מיואש ואינו יודע כיצד ימשיך לחיות לבדו בים הגויים הרשעים. זה היה סיפורו של הילד־הזקן.

השתוממתי לפקחותו ולאומץ לבו, כיצד הצליח במשך שנים לחיות נחבא יחידי, בתנאים נוראים כאלה. הצרות והסבל הפכוהו אדם מבוגר. נתקשיתי להאמין שלפני עומד ילד בן שתים־עשרה שנה. הבטחנו לקחתו עמנו ולדאוג לו. ואמנם, לקחנוהו עמנו. בהגיענו לרובנה, בה התלקטו כמה עשרות יהודים, השארנו את הילד בתוכם. גדודינו המשיכו בדרכם.

כל אשליותי התנפצו. נוכחתי לדעת שכל הסיפורים ששמענו על אכזריותם של הגרמנים הם אמת. המציאות היתה גרועה בהרבה ממה ששמענו. סיפורו של הילד דחה את הערפל מלפני והסיר את הלוט מעל עיני ידעתי שאותו מקרה שהילד ידע עליו — השמדת כל היהודים בעירו, היה גורל יתר־אחינו, שהיו תחת הכיבוש הגרמני. התקוה והציפיה פינו את מקומם ליאוש הנורא. רק רצון אחד מילא את לבי: נקמה! לנקום ברוצחים האכזריים. להרוג בהם עד כלותם.

בשעה שצבאנו נערך להסתערות האחרונה על ורשה נמצאו גדודינו בפרבר שסקה־קמפה. יחידתי השתכנה בבית גדול שבו גרו כמה משפחות פולניות. אנו תפסנו את הקומה העליונה ואת החצר הגדולה. באחד הימים בהשכמת הבוקר קמתי ויצאתי לפרוזדור. הבחנתי באשה צעירה שהסתובבה בצעדים הססניים. היא הסתכלה בי. משום מה עשיתי רושם נאמן עליה. היא פנתה אלי ושאלתני פולנית, אם נכונה השמועה, שביחידה זו נמצאים כמה יהודים. עניתי לה שאמת נכון הדבר. היא הוסיפה ושאלה: האם אתה בעצמך יהודי? עניתי בחיוב. היא לא יכלה להתאפק עוד ופרצה בבכי היסטרי. ניסיתי להרגיעה. היא התרפקה עלי ומתיפחת בקשתני שאעזור לה. בקשתיה לספר על מצבה. והרי ספורה:

בשעה שהגרמנים הוציאו להורג את היהודים בסביבה, הצליחה לברוח עם בתה הקטנה. בשל מראה החיצוני לא הכירו בה שהיא יהודיה. כך הצליחה להסתדר כעוזרת אצל משפחה פולנית. היא בדתה להם סיפור, שהילדה נולדה לה מחוץ לנישואין, אבי הילדה התכחש לה, אף הוריה השמרנים לא רצו להשלים עם העובדה וגרשוה מביתם. באין לה מוצא אחר היא נאלצת לשרת בבתי זרים. סיפורה התקבל על דעתם. הם התיחסו אליה יפה כל השנים.

הכל היה טוב ויפה עד שצבא השחרור החל להסתער על האיזור, ההפצצות וההפגזות הבריחו את המשפחה, שאצלם שרתה, והיא וילדתה נשארו במקום. עתה היא נמצאת אצל משפחה פולנית בבית הזה. בני משפחה זו חדורים שנאה ארסית ליהודים. היא מרגישה שהם גילו, או שהם חושדים בה כי יהודיה היא, ואינם מפסיקים לרמוז בנוכחותה רמזים מרמזים שונים. אינם מפסיקים מלקלל את היהודים, שהם שורש הרע וכל הצרות שבעולם צומחות רק מהם. היא פחדה מאד מפני הבאות. אחרי שהצליחה לעבור את כל זוועות הגרמנים ואת כל מוראות המלחמה, היא עלולה ליפול קרבן עתה, עם בוא השחרור, אליו כלתה נפשה כל הימים.

פניתי למפקד הפלוגה, שהושיט לי את עזרתו בנדיבות. ארגנתי מרכבה צבאית שהובילה את האשה ואת בתה ללובלין, בה התקבצו כבר יהודים במספר ניכר. את המשפחה הפולנית גרשנו מהבית.

נוכחתי לדעת מה רבה מצוקתם של השרידים העלובים שנותרו מגיא ההריגה. מצבם היה קשה ביותר. בהמצאם יחידים ובודדים היו בסכנה תמידית ליפול בשעה אחרונה זו בידי הפולנים האנטישמיים. הפתרון היה לארגנם במהירות האפשרית. עם הגיע צבאנו לפראגה, היושבת מזרחה לנהר ויסלה וגובלת עם ורשה, מצאנו בה כמה עשרות יהודים. הייתי חייל בשירות, אבל עשיתי כמיטב יכולתי ועזרתי בכל מה שהיה באפשרותי.

בסביבות קיילץ ראיתי לראשונה במו עיני את בורות ההריגה. עוד נכרו סימני דם על פתחיהם. כן ראינו כמה בונקרים שבהם התגוררו משפחות יהודיות. הם הצליחו בנס להחזיק מעמד על סף השחרור. אז התנפלו עליהם איכרי הסביבה והרגום.

גם ורשה נכבשה. התקדמנו במהירות לעבר גרמניה. ככל שהתקדמנו ראינו את סימני ההרג והחורבן, עמדנו על גודל השואה. הנותרים היו מתי מספר. כיצד הצליחו אודים מוצלים אלה להנצל מן האש הגדולה שלהטה למעלה מחמש שנים — לזאת לא היה כמעט כל הסבר. כל אחד סיפר על נסי־נסים שקרו ואחרי כל אלה עמדת משתומם על פלא הצלתם.

מה החזיק אותי בימים ההם? חיי היו בגדר סיוט־תמיד. שנתי היתה טרופה, חלומות זוועה פקדוני, הייתי מתעורר תשוש ורטוב מזיעה קרה. בימים הייתי משוטט ללא מטרה ברחובות. בכל אשה שעברה על פני דימיתי לראות אחת מיקירותי, בכל תינוק — את ילדי. תקוותי היו קלושות ביותר. עשיתי כמיטב יכולתי לעזור לאחי ואחיותי פליטי הגיהינום. חובה זו עודדתני במעט באותם הימים הנוראים. היה לפנינו עוד תפקיד — נקמה. הדם זעק אלינו מכל פינה: נקמה!

כ"ה ימים נוראים

המלחמה התקרבה לקצה. צבאותינו היו כבר בפנים גרמניה. פולין היתה משוחררת וחופשיה. בתור חייל לא יכולתי לנוע ממקום למקום בעצמי. לכן התחלתי במשלוח מכתבים. הייתי שולחם לעשרות. את אולקניק, סמורגון, מיכאלישוק והסביבה הצפתי במכתבי. שלחתי מכתבים לדואר בלי כתובות בבקשה למסרם ליהודים באשר הם. יותר מזאת לא יכולתי לעשות.

יום אחד הודיעו לי שיש בשבילי דואר. ראשי הסתחרר מהבשורה. ברכי התחילו כושלות, עמדתי להתעלף. כעבור רגע רצתי כמשוגע וכל עוד נפשי בי התפרצתי למשרד. נמסרו לי שני מכתבים. שניהם היו ממיכאלישוק. אחד היה מנוצריה, אשר שירתה בביתי כעוזרת. היא מנתה את מספר היהודים שנשארו בחיים. אודות משפחתי לא ידעה מאומה. היא ידעה לספר על יהודים בודדים שחזרו. אולי יחזרו גם בני משפחתי.

המכתב השני היה משמשון דך, קרוב משפחה של אשתי שלא הכרתיו לפני המלחמה. הוא כותב, שבמו עיניו ראה כיצד הובילו את אשתי ושני ילדי לבור בעיר וורונובה, במחוז לידה. אבל, הוא מוסיף, ידוע לו על מקרים רבים שניצולו ברגע האחרון. אם יחזרו הוא יודיע להם אודותי וינסה מיד להתקשר אתי. התקוות התנדפו, אבל אני נאחזתי גם בתקוה קלושה זו, שמא נשאר מישהו, שריד אחד ממשפחתי, בחיים.

סיפורה של אלקה

כעבור כמה ימים קבלתי מכתב נוסף. היה זה מאת בת דודתי אלקה שמואלביץ מראדון. היא חיתה כל ימי המלחמה בסביבה ההיא וידעה את האמת המרה כולה. ממנה נודע לי שמכל משפחתי שמנתה כמה מאות נפשות לא נשארו בחיים, כי אם היא ובן דודי יוסף חריזטל. היא ידעה לספר על גורלם המר של יהודי העיירות אולקניק, איישישוק, סלו ולייפון. בתחילת אוגוסט 1941 אספו הגרמנים את כולם באיישישוק. ימים אחדים נמשכה ההריגה, הם נקברו בקבר אחים גדול ליד איישישוק.

כתשעה חדשים אחרי חיסולם של יהודי העיירות הנ"ל עוד המשיכו יהודי ראדון לחיות בצל המות ולעבוד עבודות שונות בשביל הגרמנים. בעשירי במאי 1942 הוציאו הגרמנים קבוצה גדולה של יהודים אלה מחוץ לעיר וציוו עליהם לכרות בור גדול. האנשים ידעו היטב משמעותה של כריית בור זה. הראשון היה מאיר הנפח מאיישישוק שלא היסס הרבה והחל לרגום את החיילים באבנים. גם יתר האנשים עשו כמעשהו. החיילים הגרמנים היו כה מופתעים שהחלו לנוס. כל הקבוצה הצליחה לברוח ליערות בסביבה.

האסון הגדול לא איחר לבוא. הגרמנים הקיפו מיד את ראדון והחלו להוציא את היהודים מהבתים; אבל לא כבאולקניק ואיישישוק, גילו כאן היהודים התנגדות וכך הצליחו רבים, ביניהם משפחות שלימות לנתק את שרשרת השוטרים ולברוח ליערות. אמנם נפלו מהם קרבנות רבים אבל היו גם ניצולים. היו גם כמה משפחות שהצליחו להתחבא על תקרת בית אחד מתחת לגג. הם הכינו את המחבוא מבעוד מועד וקשה היה להבחין בו מבחוץ. בין הנחבאים היתה אלקה עצמה, אחותה רחל עם בעלה יוסף חריזטל ובנם משה'לה בן השש. אמה בלומה ושתי אחיותיה דבורה ושרה היו כה מיואשות, שלא רצו לדחות עוד את הקץ. לא הועילו כל תחנוניה של אלקה, שיבואו ויתחבאו אתם. הן היו בטוחות שבמוקדם או במאוחר יגלו אותן. ממקום מחבואם מבין החרכים הציצו וראו כיצד מובלות האם

ושתי בנותיה אל הבור הפתוח. הבנות סמכו את אמן משני צדדיה ובאומץ לב מזעזע מסרו נפשן להורגים. הם שמעו את קול היריות, ראו אותן בנופלים וידיהם קצרה מהושיע. מי נתן כוח לנשים עלובות אלה לחזות במחזה אימים זה ולהמשיך לנשום, לראות אם ושתי אחיות מוצאות להורג, ולשכב בשקט ולא להוציא הגה? הנשמה בכתה במסתרים והגוף היה מאובן. כך הן שכבו עד הלילה. כל אותו היום נמשכו היריות, כל היום עסקו הרוצחים בהריגה, לפנות ערב סיימו את מלאכתם. באמצע הלילה הצליחו הנחבאים להתחמק מהעיר וברחו היערה.

מאז החלו ימי נדודיהם שנמשכו כל שנות המלחמה. בתחילה הם היו קבוצה של כמה עשרות אנשים, רובם נשים וילדים. במשך הקיץ הצליחו איך שהוא לקיים את עצמם. נדדו ביערות ממקום למקום ונזונו מכל הבא ליד. אולם עם החורף הגיעו ימי רעב ומצוקה. הפאר־טיזאנים, שהתחילו להתארגן באותם הימים לא הסכימו לקבל נשים וילדים למחנותיהם. הם נאלצו בכוחותיהם הדלים ובאמצעים אפסיים לדאוג לעצמם כדי להחיות את נפשותיהם. משום כך נפרדו לקבוצות קטנות. קבוצתה של אלקה מנתה בחורף הראשון שלש נשים, כמספר הזה גברים וילד אחד, בנו של יוסף חריזטל, שהזכרתיו לעיל. הם חפרו להם בונקרים ומקרשים בנו להם מיטות שקראו להן „נאַרות".

על האמצעים והטכסיסים להשגת מזון אפשר לכתוב ספר שלם. הם ניצלו את כל האפשרויות, הערימו בכל מיני דרכים כדי להשיג חתיכת לחם יבשה. בימים הראשונים החליפו את דברי הערך שהיו ברשותם תמורת מזון. לאחר מכן החלו לוותר על הבגדים שלא היו הכרחיים ביותר. כשכל אלה אזלו בקשו מתת חסד מאכרי הסביבה, ולרוב היו רעבים ימים תמימים. הם היו צריכים להישמר מהאכרים, שלא ימסרום לידי הגרמנים. את כל כשרונם וכל כוח המצאתם השקיעו בטכסיסים להשפיע על איזה איכר שיתן להם מעט תפוחי אדמה וכדומה. בחורף השני מנתה קבוצתם עשרים איש, שמונה נשים, שלושה ילדים והיתר גברים. כבר לא היה בידיהם מאומה להציע, והם היו כחיות השדה. בלילות יצאו לשחר טרף — מעט מזון להחיות נפשם.

באותם הימים נוספה על צרותיהם צרה חדשה. חוליגאן רוסי בשם וינקה חזר מהשבי הגרמני. הוא גילה שביערות מתגוררות משפחות יהודיות וביניהן נמצאות נשים, הדבר מצא חן בעיניו. הוא החל לשוטט ביער ולהציק בכל הדרכים למשפחות היהודיות. ביחוד נטפל לנשים. חדשים ארוכים שוטט המוז'יק הזה, שהיה גברתן ומזוין היטב, ביער, והפריע גם בעד המעט שהאומללים הצליחו בחרוף נפשם להשיגו. פעם אחת הצליח למצוא את שושנה נורקנשקי מאיישישוק בהיותה לבדה. הוא התנפל עליה ורצה לאנסה. שושנה התגוננה ונלחמה על כבודה בכל כוחותיה. בראותו שלא יוכל לה ירה בה והרגה. היא לא היתה קרבנו היחיד. הוא הטיל את פחדו על כל דיירי היערות, בפרט על הנשים שלא העיזו עוד לצאת מהבונקרים אפילו לשעה קלה.

מעשי התעללותו של הבריון נודעו לבסוף לפאר־טיזאנים. ביניהם היה בן עירנו אריה כץ. אריה היה גבור הפלוגה. על אומץ לבו ומעללי גבורתו התהלכו אגדות. היה מחרף נפשו במארבים שהפארטיזאנים שמו לקבוצות קטנות של חיילים גרמנים. הצטיין בהורדת רכבות מהפסים ובמעשי חבלה רבים. בן עירנו זה לקח על עצמו את התפקיד להושיע את האומללים מידי החוליגאן הרוסי. הוא עקב אחריו והצליח לשלוח בו כדור. אבל הרוסי הבריא מהרה וחזר לסורו.

אבל אריה לא אמר נואש, הוא עקב ובלש אחריו זמן רב עד שלבסוף מצאו בבית אכר. ידידיו של הבריון הודיעו לו שאורבים לו, הוא קפץ דרך החלון והחל לנוס. אריה הבחין בו ורדף אחריו, אחרי רדיפה דראמאטית השיגו ונקבו בצרור כדורים. כולם נשמו לרווחה עם מות המפלצת. אותו יום מלאו כל הבונקרים שמחה.

אליהו אריוביץ הי"ד

כאן המקום לספר על אחד יחיד ומיוחד, גבור מלחמה מפורסם, שסבלם של פליטי החרב האומללים המסתתרים ביערות נגע ללבו והוא הקדיש את כל מרצו לעזור להם. שמו היה אליהו אריוביץ מראדון. ככל שאספר בשבח מעשיו המופלאים של אליהו לא אספיק. הוא היה פארטיזאן, אבל לא שיתף פעולה עם איש, הוא עשה הכל בעצמו וכרצונו. יחידי היה משוטט ביערות ויחידי היה מתנפל ומציק לגרמנים. היה ברשותו מלאי של נשק חדיש והוא השתמש בו כראוי. שמעו יצא בכל הסביבה וכולם יראו מפניו. הוא אסף כמה עשרות מהמשוטטים ביערות, גברים, נשים וטף, בנה בשבילם בונקרים ופירנס אותם במשך זמן רב. בין אלה שנעזרו על ידו היתה גם מרים ריבאק, כיום סוננזון, בת עיירתנו.

אכרי הסביבה התאוננו באזני הפארטיזאנים שהוא מתנפל עליהם ומוציא מהם בכוח מזון רב. הפארטיזאנים לא רצו להשלים עם מצב זה. הם ניסו להשפיע עליו, אבל הוא לא נשמע להם. הדבר הובא לפני מפקד הפארטיזאנים במקום והוצא על אליהו פסק דין מוות. אבל להוציא פסק דין זה לפועל לא היה מן הדברים הקלים, כי כולם יראו ממנו. היו גם כמה צעירים ששמרו עליו ועמדו הכן לעזרתו. לבסוף, בעזרת פאר־טיזאן יהודי, שעליו הוטלה המשימה, הצליחו לפתות את אליהו. הוא שכנע אותו שהמפקד חפץ רק לראותו ולשוחח עמו. ברצונו להציע לו כמה הצעות שיצטרף

אליהם בדרגה שתתאים לו. הוא יוכל לקבל את ההצעה או לסרב. הפארטיזאן היהודי הבטיח לו על דברתו שאין לו מה לחשוש, כל רע לא יאונה לו. משום מה נתפתה אליהו והובא לפני המפקד. שם פרקו ממנו את נשקו, כבלו אותו באזיקים והביאוהו לכפר לבין האכרים שהוא שדד אותם לא למענו, כי אם למען הפליטים האומללים והרעבים. בכפר נורה ונהרג לעיני כולם. לצערנו נעשתה מלאכה זו בידי יהודי. מצבה לא הוצבה על קברו של אליהו אריוביץ, יהי זכרו ברוך.

הפארטיזאנים הפולנים

בראשית שנת 1944, ממשיכה אלקה שמואלביץ בסיפורה, הזהירו אותנו האכרים, שעלינו להשמר מה־פארטיזאנים הפולנים שנקראו אז בשם A. K. משום שהם קבלו הוראות להרוג את היהודים שנשארו בחיים ביערות. קשה היה לנו להאמין לידיעות אלה. אבל הן באו ממקורות מהימנים. האכרים שהזהירונו היו אלה שעזרו לנו כל השנים. התחלנו להשמר במידה שיכולנו. אפס, הדבר היה קשה ביותר, משום שאף הפארטיזאנים שוטטו כמונו ביערות.

בבוקר אחד, היה זה לפני פורים, שנת 1944, לפני עלות השחר התנפלו הפארטיזאנים הפולנים על הבונק־רים שלנו ובלי לחוס על איש החלו להרוג כל מי שהזדמן לידם. הם ניצלו את החושך, זמן שנתם של האנשים. אבל החושך היה גם בעזרנו. רבים מבינינו הצליחו להתחמק מהבונקרים ולברוח למעבה היער. אני, אחותי רחל ובנה משה׳לה הסתתרנו בין השיחים בסביבה. שמענו את הפארטיזאנים חוזרים מרדיפתם אחרי הבורחים ומתפארים במעשה ההרג האכזרי שביצעו באומללים חסרי המגן. אחותי נבהלה מאד. היא היתה בטוחה שהם עומדים לגלות את מחבואנו. היא לא יכלה לשלוט בעצמה ויצאה אליהם עם בנה הקטן. אני נשארתי במקומי, לא הזזתי אבר, שכבתי צמודה לאדמה, שמעתי וראיתי הכל. היא התחננה לפניהם על חיי בנה. ביקשה מהם שימיתו אותה ואותו יחיו. תשובתם היתה התפרצות צחוק קולנית. הם ירו תחילה במשה׳לה הקטן שנפל מתבוסס בדמו לרגלי אמו ואחר כך ירו באמו רחל. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים, יחד עם נשמות כל קרבנות השואה. ה׳ ינקום דמם.

אלקה הסתתרה עד עבור זעם. היא נדדה לסביבה יותר־בטוחה עד שצבאות השיחרור הגיעו ויכלו לצאת מהיערות.

בין יאוש לתקוה

המלחמה נסתיימה בשמיני למאי 1945. גדודינו חנו בסביבות ברלין. אנחנו לא היינו בין הנלחמים על ברלין. תפקידנו היה לחסל כמה כיסים של קבוצות גרמניות בודדות, שהחזיקו מעמד ביערות הסביבה והמשיכו את מלחמתם האבודה. הודיעו לנו שהגרמנים חתמו על כניעה ללא תנאי. לא היתה שמחה בלבנו. לא לקץ כזה קוינו. בעוד שהיינו במתח המלחמה, השלינו את עצמנו שיש לנו תפקיד — להכניע את האויב ולמגר אותו. אחרי שמטרה זו הושגה, הרגשנו כאילו התרוקנו מכל תוכן. לא ידענו מה יהיו פני הבאות. לא היה לנו אל מה ואל מי לחזור, לא ידענו למה לקוות. העבר היה שחור משחור; ההווה — חלל ריק, והעתיד — לאיזה עתיד יכולנו לצפות? לא ראינו לפנינו כל תקוה באופק. ברגשות כאלה קיבלנו בשורת סיום המלחמה.

לפתע עבר בנו זרם של תקוה חדשה — ארץ ישראל. הארץ שלנו, בה נתחיל להבנות מחדש, להיות ולחיות בין אחים בארץ ישראל. אולי יצליח הזמן לשכך את הכאב הנורא שבלב, אולי נצליח לבנות בית מתוקן לדורות הבאים שלא יצטרכו לחיות בין חיות הטרף, בין הגויים. אולי עבודה זה תעודתנו ובזכותה גם אנו נתאושש מעט והיה זה שכרנו.

בינתיים העבירו אותנו חזרה לפולין. התמקמנו בסביבות לובלין. את גדודנו איכסנו במחנה הידוע לשמצה, מיידאנק, באותם הצריפים שהיו כלואים בהם אחינו ואחיותינו המעונים והמומתים. הקירות זעקו ממש, היו עליהם כתבות באידיש, שמות וצוָאות. בלילה הראשון ניסיתי לשכב לישון באחד הצריפים, אבל לא יכולתי. המשכב תחתי צרב את בשרי. דימיתי כאילו דורך אני על נשמות אחי ואחיותי, כאילו אני רובץ על גופות המומתים. ברחתי החוצה, אף על פי שנאסר עלינו לצאת בלילה מהצריפים. למחרת בקשתי וקיבלתי רשות להקים לי אוהל ליד אורוות הסוסים, בו השתמשתי כל זמן היותי במחנה ההוא.

באותם הימים הייתי משוטט בכל מקום שהיה בו כדי להזכיר את הזוועות. ראיתי את הכבשנים, בהם העלו באש אלפי יהודים מדי יום ביומו. עוד התגלגלו עצמות בני אדם במקום. האויר היה רווי ריחות של בשר אדם שרוף. ראיתי מחסנים גדושי בגדים ונעלים מכל מין וגודל. צעדתי על אפרם של אחי ואחיותי. לא יכולתי להנתק משם, לא רציתי שהכאב יחלוף. האדם ניזון מנחת או מכאב וסבל. דבר זה גיליתי באותם הימים שהרימותי ידי לשמים וניאצתי את הכל, אררתי את העולם שחזה והיה עד לכל אשר עוללו החיות הנאציות לבני עמי. האם היו אלה הנאצים בלבד? האם לא השתתפו בהשמדה ההמונית ובעינויים האכזריים גם הפולנים, הליטאים, הלטבים והאוקראינים? הרגשתי באותם הימים צורך לכאוב, הכאב היה דרוש לי. הסבל החזיקני ולא יכולתי להשתחרר הימנו אף לרגעים ספורים. כל יום, בגמר תפקידי כחיל, הייתי רץ העירה ומחפש יהודים אומללים כמוני, מבקש לשמוע על הסבל האיום.

השתחררתי מהצבא יחד עם אחי. לא יכולנו לחזור

לפולין. לא היה לנו אל מי לחזור אף על פי שקבלתי מכתב מדוד ריבאק שרכוש רב משלי נמצא בידי אכרים הרוצים להחזירו לי, אבל לא יכולתי לחזור לאותה ארץ, בה שיכלתי את כל היקר לי. לא יכולתי לדרוך על האדמה שרוותה דמי יקירי. ויתרתי על הכל. עתה ידעתי, כי ישנה רק דרך אחת בשבילנו ומקום אחד בו אפשר לחיות — ארץ ישראל. מי פילל אז, אחרי כל מה שעוללו לנו, שיימצא עם, שתימצא ממשלה שתעיז למנוע מאתנו פינה יחידה זו להמלט מהעולם הכוזב והאכזר?

בינתיים הגיעה בת דודתי אלקה שמואלביץ, שאת תלאותיה סיפרתי לעיל. היא הסתתרה ביערות יחד עם בן־דודי יוסף חריזטל. אבל מיד כשיצאו מן היער נלקח יוסף חריזטל לצבא. אלקה הצטרפה אלינו ויחדיו הגענו לגרמניה בדרכנו לארץ ישראל. היא הגיעה אלינו חלשה ותשושה. בעליה ב׳ לא קיבלוה עקב מצב בריאותה הלקוי. בודדה וגלמודה היתה עד שהצטרפה אלינו.

באותו זמן נודע לי על בואם של האחים דף מוילנה. חפשתי אותם ומצאתים. מפיהם נודעו לי כל הפרטים על אבדן אשתי ושני ילדי. אחרי מאסרי הם עזרו להעביר את אשתי וילדי למקום מגורי הוריה, לסולצניק הגדולה. כשהגרמנים הגיעו גרשו אותם מסולצניק והעבירום לעיירה בסביבה. לבסוף הועברו יחד עם הוריה לגיטו בוורונובה. גיטו זה התקיים עד מאי 1942. באקציה שהיתה שם באחד עשרה במאי הרגו את כולם, ביניהם את אשתי שושנה, את בני ישראל בן השבע ואת בתי רחלה בת השלוש. כשראיתים לאחרונה היה בני בן ארבע ובתי בת שנה בקירוב.

* * *

עם סיום דברי ארשה לעצמי להקדיש כמה שורות אישיות כמצבה לאשת נעורי רייזלה לבית סטרליצקי ולילדי, ישראל ורחלה.

מתוך הערכה, מתוך יגון וכאב, ומתוך מוסר כליות עמוק, אני כותב את דברי אלה. עם זאת אמלא חוב קדוש כלפי אשה עדינה ומופלאה זו.

רייזלה כינוה, ואנכי קראתיה פשוט שושנה, היא היתה אחת הנשים הנדירות שאדם פוגש בהן. היה בה מן האצילות, החן והטוהר של בת ישראל הנצחית. היא היתה נדיבת לב עד מאד וכנדיבותה כן צניעותה ובור לבבה. מעשי הצדקה והחסד שעשתה היו רבים, אך מתנה היה בסתר.

בשנת 1936 עברה עליה רוח אחרת ורוחה נפלה. בחושה הדק הרגישה בסכנה המתקרבת. היא לא הסתירה מפני את חששותיה והחלה להפציר בי לחסל עסקי ולעזוב את אירופה. אירופה עומדת להחרב, היתה טוענת לעומתי השכם והערב, אסון גדול עומד להתחולל על ראשינו... ביטלתי את חששותיה במחי יד. ראיתים כתעתועי־דמיון, צל־הרים שנראו לה כהרים. במקום לחסל עסקי — הרחבתים; במקום למכור — קניתי. באותה שנה בניתי שני מפעלים גדולים. רייזלה, מתוך כאב על שאני מרחיב עסקי, לא חפצה לראות את הבנ־ינים ואמנם לא ראתה אותם. המוות המר הקדים לקטוף אותה. כיום, בעשותי חשבון נפשי, אנכי נוכח לדעת עד מה הכאבתי לה; לא שעיתי לדבריה, לא שמתי לב לחששותיה שכירסמו את לבה וזעזעו את נפשה. כלפי חוץ נראתה לי, לעתים, כמוותרת, היה זה מתוך טוב לבה ומסירותה, היא לא חפצה להציק לי בראותה שאין דעתי נוטה להשתנות. קניתי את אחד הבתים היפים בעיר מאת משפחת רודניק, שעלתה לארץ ישראל. בישרתי לה זאת בשמחה אבל היא התעטפה יגון ואמרה: אחרים מוכרים ועוזבים ואתה קונה ומת־בסס?! חשבתי ברוב תמימותי, שאני מבסס את עתידי ועתיד משפחתי, שאני בונה להם משכנות פאר שיביאו להם אושר. לא יכולתי לשער שאני כורה בור לאשתי ולילדי.

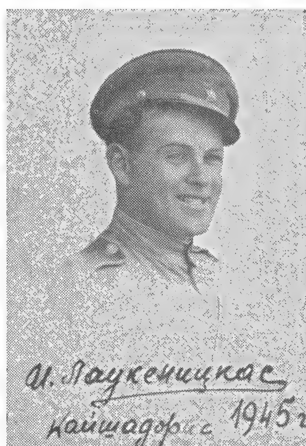
על חטאי התודיתי כיום, כיליותי מיסרות אותי ויוסיפו ליסרני. אולם זכות אחת אני רואה לעצמי: עשיתי את מעשי בשגגה ולא בזדון, אך טובתם בלבד היתה לנגד עיני כל הימים. אני מתפלל שיסולח לי. שילמתי מחיר נורא באבדנם, נשמתם עדן!

חיים בית־יוסף—זוביסקי

ביערות בין פרטיזנים, ובסיביר.



משפ׳ ש. בךשמש וב. ליפשיץ
באולקניק אחרי השואה
ברחבת השוק שעשבים עלו בו



יוסף לאוקניצקאס, הי״ד
ממשפ׳ שלמה נאנס



מ. שוויאדושץ הי״ד



א. טייקן בחברת פרטיזנים



אליהו כץ, הי״ד פרטיזן

אוד מוצל מהבור

כך זה התחיל

כבר עברו 18 שנה אחרי ימים נוראים ואיומים אלה, אבל זכרם השאיר רשמים כה עזים, שדברי המספר הם רוטטים, והמעשים והמאורעות כאלו חיים בפי המדבר.

„אספר לך כסדר ובדיוק לפי סדר הזמנים" — אומר לי איש שיחי ואף על פי שדבריו אינם מסודרים כלל, והוא עובר תוך כדי דיבור מענין לענין.

מזמן המלחמה, מ־1939, היה שקט בעיירה. היחידי שנפל במלחמה היה יוסקה פיקלני. כל העיירה התאבלה עליו. הגרמנים נכנסו לאולקניק ב־1941, בסוף תמוז, בזמן קציר השיפון. הם נכנסו מכיוון ליטא ביום ב' בשבוע. הקרבן הראשון היה חתנו של שלמה ישור; הוא נהרג על ידי אכרים למחרת בוא הגרמנים, לא רחוק מהגמינה, בדרך לבית הקברות הקאטולי. היהודים הביאוהו לקבר ישראל.

השני היה חיים גרש הי"ד. הוא נהרג על יד הכפר סאָלו על ידי איכר מכר. את הצילום שלו הוצאתי אחרי השחרור מבין כתבים ותעודות בגמינה. את הצעיר המוכשר ארליך, שבא לגור בעיירה עם כניסת הגרמנים ללודז' עיר מולדתו, הרגו ביום השני. הם ירו בו בביתו של אליהו פרבר, מקום מגוריו, עת ישב ושתה כוס תה. הוא הספיק לקום ולהכנס לחדרו אבל הרוצחים נכנסו אחריו וחיסלוהו. בן 24—23 היה במותו.

הפחד היה גדול, והיהודים כבר לא העיזו להביא את המתים לקבר ישראל. נתנו לפאלקה ולסטאסקה קוזולובסקי, שכנינו הגויים, זוג מושכות מרצועת עור במתנה, ובקשנו שיגמלו את החסד האחרון עם מתינו, ויעבירו אותם לבית הקברות היהודי.

ביום ד', כשהופצצה העיירה, לא ניסו אפילו להציל את הבתים הבוערים. רוב האנשים עברו את המרצ'אנ־קה ל„סטאַוו" וחיכו לגמר השרפה. אחרי השרפה דולדלה העיירה לגמרי. הוקם „יודנראט" מראשי העדה: חיים כהן, צבי פולאצ'ק, דוד ריבאק, אליהו בורמאן. הקומנדאנט שתפס את ביתו של ריבאק, הכריח את בעל הבית לשרת אותו והעבידו בכל העבודות הקשות. בני העיירה עברו לגור לבתים אחרים. משפחת ראובן פרבר גרה אצל לאה ברנשטיין ובנה אברמה'לה בן 7. צבי סענזניק ואשתו — אצל פייווה צלאל. הרבה עברו לגור לסאָלו. בעיירה שררה חרדה. יהודי בשם גרשון, שמתגורר כעת בארץ, בנחלת יצחק, בא מסובאלק לעיירה וסיפר שהגרמנים הורגים את היהודים. היו שמועות שכל יהודי אליטה ודוויג כבר נהרגו. את האינטליגנציה של העיירה אסרו בימים הראשונים. את אליעזר ווארמאן, בן־ציון וילין, בנימין פרבר, האינ־ז'ינר ישעיה לוין ואת יצחק טיץ הובילו הליטאים בעג־גלה לוילנה ללוקישקי. בני משפחותיהם מסרו את כספם וזהבם, ורצו ברגל אחריהם לוילנה כדי להצילם, ולא עלה בידם. עדי ראיה ספרו, שבנימין ישב בצינוק בבית הכלא. הוא בקש מהעשל לוין שבא לראותו חתיכת סוכר להחיות את נפשו. את העשל לוין ואביו יעקב אלעזר הרגו על הכביש בדרך לוילנה.

בני העיירה היו יוצאים לעבודה בכבול. לפני כן עבדו בכבול שהשתמשו בו בבית החרושת של שסקין—בונימוביץ, שהולאם על ידי הרוסים, אחר כך חדשו הגרמנים את העבודה בכבול על יד סאָלו, 2 קילומטר מהעיירה, על הכביש וילנה—אולקניק, מול הכפר קלפצי, על יד הרכבת ובסביבות אוראני. הצעירים עבדו עד יום לפני ראש השנה.

השחיטה

לעת ערב שבתי מהעבודה. לא ידענו שום דבר. אחר כך סיפרו לנו, שהקומנדאנט הודיע לדוד ריבאק שעוד מעט תהיה פעולת גירוש והשמדה. דוד סיפר על כך לצבי פולאצ'ק, אבל לא הספיקו לברוח. בעיר היו הליטאים שומרים על כל המבואות, ודוד לא הספיק להודיע על כך למשפחת חותנו שמואל יעקב פין. הוא עצמו ברח לדראז'ניק ומשם ליערות.

ביום א' בבוקר, בערב ראש השנה, אספו את כל בני העיירה בבית של מכבי האש ע"ש י. פילסודסקי, מול ביתו של דוד ריבאק. אף גרמני אחד לא היה במקום. רק בני הכפרים מהסביבה: מפוסולצ'ה, דראז'־ניק, צ'יזני — השוכן כחצי קילומטר מהעיירה — מישטוני ואחרים. הם הקיפו את העיירה בשעות הלילה. האכרים היו לבושים בגדים ציוויליים וחמושים בנשק. את הזקנים והחולים הובילו בעגלות־אכרים. את בעלי הבתים והנוער העמידו בשורות, בארבעות, וכן הוליכו אותם ברגל, בדרך העפר מאולקניק לאיישישוק, מרחק של 21 קילומטר, דרך היערות.

זוכרני את הצועדים: ר' חיים כהן, ר' צבי פולצ'ק, ר' העשיל צדוק, ר' אהרון קדש, ר' ראובן פרבר, משה'ל אוז'ראנסקי ואחרים. אחרי צ'בוטאר אמרתי לצועדים אתי בשורה: בואו ונברח אל היער, אבל לא היו לי שומעים.

בערב ראש השנה הגענו עד הגשר בכניסה לאיישי־שוק. בא הקומנדאנט והחזיר אותנו אל אורוות הסוסים

שעל יד הגמינה, בכפר הסמוך לעיר. הגבאי של בית הכנסת ר׳ אברהם אוז׳ראנסקי הי״ד התפלל תפילת ראש השנה. הנשים עם הילדים הוצאו מהעיירה ביום א׳ דר״ה. הם הובאו על מטלטליהן וכלי הבית לגורן ביורזדיקה, על יד איישישוק. את הגברים הביאו לשוק הסוסים ברחוב ראדון. אחר כך הביאו לשם את הנשים והילדים. בשוק נאספו בני אולקניק, איישישוק, ויהודי הכפרים, לייפון וסאָלו (דקשניה), הסמוכים לאולקניק. האכרים הקיפו את השוק לשמרו לבל יתחמקו הקרבנות. הם נטפלו לאומללים ותבעו מהם למסור להם שארית רכושם שהחביאו. על הגברים צוו להוריד את הכובעים והרביצו בקתי הרובים ובמקלות בראשים. האומללים מסרו להם את הזהב והכספים שנמצאו ברשותם. שני גרמנים באו וצלמו את מחזות הזוועה ברחבת השוק.

ביום ד׳ הוצאו 3 קבוצות מהמבוגרים ביותר לבורות לשחיטה. בו ביום לעת ערב הביאו המרצחים מקלות וחילקו אותם בין חולי הנפש שהובאו מהכפר סאָלו, כדי ליהנות מהמחזה, כיצד האומללים מכים אחד את השני. בשוק התחוללו מחזות זוועה שקשה לתאר אותן במילים. ברקובסקי העשיר קרע דולארים ופזרם בשוק. אחדים ניסו לברוח בעת המהומה. אברקה ועוד אחד ברחו מהיורזדיקה לוורונוֹבה. רבים מבני איישישוק ברחו מהשוק. יתר היהודים נשארו בשוק עד יום ה׳. באותו יום התחילו להוציא את האנשים לבורות שמאחורי בתי הכנסת ובית הקברות בקבוצות. אני עם איצקה זוביסקי היינו בקבוצה הרביעית. הובאנו לבור וציוו עלינו להתפשט. היה זה לעת ערב. התחילו לירות בנו. ברחתי מהבור כשאני פצוע ולבוש רק בתחתונים.

בדרכי נדודי

רצתי בדרך לאחוזת סיקלוצקי. באתי לאכר בלילה ביום ה׳. לפני כן התחבאתי בשיחים. כשראני — נדהם והצטלב. הוא הוריד את הוילונות על החלונות ונתן לי אטריות להחיות נפשי. הוא אמר לי שבקרבת מקום גר שומר יערות ליטאי ואם הוא ירגיש בי, יהרגני.

בערב שבת עזבתי את בית האכר ובלילה עליתי לכביש באסטוני. ראיתי כפר ונכנסתי לתוכו. היה זה דוגיאלי. דפקתי בבית של אכר. הוא נתן לי לאכול ולשתות. הגויה הכניסה אותי לבית המרחץ העזוב והביאה לי לחם וגבינה. מקום זה היה מסוכן, משום כך עברתי לאכר אחר מכרי, שהיו לו שדות משותפים עם ברל פופקו מאולקניק. נשארתי אצלו עד יום הכפורים.

בערב יום הכפורים נסע האכר לוורונובה, כשעגלתו עמוסה תפוחי אדמה, חלב וביצים. נתתי לו פתק לברל פופקו והוא מסר להם את הפתק. הם חשבו כנראה שהכותב הוא בנם והם בקשו אותי לבא אליהם. ביום הכפורים יצאתי מהכפר ובאתי לוורונובה. פניתי ל„יודנ־ראט״ המקומי בבקשת עזרה. מצאתי שם מכרים והם נתנו לי אוכל ומקום לינה. בוורונובה נמצא „לייזרקע דער מישטונער־שטראף״ (יושב כעת באמריקה), יצחק יוסף קרוק, אשתו וילדיו, נח כרפס, שבא ממארצינ־קאנץ וחותנו, שגר פה, לייבקה טפר, חנקה מאיישישוק.

בעיירה פורסמה פקודה שהפליטים, שהגיעו לכאן, ילכו להרשם. שלחו אותנו להסתפר. בדרך לספר ראיתי שפולנים הולכים ובידיהם רובים. הסתלקתי משם ורצתי עם ליבקה טפר. נכנסנו לרובע הגויים לרחוב החזירים והסתתרנו. לבני המקום לא התאנו המרצחים. הם חפשו את הפליטים מאולקניק, וילנה, איישישוק, סאָלו ואחרים. מבני אולקניק שגרו בוילנה, היה שם שמואל רדובסקי עם אשתו ובנותיו הי״ד. הם אספו את כולנו לאולם הקולנוע. את פוצ׳קארניק חסלו. הם הרגו אותו בו במקום בעד זה שעישן סיגריה. נוסקה (נתן), בנו של תנחום בלון לקח צבת וכשיצא המשמר גזר את חוטי הברזל שעל החלון. האסירים נדחקו לחלון כדי לברוח משם. המשמר הרגיש בבורחים והתחיל לירות. 2 נהרגו בו במ־קום וכעשרים ברחו. גם אני הייתי בין הבורחים. הגעתי לאיכר בצ׳מני־דול (עמק אפל), חברי לייבקה טפר נשאר בוורונובה. ביום ו׳ השני נודע לו, שאני נמצא בצ׳ומני־דול. הוא רצה לברוח אלי, אבל הרוצחים הרגו אותו. בצ׳ומני־דול שהיתי חצי שנה. לא היה לי מה לתת לאיכר, שהחביא אותי. הבטחתי לו, שאחרי השחרור ילמד אותו חברי, שנהרג בינתיים, את מלאכת הקדרות.

חזרתי לגיטו וורונובה. הקומנדאַנט אבראשה צווה עלי ללכת לעבוד. התנגדתי לו ולא הלכתי לעבודה. עזבתי את וורונובה ועברתי לבאסטון, שם עבדתי על יד הרכבת. לנתי אצל הגוי סקרידיליביץ ועשיתי שם מחבוא. בין העובדים בתחנת הרכבת היו בני העיירה באסטון. הם פחדו ממני, כי אני קבלתי מזון מהאיכר. בוקר אחד שמעתי שהם מתלחשים ביניהם ואחר כך נודע לי שהם אספו כסף ושלחו שליח להוָדע על הנעשה בוורונובה. הידיעה המעציבה שהרגו את כל בני וורונובה והפליטים בתוכם, זעזעה אותי. בעת העבודה ברכבת, כשהגרמני עומד חמוש עלינו ואינו זז הצידה, עשיתי את עצמי חולה במחלת השלשול. עברתי את פסי הרכבת לעשות צרכי והתחמקתי. באתי אל איכר, והוא הסכים לקבלני עם עוד בחור מוורונובה. האכר חלם חלום, שהוא צריך להציל 2 יהודים ממות, ואני זכיתי להיות האחד מהם.

האכר פחד מבנו, שהיה לו אתו סכסוך קרקעות. בבוקר חרפי קר השכמנו והלכנו לצ׳ומני־דול. השלג ירד, ואנו הלכנו בצדי דרכים, עד שהגענו לבתי הכפר. התחבאנו מאחורי המבנים. כשהוצאתי ראשי, התחיל כלב נובח, והתנפל עלי ועל יוסקה חברי. השגץ, שרחץ באותו זמן חבית מדגים, עזב את עבודתו, הכניסנו לבית ונתן לנו לאכול. בעל הבית לא היה, כי הוא נסע לאוראני העיר להביא תרופות לבתו החולה. הצעיר

שקבל אותנו היה חתנו, באותו הזמן הפציצו הרוסים את אוראני. האכר נתן לנו להשאר בגורן שלו. נקינו את המקום ושכבנו לישון על ערימת התבן. התעוררנו והנה השעה היא 9—10 בערב, ואין איש בא. פחד תקף אותנו. בשעה מאוחרת נפתחה הדלת, ומישהו האיר בפנס כיס. נשימתנו נפסקה והיינו דרוכים לכל צרה שתבוא. „לא שכחתי אתכם" — אמר האיכר הנכנס. הוא הביא אותנו לבית, נתן לנו לאכול ולשתות והזמין אותנו ללון בבית באמרו: אם יהרגו אתכם, יהרגו את כולנו. לא רצינו להשאר בבית. האיכר נתן לנו מרבד לריפוד היצוע. לא השתמשנו בו מחשש הכינים ששרצו על גופינו. למחרת בבוקר אכלנו בבית ושוב חזרנו לגורן. כך חיינו אצל האיכר 3 שבועות. שכניו ידעו שהוא מחביא יהודים והוא יכול היה לשלם בחייו בעד זה, אבל הוא עמד על כך שנשאר אצלו. יום אחד נכנס ואמר, שכעבור יומיים־שלושה נסתלק ממנו, כי באו שכנים רעים. בעת הפרידה בכו בני ביתו של האכר. (גם אברהם, המספר לי את הדברים, לאחר 18 שנה, מתרגש ומתפרץ בבכי). הם אמרו שאם לא נמצא מקום אחר ומחבוא יותר טוב, נשוב אליהם. החלטנו, אני וחברי יוסקה, לחזור לכפר סקירדילוביץ. כשנכנסנו לאיכר, המכר שלנו, התחיל לבכות, באמרו: טוב שבאתם, שוב חלמתי חלום שאני צריך להציל שני יהודים...

האיכר, בני הבית ואנחנו בעצמנו בנינו מחבוא ומנהרה מביתו עד היער הסמוך. הכניסה למנהרה היתה בפרוזדור הבית ונמשכה כ־30 מטר עד הבור שבקצה היער. מהבור היה מוצא מסווה בין העצים. המחבוא צריך היה להיות בשבילנו ובשביל קרובו מרוסיה. חפרו בעיקר 4 אנשים. עבודת החפירה נמשכה לילות רבים. לבסוף התקינו חוט שקשר את הבית דרך המנהרה עם פעמון שהותקן בבור ביער. כשהתקרבו גרמנים, היו בני הבית מושכים בחוט ואנו היושבים ביער הסתלקנו מהמקום. עומק המנהרה היה כמטר. למעלה היתה מקורה בעצים, סכך ואדמה. על התעלה מלמעלה חרשו וזרעו. בבור חיינו כחצי שנה, מ־10.5.42 עד אחרי סוכות. באותו זמן התארגנו הפארטיזאנים הפולנים הלבנים, והואיל ובני האכרים הצטרפו לפארטיזאנים הלבנים, מוכרחים היינו לעזוב את המקום.

בלידה היה קיים עוד גיטו, משום כך פנינו ללידה. באנו ביום ו' בערב לגיטו. שלג ירד וקור חדר לעצמותינו. מצאנו בגיטו מבני אולקניק. יצחק יוסף קרוק היה הנַשק („נון פתוחה, שי"ן קמוצה) של הגיטו, מאיר פיין היה שוטר. ה„יונדראט", שבין חבריו היו גם בני איישישוק, לא רצו לרשום אותנו. התערבה למעננו צירל הבורסקאית מאיישישוק. היא נתנה תרומה מכספה, ובזכותה נרשמנו והלכנו לעבוד. גרתי ברפת מספר 24 ברח' פוסטובסקה. היו שם יהודים, בעיקר פליטים, מהעיירות הסמוכות. אני עבדתי במטבח הרכ־בת בתחנה. ראיתי שהגרמנים שוחטים בהמות והפועלים הפולנים עובדים בזה. אמרתי לממונה, שאני קצב ועבודה זו ידועה לי היטב. הוא פיטר את הפולנים ואני התחלתי לעבוד בניקוי הבשר. תמורת עבודתי נתן לי את המעיים, אבל אני סידרתי אותו. התחלתי להעביר לגיטו בשר. הרווחתי יפה וקניתי בגדים. מחוסר מזון מתאים חליתי. כתבתי לחנא פיטלוק לגיטו, שישלח לי שמרים, כתרופה למחלתי. כשנפלה סטאלינ־גראד, בסוף 1942, חסלו את גיטו לידה והרגו את כולם. באותם הימים התחמקתי ולא הלכתי לעבודה. למחרת נפגשתי עם בני גרודנה שבאו מאוראני ואחרים, שבדרכם ליערות קפאו רגליהם מהקור הגדול. החלטנו להשיג נשק וללכת ליער. לייזר השען, אלה מאיוויע, ליפע סקולסקי ואני הצטרפנו לקבוצה כדי לצאת ביחד ליער. גנבתי מהגרמנים רובה ואקדוח פאראבלום והסת־לקנו ליערות.

בחורף, סוף שנת 1942, באנו אל אכר לא מוכר לנו, בכפר שאבלונצה. מצאנו שם יהודי מאוראני אברהם וידליאנסקי. היינו שם זמן קצר, עד שנתקלנו בפארטיזאנים יהודים והלכנו אתם ליער. חיינו ביער. ב־1943 קבלנו תפקידים ושליחויות מהמפקדה ופעלנו בסביבות ראדון. תפקידנו היה להפיל עמודי חשמל ולפוצץ גשרים. ב־1 במאי 1943 נפצעתי בפעולה. כל חברי ברחו. אחרי שנפצעתי אבדתי הרבה דם. נכנסתי למים ולבוץ ועל ידי כך נעצר הדם. הגעתי לאחוזה גרמנית פורדון, שהפארטיזאנים גרשו ממנה את בעליה והשתלטו עליה לזמן מה. נפלתי על ערמת הזבל. הפועלים צעקו שיש להוציאני מהאחוזה. הכניסו אותי לבור של תפוחי אדמה, כולי פצוע, מלוכלך ונפוח. נגש אלי אכר מוכר לי, בן מוסטי הסמוכה לאולקניק, ואמר: אני מכיר אותך אברהמ'קה, הייתי מטפל בך ומעלה אותך על התנור, לחמם אותך ולהשיב נפשך, אבל עכשיו זמנים אחרים...

כשנודע לפארטיזאנים, כי באחוזה ישנו פצוע שהשת־תתף בהתקפה ואינו יכול ללכת, באו לחפשני. בין הבאים היו שמחה גולדברג, זיידקה מגרודנה ובוריס מוואסילישוק. הם נכנסו לאחוזה, כשנשקם בידם, ושאלו על הפצוע. הפועלים והאכרים אמרו, שאינם יודעים את מקום מחבואו. הפארטיזאנים פגשו באכר חורש את האדמה. הוא הביאם אלי. הפארטיזאנים העבירו אותי למקום מחבוא אחר, בין שיחים. בליל יום א' הביאוני למחנה ביער. שם רפאו את פצעי. הרופא שלי היה בחור מאיישישוק. משך זמן היינו ביער. הנאצים ימ"ש ארגנו צייד על הפארטיזאנים. הפלוגה שלי עזבה את המקום, ואני נשארתי. התחבאתי בבור מים. הגרמנים עברו על ידי ולא הרגישו בי.

ביום ד' בשבוע יצאתי פצוע מהיער, כשאני קופץ על רגל אחת. שוב הלכתי אל אכרי הסביבה. בסביבות

הכפר שאבלונצה התחבאתי, עד שהשתחררתי בסוף 1944. משם יצאתי לאולקניק, עיר מולדתי. מצאתי עיירה שרופה וחרבה. מבני העיירה התלקטו בודדים: יקותיאל סולץ, חיים סולץ, דוד ריבאק, מרים ריבאק וזלוצקי.

החלטתי לנקום את נקמתי מאכרי הסביבה.

הנקמה

חזרתי מהיער לעיירתי אולקניק. מצאתיה שרופה בחלקה הגדול, ויהודים אין. בא יום א׳ בשבוע — יום השוק. יצאתי לרחבת השוק, והנה לנגד עיני חולפים עוברים הרוצחים, המטיילים בלי מורא ופחד ברחובות שנשארו לפליטה. לבי התכווץ בי, רעד עבר בגופי, עד שלא ידעתי את נפשי. הלא אלה הם הרוצחים שהובילו את בני עיירתי ומשפחתי לבורות לטבח, וכעת הם חפשים ונושמים את האויר הצח של עיר מולדתי.

חזרתי לביתי, לקחתי את הרובה ביד ועקבתי אחרי אחדים מהרוצחים שהכרתי. נכנסתי אחריהם לכנסיה הקתולית. כשהרגישו בי, התחמקו ויצאו מהכנסיה, ואני — אחריהם. מהיריות נפל ראש הרוצחים, צ׳אסניק, מהכפר הסמוך פוסולצ׳ה. חיילים סובייטיים שמעו מפי על מעלליו של הרוצח, הלכו לכפר, שרפו את ביתו והשמידו את משפחתו.

חיי היו בסכנה, כי הכומר המקומי התאונן לפני הרשות על כך, שהרגתי את הרוצח בלי דין ומשפט. נאסרתי והובלתי לבית הסוהר בוילנה. איש מבני עיירתי לא היה אתי, שיעמוד לצדי ויעיד לטובתי, עד שבא ר׳ דוד ריבאק ואישר, שאמנם האכר שהרגתי, השתתף ברצח יהודי העיירה. נשארתי כלוא בבית הסוהר, עד שבמקרה עבר יהודי, ושמו צמח כץ, וראני עומד ליד סורגי החלון. ספרתי לו על כל הקורות אותי, עד שהגעתי לבית הכלא. הוא פנה לקציני הצבא הסובייטי והסביר להם את הנעשה לי. הם שחררו אותי מבית הסוהר.

לבי לא נתן לי להשאר בעיר וילנה וחזרתי לעיירתי, לחפש את הרוצחים ולנקום בהם. מצאתי אחד הרוצחים מהכפר הסמוך לעיירה — מצ׳יזון — בשם וואלוק. כשהרגיש, שאני עוקב אחריו רץ והסתתר בין שבלי הקמה. לאשרי אירגן הצבא ציד על משתפי הפעולה מהכפר מוסטי־וילקישי. החיילים שמו לב, שכפרית יוצאת מהקמה וכד על ידה. הם התקדמו בקמה, וכש־הרוצח התחיל לברוח, ירו בו ולא החטיאו.

נודע לי, שאחד הרוצחים נמצא בכפר מרוחק על יד מטוזים. בעצמי לא יכלתי להגיע לשם, משום כך בקשתי אחדים מידידי האכרים, בכפר גירייטי, והם חיסלו אותו.

כשיצאתי מהבור פצוע, לא תיארתי לי, שיבוא יום ואוכל לנקום את נקמת אחי ואחיותי ובני עירי, ועוד פחות מזה העלתי על דעתי, שהדברים יירשמו בספר לזכרון עולם.

נרשם מפי אברהם טיקן
ע״י **ש. פ—ר**

שרידים מניצולי השואה הנמצאים בארץ



הרב קלמן פרבר
בגיטו וילנה



חיים זוביסקי
בסיביר



גד'ל זנדמן ז"ל
בסיביר



דוד ריבק
ביערות



אברהם טייקן
ביערות



יוסף מלצמן
בצבא האדום



חנן ברנשטיין
בצבא האדום

עם בוא השואה

(יומן וילנה)

יום א׳ 22 יוני 1941

בבוקר חזרתי, כרגיל, מעבודתי — שמירת לילה — ושכבתי לישון. לא שמעתי במנין הראשון, בקלויז אליאשברג, שום חדשות. היום חם ובהיר. מי שהיכולת בידו לצאת היערה להתחבא מקרני השמש, יוצא; אחרים הולכים לנהר.

אחת עשרה וחצי. אני נים ולא נים. כאילו מתוך השינה אני שומע שריקות בתי החרושת וצלצול פעמוני הכנסיות. כן, אזעקה, אבל מה פירושה של אזעקה זו — אמיתית היא או רק נסיון?

בזריזות אני קם ושם פעמי לכיוון היער, בעקבות אשתי ובתי. מאז הבוקר ועד עכשיו קשה להכיר את העיר; הרחובות מלאים אנשים נחפזים. השאלות המנסרות באויר ומה שאתה שומע כל רגע, הן: אתה יוצא? אתה נשאר?

האוטובוסים הירוקים מסתובבים ברחובות. מעמיסים עליהם את נשי קציני הסובייטים עם משפחותיהם, על מזוודותיהם ורהיטיהם שהספיקו לקנות. כולם מיועדים לכיוון המזרח. אנשים צעירים, חיילים מזוינים, שוטרים ומשפחותיהם, זורמים אל תחנת הרכבת העירונית. מספרים, שהתחנה הומה מאנשים ונשים עם מזוודותיהם. התורים לכרטיסים מתמעטים, כי הקהל יוצא לרציפים בלי כרטיסים.

אוטו, כי יעמוד ברחוב, מתקהלים על ידו בין רגע אנשים לעשרות, זקנים ונערים, ומתחננים אל הנהג: קח גם אותי, במיטב כספי אשלם לך. אותן המכוניות שאך אתמול הביטו עליהן בחשד ולרוב באיבה, כי את האסירים לסיביר הובילו, היום כמלאכים מושיעים הן בעיני האנשים. הגלגל חוזר בעולם!

הכביש המוליך לאושמינה—מולודצ׳נה—מינק הומה מאנשים, נשים וטף, בקבוצות ובמחנות הולכים דיירי חצרות על כל תושביהם, ובעיקר בני הנוער. לרוב הולכים ברגל, מי על אופנים ומי בעגלות רתומות לסוסים. הולכים בצוותא חיילים סובייטיים, יהודים, פקידים, פועלים, רבנים ורופאים. נפרצו כל המחיצות, ובלבד להנצל מהשונא המשותף המתקרב ובא. אולם גם שם, בדרכים, פגעה יד השונא. האוירונים, בטוסם למינסק, צללו למטה, ובמכונות יריה אוטומאטיות ירו באנשים האזרחים ההולכים בכבישים. רבים נפלו בדרכים. אלה שזכו סוף־סוף להגיע לגבול הסובייטי, אשר לאושר רב נחשב להם, רבה אכזבתם מאחר שמשמר הגבול הסובייטי לא נתן להם לעבור את הגבול. המשמר ביקש רשיון כניסה לארץ הסובייטים. רובם ככולם הוכרחו, באין ברירה, לשוב כלעומת שבאו.

ימים קשים עברו על האנשים. הגויים לא התביישו לקחת בעד כוס מים לשתיה — חליפה; בעד ק״ג לחם יבש, לקחו טבין ותקילין. צדקה עשו להם, שהשאירום בחיים. בלילה לנו הנודדים בשדות, ובלבד לא להכנס לבית גוי. אנשים רצוצים ושבורים בנפשם ובגופם, רעבים ועייפים עד מות, על סף תקותם, הוכרחו לחזור. מהאלפים שיצאו את העיר, נשארו מאות. בקושי רב עלה בידי חלק קטן לשוב העירה. בין השבים היה הרב יעקב זלדין, חתן הרב של אולקניק.

יום ראשון — בערב.

הפקידים ופועלי הממשלה לשעבר עודם נתונים למרותם של מנהלי העבודה. הם מוכרחים למלא תפקידים של שעת חירום, ומה גם שהליטאים, בעלי הממשל בארץ, פתחו את שעריה בפני גייסות היטלר. הפקודות, שהוציאה הממשלה הליטאית, היו מכוונות להחזיק את הסדר של הסובייטים על כנו. על ידי כך ניתנה האפשרות לגרמנים לקבל את ליטא עם כל טובה ועשרה. אמנם הפקידות הגבוהה ברחה, אולם הפקידות הנמוכה ניהלה את הענינים כהלכה. המפקד שלנו (פולני) מחלק לנו תעודות עוצר. בלב שבור ונדכה אני מסדר את אשתי ובתי אצל שכנתנו (שרה זלקינד) בקומת הקרקע ליד המקלט (מרתף). אני שוב יוצא לשמירת-לילה ברחוב פורטובה.

המקלט

בחצר שברחוב פורטובה, מול ביתו של הרב רובינשטיין, יש מקלט גדול (מרתף). שער החצר פתוח כל הלילה; השוער שומר על פתח השער. מתחילת הערב החלו האוירונים להפציץ את העיר, בכיוון הגשר הירוק (מקום אסטרטגי). ה„טארטאק״ (מנסרת עצים) של אלפרוביץ־סוסאנסקי עומד בלהבות; גם המפחה על יד הלומבארד בוערת. השמים מאדימים כל רגע מדליקות חדשות. עם כל זמזום של אוירון ונפילת פצצה אנו מתחבאים במקלט. אתנו נמצאים קציניים סובייטיים, נשותיהם וילדיהם עם כל כליהם, מזוודותיהם, ואפילו הרהיטים החדשים שקנו כאן. כל פעם

שנשמעות שריקת האוירון ונפילת פצצה, הם מקללים בלשונם באמרם: „סוואָלאָטש" (מנוול), העיר פתוחה להפצצת „גרמאנסקי זווייר" (חית הטרף הגרמנית). הם, הסובייטים, מחכים לאוטו, שיבוא כל רגע לאספם הביתה למולדתם.

בשעה 12 בלילה בא אחד מהבולשת הסובייטית לחפש אחרי איזה קצין לשעבר בצבא הפולני. מישהו מסר לו, שהוא מתחבא במקום אחר. השוער מספר, שזה שבועיים שהבלש בא כל ערב וערב לחפשו. אני מתחרט על שיצאתי בלילה זה לשמירה, כי מי יודע מה קרה בבית ואם המקלט שלהם יחזיק מעמד. הלילה נתמשך שלא כרגיל. אני מסתובב ברח' פורטובה הנה והנה. קשה לחכות עד אור הבוקר.

שעה 6. מנהל הצרכניה טרם הופיע. לי אסור לצאת בלעדיו.

שעה 7. הפועלות כבר באו לעבודה. אינני רוֹצה לחכות עוד, ואני רץ הביתה. את הרחובות קשה להכיר. על ידי פוהולאנקה הקטנה קשה לעבור. בפינת רחוב ז׳ליגובסקי, מול פוהולאנקה, הרוסה מרצפת הרחוב. הבית הגדול של ה„בולבנס" נהרס. חדר אחד, בקומה ד׳, נשאר חציו עומד, כאילו לא קרה דבר. השולחן אפילו ערוך לסעודה. הרחוב מלא רסיסים, אבנים, זכוכית, חתיכות בד, נוצות וכו׳. מרחוק אני שם לב לאיזה צל של אדם מסתובב. אנשים בכלל אינם נראים ברחובות. ככל שמתקרבת אלי הדמות, הנני מכיר אותה יותר. כן, זאת אשתי. בחשבה אותי בין ההרוגים, יצאה לחפש את גוויתי, והנה אני עולה חי ושלם! את בתי במקלט לא הכרתי, היא נעשתה שתקנית, יושבת בפינה יחידה, גלמודה. כבר חשבוה ליתומה, ושוב יש לה אבא! השמחה גדולה בלי גבול. עם בוקר שקטו היריות. התורים על יד המאפיות גדולים. חוץ ממאפיות הלחם, סגור הכל. מאות אנשים יוצאים את העיר, הבהלה אחרי ההפצצה בלילה גדולה מאד, מוטב שיכנסו הגר־מנים אפילו, ובלבד שלא יפציצו עוד. הלא גם בגיטו (ווארשה) חיים אנשים. כה משוחחים בשערים.

לשעה 4 אחה"צ מתכוננים להפצצה גדולה. בשעה 12 נראו כ־40 אוירונים שעשו סיבובים באויר, כמו תרגילי ספורט. יריות אחדות כנגד אוירונים אמנם נשמעו, כנראה רק בכדי להראות מעין סמל של התנגדות.

אני מתלבט בשאלה, אם לצאת מן העיר או להשאר. אני יוצא אל הרחוב. שמואל שטראשון, בנו של יצחק (ספרן של ספריית שטראשון) הולך מולי. הוא הולך לדודו, המהנדס גולדברג. שם ישבו ודנו מהבוקר על המצב. ההחלטה הסופית היתה: נחכה ונראה. שמואל נפרד. ביחד עם אחיו מתתיהו שם פעמיו לדרך, באמרו: „לא אוכל במו ידי לאבד את צלם האלקים". האחים אך יצאו מן העיר, ואביהם, יצחק שטראשון, תלה את עצמו על חגורת הפיג׳אמה שלו בחדר האמבטיה. ה„איבוד עצמו לדעת" הראשון עם כניסת הגרמנים. להלווייתו לא באו מלווים, כי יראו לצאת מן הבתים.

יום ב׳ בערב. אני מוכרח לצאת שוב לשמירה. בהרי בופלובה מאותתים לאוירונים הגרמניים. בסביבות אלו מתחילות ליפול פצצות.

המשטרה מס׳ 1 נמצאת בפינת רחוב פורטובה ו־3 במאי. הליטאי הגוץ, הוא הפשידובניק (מפקח) של המשטרה. משום־מה הוא אינו בורח, אני לא מבין את זה. רואה אני, כי כל השוטרים החליפו מדיהם, הולכים בבגדים אזרחיים. המפקח הנותן פקודות, לבוש בגדי אזרח. מעניין, כי אחרי יומיים, כשהנאצים השתלטו על העיר, שוב אני רואה אותו, הקומיסאר לשעבר, משמש מפקח של המשטרה. בזמן ה„אקציות" בגיטו היה גם הוא מהפעילים ביותר. בטוחני, שגם עכשיו הוא משתף פעולה עם אלו שכרגע ידם על העליונה. לגוי מותר הכל!

ביום ג׳ לפנות ערב נכנסו הגרמנים העירה וקבעו מקום משכנם הראשי בהרי בופאַלובה.

הפקודות הראשונות

החיים שבים למסלולם הרגיל. כל אחד מוכרח לשוב לעבודתו ולעיסוקו הקודם. המנהלים ופועלי המפעלים הממשלתיים מוסרים דו"ח למנהל הגרמני, מתאריך יציאת הסובייטים עד היום. אם כי רוב הסחורות נגנבו על ידי השכנים הגויים, בכל זאת לא נמנעו מלהגיד, שהיהודים הם סאבוטאז׳ניקים (מחב־לים) והפנקסנות איננה בסדר. בתור עונש אוסרים אותם, ועד לבירור דינם עליהם להאסר ב„לוקישקי" (בית הכלא הוילנאי המפורסם). באופן כזה נאסרו כמה מאות יהודים, ומכיון שניתנה רשות למשחית, הוא אינו מבחין. את הנוער אוסרים על השתייכותו ל„קומ־סומול", את הפועלים — בתור בולשביקים, ואפילו בורגנים נאסרים, כמשתפי פעולה עם הסובייטים. ימים אחדים אחרי כניסתם פיטרו רשמית את כל העובדים היהודים במשרות הממשלתיות.

הגויים סוחטים

הגוים השכנים הרימו ראש. הם ידעו, שזמן הסחיטה הגיע. השוערים התחילו לספר סיפורים, כמסיחים לפי תומם, על בנו של השכן, שכאילו היה „קומסומול", ועל האחר כאילו צחק במלוא הפה כשנכנסו הסובייטים. על חשבון זה הם מקבלים דמי „לא יחרץ" בכסף וכלי זהב. קשה לתאר, כי אלה, השוערים העלובים, נעשו עתה לשכבה העליונה בעם. הם התלבשו בפרוות נהד־רות, בבגדים טובים, ועוד הספיקו להוציא אל הכפר עגלות עמוסות בגדים וחפצים של שכניהם היהודים, יגיע כפיהם במשך דורות.

הנגישות הראשונות

עוף השמים מוליך את הקול. ספרו מפה לאוזן, כי בשניפישוק הוציאו מבית הכנסת את הרב קסל (חבר ועד הרבנים) ואת הרב יעקב זלדין („מאַזירער"), מנהל רוחני של ישיבת לוצק בוילנה, ועוד כמה בני תורה ובעלי בתים. יחד אתם הוציאו ספרי תורה מבית הכנסת והכריחו את הרבנים לרקוד מסביב למדורת האש, כשספרי תורה בזרועותיהם. בשעת מעשה התעללו בהם והיכו על ימין ועל שמאל; כשהם חרוכים מן האש והמומים מהמכות האכזריות, נשארו שוכבים בחצר כל עוד רוחם בם.

הגזרות הראשונות

יצא חוק, כי על כל היהודים למסור למשטרה את כלי הרכב וכל מיני מכונות: אופניים, אופנועים, מכונות תפירה, ראדיו, סוסים ועגלות. כשאיזה חפץ מצא חן בעיני ליטאי, היה לוקח אותו מבלי לרשום ומבלי לשאול. היו רבים ששברו את המכונות, או שהחביאון, ובלבד שלא יפלו לידיהם.

על היהודים נאסר ללכת על המדרכות. עליהם לתפור על שרוול הבגד סרט תכלת־לבן. אחר־כך שינו אותו לטלאי צהוב עגול על רקע לבן, על הלב. ולבסוף — ל„מגן־דוד" צהוב, שגדלו היה 10 ס"מ. אחד מלפנים כנגד הלב, ואחד על הגב, מצד שמאל, כנגד הלב. העבריינים יקנסו. במה? זה מובן...

ה„יודנראט" הראשון

חברי הקהלה האחרונה נשארו רובם ככולם. כל חברי הקהלה, או כפי שנקראו בפי הליטאים, ה„גבאים־ראט", שבראשו עמד הרב שוב, התאספו וארגנו את ה„יודנראט" הראשון. למעשה היה זה רק כתובת של היהודים. מקום משכנו של ה„יודנראט" היה ברחוב שטראשון. לשם התחילו לנהור יהודי המקום, וגם הגרמנים והליטאים הזקוקים לעובדים. מכאן התחילו לשלוח פלוגות יהודים לעבודה. מבין היהדות החרדית נמנו בין חברי ה„יודנראט" הראשון הרב שוב כיושב ראש, הרב מיכל כץ (אחיו של הגאב"ד דפתח־תקוה), מר ראובן כהן, עורך „דאָס וואָרט" והאדמו"ר ר' אלתר פרלוב מבאראנוביץ־קוידנוב. מכירים הם ה„יודנראט־ניקים" את העיר ואת אנשיה וחרדים הם לגורלם. והנה, אחרי שכמה פלוגות יהודים לא שבו לפנות ערב מהעבודה, גמרו אומר שלא לתת עוד פועלים אם לא יבטיחו להם שיוחזרו הביתה. כתוצאה מכך בא מאסרם של אחדים מה„יודנראט", ביניהם הרב שוב והמהנדס חולם ועוד. לכתחילה נאמר, שלוקחים אותם כערבים ויועברו למקום מבטחים, אולם אחר כך נודע, כי הם הם היו הראשונים ש„חנכו" את מקום ההשמדה בפונארי. סיבה שניה למאסרם, ואולי העיקרית, היא: השלטונות הוציאו פקודה לתת להם כופר נפש של חצי מיליון מארקים. התחילו לאסוף בכל רחבי העיר כסף וזהב וטבעות, וכשלא יכלו למלא את הסכום המבוקש, נלקחו חברי ה„יודנראט" כערבים.

החוטפים — „כאַפּונעס"

כנראה, שתכנית ההשמדה היתה מוכנה מראש. המוציאים לפועל היו הנוטרים הליטאים, כפי שקראנו להם ה„כאַפּונעס" (חוטפים). בכל יום היו באים לחצר הבית וצועקים בקול, שעל הגברים לצאת לעבודה. היו נכנסים לדירות ומוציאים את הגברים, מסדרים אותם בפלוגות ומוליכים לעבודה לכיוון פוהולאנקה—וילצ'ילפה—פונארי. על הרבנים היו מערימים, באמרם כי הם מתבקשים למשטרה להעיד על צעירי ישראל המוכרים להם, שאין להם שייכות ל„קומסומול" ועל סמך זה ישוחררו מהמאסר. ומי הוא הרב, שלא ילך להציל נפש מישראל? בדרך זו אסרו את רוב הרבנים בעיר. למעשה קיבלו בעד כל רב שהביאו למשטרה מרק אחד (10 רובל) ובעד יהודי פשוט — 1 רובל. הקל־גסים הליטאים השתדלו לאסור את הרבנים. היחס של הנוטרים ליהודים היה רע מאד. הם התעללו בקרבנו־תיהם והיכום באכזריות.

הייתי עד ראיה בשעה שה„כאפונעס" הוליכו דרך רחובות העיר את הרב הגאון הקדוש ר' חיים שמעון טוף זצ"ל, מזקני הרבנים בוילנה. אחד הליטאים אחז אותו בערפו ובבגדיו, את ידיו סובבו לאחוריו, ושנים מהצדדים סחבוהו. הנוטר הליטאי, ריזגל מצ'יזון (על יד אולקניק), לא מנע ממנו בעיטות רגל. הרב היה חיוור אבל שקט. את אומץ רוחו הרגישו מבין ריסי עיניו השקטים. סח לי שכנו, שטרם צאתו החוצה מרחוב סטפאן הקטן, („קליינסטפאנגאַס") 21, התרה בו השוער. שה„כאפונעס" מסתובבים ברחוב, תשובתו היתה: „ד' לי לא אירא". בדיוק לתקופת השנה רכב אותו השוטר ריזגל על סוס משטרתי בסביבות ה„האַלע" (שוק). הסוס הפיל את רוכבו על הארץ ועל ידי בעיטה בכרסו הוציא את מעיו החוצה והוא נהרג במקום.

3 פרובוקאציות

גם ה„פרובוקאציות" היו מחושבות מראש. הראשונה נערכה ברחוב נוביגורוד בכ"ב תמוז תש"א (17.7.41) בכוונה תחילה, כי שם היה מקום מגוריהם של ה„חזקים" („די שטארקע") — אנשי העולם התחתון. אלה הטילו מוראם על העיר, על יהודים ועל הנכרים כאחד, ול־מעשה, כשבאו ה„כאַפּונעס" לקחת גברים לעבודה, פגשו בנשים, וסירים מלאי רותחים בידיהן, שנשפכו עליהם. אולם כאן באו מאות ליטאים וגרמנים מזוינים בנשק חם, הקיפו את כל הרחובות והסמטאות והוציאו למעלה מחמש מאות גברים. אם כי התנגדו, והתחילה

מלחמת אבנים, אולם נגד נשק חם, וכשאחים ואחיות נורו במקום, לא היתה להם ברירה.

בין הנלקחים ללוקישקי היו גם כמה מחניכי הישיבות; ישראל גלימפולסקי מאולקניק, בונים ויצל מסלונים ויוסף יודין, סנדלר מדולהינוב.

הפרובוקאציה ברח' ה„הקדש"

יום ששי. היום השתתפו כל אנשי החצר באוסף מתנות של כמה אלפים רובל לשוער. מספרים, כי הספיק כבר להוציא כמה עגלות עם חפצים מהחצר לכפר. חפצי היהודים שנמסרו לו, כאילו לשמירה או לצמיתות, מי יודע?

מאחר שמפחדים לצאת מחוץ לחצר, סדרו בביתו של החייט האילם מנין. כל יום מתפללים בחדר אחר, מוסווה קצת, כל אנשי החצר מס' 4 שברחוב שפיטאלנה. שער החצר יוצא בדיוק מול רחוב זאוואַלנה, והחצר השניה מס' 6 היא קצת רחוקה, בפנים הרחוב, בשפיטאלנה. בשבת אנו מפחדים יותר מבשאר ימות השבוע. כל הצרות, אומרים השכנים, מתחילות בשבת.

בערך בשעה 10 בליל שבת אנו שמענו פסיעות חיילים על המרצפת, מכיוון זאוואַלנה נכנסו לשפיטאלנה. הלב פעם, מה לחיילים בלילה? ואולי הם רק עוברים? אולם אחרי שהגיעו בערך מול בית החולים („הקדש") נעמדו. אנו עמדנו מאחורי וילאות החלונות ושמענו שהממונה מוסר להם פקודות. לא עברו רגעים מספר, והחיילים התפזרו בריצה, קבוצות־קבוצות, לחצרות. אני חשבתי את חשבוני: והיה אם יבואו הנה לא תהיה ברירה, אלא לצאת, כי מקום מחבוא אין כרגע אצלנו. ישראליק, בנו של בעל הבית שלנו בא אלי ואומר: „מה אתה אומר לעשות באם יבואו אלינו — מה נעשה?" „לא צלך", אני עונה לו, „נתחבא". איפה? זוהי הבעיה. החלון של חדרי נשקף אל גגו של השכן. ביום הסתכלתי וחישבתי, שבשעת הדחק אפשר להשתמש גם בגג, ומאחר שעכשיו חושך, לא ירגישו בנו הנוטרים. אני מוסר את מהלך מחשבותי לישראליק. הוא תופס את הענין ואומר: אני מצטרף. בינתיים מתחילים לבקוע מהרחוב קולות וצעקות. החיילים מכים בקתות רובים וצועקים על ה„קרבנות". מאחורי הוילון אנו רואים, שהאנשים שהוצאו מהבתים עומדים כשידיהם מורמות למעלה, נשענות על קיר בית החולים והפנים לקיר, באופן שמה שנעשה סביבם אינם יכולים לראות. כשאני שמעתי את פסיעות השוטרים, המתקרבים לפתח השער של חצרנו, התגנבנו דרך החלון על גג ביתו של שכננו והשתרענו עליו. כאן אנו שומעים היטב את צעקותיהם של הליטאים: פירמין, גריצ'או — קדימה, מהרו! וכיצד הם מרביצים ומאיצים באנשים, שיצאו מהר מהבתים. אני מכיר מבין הקולות את קולו של הסנדלר הצהוב מנוביגירוד, העומד כנראה על יד קיר בית החולים, וקורא אל בתו: חייקה! וכאן הד קול עונה „וואס, טאטע"? „החלפת לי את ה„כלעבאַק". מה קרה? מאחר שכל אחד היה מועמד כל רגע להלקח ע"י השוטרים מהבית, היה בכל בית מוכן תרמיל־צד („כלעבאַק") עם החפצים הנחוצים ביותר: טלית ותפילין, מגבת וחתיכת סבון, ולמי שהיה, אולי גם חתיכת לחם. מאחר שבבית נשאר לו עוד בן — ילד, שהספיק להתחבא מאחורי הארון ולא הרגישו בו, החליף האב בבהילותו את התרמיל שלו בזה של בנו וכאן ברחוב עמד על טעותו, ומאחר שבדק ומצא, שאין בו הטלית, והוא תחביבו היה לעבור לפני התיבה בימים הנוראים — הודיע לחייקה בתו על הטעות. בתו, אשר ידעה מה חשובה אצל אביה הטלית, לא חשבה רבות, לקחה את ה„כלעבאק", וכחץ מקשת ירדה מן המדרגות והגיעה, דרך שורות הנוטרים, לאביה, שעמד על יד קיר בית החולים ומסרה לו את ה„כלעבאַק" שלו. מהלומות ניתכו על ראשה. מה ליהודיה ארורה כאן ברחוב? הם לא הפסיקו מלהכותה, אולם היא את שליחותה הוציאה לפועל. כששבה בחזרה לדירתה נפלה פצועה והתעלפה.

כשהתחיל לצלצל הפעמון בדירת השוער, נפלה בי רוחי. כל צלצול דקר כמחט בבשר החי. השוער פותח את השער. אנו שומעים שהם מדברים עם השוער. כמה זמן זה ארך אינני יודע, אולם אצלי זה נמשך עד אין סוף. אחרי ציפיה ארוכה, יצאו השוטרים מהחצר והשוער נעל את החצר. מתברר, כי השוער, שלקח ביום שוחד, רצה להראות כי לא לחינם קבל מה שקבל וכשבאו הנוטרים הסביר להם, כי כל העובדים הצעירים יצאו לעבודה וטרם שבו ובבתים נשארו ילדים קטנים או זקנים. לא ידוע מה גרם לנוטרים, שלא עשו חיפוש בבית. נשמנו לרווחה. הרבה אנשים הוצאו מהפרובוקציה של רח' שפיטאלנה ללוקישקי — פונאר.

יוצאים לעבודה

זה ימים אחדים שאני יושב בבית ואינני יוצא לעבודה. נדברנו, כמה שכנים בחצר, שיש לגשת ל„יודנראט" ולנסות לצאת לעבודה. בבית אין אפשרות להשאר בלי עבודה. ה„כאַפּונעס" באים יום־יום ומחפשים קרבנות בחצרות. אין אצלנו מקום מחבוא. השוער אינו רוצה לקבל אחריות על עצמו. משום כך הוחלט כפי שהוחלט. בערב אני נפגשתי עם יעקב ליפשיץ מדקשניה. גם הוא יצטרף לחבורתנו. החירומאנט (מומחה ל„חכמת היד") הידוע פייבל אלוטוביץ מדוכא מאד. החמצנו הזדמנות שלא יצאנו לחו"ל. למחרת הבוקר אנו יוצאים לחצר ה„יודנראט". כאן נמצאים הרבה מכרים, בני תורה, רבנים, רופאים ועוד, אולם כשבא גרמני, או ליטאי, ומבקש לקחת אנשים לעבודה, אין

קופצים. אני ושכני לא נפרדים. עם הקבוצה הראשונה, בערך כ־40 איש, אנו יוצאים. גרמני מוליך אותנו בשורות של ארבעה־ארבעה. ברחוב איגנאטובה, מול הקסרקטין סופרים אותנו ומחלקים ל־2 קבוצות. חלק נוסע לפורובאַנק, לשדה התעופה, לעבודה, ואנחנו הול־כים למקום אחר. הביאו אותנו למגרשי יריד הצפון ברחוב ויוולסקי. כאן אנו פגשנו בכמה אנשים שעובדים זה היום השני. תפקידנו היה לסדר ולנקות את החדרים ולהכין את המקום לאחסנת מצרכים שיביאו בימים הקרובים. הנשים כבר ידעו לאן הובילו אותנו. כשאנו חזרנו לפנות ערב מהעבודה, הן פגשו אותנו והדריכו, דרך אילו רחובות עלינו ללכת הביתה, כדי שלא להיתפס על ידי ה„כאפונעס", העוסקים גם אחרי הצהרים בציד גברים. ביום השני לעבודה שלחנו את נשותינו לבדוק, דרך אילו רחובות עלינו ללכת. ביום השלישי קיבלנו מהגרמני פיסת נייר חתומה גרמנית שצריכה לשמש כעין תעודת עבודה גרמנית. כמו כן קיבלנו כמה דגים מלוחים מהמחסנים. הידיעה נפוצה בעיר שבמחנה „בויטא־לאגר" מחלקים תעודות ודגים מלוחים, לכן רבו הקופצים. בינתיים סידרנו פלוגות עבודה, עם אחראי לכל פלוגה (פאָרמאַן) כמו כן סדרנו ניירות אצל הגרמני והעברנו למכרים ולידידים, כדי לאפשר לאנשים לצאת מן הבתים. ליפשיץ נמצא אתי בקבוצה אחת. כל יום אנו נפגשים עם מכרים חדשים. היחידה גדלה, משערים ש־800 איש עובדים כבר ביחידה זו. אולם מצד שני אנו שומעים, כי קבוצה הנופלת לידי ה„כאפונעס", הם קורעים את התעודות ואת האנשים שולחים ללוקישקי.

את אחי אנכי מחפש

אחד העובדים, סאווה גוריאן, נבחר על ידי הגרמני כמתורגמן, והוא בא בדברים עם הגרמני — ואולי לא בדברים בלבד, כי אם גם במעשים מלווים טבין ותקילין, והגרמני שעה לבקשתנו. מאחר שכמה מהעוב־דים שלנו נלקחו ללוקישקי, על אף התעודות שהוא נתן, הכינונו רשימה של האנשים, וסאווה ובליכר (ארטיסט) נסעו ביחד עם הגרמני ללוקישקי להוציא את האנשים. מאחר שידעתי כבר על מאסרו של אחי בנימין ושל יתר האולקניקאים הנמצאים במאסר בלוקישקי, הכנסתי את שמותיהם ברשימה. במשך ימים אחדים חפשו בלוקישקי את בנימין ואת יתר בני אולקניק ולא מצאו. כפי שנודע לי מפי השל לוין, בנו של יעקב אליעזר, שנשתחרר באלול מלוקישקי, הרי חמשתם נמצאו אז בצינוק בלוקישקי ולכן אי אפשר היה בכלל להגיע אליהם.

הנשים מהחצר שלנו ומחצרות סמוכים קבעו ביניהם תור. בכל יום יוצאות כמה מהן לבדוק את הרחובות. למעשה הן עומדות כל היום על המשמר, כדי לדעת איפה נמצאים ה„כאַפונעס". כל האזור, משפיטאלנה 4, מקום המפגש של היוצאים לעבודה, ועד לוואולסקה, נמצא תחת פקוחן. הן משתמשות בילדים, ואפילו בשוע־רים, כדי לדעת את כיוון פעולתם של ה„כאַפונעס".

התעודות הראשונות

יום אחד התחילו לתת תעודות־פתקים חתומים בחו־תמת גרמנית. יש חושבים שאנו ניצלנו, אולם למעשה גם זה לא עוזר. בינתיים התארגן ה„יודנראט", והתביעות להפסיק את החטיפות קבלו משמעות אחרת, כי היחידות הצבאיות התחילו לבקש עובדים. ב„יודנראט" ענו להם שאין עובדים, מאחר שהליטאים חוטפים את העובדים ולוקחים אותם ללוקישקי. עם נתינת התעודות (פתקים עם כנפים) התחילו לערוך רשימות העובדים. העובדים התייצבו בתור וההמונים שאלו למקצוע. ואני, איזה מקצוע יש לי? אני שם לב ש־80% מהעובדים, רושמים כמקצוע „טישלר" (נגר), ומי באמת אינו יכול להחזיק פטיש ומשור ביד? מעוט — חשמלאים, מסגרים וכו'. וכשבא תורי, אני מוציא מפי את המקצוע — „נפח". למה? אני לא יודע להסביר לי. אולם עוד באותו ערב הלכתי ישר למהנדס גולדברג וסיפרתי לו שנרשמתי כנפח ואני מפחד פן אכשל. לאחר כמה רגעים של הסברות מקצועיות ודברי עידוד יצאתי ממנו עם החל־טה נחושה, שעלי להאמין בכוחי אני, וכי אני נפח מקצועי, ממש מנעורי. מאז, בכל רשימה ורשימה נרשמתי כנפח, אם כי חזותי לא הוכיחה כלל ועיקר שאני נמנה על אגודת הנפחים. בינתיים אני עובד באיסוף וסידור כדורים מכל המינים ופסולת של נחושת־פלדה. כל יום מביאים אוטובוסים מלאים כל מיני פסולת מתכת ואנו מסדרים כל דבר על מקומו. בינתיים יוצא חלק מאתנו להרי בורבישקי וגם אני עמהם. שם אנו עובדים ב„פורטים" — מבצרים תת־קרקעיים, ואחר כך מעבירים אותנו להרי ששקיני, בסולטאנישקי. כל המקומות המבו־צרים של העיר נמצאים בידנו. אנו מוציאים וממיינים את כל המתכת. אם הכדורים ארוזים בארגזים הרי הם נשלחים לחזית, ואם זו פסולת, מעבירים אותה לגרמניה לעיבוד מחדש. בינתיים התחיל משרד ה„יודנראט" בגיטו לערוך רשימות העובדים היוצאים לעבודה. יש צורך להביא אסמכתא למקצוע. אני שוב עומד בתור. הרושם הוא ראובן כהן, (עורך ה„דאס ווארט"). „מה מקצועך?" — „נפח", אני עונה. „תעודה?" „לא הספקתי להכין". „תביא אותה מחר, בסדר!"

הרי ששקיני — סולטאנישוק

בימים הראשונים, כשעבדנו ב„בויטא לאגר", קבלנו צנימים אחדים ודגים מלוחים יבשים. כשהעבירו אותנו להרי ששקיני, היינו מתגנבים דרך הגדרות, יורדים אל הכפר סולטאנישקי וקונים אצל הגויים לחם, תפוחי־אדמה

ולפעמים גם חמאה וגבינה. את המזון היינו מכניסים בהחבא העירה. קרו כמה מקרים, שגרמנים תפסו יהודים שקנו מזון והוליכום ישר ללוקישקי. אולם זה לא מנע מאתנו מללכת שוב ולקנות ולמכור אצל הגוים, מאחר שלא היתה ברירה אחרת של קיום.

בינתיים אנו נמצאים כבר בגיטו. אנו יוצאים יום יום לעבודה בחבורות. בגיטו מדברים על תעודות רש־מיות. והנה באו הימים הנוראים. מהם אנו מפחדים מאד. בהרי ששקיני אנו עובדים בחבורה של למעלה ממאה יהודים. המראה החיצוני של ההר עושה רושם של יער מכוסה כולו עצים. כל קבוצה בנתה כעין צריף מקרשים ועצים, עם גגון, בו אנו מחזיקים את הבגדים והחפצים. הקבוצה מס׳ 6 מורכבת כולה מיהודים דתיים, ולכן הצריף שלהם משמש גם מקום תפילה. בשבתות אנו מתפללים במנין גם בבוקר. ברלין מלוקישקי עובר לפני התיבה. לערב יום כפור הבטיחו להביא את התעו־דות. בינתיים כל הימים אנו מצפים להם. ועכשיו יצא הקול, שמי שלא יקבל את התעודה החתומה בחותמת של עובד מקצועי („פאך־ארבעטער שיין״), עליו לעזוב את גיטו א׳ ולעבור לגיטו ב׳. ביום כפור הודיעו לנו במקום העבודה, שאת התעודות יחלקו בחצר של ה„בוי־טא־לאגר״ בגיטו.

יום כפור, זמן נעילה. בחצר מחלקים את התעודות. חלק מהנוכחים מקבלים תעודות חתומות של עובד מקצועי וחלק — בלי חותמת. בגורלי נפלה התעודה בלי החותמת. גם לליפשיץ אין חותמת. אנחנו גרים בדירה אחת. בינתיים יורד הלילה. מספרים, שבשערי הגיטו נמצאים הרבה ליטאים. אני ויעקב באים הביתה. לא הספקתי עוד לטעום אחרי התענית, והנה בחצר שומעים קולות: אלה שיש להם תעודות, צריכים לרדת אל שער הגיטו ולהחתימן. שוטרים יהודים רצים בין הבתים ומאיצים באנשים לרדת ולחתום על התעודות. למעשה, אלה שהיו בידם תעודות עם החותמת של עובד מקצועי, חשבו את עצמם למיוחסים וירדו אל השער להחתימן. אולם אני ויעקב ישבנו מלובשים וסיכמנו, שבאם יבואו לקחת אותנו בכוח, נלך. אולם ביזמתנו אנו לא נלך להחתים ויהא מה. גם לדירה שלנו נכנסו שוטרים יהודים ובקשו לצאת, אולם לחדרנו, שהיה בקצה הדירה ודלתו היתה נעולה, לא נכנסו ונשארנו. למעשה, היתה זו „אקציה״ מחושבת מראש, שבה הוציאו כ־4000 איש מהגיטו, ועל פי רוב בעלי התעודות המקצועיות. אחרי ה„אקציה״ התחילו השוטרים לחפש בדירות ולבדוק: אלה שהיו להם תעודות מקצועיות, נשארו בגיטו א׳ ואלה שלא היו להם תעודות מקצועיות, נשלחו לגיטו ב׳. אם כן, גם עלי לעבור לגיטו ב׳.

כשהייתי בעבודה באו והודיעו לאשתי, שעלי לעבור לגיטו ב׳, ואת המקום שלי, את הפינה בחדר, בדירתנו, מסרו לאיש אחר. אשתי הודיעה שבלעדי לא תצא מהמקום, ושאני אָביא בערב תעודה מקצועית. על יד שער הגיטו הודיעה לי צפורה אשתי על החלטת המשטרה. בו במקום החלטתי לחפש מקום עבודה אחר, שם אוכל לקבל תעודה מקצועית. איזה מקצוע? איני יודע. אני מחפש אחר מכרים ופרוטקציה. נפגשתי עם הבריגדיר של „בויטא־לאגר״ מר קאפלאנסקי, מתשובתו אני מבין, שממנו לא אָושע; אני הולך ל„יודנראט״. ברחוב אני פוגש את אקמאן מסטפאן 15. לא פגשתי אותו כמה ימים, מאז עזב את יחידתנו. נודע לי שהוא כבר עובד ביחידה אחרת, ב„ארטס־קומאנדאטור״, וכי הוא קיבל תעודה מקצועית כחשמלאי, כיוון שגיסו עובד שם כחשמלאי והוא עוזרו. אולי יש צורך בעוד עובדים? אני שואלו. כן, מחפשים שם עכשיו 2 נפחים, ואם כן, אני אומר, הלא אני נפח. הוא מסכים ואומר: טוב. אם כן, אם חפץ אתה, בא אתי למחר אל האונטר־אופיצר ותעבוד אתנו. בינתיים, אומר אקמאן, אקח את פרץ, מכר שלנו, כנפח עוזר. אני אדבר עם פרץ. הוא עבד אצל אביו או אצל סבו במפחה, אולם באופן עצמאי אינו יודע לעבוד. ואם כן אני מעמיד פנים כאילו אני באמת עצמאי בעבודה. למחרת בבוקר, אנו כעשרה אנשים יוצאים עם חבורת אקמאן, לעבודה. היחידה נמצאת ע״י הנהר ווילינקה, ברחוב אנטוקול, במקום ששכן חיל ההנדסה הפולני, על יד בית המאסר הפולני „אודוואַך״. בחצר נמצאות רפתות גדולות בנויות מעצים וקרשים חדשים. במקום נמצאת עוד יחידה קטנה עם מפחה.

הקצין הגרמני (נובאק מוינה) שואלני: „האתה הנפח מהגיטו? והאם באמת אתה נפח, או רק נפח־גיטאי (געטא־שמיד)? ואם אתה נפח גיטאי, אתה יודע איפה יהיה מקומך. מוטב שתגיד ברגע זה ולא כשיהיה מאוחר״. רוחי נפלה בקרבי כשהחזיק את שוט־הרכיבה מתחת לסנטרי והסתכל בעיניו היוקדות לתוך עיני. אני עונה לו בשקט, כי אני נפח כפרי שעבד בשביל אכרים בכפר ויודע לעשות עבודה פשוטה. כנראה שתשובתי סיפקה אותו. „אין דבר״, הוא עונה לי, „בזמני מלחמה לא מקפידים על עבודה יפה ונקיה״ — עמדתי במבחן. אני כולי נרעש, זה עכשיו שמתי לב לסרט האדום בבגדו, סימן שהוא חבר ב־ס. ס. זה לא מבשר לי טובות. „בינתיים״ הוא אומר, „עליכם ללכת לעבוד ברפת, עד שנמצא מקום לפתוח מפחה״. אני ופרץ נכנסים לרפת, הזבל מגיע עד לברכיים. אנחנו עובדים קשה מאד, אנו מוציאים את הזבל מהאורווה החוצה. אולם יותר גרוע מזה הוא שהרבה עינים מסתכלים בך, איך אתה עובד. וכאן ישנה עוד איזו יחידה. גם אצלם עובדים יהודים בגיל הע־מידה ולמעלה. המשגיחים עליהם הם יונקרים צעי־רים, בני 17—18. הם מתהלכים בחצר עם שוטים

בידיהם ומרביצים ביהודים. עלינו אין להם שליטה, אולם כל פעם שאני נתקל בהם, אני מרגיש איך שהם דוקרים אותי במבטיהם. המ״כ הגרמני הולך להביא לנו תעודות מקצועיות ושב לפנות ערב בידים ריקות. לא יכול היה לקבל היום והבטיחו לו למחר. אני מצֻוּבָּן. אם כן, מה כדאי היה כל העסק? אני שב הביתה. פרץ מודיע לי שמחר לא יצא לעבודה, הוא בטוח שנקבל ב״בויטא־לאגר״ תעודה. יש לו על כך רמז מפייוול אילוטוביץ (הכירומאנט), הוא מלא בטחון. על יד שער הגיטו מחכות אשתי צפורה ובתי יוכבד. פני העידו שאין לי תעודה, ומה יהיה עכשיו? הם (השוטרים) יבואו בערב להוציא אותנו לגיטו ב׳. הרבה אנשים כבר עברו, והרבה באו מגיטו ב׳ הנה. אנו הולכים ל״יודנראט״, מחפשים עצה כאן ושם, ומאין יבוא עזרי? המשטרה היהודית באה ואו־מרת, כי עלי לעזוב את גיטו א׳. אני לא עוזב, כי יש לי הבטחה מהיחידה, שמחר אקבל את התעודה. אני בעל מקצוע ועובד במקצועי ואקבל את התעודה. השוטר אומר: תשמע, אמסור לממונה עלי והוא יחליט. טוב — אני אומר. הממונה שבא (שמואלוביץ מליטא), הוא מכרי משכבר הימים, אבל הוא עושה את עצמו כאילו אינו מכיר אותי, אולם, בכל זאת, עד מחר הוא מוכן לחכות. למחרת בבוקר שואלני הקצין, איפה הנפח השני? למה לא הגיע? וודאי הוא לא נפח ולכן מפחד לבוא, כנראה ששלח ל״יודנראט״ שבגיטו מודעה, שישלחו ליחידה נפח אחר.

היום אני מנקה את הסוסים במברשת ובמים, הניקוי עולה לי בקושי. טרם הורגלתי לסוסים או טרם התרגלו הסוסים לנוכחותי. בשעה 1 אני רואה שיהודי בגיל החמישים מסתובב בחצר. לשאלתי הוא עונה לי, כי נשלח על ידי ה״יודנראט״ מאחר שמבקשים כאן נפח. אני מלא שמחה, חזות פניו מעידה, כי אכן נפח הוא. היתה לו מפחה ברחוב ווינגרו, פינת נובוגורוד. בכל זאת הוא מפחד מהעבודה יותר ממני. „אני מכיר אותם — הוא אומר — הייתי שבוי במלחמת העולם הראשונה בגרמניה, עבדתי כנפח, אולם בגלל כל שגיאה קטנה עשו לי צרות״. גמרנו את העבודה. זה היום השני שלא הספקתי להכניס הביתה שום דבר. אין אפשרות לקנות ולמ־כור. לפנות ערב חכינו לגפרייטר, שלא הגיע עדיין מה„ארבייטס אמט״ הגרמני. כל החברה, עם אקמאן בראש, מחכים, כי מוכרחים לחכות עד שישוב. והנה כבר חושך. גם התת־קצין מרגיש שכבודו מתחיל להפגע. הלא הוא הבטיח לנו להשיג היום תעודה. הוא בכבודו ובעצמו בא ואומר: ש„אם לא תושג התעודה היום, אני לבד אצא מחר בבוקר ואקבל״. אני רואה לפני את פני השוטרים, שיקבלו אותי בגיטו, ויותר מכולם את פני בתי ואשתי, אם חס ושלום יצטרכו לצאת מהדירה הזאת. מי יודע אם לא יקרה אסון.

כשהתחלנו להתקרב לשער החצר, ללכת לגיטו, הופיע הגפרייטר עם התעודה המקצועית בשבילי, בידו. נכנסתי כחבר שווה זכויות ביחידה. למחרת בבוקר מצאנו כבר עגלה גדולה רתומה לשני סוסים ועליה גלגלים שבורים. הגיפרייטר וינקלר מודיע, שהנפחים נוסעים אתו ועם תת־הקצין למפחה. החייט לוין נוסע אתנו כמורה דרך. אנו באים ל„רוגאזטקס״ שבשניפישוק, אל מפחה שהיתה שייכת פעם ליהודי. נכנסנו לחצר. המפחה היתה סגורה, אין מפתחות. הוא מוריד את פתק ההחרמה של הצבא ומבקש מאתנו לפתוח את הדלת. מסביב מתקהלים גויים. אני מחכה לנפח הזקן. הוא מתחיל לבדוק את המנעול. בלי מפתח אי אפשר לפתוח, יש לשבור את הדלת. תת־הקצין עומד מן הצד ומסתכל בנו, על כל תנועו־תינו. אני שם לב לזה ואני לא יודע איזה פסק דין הוא יחרץ על „לומפן־ארבעטער״ (פועלים לא־יוצלחים) שכאלו. במשך דקות מספר טיפלתי בדלת, הורדתיה מהצירים ופתחתיה. במפחה מצאנו ערבוביה של חתיכות ברזל. חלק נגנב על ידי השכנים שהספיקו להוציא. יתכן גם שהיהודים הבעלים הספיקו לכל הפחות לחולל את אי הסדר. „יש להבעיר אש״, אומר תת־הקצין. אני יודע שקיים במפחה איזה מפוח־אויר מעור, וכשמורידים ומעלים אותו הוא מלבה את האש. כאן אני רואה איזה שק קטן עם מכונה. הזקן אומר לי, שאף פעם בחייו לא ראה דבר כזה. מרגישים שחס־רים כאן כמה חלקים, ואולי זה עשוי להפעָלה על ידי חשמל. ואני שוב מרגיש, איך שהגרמני עומד בפנה ומסתכל בנו לראות מה אנחנו עושים ואיך אנו ניגשים לכל דבר. כשאני רואה את היאוש שתקף את הנפח האמיתי, אמרתי לנפשי „עת לעשות לד׳״: התחלתי לטפל במכונה. בדקות ספורות תפסתי את כל המבנה שלה ותארתי לי את החלקים החסרים, כעין ידית וחלק שני ושלישי. לפי השערתי, התחלתי לחפש על הקיר את החלקים שהיו תלויים. במשך רגעים ספורים הרכבתי את החלקים, ואחרי הסיבוב הראשון יצא ענן של אבק ופיח מהתנור. אנו צריכים להלחים חישוקי ברזל. אני שוב נותן לנפח את הבכורה, שהוא יהיה האחראי ואני עוזרו. הוא מבקש ממני שאני אטפל באש. תמיהני, איך לא הרגיש שאני לא מתמצא כלום בעבודה, אולם אחרי שהוא הוציא את הברזל מהאש מלובן הוא אומר אלי בלשון הנפחים: „נו... מהר״, החטאתי את המכה בפטיש ובמקום שיולחם הברזל עוד נפרדו הקצוות. אולם אני קבלתי את הלקח הנחוץ. למדתי לדעת, איך צריכים להלחים ובו במקום עמדתי כאחראי. התחלפנו בעֲבודות, וכששמתי את שני קצות הברזלים על הסדן, לא החטיא הנפח הזקן לתת את המכה בזמן המתאים ובמקום המתאים, והברזל הולחם. אולם ברגע ששמנו את הברזל על האופן והתחלנו להמשיך ולהתקין אותו נשבר הברזל במקום סמוך

להלחמה. אז עשיתי את עצמי כמומחה ואמרתי לגרמני, שכפי שאני מבין ויודע לא תעזור ההלחמה לגמרי, מאחר שהברזל בכללו כנראה מסוג גרוע, מעורב מהרבה חמרים, והוא יותר מדי דק מכדי שיוכל להחזיק מעמד ולא להתפרק. הגרמני הסכים לדעתי. „נכון, גם הברזל בזמן המלחמה הוא תחליף מלאכותי". ולכן הנחנו את החישוקים והתחלנו בתיקונים אחרים, אולם בבחינה הצלחתי...

שעה 1 בצהרים. „תראה לי איזו מסעדה לאכול שם כי רעב אנוכי" — מבקש ממני הקצין, כי הוא אינו יודע לדבר פולנית. אני נכנס אתו למסעדה הקרובה לבית המלאכה ומבקש שבעלת המסעדה לא תפחד, כי הוא ישלם טבין ותקילין ושהיא תכין לו מאכל. אני חוזר למפחה ומתחיל לחשוב על אפשרות להשיג לחם ותפוחי אדמה אצל הגוים. אולם כרגע אנחנו כאן עוד מובדלים מהעולם. הגיפרייטר נמצא על ידינו וכל אזרח המתקרב אל המפחה, הוא רק מסתכל בו ומסתלק. כעבור חצי שעה מתקרבת בעלת המסעדה למפחה, ובידיה שני כריכים של לחם וקציצת בשר על הלחם. היא מביאה לנו מתנת הקצין הגרמני בשבילנו. אמרתי לה בנימוס: „תודה רבה" אולם אין אני מוכן לקבל את הכריך מטעמי „כשרות". הגויה הביטה בי בתמהון רב והפטירה: „לא אוכל טרף?" ושבה הביתה. אחרי דקות אחדות בא בריצה הקצין למפחה: מי לא אוכל לא־כשר? ראיתי על פניו החוורים של שכני, שעלי להודיע על כך בו במקום. אמרתי: „אני לא אוכל!" והוא שאל: „מטעמי כשרות?" — „כן"!

אומר הקצין: „הבנתי שזהו הצעיר (לי קרא „צעיר") שלא אוכל", והוא פונה אלי, ספק ברוגזה ספק בהשתומ־מות: „היכן זה נאמר שבזמן מלחמה אסור לאכול לא־ריטואלי? כלום אין הדת שלנו מרשה לנו בזמני מלחמה לעבור אולי על כל החוקים? וכלום תורת ישראל היא אחרת? לא יתכן, אני רוצה הסבר". ואז התחלתי להסביר לו שגם לפי חוקי התורה פיקוח נפש דוחה מאכלות אסורים, אולם עוד לא הגעתי לדרגה של פיקוח נפש, ואם היום לא אוכל כלום, לא אמות, וגם אם לא אוכל מחר ומחרתיים, לא אמות. בינתיים אוכל למצוא איזו דברים אחרים לאכילה, ולא להגעל במאכלים אסורים. נימת הסברתי וכל השיחה עוררו בו, כנראה, רגשות אנושיים. לבסוף שאלני: „תגיד את האמת, איפה למדת, מאין אתה יודע כל זה?" אמרתי לו שלמדתי בסמינאר לרבנים. נדמה לי שיחסו אלי נשתנה בהרבה, אולם מאז לא נתן לי בשר טריפה לאכול.

התעודה הצהובה

התאריך 10.10.41 נעשה לתאריך קובע. אמרו שעד לתאריך ההוא יחלקו אלפים תעודות צהובות. אלה שלא יקבלו את התעודה הצהובה, מקומם בפונאר. פונאר במושגים של הימים ההם היה מעין מחנה עבודה שעובדים בו קשה, אולם אף אחד לא יכול היה לתאר אותו, מאחר שאיש לא חזר משם.

החבורה שלנו אספה בין אנשיה סכום כסף הגון ונתנה לקצין. גם אלה שהיו להם בגדים, שהשאירו בבתיהם, הלכו אתו יחד להוציא מה שמצאו. את הדב־רים הטובים, מעילי פרווה וכו׳, לקח לו לעצמו. בשכר זה אנו מבקשים ממנו, שישיג גם בשבילנו את התעודה הצהובה. כל יום אנו יוצאים למפחה. צורף אלינו עוד נפח צעיר, שעבר ביחידה בחצר, ושלשתנו עם הגפרייטר יוצאים לעבודה. אחרי העבודה אנו שבים לחצר, ושם אנו נפגשים עם חברי היחידה. אנו מדברים על התעודה הצהובה כעל הזכיה הגדולה ביותר. שומעים אנו כבר על אנשים שיוצאים מהגיטו על מנת שלא לשוב אליו. יש נוסעים לביאליסטוק, לראדון, לסטוצין ואפילו לאושמינה. התעודה הצהובה נעשתה מילת קסם ומילת הפחדה. את העצבנות מסביב לתעודה הדבקנו גם בקצין שלנו. הוא הולך כמעט יום יום ל„ארבייטס אמט" („משרד העבודה") ונפגש שם עם ברוידא מהגיטו. הוא בא אלינו בהבטחה, שיקבל תעודות אחדות. המספר לא ידוע לו, אולם לא ב־10.10, כי אם יומיים אחרי תאריך זה. אף על פי כן, הוא טוען, זה עוד יהיה בזמן המתאים. אנחנו שוב שיחדנו אותו בכסף.

בעשירי לחדש התחילו לחלק את התעודות הצהו־בות. אלה שלא קבלו, התרוצצו ברחובות כמטורפים. עם בואנו בערב לגיטו, חכו כל שמונת המשפחות שלנו על יד השער. על אף הבטחת הגרמני, לא נתנו בו המשפחות אמון, ותיכף התפזרנו לחפש ולמצוא איזו אפשרות ותחבולות איך לקבל תעודה צהובה בדרכים אחרות.

למחרת לפנות ערב, כשבא הגפרייטר לקחת אותנו מהמפחה ליחידה, ידע גם הוא להודיענו, כי תת־הקצין השיג תעודות צהובות, ועכשיו נשאר בעיר רק כדי להגיע ליחידה ולדעת מי נפל בגורלן לקבל את התעודה, כי לא יתכן שיקבל כל 8 התעודות כפי שבקש. עם בואנו לחצר, נקראנו לחדרו של תת־הקצין והוא כאילו חיפש הצטדקות על כך שקבל רק 5 תעודות ולא שמונה. אולם הוא מבקש אותנו, שנשתדל בכל האמצעים להתחבא עד שיעבור זעם ה„אקציה". בטוח הוא, שישיג את שאר התעודות, אולם במאוחר קצת. קבלתי את התעודה בידים רועדות. לא הרגשתי את השמחה, בראותי את חברי הנמצאים אתי במקום אחד, שלא קיבלו. החברים הספיקו במשך היום להגניב לגיטו למשפחות, את שמות האנשים מקבלי התעודות ביחידתנו. יעקב ליפשיץ מחכה לי בשער, הוא מתרוצץ כל היום, מבטיח ומוכן לשלם כסף, אפילו להירשם

כבעל מלאכה, אם ישיגו לו תעודה. אנו יוצאים שוב למכרים והולכים אחד לשני, מכינים תעודות מזוייפות כזקן וצעיר גם יחד, אולם לשוא. בלילה מחלקים במש־טרה פתקאות ירוקות מסומנות במספרים בשביל המש־פחות השייכות לתעודות הצהובות. גמרתי עם ליפשיץ, שאין עוד אפשרות לחפש, ופנינו מועדות אל שער החצר, היות ומחר מתחילים את ה„אקציה". בשער הראשי השמירה מוגברת, גם מבפנים על ידי שוטרים יהודיים וגם מבחוץ. אנו מוצאים כאן בחצרות, בסמוך לשער, חבורות שמתכוננות לצאת, אולם יעקב מפחד להשאיר את עצמו לגורלו לשעה האחרונה. אנו עוברים לשער השני ברחוב יאטקובה, כאן שקט. שומעים ברחוב כיצד השוטר הליטאי צועד על המרצפת הלוך וחזור. בפנים עומד שוטר ליטאי בעל המפתח. לא הספקנו להגיע לשער ממש, ולפנינו צל של בני אדם מסתודדים עם הליטאי. יעקב ממהר גם הוא לתת את חלקו. מענין שכל אחד רוצה לתת יותר משמגיע ממנו, אולם ישנם כאלה שאין להם ומתביישים. אני נפרד מיעקב. אחד־אחד נעלמים האנשים מאחורי השער בחשכת הלילה.

מלחמת הקיום

קשה להגדיר ממה חיינו והתפרנסנו בגיטו. אם מישהו יגיד מגניבה, זה יהיה נכון; מפשיטת יד — נכון; ממסחר — גם זה נכון. נקיפת מצפון לא היתה לך, כשהצטרכת להשיג אוכל בשביל משפחתך. מי שנתברך במחסני אוכל — כמו עובדי ה„פארפלעגונגס־לאגר" (מחנה המזון) — הם חיו על גנבה, אולם הרוב חי על מכירת חפצים, החל מוואלוטה זרה ועד לכלים ובגדים. קרו גם מקרים, שקבלת חתיכת לחם מגרמני בעד איזו שליחות או עבודה פרטית שעשית לו. אולם כשתלו את השלט על שער הגיטו, שאסור להכניס שום דבר ואפילו עצים להסקה, והעובר חייב מיתה — קיבלה מלחמת הקיום צורה אחרת לגמרי. כל ההתראות לא מנעו מה־רעבים להגניב מכל הבא ליד אל הגיטו. ואפילו ביום שהיה לך מה לאכול, היית שוב רעב מדאגת המחר. בישיבת הבריגאדיר עם קומנדאנט הגיטו, הוחלט, כי במקרה שהגרמנים מהיחידות יבקשו להכניס לגיטו עצים בשביל עובדיהם, יורשו לעשות כך, על ידי הודעה מוקדמת למשטרת הגיטו, אולם בתנאי שהגרמני מה־יחידה ילווה את העגלה. אם כן, נמצא לזמן־מה פתח, איך להגניב בעגלה, באמתחת סמויה, כפולה, דברי אוכל, קמח ועוד. אולם לא בכל יום אפשר להביא עצים ועל ידם להגניב מצרכים. המחיר של כל המצרכים עלה. קשה להגיד שאי אפשר היה להשיג דברי אוכל, אולם הכסף אזל לגמרי.

באחד מימי שבט הקצרים השגתי ככר לחם. משקלו היה קילוגראם. הסתרתי אותו בתרמיל התלוי מתחת למעילי הארוך. אנו הולכים הביתה לגיטו. ברחוב בוסצ־קובה, לא רחוק מהגיטו, מודיעים לנו, שהיום בודקים בקפדנות. ידוע לי שביום שמחפשים, לא תשיג בגיטו לחם אפילו בכסף. ואם כן אנו מתקדמים בתור. אני מחזיק את היד בכיס ומכוון לפי צורת החיפושים, את ככר הלחם בתרמיל. עברתי את הבדיקה הראשונה, נכנסתי כבר לגיטו פנימה. עוד אחד בודק אותי, שוב בסדר. אני מגיע לדלת האחרונה, כעין צלב המסתובב בעגול. עלי לעבור כאן. הסיבוב שצריכים לעשות הוא בעוכרי, כי השוטר זיידל מרגיש ביד את הלחם ומצוה עלי לחזור אל החנות של גלאזר. אני מבקש ממנו ומתחנן ואומר: „ראה, אני כבר מאחורי השער, בגיטו ממש, מה אתך? השתגעת?" אני מכיר אותו היטב. הוא גר אתי בחדר אחד. עבדתי אתו חדשים רבים ביחידה אחת. הוא מרים את מקל הגומי ותופס אותי בצווארון. אין לי ברירה, ואני שב. הוא מכבד אותי בראשי במקלו ומוסרני לשוטרים אחרים. את המכות על הראש אני לא יכול לספור, כי אין להם מספר. אני שב תחת המהלומות דרך השער החוצה. שם מוצאים את הלחם ומכבדים אותי כראוי בפנים, בידים וברגלים. אני חוזר והולך מתחת למטר של מכות. שוב מרים זיידל את מקל הגומי. לא יכולתי להבליג ואמרתי לו: „זיידל, עוד נתראה אי פעם ואז נעשה חשבון". כנראה שהדגשתי את הסאה. כחיה פורצת מהסוגר, כשהקצף יורד לו מהשינים ומהפה התחיל להרביץ בי בידים, במקל הגומי; היכה בראש, בגב, על הלב ובעינים. אני לא יודע כיצד הגעתי לאמצע הרחוב, למרצפת, אולם הוא לא היה כבר יחידי. גם לבס, הקומנדאנט של משמר השער, הוסיף מכות. אני נפלתי מתעלף על האדמה, ובשכבי לא מנעו ממני עוד מכות, גם לבס וגם זיידל. באותו הרגע בא בריצה אויברהארט מהגיטו, וכשראה, שכולם עומדים סביבי ומרביצים בי, הוסיף בעיטה חזקה וכנראה שפגע בי בפנים, באף, זרם הדם שפרץ מאפי העירני מהעלפון. קמתי על רגלי, ובכוחות לא שלי, התחלתי להרביץ על ימין ועל שמאל. צעקתי וכיניתי אותם בשם „רוצחים, גזלנים, גיסטאפואים", כשצעקותי מלוות במכות. התפר־צותי צננה את המתקיפים, שלא היו רגילים לשמוע מצאן מרעיתם מלים שכאלו. אנשי היחידה שלי, שנשארו על יד המחיצה בגיטו, ראו את הכל. וכשהבחינו שהת־חלתי להרביץ בחזרה הצטרפו גם הם לצעקותי, והתחילו להריע „הורה". כל האנשים שעמדו צפופים ברחוב רודניצקי, כמה מאות מהם ואולי אלפים, התחילו להריע בצחוק „פוליצי, הורה־הורה".

בזיון גדול מזה למשטרת הגיטו קשה לתאר. באו שוטרים אחדים ממכרי, שלקחוני מרצוני הטוב והכניסוני למשמר השער. שם נתנו לי סמרטוט ומים לרחוץ את הפנים. מהמשטרה הלכתי ישר, דרך רחוב צדדי לד"ר וולקובסקי, רופא אף וגרון. הלה קבע ששברו לי את

עצם האף. שבוע ימים לא יכולתי להסתובב מצד אל צד. כל הגוף היה פצע שחור אחד שותת דם. כשלא הגעתי למחר לעבודה, הוכרחו חברי לספר לקצין הגרמני (נובאק) מה שקרה.

הקצין לקח אתו את החייט מהיחידה (לוין), הלך אתו לגיטו, בא למשטרת השער וחיפש את הקומנדאנט לבס ואת זיידל, באמרו, שהוא מוכרח להמית אותם במקום על שהעיזו להרביץ בנפח שלו, שהכניס לחם „שאני, קצין גרמני, נתתי לו". הוא הוציא את האקדח וצעק: „אני הורג את כולכם! תנו לי את לבס ואת זיידל!" במקרה פגש בלבס, אולם לבס אמר לו: „טוב, אני הולך לקרוא ללבס" והלך ולא שב. התוצאה היתה, שהקומנדנט של הגיטו קרא לכל השוטרים והודיע להם, שדבר כזה מוריד את הפרסטיז'ה של המשטרה ולכן יש להמנע מזה בכל מחיר.

ערב פסח תש"ב

...ויגדורצ'יק לא נח ולא שקט. הוא נפגש עם ר' ניסן יפה, עם ר' יעקב זלדין ור' יעקב יעקובזון. הם מצאו את הפאָדרזוט (מאפית מצות) של צווילינג ברחוב שפיטאלנה ובאו בדברים עם מחלקת האספקה והתחילו לאפות מצות לפסח. גם הרבנית ליסטובסקי, המתפרנסת מאפיית לחם, התקינה בערב פסח מאפיה של מצות, ובע"ה תהיה לנו מצה לחג הפסח. לחג נערכו הרבה סדרים קבוציים. אני עורך את הסדר בדירתנו.

מצב הפרנסה נעשה קשה. החיים בגיטו נכנסו למסלולם הרגיל. הקצינים מתחלפים במקום העבודה, ואנו מועברים לעבודה ברחוב מיצקביץ. כאן קשה למכור משהו, וכמובן קשה גם לקנות. יש לי עוד „פאסיר־שיין", (תעודת מעבר) המקנה לי רשות ללכת ברחובות רק עם חברי לעבודה, בלי לווי ובלי קבוצה. אני משתמש בהזדמנות זו כמעט כל יום. בשעה 1, בזמן ההפסקה, אני משתמט בחשאי מהעבודה, רץ לגויים המכרים בשניפישוק, לקנות ולמכור ובלבד להרויח לפרנסת המשפחה. לא כל יום אפשר להשיג משהו ולא תמיד אפשר להכנס לבית, כי אנשי ה„גסטאפו" נמצאים תמיד ברחובות; אולם בחוש הריח אנו מרגישים במרחק קילומטרים מהבית את המתרחש שם. בזמן האחרון מבקשים האכרים לקנות זהב. כשראו שהגרמנים עומדים לסחוט מהם תבואה ובהמות וקשה להחביא, היו מוכרים בכל הזדמנות וקונים זהב. הרווח הוא טוב, הטרחה לא גדולה, אולם ההסתכנות גדולה מאוד. מכאן אני מביא קמח ועוד מיני מזונות למקום העבודה ומוכר לחברי. כאן הנני יכול לשאת כמה שאפשר, אבל לגיטו אי אפשר להכניס, כי מחפשים בכלים ובבגדים.

ערב שבועות תש"ב

היום השגתי דגים. אני מסווה אותם כראוי, כורכם בסמרטוטים על גופי והולך לגיטו. אולם ברחוב קאלווריסקי נראה שמשהו לא בסדר; אני אומר לחברי שיתכן שליד הגיטו קרה משהו, נצטרך להשאיר את כל הכבודה במקום העבודה. הנה עוברות לפנינו הקבוצות מסולטאנישקי העובדות בירקות בשדה, אחריהם הולכים העובדים מפאנצ'רקה, והנה אנחנו חוצים את השוק כדי להמשיך ללכת דרך פירומונט. שוטרים עוצרים בעדנו ומוליכים אותנו ישר לתחנת המשטרה. בפנים הרבה עובדים, הם מכניסים אותנו לחדר גדול. שוטר ליטאי מתעלל באחד משלנו, בחור חסון, שכני ברחוב. הבחור קופץ את אגרופיו, הוא יכול לקרוע את הליטאי כדג, אולם הלא ישנה אחריות צבורית. השוטר מרביץ לו בפנים. מנוול שכמותו! מנהל התחנה, גרמני בא בימים, נותן פקודה לחפש ולבדוק. השוטרים הליטאים יודעים היטב את המלאכה. הם פושטים את הבגדים העליונים, מוציאים את התרמילים התלויים, הם מצוים לפשוט גם את החולצות ולהוריד את הסמרטוטים מהגוף ולהניח הכל על השולחן. נערמות ערמות לחם, תפוחי־אדמה, חמאה, דגים ועוד. הגרמני מריח את החמאה ושואל את הליטאי אם היא טריה. הוא לוקח את הדג ושוב שואל. אחרי כל דבר שמוציאים מכלינו הם שואלים בלעג: „מה, אין לך עוד שום דבר, יהודי?" ומנחיתים מכת רצח באלת גומי. יצאנו משם מוכים ופצועים. הנזק הכספי עצום, אולם תקרית זו לא מנעה מאתנו לחזור וללכת מחר ביתר זהירות, ושוב לדאוג לפרנסה. לא נשברנו. האימרה הידועה שהיינו אומרים: „הראש שלם — אם כן צריך שוב לדאוג למחר".

קיץ תש"ב

רבים התאוששו במשך הזמן, אחרי שקבלו עבודה בגיטו, בסדנאות, ב„שניידר־שטובה" (בית חייטות) וב„שטריקעריי" (סריגה) ברחוב רודניצקה 6, בו שכן אז ה„יודנראט". האנשים התחילו לחפש הזדמנויות לגשת אל הגוים ולקבל בחזרה בגדים וחפצים שהשאירו לפני כן אצל השכנים הפולנים, או אצל השוערים. ברוב המקרים לא היו מקבלים בחזרה את הבגדים, אולם פטור בלא כלום אי אפשר. לפעמים קבלו תפוחי אדמה אחדים או קצת קמח או קצת קטניות. האנשים היו שמחים שאפשר משהו לסחוט מהגוים בעד רכושם שהשאירו אצלם.

השאלה שלא נפתרה

באחד הימים ביקרה לנה קופלוביץ, קרובתנו, בדירתה ברחוב בלינה 1, אצל השוערת והכובסת שלהם מלפנים, בכדי לקבל מעט צרכי אוכל תמורת החפצים והבגדים שהשאירו אצלם. הכובסת מכירה את בתי יוכבד'ל הבלונדינית, שקשה להכיר בה שיהודיה היא. הכובסת מוכנה לקבל אותה אליה, ובאשר היא תאכל (כי עניה

היא) גם לילדה תספק, ואם ירצה השם וישארו בחיים, חלקה בוודאי לא יקופח. יודעים ההורים את הפולניה העניה הכובסת. היא אשה מסכנה ואדוקה מאד, את הילדה אהבה אהבת נפש מאז התגוררנו בחצר ההיא. הידיעה הזאת, ואולי ההזמנה, גזלה את מנוחתם של ההורים. הילדה אינה רוצה לעזוב את ההורים. את שאלתו לפני הרבנים מביא האב. השאלה נדונה בערך לפי המציאות: ברור שהילדה תתחנך כנוצריה ואולי ביתר אדיקות, ואם כן, הבעיה היא האם מותר למסור בת ישראל לשמד? ספק גדול אם ההורים ישארו בחיים, אבל שהילדה הולכת לשמד — זה ברור. בדיוק באלה הימים נתקבלה הידיעה, אם כי הוכחשה על ידי ה„יודנראט", שפונארי הוא מקום השמדה. אם כן, איפוא, כל אלה שהלכו לפונארי, והם רבבות יהודים מתושבי העיר והסביבה, לא למחנות הובלו, כי אם הושמדו במקום, ואם כן מה דוחה את מה? נלקחו בחשבון כל מיני מצבים ובתוכם גם זה: את הילדה הכירו כל תושבי החצר, ומי יודע אם לא ילשינו עליה. השאלה היתה קשה ומסובכת. וכשקם הרב יעקב זלדין והניח את ידיו על ראשו ואמר באנחה: „רבש"ע! את ההתלבטויות האלו מנַּעַת ממני, (אשתו וילדיו נשארו בלוצק) האר פניך אלינו, למען נדע לכלכל את ענינינו ולהוציא משפטנו באמת וביושר לבב" — ידעתי שההכרעה הסופית נשארה בידי אני.

קורסים בגיטו

מאז נפתחו הקורסים אני מבקר בקורס למסגרים. המדריכים הם מסגרים מנוסים. אנו מתקדמים יפה בעבודה, אולם רואים כאן גם פנים חדשות, העובדים להלכה פה, אבל אין את נפשם לעבוד כאן. במרוצת הזמן נודע לי שאלה הם חברי המחתרת, המתאמנים כאן, אחרי גמר העבודה, בהתקנת הנשק וכו'.

פגישה

יש לי קשר מתמיד עם ידידי יעקב ליפשיץ מדקשניה. הוא יושב ב„מלינה" (מחבוא) אשר בדירתו, מאחורי הארון ברחוב סטפאן 15. השוערת לויצקה שומרת עליו. מנקה (פועלת בבית החרושת שלו) באה אלי פעמים אחדות בשבוע ומביאה מכתבים ממנו. היא מספרת על החדשות ששומעים בראדיו. עלי להשיג בשבילו תעודה צהובה ויהי מה. בבוקרו של יום ששי, עם עלות השחר, בטרם יכירו בין תכלת ללבן, אני יוצא מהגיטו עם קבוצת העובדים הראשונה היוצאת לפורובאנק. ברחוב סטפאן אני מוריד את הטלאים מפנים ומאחור ושם פעמי ישר אל המדרכה. אני כבר לא רגיל לכך. הנני נכנס לרחוב סטפאן הקטן. בחוץ הולכים אנשים בודדים ושוערים המנקים את הרחובות הריקים מיהודים. אני כבר נמצא במס' 15. בחצר כאן הרבה עגלות וסוסים, העגלונים מסדרים את האופנים ועסוקים בעניניהם. אני מתחמק, מכניס את ראשי בצוארון המעיל (אינני מוריד אותו לא בקיץ ולא בחורף), והנה אני כבר על יד פתחו של השוער. אני דופק בדלת. נשמע קולו של וויצעק: „קטא טאַם"?" (מי שם) „סוואַי" („משלנו") — באה התשובה. „מי זה?" — גם הוא מכיר את קולי. הוא פותח את הדלת. בני הבית חשבו שה„גסטאפו" באה, כי מי יכול לבקר בשעות מוקדמות, אם לא הם. אני מוסר את התעודה. ליפשיץ לא יכול להפרד ממני. זה חדשים שלא ראה יהודי, שלא דבר בלשונו כבן אדם, כיהודי. סיכמנו שעליו להשאר ב„מלינה" עד כמה שיוכל.

ראש השנה תש"ג

באחד מימי אלול, אחרי שיעורו של הרב אייזנבוד, נשארנו לאסיפה לדיון בדבר חיזוק הי"שיבה במובן הרוחני. נתקבלה החלטה לערוך מנין בישיבה לימים הנוראים. קבלנו רשיון לפתיחת מנין בבית הכנסת וולך, ברחוב שטראשון 3, שם שכן אז הקונסרבטוריון של הגיטו. התעוררה שאלה הלכתית אם מותר לשכן בית־כנסת במקום, אך הענין נפתר על ידי כך ש„מעלין בקודש ולא מורידין".

מטעם ה„יודנראט" הוצא כרוז, שאסור לעשות בתחום הגיטו שום דבר בראש השנה שלא לפי דיני ישראל. הוכרז על סגירת החנויות, על איסור המסחר בחוץ והעשון ברחובות, כל העובר — ייקנס. ה„קלויזן" היו מלאים עד אפס מקום, לבתי התפילה נתוסף אולם התיאטרון, בו התפלל החזן אידלסון. בקלויז „יאַגיכעס" התפלל החזן ליטוואק (מבית הכנסת „טהרת הקדש"), בגן הילדים ברחוב שאקלסקי 3, ערכו החסידים מנין מיוחד. בעלי התפילה היו אברהם טופל ואהרן אפשטיין מחסידי קוידאנוב.

ביום ראשון לחג, שחל בשבת, מקדימים ושבים מן העבודה בשעה 1, וביום שני, שחל ביום ראשון, לא עובדים. המשגיח ליסטובסקי השמיע שיחות מוסר במנין הישיבתי. נאמו גם הרב זלצר והרב יעקובסון.

ביום כפור הוציאו פקודה מטעם המועצה וברשות ועד הרבנים, שעל כל היהודים העובדים מחוץ לגיטו ביחידות צבאיות לצאת ביום כפור לעבוד, לרבות גם העובדים שקבלו רשיונות בכתב שלא לבוא לעבודה. החודש נקרא „החודש למען היהודים", כנראה שהרגישו או פחדו שעלול משהו להתרחש. ב־4 לפנות בוקר התחילו להתפלל והתפללו עד 7 בבוקר, שעה שיוצאים לעבודה. בארבע אחרי הצהרים קראו בתורה והמשיכו להתפלל מוסף ומנחה ונעילה. מי יכול לתאר את הנהירה לבתי המדרש בגיטו!

גם בימי חג הסוכות נשאר המנין. להקפות בשמחת תורה באו מטובי אנשי הרוח של הגיטו. כנראה רצו לראות כיצד רוקדים ושמחים בני תורה בחג בגיטו. הסופר הידוע ז. קלמנוביץ, מראשי הפולקיסטים לשע־

בר, נאם נאום נלהב. חשבתי שאני שומע נאום חרדי, רווי התלהבות יוצאת מן הכלל. גם מפקד הגיטו גנס הרצה. כולם קבלו הקפות עם ספר תורה, מלבד גנס, שלא רצה לקחת ספר, טעמו כנראה עמו.

בחורף התחילו לחסל את הגיטאות ואת מקומות העבודה הקטנים בסביבה, ולרכזם בגיטו וילנה. ברחוב זאוואלנה מס' 4, בבנין שהיה פעם גימנסיה עברית, נמצא כיום מחנה עבודה של ט.א.ט. כל יום הם יוצאים לעבודה ובערב שבים לבלוק משלהם. וכשצריכים להפחיד את יושבי הגיטו, מזכירים להם את המחנה שברחוב זאוואלנה.

בין אלה שהגיעו לוילנה ונמצאו במחנה היה חלק גדול מהנוער התוסס מהמחוז, שידע את הדרכים והשבילים ביערות ושהיה לו קשר כל־שהוא עם הפארטיזאנים.

26 במארס 1943

בשעה 6 בבוקר אנו יוצאים לעבודה. בכל שטח ה„סעדל" (הגן) שברחוב רודניצקה, מאחורי הגיטו, עומדות עגלות. בחוץ שלג וקור גדול. העגלות מלאות חפצים של יהודי אושמינה, סמורגון, קריווה ועוד. גיטו אושמינה חוסל. חלק מהאנשים הועברו לוילנה וחלק מועבר לקובנה לפי הבחירה. גם בגיטו וילנה הודיעו, כי מי שרוצה להתאחד עם המשפחות ולנסוע לקובנה, הרשות בידו. רבים הצעירים, ביחוד מאלה שהתאחדו למשפחות, נסעו, אולם לא לקובנה הובלו, כי אם לפונארי. למעלה מ־4000 איש נלקחו למות, ביניהם הרב מקריווה, הרב מקרקע (על יד סמורגון), הרב זליג שפירא מגרודנה.

הרבנים מרקוס וסלודזינסקי מסמורגון, הרב אנטין ממיכלישוק הגיעו לוילנה. בבתי הכנסת הורגשה פעילותם. הם היו מהמתמידים לדרוש, שעל בחורי בני ישראל לצאת ליער לפארטיזאנים. לולא המשפחות היו הם בעצמם יוצאים היערה.

בין פסח לעצרת פגשתי את מיצה באסטומסקי. לפי ההתאפקות בדיבורו הנני מבין שהוא שייך למחתרת. אגב, הוא ישב סגור בכלא והמחתרת כנראה הוציאה אותו משם. אני מדבר אתו על יציאה אל גוים ועושה חשבונות איך לצאת ולמי לבוא, ולבסוף הלא בעל משפחה אני ו„שב ואל תעשה עדיף". גם חיים סולץ נמצא בגיטו. הוא עובד במנסרה („טארטאק") ומתכונן כל יום לצאת ולא לשוב. הוא מוסר לי שמות של גוים וכתובות של גוים ומקומות איפה שאפשר לקבל קשר עם הפארטיזאנים, אולם העת דחוקה, ולבעל משפחה קשה הדבר ולא בא בחשבון. בינתיים מחלקים „פרסונאל אויסווייז" (תעודת זהות) עם פחית ומספר, שתולים על הצואר. אוי ואבוי אם יתפוס אותך גרמני, או ליטאי, ואין לך פחית על הצואר.

כל יום מחכים לחדשות. הדיירים החדשים שהגיעו מחוץ, הכניסו לגיטו רוח חיים. אתה שומע שהם משוחחים ביניהם רק על יציאה מהגיטו, על פארטיזאנים, על יער ונשק. אני נפגש יום־יום עם פולנים מכרים, חיילים לשעבר. אני מוכן לשלם סכומים גדולים בעד אקדחים. יש ומבטיחים לי ומביאים ספסרים. כל אחד מפחד לדבר, אולם ככל שאני יורד לסוף דעתם, אני רואה שאינם מעונינים לאפשר לנו להינצל וללכת ליער. הם מספרים לי, ש„שלכם (יהודים) באו כפארטיזאנים לשלנו (גוים פולנים) וגזלו וחמסו והעלו אפילו את הבתים באש. כיצד אנחנו יכולים למכור לכם נשק?"

סיפורי זוועות אלה היו מביאים הגויים מהכפרים העירה. אם קרה מקרה נדיר שגוי שיתף פעולה עם „גסטאפו", היה בא על ענשו. היו מסלפים ומספרים בדיות. המלחמה חיזקה את האנטישמיות עם כל הרע שבה, ולא ריככה אותה. כן, גוי נשאר גוי, ואם מטבעו הוא אנטישמי, לא יועיל לו שום דבר.

מקרה בזדאני

קיטל ביקר בבזדאני השוכנת 25 ק"מ מוילנה. העובדים מהמחוז שהגיעו לוילנה מספרים, שיש להם שם מחסן נשק טמון באדמה. בחורים חסונים אלה מחכים להזדמנות לצאת ליער. קיטל הביא צרכי אוכל, סוכר וכו'. נאם בפניהם שיעבדו טוב ויקבלו אוכל טוב וכו'. אחר כך ישב להסתפר אצל הספר, בחור יהודי מהמחנה. בגמרו להתגלח, כיבד את הספר בסיגריה ושאל אותו אם רוצה אש, וכשהלה אמר הן — הוציא קיטל כהרף עין את אקדוחו וירה בו. היריה שמשה אות. בין רגע ניתך אש רימונים ופצצות על הצריף, בו היו כל העובדים, רק אלה שלא היו נוכחים במקום וראו את הנעשה, ברחו והגיעו לגיטו עם הבשורה הרעה הזאת. המקרה האיום הזה שימש אות, כי משהו עומד להתרחש גם בגיטו.

אוגוסט 1943

באמצע הדרך, בחזרנו כרגיל לגיטו, שמנו לב שבגיטו משהו לא בסדר. ההליכה של החבורות השבות מהעבודה אינה בכיוון הרגיל, לרובע היהודים של הגיטו. אחד משלנו יצא מהחבורה, שב והביא את החדשות: שערי הגיטו נסגרים לפועלים העובדים מחוץ לגיטו. כל העובדים יסודרו בבתי חרושת הקיימים בגיטו ובאלה שיוקמו. מצב רוחנו משתנה בין רגע. מי יודע מה מחכה לנו כבר בבית, בגיטו, אולי „אקציה" חדשה. רבים הם הענינים הפרטיים שטרם סדרתי בעיר. השארתי בגדים אצל גוים למכירה. מחכים הם הגוים להזדמנויות שלא תבוא לקבלם בחזרה. והעיקר — הסיכויים למצוא מקום סתר („מלינה") אצל הגוים

המכרים בכפר. היום נדמה לי, שבאמת יסתדר הענין. והנה אפתעה בלתי צפוייה. ואיך בכלל יסודרו אלפים עובדים בגיטו, בבתי החרושת המעטים הקיימים ? באותו היום חוסלו 54 יחידות עבודה.

למחרת באו גרמנים מיחידות אחדות כשרשיונות בידם וקבלו שוב את העובדים היהודים, ביניהם העובדים מ„בויטא־לאגר", וה.ק.פ. התנאי החדש הוא שגרמני ילווה את העובדים הלוך ושוב. למחרת אנו יוצאים, מאות אחדות עובדים, כשמשמר ט.א.ט. מלווה אותנו. אנו מובלים לשדה התעופה מול הרי ווילצ׳יל׳אפי. אנו מייבשים כאן ביצות, בונים גשרים, מתקנים דרכים ומקימים נמל־אוויר. העבודה קשה ומפרכת. כל היום בבוץ, עובדים עם הטוריה, האדמה כבדה, כולה טיט ומים. אין אפשרות להשיג שום דבר. רבים נתקבלו ליחידות הישנות היוצאות מהגיטו, אולם איך להתקבל ליחידה זו אם דבר זה עולה אלפים ?

ה. ק. פ. ליחידה חדשה

היחידה ה. ק. פ. (הערעס קראפטפאהר פארק) — מוסך צבאי — מחולקת לסניפים. בסניף הפאנצ׳רקה מתקינים ומשנים את מבנה האוטובוסים שמשתמשים בהם בבנזין, לאוטובוסים שיוכלו להשתמש בהם בעצי הסקה. אני הייתי נפגש לפעמים תכופות עם הטור הזה בשובי מהעבודה. הם עבדו לא רחוק מאתנו (ברחוב וורקובסקי). הבריגדיר שלהם, נח פופקו — בחור טוב בלי תסביכים, המוכן לעשות טובה גם לזולתו. לפי בקשתי חיפש ומצא שביחידה חסר להם עוזר לרצען. בערב אני מקבל שיעור ברצענות בגיטו, אצל מכרי מהיחידה שלנו. למחרתיים אני יוצא עם הטור. האוטו מסיע אותנו למקום העבודה. באתי, אבל הרצען אינו צריך היום עזרה. לעומתו, מנהל העבודה מאולם ג׳ נחוץ לו באופן דחוף מסגר. מה רבה שמחתו, כשנודע לו שעבדתי ביחידה צבאית כמסגר. מהיום תעודתי חתומה בחותמת של ה.ק.פ.

5 אוגוסט

למעשה התחילה כבר האקציה, בתכנית להוביל עובדים לאסטוניה. כרגע עורכים רישום ב„יודנראט". הראשונים בתור הם עובדים משתמטים, שלא נקלטו בעבודה, כמו כן אנשי החוץ החדשים, שלא מכבר באו וטרם סודרו בעבודה מקצועית.

המאורעות מתקדמים בקצב מהיר מאד. האוירה בגיטו מחושמלת, אי אפשר לתת אימון בחבר ורע.

היום יצאו כרגיל כמה מאות אנשים לפורובאנק, לשדה התעופה. קבוצות גדולות נוספות הצטרפו בדרך ויצאו לכיוון הרכבת. פתאום ראו ההולכים שהם מוקפים חיילים גרמנים, אסטונים וליטאים. מובילים אותם לתחנת הרכבת! התחילה ריצה מבוהלת. רבים הנופלים ורבים הבורחים. אולם חלק לא מבוטל הועבר לקרונות בדרך לאסטוניה. גם בפורובאנק הוקפו העובדים על ידי צבא. גם פה מישהו הזכיר את השם „פונארי" באמרו, כי מערימים עלינו ואומרים לקחת אותנו לפונארי. אלפים התנפלו על גדרות התיל ועל החיילים שהיו במקום. אחרי שהחיילים התאוששו, התחילו לירות באנשים. עשרות אנשים נהרגו ורוסקו במקום. חלק הועבר לקרונות בדרך לאסטוניה. אומרים שיד דסלר בדבר. הוא לא רצה לארגן „אקציה" בגיטו ונתן להם עצה אחרת, אולם עצה זו לא הצליחה.

7 באוגוסט 1943

נייגבויאר, ראש ה„גסטאפו", בא לגיטו עם אנשיו, קרא לאסיפת הבריגאדירים והודיע, שהאנשים שנתפסו אתמול נשלחו לעבודה באסטוניה. הוא מבטיח שלא יהיו אקציות להשמדה ומבקש שילכו מרצונם הטוב „לבנות את הרייך" באסטוניה. כל אחד מקבל הזמנה בביתו ויצטרך להתייצב. בינתיים שב היימן, הבריגאדיר, מאסטוניה, כשבידו מכתבים מהמשלוח הראשון. כרגע נשמו לרווחה. אם כן האנשים חיים!

ב־22 לחודש נסתיימה ה„אקציה" הראשונה של המשלוח לאסטוניה שהגיע ל־1400 איש במקום 3000.

1 ספטמבר

ה„אקציה" של 4 הימים התחילה. פאולהאבר מה„גסטאפו" מבקש 5000 יהודים לאסטוניה. בשעות הבוקר בא עם אנשיו בלווי חיילים אסטוניים. התחבאתי בארון הבגדים והכלים בחדרי. הדלת נשארה פתוחה כדי שלא לעשות רושם שמישהו נמצא בפנים. פעמיים במשך הבוקר עברו בחדר שוטרים ולא הרגישו בי. גם אנשי הבית אינם יודעים על נוכחותי. היום נסגר הגיטו ולא יוצאים לעבודה. אשתי מוסרת לי ששכנינו בחצר, שמעון ואמו, יוצאים ל„מלינה" בחצר שטראשון 9. הוא שואל אם אני מוכן ללכת אתם. אנו מתחמקים מהבית, נכנסים דרך החור ישר מחצרנו. בבית על יד ה„מלינה", מצאנו הרבה גברות. האנשים סדרו את הנשים ב„מלינה" ובעצמם התחבאו במקום אחר. כנראה שהמשטרה יודעת על ה„מלינה". אנו משאירים במקום את אמו של שמעון, את אשתי ובתי, מסווים את הפתח ומתחמקים לשטראשון 4, במקום שנמצא בית הילדים. אנו עולים לקומה ד׳. בין הילדים היתומים מצאנו מכר אחד. גילינו מאחורי החלון מתחת לגג מקום מוסווה ושכבנו בו. בינתיים מודיע לנו הילד, כי בחדר השכן העמיד חבר מחתרת תת־מקלע. שכני מפחד לשבת במקום זה ויוצא לחצר שלנו ל„מלינה" אחרת. אני נשאר במקום ויוצא לחדר השני. איש המחתרת הופתע קצת. הוא אמר לי שנשלחתי אליו מהשמים, כי לא יכול להשאיר את התת־מקלע אף לרגע והוא

צריך לקבל פקודות מהמרפסת שברחוב שטראשון 9. הוא מציע לי להסתכל שם, והיה כאשר אראה איש במ־קום אודיענו. בינתיים אני רואה מצד החצר, בחלון אחד בקומה ב׳, קנה של רובה מוסווה בין ספרים ומאחוריו מכר שלי. נקלעתי איפוא בין חברי מחתרת ואני משמש להם קשר. אחרי הצהרים נשמע קול התפוצצות. נודע לנו אחר כך שאיליה שיינבוים עמד בחצר מס׳ 12 ברחוב שטראשון וירה על הגרמנים. כתגמול הניחו חומר נפץ והרסו את החצר 12, את החצר מס׳ 15 ממול ואת אושמיאנסקה 8. בלילה מוציאים את האנשים מה„מלינה" מתחת למפולת בשטראשון מס׳ 15.

2 ספטמבר

פועלי ה.ק.פ. יוצאים לעבודה. אנו שומעים בעודנו בבית את הכרוז מפי השוטרים היהודים. אולם אין אני מעיז לחשוב אפילו לצאת לעבודה. בכל זאת רבים הם היוצאים. הותיקים חזקה עליהם שה.ק.פ. אינה יוזמת רע נגדם ומאחר שהם נחוצים לעבודה, אפשר לצאת. כ־200 עובדים התלקטו מסביב לחייל שבא לקחתם. הוא אך הוציאם משער הגיטו, ולמזלם הופיע קיטל ופקד להוליכם לתחנת הרכבת למשלוח לאסטו־ניה. לא עזרה התערבותו של פלגה, כי הלא גם באסטוניה „בונים את הרייך". רק את המחסנאי הראשי מהיחידה, את פנצ׳ר, הוציא ונסע אתו העירה.

כל היום אני חבוי בשטראשון 6 על הגגות. בערב אני מתחמק והולך הביתה. גם בלילה אי אפשר לצאת, אולם הלא מוכרחים לדעת את הנעשה. אשתי קיבלה את כובעו של מרדכי דאנישבסקי, כובע של שוטר, אני שם סרט על היד ומתחמק לרחוב רודניצקי. אני פוגש מכרים, שומע על אלה מהקרובים שנלקחו לאסטוניה ומבקר אצל ידידי יעקב ליפשיץ. ה„מלינה" שלו נתגלתה. הוא טוען שכעת ישיבתו בטוחה יותר. בלילה ההוא שוחחנו הרבה מאוד על העבר ועל העתיד. סיכמנו שלא נלך מרצוננו הטוב לאסטוניה. למחרת סיפרה לי בעלת הבית שלו, שלא יכול היה לעמוד בלחצם של השכנים ושל בעל הבית, שדרשו ממנו לנסוע אתם לאסטוניה. הוא הלך בלי רצון יחד אתם לאסטוניה. שם נספה בימים האחרונים, בשמעו את רעמי ה„קאטיושות" (תותחים מרובי הקנים) של הצבא המנצח, שלשה ימים לפני השחרור.

4 ספטמבר

היום לקחו גם את שוטרי העזר („שטארקע") ועובדי ה„יודנראט". אחרי שריכזו אותם ברחוב רודניצקי 6, בחצר ה„יודנראט", הוליכום לתחנת הרכבת.

5 ספטמבר

היום יוצאות נשים לבעליהן באסטוניה. הבהלה גדולה. האנשים כבר לא חושבים הרבה והולכים. שכנתי לחדר, לאנדסמאן, מתלבטת. בעלה ובתה הלכו, אחיה וגיסתה הלכו, אולם היא לא יכולה להשאיר את אמה הזקנה ונשארה. מספר הגברים והנשים שהוצאו בחמשת הימים מגיע ל־7000.

14 ספטמבר

מפקדי משטרת הגיטו גנס ודסלר נקראו ל„גסטא־פו". אחרי הצהרים חוזר דסלר לבדו. גנס נאסר. בלילה נודע, שגנס נהרג בעוון חשד, שעמד ביחסים עם הפארטיזאנים הליטאים.

הלילה ליל שמורים. כל האנשים יצאו מ„המלינות". ב־3 בלילה עומדים בתור לקבל חצי ק״ג לחם.

יום ד׳, 15 ספטמבר

דסלר נתמנה לקומנדאנט הגיטו, קיטל — ראש המשטרה. במשרד ה.ק.פ. שברחוב יאטקובה 6 מתנהלת הרשמה קדחתנית של העובדים המוכנים לעבור למחנה שיוקם בקצה העיר, ברוזלה. הבריגאדיר קולש מאיץ באנשיו לגמור בהקדם את ההרשמה. אני נרשם בין הראשונים. המאיור פלגה קיבל אשור מהס. ד. „גס־טאפו", להעביר 350 עובדים מקצועיים ומשפחותיהם בס״ה 1000 נפש, לה.ק.פ. למחנה עבודה מיוחד, ברחוב סובוטש 12, בבתי הבארון הירש. רבים מהעובדים הותיקים לא נרשמו, בפחדם שלא יחזיקו מעמד. חלק מהם מועמדותם לא אושרה ע״י הבריגאדיר. במקומם נרשמו בעלי הון.

יום ה׳, 16.9.43

היציאה מהגיטו: עם בוקר הגיעו האוטובוסים מה.ק.פ. אלה שיש להם פתק מיוחד ששמם מופיע ברשימה ובו תאריך היציאה והשעה — יוצאים.

הפרידה

אני נפרד מחברי וממכרי בקלויז ר׳ שאול. ה„בני תורה" מקבלים את יציאתי בחיוב. הדבר היחידי שמבק־שים ממני הוא, שבאם אשאר בחיים, עלי לזכור ולספר מה שעוללו לנו הרשעים הנאצים הרוצחים ועוזריהם הפולנים והליטאים. שכני לדירה לועגים לי באמרם: לאן אתה יוצא? למחנה עזוב בפינת העיר? בזה תקנה את חייך?

מחנה הה. ק. פ.

הדרך לבתים הזולים ברוזלה מוכרת לי היטב. פעמים רבות הלכתי לכאן, למסיבות אצל רבינו הרב הלפרין ז״ל, ראש ישיבת ר׳ מילה׳ס. בדרך זו הייתי הולך לשלמה אחי, לדירתו באינטרנאט של הסמינריון „תרבות", בסובוטש 29. כמה חיים יהודים תוססים

התרכזו באלה שני הבתים, בעלי הקומות, אם כי מדלת העם חיו כאן. והיום — חורבן והרס בכל פינה, החדרים מלאים לכלוך ופשפשים שהשאירו הנשים הסובייטיות, שגרו כאן לאחרונה. גם חלק מהרצפות הרוס. בקרשים השתמשו לחמם את הבתים. רק המזו־זות נשארו, עדות נאמנה לחיים יהודיים שפיכו כאן.

יום ששי, 17.9.43

כבר הסתדרנו ביחד עם משפחת פופקו בחדר אחד. הלכלוך בעוכרנו, ואין מים. יש תנור בחדר, אבל אין לו ארובה והעשן יוצא לחדר. יש לתקן, אבל כיצד? ביום בא האוטובוס כל כמה רגעים ומביא עובדים חדשים. ראה זה פלא, הרבה פנים חדשות כאן, שמקומם לא היה אף פעם ביחידת ה.ק.פ. בינתים נתמנו שוטרים הממונים על אספקת המים. הוטל על הפלוגות לנקות אחרי המפקד את החדרים ולהכין את המקומות לבתי מלאכה. קבוצות יוצאות להביא מים. שוטרים ליטאים שומרים עליהן. יוצאים לחצר הסמוכה של השכנים, לאיזה בור מים או למשאבה. מספיקים בינתיים, אם האיר להם המזל, למכור איזה חפץ ולקנות חתיכת לחם ותפוחי אדמה.

ליל שבת

בערב אנו מתפללים בחדרנו. יש לנו ספר תורה ושופר שהבאנו מהגיטו. גם ספרים הבאנו אתנו. למחרת בבוקר אנו מתפללים במנין. אוירת הגיטו שורה גם כאן. עוד לא נותקה השרשרת.

יום א', 19.9.43

היום הגיעו הרבה שוטרים ליטאים לחצר. הגבירו את מספר אנשי המשמר על יד השער ההולך ומוקם.

הסלקציה

שעה 10. השוטרים היהודים קוראים למפקד מלא. הפעם נתבענו לצאת עם המשפחות. הקומנדאנט קולש (יהודי) יושב בשטח הפתוח, שבין 2 הבלוקים, במקום שקראו לו לפנים „גן הפרי" (סעדל). על ידו יושבת מזכירתו, מרת ארלוק, ורושמת את שמות האנשים. כל משפחה ניגשת לשולחן. הם בודקים ורושמים. על ידם עומדים שוטרים יהודים. גם השוטרים הליטאים מסתובבים בכל פינה.

אני לבוש באוברול ישן ושחוק מהעבודה שהבאתי מהפאנצ'רקה. הקומנדאנט שואלני למקצועי. אני עונה שמקצועי נפחות. הלז מסתכל על מזכירתו והיא מסת־כלת עליו. בינתיים עולה דמי לראשי, שתשובתי לא ישרה בעיניו — זה ברור לי. שתיקה במשך דקה. המזכירה מסננת מבין שיניה: ומה עוד? כנראה שנוכחותן של צפורה אשתי ויוכבד ילדתי, שהיו מלוב־שות בגדים נקיים ולא אבדו את צלם אלקים, השפיע עליהם והיא חיפשה אמתלה נוספת. אני אינני נופל ברוחי ועונה: אוטו־מכאניקה. המזכירה שואלת, איפה עבדת? בפאנצ'רקה — באה התשובה. עיני הקומנדאנט נפגשות בעיני המזכירה. „לך לבלוק שנים, לפרוזדור הבית". אלה שלא עמדו במבחן, משום מה, נשארים על יד השולחן. רושמים את הפרטים שלהם ושל משפחו־תיהם, והשוטרים מובילים אותם למחסן שזה אתמול נקוהו לצורך המפקד. מיכאל סורסקי וזוּד מכרים נפרדים מהמשפחות הפיקטיביות ומובלים למחסן. אך נגמר המפקד, וכל הכלואים מועברים בחזרה לגיטו. גם הנשים מתבקשות לקחת את החבילות ומועברות בחזרה לגיטו. אין טענות, אין ערעורים, פקודה היא ומוכרחים לציית. כנראה, שההנהלה טעתה בחשבון, ונתנה לצאת לעובדים הותיקים ובעלי זכויות, יותר ממה שחשבו. ואם כן, בכדי להשאיר את בעלי הקש־רים המיוחסים, שהגיעו למחנה, שלחו את העובדים בחזרה לגיטו.

מקום מעבר

למחנה ה.ק.פ. הספיק להגיע ליוואס, המפקח על המשטרה של שער הגיטו, לבוש אזרחית. גם דסלר הידוע הסתובב בחצר, כשבידו מזוודה קטנה ונעלם. אנו עובדים בסידור המחסנים כדי להכשירם למקומות עבודה. הנשים כבר הספיקו להכין לביבות ופשטידות מתפוחי אדמה. הן מוכרות ב־10 רובל חתיכה. כן, פרנסה חדשה!

יום ה', כ"ג אלול 23.9.43

מובילי המתים מסרו ע"ל פקודה שנתקבלה, שיש לחסל את הגיטו עד שעה 11. על כל היהודים להכין חבילות ולהתכונן לנסוע לאסטוניה. בחצר עורכים מיון. חלק מעמיסים לקרונות הפונים בדרך לאסטוניה; את הזקנים ואת הילדים מעמיסים לחוד ומובילים לכיוון בלתי ידוע, הידוע לנו היטב...

הנאצים הספיקו גם להקים תליה ולתלות ארבעה יהודים, מהם שלשה מחברי המחתרת, על שירו בגר־מנים בעיר. גם גרישקע לווין, השען הידוע בגיטו, נתלה.

בתחנת הרכבת תלו שלט גדול „ווילנה יודן־ריין". בשערי הגיטו עודנו עומד משמר ליטאי וגרמני, כי הגרמנים מוציאים את הרכוש היהודי.

ראש השנה

ראש השנה מתקרב ובא. השמים שופכים כל חמתם על ארץ ומלואה. גשם שוטף יורד ארצה בלי הרף. קשה לעבוד בחוץ. הקור הולך וגובר ושמשות של זכוכית אין להשיג. בקומה השישית, בבלוק 2, סדרנו

מקום תפילה. יש לנו חזן (ליזרוביץ) ובעל תקיעה. גם יפה הביא את ספר התורה שלו, ירושה מאבותיו מהגיטו. אומרי „קדיש" אינם חסרים. גם יהודים הקופצים לעליות אינם חסרים. במחזורים היחידים שהבאנו התפללנו בצוותא. למטה בחצר עומדים הילדים „על שש" ושומרים על הגרמנים והליטאים, שלא יעברו בזמן התפילה. לתקיעת שופר באו כל באי המחנה ולא חסר אף ילד קטן.

יום ג' ד' לעשי"ת

היום שוב ערכו מפקד, אולם הפעם עשו זאת גרמנים בעלי מקצוע. הם העמידו אותנו, כל אחד לפי מקצועו, וחילקו אותנו. חלק היוצא לסאוואנוריה למוסכי ארבון, וחלק נשאר במקום. במזלי נפל לצאת לסאוואנוריה. הם מבטיחים לנו שנוכל לשוב לבלוק למשפחות כל כמה ימים. העיקר, שבעבודתנו במוסכים נקנה את חיינו ואת חיי כל המחנה. לקומנדאנט המחנה בסאוואנוריה נתמנה — לאַלקה גורביץ (גיסו לעתיד של קוליש). המוסכים בסאוואנוריה מרווחים. כל קבוצה מקבלת אוטו לתיקון. ישנם כל המכשירים הדרושים, העבודה מתנהלת כסדרה. מקום השינה לא טוב. בצריף עץ ישן, שהגג דולף בו והרוח נושבת בין הקורות, אנו מסדרים קרשים ממדפי האוטומובילים ושוכבים לישון.

נקראתי למפחה. כנראה שנפחים אינם בנמצא. כאן במפחה המרכז, בו מתכנסים כל העובדים, אלה שבאים לתקן איזה דבר, אחרים שבאים לקחת איזה חפץ לעבודה וכד'.

בשעה 12 בא האוטו מהמחנה בסובוטש ומביא מרק „יושניק", בשפת המחנה. אני מקבל את ארוחתי לחוד, ליד האוטו, זו שאשתי מכינה, כי אינני אוכל מהדוד הכללי מטעמי כשרות.

בערב חוזר האוטו. המקורבים לגרמנים נוסעים למחנה למשפחות. אחרי 8 בערב — עוצר לילה. העבודה קשה, אולם העובדים מתקדמים יפה. כולם רוצים לקנות בעבודה את החיים.

אנו בוחרים בועד. בקשתנו היא, להעביר לכאן את המשפחות. מרגישים אנו בחוש, כי המשפחות רואות עצמן במחנות כנחותות דרגה. מי יודע, ביום מן הימים בזמן ה„אקציה" יכולים לקחת אותן, כשאין להן משענת במקום. הקומנדאנט בשלו: לא לחינם לחם בגיטו למען העביר את הפועלים המקצועיים מחוץ לגיטו למחנה, וכיצד יתן עכשיו לחלק את המחנה לשנים? ב„מלינות" בגיטו עוד נמצאים יהודים. עם גילוי ה„מלינה" הגדולה של ה„יודנראט" התמלא התא מס' 16 בגיסטאפו. כשהתא הזה מתמלא, מעבירים אותם לפונארי. הבריגאדיר מהגסטאפו, מר קאַמרמאַכר (יהודי) השפיע על קיטל, לאחר שנתקבלה בקשה מה־קומנדאנט של המחנה בה.ק.פ., שיש צורך בעיבדים מקצועיים, להסכים להעביר מאה ועשרה רווקים, מהאסורים ב„גסטאפו", למחנה ה.ק.פ.

ערב יום כפור תש"ד, יום ו'

עובדים כל היום בחוץ בבוץ ובשלוליות של מים. יום יום ומזלו. היום יום סגריר ומעונן. במפחה בוערת אש, המוטורים עובדים בלי הרף. כל אחד מחפש הזדמנות להכנס ולחמם את הידים. החדשות שהביאו היום הן על הטבלא החדשה בתחנת הרכבת העירונית, שעליה כתוב: „וילנה יודן ריין". וילנה! איך את היית נראית בערב יום כפור בשעות מוקדמות אלו! על זה קשה היום לדבר. לפני שנה, עוד בהיותנו בגיטו, שוחחנו, חלמנו ואמרנו מתי יבוא הסוף? ומאז, כמה אלפים שוב אבדנו בפונארי. ומאלה האחרונים, מה־ליקווידאציה של הגיטו, שוב הועברו אלפים לפונארי. וכאן אנחנו יחידים, גלמודים, אין אפילו לפני מי לשפוך את מרי שיחנו. מספרים שלאַלקה גורביץ מכין רשימה של אנשים שיסעו למחנה, כי לא כדאי להמצא כאן בהשגחת הנאצים. אסור לצאת במשך היום ממקום עבודתך. כל היום הנך בפקוח. המקום קטן, אין אפשרות להעלם מן העינים הבולשות אחריך תמיד.

את ארוחת הצהרים אכלנו ב־12, בחטף. השמים מתבהרים, אם כי הבוץ מגיע עד לברכים.

שעה חמש. אנו עוד נמצאים במוסך. באמצע העבודה — שריקות השוטרים למפקד. הלב חושש, שוב חדש, מה קרה? מסדר. לאַלקה גורביץ סופר את האנשים כרגיל, אם לא חסרים „מלאכים" או „נעלמים". הוא מוציא מכיסו רשימה ומודיע, שהאנשים שיקרא מהר־שימה, עליהם לצאת מהשורה ולעמוד ממול. אלה נוסעים הערב למחנה. היתר נשארים. כל אחד חושב בלבו, מי הוא המאושר שיכול לנסוע למחנה, למשפחה, ליום כפור. לפחות להמצא בחוג המשפחה במשך היום. אם כי זמן היותנו כאן הוא קצר, ובס"ה ימים אחדים, אבל אצלנו היו ימים אלו ארוכים בלי סוף. אגב, במחנה היה בית תפילה ואפשר היה להתפלל שם בצוותא. האנשים הנקראים למחנה מרוצים ועומדים מחוץ לשורה. אינם הולכים אפילו לרחוץ את הידים והפנים המלוכלכות. הם מסתכלים ומחכים רק שיותר להם לעלות על אוטו המשא הגדול. והנה גם את שמי קרא ומראה לי באצבע לצאת אל החבורה. אני נשאר עומד במקומי, מסתכל הנני בשמש השוקעת. חשבוני אתי, לא אספיק להגיע למחנה לפני כניסת החג! הנני מחליט באותו רגע, שאינני נוסע. מניעת חלול יום טוב, ובעיקר יום כפור, ואולי האחרון בחיי, עדיף מנסיעה. על ידי עומד קראביץ ושואלני: למה אינך יוצא? „תסתכל על השמש השוקעת", אני עונה לו.

ובאנחה הוא חוזר ואומר: „אוי רשב"ע, הבט משמים וראה!"

מעריב

במחסן שמאחורי בית הרחצה וחדר הבישול, נת־כנסו למעלה ממנין אנשים. רק בשתי טליתות התעטפנו והתפללנו ערבית. לא היה זמן אפילו לאכול את הסעודה המפסקת, אולם התפילה לגמרי לא פשוטה היתה. הלא כה קרוב היה אליך ד׳, מרגיש אתה בחוש את ידו החזקה ויודע אתה, שעוד רבים האנשים במלינות בגיטו, החיים על כפית קמח ואפילו מים לשתיה אין להם! גם הם שופכים את מרי שיחם לפני אדון כל. האם לא תישמע שוועתם? בלילה לפני העוצר אני מחליט לא לצאת מחר לעבודה. זו הפעם הראשונה שאני מודיע לניקע דרייזין (מפקח המשטרה במקום) שבדעתי לא לעבוד מחר, מטעמים דתיים. היחס שלו לכל דבר שבקדושה מוכר לי היטב, אולם אינני יכול להכנס אתו במריבות. מה הופתעתי באמרו לאחר שהסתכל בי היטב: „תראה, אתה מחר חולה, אתה נשאר שוכב במיטה, ואתה חולה עם חום. אני הולך עם צינק (הגרמני הממונה עלינו) לבדיקת החד־רים, אתה תאמר שיש לך חום, ואתה תשאר במטה כחולה במשך היום, ולשאר אני אדאג". לא האמנתי למשמע אזני. כל כך הרבה „לשון הרע" דברו על בחור זה, ולבסוף גם עבר ל„גסטאפו" ושמו נשאר במחנה לדראון עולם. אולם את יחסו אלי באותו יום־כפור לא אוכל לשכוח.

למחרת בבוקר נשארתי במיטה. בדיוק ב־7 הופיע דרייזין בלוית צינק. והוא פתח בצעקות כרגיל ושאלני: „מה אתך?" — „חולה". „יש לך חום?" הוא שואל ומשיב וניגש אלי לבדוק וקופץ ממני כנשוך נחש, וסוחב אתו את הגרמני, ואני נשאר בחדר. כן, מי יודע נפש האדם...

הגשמים העזים והקור נותנים את אותותיהם באנ־שים. הקור והגשם מאיטים את העבודה. בחוץ קשה לעבוד. הבגדים קלים, האנשים רעבים, ואינם יכולים להחזיק מעמד. קשה בפרט כשבצריף השינה דולף הגג והרוח חודרת מבין סדקי הקירות. גם במוסכים הדוחק גדול. כשמכניסים שני אוטובוסים אין מקום להסתובב. אולם אין ברירה, התרגלנו גם למקום זה.

פאנצ׳רקה (על שם האוטובוסים המשוריינים)

בחול המועד סוכות שוב קבלנו פקודה שפועלי סאוואנוריה יקחו את הבגדים והחפצים ויעברו לעבוד ולגור במקום חדש, בפאנצ׳רקה. שם החצרות מרווחים, מוקפים גדרות תיל דוקרני ומשמרות על גבי משמרות של הגרמנים. החדרים לשינה יותר מרווחים, אם כי כאן הצריפים מקרשים. כל הסדנאות בשורה אחת. דלת מקשרת חדר מלאכה אחד לשני, והמפחה באמצע. ארוחת צהרים מביאים שוב מהמחנה. אומרים שכל יום יסעו 30 איש לבלוק, למחנה, ולמחרת ישובו, לפי תור ולפי מספרים שיקבלו מבעוד יום.

למחרת הביאו פנים חדשות מהמחנה, 110 אנשי „גסטאפו" הניצולים. תמורתם נשלחו בחזרה למחנה כמה אנשים (כנראה בעלי אמצעים). אנו יודעים, כשרוצים לעקוץ למישהו בה.ק.פ. אומרים לו: „יסדרוך כבר בפאנצ׳רקה", ה„קונצ־לאגר" של המחנה.

החטיפה

יום חמישי. היום לא קבלתי את ארוחתי הדלה, שאשתי שולחת לי יום יום באוטו המביא את דוד האוכל מהמחנה. את דוד האוכל הביא משמר גרמני, בלי לווי של שוטר ישראל כנהוג תמיד. חשבנו, אולי מקרה הוא. גם בערב לא בא האוטו לקחת את האנשים לנסוע לבלוק. מה יכול לקרות? אולם אף אחד לא רוצה לדבר שאכן קרה משהו. לא רוצים להוציא מן הפה, בבחינת ליבא לפומיה לא גלי. לויט, איש ליטא, מוסר לי ששמע מהשוטרים, שמשהו קרה במחנה בצהרים. הפחד גדל, בידענו שנשותינו נחשבות במחנה לנחותות דרגה, מכיון שאין להם בעלים במקום. אנו אוספים כסף. נדברנו עם גרמני מהמשמר, שילך בשליחות תמורת סכום כסף גדול. אנו שולחים מכתב ועליו להביא תשובה. המכתב מיועד לאשתו של סמי גורין, אחד מחברינו כאן.

מי יוכל לתאר, מה עבר על כולנו במשך אותו הלילה! מוכן אתה לוותר על כל דבר, ואפילו על חייך אתה, אולם לא על חיי משפחתך. אם כי לבי לא ניבא לי רע.

שעה 3 בלילה. הגרמני חזר עם מכתב קצר, שעבר את הצנזורה של השוטרים שלנו. הבינונו שנלקחו אנשים, אולם מי ומי — לא ידוע. עכשיו עלינו לחכות עד שנדע על מי נפל הגורל. למחרת בשעה 10 הביא האוטו מכתבים. בקצה המחנה שמעתי את שמי, כי נתקבל מכתב בשבילי.

הרוצח קיטל משתולל

והנה מה שקרה. קיטל, בטיולו בעיר, הכיר בגברת, ההולכת לדרכה בלי טלאים, שיהודיה היא. הוא אסר אותה והביאה ל„גסטאפו". כשהתברר שהיא מתגוררת בה.ק.פ. הביאו אותה לה.ק.פ. מיד הוציאו את „בעלה" שהיא נרשמה על שמו, אותה ואת ילדתה. את האם ובתה העמידו על הברכים וירו בהן בראש. אולם בשביל בעלה צוה להתקין תליה. כשתלו אותו נקרע החבל ונשאר בחיים. צוה קיטל לתלותו בפעם השניה, וכשנפל מהתליה גם בפעם השניה, פנה האיש אל קיטל ואמר לו; גם החבל אינו רוצה שאהרג על ידו,

תן לי חיים! כשצחוק שטני שפוך על פניו של הרוצח, ירה בו כדור בראש. המקרה האיום הזה שימש אות אזהרה, עד כמה ערבים העובדים היהודים אחד לשני. את ההתראה הזאת קיים בפני כל אנשי המחנה, שהוכ־רחו לבא ולהסתכל על סדורי התליה. „בפעם שניה, אני מבטיחכם, אחסל את כל המחנה" — כך הודיע קיטל. כולם ברחו ממקום המעשה. אז נתן פקודה, והשוטרים הליטאים התפשטו בחצר, והתחילו לחטוף אנשים ונשים, אספו אותם לשני אוטומובילים והעבירו אותם לפונארי. כתוצאה מכך יצאו כמה משפחות מכאן למכרים ול„מלינות".

... החיים במחנה מתחילים להסתדר. כל יחידה על צוותה פועלת. יש קשר בין העובדים על ידי הבריגאדירים. יש תוצאות טובות בעבודה הקונסט־רוקטיבית, יוצאים אוטובוסים מתוקנים, אולם פרנסה אין. אין אפשרות להרויח, אין אפשרות לצאת מהע־בודה. הקשר היחידי עם העולם החיצון מוכרח לעבור דרך השוטרים. כיום הם סוחרים ומרויחים יפה. חלק גדול, בעיקר מאלו שבאו מה„גסטאפו" בחוסר כל, מקבלים מנות, חצי ק"ג לחם ומרק. יש גם חצאי מנות. בכל זאת לא רוצה אף אחד להיות בין מקבלי המנות. ידוע, שהמקרים הסוציאליים הם הראשונים בתור בזמן של „אקציה".

במחנה ה. ק. פ.

פרנסות חדשות

המהנדסים למכאניקה עדינה התחילו להתקין מכ־סים בשביל שעונים. הם מוכרים את תוצרתם לשענים בעיר. הותקנה מכונה לתעשית סאחארין, שנמכר במחנה. סחורה זו עוברת לסוחר. המהנדס הקנר טרח ועמל והדריך את המסגרים והנפחים, עד שהמציא מכונה לתעשיית סירופ וריבה. הוא מכין את זה מקליפות של תפוחי אדמה רקובים ומגזר. גם דבש מלאכותי מיצרים במחנה. התנורים בחדרים תוקנו ואפשר לחמם את הבתים. חלק גדול מתושבי המחנה החל לאפות לחם למכירה. גם אני וחברי לחדר עובדים בשותפות ואופים לחם. קמח אנו מקבלים מהקואופרטיב.

סדורים במחנה

מהמרחץ שבגיטו הביאו לכאן את דוד ההסקה וסדרו אותו בבלוק א' ליד כניסה א', במרתף. האחראי למרחץ כאן הוא המהנדס יוסלזון (מרחוב רודניצקי). בחורף, יש ונכנסים להתחמם קצת בפנים המרחץ. גם אמבול־טוריה עם רופאים ואחיות ורופאות־שניים סידרו במח־נה. אחד הדברים המזכירים לך את הגיטו, הוא התור הארוך לבית הכסא. יש רק בית כסא אחד. רבים האנשים שקמים בהשכמה לתפוס תור. כשבנו בצדו המערבי של הבלוק, את „בית השימוש של שדה", השני, היה זה מאורע חשוב מאד, שלכבודו חובר שיר שהיו שרים בהזדמנויות שונות. ענין המים גם כן הדאיג לא מעט. המשאבה תוקנה והופעלה בחשמל. אולם רק בשעות קבועות, וכשהיה משהו מתקלקל, היו אנשים אחדים מסובבים את הגלגל.

גם בשביל הנשים סדרו „שניידר־שטובע" (מתפרה) ו„שטריקעריי" (בית סריגה) בהנהלת דנין וביניאקוב־סקי. המכונות הובאו מהגיטו. נתקלתי בבית המלאכה לתיקון המכונות בחבילת רצועות מתפילין, שהביאו מהגיטו לשם שמוש בהן כרצועות למכונות.

באחד הימים האחרונים של חדש נובמבר, כשאני עומד לצאת ולנסוע לפאנצ'רקה, הנני מקבל פקודה מפי גורביץ, שעלי להישאר במחנה לעבודה. מדוע? אינו יודע, אולם גם זו לטובה.

אני מחפש הזדמנות לצאת העירה. אולי מכרי הפולנים יוכלו וירצו לעזור לי, ואם כן, איך מגיעים לרחוב קאלוואריסקי? המעיל האחרון, כל אוצרי, אני מוכר ב־6000 מארק לשוטר הגרמני החייל קינג. 5000 מארק אני משלם לאלפרוביץ בעד זה שיעצור את האוטו בנסיעה לעבודה ל־2 דקות. בדרך עצר את האוטו, ואני כבר אצל הגוי — מכרי. אין על מה לדבר אתם. כל דקה שאני שוהה אצלם מיותרת, אינם רוצים בכלל שאכנס לביתם. טוב שבגויים...

השבת הראשונה

הנוהג כאן, שכל אחד חותם את שמו בפנקס, עם בואו לעבודה בשעה 6 בבוקר, לא כמו בפאנצ'רקה, שהיו עושים יום יום „אפל" (מסדר). החלטתי לא לחתום בשבת, כי אין כאן פקוח נפש שדוחה שבת ולא טעם אחר. מנהל העבודה הבחין בי בהיותי במס־גריה, וכשעבר אחר כך ובדק, מי מהעובדים חסר, שם לב שחתימתי חסרה וחשב ששכחה היא מלפני. הוא בא בטענה אלי על כך, שפתאום שכחתי לרשום את שמי, וכשקבל תשובה שזוהי בכוונה תחילה, לא האמין למשמע אזניו. לא הבין מה זה שייך עניין שבת לעבודה. בכלל הוא שומע בפעם הראשונה שקיים עוד דבר כזה בעולם. הוא לא נח. ברור ששלטונו מתערער. הוא רץ למנהל לשכת העבודה שפירא (יאשקע) ומספר לו על כך. מנהל העבודה בא ומבקש ממני לחתום רק בשבת זו ובשבוע הבא יעשו סידורים מיוחדים (חתימה מוקדמת). תקיפות דעתו של הצעיר הזעיר עוררה אמנם את חמתם. הדבר נעשה לשיחת היום. הבריגאדיר שניידר בא והתחיל לזעוק ולגדף, וכשלא עזר לו, התחיל במלים רכות, ולבסוף הפסיק. איני יודע מה הניע אותם לא להסיק מסקנות. כנראה שידעו להתגבר על הפרסטיג'ה שלהם, סוף־סוף יהודים מעריכים ויודעים לנהוג בדרך ארץ כלפי מה שחסר לעצמם. מנהל העבודה היה מסדר לשבת עבודות קלות, מיוח־

דות, שלא יהיו תלויות באיסורים חמורים. ביום ששי הבא חתם בספר. למזלו בא ביום השבת בבוקר השיר־מייסטר הגרמני לבדוק אם לא מערימים עליהם וחותמים מראש. הוא לקח את הספר והתחיל לדפדף בו ולחפש אחרי חתימות מוקדמות. בפניו של הבריגאדיר התחלפו צבעי הקשת. עמדתי ליד השולחן מוכן לכל דבר. למזלי עבר על הדף, בו היה חתום שמי ולא הרגיש ויצא. הבריגאדיר הסתכל בי והפליט מפיו: רואה אתה!

35 איש לפונאר

שעה 10. מסדר של הפועלים השחורים העובדים בעבודות שחורות בחצר. בערך 35 איש, רובם רווקים, מ־110 אנשי ה„גסטאפו", מועברים לחדר מיוחד. אוטו בא, השוטרים היהודים מוליכים אותם לאוטו. המחזה מחריד. יחידים שמתמצאים במצב מתחילים לברוח, נתפסים על ידי השוטרים ומובלים חזרה לאוטו. האחרון הוא הסופר סימיטיצקי. ברור לי, שגם שם במחנה בפונארי, עת שרפו את גויות אחיהם, עודד את רוחם וראה בעיני רוחו את יום השחרור.

המחנות בעיר

המחנות שנשארו בעיר קיימו קשר ביניהם על ידי היהודים עובדי ה„גסטאפו". ביום ראשון הם מביאים חדשות וגם דואגים לגוף בזה, שמביאים לפעמים עגלה טעונה לחם ועוד צרכי אוכל ממחסני ה„גסטאפו", וגם בגדים. בשביל הניצולים מה„גסטאפו" זה ממש הצלה. הם זוכרים למסור ולספר על אסירים המובאים ל„גסטאפו" מהמלינות, ועל מלשינים פולנים וליטאים, שרוצים להפטר מהיהודים, ואפילו על מלשינה יהודיה.

ביום אחד הופיע קיטל, לקח את השוטר סקין ורצה לתלותו באמצע החצר. כשסקין עמד על הספסל ועניבת החנק על צוארו, דיבר אתו קיטל כמה מילים, הוריד אותו מהחבל, שם אותו בתוך אוטו סגור, מלווה בשמירה מעולה. כנראה שנוכח לדעת, שסקין לא יודע באמת מקום מלינתו של דסלר ושחרר אותו. אולם כתוצאה ממאסרם של השוטרים הלפרין ונוסבוים נתפסה מלינתו של דסלר שהיו בה עוד אנשים אחדים. היחידי מהמלינה שהספיק לברוח, היה פינסקר. בין הנתפסים טראפידו ואורבך ומשפחותיהם.

גוילי ס"ת

קצין גרמני הביא גוילי ס"ת לרצעניה לשם תפירת תיק בשבילו. העובדים הבטיחו לתפור בשבילו תיק יפה, אולם לא מגווילים אלה מאחר שהם לא מתאימים לכך. כוונתם היתה אחתם. כשהלך הקצין לקח ר' יוסף שוב (חסיד מליובאביץ) את הגווילים וטמנם. כשבא אלי למפחה, החלטנו, כי בכדי להיות בטוחים, נקיים את הגניזה על ידי שריפה, וטעמנו אתנו. שרפנו את הגוילים. השירמייסטר דרשר, שהיה נוכח בזמן המשא ומתן עם הקצין ההוא, שב לרצעניה וביקש את הגוילים. בלית ברירה הודו לו ששרפנום בתנור. הלה נרתח וצעק: „דבר שהחזיק קצין גרמני בידו, יישרף על ידי יהודי ארור", היה לא תהיה! והוא הרביץ בר' יוסף בכל כוחו ורצה להרגו באקדחו. ימים אחדים רחף בין החיים והמות מעוצם המכות שקבל. כששאלתיו איך הוא מרגיש את עצמו, ענה לי בחיוך קל: האפשר לתאר הנאה גדולה מזו, בידעך על מה ולמה אתה מוכה!

מעשה סערעס

בנו של סערעס יצא לכפר סורוקטטר באוטו גרמני, עם עובדים פולנים, להביא עצי הסקה. בידו היה כסף. בדרך תפסו אותו פארטיזאנים. את סערעס לקחו אתם ואת האוטו שרפו. הפולנים שבו ומסרו את הידיעה. על משפחת סערעס שמו שמירה מעולה. גורל המשפחה וגורל כל המחנה היה על כף המאזנים. ימים אחדים ארכה המתיחות, עד שנאותו ב„גסטאפו" לקבל את הגירסה, כי הפארטיזאנים תפסו אותו בגין הכסף שמצאו אצלו והמיתוהו.

נשף פורים

המורה אפסקין עובד עבודה שחורה. הוא יושב בערבים ומכין שירים לילדי בית הספר שישירו בנשף פורים. הוא מכין הצגה על נושא פורים. גם ברג'לסקי ואשתו עוזרים על ידו. לא היה חסר איש במחנה להצגה האחרונה בפורים. כן, השיר האהוב „אלע וועגן ציען קיין פּאָנאַר. (כל הדרכים מובילות לפונאר) מהדהד עוד היום באזני.

ג' בניסן תש"ד, 27.3.44

לא נברא הסופר ולא קם הנביא, שיוכל לתאר במלים את הקינה הגדולה על אותו יום שחור, שני בשבוע, ג' בניסן תש"ד, בו נלקחו ילדי ישראל ממחנות ה.ק.פ. וקיילים וביניהם יוכבד'ל שלנו. ישארו הדברים מקודשים ויעמדו בקדושתם עד עת רצון מהשם יתברך.

ערב פסח

לא עלתה ארוכה לנפשות האנשים, ההורים והילדים עוד לא התאוששו ואף לא השלימו עם גורלם, וחג הפסח, חג החרות מתדפק ובא. האם נקבל את החג בחמץ? האם נשאר עוד דבר מקודש בחיים שכדאי לחיות ולסבול בעדו? כשצץ זיק תקוה שאולי ישנה עוד אפשרות להציל את הנלקחים למות, נתלקחה הגחלת בלבבות. נדברתי עם דודו של הקומנדאנט קולש, שהיה איש זקן ועם שפירא (האב), ונכנסנו

שלשתנו לקומנדאנט עם משאלה שיתנו לנו להכין מצות לפסח. קשה היה לשמוע כיצד הזקנים בקשו פיצוי זה לאנשים הרוצים בכך. וכשאמרתי לו, ברטט של קדושה, בדברים היוצאים מן הלב, כי אנשי המחנה רוצים ותובעים לאכול מצה בפסח, כי אולי זה הפסח האחרון בחייהם. הוספתי: דע לך, שעצם הדבר ישאר חרות לדורות, שבשנת תש"ד אכלו אחרוני יהודי וילנה, במחנה ה.ק.פ. מצה, על אפם וחמתם של קלגסי ה„גסטאפו", בזמן היותך אתה קומנדאנט המחנה". הפקודה נתנה ותנור הקולחוז עבד בערב פסח, וגם בחול המועד פסח, כי לא הספיק עֶרב החג להכין בשביל הכל. המסירות בעצם הכנת המצה והעבודה ב„פּאַדראַט" נעשתה על טהרת הקודש, ממש בדחילו ורחימו. לא היתה דירה שלא היה בה סדר. גם לעובדי ה„גסטאפו" סיפקנו מצות. את המטבח הכללי הכשירו ובמשך החג בשלו רק תפוחי אדמה וסלק. יחידים נשארו מאז שלא נגעלו עוד במאכלות אסורות.

התספורת

פקודה יצאה מה„גאלא שייקע", איש הס"ס, שעל כל עובדי המחנה להסתפר, לגזוז את כל שער ראשם. כוונתו היתה שיכירו ביהודי ברחוב לפי התספורת. היינו אסירי תודה שלא חייב לפחות את התספורת גם לגבי הנשים.

רשיון יציאה

מבקשי רשיונות היציאה רבו בזמן האחרון. הרא־שונים בתור היו הורי הילדים שנשארו במחנה, ושהיו כרגע כלואים במלינות מיוחדות שנעשו בשביל ילדים. ההורים יוצאים לחפש מחבוא אצל הגויים. הם היו מקבלים מלווה גרמני או ליטאי, שהיה מלווה אותם באופן רשמי לרופא בעיר, או לצורך קניית דברים מיוחדים בשביל המחנה.

המת הראשון

למלאך המות לא היתה שליטה עַל המחנה. כשמת היהודי הראשון, פיינברג מקובנה, בן החמישים, משבץ הלב, היתה זו אפתעה במחנה. לא לחינם קנא בו שטרנשוס הזקן באמרו: רבש"ע, לו היית מזכה אותי במיתה טבעית שכזאת! איני יודע אם יכולתי לקוות לאושר גדול מזה! עשינו לו את כל הכבוד הראוי לו, טהרה, תכריכים, וקברנוהו בפינת החצר. וכשאיש הס"ס קבע את זהותו, בארון המתים, סתמנו עליו את הגולל.

קוזלובו־רודה

בבוקרו של יום נודע שנתקבלה פקודה לשלוח אנשים למחנה קוזלובו רודה. הראשונים בתור היו אלה מקרי הסעד, רווקים מה־110 אנשי ה„גסטאפו". האנשים נכלאו, עד שהאוטו בא ולקח אותם, מלווים משמר, והסיעם למקום.

שבועות תש"ד

ביהכנ"ס בביתו של שטרנשוס מלא מפה אל פה. גם הקומנדאנט בא ל„יזכור". לפני „יזכור" אומר אידעלע (יצחק שסקין משאוול) מלים אחדות. הוא מזכיר את דברי חז"ל על השועלים היוצאים מבית המקדש החרב. „דעו שישנם צֵעד לבות בני ישראל המפעמים בקרבם, בזכרם כי אנו נמצאים כאן. ר' עקיבא צחק כשראה שהשועלים יוצאים מבית המקדש, באמרו, אם קוימו דברי הנביא, „שועלים הילכו בו", יש לקוות שיקוימו דבריו: „עוד ישבו בתולות בערי יהודה ובחוצות ירושלים". הבה נקוה שאחרי החושך יבוא האור, ועוד נראה בנחמת ציון וירושלים". כל הנמצאים באותו מעמד עומדים פעורי פה, והשאלה הקשה הגדולה מרחפת באויר: הייתכן?

המחתרת

בזמן האחרון התחלנו לשים לב, שישנה איזור התעור־רות בין אנשי המחתרת לשעבר, וכשהיינו אומרים להם בגלוי, הן יש לנו אפשרות להשתלט על המשמר ולצאת בלילה ליער, היו אנשי המחתרת צוחקים ואומרים, כשיבוא היום נעשה גם את זה. הקשר שהיה להם עם הפארטיזאנים עָבר דרך יוסיק שפירא, שעבד באננמה, במשמר, על יד השער. אולם מאחר שהוא היה סר למשמעתו של קולש וחברו היה לאַלקה גורביץ, היה כנראה עונה תשובות מתחמקות. לו ידענו על בקוריה של זלדקה טרגר, הפארטיזאנית, ששמה את נפשה בכפה ובאה כדי להוציא אנשים היערה, היה המצב אחר לגמרי. הדבר היחידי שידענו עליו היה זה שהמחתרת מכינה מערה שיוכלו לברוח דרכה בשעת הצורך. ואכן לא זכתה המערה להגמר עד הסוף, וכשחברי המחתרת רצו לברוח דרכה, נתפסו ע"י ה„גסטאפו". דרייזין זרק לתוכה פצצת סרחון. בפנים המערה נחנקו כ־35 איש עם נשקם בידם.

מלינות

מר פקצר, הבריגאדיר הבלתי מוכתר במחנה, מורה לשעבר, היה נעלם מביתו ערב־ערב, ביחד עם זמיגרוד, הממונה על חטיבת העצים במרתף. השנים חפרו וסדרו והסוו מלינות בתוך המרתף, אחת בתוך השניה, עם מעברים סמויים ומוסווים. למעשה, נצלו במלינות אלו למעלה משלשים איש. גם הלאבוראנטים במקום, שיצרו את הריבה, סדרו מלינה (חדר מוסווה) על הגג של הנגריה. גם שם ישבו וראו דרך החורים את כל הנעשה בחצר בזמן חיסול המחנה. בדרך זו ניצלו כמה עשרות אנשים.

קידוש השם של חברי יצחק, המכונה אידעלע

יום יום אני פוגש את אידעלע בביהכנ"ס „בית שאול". בגדי השוטר אינם הולמים אותו, את הבחור החיור בעל העינים העמוקות והחולמות.

בזמן שמחות וסיומים בישיבה, הוא תמיד בין הראשונים, כי בעצמו חניך הישיבה הוא, יליד שאוול שבליטא. הוא מוצא תמיד בטויים מתאימים לזמן ולענין, הוא יודע להדגיש, לעורר ולנחם. נאומיו מוסבים תמיד מסביב לנושא אחד: „ארץ ישראל".

הוא היה מהשוטרים היחידים, ואולי היחיד ביניהם בגיטו, שזכה להערצה מכל החוגים. גם מתנגדי השוטרים היו אומרים עליו: „אידל יוכיח, אפשר להיות שוטר, ובכל זאת יהודי ישר, נאמן וטוב".

אחרי חיסול הגיטו נשאר גם הוא במחנה ה.ק.פ. בוילנה כשוטר בפנצרקה סניף מה.ק.פ. ועלה בדרגה. גם אנשי המשמר הליטאי והגרמני היו שבעי רצון ממנו. מספר הפועלים היהודים היו רשומים אצלו בדיוק: היוצאים לעבודה, החולים, והנוסעים בכל יום למחנה בה.ק.פ. נרשמו בקפדנות, כי את עבודתו הוא ממלא באחריות רבה. בזמנו הפנוי אינו נפרד מהתנ"ך הקטן שמחזיקו בכיסו ומעיין בו. ויש שתראה אותו באמצע העבודה, כשהוא נגש לברר רעיון או פסוק בתנ"ך.

הוא יוצא בכל יום באוטו לפנצרקה ובידו פח קטן, שבו הוא מכין את ארוחתו הדלה. (לא אוכל מהדוד מטעמי כשרות). בכלל הוא זהיר במצוות קלות וחמורות. בשבת היה עורך מסדר כרגיל. חלק מהעובדים נוסע למחנה ה.ק.פ. אשר ברח' סובוטש, וחלק היה נשאר במקום ב„פנצרקה".

בשבת היה הוא הסופר והמונה, וחברו למקצוע היה הרושם, כי אידעלע, כמובן, לא יכתוב בשבת. הרשימה היתה נשארת בידו, כי הוא האחראי. ככה היה נוהג חדשים רבים. איש לא שם לב לזה מכיון שהכל היה בסדר.

קומנדנט המשמר הגרמני הרגיש כנראה בדבר, אבל לא העיז להגיד לו, כי העריך את שרותו. ויהי היום באחד השבתות באייר בשנת תש"ד, בא איש הס.ס. ביחד עם המשמר הגרמני לבקר את המחנה.

אידעלע סידר את אנשיו שורות שורות, פקד אותם כרגיל והמסדר עבר בסדר. חברו רשם את כל המספרים הדרושים ומסר לאידעלע האחראי. הפרטים מהמסדר נמסרו למבקר הראשי וחסל.

והנה פתאום פנה המבקר איש הס.ס. לאידעלע בשאלה: אתה האחראי? כן! — באה התשובה. לפי דרך השאלה של איש הס.ס. ידענו שמשהו עומד להתרחש.

כל העובדים העומדים בשורה נשארו עומדים במ־קומם מתוחים ומחכים לראות מה יעשה כאן. „מדוע אינך רושם את מספר האנשים שספרת?" — שאל איש הס.ס. את אידעלע. אידל לקח את הפתקא ואמר לו „בבקשה האדון המבקר, הנה רשום המסדר". „התוכל להגיד לי מדוע לא רשמת אתה במו ידיך?", אמר איש הס. ס., בהדגישו ביחוד את ה„אתה".

האנשים בשורה, 120 מספרם, התאבנו במקומותיהם בראותם את אכזריותו של הגרמני בלקחו את רובו מעל שכמו, כשהוא דרוך ומכוונו אל אידל כשהוא צווח בקול של חיה טורפת: „אני מצווה עליך לרשום תיכף את מספר האנשים בכתב ידך".

אידעלע נשאר במקומו שקט, חיור כסיד, ובקול עז וגאה ענה לעומתו: אני לא ארשום! אינני כותב בשבת!

המבקר איש הס.ס. נתמלא חמה על תשובתו החוצפנית של יהודי איש מחנה, פסע אחורנית ג' פסיעות מדודות וברובהו הדרוך מול אידעל כשהוא מוכן לירות בו, צרח על היהודי הארור: „אני מצווה עליך, התראה אחרונה, כתוב מיד! ובאם לא — אירה בך!".

בידים רועדות מעוצבנות התיר אידל את כפתורי חולצתו מול לבו הביט בבוז על איש הס.ס. ובקול שקט, בוטח וגאה אמר, כשהוא מצביע על לבו המגולה, — „בבקשה! תוכל לירות בי — בשבת לא אכתוב!"

כל בני המחנה נשארו תקועים במקומותיהם כמרות־קים לאדמה, מבלי להבין מה מתרחש כאן! כולם רק הרגישו שמתקרב קיצם. אידל ודאי יהיה הקרבן הראשון, ואחריו יבוא גם תורם. ומה הופתעו כשאיש הס.ס. הוריד את רובהו כשעיניו בקרקע, ופקד להתפזר.

השבת נצחה את איש הס.ס.

ויצחק עמד בנסיון. אשריך שזכית לכך.

השעות האחרונות

יום ששי, 30 יוני 1944

עוד בשעות הבוקר המוקדמות נתפשטה שמועה במחנה העבודה ה.ק.פ. שכאילו העובדים במחלקה לתיקון מכשירי הראדיו באוטובוסים, קלטו שדור מעל גלי האתר ממוסקבה, ש„דיסנה נכבשה בידי הסובייטים".

דיסנה היא עיר פולנית השוכנת על גבול פולין—רוסיה, בערך 250 ק"מ צפונה מוילנה, כיום — רוסיה הלבנה.

במהירות הבזק עברה הידיעה מפה לאוזן בכל קצות המחנה. זה זמן רב שמאחורי גדרות התיל הרגשנו שגדולות מתרחשות בעולם הגדול. אף על פי שלא היתה לנו ידיעה ברורה על הנעשה בחוץ, אפשר היה לנחש, כי השיירות המורכבות מאוטובוסי משא ומכונות גרר — המלאות וגדושות חיילים, ציוד, תחמושת — הנראות לעינינו דרך גדרות התיל והעוברות דרך רחוב סובוטש מכיוון כביש ליפבקה—אושמינה אל העיר, ממזרח־למערב, נשלחות לפי פקודה מיוחדת, וכי יחד אתם מועברת החזית מהמזרח למערב הקרוב — לסביבותינו.

גם הפקודה הפתאומית שנתקבלה במחנה, שלפיה יש להחיש את תיקון האוטובוסים ומילואם בעצי הסקה, עד שיהיו ראויים לשימוש מידי לשרות נסיעות, אישרה את התקרבות החזית אלינו. גם עובדי סניף „פאנצ׳ר־קה" קבלו פקודה דומה.

המהנדס הגרמני, שהוא גם קצין בצבא, המציא תכנית של מכונה לכפוף קפיצי פלדה למכוניות ועוסק במסגריה של המחנה בביצוע תכניתו, לרשותו עומדים כמה עובדים ממחלקתנו. הוא בא, כרגיל, גם היום לעבודה, עובד בעצמו ונותן פקודות לעובדים אתו, כאילו לא קרה דבר.

בכל רגע עובר רחש לחש בין העובדים. הנה קבלו הרפדים והרצענים פקודה להכין ולגמור את כל העבודות, האוכפים, המזרונים, הברזנטים וכל הדברים הראויים לשימוש ולהעבירם למקומות המיועדים להם. עובדי ה„טויבנהויז" (המחלקה לחשמלאות) נצטוו לפרק את המכונות מהמעבדה ולארזם בסדר גמור, בארגזים המיועדים לכך.

הנגריה תעבוד מהיום בשלוש משמרות. על הנגריה להכין ארגזים לאריזת חפצים וציוד. כל שעה באים אוטובוסי־משא המביאים קרשים חדשים לעבודה, ומעמיסים עליהם את הארגזים המוכנים. תנועת האוטו־בוסים בחצר גדולה מאד. אנו עובדים במלוא הקיטור.

יודעים אנו, שלאלה הימים ציפינו וחכינו. דיברנו על ימים אלה שנים, והנה אנו מרגישים בפועל כי מתקרבת שעת האפס. אבל מי חכם וידע, האם מוכשרת השעה גם בשבילנו. אנו בין הזוכים להרגיש את סופם המתקרב ובא. אבל מי יודע אם גם נזכה למילוי בקשתנו האחרונה להרגיש את הנקמה במלואה?

מאז נפילת סטלינגרד, הם יורדים מטה־מטה. ואף על פי כן, לפי חשבוננו יכול המצעד מ„דיסנה עד וילנה" להימשך כמה שבועות. ומכיון שעכשיו בימי הקיץ תהיה אפשרות בשעת הדחק להסתדר ביערות ובשדות למשך זמן מסויים, אם כן בקשתנו היחידה מאדון כל, היא, להחיש את גאולתנו. מה שצריך לקרות — שיקרה עוד בקיץ לעיני השמש, ולא יימשך עד לימות הגשמים או החורף.

אני עובד היום במסגריה. העבודה מתנהלת בכבדות. אני מרגיש שגם שכני לעבודה אינם עובדים כראוי. מבטי עינינו נפגשים לעתים תכופות, ונדמה לי, שגם מהלך המחשבות אצלנו אחד הוא. מגמתנו ודאי אחידה, מחשבותינו לאפיק אחד מכוונים והוא — יציאה למרחב.

מפעם לפעם מרים אני את עיני אל החלון הקטן ואל סורגי הברזל המפרידים בינינו לבין העולם החפשי. אני ממשיך לעבוד, ורואה רק את החלון והסורגים, את הגינה והעצים המשתרעים מאחורי החלון. במוחי מתרקמות תכניות דמיוניות, אבל כלום כל החיים עד עכשיו אינם רק פרי דמיון.

המסגריה חולקה ל־4 חדרים. החדר הראשון על יד הכניסה, נמצאות בו מכונות ההלחמה („השווייסעריי") והוא מחולק ל־2 חדרונים, אשר חלונותיהם פונים אל החצר מול בית המשמר. הבריחה דרך חלונות החדרונים לא באה בחשבון. בחדר השלישי עומדת מכונת חרישה, והחדר הרביעי, שבו אנו עובדים, יש בו חלון קטן עם סורגים הפונה לגינה. בגינה נמצא המשמר הליטאי. מהחלון עד למטה בגינה יהיה צורך לקפוץ מגובה של 4 מטר. בגינה צומחים ירקות, תפוחי אדמה וגם כמה עצים. הבעיה העיקרית היא, איך לנסר את סורגי הברזל, שלא ישמע קול בשעת ניסורם ושאפשר יהיה להשאירם למראית עין שלמים עד הערב.

מבטי עיני נתקלים במבטי עיניהם של חברי לעבודה. שכני הקרוב רומז לי: רק חמשה רגעים יהיה צורך „לעמוד על שש" והסורגים יהיו בסדר. כן: הוא בדיוק כיוון למהלך מחשבותי („שש" — זהו הסימן שבו מודיעים אחד לשני בשעת סכנה, כשהמשמר נכנס, או כשגרמני הולך ומתקרב).

הבריגאדיר שניידר נכנס. הוא הרגיש שלבנו ועינינו נתונים למקום אחר ולא לעבודה, והוא כדרכו מרים קולו בצעקות: „חברה לעבודה! עוד היום גדול! עוד תספיקו לתכנן עצות, וממהר לצאת, לא לפי דרכו תמיד. אני מרגיש כבר גם בו, שאין פיו ולבו שוים, הלא גם הוא בן העם הנרדף כמונו, וגם הוא חושב כמונו, ואולי הביאו אותו רגליו הנה, מבלי מחשבה תחילה, כי גם מחשבתו נתונה עכשיו לסורגי החלון הצר הזה. בטוחני, שהוא לא נח ולא שקט, ויודע ומרגיש, שישנה נפש אחת קטנה וחלשה — בנו הקטן, המחכה בכליון עינים במחבוא אצל גוי, לאבא ואמא, שיבואו אליו להוציאו מאפלה לאורה, ומעבדות לחרות.

מרגיש אני שזיק של תקוה ובטחון נזרק בי, אחת החלטתי: לברוח מכאן, מהמחנה, ובעוד מועד היום עובר במתיחות נוראה. הקרובים „לרשות" והמיוחסים פנו לקומנדאנט המחנה מר קולש בבקשה שיתן להם רשיון יציאה לעיר. מדברים על סכומים אגדיים במטבע זר, שאנשים מוכנים לתת בעד היתרי יציאה, בטענה שיש להכין מקום לעת צרה, ואולי, בדיעתם כבר לצאת למקומות המוכנים להם מראש. אבל הקומנדאנט בשלו, לא קם ולא זע. תשובתו היחידה: עוד תספיקו, אל בהלה, יש עוד פנאי.

האנשים אינם יכולים לשבת כלואים בחדרים. הם מסתובבים בחצר, שואלים כל רגע על חדשות ששמעו השוטרים מהמשמר הליטאי. השאלה, שאתה יכול לקרוא על כל פנים מאנשי המחנה היא: ומה יהיה אתנו, מה גורלנו, אלה שינויים יחולו לגבינו?

התאספנו לקבלת שבת בבית הכנסת שלנו, בדירת משפחת שטרנשוס. העששית לכבוד שבת דולקת, החשמל מבריק היום יותר מבכל שבת אחרת. בבית מורגשת בכל פינה השבת־מלכתא, גם המתפללים אינם כתמול שלשום, אינם מדברים כרגיל, מכונסים בתוך עצמם. ר׳ יוסף שו״ב, החסיד מליובאוויץ, העובר לפני התיבה אינו נוהג כרגיל. הוא מאריך היום בתפילתו. הדבקות במלים היוצאות מפיו אחרת היא היום. נדמה לי, שלא הוא העובר לפני התיבה, לא הוא המתפלל, אלא מישהו בקרבו, אחר לגמרי, נע וזע באותו הרגע, מישהו אחר מדבר מתוך גרונו שלו.

וראה זה פלא, כאילו במטה קסם נדברו כל המתפללים, ובמקהלה אחידה עוזרים לבעל התפלה, מי באנחה ומי בחזרה על המלים הידועות, אשר מאות בשנים הן חוזרות ונאמרות, ונדמה שאף פעם לא הרגישו בהן את תוכנן שאינו משתמע לשתי פנים היום הזה; „רב לך שבת בעמק הבכא״...

מי יכול לרדת לתוך־תוכן של נשמותיהם בעת שפכם שיח לפני אדון כל, בשעה שכל עצמותיך תצעקנה ותבקשנה „ותקננו בעצה טובה מלפניך״... המלים המעטות הללו כאילו מצאו היום את תקונן ברגע, שנעשו נר לרגלי אלה ההולכים בחושך, כאילו נבואה נזרקה לתוך חלל המקום המקודש, אשר נחרתה ונדבקה עמוק־עמוק בנשמותיהם של המתפללים במעמד זה במחנה, ואשר גרמה להחלטה הנחושה שנתקבלה מתחת לסף ההכרה: לברוח מכאן בכל מחיר; „רב לך שבת בעמק הבכא!״

שעה 7 בערב. עוצר בעיר. כל הסביבה שרויה בחושך, מרחוק נשמע רק טרטור המנועים של מכוניות המשא, העמוסות חיילים וציוד וממשיכות בדרכן לעיר. גם טרטורי משוריני הס.ס. המשמיעים שריקותיהם המיוחדות, נשמעים לפעמים קרובות. כל היקום שרוי באפלה, לא נראית אף קרן אור אחת. גם תושבי המחנה נצטוו על כך, שלא להתגלות לעיני השונא על ידי אור. אבל ניצוץ התקוה שהחל להבהב בעומק הלב, מתפשט ומתלהב ומתפרץ ללהבה גדולה. אין אפשרות לכבות את הגחלת הלוחשת שהתחילה למלא את כל ישותנו. היא ממציאה המצאות, חורשת מזימות, מצפה לטמיר ונעלם, שיתגלה מסתרו לעזור לנו ולהוציאנו מעמק הבכא.

בכל פינה בחצר, בפרוזדורים ובחדר המדרגות עומדים יהודים, צעירים וזקנים, אבות ובנים, נשים עם בעליהן, מתיעצים ומטכסים עצות. השאלה היחידה היא: ומה עלינו לעשות? האם כבר הגיע הזמן לצאת ולברוח? ואם כן — איך לצאת? ולאן ללכת?

בידידי ומכרי מעובדי ה„פאנצ׳רקה״ אני מתרה, שלא יהינו למהר ולשוב ממקום העבודה למחנה, לכאן, אלא ישתדלו ככל האפשר עוד מחר לברוח משם ישר ליערות, לשדות או לגויים מחוץ לעיר. אם כי המקום בפאנצ׳רקה נמצא בתוך שטח צבאי. אף על פי כן האפשרות של התחמקות והאחריות לגבי כלל העובדים, הן קטנות בהרבה מאשר כאן במחנה. לא הרי 120 רווקים בפאנצ׳רקה, כאלף ושלש מאות נפשות כאן במחנה, מהן בעלי משפחות וילדים.

רוטמאן מבקש לברר אם מותר, לפי ההלכה, לנסוע למחרת בשבת באוטו למקום העבודה בפאנצ׳רקה על מנת לברוח משם, או אם מוטב להשאר כאן במחנה בסובוטש ולחכות, — למה? — לא ידוע.

חברי המחתרת הולכים בראש מורם. בטוחים הם. במה? — לא ידוע, אולי במערה שהכינו מתחת לאדמה, שתשמש ברגעים האחרונים למעבר מהמחנה להוץ, לחופש.

שבת, 1.7.44

שעה 12.30. המאיור פלגה הופיע בחצר המחנה. בין רגע הקיפוהו מכל העברים. הוא עומד באמצע המעגל ביחד עם הבריגאדירים ועם קומנדאנט המחנה מר קולש ומשוחח על דא ועל הא בניחותה. לרגע נעלם הדיסטאנץ, שהיה מלווה תמיד את הגרמנים בעלי הדרגות הצבאיות הגבוהות, וגם את המנהיגות היהודית לגבינו. ראינו והרגשנו, שמשהו רציני עומד להתרחש. המאיור פלגה מוסר מודעה, שהחל מהיום עובר מחנה העבודה ה.ק.פ. מרשות יחידת ה.ק.פ. לרשות ס.ס. היהודים ביחד עם משפחותיהם יועברו לקובנה. המחנה סובוטש יפורק. בקובנה ימשיכו־העובדים לעבוד בפקוחו של ס. ס. יתכן, שבקובנה יועבר המחנה בחזרה לידי ה.ק.פ. על הן־צדק שלו הוא מבטיח לעובדים, שלא יאונה להם כל רע. ומכיון שמפי פלגה יצאה ההבטחה, מוכנים (או רוצים) הרבה עובדים להאמין לו. הן פלגה הוא הלוחם הכביר בעד עובדיו (אם לא למען זה שהוא ישאר מאחורי החזית...), ולכן אפשר לסמוך עליו. (פלגה הוא מאיור צבאי מאלף הראשונים שנרשמו במפלגת ס. ד.).

באותו רגע נצנצה במוחי אמרתו של פלגה ששמעתיה מפיו לפני תשעה חדשים, כי „היהודים שלי ישארו האחרונים״. זוהי דברתו של נאצי טוב. הוא עשה את שלו ומסתלק. נתחוור לי שוב, מה שברור היה לי מקודם, שדרך אחת לפנינו: לצאת בעוד מועד ויהי מה. אבל איך?

הסנונית הראשונה

שבת אחרי הצהרים, 1.7.44. הבשורה הראשונה שהביאו היום עובדי הפאנצ׳רקה היא, ששלשה עובדים התחמקו בעצומו של יום, בזמן העבודה, מהמחנה בפאנצ׳רקה ואיש לא הרגיש בהם. נשותיהם, שנשארו במחנה, הן הראשונות המרגישות בעיגונן. אינן יודעות

איך להגיב על עצם הדבר, אם להיות שבעות רצון בזה שחצי משפחה כבר יצאה לחופש, ואולי להיפך, מי יודע אם להן לבדן תנתן האפשרות של בריחה.

בדרך לחופש

במסגריה הספיקו כבר אחדים להתחבא על מנת לברוח דרך החלון בערב, בחושך. החברה כבר הספיקו לנסר ולחסל את סורגי הברזל של החלון. בריגאדיר המסגריה, שניידר, הרגיש במתחבאים וגרשם. הלא הוא האחראי עד הרגע האחרון.

היום גמרו כרגיל את העבודה בצהרים. מלבד הנגריה, העובדת במלוא הקיטור ב־3 משמרות. כנראה שגם אנשי המחתרת עסוקים, ואלו הקרובים להם לא מוציאים הגה מפיהם, כפי שנצטוו ואינם מספרים דבר על דבר ה„מלינה" שהם הכינו או מכינים. מבעד לחלונות נראים היום בפעם הראשונה ראשי ילדים, אלו שזכו להשאר אחרי האקציה של הילדים מג' ניסן 27.3.44. כל הזמן היו כלואים בקירות הכפולים שהכינו בשבילם או בחדרים המסוווים, והיום כנראה, שהוריהם נתנו להם חופש. כי היום אין הבדל, כולם בצרה אחת ואין חשש שירצו גם היום להפלות את הילדים. לא אחת מהאמהות שזכתה שילדיה נימנו בין הניצולים, פנתה אל קומנדאנט המחנה, מר קולש, ובקשה רשיון יציאה. אולם הוא, תשובה אחת בפיו: אל בהלה, עוד תספיקו. אבל גם למקורביו אין הוא יודע מה להגיד. רק יחידים מעובדי ה„גסטאפו" הספיקו לצאת העירה (יש להם רשיונות מיוחדים להליכה לעיר). לפנות ערב, לפני העוצר, הם שבים. כל אחד מהם יש לו קשרים עם גויים מסויימים. הם מספרים על מקלטים, שהגויים מכינים בעיר, ושגם בעיר מתחיל להיות מורגש מצב מלחמה. כל הסימנים מעידים, שהחזית מתקרבת אלינו בצעדי ענק.

...השמש שקעה. החושך כיסה את עין הארץ. צללי אדם מתחבאים, נבלעים בעלטה, המכסה את השטח בין הבלוק השני לבין בית המלאכה. בנין המסגריה, ששמש פעם כבית מרחץ ומקוה טהרה בשביל הסביבה, מקבל בלאט את פני האורחים הבאים, המקוים עוד לראות דרכו אור.

בדרכנו (אשתי ואני) למסגריה, נפגשנו עם בטי ובוריה גולומב. מפיהם נודע לנו, שהקומנדאנט אינו שולט במצב, אינו יודע מה לעשות. אשתו ומשפחתה, משפחת שפירא, חושבים לצאת עוד הלילה, אולי דרך המסגריה. אנו יורדים מהמדרגות, ובצעדים מהירים מתקרבים לעבר פתח המסגריה. הלב דופק. אנו על סף החופש. עוד חמש פסיעות ואנחנו מעבר לעמק הבכא. אלקים, תפילתי אליך, מן המיצר קראתי י־ה, ענני במרחב!

והנה מה זה קרה פתאום? אלומות של אור חשמלי נופלות עלינו, מלוות צעקות מוכרות לנו. כנראה שעוד לא נמלאה הסאה. אסור להשאר במקום! להכנס למסגריה אסור לנו, כי בכניסתנו נגלה את הנמצאים שם, ואולי גם את עצם המקום. ומי יודע אם זה לא יתנקם בסופו של דבר בנו. בלית ברירה אנו חוזרים על עקבותינו. לפנינו הולכים עוד אנשים שיצאו בעקבותינו לאותו הכיוון.

מה קרה? שוקסטולסקי השוטר יצא לתפקידי שמירה בחצר כרגיל. הוא הרגיש שאנשים מתחמקים לכיוון המסגריה והרים צעקה. גם משפחתו של הקומנדאנט, עם אשתו, הגיעו. אנשים מדברים אל השוטר ומבקשים להפסיק את צעקותיו ולתת לאנשים אפשרות של יציאה דרך המסגריה, אך הוא בשלו, עומד וצועק: לא לעבור; להכנס לפנים הפרוזדור!

לא ידע ולא הרגיש השוטר המסכן, שבצעקותיו אלו, הוא הופך עולמם של עשרות, ואולי מאות, אנשים ואולי גם את עולמו הוא בתוכם, שהרי כה התגעגע לחופש ולדרור כדי לנקום את נקמת הוריו, קרוביו ומשפחתו. מכיר אני אותו, שבמשך חדשים היה בא כמעט יום יום למסגריה והתקין „סכין מיוחדת" שיוכל לנקום בה את דם אוהביו. מקורביו לחשו לו באוזן, ואולי הבין במה הכתוב מדבר, ובדרך זו רצה להגיד, שיש לחכות זמן מה עד יעבור הרעש, ואז תינתן האפשרות לעבור. אבל המסכן טעה בחישובו. מספיקה היתה רק מלה אחת שהוציא מישהו בקול, והשמירה הגרמנית, שהיתה מורכבת מחיילים פשוטים שפחדו מצל עצמם, ובפרט מצלם של אנשי הס. ס. הממונים עליהם. בו ברגע הופיעו החיילים, כאילו מתחת לאדמה, וברובים ביד אלצו אותנו לשוב לפרוזדור הבלוק. חיילים מזויינים הועמדו לשמירה בכל קצות המחנה על יד כל בלוק.

בפתח הראשון של הפרוזדור, מהבלוק השני, נמצא מחסן. במחסן זה ישנה כניסה למערת המחתרת, המגיעה עד מאחורי גדרות התיל. לתוך המערה הזאת נכנסים עכשיו אנשים שנתגלגלו במקרה לכאן, ואולי נתגלגלו מתחילה אנשים מסוימים אשר כוונתם היתה ידועה מראש. היו נכנסים לתוך הפתח שניים שניים. גם אני עם אשתי עומדים ומחכים בתור. העומדים על יד פתח הכניסה טוענים שיש צורך לסדר בפנים כראוי. בינתיים, כאילו מתחת לאדמה, צץ והגיע גם לכאן איש הס. ס. מהמשמר, בלווי חיילים מזויינים. הוא התחיל לצווח „הראוס", והשתמשו בכלי זינם, באלות ומקלות. תחילה שכבנו כל אחד על מקומו, מתחת לעצי ההסקה ועשינו את עצמנו ישנים, אבל בו ברגע שהחיילים נכנסו, האירו עם פנסיהם על האנשים הרדומים והחלו להרביץ בהם. לא נשארה ברירה אלא לצאת מכאן. בינתיים לא פסקו המהלומות מלמעלה. נתתי לאשתי לעבור תחילה, ואני בגוי הגנתי

עליה וספגתי את המכות אחת אחרי השניה, בסדר גרמני, ימח שמם! בפעם הראשונה הרגשתי ספוק במהלומות, בידעי שיש שכר למכות, ולכל מכה הטעמתי לעצמי את הפסוק „גוי נתתי למכים" (ישעיה מ"ט).

מאחורי הדלת בפרוזדור ,אנו שוב נרדפים. למטה, אין נותנים להכנס, החדרים למעשה היו סגורים. בוריה ובטי גולומב רצים הראשונים ומתחמקים לחדר במע־בדה הכימית, מקום בו היו מייצרים את הריבה המפורסמת מפסולת של תפוחי אדמה. גם אנחנו נמלטים לרגע לשם, אולי בינתיים נמצא מקלט לזמן מה ויפסיקו הריצה והמכות ומריטת העצבים. אבל ראה זה חדש: קראביץ, אחד מנכבדי המחנה, מרים את קולו ואומר: „מה זה כאן, קלויז?" השאלה היתה יותר מדי מחפירה, כי היתה מכוונת אלי. הוא שכח שה־„קלויז" משמש לא מקום מקלט בלבד, אלא למשהו למעלה מזה.

אולם הבטוי „קלויז" ששמעתי, עודד את רוחי והחזיר לי את ההרגשה הידועה לי, שיש משהו העומד לימיני לעזרנו, והבטחון שמלא את לבי כאילו מצא פורקן. רחמתי על האיש שבין רגע אבד את צלם האלקים. יותר אנחנו לא יכולים להשאר במקום זה, מוטב לקבל מכות מחלאת אדם, מאשר להדקר מלשונו של יהודי, ועוד אחיך לצרה.

נהדפנו עם זרם האדם לקומות העליונות, גם בפרוזדורים למעלה לא נותנים לעמוד. בחדר הגדול של ה„קולחוז" מצאנו מנוחה. כאן עזבו אותנו החיילים לנפשנו. החדר מלא אנשים מבלוק א'. כאן נודע לנו על עשרות אנשים שהספיקו להתחמק מן המחנה דרך חלון המסגריה.

החשבון הסופי שעשינו במקום הוא זה, שאחרנו את המועד. לעת עתה אין מה לדבר על יציאה דרך המסגריה. מקום אחר אין, ואם כן שוב אנו בין השמים והארץ, והבקשה „ותקננו בעצה טובה" מתפרצת מלבך מאליה, וכמו בכל מצב דומה לזה כשאתה מתלבט ואכול ספקות ומחפש פתרון של מעשים במצבך הנואש, אתה מחפש ומסתכל אחורנית אולי תמצא מוצא שם, בעבר הקרוב של ימי הבחרות. בעיני רוחי אני רואה את עצמי באותו המעמד הנשגב בערב פסח תרפ"ח, כשביום בהיר אחד קרא ה„חפץ חיים" זצ"ל לתלמידי הישיבה בראדון, ובקש שכל אחד יקבל על עצמו ללמוד פרק משניות „קדשים" ליום במשך של בין הזמנים, ומכתב הריץ לכל הישיבות שכל תלמידי הישיבות יעשו כן. תארו לעצמכם, היה אומר ה„חפץ חיים", איזה רושם זה יעשה למעלה, כאשר יגיעו לשם שמונת אלפים פרקי משניות קדשים, (כמנין תלמידי הישיבות שנמצאו אז במרותו של „ועד הישיבות"), איזו אתערותא דלעילא זה יהיה!

אני ממשיך את חשבוני עם קוני: ואיה היא ה„התערותא דלעילא" מאלפי האנחות העולות עתה כל רגע מלבותיהם של רבבות נשברים ונדכאים? את זה ד' וודאי לא תבזה! נוסף לכך אנקות יתומים, בכי אסירים וצעקות אלמנות אומללות, ואתם יחד יעלו מאות פרקים משניות, שנלמדו ונשנו בעל פה מפי הזכרון, מחוסר ספרים ומפחד האויב. דפים גמרא שנלמדו ונשנו על ידי בני תורה, רעבים ויחפים, היוצאים לטבח ולאבדון אף כשהחרב מונחת על צוארם אינם מפסיקים ואינם מבטלים את קביעותם. והשאלה הנוקבת שלא פעם נשאלה במלוא חריפותה: האם לשם כך החזקת אותנו עד עכשיו בחיים וניתן לנו להרגיש את רגש החופש המתחיל להבהב בעמקי נפשותינו, בכדי לרבות על יסורנו ולהתנקם בנו ברגע האחרון?

הד קולות היריות בשטח החצר הפסיק את מהלך המחשבות. פנינו מועדות אל דלת החצר, אנו מחפשים ומסתכלים בחלונות, אולי יוברר פשר דבר. לא עברו כמה רגעים והנה המשמר מוליך כמה אנשים אסורים אל כיוון הצינוק בבלוק ב'. מתברר שכמה אנשים שרצו להתחמק דרך המסגריה לגינה על מנת לברוח נחטפו אחרי יריות אחדות והועברו לצינוק. בין העצו־רים נמצא גם גיסו של קולש, ליאלקע גורביץ ואשתו, הנפח ראבין ועוד. האשנב היחידי לאויר העולם לחרות נתגלה, ועל זה דוה לבנו.

קשה להכיר בשעות אלו את אנשי המחנה, נשתנתה צורתם בעיניך לגמרי. זו הפעם הראשונה מאז ה„אק־ציה" של הילדים בג' בניסן תש"ד, שהאמהות הוציאו את ילדיהם ממקומות מחבואיהם. גם הילדים מרגישים, שדבר גדול עומד להתרחש. אף על פי שעיניהם אינן מסוגלות להסתכל בפני אנשים. בדברך אתם, הם אינם יכולים להחזיק מעמד זמן רב, כי המורא והפחד שנתחנכו בהם במשך הזמן העמיקו רישומם בלבבות הרכים.

המפקד

אור ליום ראשון, שעה 3,30 לפנות בוקר.

המשטרה היהודית קוראת את כל אנשי המחנה, אנשים ונשים למפקד. שוב מתחילים לחשוב ולהמלך, לצאת או לא לצאת? עד שאתה חושב, נכנסים השוט־רים שלנו וגם המשמר הגרמני וצועקים: „הראוס!" הם מונים וחוזרים ומונים, ולבסוף חסרים 185 איש. מבין החסרים, גם יחסנים, ממקורבי „חצר המלכות". (הכוונה למשפחת קומנדאנט המחנה קולש).

איש הס. ס. האחראי למחנה שלנו, ה„גולו־שייקע", כפי שקראוהו במחנה, (על שם הצואר הארוך) עומד ומחכה ומחשב חשבונות. השוטרים חטטו בכל המקומות ובכל המחבואים ולא הצליחו להביא יותר אנשים.

הקומנדאנט המליץ בפני איש הס. ס. לתת ארכה לאנ־שים שיחשבו ויתיישבו בדעתם עד למפקד שיערך בעוד כמה שעות, ועד אז ישוכנעו, כי אכן נוסעים לקובנה. לרווחה נשמנו בראותנו, שאיש הס. ס. קבל דעתו של הקומנדאנט. נצטוינו להתפזר בחדרים ולהיות מוכנים ל„אפל" הבא.

עכשיו רואים אנו בחוש את הטעות הגדולה שעשינו, בחשבנו יותר מדאי על הכדאיות ומשום כך החמצנו את ההזדמנות הנדירה שהיתה לנו לפני כמה שעות, לברוח דרך חלון המסגריה.

נתפזרנו כל אחד עם מחשבותיו ותכניותיו לפנתו, מי להכין ולארוז את החפצים הנחוצים ומי לחטוף שינה עד המפקד השני.

שכני לחדר נח פופקו ושותפו לתנור מתיעצים האם כדאי עוד היום לאפות לחם למכירה כרגיל, כי החיים מבקשים את שלהם. תוך כדי דבור הם מסדרים את העריבה עם הקמח לאפיה. קצת מוזרה נראית מלאכתם של אנשים ברגעים אלה. ביחוד המחשבה על ריווח של פרוטות, אבל כנראה שחוק ברזל הוא יצר הקיום שנטע ד' בלבות היצורים, ויצר זה פועל כנראה בכל נסיבות ותנאים!

מחפשים מחבוא

החשבון, אחרי כשלון החלטתנו לברוח דרך החלון המסגריה היה בזה, שיש צורך בהתאמצות חדשה ומוגברת, בכיוון חדש. לא נשארה ברירה, אלא לחפש מקום מחבוא במחנה עצמו באיזו „מלינה". לשבת ולחכות למשלוח לקובנה, כפי שחשבו רבים, גם כן לא בא בחשבון, כי אחת גמרנו, לא לתת להוליך אותנו שולל, אולי בפעם האחרונה. הבעיה שעמדה בפנינו היא, מציאת מלינה לכמה ימים. ידוע לנו על אנשים אחדים שבשעתם טיפלו בסידור מלינה, אולם כיום לא רואים ולא שומעים אותם. כפי שמדברים במחנה, מגיע התשלום בעד הכניסה למלינה לסכומים אגדיים. אני יורד לחצר ל„רחרח" אצל מכרים, אולי יזדמן איזה דבר.

יום ראשון 2.7.44 שעה 8 בבוקר. בחצר הרבה אנשים. רודניק הזריז, היודע תמיד להסתדר עם הגרמנים, מסתובב בחצר בין האוטובוסים. אומרים, שהוא רוצה להגניב את משפחתו לתוך אחד האוטובוסים, ובעזרת מכריו הגרמנים לצאת מהמחנה העירה. אולם גם מכריו אינם רוצים בזמן שכזה להסתבך בענינים אלה.

מאחורי גדרות התיל שמסביב למחנה, מצד העיר מרגישים היום תנועה גדולה. היום יום ראשון בשבוע. מאות גוים וגויות הולכים בלווי ילדיהם, מלובשים בגדי חג לכיוון העיר, לבתי התפלה שלהם. כל הסביבה הומה מאנשים. ואולי יודעים כבר התושבים האזרחים, כי החזית מתקרבת גם אלינו ומשום כך מוצאים לנחוץ ללכת לבית תפלתם.

הבורחים הראשונים

החלונות מחדר ההלחמה פונים בדיוק מול ה„אַנּנאַמע" (חדר הקבלה) והשמירה משער החצר. גם גדרות התיל מבדילות בין החלונות לבין החוץ בכמה מטרים. והנה לפתע הופנו כל העינים אל החלון ההוא, אשר על אדנו שם קיידאן את רגלו האחת, ועל עמוד מדרגות התיל שם את רגלו השניה, ובמלא התנופה קפץ לעבר גדרות התיל לרחוב סובוטש, הסתובב בין התושבים הגויים ונעלם. אחריו עלו על החלון יענקעלע העגלון וגיסתו של קיידאן, ובטרם הספיקו לתפוס מה קרה כאן, היו כבר הבורחים מאחורי המחנה בין מאות תושבים המטיילים ברחוב. השמירה פתחה באש על הבורחים, אולם אלו ידעו את הסביבה היטב על כל מבואותיה וברוצם על המדרכות נעלמו מעין החיילים השומרים.

אחרי המעשה הזה סגרו את המסגריה על בריח ומנעול. סמוך לגדרות התייל לא נתנו לגשת, השומרים התחילו להקפיד בהשגחתם על המסתובבים בחצר.

— — — החצר הומה היום מאנשים. נראים גם פנים חדשות. רבים יצאו מהמלינות לשאוף אויר צח ולהכין צידה לדרך. בעיני רוחך אתה רואה גם את אלו, שיצאו מהמחנה ונמצאים מחוץ למחנה, אם כי עדיין בסכנה גדולה, אולם עם סיכויים להצלה, ואם יהיה צורך לא לאכול כמה ימים. לא נורא בזמן הקיץ, אם רק ימצאו אפשרויות להגיע ליערות, לחור־בות, ואולי יהיו מעונינים גם הגוים לעזור להם, הם יודעים, כי יהודים מוכנים ויכולים לשלם בטבין ותקילין, ואכן שכרם לא יקופח.

הבריגאדיר פאנצר נמצא בחצר. הוא נראה היום מדוכא מאד. אני מכיר אותו כאיש אציל הרוח; עבדתי אתו עוד במחנה בסאבונוריה. היום מרגישים בו, כאילו מעמסה כבדה מוטלת על שכמו. אני ניגש אליו ומדבר ישר לענין: האם תוכל להרשות לנו להכנס למלינתך? (ידעתי שסדר מלינה).

בתום לב הוא מוסר: „נכון שיש לי מלינה, אולם המלינה היתה מחושבת ל־15 איש, וכרגע נמצאים בה למעלה מארבעים. כמו כן יודעת עליה המשטרה היהודית שלנו במחנה, ואני מצדי לא רוצה לשאת באחריות בשבילה"...

אני מרגיש שקשה עליו ההכרעה. אני נפגש עם הטוענים שהם שייכים לחברי המחתרת, אולם גם מהם לא תצמח ישועה, כי מושבעים ועומדים הם, ומי יודע אם לא לתפארת המליצה בלבד הם מחזיקים עצמם לאישי מחתרת.

מסדר שני — שעה 9.30

השוטרים היהודים שורקים במשרוקיותיהם בלי הרף, הם רצים ביחד עם המשמר הליטאי בפרוזדור הבלוקים וצועקים שעל כולם לרדת למפקד. הזקנים האי לגאליים, גם נשים וילדים שנמצאים בחצר, נלקחים בחשבון, ושוב סופרים ומונים במסדר שנערך במרכז החצר, ושוב חסר בערך אותו המספר.

איש הס.ס. ה„גולו־שייקע״, מושך את צווארו הארוך. הוא אינו מוכן לסמוך על איש, סופר לבדו כל רביעיה ומודיע לקומנדאנט קולש, שימסור על המסדר הזה אל „החלונות הגבוהים״, ושהם יחליטו מה לעשות, כלומר, מה דיננו.

חלף „האפל״, והנה הגב׳ גניה זילברשטיין, אשה באה בימים יצאה מהמסדר ושמה פניה ישר אל ה„אנ־נאַמע״ (המבנה העומד בשער הכניסה למחנה), נכנסה דרך החצר לחדר ה„אַננאַמע״, עברה דרך החדרים שהיו ריקים בפנים ויצאה מצד השני לרחוב העיר, כשאיש לא הרגיש בה. הבטחון למצוא את נכדתה, הנחבאת בין הגויים, הוא שעמד לעזרתה. (נמצאת עתה בארץ).

כשעלה הנסיון בידה לעבור דרך ה„אננאַמע״, נמצאו עוד כמה אנשים, שניסו להגיע לשם, אולם איחרו את המועד, ה„אננמה״ נסגרה על בריח ומנעול. למחרת, כשהגב׳ זילברשטיין הלכה בחוצות העיר לכיוון המחנה, פגשה את האוטובוס שהוביל את בנה וכלתה, עם שאר אנשי המחנה, לכיוון הידוע — פוהולאנקה — פונארי.

נוסעים לפאנצ׳רקה — לקובנה

בפאנצ׳רקה נשארו עוד מספר מכוניות לפירוק. דאגו לכך ה„חברה״, כדי להמציא אמתלה לצאת עוד פעם מהמחנה לשם. היום רבו הקופצים, ביניהם נשים רבות. העובדים הותיקים מתרגשים, הם נשארו מחוץ לאוטובוס. את מקומם לקחו יושבי המחנה כאן. נדמה, ש„בעלי המאה״ ישבו באוטובוס ורוצים לנצל את הפאנצ׳רקה לתועלתם. ה„ועד״ של עובדי הפאנצ׳רקה מתנגד, המשטרה עוזרת... כל אחד יודע את מרת נפשם של הפאנצ׳רניקים. כשהיה צורך דחוף למלא את המכסה ולנסוע לשם לעבודה, לעבוד קשה, בלי מאור, בלי מים, בלי המשפחה — לא נמצא איש. אז לא היו קופצים. ולכן, גם כיום זו זכותם של הפאנ־צ׳רניקים להגאל בדרך זו. „מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת״. ולמעשה כולם בדעה אחת, שיוצאים על מנת שלא לשוב בחזרה.

לאשתי נודע משכנינו על מלינה, אולם הכניסה אליה אינה אפשרית בשום פנים ואופן. אשתי מסדרת בינתיים חבילות, תיקים עם חפצים הכרחיים לשעת חרום. אני שוב מחפש בחצר, בבתים איזה מקום נסתר — מחבוא. לכל מקום שאני פונה אני מוצא אנשים שהקדימוני כ„בעלי חזקה״ על המקום. במרחץ סוגרים את הדלת הפנימית של תנור הקיטור. כנראה, שבפנים נמצא כבר מישהו. ישראליק הקטן מסתובב כאן ומכין בשביל אמו איזה מקום מחבוא. למעלה בין העצים מסדר לו יוסלזון איזו פינה, כנראה בתקרת מחסן העצים. הוא רוצה לסגור ולהשאר בפנים בצורה כזאת. הגעתי למרתף ולרפת, בו מחזיק גרין את החזירים והשפנים בשביל הגרמנים. גם בין אלו הבה־מות הטמאות אין מקום מחבוא, ובפרט שהאויר כאן מחניק מאד. בינתיים עובר הזמן, ולמצוא אפשרות להיות רואה ואינו נראה — הדבר ממך והלאה.

טקסי הגסטאפו

השעה 11.30. החצר מלאה אנשים, העומדים חבורות ומחשבין קיצין. עובדי ה„גסטאפו״ ניסו כבר פעמים אחדות לדבר עם משמר השער, שירשה להם לצאת העירה רק כדי להגיע ל„גסטאפו״ ולשוב, אולם התשו־בה „לאו״ שקבלו אינה משתמעת לשתי פנים. פתאום מגיעה מכונית טקסי לחצר, שערי החצר נפתחו לרווחה, סימן מובהק שאיש ה„גסטאפו״ בטקסי, המתקרבת לבלוק א׳.

גלר (עובד ה„גסטאפו״) ממהר לגשת אל הטקסי. רוצה הוא, בתומו, לדעת על מה זה ולמה לא ירשו, לו לצאת לעבודתו ב„גסטאפו״. ממראה פניו בחזרו אפשר לדעת את התשובה שקיבל. בחצר קמה בהלה. בין רגע נתרוקנה החצר, כולם רצים לפתחי הבתים, ממהרים ועוזבים את הקומות התחתונות ובורחים למעלה, כאילו מתרחקים ממקום הפורענות. באופן אינסטינקטיבי אני ממהר לחדרנו למצוא את אשתי. ברור לי, כי רגעים אלה רציניים הם ואולי האחרונים לימי שהותנו כאן, ואפשר, גם לימי חיינו בכלל. הנסיון הורה, כי בזמן בין המצרים, כאשר יאבד איש את רעהו, יאבדו לעולם.

על המדרגות, ממש מול פתח חדרנו, אני פוגש את אשתי קצת מבוהלת באשר לא ידעה לאן נעלמתי ברגעים רציניים אלה. את דרכנו אנו עושים ביחד עם שכננו לחדר, משפחת פופקו, לכיוון הפוך של כל הרצים. כולם נחפזים למעלה, למדרגות, ואנו יורדים חזרה למטה במדרגות, בכיוון לחדרו של פנצ׳ר.

שם פגשנו את אשתו של המהנדס ווסלובסקי, בדיוק באותו רגע שיצאה מן המלינה לנשום אויר צח. למזלה נקלעה למצב משונה. בראותה דרך החלון את המהומה שקמה במחנה, לרגל בואם של אנשי ה„גסטאפו״, עזובה עצביה, וחיפשה מקום להסתתר, ובאין רואים אותה הלכה שוב אל המלינה.

מהדלת האחורית, המוליכה לחדר המדרגות, נראו פתאום בהכנסם הלל פרדר ואליק לוי, שחורים ומלוכ־לכים ברפש וטיט מראשם ועד כף רגלם. בנוכחותנו

אמרו לפאנצ׳ר ולגב׳ ווסלובסקי, שבאם יתנו להם כל הון דעלמא, לא יחזרו למלינה. מוטב להם למות תחת כיפת השמים ולנשום בנשימה האחרונה אויר נקי ולא לרדת למלינה ולהחנק מתחת לאדמה מחוסר אויר ומאפס מים, ברפש וטינופת. פאנצ׳ר לא איבד את עשתונותיו, סגר את הדלתות, ספר ומנה אותנו ביחד עם הגב׳ ווסלובסקי — 6 נפשות. לא שאל ולא דרש דבר, כי ידע את חפצנו. לא התרגז אפילו. האיש האציל הזה רק רמז לנו ללכת אחרי שכנתו לחדר, הגב׳ ווסלובסקי, ואיחל לנו „דרך צלחה". לשאלתי, „ועליך מה יהא?" ענה לי: „זה בסדר גמור, אני לא הולך". והוא לא הלך, כי חשבונו אתו. בתור אחראי במחנה לא מצא עוז בנפשו לעזוב את אנשיו ולמצוא מחסה לנפשו ברגעים האחרונים, אלא קשר את גורל חייו עם גורל האנשים העובדים, הסרים למשמעתו, ויחד אתם עשה את דרכו האחרונה — לפונאר. יהי זכרו ברוך!

56 שעות בבונקר

בקומת הקרקע מתחת למדרגות ישנו מחסן קטן סגור על מנעול. איש בגובה בינוני צריך להתכופף בהכנסו פנימה. קורי העכביש הסמיכים על קירות המחסן „זוכרים" את הבארון הירש, עת בנה את המבנים הללו. הדואגים להסוואה, לא הצטרכו להטריח את עצמם יותר מדי. שברי כלים היו למכביר. בפינה השמאלית עומד בית כסא פרימיטיבי סגור על מנעול. מן הצד נפתח כרגיל מדף, בפנים עומד ארגז — לאו דוקא ריק... בכל הפינות מוטלים שברי זכוכית של בקבוקים, עצי הסקה כבדים, חתיכות ממזרונים רקובים. כל הדברים עשו רושם טבעי של מחסן עצים מוזנח משנים, ולא רק למראית עין. הגב׳ ווסלובסקי גבוהת הקומה הולכת הראשונה, מתכופפת ומתרה בנו ללכת בשקט ובכפיפות קומה. היא ניגשת לבית הכסא, לוחשת דבר מה (כנראה את הסיסמה) ומתחילה להוציא את המדף מהצד, אחר כך את הארגז המלא, המסודר על גלגלים מתחת למקום הישיבה, מלמטה מתחת לארגז, בפנים בית הכסא שוב נפתח מדף רחב, מעל חור פתוח למרתף הבית, למלינה. מיד הרגשנו את האויר הדחוס מהמרתף, מעורב בריח של זיעת אדם. לתוך החור הזה נכנסו אחד אחרי השני. דרך מטת־ברזל ירדנו למטה לתוך המרתף. המדף שמעל לראשנו נסגר (לכך דאגו היושבים על המשמר מאנשי המלינה). למעלה הושם הארגז על מקומו וחסל סדר כניסה. במלינה שרר חושך מצרים; רק לפי הקולות הבחינו אחד את השני. בכל מקום שהנך מעמיד את כף רגלך, הנך נתקל בתגובות של צעקות וקולות אנשים, היות והנך פוסע על גופות אנשים היושבים ועומדים בצפי־פות נוראה, בעיקר בפינה הסמוכה לדלת. (המרתף הוא של שלשה חדרים לא גדולים, הפתח היחידי של היציאה החוצה, הוא הפתח המוסווה).

כל הנמצאים כאן נרגזים עד למאד. למעשה הם יושבים כבר כאן מאז שבת אחרי הצהרים. זו הפעם הראשונה שאני נמצא בכלל במלינה, ובצוותא עם כל הרבה אנשים נרגזים. שכני אינו מאמין שמלינה כזו, שמשמיעים בה צעקות, תוכל להחזיק מעמד בשעת הצורך, כלומר, בשעת אקציה. לא מתקבל על הדעת, שאפשר יהיה להשתלט על האנשים הנרגזים כאן, כי למעשה כולם שלמו טבין ותקילין בעד הכניסה. כל אחד חשב את עצמו כשותף לעסק וכבעל בית במקום, ומי יכול להטיל מרות על אנשים אלה? שכני הסיק את מסקנתו ועבר למלינה אחרת. אבל אנחנו, בטחוננו בד׳ בטחון כביר ונורא. אנו מוכרחים להנצל, עוד נשארה לנו מטרה בחיים — למצוא את מחמד נפשנו, את בתנו יוכבד.

ליזה אברמוביץ משניפישוק, שכנתי לחדר, מזמינה אותנו לפינתה. כאן יושב גם מכרנו מר זאלקינד, אשתו ובתו. יש לנו כבר מקום לעמידה על יד הקיר, וכן מקום לשבת על גבי אבן חדה או על גבי הרצפה המלוכלכה, עתה מתחילים אנו לחוש את הקור בכל האברים, כנראה מפני המתיחות הנוראה בימים האח־רונים, שלא אכלנו וגם בגדים לא לקחנו, כי לא היינו מוכנים לכל זה. התרמילים עם החפצים ההכרחיים נשארו בחדר ולא הספקנו לקחתם. הנה לא רחוק ממך בפינה הנך שומע שמישהו עושה את צרכיו והשכן הקרוב לו צועק עליו: „מה כאן, אורוה? צא החוצה. אנשים נמצאים כאן, לא בהמות". מה יעשה הלז, איך יוכל להתגבר על בהמיותו? אין משנים את הטבע.

... האנשים יושבים על חבילות, אוכלים מהמוכן ביחד עם הילדים. כולם נרגזים, משתעלים וצועקים בלי הרף: „תסגרו אחת ולתמיד את הכניסה! אל תתנו להכנס לאנשים חדשים!" הקולות הנרגזים שואלים בכל רגע: מה למעלה? מה נשמע חדשות?

אנו מתרגלים למצב. נדמה לנו ששנים אנחנו נמצאים כאן. מתוך השאלות והתשובות אנו מבינים שקיים איזה קשר בין האנשים בפנים המלינה לבין האנשים שמבחוץ, הואיל וכל חצי שעה בערך אנו שומעים כאילו נמסרות ידיעות לשמות בדויים, לא מוכרים לנו. כנראה שזה היה איזה אל"ף בי"ת מיוחד ליודעי דבר.

שעה 15.30 אחה"צ

מישהו בא מלמעלה ומוסר מודעה, שהיחידה שלנו ה.ק.פ. קבלה פקודה לעזוב את העיר וילנה במשך חצי שעה. מחשבה חולפת במוחך; היתכן? מה יכולים להספיק להוציא במשך 30 דקות, והאנשים שבמחנה, הרי נמצאים הם כבר בפקוחם של הס. ס. האדונים

החדשים שלנו ידעו כבר איך לסדר אותנו. הבקשה היחידה לאדון כל היא רק — לא לעוות את הדין, מה שצריך לקרות — שיקרה בהקדם. הסערה מתקרבת בצעדי ענק, רק שיהיה לנו שווי משקל להחזיק מעמד. שוב באים ומבקשים להרשות להכניס למלינה עוד עשרה איש, ובאם לאו... על זה לא מדברים, זה מובן — מסירה לרשות. הנוסח ידוע לנו היטב. הכנסת אנשים נוספים עלולה לגרום לאסון ממש. המלינה, שהיתה מחושבת ל־15 איש, נמצאים בה כרגע למעלה מחמשים איש, ביניהם נשים וטף, בעלי עצבים נרגזים, שאי אפשר להשתיקם לרגע. אין גם מישהו בעל יד חזקה, ואף לא בעל סמכות. רוטשטיין, זה שצריך היה להיות עכשיו המנהיג במלינה, שדבריו אולי נשמעים, אינני מבין מה קרה אתו. לדעתי איבד את צלם האלקים. הוא נעשה פחדן גדול וירא את המות. כל אלה, שחייהם שלהם יקרים להם מכל, איבדו את מנוחת נפשם, גם קולם נשתנה. דינם של אנשים אלה נחרץ במקום, ה„דרך ארץ" בפניהם הוא מהשפה ולחוץ; אין איש מסתכל לעברם.

ההחלטה נפלה. הנשים ניצחו, בעמדן בכל תוקף על דעתן, לא להרשות לעוד אנשים להכנס למלינה, ומה גם, שלחישה עברה במלינה, כי יש כאן ענין של כספים...

היחסנים קוראים לנשותיהם ויוצאים מהמלינה. גם גוטמאן לוקח את אשתו וילדיו ויוצא. כן, ה„גדולים" יוצאים, יודעים הם, כי המלינה לא תחזיק מעמד, אך מה יהיה אתנו?

אני מקבל פקודה לגשת לפתח המלינה ולעמוד שם על המשמר, לסדר את ההסוואה של הפתח. כאן אני רואה, כי כמה אנשים יצאו משך שעות היום המעטות מהמלינה. כל היחסנים, גם שכני לגורל יצאו. הלב מעיק, ומעמקי לבך פורצת התחינה: „ממעמקים קראתיך ד'".

השעה — 8.00 בערב

בהלה קמה למעלה. כל האנשים, שהספיקו במשך היום לצאת, שבו בחזרה במרוצה למלינה ומבקשים להרשות להם מהר להכנס. לא להרשות, לא בא בחשבון, כי על כן יודעים הם את מקום פתחה. להשאיר את הפתח פתוח זמן רב, גם כן בלתי אפשרי. מה קרה למעלה אי אפשר להוודע. יש רק צורך להחביא אותם בחפזה, שלא יתגלו ושלא תתגלה המלינה. אני זורק אותם אחד־אחד למטה למרתף וסוגר את המכסה. אני מרגיש עיפות מהתאמצות יתרה, מוצא ממלא מקומי, ובאין אונים שב למקומי להחליף כח. גם אשתי קוראת לי מזמן לשוב למקום.

במצב נים ולא נים אני רואה את עצמי שוב במחיצתו של ה„חפץ חיים" זצוק"ל ושומע את שיחתו על יונה הנביא. כן, ממעי הדגה קרא אל האלקים, וישמע ד' את קולו. משונה מאוד הוא ענינו של יונה, הן ידע את חטאו שלמד חובה על העיר נינוה, ומשום כך ברח, אלא שחשבונו הטעהו. אבל אנו במצבנו הנוכחי, האם ראינו את ניסיו הגלויים? בכל מקום שהנך פונה, הנך נתקל בכפירה, בהפקרות ועבריינות. חרון־אף והסתרת פנים, שלא נשמעו ולא נראו כבר שנים. ומי אתה ומה זכויותיך שיגינו עליך?

קול חָנוק עולה מתחת לאדמה, חוזר ונשנה ושואל על אסטרוביץ. התשובה שנתקבלה במקום, כי איננו העירתני מתדהמתי והביאה אותי ואת אשתי לידי מסקנה שפחדנו כל הזמן לדבר עליה. לדעתנו יש כאן למטה מלינה שניה ויש קשר הדוק בין יושבי המלינה הזאת לבין אנשי מלינה שניה. את המקום, שמשם יצא הקול אנחנו איתרנו בערך, והתחלנו לגשש באפילה. והנה שוב אותו הקול החנוק השואל על רוטשטיין. התשובה לא התמהמהה ובאה: תיכף יבוא ויביא חדשות כנראה שיש יד מכוונת היודעת לענות תיכף במקום על כל שאלה שמגיעה משם. אנו מתקרבים לנקודה, שלפי דעתנו, משם יוצא הקול. יושבים כאן ליזרוביץ ואשתו. התברר, כי מלמטה מתחת לרצפה ישנה עוד מלינה וכאן צריך להיות הפתח. שוב שומעים אנו, כי איש נושם בכבדות כאילו חסר לו אויר לנשימה. מפיו אנו שומעים שאין לאנשים הנמצאים למטה אויר לנשימה ואף מים לשתיה והם מתעלפים מחוסר אויר ומים. אנחנו כבר שומרים על פתח המלינה. ליזרוביץ מרוצה מכך, כיון שלא יצטרך להיות האחראי היחידי על הכניסה הזאת, ושנית, הספקות שתקפו אותו הספיק כבר למסור גם לנו, ועכשו מחכה הוא לחוות דעתנו, ומה שנחליט אנו, יעשה גם הוא. ספיקותיו הם: האם להכנס למלינה התחתונה בה חסר אויר לנשימה ומים לשתיה? אנו מתיעצים עם זאלקינד. תשובתו ברורה, לדעתו יפוצצו הגרמנים את הבתים הללו, במקרה שיחסר להם המספר המלא של העובדים המיועדים להעברה לקובנה, ואם כן מדוע להחנק מתחת לאדמה ולמצוא את המוות מתחת למפולת? מוטב להישאר למעלה במרתף, אולי תזדמן אפשרות ברגע האחרון לברוח מכאן ואולי באמת דעתם של הנאצים רק להעביר לקובנה ולא עוד. אשתי מחליטה באותו רגע להכנס לתוך המלינה התחתונה ובהקדם, ומאיצה גם בי להוציא לפועל את ההחלטה תיכף ומיד. הוחלט, כי הגב' לייזרוביץ, היודעת את שבילי ה„מלינה" הולכת הראשונה ואחריה אשתי, אני ומר לייזרוביץ — האחרונים. מר זאלקינד הבטיח לסדר את ההסוואה על גבי המכסה למעלה.

במלינה התחתונה

בין רגע הרגשנו, כי בעולם אחר אנו. לפתע נעלמו כל הקולות המוכרים, הרעש והמהומה. כאן לא נשמע

כל הגה. כאילו לא מעלמא הדין. האדמה סגרה את פיה ובלעה אותך לתוכה. שומעים רק רשרוש הבגדים הרטובים במים. נעלמו המחלוקות ומריטת העצבים, רק קור העולה מן המים חודר לכל גופך ומרעידך ומרעננך.

הכניסה למלינה היתה בעמידה, ברגלים, או בראש. כשנכנסים לתוכה. וכשאתה מגיע לארץ למטה ויכולת להשתפשט בכל גופך, אתה מוצא את עצמך שכוב בתעלת מים סרוחים, בבוץ, רפש וטיט. לעמוד על הברכים אי אפשר, בגלל התקרה הנמוכה. גם יתדות התקרה מפריעים. בדרך מונחים גם קרשים, שהניחו אותם בכדי לא להרטב במים. זולם עכשיו הם רק כ„אבני נגף" השטים במים. המים הגיעו הנה מהמכבסה הנמצאת למעלה ואולי היתה גם כוונתם של בעלי המלינה, שהמים ישמשו כהסוואה. והנה בטרם הגענו למקום שיאפשר לכל הפחות ליישר את הגו, ואולי גם להפטר מן המים הסרוחים, אנו שומעים לפתע קולות מוכרים דוקא מן הצד. הקול נשמע כאן צלול. מה קרה? זמיגרוד, מבוני המלינה, מוריד את משפחתו ומכריז למלינה הבלתי־נודעת שפנינו מועדות אליה. הם חוצים את התעלה, בה אנו שוכבים, ומתקדמים ימינה לכיוון המלינה. אנו מתקדמים בעקבותיהם, מטפסים ועולים באותו הפתח למעלה, המכסה נסגר מלמעלה עם בריחים וטבעות של ברזל. מלמטה למעלה אין אפשרות בנקל לפתוח.

מלינה מס' 2 — חוסר אויר

אנו נמצאים כאן במחסן עזוב של גרוטאות ישנות. חלונות כפולים ישנים, אבל ישנם גם קרשים, שעליהם אפשר לשבת ולנוח, גם חבילות עם צנימים דאג מישהו להכין. אנחנו נחים על גבי הקרשים. לזמיגרוד יש גם פנס חשמלי, עכשיו חש בנוכחותנו, „גם אתם כאן?" — ותו לא. הוא קורא למאניה באלביריסקי ומסביר לה את הצורך לחפור בפינה, להוציא את כל הלכלוך, עד שיגיעו דרך החלון לאויר מן החוץ, שלדבריו יוצא החלון הזה מתחת לדלת של בלוק א', שניהם התחילו לחפור. אני עוזר על ידם, לא ארך זמן רב עד שעיפו והסתלקו מהמקום. נשארתי לבדי והמשכתי לחפור.

ידי נדקרו ונפצעו. חפרתי חור של מטר ברוחב הקיר והגעתי לאדמה טריה ורטובה. נדמה לי כאילו אויר טרי אני מריח, אולם לאמיתו של דבר היה זה רק ריח של אדמה. שכנות שבאו לבקרני טענו, שהן אינן מרגישות כלום, וכי לא יוכלו להחזיק כאן מעמד זמן רב. נתקלתי בקרש רקוב, ומאחורי הקרש קיר בטון. כנראה שהגעתי למדרגות מצד החיצוני של הבית. שניתי את כיוון החפירה לצד ימין. העבודה קשה, אני מנסה לחפור במקל לצד ימין קדימה, אולי אוכל לחדור דרך האדמה עד שאגיע החוצה, ואז נקבל אויר לנשימה. לדאבוני נתקל המקל באדמה וחצץ רטובים, ולא יכול להתקדם. זמיגרוד מכניס את ראשו וטוען שאינו מרגיש שינוי באויר, הוא מנסה להדליק גפרור, והגפרור אינו נדלק, כנראה מחוסר אויר. לאזני מגיעות אנחות של המחפשים ומצפים לאויר שיגיע אליהם מן החוץ. פימקה מינץ, בחור זריז, היודע להסתדר בכל מצב משרך את רגליו העיפות, מגיע עד לחור על ידי, ובקול שלא מעלמא הדין מתחנן ומבקש ממני: „תן לי קצת אויר לנשימה, אני מת". אני מכניס את ראשו לתוך החור אולם הוא אינו מרגיש יותר, ונשאר שוכב פרקדן על גל האדמה הטריה במצב של התעלפות. הוא מתחיל לדבר אל עצמו כאילו נטלה ח"ו דעתו. נדמה לי, שאני רואה את המות המתקרב אלינו בצעדים אטיים, אבל בטוחים. גם שאר אנשי המלינה אינם מגיבים עוד על שום דבר. אני שומע לפעמים את נשימתם העמוקה, איזו נשימה איומה, כאילו האחרונה בחייהם. אני מאמץ את שארית כוחותי ועובד. אני מוכרח להשיג אויר מן החוץ.

השעה 4 לפנות בוקר 3.7.44, יום שני. אני חופר במקל ומבקש להשיג אויר מן החוץ אולם כל עמלי לשוא. לפתע קלטו אזני קולות מן החוץ, אני שומע את הצעקות המוכרות לי מאוד מאוד בשפה הגרמנית: „האלט". אני מתאר בדמיוני את הכיוון, משם באים הקולות. והנה גם פסיעות רגלים על המדרגות אני שומע, מגברים, נשים וילדים. כנראה שהאנשים רצים מהמדרגות לאמצעיתו של החצר. רעדה אחזתני. הנה הגיע הסוף. האקציה החלה. אולם מה לי ולאקציה, כשאנו נמצאים כבר כאן במצב של אפיסת כוחות בלי אויר לנשימה. אינני בטוח אם הנמצאים כאן מסוגלים עוד לקום על רגליהם. אני חופר ביתר מרץ, האדמה מעלה סרחון. ובינתיים אני מרגיש בפסיעותיו של הגרמני. כנראה ששומר הוא על הפתח שמעל לראשנו, אם כי פסיעותיהם של האזרחים כבר מזמן חדלו. מי יכול לערוב לי, שהגרמני לא שמע את קול החפירה שלנו, ומה נעשה אם ירצה לזרוק פצצה לתוך המרתף ואז לא יהיה גם צורך לחפש אחרי אויר... אני שומע את הזזת האוטו „זיס" העובר באמצע החצר ויורד למטה. כנראה שנתמלא האוטו והעבירו אותו יותר קרוב אל שער החצר ובמקומו הביאו אוטו „זיס" אחר לקבל קרבנות אחרים. אבל כל מחשבה נגמרה, כל החשבונות הסופיים נסתיימו, אני מוכרח להסתלק מכאן, בטרם יהיה מאוחר, ומה גם שאשתי באה אלי ואומרת שהיא מפחדת כמוני, שעוד מעט לא יהיה לנו כח לצאת מכאן. אני לוקח את אשתי ביד אחת, ואת פינקה ביד השניה. את האחרון אני סוחב על גבי. האנשים השוכבים אינם מגיבים אפילו, כנראה שדעתם נתבלבלה עליהם.

אני מרגיש, שגם לי נעשית העמידה על הרגלים

קשה מאד. הנשימה נעצרה, זיעה קרה כיסתה את כל גופי. איזו אי נעימות בלב. אני ממשש בידי את המכסה ומחפש כיצד לפתוח אותו. אני מרים סוף־סוף את המכסה וקופץ לתוך החפירה בסחבי אחרי את פימקה ואת אשתי. המים הקרים השיבו את רוחנו, נשמנו לרווחה. כעת אנו חושבים על המלינה השניה, שבינתיים נודע לנו שדבר כזה קיים. הגענו רטובים לסוף השביל בחפירה. הקור היה נורא. התרגלנו קצת לאויר, והנה מרגישים אנו גם כאן את המחנק, חוסר אויר לנשימה.

בינתיים הגיעו אלינו לייזרוביץ ואשתו, הגב׳ רבינוביץ ובנה בן ה־10 גם כן הגיעו. הגב׳ רבינוביץ חולה, יש לה חום גבוה, היא רועדת מקור ומחום, בנה, בן ה־10 מטפל בה כגבר בין גברים. הוא עוטף אותה בפרוות צמר. גם ישראליק ואמו, מעובדי המרחץ הגיעו הנה, מאין — לא ידוע לי. כנראה, שהרבה דרכים אינן ידועות לי במלינה זאת. החלטתי נחושה לפתוח את המכסה, לקבל אויר ולשמוע מה נעשה למעלה בחצר. התחלתי למשש את מכסה המלינה כדי לעמוד מקרוב על המבנה של המכסה ולדעת איך לפתוח אותו. שוב אנו מתחילים לחשוש, שעוד מעט לא נוכל לצאת מכאן לעולם. את המכסה אין אפשרות לפתוח. למלינה למעלה אין טעם לחזור מחוסר אויר, הדרך למלינה אחרת לא ידועה לנו. להישאר לשכב כאן בבוץ, לשמוע את שריקת העכברים ולגווע מחוסר אויר ומים — גם כן לא בא בחשבון. אני אוזר את שארית כוחותי, ובראשי וידי, אני מתאמץ למעלה מיכלתי, ועם ראשי הפצוע אני מזיז את המכסה לאט־לאט מהמקום הצידה. אנו מחכים עם פיות פתוחים, לשמוע את הקולות המוכרים לנו מהמלינה למעלה, וכאן מה קרה? אין קול ואין קשב, איזה שקט מוזר השתרר פה. היתכן שאין אנשים במלינה למעלה, ואם כן — לאן נעלמו? אני מכניס את ראשי לתוך החור ומתרומם למעלה. עיני, שהתרגלו כל הזמן לחושך, התחילו להבחין באיזה שביב אור הבוקע מפינה אחת במרתף. כשהייתי בטוח שאין איש במרתף התחלתי מתקדם לעבר האור. בדרך היו מפוזרים חפצים על הרצפה: נעל, מימיה ריקה, חתיכת בגד קרוע. כנראה שהאנשים יצאו מבוהלים. אני נמצא על יד האור, המכסה מבית הכסא איננו. כל המחסן, כל מבנה העצים איננו. רק חור גדול פתוח. המיטה ששימשה סולם עומדת במקום. אני עולה למעלה ומשתטח על הרצפה שבפרוזדור מאחורי המדרגות. על יד הפתח היוצא לחדר מצד השער, אני רואה את החצר זרועה חבילות, ילקוטים מלאים, תיקים, תרמילים, חבילות קשורות אחת לשניה, גם חבילות גדולות של כרים וכסתות, הרושם הוא כמו לאחר פוגרום.

לפתע מתקרב אלי צילו של אדם, ונשמעות פסיעות של חייל המתקרב לפתח. חת־שתים ואני כבר למטה במרתף מאחורי הקיר. אני שומע את פסיעותיו המתקרבות לפרוזדור ואת קולו הקורא לתחתית המרתף בצעקה: „קיטל, קאמאל היער!” וחוזר על הקריאה. בת־קול מהמרתף עונה לעומתו: „היער!” כנראה שחזר, מכיון שלא קיבל תשובה. אני בודק שוב את המרתף, אולי אמצא מישהו מתחבא. אולם, הרשעים הללו ידעו איך לסדר וכנראה גם עלה בידם להוציא את כולם. אני עושה את חשבוני במקום. את המלינה מס. 1 גילו, ומכיון שמהמלינה הוציאו את האנשים, לא ישובו אליה כל כך מהר לחפש בה שוב; ואם כן עכשיו כאן מקום מחבוא מצוין.

ביום ב׳, שעה 06.00

אני נמצא שוב במנהרה, בשלולית ומנסה לכסות את המכסה של פתח המלינה. כל רגע שעובר נמשך עד אין סוף. כשפותחים שם את הדלת מהמלינה השניה, שומעים אנו כעין צעקות ויללות. אנו מפחדים מפני הצעקות. אם ירגישו בהם, גם אנו אבודים. המחשבה הזאת לא נותנת לי מנוח. אני מחפש בכל מחיר הזדמנות להיפגש עם זמיגרוד. כמה מובנים נעשו לי הפסוקים: „ממעמקים קראתיך ד׳”. „טבעתי ביוון מצולה ואין מעמד”. לייזרוביץ אומר בקול את הפסוקים השגורים בעל פה. הילד רבינוביץ חוזר על הפסוקים. מאז הרגשתי את הטעם של אויר העולם, קשה לי להתרגל למצב כזה של חוסר אויר. אני מוכרח לשמוע מה למעלה. אני מתאמץ ומזיז קצת את המכסה והנה אני שומע פסיעות של גברים, נשים וילדים רצים על המדרגות; גם צעקות בפולנית. אני מניח את המכסה במקום, ונשאר עומד קשוב לשמוע ולהבין מהנעשה למעלה.

לפי השמועות שהתהלכו בין העובדים, היו הגרמנים נוהגים בזמן עזיבתם את ערי פולין להכניס אזרחים פולנים לתוך בנינים מיוחדים, כאילו מטעמי בטחון ועם יציאתם מן העיר היו לוקחים את האזרחים יחד אתם, כעין בני ערובה. במקרים אחרים היו מפוצצים את הבתים על האנשים בפנים, ואולם מה לילדים בבתים הללו? ואולי כל הרעש הוא בגלל זה שהבלוקים נשארו ריקים מיהודים, ולכן אפשרו לשכנים הפולנים ולילדים להכנס לבתים לבוזז את דירות היהודים. עברו שעתיים בערך. אני שוב מזיז את המכסה .אני שומע פסיעות חיילים בודדים, פותחים דלתות, נכנסים לחדרים שבקומות התחתונות. בפינות הבית מזיזים חבילות, סוחבים, ארגזים ממקום למקום. נדמה לי כאילו מניחים פחי דינאמיט, ומכיון שכך, עלינו לחכות להתפוצצות. דמיוני מלמדני, כי היות שלא התאים מספר האנשים שהובלו באוטובוסים לזה שהיה בזמן ה„אפל”, וודאי באו לידי מסקנה שחלק גדול התחבא

באן בבלוקים ואם כן יש לפוצץ את הבתים על האנשים. אני מוסר דעתי זו לאנשים בחפירה. גם חישובם משתווה עם רעיוני, אולם „שב ואל תעשה עדיף", נחכה ונראה.

יום ב', שעה 18.00

זמיגרוד הגיע אלי. אני מבקש ממנו להסביר לי את סוד הסוואת המכסה מלמעלה. לדבריו נמצא מכסה שני קטן בתוך המכסה הגדול. עם פתיחת המכסה הקטן בעזרת חבל נכנס אויר, ואפשר לשמוע משהו מלמעלה. ואמנם עם פתיחת המכסה הקטן הרגשתי מיד את האויר שחדר בשריקה, כי באותו זמן פתחו גם את הדלת של המלינה השניה, ושמעתי גם את פסיעות החיילים על המרצפות בחצר. כנראה שעוד טפלו בהיצאת האוטובוסים האחרונים מהמחנה. גם זמיגרוד סבור כמוני והבטיח, שגם המלינה השניה תעמוד בקשר אתנו. סגרתי את המכסה הקטן ושבנו חזרה אל המלינה הקודמת להנפש ולהתיבש מהרפש ומהבוץ.

שעה 6.45 אור ליום ג'

עם פתיחת החור במכסה אנו מקבלים אויר מן החוץ בצורת רוח פרצים העובר בשריקה חדה. אני שומע מן החוץ קולות מוכרים. הנה קולו של המסגר פום: „וואס קען מען העלפן... געגן א גזירה מן השמים קען מען נישט מלחמה האלטן". אני שומע גם יריות בודדות, אבל נדמה לי שזה רחוק מאד. והנה פתאום אני שומע איך שנפתחה למעלה מעל ראשי, בפרוזדור, דלת וצעדי אשה וגבר המדברים ביניהם בפולנית. טננבורצל מסוסנוביץ אומר לאשתו בפולנית: „אנחנו הולכים. לעומתו עונה אשתו: „מיר גייען". אני מוכן כבר לקפוץ מתחת למדרגות ולהראות להם את הדרך למרתף. אני שם לב, שהם כאילו נעמדו על המדרגות, ונמלכים בדעתם, מדברים בלחישה, ולפתע נפתחה דלת מלמעלה, ופסיעות של חייל, וקולות וגידופים בגרמנית, על היהודים הארורים שלא חכו לו, והיא אחריהם.

המלים הבודדות ששמעתי למעלה מחברי לעבודה ולגורל מהדהדות באזני, איני יכול לעבור עליהם, ואיני יכול גם להשלים אתם. „כנגד גזרה מן השמים אין ללחום", אבל הלא גם נאמר „אפילו חרב חדה מונחת על צוארך — אל תתיאש מן הרחמים". והאם בטחון בלבד, מבלי מעש, יכול לעזור לך? יש צורך גם בהשתדלות. כמה כוחות, מוח וכשרון השקיעו בני הישיבות כדי להנצל, למצוא דרך לחיים, ונזכרים לי דבריו של הרב יצחק קורניק בפרידתי ממנו לפני כ־8 חדשים, בעת שהוא הועמד לפני הברירה של העברה ללטביה, או לאסטוניה למחנות, ואני הועברתי למחנה לה.ק.פ. וילנה: „תזכור, שרבים מהנשארים בחיים יצטרכו לספר ולמסור לדורות הבאים הרבה־הרבה דברים, שרבים לא ידעו לספר עליהם. חוב קדוש הוא להשאר בחיים רק בגלל זה, להשתמש בכל האמצעים ולא להחמיץ שום הזדמנות, כי הבא לטהר מסייעין אותו. ועצם הדבר שההשגחה השאירה אותך כאן הלא לימוד הוא צריך. רבש"ע „קויתי ד' קותה נפשי ולדברו הוחלתי, — והוא יפדה את ישראל"...

כמה זמן עבר בו נמצאתי במצב של נים ולא נים, איני יודע, אולם משהרגשתי שעודני חי, שוב הרהבתי עוז בנפשי לפתוח את המכסה הקטן.

המלינה מס' 3 — על גבול השגעון

אך הועלנו למעלה, והנה מכל העברים התנפלו עלינו יושבי המלינה, קפצו ממקומותיהם להסתכל בנו, כאילו אחוזי שגעון. הרושם הראשון שעשו עלינו האנשים, שרק לפני יומיים עבדנו אתם יחד, שהם הפכו בין לילה לחסרי דעה. עיניהם יצאו מחוריהן, לא דברו, אלא צעקו. הרגשתי תיכף את חוסר האויר, בפרט כשהדלת למינהרה היתה סגורה. כל אחד ישב על יד החבילה שלו בפישוק ידים ורגלים ונשם בפה פעור. מזמן לזמן קבלו לחם וגם חמאה ממחסן המלינה, היינו, ממחסן של הקואופרטיב. סדרו להם גם אור מפנס של אוטובוס. ואף על פי כן לא יכולתי להידבר אתם.

סוחר עצים מפורסם נגש אלי ושאלני, האם ראיתי את סטאלין כשהוא מטייל בחוצות העיר. השני צועק עליו: „משוגע שכמותך", דיבוק נכנס בך, סטאלין בעיר! תראה שלא יעזור לנו דבר, תראה את דברי, יקחו את כולנו לפונארי". ראבין הנפח שופך לפני את חמתו. לא יכול לסלוח להם לבעלי המלינה, שלא נתנו לו להכנס תיכף. גם עכשיו חושד בהם שיש להם פתח נסתר, ובבוא העת יצאו המיוחסים ואת השאר, העיקר אותו, ישאירו. הקשר כץ עומד למעלה בחדר מוסווה ונסתר ומסתכל בחצר, אם לא מתקרבים חיילים למקום, וכשהוא נותן סימן מודיעים לכולם שיש לשמור על שקט מוחלט. וכשמגיעה הודעה כזאת, מתחיל יזרסקי דוקא להשתעל בשיעול צרוד כזה, וכשמעירים לו הוא עונה: „לא יכול אחרת", ומראה באצבעותיו על הגרון: „כאן בוער". ובעינים מלאות דם ודמעות הוא פולט: „לא יכול אחרת".

אני מחויב למסור דו"ח לכל אלה המכרים שלי איך הגעתי הנה אליהם, וכשאני מבקש להשקיט את עצביהם ולעודד אותם, כי יש סיכויים שנצא מכאן, מהתלים הם בי. הם למעשה עברו את הגבול של דעת. אינם חושבים ואינם מרגישים כבני אדם נורמאלים. הדבר היחידי שמצווים הם עליו, הוא, שעליהם לשמור בכל מחיר על מנהלי המלינה, שלא יברחו ולא ינצלו

איזשהו פתח אחר שהוכן לצורך זה, וכן לריב ולקבל מנה יפה יותר לאכילה.

הכנות לבריחה

נועדנו יחד עם זמיגרוד ואחדים מזקני המלינה והחלטנו שעל אחד הצעירים לצאת מהמלינה עם מספ־ריים שהוכנו לצורך זה ולחתוך את התייל (לצד דרום מרח' מיקובה) במקום אחד, ודרך החור ההוא עלינו לצאת בלילה בדיוק בשעה 12.00. עלי הוטל התפקיד לעלות למעלה לבנין ולברר אם המשמר שליד השער קיים עדיין.

במלינה נמצאים כרגע בערך 40 איש, כולם יצטרכו לצאת דרך הקואופרטיב, וכאן ניצבת השאלה, מי בראש? לפי איזה תור יצאו האנשים, כי כל אחד רצה להיות בין הראשונים ולהוציא את כולם בבת אחת יהיה בלתי אפשרי.

בפעם הראשונה אני עולה על המדרגות לקומה ב׳־ג׳ להוודע ולהודיע את המכסימום שאפשר להוודע. על יד השער הראשי מסתובבת ה„שמירה״, אנשי ס ס. בעיר — חושך מצרים. עכשיו אני שומע היטב קולות עמומים, כנראה, שה„קאטיושות״ רועמות ונמצאות לא כל כך רחוק.

בחדרו של אסטרוביץ נתקלתי בכד מלא מים מהברז. לא הרשיתי לעצמי לשתות מהמים לפני שהבאתי את המתנה היקרה ליושבים במלינה. השמחה עם שתית המים הנקיים לא היתה של מלוי רצון או תאוה, אלא הסמל של מעבר ממצב למצב. מי שלא ראה שמחת האנשים על כד המים לא יכול לתאר לעצמו שמחה מעין זו.

בשעה 11.00 יצא שליח לחתוך את גדרות התייל כמדובר. לא ארך הרבה זמן, כשהודיעו לנו על המקום המדוייק בגדר, שבו נפתחה פירצה. בחצר שרר שקט.

המצעד

כל המשפחה שלנו נמצאת במרתף מלמעלה. פשטנו את נעלינו ואנו מחכים לחצות, לשעה 12.00. זו הפעם הראשונה שאנו עומדים כולנו בצוותא יחפים ונושמים את האויר ממרתף הבית. מטעננו אינו כבד מדי. נעליים קרועות, בגדים רטובים וסרוחים, מלוכלכים בצואה, רפש וטיט, אולם יש לנו ניצוץ של תקוה בלב, אולי ירחם, אולי נזכה לראות במפלתם של שונאי ישראל ולנקום את נקמתנו.

שוב משמשת לנו מיטת הברזל סולם לעלות מן המרתף־המלינה. אנו למעלה בפרוזדור, מתקדמים בשורה עורפית דרך חדרו של פאנצ׳ר, את החדר אי אפשר להכיר, הכל שבור ורצוץ. על הרצפה שברי זכוכית, כלים שבורים וקרעי בגדים. עברנו דרך חדרו של לייזרוביץ. 10 מדרגות מפרידות בינינו ובין חדרי,

אבל כבר פסקתי את ההלכה: לא להכנס לחדר. לא ידוע לי מהו הרגע החשוב ביותר בשעות אלו, ומי יודע אם מותר על פי דין לסטות מן התכנית, אשר אולי חיינו תלויים בה. אנו יורדים מצד השני במדרגות בכניסה א׳, נכנסים לחדר האמבולאטוריה. לבית המרקחת. הכסאות של רופאות השיניים עומדים על כנם, חסרים כבר חלקים, העזובה רבה, החלונות פתוחים. אנו נדברים, שאני הולך ראשון ומסתכל לצדדין, 5 פסיעות אחרי הולכת אשתי, אחריה מר לייזרוביץ ואשתו. בחצר, משני הצדדים לא רואים איש. אני מתקדם על־יד קיר הבית, על הקרשים שליד בלוק א׳, עד סוף הבנין, ומתקדם בכיוון ישר אל הגדר. אני מחפש את הפרצה, בהתאם למדובר. אנחנו עברנו גדר תייל פרוצה אחת, נכנסנו בין שתי גדרות תייל, מתקדמים קדימה מזרחית־דרומית, שוב פרצה — אנחנו מחוץ למחנה!

הלילה, ליל קיץ קריר וריחני. אנחנו מתקדמים לעבר שדה ירקות. אני ולייזרוביץ נכנסים לחצר. הנשים יוצאות לחפש מקום אצל הגוים, אולי ירחם מישהו עלינו ויתן לנו להיכנס לבית להתרחץ לכל הפחות מהלכלוך. אנו נמצאים כמה מטרים מחצר המחנה. אנו מוכרחים להסתלק מכאן עד אור היום. אנו נכנסים לתוך שדה פנימה, בין ערוגות. מהצד השני של השדה שוב רחוב. שומעים פסיעות חיילים, כנראה משמרות לילה וקולות בפולנית. כנראה, שגם אזרחים נמצאים בחוצות, אבל מה הם יכולים לעשות כל כך מאוחר. מתברר שהיתה הפצצה והאזרחים התחבאו במקלטים ועכשיו הם שבים לבתיהם. אנחנו מתקדמים לכיוון הבית, הבית סגור על בריח ומנעול. אין אף אחד בפנים, אנו נשארים בחצר, מתישבים. מה לעשות, לצאת אל הרחוב? ללכת לעיר? לאן? פרבר העיר מצד זה (רוזעלע) לא מוכר לי לחלוטין. המשמרות הגרמניים מסתובבים ברחובות. מי יודע כמה זמן יימשך מצב זה. בינתיים אנו שומעים קולות באידיש של בחורה המחפשת את אמה ואחיה. אני חושד בה שנטרפה דעתה עליה, כי לא ייתכן להרים צעקות כאלו על יד המחנה ממש, כשהקלגסים מסתובבים על כל שעל. הנה צללים של בני אדם היוצאים מאחורי גדרות התייל, מתקדמים קדימה לבין גדרות השדות ונעלמים באפילה. הנה גרמני, כנראה, מה־משמר, תפס שתי נשים, שהספיקו כבר לעבור את גדרות התיל. אנו מרגישים שמתנהל משא ומתן, הגרמני מקבל טבין ותקילין, כנהוג, שעון עם כסף. הן מתקדמות לעבר מיקובה ונעלמות בחשכת הליל.

הנה צל של בחור צעיר. „האלט״ נשמע בגרמנית, אחריה באה יריה ושוב יריה ושקט. אחד מאנשי המחתרת עבר לבדוק את הדרך, וכשקיבל פקודה „האלט״! ירה בגרמני והחטיא את המטרה, ונפל הרוג

מכדורו של גרמני. אין כאן מקום למחשבות. יש צורך במציאת מקום אחר, אולם כיצד אפשר לצאת לרחוב עם לכלוך כזה, מי ירצה לקבל אותך במצב כזה? אולם מאידך, האדמה בוערת מתחת לרגלינו.

שעה 3 בלילה, בעלי הבית הגיעו, הנשים הספיקו להבטיח להם תשלומים טובים בעד מים לרחיצה. באמצע הפרוזדור העמידו קערות רחצה גדולות עם מי באר טריים וקרים. אנחנו מגרדים מעלינו את כל הלכלוך, נדמה לי שביחד עם הלכלוך הטבענו את הצרות במים העכורים האלו. בגדינו נשארו כמו שהיו, אולם מצב רוחנו נשתנה לגמרי, הנשימה באויר הצח, הרגשת נקיון גופנו עודדה את רוחנו. הדו״ח הראשון שקבלנו מהגוים הקפיא את דמנו בעורקנו. הם סיפרו, שביום שני הוציאו כמה אוטובוסים מלאים עם אנשים ונשים והסיעו אותם לכיוון הידוע — פונארי. למחרת ביום ג׳ בבוקר באו שוב אנשי ס. ס. ו„גסטאפו״ ועברו מחדר לחדר, שברו, הרסו קירות, חפשו בכל החורים והסדקים על הגגות ובמרתפים. אלה שהוצאו מהמלינות הבטיחו להם להשאירם בחיים ולהעבירם לקובנה. לבסוף צוו עליהם לרוץ לכיוון בית הכסא החדש אל הבור הגדול מצד מערב של בלוק א׳, במקום בו הוציאו חומר ללבנים. מכל הצדדים עמדו החיילים כשבידיהם מכונות יריה וירו על הרצים. הגוים השכנים, שעמדו מן הצד, נהנו ממראה עיניהם, נתבקשו לכסות את הבור באדמה וכתמורה ירשו להם להוריד את הבגדים מההרוגים.

בחורינו עבדו קשה מאד, סיפרו הגויות, בכסותם את הבור הגדול, היות והדם לא רצה לשקוט וכל רגע היה פורץ כמעיין ממקום אחר ועולה על גדותיו. המסכ־נים הללו היו טורחים להביא חול חדש ואדמה לכסות את זה שלא ניתן להשקיטו. הגויים השכנים ידעו לספר על אחד מנוסעי האוטובוס שקפץ ברחוב טרוקר מה־אוטובוס, בנסעם לפונארי ונורה במקום. מלינות אחדות נשארו נסתרות. קרה וחדר, שדלתו היתה מוסוית נשאר על תושביו במקום ואיש לא הרגיש בהם. מקרה אחר היה במלינה של 40 איש בערך, מלינת מאַצקין. כשהרגיש קצין ס.ס. במלינה, יצא מאצקין ונתן לו הרבה כסף וזהב. הקצין הבטיח לו בהן צדקו של קצין גרמני, שלא יאונה כל רע למלינה הזאת. הוא יצא מן החדר ושלח תיכף ס. ס. שני. כמובן שהוציאו את כולם והזעיקו אותם לבור. חמותו של מאצקין, אשה שהגיעה לגבורות, קיבלה על המדרגות כדור ברגל ונפצעה במקום ונשארה על המדרגות עד סוף כל האקציה.

העומדים על נפשם

הפחח ברוך היה אומר תמיד: הנאצים לא יזכו שברגלי אלך אל הבור. כשבא איש הס. ס. ואמר לו „הראוס יודע״, והתחיל להאיץ בו, שילך מהר, הסתכל בו הלה וכלל לא חשב ללכת. לקח הגרמני את הרובה להרביץ כרגיל ב„יודע״. הזדקף ר׳ ברוך הזקן מלוא קומתו, וכהרף עין חטף מתוך ידו של הגרמני את רובהו, ובתנופת יד קולעת, כאילו עם הפטיש הגדול במפחיה, הוריד את קת הרובה על ראשו של איש הס. ס. הרובה נשבר על גולגלתו. ר׳ ברוך לא נשאר היחיד שלא הלך במו רגליו למקום הכליון.

בודדים נורו במקומות שונים בחצר המחנה. השוטר שקסטולסקי, בהרגישו כי עושה את דרכו האחרונה, הוציא את סכינו המפורסם ושיסע בו את איש הס. ס. שהוליך אותו לעבר הבור. עשרות בחורים התגוננו בנשק ביד נגד התליינים. בודדים הצליחו להמלט מהבור באמצע היום, מתוך היריות הבלתי פוסקות. גבעת האדמה הטריה שנתקלנו בה בעברנו בלילה היה זה קבר ההרוגים הגדול מיום ג׳ בו נורו 106 איש אנשי מחנה העבודה ה.ק.פ. בשדה.

אף על פי כן בקשנו מן הגויים שיתנו לנו אפשרות של מחבוא בבתיהם. המקום היחידי שהרשו לנו להמצא בו היה — מתחת לגגון בגינה, מקום בו מחזיקים בקיץ ירק ומלפפונים. ישבנו ארבעתנו על הקרש במצב של נים ולא נים. הקור היה חזק בלילה. הבטחון לא שב אלינו. ישבנו וחשבנו על חברינו לעבודה, על גורלם וגורלנו אנו.

עם הנץ החמה התחילו לעבור על ידנו שכני הסביבה. לא עבר זמן רב וכל הסביבה ידעה על נוכחותנו. נודע לנו שבקרבת מקום מסתובבים אנשי ס.ס. ומחפשים בורחים מהמחנה. אנו ולייזרוביץ עזבנו את המקום, עברנו לצדה השני של הסמטה והנה לא רחוק ממולנו, צועד משמר העושה סריקה בסביבה. התחבאנו מתחת לגדר בשדה, נכנסנו לשדה של תפוחי אדמה והסתתרנו בינות לעלים.

בשעה 10 נתיבש מעילה הקיצי של אשתי שהספיקה בלילה לכבסו ויצאה העירה (בלי סימני טלאי), לחפש מקום עד יעבור זעם. הדרך שעליה לעבור עד גוי מכר, היתה רחוקה, ועליה היה לעבור מקומות מסוכנים, את זאריצה ואת הגשר הירוק. משעה 1 נעשיתי עצבני יותר ויותר, ולא ידעתי מה לחשוב. אגב, המקום שהיתה צריכה להגיע לשם (שניפישוק) היה חדש בשבילה. גם את האנשים, הגוים, וגם את הסביבה לא הכירה.

בדרך לחופש

שעה 3.00 — אשתי שבה עם הזמנה מן הגוי שעלינו לבוא אליו. קשה היתה פרידתנו ממשפחת לייזרוביץ. ביחד עשינו את דרכנו בשעות הגורליות האחרונות הללו במחנה ובמלינה, יותר קשה היתה הפרידה מהבתים הללו. כאן שכלנו את בתנו החמודה,

אשר זכרה לא מש מנגד עינינו; קוינו באמונה שלמה שנמצאת עוד בחיים, והודות לאמונה ובטחון הגענו עד הנה.

עמדנו במקלט שהגויים הכינו. הסתכלנו דומם על הבתים הגדולים הללו, אשר הבארון הירש בנה אותם בשביל עניי ישראל בוילנה, והיום כמה סבל ועינויים טמונים מתחת לכל זוית, כל קיר וכל אבן, כמה תקוות ואנחות אבדו כאן.

עם ספר תהלים קטן בכיס אחד והתפילין בכיס השני, ברחנו מן המחנה בו בילינו 9 חדשים, מבלי לדעת לאן פנינו מועדות, אולם עם תקוה בלב ובטחון בד' אלקי ישראל שלא יסיר חסדו מאתנו.

יום רביעי, שעה 4.30 אחה"צ. יצאתי מן המקלט, ירדתי דרך החצרות לרחוב הראשי, לא הספקתי עוד להתמצא בנעשה בסביבה, והנה ממולי בדיוק מתקרב משמר גרמני (10 חיילים) עם רובים מכודנים, הולכים ברוחב הרחוב. לשוב לא בא בחשבון, כי תיכף ירגישו בי. בפסיעות בוטחות ובעינים מורמות הלכתי על המדרכה מולם ונפגשתי אתם פנים אל פנים. הנסיון הראשון הצליח, אולם נדמה לי, שלבי אינו אתי. נכנסתי לרחוב סובוטש, אני עובר את הרחוב מהצד השני, רואה את שער חצר המחנה, שם עומד עוד משמר גרמני מעולה. רגלי לא הוליכוני, כי אם נשאוני דרך שביל צדדי. עברתי דרך גינה לרחוב פופלאַווס, ישר לגשר זארציה, דרך רחוב בנדיקטינסקי, קרולבסקה, על יד בית היראה שלהם, שעל יד הגן העירוני. אני מפחד פן יכירוני הגוים. בגן העירוני נתגלה לפני כוח צבאי עצום. העצים היו גדועים למחצה, מהם עשו מחסה לתותחים, שעמדו מוסווים ומחופרים באד־מה. מאות, ואולי אלפים, ארגזים עם תחמושת עמדו מוכנים עם כל הציוד.

אני מפחד להסתכל אחורנית כדי לראות את אשתי. נדברנו, כי עליה ללכת אחרי במרחק של 20 פסיעות ואני מרגיש ברחוב מוסטובה שהיא איננה. אני מאיט את פסיעותי ומתמהמה. אני מתקרב לגשר הירוק. מי יודע אם לא יבקשו תעודה בהליכה על הגשר האסטרטגי. ברחוב אני שם לב, שהגשר ממוקש. חוטים נמשכים מכל הצדדים. אוטובוסים עומדים על הגשר וחיילים זורקים חבילות עם ניירות לתוך הנהר. אני מתקרב לגשר. על כל 5 צעדים עומדים חיילים ושומרים. מחיצת חבלים מראה את הכיון להליכה. את אשתי ראיתי ממרחק רב, אולם אין ברירה. אני איני יכול להתמהמה עוד. אני שומע כאן בסביבה יריות בודדות. איש לא שם לב. אך עברתי את הגשר, והנה ממולי מרחוב קאלווארייסקי הולכים ומתקרבים באמצע הרחוב על המרצפת שלשה אנשי צבא במדי ג'נדרמריה בדרגות גבוהות. אחריהם קצינים רוכבים על סוסים. נעצרים ליד הגשר ומדברים עם המשמר. המשמר מתחיל לשאול לתעודות זהות את הגברים העוברים. נדמה לי, שאני מאבד את הקרקע מתחת לרגלי. אני פונה בזוית חדה, שמזַלה, יורד מדרך המלך, קצת סחור־סחור, יורד למטה, עובר ליד משמר של קסרקטין צבאי, עובר ישר דרך החצר של המנסרה — כיום שדה. הגעתי בשלום לבית יאשיק, שומר המנסרה של אלפרוביץ (לפנים שיניוק) שנשרף עם כבוש העיר.

החצר מלאה עשבים שוטים גבוהים, בית החרושת שבור והרוס. הארובה הגבוהה העומדת באמצע, נראית כמצבה לחיים שתססו כאן. בביתו של יאשיק, שומר החצר מחכה לי קבלת פנים יפה. גוים פשוטים וטובים, מחסידי אומות העולם. 20 הרגעים שחכיתי, עד שהגיעה אשתי למקום מחוסרת אונים נראו בעיני כנצחים. היא אך הספיקה לעבור את הגשר, וההליכה עליו הופסקה על ידי הקצינים שהגיעו למקום.

ביתו של יאשיק עמד על שפת הנהר ויליה, לא הרחק מן הגשר הירוק. בתו וחתנו היו בשרות הפאר־טיזאנים הלבנים. כל פעם שהיינו שומעים שריקה חדה מן הצד השני של הנהר, היו תיכף לוקחים את הסירה המסוווית על החוף מאחורי הבית, עוברים בה לצד השני של הנהר, לעבר לוקישוק, ומשם היו מובילים חברי המחתרת שהתכוננו לחזית, ברגע האחרון. גם ציוד ושאר מצרכים היו מעבירים מהעיר לכאן. לשכנים נאמר, כי אנחנו פליטים מאיזה כפר נידח שנהרס על ידי הגרמנים. בכל זאת בקשנו מקום מחבוא מתחת לגג והבאנו לשם שחת וירק. כאשר הרעימו בלילה ה„קאטיושות" הסובייטיות והעיר הופצצה מכל העברים, וכל נפש חיה שבעיר ירדה למקלטים — שכבנו על הירק הטרי על גג הבית, וצחקנו לבהלתם של הגוים. וכשבקשונו, כי נלך אתם להתחבא במקלט ענינו להם, כי אנו נשארים במקום כיוון שכל כדור הולך ופוגע לפי כתובת מדויקת ומסומנת.

עוללות מהמחנה

גם חברי המחתרת הסתתרו במערה שלהם, שנמשכה מהמחנה עד גינה שמאחורי גדרות התיל. מן הצד השני עמד חבר המחתרת במקום מוסווה וחכה להזדמנות, שיוכל לפתוח את הפתח ולהוציאם משם. לסוכני הגסטאפו היה ידוע על מלינה כזאת. דרייזין, סוכן ה„גסטאפו", כשידו תלויה בגבס, ניגש בלווית אנשי „גסטאפו", אל המערה וביקש שיצאו מרצונם הטוב, כדי לנסוע לקובנה. כשלא נענו לדרישותיו זרק פצצת סרחון לתוך המערה. רק חמשה אנשים מהראשונים ליד הכניסה הספיקו הגרמנים להוציא ולהמיתם במקום, ואילו השאר נחנקו מחוסר אויר וסרחון. בפנים היו בערך 35 איש, כולם אנשי מחתרת, הם ומשפחותיהם,

אחדים נפלו עם כלי זינם בידם, ואף לקבר ישראל לא הובאו.

בריגאדיר הנגריה, פלדמאן, מהבחורים הטובים במחנה, אדם אשר דאג לאנשיו, התקין כמעט לכולם מלינה גדולה, מתחת לגג הנגריה. הוא הלך כל הזמן עם האקדח הטעון בכיס. ברגע האחרון, כשהחליט לצאת דרך חלון המסגריה וראה את אנשי הס. ס. בחצר לא היסס אף רגע ובאקדחו הטעון ירה עליהם. בהיותו תלוי על חלון המסגריה עשוהו ככברה. יהי זכרו ברוך!

באותו יום שלישי בלילה, אחרי חצות, יצאו כמה עשרות אנשים מהמלינות שבמחנה, והלכו לאן שעיניהם נשאום. קידאן החשמלאי נדבר עם חבורה של 10 איש והם הגיעו לחנותו העזובה ברחוב היהודים („יידישע גאס") והם נשארו שם כל היום הרביעי. כשצמאו למים לקח קידאן דלי ויצא לחצר השניה להביא מים. השוערת יצאה החוצה ומסרה על כך לאנשי ה„גסטאפו". מיד באו באוטובוס, הוציאו 7 יהודים וילדה קטנה, הושיבום באוטובוס והוליכום העירה. ברחוב וילנר, על מגרש ריק, הכריחו את הגברים לכרות בור ארוך — קבר לעצמם. קידאן בעצמו ברח, קיבל כדור ונהרג במקום. גם אשתו של פיינברג נהרגה במקום. הילדה פיינברג בת השלש עמדה ולקטה פרחים, ונתנה לאמא המתה להריח. לא ידעה המסכנה, שזהו משחקה האחרון. מכל פינות העיר הביאו למקום הזה את היהודים הנתפסים, בערך שלשים איש, הושיבום על הברכים, ירו בגבם וזרקום לתוך קבר האחים הגדול. בין ההרוגים: פיינברג הבכור, אשתו ובתו, זמסקי השוטר ואשתו, ברוך ובטי גולומב, רק תיל גבוה מעיד על הקבר הנמצא למטה. את מרי שיחם שפכו והטיחו בפני התליינים. ראו את הנצחון, הגיעו אליו, אולם לא זכו להנות מהנקמה בשונא.

* * *

מאלף ומאתים אנשי המחנה ה.ק.פ. הוליכו ב„דרך לקובנה" — פונאר — בערך 600 איש, כ־170 איש נורו ונהרגו למחרת בחצר, ומ־430 איש שיצאו וברחו מהמחנה אל העיר, היערה, נהרגו במקומות שונים על ידי הגוים כ־250 איש, רק כ־180 איש נשארו בחיים.

קלמן פרבר

ימי אימה

ביום השלישי לכניסתם של הגרמנים לוילנה תפסוני ה„חוטפים" הליטאים והוליכוני לתחנת הרכבת לעבודה. טרם התמצאנו בכוונתם של הליטאים, אולם לפי התעללותם בנו בעת ההובלה ובזמן העבודה, ראינו והרגשנו שטובה לא תצמח לנו מזה. במשך ארבע שעות העבידו אותי בכל מיני עבודות שחורות וקשות. אולם בהזדמנות הראשונה, עקרתי ממקום העבודה וברחתי הביתה.

עם סידור פלוגות העבודה, שנשלחו על ידי ה„יודנ־ראט", היה הכרח לקבל איזו תעודה, כי אחרת לא היתה אפשרות להמצא באיזה מקום שהוא. נזדמנתי לעבוד בגדוד החמישי כנפח. העבודה היתה מפרכת, והעיקר שעבדנו בפקוחו של ה„נוער ההיטלראי" („היט־לר יוגנט"). הנוער הזה גרם לנו, לעובדים היהודים, יסורי מות. בגורלי עלה להיות שעיר לעזאזל. הממונה עלי היה מריץ אותי עשרות פעמים מסביב לבנין, וכל פעם שהייתי עובר על ידו היה מרביץ בי בקת רובהו. כשהתעייף מלהרביץ בי, פקד עלי לעלות על הגג ולקפוץ מגובה של 3 קומות. באותה החצר עבד גם גיסי, צפנת אליעזר. כשראה את ההתעללות של הגרמני, התרגז מאד, לקח גרזן ורץ להרוג אותו. העובדים במקום הספיקו לעכב בעדו, כדי שלא להמיט אסון על כל העובדים.

עם הקמת הגיטו נזדמנתי לגיטו ב', אולם עם חיסול גיטו ב', הועברתי כבעל מקצוע לגיטו א'. בגיטו עברתי „שבעה מדורי גיהינום". אם כי בזמן האקציה קבלתי תעודה צהובה, חששתי מנקמתו של השוטר הליטאי ריזגל, שהיו לו חשבונות אתי מימים עברו. עשיתי הכל, בכדי להמציא טרף לבני ביתי בגיטו. גם אחותי חיה היתה אתי כל הזמן. אחרי האקציה, כשהובילו יהודים לאסטוניה, ביולי 1943, הועברתי ל„קיליס" כבעל מקצוע. במובן הכלכלי המצב לא היה כל כך רע.

בזמן האקציה של הילדים בד' ניסן, 27.3.44, נלקחו בתי ובני. זו היתה המכה האחרונה וממנה לא יכולתי להתאושש. באקציה שהתקיימה ב־20.4.44 לא חיפשתי כבר אפשרות של התחמקות והועברתי ביחד עם אשתי למחנה ריכוז בקייזרוואלד, לאטביה. עבדתי כחייט עד לאוגוסט 1944. לא נתנו לנו שום דבר לאכול. היינו מלקטים ברחובות עלים יבשים ומוצצים אותם, והתיסרנו יסורים שאין לתארם. באוגוסט העבירונו למחנה בשטוטהוף, גרמניה. הגענו לאפיסת כוחות גמורה. שם פגשתי בהרבה חברים ומכרים מגיטו וילנה. ביניהם האחים והאחות גגול. משטוטהוף נשלחו גיסי ואחיו נחום, זאב ויוסף גגול לעבודה, אשר משם לא שבו.

בינואר 1945 יצאנו משטוטהוף לדאנציג, שם עבדנו בבניית צוללות (במחנה של בולגארים), עד ששמענו את רעמי התותחים וה„קאטיושות" של הרוסים. כנראה שטרם נתמלאה הסאה, ושוב נשלחו למחנה ריבן, בלי אוכל ובלי מלבוש. השאַרפירר מייזל, גרמני־סאדיסט, היה מרביץ בנו בלי כל אמתלא. ברגזנותו שבר לי את שתי הצלעות, את השיניים, ונשארתי שוכב בלי הכרה. זה קרה כעשרה ימים לפני השחרור. הרגשנו וידענו, שהם שופכים את חמתם עלינו, בכדי לא להשאיר עדים חיים של רציחותיהם, אולם כנראה שחשבונם הטעה אותם. בינתיים היה הכרח לחפור חפירות נגד הטאנקים המתקרבים. לשם כך השתמשו בנו. אולם הם מררו לנו את החיים. באותו זמן כבר הייתי למעשה לאחר יאוש, ולא היה לי האומץ לחכות עוד ימים ספורים, שהם היו הגורליים בחיינו. התכוננתי לברוח מהקבוצה בכוונה שירו בי וימיתוני, כי אמרתי לנפשי, שטוב מותי מחיי. חברי במחנה, שידע את כל סודותי, לא נתן לי, ממש בכוח, לברוח. הודות לו נשארתי בחיים.

אחרי עשרה ימים, שוחררנו על ידי החיילים. נתבקשנו על ידי השלטונות הסובייטים שכל אחד מאתנו יקח את קרוביו, חבריו ומכריו החולים, וב־עזרת עגלות אכרים יסיעו אותם אל מאחורי הקוים, בכדי שלא נפריע לחיילים הנמצאים בחזית בפעולתם. בין החולים היה גם חיים קוטלר, שעבר את כל שלבי התופת הנאצית. הוא היה נפוח מרעב ובדרך הוציא את נשמתו. ראה את הגאולה, הרגיש בה, ולא זכה להנות ממנה. כבוד לזכרו!

מפי מאיר קינברום ק. פ—ר

פגישות עם בני העיירה בצבא הסובייטי

ה־22 ביוני 1941 היה יום יפה. ביום שקדם לו אירגן וועד הסטודנטים טיול לווילייקה. רבים נרשמו לטיול. אני, סטודנט הקורס הראשון באוניברסיטה על שם וויטאווט בוילנה, וויתרתי עליו, כי הייתי צריך להתכונן למבחן האחרון בתולדות יוון העתיקה. אחותי חנה'לה, ואתה כל בני הנוער האולקניקאי, שלמדו בבתי הספר בוילנה, חזרו לפני שבוע לעיירה, עם בוא החופש הגדול. בעיר נשארו אחדים מחברי בני העיירה: יוסקה סנזניק, אליהו קרבן ובינוש מושצ'ניק, שלמדו ועבדו בעיר. ביום זה, ב־22 ביוני, עמדנו להפגש ולטייל קצת בעיר. לפתע הגיעו לאזני קולות התפוצציות בזו אחר זו.

לראשונה חשבתי שזהו תמרון הג"א שצריך היה להתקיים בדיוק בימים אלה, אולם הבהלה שפשטה בין רגע בבית הסטודנטים הקפיצה גם אותי, וכשרצתי לאולם, כבר בקע קולו של מולוטוב מהראדיו האומר: מלחמה! האווירונים הגרמניים הפציצו, בלהקות של 30 מטוסים, כל חצי שעה, הצבא הסובייטי החל לפנות את העיר.

האוכלוסיה היתה מבולבלת לגמרי. פליטי עיירות סמוכות הגיעו לוילנה ובפיהן בשורות איוב.

הסטודנטים הליטאים החלו להתלחש ביניהם. הר־גשנו שהם יעשו בנו שפטים עוד לפני בוא הגרמנים. הראדיו כוון לקניגסברג, משם בקע קולו של ליטאי־פאשיסט, שהסית את עמו להכות ולרצוח יהודים וקו־מוניסטים. בכל זאת ישנו אותו לילה בוילנה. נפגשתי עם חברי בעיר המופצצת. הם שלשתם בקשוני פה אחד: בא אתנו הביתה, להורים. יתכן והייתי מצטרף, לולא האוירה בבית הסטודנטים. כשחזרתי לשם מצאתי את חברי הסטודנטים היהודים מוכנים לברוח מזרחה. מבלי לחשוב הרבה, קפצתי לחדרי, ארזתי מה שאפשר לשים לתיק קטן ויצאתי לדרך — מזרחה.

חשבנו, יעברו יום יומיים והצבא הסובייטי יהדוף את הגרמנים ונחזור לביתנו, אבל לדאבוני לא היה כך.

לא אתאר דרך בריחתי בפרוטרוט, כי רבים הדברים, אולם עוד היום אזכור את דרכי בכביש לאושמינה.

על הכביש הלכו רבבות אנשים, נשים וטף, מכוניות צבאיות, חיילים וקצינים, פצועים, כולם אחוזי פחד ומבוהלים, ביניהם תושבי סמורגון, ושאלה אילמת ניבטת מכל פנים: לרוץ, או שמא יעבור זעם?

העיירה מולודצ'נה בוערת משני צדי הכביש, ואני, על מיכלית בנזין, נאחז ורועד מצינת הלילה ומחום השריפה, אני מתקרב אל הגבול הישן של רוסיה. משמרות נ. ק. וו. ד. עוצרים בפליטים ומחזירים אותם. אני מסתתר מאחורי מטבח צבאי נודד ועובר, מבלי שירגישו בי. מינסק עולה בלהבות. היא מופצצת, ואני בתוכה. הרכבות מלאות עד אפס מקום, בדרך נס הצלחתי לצאת מאיזור החזית וההפצצות בבוריסוב־אורשה, סמולנסק־וויאזמה ולעלות לרכבת שהובילה מז־רחה, לפנים רוסיה, הרחק מזוועות המלחמה.

בוויאזמה, לא הרחק ממוסקבה, הלכנו, קבוצת סטו־דנטים יהודיים מוילנה, להתנדב לצבא, אולם השיבו פנינו ריקם. היינו „זאפאדניקי" — בני המערב — בלתי מהימנים. התשובה הרשמית היתה: כשנצטרך, נקרא לכם. ואמנם, נתנו לי לחכות שלושת רבעי שנה, עד שקראו אותי להתיצב לצבא. נטלטלתי לעיירה קטנה ברפובליקה המורדבינית, יחד עם שלושת אלפים פלי־טים מליטא והמחוזות המערביים האחרים. הייתי המום מכל מה שעבר עלי. את עבודתי עשיתי מתוך רצון לשכוח את הכל.

הייתי אדיש לכל, לא הרגשתי במחסור כלשהו. העיירה שימשה תחנה בדרך מוסקבה—קויבישב (סאמא־רה, לשעבר). יום־יום עברו דרכה רכבות מלאות פלי־טים. עם תום עבודתי היומית, רצתי לתחנה ועמדתי שעות, תוך ציפיה לפגישת פנים מוכרות, לקלוט ידיעה כלשהי מהבית — אך לשוא. היו לי פגישות ושיחות מעניינות עם פליטים מרוסיה, אך מהבית — לא כלום. העתון הביא יום־יום סיפורי אימים על הנעשה בעורף.

יום אחד, כמחצית השנה אחרי פרוץ המלחמה, הופיעה כיתת חיילים בעיירה. עברתי במקרה על ידם ואזני קלטה דיבור באידיש. נעצרתי, כמובן. שאלתי הראשונה היתה: „מאיפה אתם?" „אנחנו מהדיוויזיה הליטאית המתארגנת ליד גורקי. באנו לרכוש כאן כל מיני דברים". הם סיפרו שהדיוויזיה נושאת אמנם את השם „ליטאית", אבל היא יהודית בעיקרה. לא יכולתי להרגע. רצתי כמטורף ל„וואֶינקומאַט" (המשרד הצבאי) ובקשה אחת בפי: — גייסוני לשם, לדיוויזיה הליטאית. הם בשלהם: נצטרך — נקרא לך. לא מצאתי לי מנוחה. האפשרות שאולי אפגוש שם במישהו מבני עירי, הטרידה מנוחתי. האדישות חלפה ובאה היזמה. פניתי לאישים שונים ולבסוף הצלחתי. קיבלתי צו התיצבות לבלחנה, עיירה ליד גורקי — מקום ההתאר־גנות של הדיוויזיה. שעות הנסיעה לשם היו בשבילי חוויה עצומה. ברכבת פגשתי בחורים כמוני שנסעו לאותה עיירה.

הגענו. התחילו הסידורים הראשונים. קיבלתי ציוד,

רישום וכו׳. אני יוצא לחפש מכרים. פה הנני פוגש חבר מוילנה, שם מכרים אחדים, ולפתע פלחה באוויר קריאה: יוסקה! הסתובבתי ונפלתי לתוך זרועותיו של איצקה (יצחק) קופנר — חברי וידידי הטוב. דמעות ניקוו בעיני שנינו. לא מצאנו מילים בפינו לפתוח בשיחה. אם כן — אינני בודד. בילינו יחד שעות אח־דות. הנושא היחידי: אולקניק, ההורים, הבית.

הוא נקבע לדיוויזיון האנטי טאַנקי המיוחד, ואני — לגדוד תותחי שדה. נפרדנו, אבל ידענו תמיד את הנעשה אצל השני ודאגנו זה לזה. באחד הקרבות הקשים נפצע איצקה בגבו. הודות לעזרה הרפואית המהירה שהוגשה לו יצא מכלל סכנה, החלים אבל לחזית לא חזר עוד. אחרי חדשים אחדים יצאה הדיווי־זיה לחזית אוראַל. היה חורף קשה מאוד. דצמבר 1942. הכפור חודר לעצמות, איזור אוראל—קורסק הוא חשוף לרוחות, כי אין בו הרים וגבעות ומעטים בו היערות.

בערבו של אחד מימי דצמבר ירדנו מהמכונית להתבסס במקום שנקבע לנו. לפתע עברה מחלקה של רגמים. במקרה הפניתי מבטי אליהם. פני האחד מהם נראו לי מוכרים מאוד, אולם לא הספקתי להכירו מיד. רצתי קדימה כדי להציץ בו עוד הפעם. כנראה השגיח בי גם הוא, הסתובב ושוב אנחנו נפלנו אחד בזרועות השני. זה היה חברי מוטקה (מרדכי) מארק. גם הוא היה באותו יום ההפצצות בוילנה; גם הוא כמוני עבר אותה דרך והגיע לדיוויזיה, ועתה הוא רגם וגם „קומסאורג" (מארגן ב„קומסומול"). פעמים רבות נפ־גשנו אחר כך, בין קרב לקרב. העלוהו לדרגת לייטנאנט ושימש עסקן פוליטי. בקרב ליד ויטבסק, ב־1943, נשלח יחד עם מחלקתו לעורף האויב. שם נפל בשבי יחד עם כולם. הוא הצליח לרמות את הגרמנים, באמרו שהוא ארמני, אבל אחד הליטאים הלשין עליו והוא נרצח באכזריות לעיני כל השבויים. סיפור זה שמעתי בשנת 1945, אחרי המלחמה, מפי סרן ליטאי שהיה אתו יחד בשבי ובזכות היותו ליטאי — ניצל. הוא סיפר על גבורתו הרבה בשנות המלחמה ועל מותו הטראגי. יהי זכרו ברוך! עד כמה שידוע לי היה הוא היחידי מבין חיילי אולקניק בצבא האדום שנרצח בידי זדים.

בשנת 1943, לאחר קרבות קשים, יצאה הדיוויזיה למנוחה והתארגנות. באחד הימים פגשתי בחור איישי־שקאי שהכרתיו בפניו גם מקודם. שנינו הגענו לבלחנה ביום אחד. הוא סיפר לי שבגדוד חיל רגלים החונה לא רחוק מאתנו נמצא אולקניקאי אחד, אבל את שמו — הוא לא זכר. אחרי חיפושים רבים הצלחתי לברר זהותו — הריהו חנן ברנשטיין, החי אתנו כעת בארץ.

הדיוויזיה שלנו התקדמה יחד עם הצבא הסובייטי מערבה, וככל שהתקרבנו לסביבותינו, פעם הלב בקצב מוגבר והשתוקק לשמוע את השם אולקניק, בין השמות הרבים של הערים והעיירות ששוחררו על ידי הצבא הסובייטי. היה זה ביער, ליד פולוצק. השתכנו בבונקרים גרמניים מצויינים, שנחפרו לפי כל כללי ההנדסה. בתוכם נמצאו תעודות ליטאיות שונות, שהעידו על השואה הגדולה. בצהרי יום אחד הגיע הדואר, ובעיקר עלוני ה„סובאינפורמביורו" (המשרד הסובייטי לאינ־פורמאציה). בעלון קראנו, שחור על גבי לבן, שכוחות הצבא הסובייטי שחררו את אולקניקי ואת... תגובתי הראשונה היתה מוכנה מראש. תלשתי מהר דף נייר מהבלוק וישבתי לכתוב את מכתבי הראשון מזה 3 וחצי שנים.

כל הזמן לא קיבלתי ולא שלחתי מכתבים לאיש. לא היה לי לא קרוב ולא גואל, ולא היה מישהו אחר שיזכני במכתב. בתנאי חזית קשים היה המכתב קרן האור היחידה לחייל, הוא הביא נחמה ועידוד, ואילו אני שמחתי בשמחת אחרים. עתה התנפלתי על הנייר המיוחל וברגע שרציתי להתחיל לכתוב — נעצרה היד. למי אכתוב? איך אתחיל? התגברתי.

כתבתי מכתב אל ראש הגמינה באולקניק, ובקשתי להעביר מכתב זה אל היהודי הראשון שיזדמן לו. לא השליתי את עצמי, חשבתי שמוטב כך מאשר אחרת. ומעתה באו ימי ציפיה קשים. התקדמנו במהירות לעבר הגבול הליטאי. קו הדיוויזיה שלנו עבר דרך ליטא הצפונית־מזרחית. אחד הבחורים שלנו הצליח להשיג חופשה קצרה וקפץ לעיירה סמוכה — להיידוצישוק. הוא חזר ובפיו בשורת איוב. והנה הגיע גם המכתב הראשון אלי. ברעד פתחתיו וחפשתי בסופו את החתימה. היה זה מכתבה של שרה־רבקה סולץ, חברתי בת גילי, שנשארה לפליטה יחד עם כל משפחתה. נודע לי הכל. המום התהלכתי ימים רבים. הגיעו עוד מכתבים מליב־קה כץ, מחיים ואליהו זוביסקי, שהיו אז בצבא הפולני, אי־שם בגרמניה, ושמחו להתכתב אתי. הגיע גם המכ־תב הראשון מדודי באמריקה.

המלחמה טרם תמה, אולם אולקניק, זו שהכרנוה, כבר אינה קיימת. אינם היקרים ביותר. אין עיירה, אין כלום.

זכיתי, אחר כך כעבור, שנה, בערך, לבוא לאול־קניק ולראות במו עיני את חורבנה.

י. מ—מן

אלו בניך אולקניק
(מגבורי השואה)

שינה'לה פרבר

רצה הגורל שאמצא בקרבת מקום לעיר מולדתי אולקניק, ואוכל לעקוב מקרוב אחרי המתרחש בקרבה, ולרשום לזכרון בספר על מאורעות וחוויות קטנות וגדולות בחיי אחינו, בנינו ובנותינו, בימי השואה שעברו עלינו.

נדמה לי שעוד היום מהדהדים באוזני צלילי דיבורה של שיינה'לה פרבר ושומע אני את הד סטירת הלחי המצלצלת, שהיא סטרה על פניו של השייגץ מצ'יזון, שנטפל אליה בשוק הגדול באולקניק, בדרכה האחרונה למקום ההשמדה באיישישוק. לא אגזים אם אומר, כי לאלפים מבנות ישראל, על סף חדלונן, היתה סטירת לחי זו כעין זריקת עידוד והרמת כבודה וגאוותה של בת ישראל. ידעה שיינה'לה להתרומם ולעמוד על הגובה ולקדש את שם שמים ואת קדושת בנות ישראל. כבוד לזכרה.

יעקב זיסל הלוי וילין

בשער החצר מספר 17 שברחוב רודניצקי, בגיטו וילנה, הייתי פוגש אותו כל יום ב־6 בבוקר, בלוויית חבורת עובדים. כמנהל עבודה (פורמאן) ידע להסתדר עם נותני העבודה הגרמנים, ביחידה הצבאית שעבד בה. הוא היה בעל מרץ, יודע להסתגל לכל מצב, הכיר את כל שוטרי הגיטו היהודים משומרי השער וידע לכוון את השעה, בכדי להבריח לגיטו מזון ולא להתפס בידי מישהו. חבריו מעריכים אותו בעד נאמנותו וכשרונותיו, וכבנים לאב נשמעים לפקודותיו. הוא גם המוציא והמביא בעניני מקח וממכר. הוא וחבורת העובדים מתחלקים שווה בשווה בריווח.

יום אחד מכר להם הגרמני, כרגיל, דברי אוכל ומשקאות ממחסנו והודיעם, בטרם יצאו ממקום העבודה, שיזהרו. העובדים אך יצאו החוצה, והנה אנשי הס. ס. תפסום. חיפשו בכליהם ומצאו את כל המצרכים שהיו מיועדים לגיטו.

בדרכם לכלא לוקישקי התעללו בהם הרוצחים ממש־טרת ס. ס. בכלא התחילו היסורים מחדש. במחטי ברזל לוהטים דקרו מתחת לצפרני ידיהם. בבתי־ידיים עשו־יים ברזל, במקלות גומי ובכל הבא ביד הרביצו בהם, ובלבד שיגלו היכן לקחו את המצרכים, או שיצביעו על הגנב שגנב ונתן להם. אולם הם באחת: „קבלנו וקנינו מעוברי אורח". את חיילם־מיטיבם לא גילו. אין בני ישראל בוגדים בידיד!

את חשבון הימים והלילות שעשו בצינוק שכחו מזמן. את חשבונותיהם עם העולם הזה גמרו גם כן. ברוחם נפרדו ממשפחותיהן, ויתכן שחיכו בכליון עי־ניהם לפסק דין המות שיוצא עליהם, כי קשים היו העינויים מהמשפט עצמו. אולם הבריגאדיר לא יכול היה לשקוט ולנוח, מחשבותיו מטרידות אותו: מי הוא אשר הלשין עליהם? מאין ידעו קלגסי הס. ס. לכוון את השעה ולתפסם בדיוק עם הסחורה המוברחת. וכשסידר בראשו דיבור לדיבור, וכשנזכר באזהרה האח־רונה של חיילם הגרמני ובבת־צחוקו המרושע האחרון, עבר רעד בגופו הפצוע והמוכה. כיצד, לא הבין תיכף ומיד, כי הוא־הוא, חיילם „הטוב והמטיב", שהלשין ומסר את כל הפרטים המדוייקים. ואולי טעה הוא בדמיונו? סוף־סוף כבר חדשים שנמצאים בקירבתו. אלפי מארקים הרוויח אותו החייל, ואף פעם לא יצאה תקלה מתחת ידו.

מתחת לסף הכרתו מרגיש הוא בחוש שמשהו מת־רקם. מישהו מראה לו את הדרך, וכשצלצלו המפתחות ולקחום לתא החקירות ידע את תפקידו ואף גם את יעודו בחיים. וכשאיש ה„גסטאפו" שאלם: „ומה, יהו־דים מלוכלכים, תספרו היום, אחרי ליל נדודים בצי־נוק? מי גנב ומסר לכם את הסחורה המוברחת?" הת־עורר הבגריגאדיר מתרדמתו והתיצב הכן, ובדברים נמרצים, בקול עז וגאה אמר: „בריגאדיר אנכי, אחראי לחבורתי. העובדים אצלי לא יודעים דבר, אני הנאמן על מפתחות המחסנים, אני גנבתי, אני לקחתי. לעובדים שיקרתי, אמרתי להם, כי קנוי כל זה אתי, הם רק את שליחותי עשו. להבריח מכאן סייעוני, באשר גם אותי יראו. אנוכי אחראי למעשיהם הם, אני לפקודתכם אעמוד, לדינכם להישפט. אולם הם, במה הם אשמים? במה חטאו? את פסק דיני אקבל באהבה".

דבריו שנאמרו ברצינות, בכנות ובגאון, עשו רושם עז על הס"ס המרצח, ובטרם הספיקו להתיישב ולברר את הענין הוציא פקודה לשחרר את 7 העובדים ולהו־ליכם בחזרה אל הגיטו, אולם הבריגאדיר האחראי, היהודי הגאה הזה, ישתה מכוס התרעלה עד תומה.

הגיטו בוילנה גועש כמרקחה. כפופי קומה, שחוחים ואפורים, חזרו העובדים, המשוחררים, בליווי משמר ס. ס. לכיוון הגיטו. דאגתם היחידה היתה: איך יוכלו להביט בפני אשת הבריגאדיר וילדיו, אשר כאב נחשב להם.

...במרתף צר ואפל של ה„גסטאפו" שכב בחור יהודי

פשוט. עיניו פקוחות בחושך לילו הארוך. כעת הוא עושה את חשבון נפשו. הוא מאושר, כי שבע משפחות וקרוביהן, שהן מאות אנשים, הציל ממות. ולמה עוד יכול בחור פשוט כמותו להגיע? צר לו מאוד שבשמחתו זו לא יכול לשתף את אשתו ובנותיו. ביום כ"ד תמוז תש"ג, בחבורת 30 בריגאדירים, הובל לפונארי גם הבריגאדיר יעקב זיסל הלוי ווילין, יליד אולקניק, קרבן תמים לרבים. יהא זכרו ברוך.

מוניש פיין

גם הוא נמנה בין אלו היחידים שזכו להינצל ביום ההשמדה באיישישוק ובדרך־לא־דרך הגיע לראדון, שהשתייכה לרוסיה הלבנה ועוד לא חלו עליה דיני ליטא ביחס להשמדת היהודים. משך של חצי שנה חי את חיי הגיטו בעיירה. הוא עבד אצל יחידה צבאית גרמנית בסלילת הכביש, עד לאקציה הגדולה שבה חוסל גיטו ראדון ב־15.5.42. כשהרוצחים הליטאים והגרמנים הקיפו את הגיטו, הוציאו את האנשים והדפום לכביש גרודנה. לכיוון בית הקברות. בבית־הקברות כרו את קבר האחים הגדול, לא רחוק מקברו של בעל ה„חפץ־חיים" זצ"ל. לא היתה ברירה בפני מוניש פיין, גם הוא עשה את דרכו האחרונה ביחד עם תושבי ראדון. וכשהופיע באמצע האקציה איש ה„גסטאפו" והודיע, שהגברים בעלי המקצוע, שעבדו ביחידה הצבאית בעיר, עליהם לשוב העירה למקום עבודתם, נמנה גם מוניש פיין אתם. כשאיש ה„גסטאפו" ציווה עליו לקחת את משפחתו ולשוב העירה לא התייצב כאחרים, במצבו, יחידי בצד החיים, אלא לא היסס אף רגע, וניגש לבור להציל איזושהי משפחה פיקטיבית, כי משפחתו ואשתו לא היו כבר בין החיים. האנשים, בידעם כי גלמוד הנהו, סובבוהו ובקשוהו להציל אותם. וכשאיש ה„גסטאפו" ציווה עליו להזדרז ולצאת מן הבור ולהצטרף לקבוצה שעמדה להשלח העירה — הוא ביקש עוד רגע על מנת לקחת את משפחתו. איש ה„גסטאפו" תפס את ה„קנוניה" שעמדה להיעשות והוציא פסק דין לירות בו במקום.

רצה מוניש להציל חיי אחרים, ושילם בחייו הוא. כבוד לזכרו.

שמעון משה בן השל לווין

באחד הערבים, בסוף חורף תש"ב, בהכנסי לקלויז „בית שאול" אשר ברחוב שקלרסקי מס' 2, בגיטו וילנה, הבחנתי בין קולות הלומדים קול מוכר לי מאוד. משוכנע הייתי, כי אני שומע את קולו של ר' יאסל דעם רב'ס. הפתעתי עוד גדלה, כשראיתי בפינה הצפונית־מזרחית של בית המדרש יושבת דמות הדומה ל־יאסל דעם רב'ס, הלא זהו אחיו השיל לווין, בחברת בן ישיבה, ולומדים הם שיעור בגמרא כרגיל. אותו הניגון שלא נשתנה ואותם הדפים הצהובים, בדיוק כאחיו ר' יוסף, בזמנים הטובים ההם, אולם גדול היה ההבדל בין האחים מאד. כאן ישב לפני איש זקן, לבן כשלג, קמטים חרותים בפניו ומתחת לעיניו, גבו כפוף והוא נראה כבן שמונים. רק ברק העינים נשאר כשהיה. ראיתי לפני שלדו של איש, שקראוהו פעם השיל לווין.

על שאלותי, מי ממשפחתו נמצא אתו, קבלתי כתשובה אנחה כבדה: „אוי, מיין שמעון משה'לה!" כאילו פגעתי בפצע שלא הוגלד. הוא ממשיך ומדבר לעצמו: שנינו עבדנו ביחד בתחנת הרכבת. שנינו קיבלנו תעודות לבנות, אולם הוא הצטיין בזריזותו ובנועם הליכותיו, וכשהיה צורך להשאיר את העובדים הנחוצים, קיבל כמובן הוא את התעודה הצהובה (תעודת חיים) ואני לא. בשמחה הוא בא הביתה והחלטתו נחושה באמרו: „אבא, התעודה שייכת לך! אתה תקח אתך את אמא והאחיות ותצאו בהתאם לפקודות מחוץ לגיטו עד שתגמר האקציה שתמשך 3 ימים בגיטו, ואחרי האקציה תשובו הביתה. „אני אמצא איזו שהיא אפשרות להסתתר בגיטו בזמן האקציה". ללא הועיל טענתי, שאני בין כך כבר זקן, ומה תיתן ומה תוסיף לי עוד שנת חיים. התחננתי לפניו ואמרתי: הלא אתה עוד לא ראית ולא ידעת את החיים, צעיר הנך, עולמך לפניך, אולי יתן השם ותינצל מן השואה האיומה הזאת ותשאר למשפחתנו לפחות שארית עלי אדמות. כמה לילות נדודים עברו עלינו, כמה התחננו אני ואמא שיציל את עצמו. והוא בשלו: „אני ספק אצליח, ספק לא אצליח להשאר בחיים, ואתה ודאי שלא תשאר בחיים, כי איך תוכל להמלט בלי התעודה". עוד הספקתי לראות במו עיני כיצד הוציאוהו מהמלינה והכניסוהו לבין העצורים בחנותו של גלאזר בפינת רחוב רודניצקי. הספקתי עוד לשמוע ממנו את מילתו־צוואתו האחרונה: „פאפא, ראטעווע די מאמעלען", ומאז ממשיך האב השכול לדבר לעצמו: „מהדהדות מלותיו האחרונות באזני, ואני איני מוצא מרגוע לנפשי, אמא נשארה מאז רתוקה למטתה, כי רגליה שותקו. אהה ד' אלקים, את דינך אני מקבל באהבה ביחד עם כלל ישראל".

מכירים אנו, בני אולקניק, את הילד הרך המפונק הזה. הוא לא היה יחידי מבני עדתנו שגילו גבורה במסירות נפשם בעד הוריהם ומשפחותיהם, בזמן הנסיון האכזרי. רבים עשו כמוהו.

מי יכול לתאר את האחריות הגדולה שהצעירים הללו לקחו אז על עצמם. והאם לא ייחשבו מעשיהם אלה כתשובה לאלו השואלים: „למה הלכתם כצאן לטבח?" אלו בניך ישראל, ואלו ילדיך ונכדיך מולדתנו אולקניק.

משה סטרצ׳אנסקי — פארטיזאן יהודי

שבט תש״ג, ואני במחנה ה. ק. פ. אשר ברחוב סובוטש בוילנה. הגיטו מחוסל, בעיר ישנן 4 „נקודות״, אשר בהן נמצאים יהודים. ביום ראשון לא עובדים. אלה הזוכים לקבל תעודות־מעבר (פאסיר־שיינען) באים למחננו להיפגש עם מכרים יהודים. עובדי ה„גסטאפו״ היהודים נהגו להביא עגלה טעונה לחם ותפוחי אדמה, ולפעמים גם בגדים, ולחלקם בין מכרים ונצרכים. בין 106 הניצולים היו גם הסופר סימיא־טיצקי והמורה אפסקין. חנן רימר, מעובדי ה„גסטאפו״ הביא באחד מימי א׳ עגלה עם מצרכים. סביבו התאספו מכרים שבאו לקבל ד״ש ממכרים וסתם סקרנים, שבאו לשמוע חדשות. בין ענין לענין הוא מספר אגב אורחא, כי עלה בידי ה„גסטאפו״, זו הפעם הראשונה, לתפוס פארטיזאן יהודי חי על נשקו ביער, בחור מגיטו וילנה. הוא המשיך לספר על הסידורים המיוחדים שסדרו בשבילו קלגסי ה„גסטאפו״ עד שאין כל אפשרות להתקשר אתו. הם מענים אותו עד מות. כל המאמצים שנעשו כדי להגניב לתאו ציאן־קאלי, שיוכל לשים קץ לחייו, לא הצליחו.

אנשי המחנה שומעים את החדשות, מנידים ראש, נאנחים על גורלו המר של בחור יהודי שנפל לידי ה„גסטאפו״, ומתפזרים כל אחד לדאגותיו וטרדותיו. על שאלותי, באם מכיר הוא בשם את הפארטיזאן הזה, ענה לי בבטחה: איזו שאלה! הלא הוא משוטרי הגיטו לשעבר, הקשור עם הגלאזמאניסטים, משה׳קה סטראָצ׳אנסקי מגיטו וילנה, יליד אולקניק.

המלחמה מצאה את משה׳קה סטראָצ׳אנסקי בוילנה. אשתו רבקה סוידושץ, נכדת הרב, ועוד 3 משפחות נקלעו לגיטו ב׳. עם חיסול גיטו ב׳, נסחפו גם הם עם זרם האנשים, שנסחבו על ידי השוטרים הליטאים ואנשי ה„גסטאפו״ לבית הסוהר בלוקישקי. שלושת הגיסים נדברו ביניהם וטיכסו עצה כיצד לברוח מהתהלוכה האומללה הזאת. כשניסו לדבר על לב האנשים שיש לברוח, ראו שאין סיכויים לתכניתם. רבקה טענה שאת פרומקה אחותה וילדיה לא תעזוב, רק המות יפריד ביניהן, גם מרדכי אחיהן גמר אומר שלא יעזוב את ילדיו. בדרכם ברחוב ווילנסקה, ליד הגינה, הבחין פתאום משה׳קה את מבט עיניו של בן שומר חצרם. כמו בחבלי קסם ניתר ממקומו, הסתובב מאחורי השוטר, קפץ על המדרכה ובכיוון הפוך לרחוב דייטשה, שלוב זרוע עם בן השומר, הלך לדרכו. השגץ לא נתן לו לשוב לגיטו. ימים אחדים התחבא בחורבות בתים עזובים. גם בגיטו א׳, שהתגנב לשם בסתר, ישב כמה שבועות בהסתר בלי כל תעודה בכיס, בלי אוכל וללא סיכויים לסידור כלשהו. כשקומאנדאנט המשטרה, מר גלאזמאן (בית״ר) התחיל לגייס שוטרים למשטרת הגיטו, העביר משה את האוטוביוגראפיה שלו בעברית לקומאנדאנט. אחרי שיחה קצרה עם גלאזמאן נתקבל לשוטר. משם הוליכה דרכו אל הפארטיזאנים. מטבעו היה בחור ער וזריז, חם לב שכיוון את כל מרצו ונפשו הלוהטת למטרה אחת: נקמה ברוצחים. יחידי נשאר בגיטו. ערירי חי את חייו וציפה להזדמנות. בפעולתו כפארטיזאן, עם נשק ביד, מצא סיפוקו. הוא היה בין המתנדבים הראשונים לפעולות גדולות ומסוכנות. לכפר פופישוק, בדרך העפר בין אולקניק־וילנה, נשלחו שני גששים יהודים מפושצ׳ה־רודניצק. הם נשלחו בשעה מאוחרת בלילה. את תשומת לבם משך חלון מואר שלא כרגיל. השניים מוכרחים היו למלא את שליחותם בשלימות, בזהירות נגשו לחלון המואר לברר פשר האור בשעה מאוחרת בלילה. והנה כמתוך האדמה צצו שוטרים וחיילים חמושים. התלקח קרב בין הכוחות הבלתי שווים. מונייק ראָדזייוויץ נופל חלל, ואילו משה נתפס חי. הפארטיזאן היהודי הראשון שנתפס ביער על נשקו. ה„גסטאפו״ בוילנה טיפלה בו. הבטיחו להשאירו בחיים, נתנו לו כסף, ובלבד שידבר, שיספר על חבריו לנשק ביער. והוא בגאווה ובבוז סר מהם, בפניהם לא הביט, כאילם לא יפתח פיו. בכל מיני יסורים נוראים יסרוהו, וכל מיני הבטחות הבטיחו לו, ובלבד שיגלה להם על כוחם ביער. אולם הוא את אחיו לא יסגיר, ואם אפילו בחייו ישלם.

בבריגאדה המפורסמת של שורפי הגוויות במחנה ההשמדה של פונארי, מצא את מקומו. כפות בשלשלאות של ברזל, בילה משה סטראָצ׳אנסקי את ימיו האחרונים, אולם זה לא היה כבר משה, זה היה צלו של אדם שקראו לו פעם משה סטראָצ׳אנסקי. בליל הבריחה המפורסמת מהמחנה־הבור של פונארי ניתק כדור של זקיף גרמני את פתיל חייו.

משה, משה, מי יכול לעמוד במחיצתך. רבים הקדושים שנפלו על קידוש השם, אבל לידי נסיון שאותך הביאו — לא הובאו רבים. רק יחידים זכו לעמוד בו. ידעת את יעודך בחיים ובגאון שמרת עליו. אשריך ואשרי חלקך. יהא זכרך ברוך לעולמים!

ק. פ—ר

שלמה האמבורג (מקולוניה דאָקשניה)

עם כניסתם של הגרמנים שונתה צורת הכפר לגמרי. מאולקניק הסמוכה שנשרפה, באו לכפר רבים מהתושבים למצוא מחסה מהגשם והקור, לקראת ימות הסתיו המתקרבים ובאים. הכפר פוטשקארנה, השוכן על ידם, נשרף לפני זמן מה, בזמן הסובייטים, וכשכנים טובים הוזמנו תושבי פוטשקארנה על בהמותיהם ורכושם שהצילו לבוא לדקשניה ולהתארח שם, עד שיוכלו לבנות מחדש את בתיהם. הגרמנים לא שמו במיוחד לב לכפר הנידח הזה. בני הכפר, שנתקבלו בזמן הסובייטים לכל מיני משרות, שבו למקום מגורם. בכפר אפשר תמיד

להשיג משהו כדי מחיה. הגרנות התחילו להתמלא מיבול המבורך.

באחד מימי אב תש"א הלוהטים, הרגישו אנשי הכפר שמקיפים אותם מכל צד, אנשי „גסטאפו" והנוטרים הליטאים בראש, עם שכניהם האיכרים מפוטשקארנה. הפקודה ניתנה להזעיק את כל יושבי הכפר באמצע הרחוב, מול בית המדרש. בין רגע נשתנה הכפר לגמרי. אנשים מכל מקומות עבודה הוחזרו לרחוב היחידי אשר בכפר. גם הנשים והילדים לא חסרו. הנשים עמדו על יד בעליהם מוכנות לכל צרה שתבוא. נתקבלה פקודה, כי הרשות מבקשת למסור לידם מרצונם הטוב לחקירה את שני הקומסומולים האחים האמבורג. והיה, באם לא ימלאו מבוקשם יבוא כל הכפר על עונשו.

שלמה האמבורג — בחור יפה תואר, משכמו ומעלה גבוה מכל בחורי הכפר. לא לחינם היו מתגאים תושבי הכפר בבניהם, שהרשות נתנה בהם את עיניהם. הבחורים, חסונים כאלונים, התקינו להם מקומות־מחבוא וישבו וחיכו כל הזמן כמצות ההורים עליהם. אחיו יעקב האמבורג לא היה באותו היום בכפר.

הכפר גועש כמרקחה. כל הכפר הוא למעשה משפחה אחת גדולה ומסונפה. נשכחו המחלוקות ונעלמו כל הפירודים, האב משה, מהנכבדים שבכפר, איש נבון, שהיה יכול לתרום מחכמתו ונסיונו לכפר גם ברגע איום זה — איננו, הוא נשאר תקוע באיזה מקום בעבודה בשדה.

איש ה„גסטאפו" עומד ומחכה, מסתכל על השעון ואומר: „עוד 15 דקות". אפסה כל תקוה, לא יודעים מה לעשות, מתווכחים מי נדחה מפני מי, יחיד מפני רבים או הכלל מפני יחיד. אין מי שיקבל על עצמו להיות הפוסק. והנה מתקרבת שעת האפס. חבריו מסרו לשלמה על הפקודה שהוצאה נגדו, והציעו שהוא לבדו יהיה הפוסק האחרון. ושלמה השיב בהן, אם כי אינו כדאי וראוי להיות קרבן בשביל הכלל. ו„האם יש דבר יותר נכבד ונעלה מאשר מסירות נפש עבור כלל ישראל?" „אין דבר — אמר, — בטוחני, שדמי לא ישקוט ולא ינוח עד שתנקמו את נקמתי", ובקומה זקופה יצא ממחבואו, חיוור כסיד, אולם שקט ובוטח, וכשאיש מ„גסטאפו" שאלו: „האתה זה שלמה האמבורג?" ענהו בגאווה — „כן".

על אדמת אביו, אשר דורות רבים הוציאו ממנה את מחייתם בזיעת אפם, פקדו עליו אנשי ה„גסטאפו" לחפור בור, ד' על ד' אמות. בקור רוח, בלי שמץ של פחד, עשה עבודתו שלמה האמבורג. וכשראה את המעשה אשר עומדים לעשות, הטיח דברים כלפי הרוצחים באמרו: אתם חלאת אדם, פחדנים, מוגי לב, כלפי מי מצאתם און וכוח להכרית ולהמית? האם בדעתכם להשמיד את עם ישראל? אכן את זאת תשכחו. את נקמתי, יקחו מכם אחי בני ישראל, דוקא, כי נצח ישראל לא ישקר. אולם אתם, קללתי עליכם לכל ימי חייכם". פליטת כדור, שם קץ לחייו הקדושים והטהורים. כבוד לזכרו!

(נמסר ע"י אחותו אלקה האמבורג,
בגיטו וילנה תש"ג)
ק. פ—ר

שתי אחיות
(לזכרן של חוה ושרה טראקינסקי הי"ד)

עם בואם של אחדים מבני העיירות, לגיטו וילנה, שונו פני צעירי הגיטו המקומי. המרץ וכשרון המעשה, שהביאו אתם בחורי־חמד אלה, אנשי העיירה והכפר, עודדו את אנשי הגיטו. בני נוער מסוגם, זקופי קומה ושזופי שמש ורוח, בעלי ידים מיובלות וחזקות, לא יכלו לשבת באפס מעשה ולא רצו להסתגל לחיי אסירים בגיטו כלוא.

חלק מהם עזב את מחנות העבודה של הגיטו ופנו ליערות. אלה מבני העיירות, שנשארו בגיטו, היוו קיבוץ גלויות; דור צעיר וגאה, שהתכנסו ובאו אחד מעיר ושנים ממשפחה. גורלם המר איחד אותם והפכם למשפחה אחת, שכל בניה מסורים אחד לשני, לחיים ולמוות.

בין הבאים עם נוער העיירות היו שתי האחיות. הן היו דומות אחת לשניה והתבלטו בתוך החבורה. בת־צחוק ריחפה תמיד על פניהן העדינות. בריאות בגופן ויפות מראה היו הבנות, ותמיד היו מוכנות להושיט עזרה לחברותיהן לגורל.

כשפגשתי אותן בפעם הראשונה ב„קולחוז" בגיטו, כשהן יושבות על המדפים (איצטבות) בחדרן, חשבתי שאת אמן פגשתי, כי פניהן כפני אמן בצעירותה. אך שמעתי את קולן, וידעתי מי הן ומה מוצאן.

המלחמה והאסון פגע בהן בהיותן בנות 13 ו־15, כתלמידות בגימנסיה בוילנה. את אביהן תפסו החוטפים; האם לא הספיקה אפילו להגיע לגיטו. שתי הבנות, שגורלן המר להן, נקלעו לגוי מכר, באחד

הכפרים בסביבות וילנה, כי הלא הן מכירות כל שביל בסביבות מקום מגורן. בפינה נסתרת בגורן, שהיה מלא תבואה, מצאו משכנן.

כבר עברו חדשים מיום השחיטה בעיירות הסביבה, והגויים עוד לא יכלו להשקיט את רעבונם לרכוש יהודי. הם נסעו מעיירה לעיירה לשדוד ולגזול מהרכוש שנשאר בבתי היהודים. בקבוקי יין שרף שתו לאלפים, הילולות וחינגות ערכו כל יום, על הגזלה והחמס שהביאו למעונם. אולם לבם אינו שלו אתם, יראים הם מהיורשים הבודדים שנשארו בחיים, כי מי יודע את רוחם וטבעם של אותם ה„ז'ידים" שנשארו. שמועות מהלכות בכפרים, שהרבה יהודים ניצלו ונשארו בחיים, ומי יכול להבטיח, שהיהודים לא ישובו לבקש את רכושם עם תוספת אחוזים. הגויים, בינם לבין עצמם, מתקוטטים ורבים על חלוקת הגזל.

הנה מספרים, כי נכדו של היהודי הקצב מתחבא אצל איכר בכפר. הגוי מתרה בשכנו, שיבוא יום והיהודי הזה יקח ממנו תמורת הגזל כפליים. בינתיים בולשת המשטרה ומחפשת בבתים. היא מבטיחה 1000 מארק בעד כל יהודי חי שימסרו לה. ואם יימצא יהודי שלא הודיעו עליו, יובא הגוי המאכסנו לתליה.

הגזירות והמצב המסוכסך בכפרים פגע גם בשתי האחיות. זה זמן רב מתנכר אליהם הגוי „מושיעם". הרכוש שקיבל ממשפחתן שווה אלפים רובלים. בגדים וחפצי ערך, שהוריהן העבירו לביתו, יספיקו לו ולבני ביתו לעשרות שנים, אבל כיצד יחזיק בביתו עדות חיה ל„עזבון" שברשותו. שנתו נדדה בלילות, והנה „מן השמים" עוזרים לו, השכנים והמשטרה מסייעים לו בדבר.

עם ערב בא אליהן האכר אל הגורן ומסר להן, כי יותר לא יוכל להסתירן אצלו. הוא הציע להן צידה לדרך, כי בעוד מועד עליהן להסתלק ממנו ומהכפר.

והנה משרכות רגליהן שתי נערות יהודיות מוסוות ככפריות, בין כפרים ומושבים של אכרים, ומחפשות עבודה, כדי לקיים את עצמן. לו היו עושות דרכן בנפרד, היה יותר קל להן להסתדר איכשהו, אבל כיצד אפשר להפרד בעת כזאת? בעונת הקיץ אפשר להשיג עבודה בשדה, אבל בעונת החורף קשה להן, כי שתיהן חשודות בעיני האכרים, ומה גם, שעיניהן השחורות מעידות כמאה עדים, כי מבנות ישראל הן.

לכפר חדש הגיעו ומצאו מקום מחסה אצל אחד האכרים. לא רחוק מהכפר, ביער, עובדים יהודים. הם כורתים עצים, והאכרים מסיעים אותם למקום הריכוז. הרוח מביאה לפעמים בכנפיה מהיער הדים — קולות של העובדים ביידיש עסיסית. יש, וקללה נמרצת נשמעת בעברית צחה המופנית אל המשעבדים-הרוצחים הנאצים.

במחבואן שומעות הנערות את הדם ואינן יכולות להתגבר על סערת רגשותיהן. קשה להן להיות מוסוות תמיד, לחיות כנוצריות ולהתנכר לכולם. ומי יודע אם זה יעמוד להן עד הסוף.

אחרי ליל נדודים החליטו שתיהן, בגורן העזוב, בקצה הכפר, לצאת אל האחים ליער. עם בוקר הגיעו אל מחנה העבודה היהודי ביער. מנהלי העבודה היהודים מצאו בשבילן תעודות ונתקבלו כחברות לגורל במחנה העבודה.

★

מחנה החוטבים הגיע לגיטו וילנה ואתו הבנות. הוא נמנה על מחנות „טודט", הנודדים ממקום למקום. הבנות יוצאות לעבודה בחברת מאות בנים ובנות. הן חיות חיי מחנה רגילים בגיטו. הן יודעות יפה את מצבן ומחכות לשעת כושר, אולי יוכלו לעזוב בהזדמנות נאותה, את המחנה ולנוד עד עת מצוא — עד הסוף.

על מותם של ההורים ידעו. שמועה שמעו על אחד הדודים ועל משפחתו שברחו כאילו מהשורה. באחד מימי החורף הקרים, שוב הזדמנו עם מחנה כורתי העצים הנודדים לסביבה, שם הסתתרו לפני זמן מה. הדרכים והשבילים ידועים להן, וגעגועים תמידיים ליישוב בני אדם חפשים תקף אותן.

הן ממלאות את מכסת יום עבודתן בכריתת העצים, עד שעת הצהרים. לאחר מכן שמו פעמיהן אל הכפר זכצ'רי. ברצונן להשיג פרוסת לחם ותפוחי אדמה תמורת כסף, או בגדים, ולו גם לקבל משהו כנדבה. הן חוזרות על פתחי האיכרים, אבל אין הגויים מוכנים למכור להן וידם קמוצה מלפרוס לרעבות את לחמם. לבסוף הגיעו לבקתה שקועה באדמה. בבקתה ישב זקן שבע ימים ועישן מקטורת. הוא הכיר שמבנות ישראל הן ונזכר, כנראה, שבילה הרבה שעות בחייו בבתי יהודים. מתוך סקרנות שאל אותן, כיצד נתגלגלו לכפר מרוחק זה, מה מלאכתן, וכיצד הן מתפרנסות, והאם נשארו בחיים הרבה יהודים בארץ. תמהו הבנות ולא הבינו את פשר התענינותו בהן; זו להן הפעם הראשונה, שאיכר-גוי מתענין ביהודים. הוא לא צריך היה להמשיך בשאלותיו, כי סגור לבן נפתח, וכזרם מים פרצו דבריהן. הן סיפרו לו על עברן, על תלאותיהן, על עבודתן ועל „מקורות פרנסתן". תוך כדי דיבור סיפרו לו, כי מוצאן מעיירה לא רחוקה, מאולקניק, וכי הן נכדותיו של שמואל יעקב, המוכר לאכרי הכפר והסביבה.

כשהאכר הזקן שמע מפיהן את שם זקנן, הצטלב פעמיים, נשתתק ונאלם דום.

מאחורי התנור החם, בבקתה זו, בין הכותל הסתום והתנור, יושב יהודי זה חדשים. הוא מצא כאן מסתור ומחסה מעיני שכנים ומכרים, וגם מידידים. חולפים הימים והוא עושה את חשבונו כל יום וכל שעה. מי

יודע מה יולד יום מחר? הוא אינו מרגיש ואינו יודע, כי שערות ראשו וזקנו הלבינו. קשה להכירו. ביום הוא מתכווץ בין הכתלים הצרים ומנסה לבדוק את עצמו אם הוא עודנו חי ונושם. בלילות הוא יוצא ממחבואו לבקתה, לשאוף אויר, ליישר קומתו ולנסות את רגליו, אם הן מסוגלות עוד לשאת את גופו המעונה.

מאז באו לסביבת הכפר הכורתים היהודים, נגזלה ממנו „מנוחתו". זה למעלה משנתיים לא ראה יהודי ולא שמע שפת יידיש מפי יהודי. לפעמים שמע אמנם מאחורי הכותל והתנור את שפת העלגים של האיכרים השיכורים, המחקים את שפת ה„ז'ידים" בשיכרותם. והנה מגיעות אליו קולות ובנות קול של יהודיות, והקולות כל כך קרובים ללבו ומוכרים לו. הוא נכון להשבע ששמע צלילים אלה בחייו. הוא כולו פקעת עצבים מתוחים. על קצות אצבעותיו הוא עומד, פיו פעור, אזניו כרויות לרווחה, והוא מרווה את צמאונו לשמוע מלים יהודיות, היוצאות מפיהן. ופתאום כאילו רעם הממו. הוא כבר נזכר, שהקולות בוודאי ובוודאי ידועים לו, הלא את שם חותנו הזכירו, את שמואל יעקב. אהה, הלא אלה הן בנות אחות אשתו!

לבו מתכווץ בקברו עד להתפקע. כיצד לצאת מהמחבוא? והאם מותר לו להודיע להן על מציאותו, ולהתוודעות אליהן, או לא?

והבנות ממשיכות לספר לאכר. קולן הצלול חודר מבעד לקיר עמוק־עמוק לתוך לבו. הוא לא יעצור כוח אם לא יוכל לראותן. הוא מתפקע מצער אין סוף, וכשהבחין, שהן מתכוננות ללכת, התגבר הרגש החם של הדוד, על החשבון הקר של הנידון לכליה, והוא יצא ממחבואו — הדוד ר' דוד ריבאק, כשפניו חיוורות כסיד ושערותיו כנוצותיה של היונה הלבנה. כולו צנום ועיניו שקועות ובוערות בחוריהן. כך התגלה הדוד לעיני הנערות, קרובותיו היחידות בעולם, בבקתה העלובה, בקצה הכפר זכצ'רי. ומי יודע, אולי זו הפעם האחרונה בחייו שהוא רואה פנים יהודיות.

...בלילה ההוא נדדה שנתן של האחיות. הן מסתי־רות את סודן בחובן, מתלחשות ומדברות, מתכננות כיצד לצאת מהמחנה וליצור מגע עם הדוד. זה למעלה משנתיים שדודם היחידי מחזיק מעמד במלינות אצל אכרים, יתכן שיגיע לימים טובים. הדוד מחפש דרכים כיצד להצילן. הן נרדמות קמעה, חולמות בהקיץ ומת־עוררות מתוך פחדים. למחרת בצהרים עשו דרכן אל הבקתה ברגלים קלות ובלב מלא תקוה. ובפתחן את הדלת הבינו שקרה משהו, כי את דודן לא מצאו...

האכר הזקן שפך לפניהן את מרי שיחו. השכנים ריננו עליו ואמרו, שלעת זקנתו הוא חי חיים יותר מדי טובים, כנראה שהוא מסתיר ברשותו יהודים. עם בואם של היהודים לעבוד ביערות הסביבה, גבר החשד על הזקן, והבנות שביקרו בבקתתו הגדישו את הסאה. אחרי ביקורן גילה את אזנו שכנו הזקן, שהגיע לשנות השמונים, כי נכדו הצעיר ה„נאור" מתכונן לערוך חיפוש בבקתתו. הזקן הספיק להודיע לדוד ולהוציאו דרך גן עצי הפרי אל המרחץ העזוב. באותה שעה בא הצעיר בלויית שוטרים לחפש אחרי היהודי המתחבא. את מקומו של הדוד לא ידע, כי הדוד לא ידע לאן יכוון צעדיו.

כשהבנות חזרו לגיטו וילנה ושמעתי מפיהן את סיפורן על דודן החי בגלות אצל אכרים, וכשהפטירו באנחה על היסורים שגרמו לדוד בהופעתן בבקתתו — התחוור לי שוב הדבר הגדול והמופלא על מהותן של בנות ישראל קדושות וטהורות — בנות חנה החשמונאית אמנו.

את דודן ר' דוד ריבאק פגשתי בוילנה, אחרי השחרור. כששאלתי אותו על פגישתו עם אחיינותיו, ראיתי בדמעות עיניו את הנפשות הקדושות המאירות באור יקרות, אור קדומים של בנות ישראל.

כאלה הן בנות עיירתנו. כבוד ויקר לזכרן!

ק. פ—ר

נר נשמה

נר לנשמת אבי מורי ראובן ואמי מורתי חנה פייגה הי"ד.

קטן הייתי בשנת פטירתו של סבא בייניש. עוד לא הגעתי לגיל בית הספר. אהוב הייתי על הסבא, והוא לא מנע ממני מאכלים טובים ודברי מתיקה. הנני זוכר, כמה יפה ידע למשוך את לבי אליו בסיפו־ריו הנלבבים, ובאימרותיו היפות והמבדחות.

בראותו שהנני מרוצה ממתנה יפה או מדברי מתי־קה שקיבלתי, היה חוזר ואומר אלי, נכדו הקטן: „והיה כאשר תגדל, ואני כבר לא אהיה בחיים — התזכור אותי? התדע אי־פעם להדליק נר לעילוי נשמתי?"

גדלתי, הלכתי מהבית למקום תורה, למרחקים, שם ביליתי ימי נעורי ובחרותי, וכשהייתי חוזר בימי החגים לחוג המשפחה, לבית אבא ואמא, היו קרובי המשפחה מזכירים לי את דברי הסבא ושואלים: אם לא שכחתי בקשתו האחרונה של הסבא בייניש ז"ל.

נדמה לי שהיום, ובכל יום, מהדהדת בזכרוני בקשתו־צוואתו של סבא, וזו היתה בקשתם האחרונה של אבא ואמא, ובקשתם של כל האבות והאמהות, והיא — להזכיר את שמם, להנציח את זכרם, ולו על ידי הדלקת נר לעילוי נשמתם.

בטוחני, שברגעיכם האחרונים, עת עמדתם על סף החיים, על יד קבר האחים הגדול והנורא באיישישוק, חולים ותשושים, המומים וגלמודים, ועשיתם את חשבון נפשכם הסופי האיום, היתה תפילה ובקשה בלבבכם, כהפילתי ובקשתי אני במעמד דומה לשלכם, בגיטו ובמחנה: שימצא מישהו שינקום ברשע, בחית־הטרף הגרמנית־הנאצית, ושיישאר עלי אדמות שריד שיזכור להדליק נר לעילוי נשמתכם.

נדמה לי שבאמונתכם הטהורה והתמימה באלקי ישראל, ובבטחונכם השלם הבלתי מעורער בנצח ישראל, ידעתם והרגשתם שהדם הנשפך על שמו הקדוש לא לחנם נשפך.

הקב"ה סופר ומונה כל טיפה וטיפה ויש דין ויש דיין. ידעתם, שהנטעים הנאמנים ששתלתם וטפחתם בדם נפשכם, בהוד רוחכם, ידעו לכבד את שמכם, להנציח את זכרכם ויזכרו להדליק נר לעילוי נשמות אבא ואמא הקדושים, שמסרו נפשם על קדושת השם. ינקום ה' את דמכם.

ק. פ—ר

על הרי פונאר

כזרם חשמלי עברה הידיעה בבית החרושת „אלק־טריק", מקום שם עבדו למעלה מ־80% משרידי יהודי וילנה אחרי השיחרור, שהרשות של ליטא הסובייטית מארגנת הפגנה לפונאר, מקום ההשמדה של יהודי ויל־נה והסביבה.

רק לפני ימים מועטים השתחררנו, אבל להרי פונאר לא נתנו לנו לגשת ואת פונאר שלנו לא נתנו לנו לראות, באשר משמרות חיילים שומרים על פונאר ועל מחסני הנשק שבקרבתה.

פונאר! היש מישהו משרידי יהודי וילנה וסבי־בתה שמעלה את המלה הזאת בלי חיל ורעדה?

הרי פונאר! אי המקונן שידע לבטא את הקינה הגדולה על הררי קבריכם ושביליכם.

הרי פונאר! אל טל ואל מטר עליכם. תיסגר אד־מתכם לטיפות גשם וטל, בעד הדם של רבבות קדושים וטהורים שספגה לתוכה.

★

יהודים מבתי המלאכה והתעשיה, קואופראטיבים ומשרדים יצאו לרחובות. מספר משתתפי ההפגנה גדל במהירות ברחבה מול תחנת הרכבת, מקום היציאה. כל קבוצה וקרון הרכבת שלה. כמו כן הצטרפו אלינו קבו־צות פועלים פולניים ממפלגות השמאל.

אנו נוסעים. מצב הרוח מתאים לנסיבות. הפצע עודנו טרי. רק ימים ספורים אנו בחופש. קשה להסתגל לרעיון, שאחרוני יהודי וילנה, אלה שנשארו אחרי חיסול הגיטו, במחנות ה.ק.פ., קיליס, גסטאפו, בית־החולים הצבאי, היו המושמדים האחרונים על הרי פונאר.

הנוסעים שרויים בדומיה מעיקה. רק הגורל האחד מרתקנו, כי דרכנו, דרך היסורים המשותפת לכולנו.

הרכבת נעצרת באמצע השדה. פה! בדיוק במקום זה! היה עוצר הקטר, אלא בתנאים אחרים לגמרי. אז היה מוביל קרבנות קדושים לעקדה, ובעצמו הובל על ידי תליינים אוכלי אדם. והיום — אנשים משוח־ררים וחפשים הוא מוביל, למקום זכרון־קודש, שכל אחד יעשה במקום זה את חשבונו הוא ואת חשבונו עם העולם.

וברגע שרעד מרטיט את נשמתך אתה נזכר, שהנך עומד על אותה האדמה, בין אותם השיחים, על אותם השבילים, שבהם הובילו ודחפו, היכו ועינו את יקירינו ואת טובי בנינו ובנותינו.

לא רחוק היום, בו הערימו ולכדו כאן את יהודי אושמיאני, שוונציאן, סמורגון וקריווה, למעלה מ־4000 נפשות, יהודים קדושים וטהורים, ביניהם גדולים בתו־רה, צדיקים, קדושי עולם.

ובדיוק במקום זה התקוממו האומללים באגרופים בלבד, בלתי מזוינים, בצפרניהם ובשיניהם שנעצו בבשר השונא, כאן הם נפלו רצוצים וגזורים, אבל בוד־דים מהם גם נשארו כעדי הזוועה.

אבל — כולם דמומים. אין מלים בפי הנאספים; אתה מבחין בדמעה בעינו של האחד או השני, המוצאת לה דרך לגלוש ארצה.

★

אחרי הצהרים, אנו צועדים בכביש, מעבר לפסי הרכבת. אנו הולכים בשביל בכוון לגדר של התייל הדוקרני, ופתאום... התחלנו לרוץ מעל לבורות וענפים, מעל לגדעי עצים וחוטים דוקרים, ונעצרנו בשער פתוח.

עד היום איני יכול להבין את פשר ריצתנו. כנראה

כוח אינסטינקטיבי הרדיף ודחף אותנו, קרא ומשך למקום הקדוש.

אנו פונים ימינה, לפשפש מחוטי תייל דוקרים ועל כרחנו אנו נעצרים. כן, במקום זה כבר ידעו הקרבנות בוודאות לאן הן מובלים. כאן נעצרו גם הם ושאלו: לאן? ומדוע? כאן במקום זה התחילו עינויי השאול, ההשפלות, המכות והצחוק השטני של התליינים. כאן הופשטו הקרבנות, וערומים כביום הוולדם, הלכו בעשרות לבור, בין שורות מלוכדות של רוצחים ומענים.

מי האיש שדמיונו יוכל להעלות את תמונות הזוועה שהתחוללו במקום זה? השמעת משהו מפי היחידים הניצולים? כאן הלכו גם יהודים גבורים, בבטחון ובאומץ לב צעדו לקראת התהום, ושיר „בצאת ישראל ממצרים" על שפתותיהם.

מפלצות גרמניות בצורת אדם, חיות־טרף צמאות דם, השתוללו כאן; סאדיסטים מגוונים התעללו כאן.

ושכננו מאז, ה„איפאטינגא" (פלוגות מיוחדות) הליטאים הוציאו לפועל, בדיקנות שטנית, את פקודות אדוניהם הזדים.

★

אנו שמים פעמינו אל התל של קבר האחים הראשון, שזה עכשיו נפתח. ריח המות חודר לאפנו. כאן על התל מתגלה תמונת האימים, העדות החיה של מעללי הרוצחים־הקאניבאלים.

הנה מוטלים לפני, בבור בעיגול, אחי ואחיותי, קרובי וידידי, כולם שוכבים בסדר מהמם ופראי למופת.

השורה העליונה מוטלת כולה, כשפניהם של הקדושים פונים למעלה וצמודים אחד לשני. פני אחדים מהם כאילו מפענחים את מחשבותיהם שנפסקו באמצע, מוראות חוויותיהם האחרונות שהשאירו תווי רישום על פניהם.

אחדים מוטלים מלובשים, יש כאלה שחלק מבגדיהם מכסים את גופם, ואחרים שרק שלדם מלבין. אתה מוצא נשים, שנעל אחת נתונה על רגלם, ונשים יחפות. הרוצחים לא בחלו בכל דבר גדול או קטן, חמדו וגזלו גם „בגדי יהודים".

הגופות בשורה השניה מתחת, כולן מוטלות כשפניהן למטה. כפי שנקבע על ידי עדי ראיה, הושכבו הקדושים בעודם בחיים וחיכו בתור לירייה. לרוב נורו בקדקדם. הרוצחים המנוולים, שנפשם חשקה להתעלל בקרבן, היו יורים בחלקי גופו האחרים, וכשהאומלל היה מפרפר בין החיים ובין המות היו הרוצחים נוהמים בצעקות פרא ומשתוללים מנחת שטני, לבקשת הקרבן שימהרו ויגאלו אותו מיסוריו.

היו תמונות אימים שאין להעלותן על הנייר. מי ימנה את אלה שירקו לפני הרוצחים וכינו אותם בשמם השטני, ואלה שבאגרופיהם התנפלו על הרוצחים, ואת שיניהם נעצו בצווארם. אלה לא היו צריכים לחכות לתורם, לכדור מרצחים, הם עונו ונרצחו לאלתר.

הנה מוטלת בפינה ערימה של גוויות בסגינים צבאיים ארוכים, אלה הם שבויים סובייטיים, ריח המוות האיום חודר לאף ולגרון.

כמאובן הנך נצב במקום זה, נטול חושים, ומשהו מושך אותך להצמד למקום ולא לזוז מכאן.

בעיר, ברחוב ובכל מקום שאתה צועד, עצב מלווה אותך, חושך ואפלה ביום בהיר. הנך צועד ברחובות שהמו מרוב עם יהודים, שם היו מפכים ושוקקים חיים תוססים, והיום — עצבות, כלתה רגל יהודי מהרחוב. הבתים שנחרבו ונהרסו מוסיפים עצבות.

וכאן, בגיא ההריגה, כולם לפניך, הנה עוברים הם אלה מהאקציות האחרונות. הלא אתי יחד, בצרות ובשמחות נמצאנו, הלא כה הרבינו לדבר על פונאר, לרוב בחיל ורעדה, ולפעמים גם בגעגועים. הלא אמרנו, מתי ניגאל מאימת המוות, מהאימה, אבל לא מהמוות. מה עזה היתה הקנאה לאלה שזכו למות מות ככל אדם.

★

...במורד ההר שמאלה, ממול, שני טורי קברים ארוכים, כ־20 מטר ארכם וארבעה מטר רחבם; ובסמוך להם קבר קצר ועליו כתובת „קבר ילדים". על ידו, קברו של אחד מאחרוני הקדושים, הלא הוא הד"ר פיגוס.

הנך נזכר במקרים הרבים, כשילדים רצו על סף התהום לאמותיהם. האמהות התחננו ובקשו את התליינים, שימהרו וישימו קץ לחייהם, בכדי שעיניהם לא תראינה ביסורי פרי בטנן, אבל הרוצחים לא שעו לבקשתן, ועשו את ההפך ממבוקשן.

במרחק מה, על הגבעות, עקבות של בורות גדולים מלאים עפר, אלה הם קברות האחים שהגופות הוצאו מהם ונדונו לשרפה, כדי לטשטש את עקבות הרצח. במרומי ההר נעצרנו ליד בור עגול גדול, 21 מטרים קטרו ו־7 מטרים עמקו. הבור היה מטויח במלט והותקן בשעתו כמקום הסוואה למאגרי בנזין בשביל הצבא הסובייטי.

בבור עצום זה חיו ועבדו כ־70 יהודים, שגורלם האיום הביאם לכאן, כדי להוציא מהקברים את הגופות של אחיהם הקדושים ולהעלותן באש. המגע עם העולם החיצוני נשלל מהם לחלוטין. כאן, בבור־הקבר, הם חיו, עבדו ונפלו. במשך 3 חדשים עבדו עבודת פרך, מ־7 עד 4 אחרי הצהרים, והספיקו לשרוף כ־40 אלף גופות.

סדר העבודה היה כזה: הם היו משכיבים 2 שורות של גופות, 40 בכל שורה, מניחים עליהם עצים וזפת ומעלים אותן באש. את האפר פזרו לצדדים וכיסו אותו באבקת כלור. את הגופות היו מעלים לשורה העליונה על ידי סולם ברזל מיוחד. הסולם ניצב עד היום כעד לזוועות שהתחוללו כאן. שני צידי הסולם שחורים

ודביקים מדם. למוטות הברזל דבוקים עד היום שברי עצמות, לסתות, כפתורים שנקרעו מגופות, המשמשים עדות ומזכרת לדראון עולם.

במקום זה עמד משמר גרמני־ליטאי ושמר על העובדים יומם ולילה. אחרי העבודה הורידו אותם לבור, ואת הסולם העלו על פני השטח. משני צדי הבור, על הגבעות, עמדו השומרים והזרקורים שהאירו את השטח. פלוגת ס. ס. שמרה בקפדנות על קרבנותיה־עובדיה, שרותקו אחד לשני ברתוקות־ברזל. בבור התקינו להם משכבי עץ, צריף־מטבח ובית שימוש.

ב־29 לינואר, 1944, התחילו אחדים מהאומללים האלה לחפור מנהרה תת־קרקעית. את אדמת החפירה הוציאו בכיסי מכנסיהם. בידים ממש ובכפות האוכל חפרו, עד שהספיקו לחפור מנהרה שארכה 40 מטר, גבהה 60 ס״מ ורחבה 70 ס״מ. יום יום במשך שנים וחצי חדשים עבדו, עד שביום ה־15 לחודש אפריל נגמרה המנהרה והתגלה להם האור של העולם החיצוני.

לפי גורל שהוטל היו צריכים לצאת ממלכודת קברם. החולים והחלשים, שכוחם לא עמד להם להצטרף לבורחים, פחדו להשאר לבדם מאימת היסורים שיתנסו בהם, כי הלא בני ישראל ערבים זה לזה.

מפתח היציאה מהמנהרה היה מעבר לגבעה, שעליה עמדה המשמרת, ואחריה גדר תיל שהקיפה את כל שטח היער. אחד הבורחים נכשל ונפל ובהקימו רעש משך את תשומת לבם של השומרים שפתחו באמצע הלילה באש קטלנית אל הבורחים. הזרקורים הגבירו אורם והאירו שטח של קילומטרים אחדים מסביב. מ־20 הבורחים, 13 יהודים ו־7 שבויים סובייטיים, נשארו בחיים 4. בין הנופלים היה משה סטרצ׳נסקי, בן אולקניק, הי״ד.

בחורשה פזורים תיקים, ממחטות, קרעי שטרות של כסף מארצות שונות, מסרקים ועוד. שרידים אחרונים מחיים שנותקו בידי רשעי עולם.

★

בעצרת נאמו אישים מרמי המעלה של ליטא הסובייטית. אגב אורחא, הזכירו גם את היהודים שניספו במקום זה, בהם את הפרופיסורים של האוניברסיטה הליטאית בוילנה, נח פרילוצקי, לאזארסון (נשאר בחיים!) ואפשטיין, שאחרי עינויי שאול במרתפי ה„גסטאפו״ הובאו לכאן.

רעד של כפור אוחז בגופי ועצב יורד על לבי, אחד משארית הפליטה, בשמעי את דבריהם שאין בהם אפילו שמץ של השתתפות בצער וביגון של הסבל היהודי, ונחמה פורתא לאסון הגדול. כאילו כך צריך היה להיות, אפילו כאן, בפונאר שלנו, אנו מיותרים. הכל שייך להם, לגויים, העולם, החיים ותענוגות החיים. ואנו אפילו עם המוות שלנו, אין לבם שלם.

הנואם היחידי משרידי יהודי וילנה, הד״ר ליבו, שאמר דברים היוצאים מהלב, אמרם גם כן בלשונם של הגויים. וכשנגמרה העצרת באופן רשמי, וכשנשמעו מחיאות הכפיים הסוערות לכבוד המשוחררים, התקרבנו, קבוצה משארית הפליטה של יהודי וילנה, אל קבר האחים הפתוח.

הזכרנו ב„אל מלא רחמים״ את נשמות אחינו ואחיותינו, הורינו וילדינו. נשמותינו נצמדו לנשמות הקדושים והטהורים, שוכני פונאר, ובקול בוקע שחקים זעקנו יחד אל החלל של העולם הריק:

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

וילנה, אלול תש״ד — „ביח״ר אלקטריק״

ק. פ—ר

(תרגם מיידיש: ש. פ—ר)

ואלה שמות בני העיירה שנצלו מהשואה

בגלות סיביר:
גד זאנדמאן ז״ל (מת בארץ)
חיים זוביסקי (נמצא בארץ)
אליהו זוביסקי (בארץ)

בגיטו, במחנות ובבונקרים
קלמן ופניה פרבר (בארץ)
ניוטה קוטלר־לוין (במקסיקו)
מאיר קינברום (בארץ)

ביערות ובמחבואים
ליב קופאנס ובניו (בחו״ל)
לייזר שטראף (באמריקה)
דוד ריבאק (בארץ)
מרים ריבאק (בארץ)
ליבה כץ (בארץ)
י. זאלוצקי (בחו״ל)
חיים סולץ ז״ל (מת בפולין בשנת 1960)
בתו חנה סולץ (בארץ)
יקותיאל סולץ ז״ל (מת בפולין בשנת 1959)
אשתו בנו ובתו (בארץ)
אברהם טייקאן (בארץ)
דובה שחור (בארץ)

זאב גולדברג ז״ל (מת בתאונת דרכים באיטליה)
חנה רבקה גרודזנצ׳יק (בארץ)
ליזה קפלן־סטארובולסקי (ברוסיה)
יחיאל קפלן (ברוסיה)
הגב׳ איידלמאן, בת השוחט ר׳ שמואל איידלמאן.

בפארטיזאנים
יוסף חריזטל
חנן פיטלוק, בנו ובתו (בארץ)
דב ליפשיץ, מסאלו (באמריקה)
לוי ליפשיץ, מסאלו (באמריקה)
לייבקע כץ ז״ל (נפל בפעולה)

בצבא האדום
שמואל פרבר (ברוסיה)
חנן ברנשטיין (בארץ)
יוסף מאלצמאן (בארץ)
חיים באקאלרייסקי (בארץ)
שמחה גולדברג ז״ל (נפצע ומת בבית חולים)
מרדכי מארק ז״ל (נספה במחנה שבויים נאצי)
ליב פיטלוק
האחים באלון

ציון לנשמות בני עירנו שנפטרו בארץ בדורות האחרונים

ר׳ שלמה מנוס הנפח, ז״ל
אשתו, ז״ל
הרב ר׳ יעקב בן שמריהו הכהן לזיון ז״ל, ירושלים
הרבנית קיילה לווין ז״ל
רחל בת ראובן פרבר ז״ל, פתח־תקוה
זאב בראז ז״ל, פתח־תקוה
לאה בראז ז״ל, פתח־תקוה

שרגא פייווה דן, ז״ל, ירושלים
יהודית דן ז״ל, ירושלים
אליהו מנחמי ז״ל, עפולה
חיה מנחמי ז״ל, עפולה
גד זאנדמאן (מנצולי השואה) ז״ל, בני־ברק
הפרופ׳ יוסף קלויזנר ז״ל, ירושלים

תאריכים בחיי העיירה

המאה ה־16

ה״ש — במאה ה־16: מלכי פולין זיגמונד הזקן וזיגמונד אוגוסט מבקרים בארמונם בעיירה אולקניק (מקורות).

הש״ן — 1589: נמצאו בעיירה מצבות בבית הקברות הישן מהתאריך דלעיל (עדי ראיה).

המאה ה־17

ה׳תט״ז — 1655: העיירה נכבשה על ידי הקוזאקים

של הצאר אלכסנדר מיכאילוביץ (מקורות היסטוריים).

ה'תנ"ה — 1695: התקיימה ישיבת ועד המדינה (ועד 4 הארצות) בעיירה. (דובנוב).

המאה ה־18

1700: פרצה בעיירה מלחמת משפחות השליאכטה (ספיה־וישנובצקי) (מקורות).

1765: מפקד האוכלוסיה בקהל העיירה וסביבתה. 535 משלמי מס יהודים (אנציקלופדיה).

תקמ"א—1781: רב הגליל ר' שמואל ויגדורוביץ חותם בפנקס העיירה.

1795: בחלוקת פולין נכללת העיירה בשטח הרוסי. (מקורות היסטוריים)

1798: אסיפת הקהל מחליטה להזמין בנאי לבנין בית הכנסת (פנקס).

1802: גמר בנין בית הכנסת של עץ (כתבות בבית־הכנסת).

1808: גירוש הישובניקים מכפרי הסביבה (מקורות היסטוריים).

1812: נאפוליון (או רבי המלוכה בצרפת) מבקר בעיירה ובבית הכנסת (לפי האגדה).

1840: העיירה נחשבת כאחוזה („מאיאנטעק") (מקורות היסטוריים).

1844: בוטל מוסד „הקהל" (מקורות היסטוריים).

1847: במפקד האוכלוסיה נמנו 1153 נפשות יהודים (אנציקלופדיה).

1848: נוסדה המושבה היהודית פאנשישוק (ארכיון).

1850: מתחילים לבנות את מסילת הברזל וילנה־וארשה (מקורות היסטוריים).

1850/51: נוסדו המושבות היהודיות סלו (דקשניה) ולייפוני (מקורות היסטוריים).

תר"ך—1860: הושלמה מסילת הברזל, בני העיירה עובדים בבניה (מפי הזקנים).

תרכ"ג—1863: אברהם הקיליקאי משתתף בהתקוממות הפולנים (מפי הזקנים).

תרכ"ט—1869: ראשית ההגירה מהעיירה וממושבותיה לארצות הברית (מקורות היסטוריים).

תר"ל—1870: נוסדה בעיירה „חברה פועלים" (מפי הזקנים).

תרל"ב—1872: מחלוקות הרבנים, ר' אבא בר' יוסף טריווש („השחר").

תרל"ג—1873: ר' יעקב ב"ר שמריהו לוין נתמנה לרב העיירה (מקורות היסטוריים).

תרנ"ז—1897: במפקד האוכלוסיה נמנו 2619 תושבים בהם 1126 יהודים (אנציקלופדיה).

המאה העשרים

תר"ס—1900: חברת איק"א מתחילה לתמוך במושבות היהודיות (ארכיון העיירה).

תרס"ג—1903: נפסקה העבודה בבית החרושת לקרטון של משפ' סולץ מוילנה (מהארכיון).

תרס"ד—1904: להקת חובבים מציגה „דוד וגלית" בבית החרושת של סולץ (מהארכיון).

תרס"ה—1905: מתארגנת „הגנה" של צעירי העיירה (מהארכיון).

תרס"ה—1905: זאב בראז מבקר בפעם הראשונה בארץ־ישראל (מפיו).

תרס"ו—1906: נוסד הבאנק העממי (ח. לונסקי).

תרס"ז—1907: מתגברת ההגירה של צעירי העיירה לארצות הברית (מהארכיון).

תרס"ט—1909: נוסדה הספריה העממית (מהארכיון).

תרע"א—1911: משפחת זאב בראז, 8 נפשות, עולה לארץ (מסורת המשפחה).

תרע"ב—1912: נוסד ביה"ס המתוקן „תחיה".

תרע"ב—1912: נשרף הפנקס הישן בשריפה שאכלה רחוב מאחורי הכנסייה (מזכרון כותב הטורים האלה).

תרע"ד—1914: ר' צבי פולאצ'ק הי"ד נוסע לביקור בארץ ישראל (מזכרון כותב הטורים האלה).

תרע"ד—1914: פורצת מלחמת העולם הראשונה; צעירים מתגייסים לצבא (מזכרון כותב הטורים האלה).

תרע"ה—1915: מגורשי ליטא באים ומתיישבים בעיירה (מזכרון כותב הטורים האלה).

תרע"ה—1915: הרוסים הנסוגים מפוצצים את בית החרושת וטחנת הקמח של ה. ברנשטיין.

תרע"ו—1916: הגרמנים כובשים את אולקניק עם ה„אוסט געביט" (ארכיון העיירה).

תרע"ז—1917: נוסדה אגודת „צעירי ציון".

תרע"ח—1918: נפתחה הספריה מחדש אחרי חורבנה בזמן המלחמה (לונסקי).

תרע"ט—1919: ז. שטרנין משתתף בועידת „יקאפא" כבא כוח העיירה (ארכיון העיירה).

תרע"ט—תר"פ — 1920—1919: פעילות ציונית מוגברת בעיירה.

תר"פ—1920: מלחמה ברחובות העיירה בין פארטיזאנים ליטאים ופולניים (מזכרון כותב הטורים האלה).

תר"פ—1920: ש. פרבר משתתף בועידה השניה של „צעירי ציון" בוילנה (ארכיון העיירה).

תר"פ—1920: חלוצים ראשונים עולים (ברגל) לארץ (ארכיון העיירה).

תרפ"א—1921: נבחר ועד קהל דמוקראטי ראשון.

תרפ"ג—1923: נוסד הגמ"ח בעזרת „יקאפא" (פנקס).

תרפ"ד—1924: קבוצת חלוצים ומשפחת אליהו מנחימוביץ (מנחמי) עולים לארץ (זכרונות).

תרפ"ד—1924: הרב ר' יעקב לווין עולה לארץ (זכרונות).

תרפ"ד—1924: הרב וואלדשן מתמנה לרב בעיירה (זכרונות).

תרפ"ו—1926: נוסד „החלוץ הצעיר"
תרפ"ז—1927: נוסד בית-הספר „יבנה" על ידי מרכז „חרות" (זכרונות).
תרפ"ז—1927: נוסד סניף „ווילביג" (לונסקי).

תאריכי השואה

1940: קבוצות נוער יוצאים ללמוד לגמנסיות בוילנה.
1940: נסלל הכביש בצפון העיירה, בסמוך לגמינה — מ„כביש פילסודסקי" לתחנת הרכבת.
1940: אוטו משא התחיל נוסע כל יום לוילנה.
23.6.1941: נכנסו הנאצים לעיירה.
25.6.1941: נשרפה העיירה מפגז נאצי שהצית טנק בנזין.
1941: נכבשה העיירה ע"י הסובייטים.
" גד זנדמן הוגלה לסיביר.
" חסול הספריה.
20.9.1941: ביום ראשון בשבוע, ערב ראש-השנה תש"ב, הובלו בני העיירה בדרכם האחרונה לאיישישוק.
25.9.1941, יום חמישי—שישי בשבוע, בד'—ה' תשרי תש"ב, הושמדו שם בקבר אחים.



לסיום הספר

נאמנים עלי דברי קדמונינו באמרם, ש„דברים היוצאים מהלב נכנסים אל הלב". ובטוח אני, שגם אתה, קורא נכבד, כאבת את כאבנו ולבך היה עליך דווה על עיירתנו היקרה ועל קדושיה שניספו בשואה.

ועתה, אם בן עירנו אתה, או אחד מצאצאיה, הרי בקשתנו שטוחה לפניך, שתואיל לעיין בספר אולקניק, לפחות פעמיים בשנה, בימי הזכרון לקדושי עירנו, ד'-ה' בתשרי, ובעשרה בטבת — יום הזכרון לקדושי השואה של יהדות אירופה.

ואם תדליק נר זכרון בימים אלה לנשמות בני משפחתך וקרוביך, ותוזיל דמעה על אלה שניספו באור-תם הימים הנוראים, תדע שדמעתך הוסיפה טיפה לים הדמעות של עמנו הדווי.

ומצוה עליך לספר לבניך ולבני בניך אחריך, למען ימסרו עד דור אחרון את אשר עשה לך ולעמך, העמלק של תקופתנו — הנאצים הארורים ימ"ש. ואלה מבני משפחתך שהגיעו לארץ האבות — לישראל, וכל בני ישראל בכל אתר ואתר, ישכנו לבטח ואין מחריד, ויזכו לגאולה שלימה של עם ישראל בארץ ישראל.

כ"ד סיון תש"ך (20.6.60)

ש. פ—ר

די שטעטעלע אין פלאמען

צווייטער טייל פון אנדיינקונגס־בוך
געווידמעט דער אלקעניקער קהילה

רעדאגירט:

שלמה פארבער

ארויסגעבער:

ארגון יוצאי אולקניק והסביבה

תל־אביב, ישראל

אינהאלט

פון רעדאַקטאָר

שוין אוועקגעלאָפן מער ווי צען יאָר פון דעם טאָג, ווען איך האָב פאָרגעלייגט ארויסצוגעבן דאָס בוך, ביז היינט, ווען מיר האָבן שוין זוכה געווען צו זען זיין דערשיינונג.

פארשידענע שטערונגען און שוועריקייטן, פראָבלעמען און ספקות האָבן מיטגעמאכט אין פערלויף פון דעם לאנגן פעריאָד, די וועלכע האָבן בייגעטראָגן זייער טייל אין שאפן דאָס בוך.

און היינט צום טאָג, אז מיר ברענגען דאָס בוך צו דער עפענטליכקייט און צו די פריינט פון אונזער שטעטל, געפינען מיר פאר נויטיק צו באצייכענען באצייטנס, אז מיר האָבן זיך ניט פאַרמאָסטן צו געבן א היסטאָריש־וויסענשאפטלעכע אָפּהאַנדלונג איבער אונזער קליינע שטעטעלע. אויך האָבן מיר ניט גערדיינקט פאָרצוטראָגן דעם לעזער א ליטערארישן מאַטעריאַל.

דאס מערסטע טייל פון בוך איז געשריבן אונטערן דראַנג פון א גייסטיקן וואונש, מיט ווייטאָג און פיין, דורך קינדער פון אָט דעם דור, וועלכע האָבן דורכגעמאכט דעם אומגליק־פעריאָד און זיינען געטראָגן פון א שטארקן ווילן אויפצושטעלן א מאָנומענט זייער קליינע געבורטס־שטעטעלע, כדי איבערצולאָזן פאר די קומענדע דורות זכרונות און איבערלעבונגען פון זייער יוגנט־היימאט, פון זייערע עלטערן און משפחות, און פון דער קהילה קדושה, וואָס איז אומגעקומען און פארלאָרנגעגאנגען אויף אייביק פאר זיי און פארן יידישן פאָלק.

די קאפיטלען וועגן אומקום זיינען פארצייכנט געוואָרן דורך די איינצעלנע לעבן־געבליבענע, גערעטעוועטע „האלעוועשקעס" פון דער גרויסער שרפה, און איבערדערציילט געוואָרן דורך זיי, איבערלעבנדיק די גרויזאמע גורל־מאָמענטן אין זייער לעבן, ווען זיי זיינען געשטאנען אויפן שוועל פון אומקום.

ס'איז מעגליך, אז צוליב די שטורעמדיקע טעג, און צוליב דאָס ווייטקייט פון צייט און אָרט, זיינען דאָ און דאָרט פאַראַן אומפינקטליכקייטן, אָדער איבערחזרונגען פון פאַקטן. דעריבער בעטן מיר דעם געערטן לעזער ער זאָל אונז ענטשולדיקן.

מיר זיינען פעסט איבערצייגט, און מיט טרויער אונטערשטרייכן מיר עס, אז ניט געקוקט אויף אונזער בעסטן ווילן, האָבן מיר ניט געהאט קיין מעגליכקייט צו באשרייבן דאָס לעבן פון שטעטל אין דער לעצטער צייט פאר איר אומקום. אויך האָבן מיר ניט געהאט קיינע מאטעריאלן פאר די קאפיטלען איבערן לעבן און שאפן פון דער ברויזענדער יוגנט פאר די לעצטען יאָרן.

אויך באדויער איך וואָס מיר האָבן ניט באשריבן אין בוך פיל טייערע, ליבע און הייליקע געשטאלטן און פערזענליכקייטן פון אונזער שטעטל, ווייל ס'איז קיינער ניט געבליבן פון זייערע פאמיליעס, וואָס זאָל זייער אנדיינקען ווידעראויפשטעלן. זיי אלעמען בעטן מיר, זיי זאָלן אונז מוחל זיין.

און איצט געפין איך פאר מיין ליבן חוב צו באדאנקען דעם קאָמיטעט פון אָלקעניקער לאנדסלייט און אומגעגנט, וועלכע לעבן אין ישראל, ווי אויך געציילטע אָלקעניקער אין אמעריקע, וואָס האָבן בייגעטראָגן זייער טייל פון גאנצן הארצן און מיט גרויס גלויבן, אז דער אויפטו זאל באגליקן.

מיין דאנק שיק איך דעם דיכטער און שרייבער, חיים גראַדע אין אמעריקע, וועלכער האָט געלעבט א באשטימטע צייט אין אונזער שטעטל, דענסטמאָל ווען ער האָט געלערנט אין ישיבה, און נאָכדעם האָט ער איר באזונגען און פאראייביקט אין ליד און דערציילונג. זאָל ער זיין געגריסט פאר דעם, וואָס ער האָט מיר ערלויבט איבערצודרוקן אייניקע פראַגמענטן פון זיינע פאָעמעס וועגן אָלקעניק.

אויך דאנקען מיר פון גאנצן הארצן דעם געערטן שריפטשטעלער ג. איינבינדער פאר דעם, וואָס ער האָט אונז דערלויבט איבער צו דרוקן אין בוך א גרויסן טייל פון זיין באשרייבונג וועגן די איבערלעבענישן פון די געראטעוועטע יידן פון „סעלאָ" (דעקשניע).

מיר דאנקען די אלע, וועלכע האָבן זיך באטייליקט אין וואָרט און שריפט, און די וואָס זיינען געווען אזוי ליבנסווירדיק און אונז צוגעשיקט די בילדער פון זייערע טייערע משפחות און פריינט.

און צו לעצט באדאנקען מיר אלע דעם געערטן הער ר. חאסמאן און דעם דרוק „העשור", וועלכע האָבן פיל בייגעטראָגן אז דאָס בוך זאָל האָבן א שיינעם אָנבליק.

חיפה, אדר א׳ תשכ״ב, 26.II.62

דאס שטעטל ביזן אומקום

די געשיכטע פון אלקעניק
(קורצע שטריכן)

אָלקעניק איז איינע פון די אלטע שטעטלעך אין ליטע. אין 16־טן יאָר הונדערט זיינען אויפגעבויט געוואָרן אין שטעטל קעניגליכע פאלאצן, וואו די פוילישע קעניגן — זיגמונד דער אלטער און זיגמונד אוגוסט — פלעגן אָפט באזוכן. די פאלאצן זיינען געשטאנען אויף א בערגל, ביים ברעג פון אויסגוס פון טייך מערעטשאנקע, נעבן דעם פאָרסטער (וועלדער פארוואלטונג). נאָך מיט עטליכע צענדליק יאָר צוריק פלעגן די קריסטן און יידן אויסגראָבן פון דער ערד שטיינער פון די אלטע פונדאמענטן.

נאַכדעם איז אָלקעניק געוואָרן א קעניגליכער מאַיאָנטעק (גוט) וועלכער האָט זיך פארשפרייט אויף צענדליקע קוואדראט קילאמעטערס. צום מאיאָנטעק האָבן געהערט די שטעטל אָלקעניק, צענדליקע ארומיקע דערפער, חוטאָרן, זאסציאנקעס. אין דעם מאַיאָנטעק האבן געארבעט פארשקלאפטע פויערים.

מיט אַ־400 יאָר צוריק האָבן זיך באזעצט אין שטעטל יידן.

אין יאָר 1697 (מיט 263 יאָר צוריק) איז פאָרגעקומען אין אָלקעניק א זיצונג (סעסיע) פון יידיש־ליטווישן פארלאמענט — „ועד המדינה" — אויף וועלכן ס'זיינען צוזאמענגעפארן דעלעגאטן פון גאנץ פוילן. די סעסיע האט געדויערט ביי צוויי מאָנאטן.

אין 1700 איז פאָרגעקומען אין שטעטל און געגענט דער באוואוסטער „אָלקעניקער שלאכט" צווישן פויליש־ליטווישע פירשטן.

אין 1800 איז געבויט געווארן אין שטעטל די שיינגעשניצטע הילצערנע שול אויפן ארט פון דער גאָר אלטער אפגעברענטער שול.

אין 50—1848 זיינען געגרינדעט געווארן דורך דער רוסישער רעגירונג ניט ווייט פון שטעטל 3 יידישע קאלאניעס פאר ערד באזיצער (סעלא, לייפון, פאַנאַשישאָק). אין די יארן 60—1850 איז אויסגעבויט געווארן, 8 קילאמעטער פון שטעטל, די אייזענבאַנליניע פעטערבורג — ווילנע — ווארשע.

צו ענדע פון 19־טן יארהונדערט האט זיך אין שטעטל אָנגעפאנגען די עמיגראציע נאָך אמעריקע.

אין 1920 זיינען אוועק די ערשטע חלוצים קיין ארץ־ישראל.

(וועגן די לעצטע יארן פארן אומקום פון שטעטל — זע ווייטער).

די איינוואוינער פון שטעטל — ביי 1000 נפשות — זיינען אומגעקומען אין איישישאָק.

ש. פ—ר

אלקעניק, אַ שטעטל מיט לעגענדעס

די שטעטל „וואלקעניק", אדער ווי מ'רופט איר איצט „אלקעניק" *) איז זייער אן אלטע שטעטל. אויף איר גרויסן בית־עולם, וואָס געפינט זיך אונטערן שטעטל, זיינען פאראן מצבות נאָך פון ש"ן 1590.

אלקעניק איז ווייט פון ווילנא 59 קילאמעטער און געהערט צום ווילנער־טראקער קרייז, ווילנער וואָיעוואָדסטע.

אמאָל האט זי אויך געהערט צום ווילנער גליל, און דער לעצטער רב פון ווילנא ר' שמואל איז דאָרטן געווען גליל־רב.

אין שטאט געפינט זיך נאך עד היום אן אלטער פנקס, אין וועלכן איי־ניקע תקנות זיינען נאָך פארשריבן אייגנהענטיק פון ר' שמואל מיט זיין אונטערשריפט פון יאר תקמ"א (1781). צווישן די פיל תקנות איז פאראן, למשל, א תקנה, אז ווען איינער מאכט זיך א נייעם בגד, איז ער מחויב אַ פראָצענט

*) אויף ליטוויש הייסט זי „וואלקעניקאס", אויף פויליש „אלקעניקי", דאסזעלבע אויף רוסיש. ס'גייט ארום א לעגענדע ביי די זקנים, אז דעריבער הייסט זי „אלקעניק", ווייל אמאָל האט דא געוואוינט א קעניג און די שטאט איז געווען א פעסטונג־שטאָט. די ארומיקע דערפער זיינען עס גאסן, פאָרשטעטלעך, וואו עס האָבן געוואוינט פארשידענע בעלי־מלאכות, ווי שניידער, שוסטער, שמידן און עד היום הייסן אזוי אנדערע דערבייאיקע דערפער ווי „טשאַרני קאָוואַל" („דער שווארצער שמיד")
א. א. וו.

פון די קאַסטן פון נייעם בגד געבן אויף דער חברה „גמילות חסד", אויף צו דינגען מלמדים פאַר ארימע קינדער צו לערנען מיט זיי. עס איז געווען א חרם אויפן שניידער, אז ער טאר ניט ארויסגעבן דעם בגד, ביז וואנען דער בעל־הבית צאָלט ניט איין דעם פּראָצענט אויף דער חברה.

אין פנקס געפינט זיך אויך א דאָקומענט וועגן דער איבערבויאונג פון דער אלטער שול, פון יאָר תקס"א (1801).

אין שטעטל גייט אויך ארום א לעגענדע צווישן די זקנים, אז איינמאָל איז דער רב ר' שמואל געגאנגען שפאצירן אין אלקעניק מיטן ווילנער גאון ר' אליהו. קומענדיק אויפן בריק פון דער מערעטשאנקע, האט זיך אפגערופן דער גאון צו ר' שמואל און געזאָגט, אז אלע פיש כמעט האָט ער שוין געזען, נאָר איין פיש (דעם לאקס) וואָלט ער נאָך וועלן זען. ווי דער גאון האט עס נאר אויסגערעדט, איז דער פיש גלייך ארויפגעשוואומען אויף דעם אויבערפלאך פון וואסער, און דער גאון האָט אים גוט באטראכט.

גרויסע מחלוקתן האבן אויסגעבראכן אין אלקעניק אין די צייטן פון רב ר' אבא יוסף.

הרב ר' אבא יוסף ב"ר עוזר הכהן טריוואש ז"ל איז א חוץ א גרויסער למדן אויך געווען א מקובל און א ספרא רבא און זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע מדות טובות. ער איז געווען א גרויסער יחסן. זיין שלשלת היוחסין איז דערגאנגען ביז רש"י. ער איז געווען א ברודער פון מפורסמדיקן ווילקיער רב ר' הלל דוד הכהן טריווש, רעדאקטאר פון רבנישן מאסף „הפסגה".

מ'האט אים אפגעזאגט פון רבנות צוליב פאלגענדער געשיכטע: די חברה קדישא האט, ווי איר מנהג איז, ט"ו כסלו געמאכט א גרויסע סעודה. לויט דער טראדיציע האט מען דערלאנגט צו דער סעודה א טייגעכץ געבאקט אויף שמאלץ. די שמאלץ איז געווען געבראכט פון ווילנע. ביי דער סעודה האט זיך דערוועקט א ספק, צו די שמאלץ איז געוויס געזאלצן געווארן. אז מען האט ביים רב געפרעגט די שאלה, האט ער מתיר געמאכט.

דעם רבס שונאים האבן דאס אויסגענוצט און אנגעהויבן א גרויסע מחלוקת קעגן אים, זאָגנדיק, אז ער האט מאכיל טרפות געווען. די מחלוקת איז געווען אזוי גרויס, אז איינער א בעל הבית איז געלאָפן צום רב און אים געוואלט פאטשן. נאר לויפנדיק איז ער געפאלן און האט צובראָכן א פוס, און איז געבליבן א קאליקע אויפן גאנצן לעבן.

דאך האט זיך דאס שטעטל ניט בארואיקט. דער צד שכנגד האט אנגענומען נאך א רב, בכדי אים יורד לחייו צו זיין, צונעמען ביי אים די חיונה. לכתחילה האט אפילו קיין רב ניט געוואלט גיין, נאר דערנאך האט זיך געפונען איינער א פרוש, אבער ער איז אויך דארט קיין לאנגע צייט ניט געווען.

דער צד שכנגד האט אויך געשיקט א שליח מיוחד וועגן דעם צו ר' יצחק אלחנן, קאָוונער רב. ר' יצחק אלחנן האט געפסקנט די שאלה וועגן די שמאלץ אזוי ווי דער רב. דאך האבן די שונאים אים אנגעטאן זייער פיל נגישות. מען דערציילט: איינמאל האט ער געהאט „יארצייט" און געמאכט א מנין, איז אריינגעלאפן איינער פון זיינע שונאים און אנגעהויבן שרייען: „מיט דעם מאכיל־טרפותניק וועט איר דאווענען צוזאמען?" זיינען אלע אוועק און ער איז געבליבן איינער אליין. עס איז אבער אוועק א קורצע צייט, און ביי דעם דאָזיקן שונא זיינען אויסגעשטארבן אלע קינדער, און ער איז געבליבן איינער אליין. אין שטעטל האט עס געמאכט זייער א גרויסן רושם, און אלע האבן דערזען, אז זיי זיינען אומגערעכט.

דער רב אליין האט אויך ניט גערוט, געשיקט שאַלות ותשובות צו די גרעסטע רבנים, ביז וואנען ער האט באקומען א תשובה פון 19 גרעסטע רבנים און גאונים, אז די שמאלץ איז „כשר". דער רב האט די תשובות אנגעקלעפט אויף א טאוול און אויסגעהאנגען אין שול. דאן זיינען שוין אלע צוגעלאפן צום רב בעטן, אז ער זאל זיי מוחל זיין. דער רב האט געענטפערט, אז ער איז זיי מוחל און האט געזאגט, אז ער האט נאר געוואלט אראפנעמען דעם חשד פון זיך, אז ער האט חלילה מאכיל טרפות געווען. איצט, ווייבאלד דער חשד איז שוין אראפ, וויל ער שוין ביי זיי מער קיין רב ניט זיין, און איז אוועק פון שטעטל און זיך באזעצט אין ווילנע און דארט זיין לעצטן ביסל יארן פארבראכט אין רימאַרסקע קלויז על התורה ועל העבודה. ער איז נפטר געווארן דורך פאָלגענדער סיבה: שבת, זיצנדיק ביים לערנען, האט ער זיך א שאקל געטאן, איז אראפגעפאלן אויף אים א ברענענדיקער לאָמפּ. איז ער דערפון קראנק געווארן און געשטארבן. פון אים זיינען פארבליבן געדרוקטע ספרים.

נאך דער מחלוקת, בערך אין יאָר תרל"ד (1874), איז אנגעקומען אלס רב אין אלקעניק ר' יעקב ב"ר שמריהו לעווין, וועלכער איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין אלקעניק איבער 50 יאר. ער איז געווען ביי אלעמען זייער באליבט און איז נפטר געווארן אין ירושלים אין יאר תרפ"ז, אין עלטער פון 82 יאר. נאך אים זיינען פארבליבן פיל כתבי־יד אין הלכה און אגדה.

אָלקעניקער פרנסות

אין שטעטל האבן זיך געפונען (אין 1930) בערך 200 משפחות יידן. דאס זעלבע צאל ניט יידן. די באציאונגען צווישן די יידן און ניט יידן זיינען ניט קיין

שלעכטע. כמעט אלע יידן האבן אייגענע הייזער אויף אייגענער ערד. די זעלבע צאָל הייזער האָבן אויך ניט־יידן. אלע הייזער זיינען הילצערנע, אויסער דריי מויערן.

ניט קוקנדיג אויף דעם, וואס אלקעניק פארמאָגט 3 טייכן און אַ וואלד, איז די פאבריקאציע זייער אַ קליינע, אויסער איין טאָקטור־פאבריק. וואו עס אר־בעטן 130 ניט־יידן און 31 יידן, דערין 25 שווארץ ארבעטער און 6 אין דער אדמיניסטראציע.

ס'זיינען פאראַן אויך 2 יידישע טערפענטיניצעס מיט אַ 10 ארבעטער ניט־יידן, 2 יידישע זאוואָדן פון סעל־צער־וואסער און ביי אַ 15 בעקערייען. אויך 2 וואסער מילן: איין יידישער, און די צווייטע ניט קיין יידישע. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויך געווען אַ גרויסער טארטאק מיט אַ מיל, נאר פארן אפטרעטן האבן די רוסן אים אויפגעריסן מיט דינאַמיט, און אים חרב געמאכט.

ביזן יאר 1928 האבן אויך ביי אַ 30 פאמיליעס געלעבט פון וואלד־מסחר. נאר איצט צוליב פוילישן עטאַטיזם זיינען די יידן געבליבן אָן פרנסה.

דאס רוב מסחר פון שטעטל באשטייט איצט פון בשמים־קרעמלעך, בערך ביי 30, אין וועלכע עס גע־פינט זיך סחורה מכל המינים ווי: עסנווארג, אייזנ־ווארג, געשיר א. אז. וו.

חוץ די בשמים־קרעמלעך זיינען פאראַן 15 מאַ־נופאקטור געשעפטן, אין אייניקע פון זיי געפינט זיך אויך שוכווארג, ווי אויך אַן אפטייק און אַן אפטייק־סקלאַד, ביידע יידישע.

פאַר דער מלחמה איז דער פדיון אין שטעטל גע־ווען נישקשהדיק, ווייל אלקעניק האט געהאט אַ גרוי־סע סביבה, נאר איצט, מיט דער אנטשטייאונג פון דער אומאָפהייגיקער ליטווישער מדינה (וועלכע גע־פינט זיך בערך 11 וויארסט פון אלקעניק), איז די סביבה אסאך פארקלענערט געווארן. דער הויפט פדיון איז פון מארק, וועלכער קומט פאַר יעדן דינסטאָג. עס פאָרן זיך צונויף פויערים, וועלכע ברענגען, אויסער שפייז פראָדוקטן, אויך תבואה, בהמות, פערד א. ד. גל. מען לייזט אויך אין די זונטאָגס, ווען עס פאָרן זיך צונויף פיל פויערים אין גרויסן קלויסטער, וואס גע־פינט זיך אין מיטן שטאָט נעבן מארק.

זומער איז אויך פאראַן פדיון פון די דאטשניקעס. עס קומען זיך צונויף דאס רוב שלאפע ישיבה־בחורים פון די ישיבות „מיר" און „ראדון", צוזאמען מיט זיי־ערע ראשי־ישיבות, צו ערהאָלן זיך אין גרויסן און טרוקענעם סאסנאווען וואלד.

בעלי־מלאכות געפינען זיך אין אלקעניק פאלגענ־דע: 20 שוסטער יידישע, 10 ניט יידישע, 5 שניידער, 5 סטאָליארעס יידן, 3 ניט־יידן, 6 טשעסלארעס, 3 רעדער־מאכער, 1 בלעכער, 2 קירזשנער, 1 איינבינדער, 1 שטיינקריצער, 1 זאָקנשטריקער, 3 גלעזער, 18 שמידן, 5 שטעפער, 25 שניידערקעס און נייטערקעס, 2 פריזירער, 6 קאָראַבעלניקעס, 1 טעפער, 4 פור־מאנעס, וואס פאָרן צו דער באַן־סטאנציע מיט פאַסאַ־זשירן (די סטאנציע איז ווייט פון שטעטל 8 וויאָרסט) און 5 פורמאנעס, וועלכע פארן קיין ווילנע, ברענגען סחורה פאַר די קרעמער.

ווייטער זיינען פאראַן אין אלקעניק 2 שוחטים, איינער פון זיי איז אויך אַ שטאָט־חזן, 3 לערער, 2 זאָרנעס־מילכלאַך, 4 מילכקרעמער, 5 תבואה סוחרים.

דאס רוב בעלי מלאכות האלטן לערנאינגלעך.

אין שטעטל געפינען זיך אויך 2 סאדאווניקעס (גערטנערער), 10 שאפערערס, וועלכע זיינען באשעפ־טיקט אין דערבייאיקע וועלדער, 4 פאָדריאַטשיקעס (קב־לנים), וועלכע שטעלן צו פראָדוקטן פארן פולק פון דער פוילישער גרעניץ־וואך ביי דער ליטווישער גרע־ניץ. איינער האָלט אַן אויטא, וואס קורסירט איין מאָל אין טאג קיין ווילנע און צוריק.

עס געפינען זיך אויך 5 כלי זמרים, באקאנטע אין גאנצן געגענט. איינער פון זיי איז אויך אַ בדחן. די כלי־זמרים ווערן באנוצט אויף יידישע חתונות אין דער גאנצער סביבה, ווי אויך אויף קריסטליכע חתו־נות.

די יידישע חופות, קומען פאַר אין שטעטל אלעמאָל נעבן דער אלטער שול.

אָרטיקע פאַרוואַלטונג

אין שטעטל געפינט זיך אַ גמינע. די ראטמענער זיינען 14 קריסטן און 2 יידן, ווי אויך אַ יידישע קהילה, וועלכע באשטייט פון 8 פרנסים מיטן רב אלס 9־טן. צו דער קהילה געהערן אויך די קאָלאָניעס דעקשניע, לייפון און די סטאַנציע אראָן. די וואלן זיינען פארגעקומען דעם 1־טן נאוועמבער 1928 *).

צו דער קהילה געהערט אויסער די פלייש־קאָראב־קע, וועלכע טראָגט אריין הכנסה בערך 70 זלאָטעס וועכענטליך אויך די הייוון, וועלכע טראָגט אריין דאס זעלבע. דעם הייוון פארקויף האט מען איבער־געגעבן דעם רב, ווייל כל זמן די קהילה מאָנט נאָך ניט אין קיין שטייערן, האָט מען עס געמוזט איבער־געבן דעם רב אויף שכירות. דער רב בעקומט אויסער די הייוון אויך 3 דאָלאר וועכנטלעך במזומן.

די אינסטיטוציעס, וועלכע געפינען זיך אונטער דער אויפזיכט פון דער קהילה, זיינען פאָלגענדע: דער בית המדרש, די שול, „הכנסת אורחים", „ביקור חו־

---

*) דער ערשטער ועד הקהל איז אויסגעקליבען געווארן דעם 28־טן יאנואר 1921, קעגן וועלכן די אלטע גבאים האָבן געפירט אַ קאמף, נאר זיי האבן ניט אויסגעפירט.

לים״, „לינת הצדק״, „חברה קדישא״, פייערלעשער, חדרים, די ישיבה קטנה א. א.

די פלענארע זיצונג פון דער קהילה קומט פאַר איינמאָל אין חודש.

די מעטריקאַציע־ביכער פירט דער רב.

סטאטיסטיק פון די געבורטן און פטירות לויט די ביכער:

געבורטן אין יאר 1926 — מענער 12, פרויען 7, אין 1927 — מענער 12, פרויען 14; אין 1928 — מענער 14, פרויען 5.

פטירות: אין יאָר 1926 — מענער 4, פרויען 4, אין 1927 — מענער 3, פרויען 7; אין 1928 — מענער 4, פרויען 7.

בכלל איז אלקעניק א געזונטע שטעטל. די נפטרים זיינען אַלע כמעט אין טיפן עלטער, דאס רוב איבער די 60־ציקער און 70־ציקער.

חתונות: אין יאר 1926 — 7, אין 1927 — 4, אין 1928 — 6.

קרעדיט אנשטאלטן

אין שטעטל געפינט זיך א קאאפעראטיווע באנק, געגרינדעט אין יאר 1906. אין מלחמה צייט איז זי בטל געווארן און באַנייט געווארן אין יאר 1921.

מיטגלידער אין באנק זיינען פאראן 234, דאס רוב לווים זיינען קרעמער און האנטווערקער. אין שטעטל געפינט זיך אויך א „גמילות־חסד״, געגרינדעט אין יאר 1926 און סובסידירט דורך „יעקאפא״. מיטגלי־דער פארמאגט דער „גמילות־חסד״ 277, צווישען זיי 86 האנטווערקער, 87 קליינהענדלער, 2 ערד־ארבע־טער, 18 אומבאשטימטע באשעפטיקונג, 33 פרויען. הלוואות מאקסימום 100 זלאָטעס. מינימום 60 זל׳. דער גמ״ח געפינט זיך אין דער דירה פון באנק. מיט׳ן גמ״ח באנוצט זיך די גאנצע שטעטל.

די ביבליאָטעק

אין שטעטל געפינט זיך אויך א ביבליאָטעק וועלכע איז געגרינדעט געווארן נאָך אין יאר 1908. אין מל־חמה צייט איז זי בטל געווארן. די ספרים האבן זיך געוואלגערט ביי יחידים. ערשט אין יאר 1918 האט מען איר איבעראנייס געעפנט. דערנאָך איז זי ווייטער פארמאכט געווארן. אין יאר 1927 איז זי לעגאליזירט געוואָרן דורך „ווילביג״. די ביבלאָטעק פארמאָגט ביכער: העברעאישע 530, דערין אויך פיל קינדער־ליטעראטור, יידישע ביכער 560 און רוסישע 150. לעזער — 60, דאס רוב יוגנט און שילער. לייען־געלט — 70 גראָשן פאר דערוואקסענע און 50 גראָשן פאר שילער. ערבות־געלט — 4 זל. די ביבליאָטעק איז אפן 2 מאָל אין וואָך: מאָנטאָג און דאָנערשטאָג פון 6 ביז 8. הכנסה האָט די ביבליאָטעק פון פאַרשטעלונגען, רעפעראטן, לייען־געלט א. א. ביי דער ביבליאָטעק גע־פינט זיך אויך א לייען־זאל און א דראמאטישער קרייז, וועלכער באשטייט פון 15 פערזאָן.

אין שטעטל איז אויך דאָ אן אפטיילונג פון וויל־נער „ווילביג״, געגרינדעט אין יאר 1927.

ישיבות, חדרים, שולן

אין שטעטל געפינט זיך א רעליגיעזער חדר, לע־גאליזירט פון מרכז „חורב״ וואו עס לערנען זיך בערך 60 קינדער, איינגעטיילט אין א מכינה און 4 גרופעס מיט 3 לערער. די לימודים קומען פאָר אין דער עזרת־נשים פון בית־המדרש און פון דער אלטער שול.

אין דער פוילישער „פאווזעכנע״ שול לערנען זיך בערך 20 מיידלאך. שבת ווערן זיי פון די לימודים באפרייט.

פון דער עלטערער יוגנט באזוכן א 10 פערזאָן די ווילנער גימנאזיעס, 2 דעם העברעאישן לערער־סע־מינאר, 1 דעם אוניווערסיטעט און בערך 20 — די ישיבות פון מיר און ראדון.

עס איז אויך פאראן א „ישיבה קטנה״ מיט 20 תל־מידים און 2 ראשי־ישיבות, ווי אויך 4 פרעמדע בחו־רים, וועלכע לערנען אין בית־מדרש און ווערן אויס־געהאלטן דורך די בעלי בתים פון שטעטל.

פון די אלטע מוסדות, אויסער דער וואונדערבארער שול, געפינט זיך נאָך אין אלקעניק אן אלטער בית־מדרש, וועלכער איז פארברענט געווארן אין יאר תרנ״ה (1895) און איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאר תרנ״ו (1896).

עס עקזיסטירט אויך א מרחץ מיט א מקווה, וועל־כער ווערט איצטער איבערגעבויט. (מרחץ געלט — 50 גראשן) ווייטער עקזיסטירן: אַ אלטע „חברא קדישא״ וועלכע ציילט 30 חברים: אַ „חברה ש״ס״ מיט א פאָר מנינים לערנער; אויך א „חברה משניות״ מיט א פאָר מנינים לערנער; א חברה „עין יעקב״ „חברה תהלים״, „חברה פועלים״, געגרינדעט בערך מיט א 60 יאָר צוריק, וועלכע געפינט זיך אין א באַ־זונדער שטיבל, נעבן בית מדרש מיט א באזונדערן רבי, א בעל־הבית, אָן געצאָלט.

פייערלעשער, פּאָסט און אנדערע אנשטאלטן

אין שטעטל געפינט זיך אויך א פייער־לעשער־קאָ־מאנדע מיט פיר מכשירים. צווישן די מיטגלידער זיינען פאראן ביי א 20 יידן, דאס רוב בחורים, די־זעלבע צאָל ניט יידן. דער נאטשאלניק איז א ייד, אן אינוואליד. ער איז א פארהייראטער און פירט א בראַנפן־געשעפט.

עס פונקציאָנירט אויך אין שטעטל א פּאָסט מיט

א טעלעגראַף און א טעלעפאָן. אין שטעטל איז פאַראַן א קריסטליכער שפּיטאַל, וואו עס זיינען באַשעפטיקט א דאָקטאָר און אַנ׳אַקושערקע, ביידע ניט־יידן. אנהויב יאָר 1929 האָט זיך געעפנט אַן אָפּטיילונג פון ווילנער קראַנקן־קאַסע, ביי וועלכע עס זיינען אַנגעשטעלט אַ־חוץ די אויבנדערמאָנטע דאָקטאָר און אַקושערקע, אויך א יידישע צאָן־דאָקטערין.

עס איז אויך פאַראַן א ביקור־חולים, געגרינדעט אין יאָר תר״ן. דער ביקור־חולים גיט אַרויס די רפו־אות אומזיסט. ער פאַרמאָגט אויך אַן אייז־קעלער און אַנדערע הייל־מכשירים, ווי פּענכערס, וואַנעס א. ד. ג. ער צאָלט אין שפּיטאָל פאַר אָרעמע קראַנקע, אויך אין ווילנער „משמרת חולים״ א. א. וו.

אין יאָר 1928 איז אויך געגרינדעט געוואָרן א „לינת הצדק״ וועלכער ווערט אָנגעפירט דורך פרויען. דער „לינת הצדק״ שיקט מענשען אויף צו נעכטיקן און אַכטונג צו געבן אויף שווערע קראַנקע.

אין אַלקעניק געפינט זיך אויך אַן אַלטער הכנסת־אורחים, מיט אַן אייגענעם בנין, וואו אורחים געפינען א נאַכטלעגער.

פון די יוגנט־חברות איז פאַראַן א „וועדה לקרן קיימת״, וועלכע שיקט אַלע חודש א היפּשן סכום פאַרן „קרן קיימת״; א ציוניסטישער יוגנט־קרייז, וואָס ציילט 40 חברים, אָרדנט איין רעפעראַטן, פאַרשפּרייט שקלים און פירט דורך די איבעריקע ציוניסטישע אַרבעט.

פריער האָט אויך עקזיסטירט א „צעירי ציון״, א „החלוץ״, וועלכער האָט איבערגעשיקט קיין ארץ־יש־ראל 25 חלוצים, יונגע לייט און אויך א פּאָר משפּחות. איצט איז דער „החלוץ״ בטל געוואָרן.

אַנ׳איידעלע, פרומע שטעטל

אַלקעניק איז זייער אַנ׳איידעלע און פרומע שטעטל, מיט פיל אַלטע טראַדיציעס און גרויסע לומדים, אפילו בעלי עגלות קענען דאָרט גוט לערנען. א מאָל איז דאָרט אויך געווען א מקום־תורה; א קיבוץ פּרושים פון קאָוונער כולל, ווי אויך א קיבוץ פון בחורים, וועל־כער האָט געציילט בערך 40 בחורים. איצט איז אויך דער בית המדרש אינדערפרי פול מיט מתפללים. 4 מנ־ינים אין דערפרי, איינע נאָך די אַנדערע, און פאַר־נאַכט זיצט מען ביי באַזונדערע פולע טישן, וואו מען לערנט ש״ס, משניות, „עין יעקב״, „חיי אדם״ א. א. וו.

די שטעטל איז א מאָל אויך געווען גאַנץ פעסט אין מעמד, נאָר צוליב דער וועלט־מלחמה, ווי אויך צוליב דער בייטעניש פון די מאַכטן, ווען אַלע זיינען צולאָפן אין ווילנע און פון זייער האָב־און־גוטס איז געוואָרן א באַרג אש, און אויך איצט צוליב די גרויסע שטייערן, איז די שטעטל זייער פאַראָרעמט געוואָרן.

די שטעטל האָט אויך אַרויסגעגעבן א ריי וויכ־טיקע פּערזאָנען, ווי: פּראָפעסאָר יוסף קלויזנער, ר׳ אברהם מענדל גרינצווייג (געווען א צייט שטאָט־מגיד אין לאָדז), מחבר פון ספר „אור היהדות״ אויף דרוש א. א.

אין שטעטל געפינען זיך פיל זקנים און זקנות איבער די אַכציקער. פיל פון זיי קריגן שטיצע פון אַמעריקע. פיל פון דער יוגנט, ניט האָבנדיק וואָס צו טאָן, עמיגרירן, פריער (אין יאָר 1924) קיין ארץ־ישראל און אַרגענטינע, איצט קיין בראַזיליע.

די שטעטל האָט אויך איר שטאָט־שוטה, דאָס איז א בחור פון א יאָר 25, וואָס, ווי דער פּראַגער גולם, אַרבעט טאָג און נאַכט, טראָגט וואַסער פאַר גאַנץ שטעטל וכדומה.

פאָלקלאָר

די שטעטל האָט איר אייגענעם פאָלקלאָר, אירע איינ־וואוינער רופט מען „אַלקעניקער רעטשקע באָנדעס״, ווייל אַלקעניק געפינט זיך אויף א זאַמדיקן באָדן, וואו עס וואַקסט איבערהויפּט גריקע, פון וועלכע מ׳מאַכט רעטשקענע באָנדעס בולקעס. זי האָט באַזונדע־רע מאכלים, ווי „וואַרעניקעס״, וואָס ווערן געמאַכט פון רעטשקענע מעל אָנגעפּילט מיט קעז. דער מאכל ווערט געמאַכט דאָס רוב אויף שבת צו שלוש סעו־דות, שמחת־תורה ווערט געפּראַוועט א צימעס פון קיילעכדיקע שטיקלעך מערן, און דער צימעס ווערט גערופן אַ „רענדלעך צימעס״ א. אז. וו.

דעקשניע—סעלאָ

דריי וויאָרסט פון אַלקעניק געפינט זיך די יידישע קאָלאָניע דעקשניע. זי געהערט צו אַלקעניקער גמינע, טראָקער קרייז, ווילנער וואָיעוואָדסטווע. זי באַשטייט בערך פון 35 משפּחות (86 מענער און 95 פרויען), 35 אייגענע הייזער, 878 דעסיאַטין ערד. אין דער קאָ־לאָניע געפינען זיך אויך 4 קריסטן וועלכע וואוינען אין יידישע הייזער און פאַרדינגען זיך ביי יידישע קאָלאָניסטן צו דער ערד־אַרבעט. די ערד, ווי אויך די לאָנקעס אויף פּאַשע, וועלכע זיי רופן „פּירצעס״ האָבן זיי באַקומען נאָך אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס צייטן. די ערד איז זייער א מאָגערע, אַזוי, אַז די קאָלאָניסטן מוזן אָנקומען אויך צו אַנדערע פּרנסות, דאָרט ביי די קאָלאָניסטן האַלטן זיך אויף נאָך פון פאַר דער מלחמה ביי 50 משוגעים, וואָס די קרובים צאָלן פאַר זיי פון 60 ביז 150 זלאָטעס א חודש, פון וועלכע די קאָלאָניסטן ציען זייער חיונה. די רואי־קערע משוגעים באַנוצן זיי אויך צו זייער ערד־אַרבעט.

אין קאָלאָניע געפינען זיך 2 שמידן, 1 שוסטער, 1 שניידער, וועלכע באַאַרבעטן אַליין אויך די ערד.

די קאלאניע באַקומט פון צייט צו צייט קרעדיטן פון יק״א, לעצטנס הלוואות אויף בינשטאקן ווי אויך אויף פארשידענע מאָדערנע מכשירים צו דער ערד־ארבעט. זיי פארמאגן אלע צו 2 בהמות און מערער, ווי אויך פערד. עס איז זייער שיין צו זען, ווי קליינע יינגלעך לאזן זיך גאַלאָפּ רייטנדיק אויף די פערד, זינגענדיק דערביי שיינע ניגונים, ווי אויך ווי יונגע פריילינס און בחורים שטייען אין פעלד און ארבעטן מיט גרויס פלייס, זינגענדיק דערביי יידישע לידער.

איניקע קינדער פון די קאלאניסטן לערנען זיך אין ווילנע. איינער אין גימנאזיע, 3 אין ישיבה, איינער אין באראנאוויטש אין קיבוץ.

אין קאָלאָניע געפינט זיך א גרויסער בית־מדרש און א שוחט־מוהל, וועלכער לערנט מיט די קאָלאָניסטן אינדערפרי נאכן דאוונען „משניות״ און בין מנחה־למעריב „עין יעקב״. א גאנצן טאג איז ער א מלמד פאר א 10 קאלאניסטישע קינדער, ער לערנט מיט זיי חומש, גמרא א. א. קיין באזונדערן רב האָט דעקשניע קיינמאל ניט געהאט, ווייל זי געהערט צו אלקעניק.

פיל פון די יונגע קאלאָניסטן האבן עמיגרירט. נאר די עלטערע זיצן אויף אנ׳אָרט. אנדערע באקומען אויך שטיצע פון אמעריקע.

בכלל מאכט דער יידישער דאָרף זייער א גוטן רושם מיט דער שיינקייט פון די הייזער, ווי אויך מיט דער זויבערקייט אומעטום, אין גאס און אין שטוב.

די קאלאניסטן זיינען שטארק פרום. אפילו די יונגע קומען אויך צום דאוונען, וואס אפטמאל איז דאס זיי אפילו א ביסעל א שטער אין דער ארבעט.

קיין מרחץ און קיין מקוה איז אין קאלאניע ניטא און זיי באנוצן זיך מיט די אלקעניקער.

ניט ווייט פון דעקשניע (ביי 5 וויאָרסט) געפינט זיך נאָך א יידישע קאָלאָניע, לייפון, וועלכע באשטייט פון א 25 משפחות־קאלאניסטן. די קאלאניסטן וואוינען אין פויער׳שע הייזלעך מיט שטרויענע דעכער. די ערד איז זייער א שלעכטע און זיי לעבן זייער אָרעם. אין דער קאָלאָניע געפינט זיך א שוחט, א בית מדרש און א מרחץ מיט א מקוה.

ניט ווייט פון אלקעניק איז דא נאך א קאלאניע „פאנאשישאק״, וועלכע באשטייט פון א צוואנציק משפחות־קאלאניסטן. נאר איצט געהערט זי צו ליטע.

יולי, 1929

חייקל לונסקי



א גרופע יוגענטליכע אין וואַלד — 1928

אלקעניקער יוגנט

(אפראגמענט פון דער פאעמע „תלמידי חכמים אין דער ליטע")



חיים גראַדע

א מארש, אן אויפמאַרש אין דער נאכט, די יוגנט גייט עס,
בראש — דער קאָמאנדיר, דער תרבות־לערער מייטעס.

ער האָט געהאט תלמידים אנדערהאלבן טוץ,
נאר ס׳ווערט פון טאג צו טאג זיין שולע איינגעשרומפּן.
די היגע יוגנט וויל גיין אין דעם חלוץ,
און עולה זיין קיין „ארץ" טריקענען די זומפּן.

דער צוויטער אנפירער איז לייזערקע קאפיטע,
ביי אים אין שטוב איז דושנע, נידעריק או רויכיק.
ער וויל באפרייען אלע פויערים פון ליטע,
און חברט זיך מיט תרבותניקעס על פי דוחק.

ס׳איז שבת אינדערוואכן ביי די היגע יונגען.
געארבעט האבן זיי אין דער טאקטור־פאבריק,
האָט די קאַנטאָר דאס דאָרף פאר ביליקער געדונגען,
גייט פוסט־און־פאסט דער יונגער דור פון אָלקעניק.

מען פירט דיסקוסיעס יעדע נאכט אין ביבליאָטעק,
און נוצן נוצט מען אויסגעבאָרגטע ווערטער שווערע.
דערנאכדעם לאזט מען זיך צום ברעג פון טייך אוועק
מיט מוידן און מיט לידער רעוואלוציאנערע.

די יונגען זינגען הייס און האלטן ביי די טאליעס
די חברטעס, וואס זינגען אויך מיט קראפט און פייער.
נאר ביי דעם טייך־ברעג, וואו עס קושן זיך די כוואליעס
די פארלעך ווערן ווילדע קאטשקעס אין דעם אויר...



דער מארק־פּלאַץ כאַפּט זיך אויף פון ליאַרעם א פארטויבטער,
און טרייסלט זיך ווי אויף א וואָגן פּוסטע פּעסלעך.
א ווינט לויפט אָן, א זאמד־באדעקטער און פארשטויבטער,
און ער צעטראַגט דעם ווידערקול אין אַלע געסלעך.

דערשראָקן פון געפּילדער כאַפּט זיך אויף דער גייער,
וואָס דרימלט אויף א דאַך אין שימל און אין מאָך.
דער גייער אין א וואָלקן, איינגעמאַטערט זייער
פון וואַנדערן דורך שטעט און שטעטלעך דורך דער וואָך.

האט ער לכבוד שבת דא אַראָפּגענידערט
און צוגעלייגט זיך אויף דער שול דער אָלקעניקער.
נאָר ווינט שלעפּן אויף דער וואַנדערונג אים ווידער,
און „ציצית!" שרייט דאָס שטעטל, „ציצית!" שרייט זי שיכור.

דערלאַנגט דער וואָלקן זיך א הייב אַרויף אין הימל,
צעגאַרטלט זיך, און וואַרפט אַרונטער ווי א שאָטן,
אויף אַלע דעכערלעך באַדעקט מיט מאָך און שימל,
א לאַנגן ברייטן תכלת־בלויען טלית־קטן.

און אידן אָרעמע וואָס חלומען אין דרעמל,
אַז די לבנה איז א זאַק מיט ווייסע מעל,
און אַז זיי וועלן מאָרגן פרי ביי זייער שוועל
געפינען קאָשיקעס מיט פריש־געבאַקטע זעמל.

דערשפּירן איצטער הינטער טויערן און טירן,
אַהינטער אַלע ווענט און לאָדנס און מחיצות,
ווי זייערע פאַרזאָרגטע פּנימער באַרירן
די ווייסע שטראַלן פון לבנה'דיקע ציצית.

די יוגנט גייט פאַרויס מיט זיגערישע מאַרשן,
און מייטעס שרייט: שא שא, דא וואוינט ר' אייזיק־מענדעלע.
ער פירט מלחמה, דער משוגענער בעל־דרשן,
אפילו מיט די לייט וואָס פירן דא די גרענדעלע".

חיים גראַדע (אַמעריקע)

אויפן וועג קיין ארץ ישראל



מ׳באגלייט די עולים פון דער פינפטער עליה



דער יוגנט באגלייט אַ חבר׳טע



דער יוגנט באגלייט אַ יונגע פּאָר וואָס פאָרט קיין ארץ ישראל

דעם רב׳ס טאכטערס חתונה

(אפראגמענט פון דער פאעמע „תלמידי חכמים אין דער ליטע״)

דער עולם ליארעמט: „מזל טוב, שוין נאך קידושין״.
אנטקעגן חתן־כלה טאנצט דער כלה׳ס ברודער.
קלעזמארים שפילן, מחותנת׳טעס זיך קושן,
ס׳איז א געיובל, א געזאנג און א גערודער.

עס פלעכטן די ישיבה־לייט אין גאס א קייט,
נאָוואַרעדאָקער און ראדונער, אפילו מירער,
א האלבע שטעטל ווערט אין ראד ארייגעדרייט:
דער חתן גייט! די כלה גייט! די אונטערפירער!

דער ראש־ישיבה פון דעם חתן גייט! דער חריף
און דער נאָוואַרעדאָקער בעל מוסר, דרך־ארץ!
דעם חפץ חיים׳ס איידעם גייט! ער טוט א שאָרך אויף
צוועלף שווערע רמבמ״ס — און פארענטפערט מיט איין תירוץ.

דער מירער ראש־ישיבה גייט! דער עוקר הרים,
וואס גרייט שיעורים אויף די שיפן קיין אמעריקע,
ער פארט דארט קלייבן געלט, און ס׳גיבן רייך און ארעם
פאר זיינע בחורים די פינף־און־דרייסיק יעריקע.

און ר׳ נפתלי ראדונער וואו איז, וואו איז ער?
אוודאי וויל ער זיך ארויסדרייען פון כבוד.
נאר איצט איז קיינער ניט אין גאונ׳ס רצון נזהר.
מען כאפט אים און ער ווערט אין קייט ארייגעקאָוועט.

פאר׳חולמ׳ט שטייט ער אין דעם טאנצדיקן ראד,
ווי אין דעם וואלד פארטאג מיט האלב פארמאכטע וויעס.
ער שמייכלט, ווי דער וואלד וואָלט אים פארטרויט א סוד,
און ס׳גליט זיין פנים, שטראַלט פון אהבת הבריות.

אין ראד איז אויך דער איישישקער פון די מזרחים,
אגודה׳ניקעס מאכן ארום אים א קרענצל:
„ועשו כולם״ — טוען יונגע־לייט א שטאך אים —
„אגודה אחת״... נאר דער ישיש קוועלט און טענצלט.

חיים גראדע

די אלטע שול

50 קילאמעטער פון ווילנע געפינט זיך די שטעטל אָלקעניק. פון אלע זייטן איז זי ארומגערינגלט מיט טרוקענע סאָסנע־וועלדער, לאָנקעס און גרינע פעלדער, וועלכע זאָגן עדות אז זי פארמאָגט א זאמדיקן באָדן. דורכן שטעטל פליסט דורך די ריינע שטילע מערע־טשאנקע, וועלכע באהעפט זיך אונטערן שטעטל מיט אירע צוויי קלענערע ביי־טייכן סאלטשא און גאלוזשא און פליסט רואיק אוועק אין מערעטש, וועלכע געהערט צו ליטע. אין מערעטש פאלט זי אריין אין נעמאן.

די שטעטל האט פארמאגט פארן חורבן ביי 150 יידישע משפחות און איז געווען איינע פון די עלטסטע יידישע ישובים אין ווילנער געגנד.

ביים ארייִנפאָר אין שטעטל, אויף א בערגל, איז זי געשטאנען די בכבודיגע אלטע שול. אין מיטן וואָך איז זי געווען געשלאָסן, נאָר שבתים און ימים טובים פלעגט קומען נאָך אהין דער יינגערער עולם דאוונען. די עלטערע, דאגעגן, האָבן געדאוונט אין דערבייאיקן בית־המדרש. די שול איז געווען דער ליבלינג פון שטעטל און איר צירונג. יעדע חופה מיט כלי־זמרים ווערט געשטעלט אויפן פלאץ ביים אריינגאנג אין שול. גרויסע פאלקס־שמחות און הספדים ווערן אפגעריכט אויפן זעלבן פלאץ. יעדער אָלקעניקער ייד, דערציילנדיק די חשיבות פון זיין געבורטשטאט וועט ניט פארגעסן אפגעבן דעם ערשטן ארט די שול מיט נאפאלעאנס פרוכת, וועלכער געפינט זיך דאָרט.

די שול איז אויסגעבויט געווארן נאך דער שרפה פון דער גאר אלטער שול, וועלכע איז געשטאנען אויף דעם זעלבן אָרט, אין די יאָרן תקנ״ח־תקס״ב (1798—1802), אויפן חשבון פון קהל מיטן מיטהילף פון פוילישן פריץ גראנאווסקי. צו דעם זעלבן פריץ האט ווארשיינליך געהערט דער גאנצער שטח ארום שטעטל. אין שטאָטישן פנקס ווערט דערמאנט א אספה פון קהל אין יענע יארן, וועלכע באהאנדלט די געלטמיטלען אויף צו בויען די שול. לויט די פארטיילונג פון „שטעט״, דארף יעדער בעל־הבית באצאלן פאראויס א סכום געלט אויף די צרכי־הבנין. דער קינסטלער און אנפירער פון דער ארבעט איז געווען א ייד ר׳ מרדכי בר׳ גו־שון, וועלכער האט איבערגעלאזן אן אויפשריפט אויפן סופיט: „מעשה ידי להתפאר... אני ר׳ מרדכי בר׳ גרשון״. דאס ווערט אויך באשטעטיקט אין שטאטישן פנקס. די ארבעטער און קינסטלער זיינען געווען, ווי מען דערציילט אין שטעטל, דייטשן.



די שול שטעלט מיט זיך פאָר א פירקאנטיקן הויכן הילצערנעם בנין מיט פענסטער הויכע, ביז 5 מעטער פון פונדאמענט, אין אלע זייטן, אזוי אז אינעווייניג איז טונקל, בין־השמשות׳דיק. א גרויסע שווערע טיר, דורכגעפלאָכטן מיט אייזן, מיט א ספעציעלען מעכאניזם צום שלאס, געפינט זיך אין מיטן מערב־וואנט. פון טיר גייט מען אראָפ אויף 5 טרעפ אין שול, דער דאַך מיט די דעכאלאך און בייגונגען זיינען כאראקטעריס־טיש פאר די בוי־קונסט פון הילצערנע שולן אין פוילין.

פון פראָנט, צום מערב־וואנט, איז צוגעבויט אַ פּאָליש מיט צוויי שטיבלעך אין די זייטן, וועלכע איז הארמאָניש צונויפגעגאסן מיטן גאנצן בנין. אין פאליש גייט מען אריין דורך 2 טירן. צום צפון וואנט פון שול איז צוגעבויט אן עזרת־נשים. פון עזרת־נשים קוקן אריין א ריי פענסטערלעך און איין טיר אין מענער־שול. מיט יאָרן צוריק פלעגן די פרויען דאוונען אין מענער־שול אויף דער נידעריקער גאלעריע, וועלכע געפינט זיך, ליינג אויס די מערב־וואנט, איבערן טיר. צו דער גאלעריע פירט א טיר פון מענער־שול. דער הויכער סופיט, וועלכער פארענדיקט זיך מיט א אכטקאנטיקער גאלעריע, איז אונטערגעשפארט מיט פיר הילצערנע פירקאנטיקע פוסטע רענעסאנס־פילאסטערס. די פּי־לאסטערס זיינען אין מיטן איבערגעגארטלט מיט באַ־פוצטע שטאַבעס. די פילאסטערס האָבן באַזיסן. די נידעריקסטע טיילן פון די פילאסטערס זיינען פאר־שריבן מיט פארשידענע תפילות, מיט ווייסע, רויטע און טונקל־בלויע פארבן, אין דעם יאָר תר״ט (1850). דער יאָר איז אָנגעמערקט אין די אויפשריפטן פון פסוקים, ווי „וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך״. איבער דער אויבערשטער גאלעריע איז דער סופיט געבויגן אכטקאנטיק.

אמאל שמחת־תורה פלעגן דער חזן מיט די משוררים זינגען און גיין די הקפות אויף דער אויבערשטער גאלעריע, וועלכע געפינט זיך ביז 9 מעטער הויך איבער דער אויבערפלאך פון שול. די ווענט זיינען ניט קיין באמאָלטע, טונקעלע און מאכן א אומעטיקן איינדרוק. נאר אויף דער מערב־וואנט, רעכטס פון טיר, זיינען אנגעמאלט די דרייצן „אני־מאמינ׳ס״. לינקס פון טיר איז דאָ א שווארצער פירקאנטיקער פלעק — „זכר לחורבן״ — מיטן אויפשריפט „המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים״.



דער ארון הקודש, וועלכער פארנעמט די גאנצע הויך

פון מזרח־וואנט, ביז 9 מעטער, און ביי דריי אהאלב מעטער די ברייט, איז אינגאנצן צונויפגעשטעלט פון העלגעשניצטע האָלץ. דער ארון הקודש מאכט א אויסערגעוויינליכן איינדרוק מיט זיינע שיין־געבויגענע ליניעס און אָרנאמענטן. די געשניצטע פוסטע זיילען און פלאכע פליגלען זיינען צונויפגעשטעלט פון געפלאָכטענע געוויקסן מיט פארשידענע בעלי־חיים נאטירליכע און מיטאָלאָגישע. צווישן די בעלי־חיים זיינען דאָ פארשידענע לייבן און הירשן. באראנעס און אָדלערס, האלבע לייבן אין האלבע פיש, לייבן מיט פליגלען, צוויי טויבן, וועלכע זאָלן מיט זיך סימבאָליזירן די כרובים. אין מיטן ארון קודש איז דאָ א שניצונג פון לויתן, וועלכע האלט דעם עק אין מויל (לויט דער באוואוסטער לעגענדע), און אנדערע.

דער אויבערשטער טייל פון ארון הקודש, איבער די טירלעך און פרוכת, איז די שניצונג געטיילט אויף דריי טיילן, וועלכע סימבאָליזירן מיט זייער אינהאלט און אָרנאמענטיק די דריי „כתרים": „כתר־תורה" מיט די עשרת־הדברות, „כתר־כהונה" מיד די „ידי הכהנים" און „כתר מלכות", וועלכער געפינט זיך אויף די צוויי קעפ פון אדלער. דער אדלער האלט אין איין פוס א שופר און אין דער צווייטער — א לולב. אויפן גוף פון אדלער איז אָנגעשריבן „שויתי ד' לנגדי תמיד". צווישן „כתר־תורה" און „כתר־כהונה" געפינט זיך א צוועלפקאַנטיקע פיראמידע מיט צוועלף שבטים. דער סטיל פון ארון הקודש איז א קאָמבינירטער. דער הויפט נוסח איז באַראָק, מיט רענעסאַנס אָרנאַמענטן, אין א יידישער אינטערפרעטאציע.

אין די טויערן פון ארון הקודש און אין די זייטיקע עמודים, וועלכע טראגן די נעמען „יכין" ו„בעז" (די עמודים אין בית־המקדש) איז קאָנסטרואירט א „לוח", וועלכער באוועגט זיך מיט ספעציעלע מעכאניזמען. דער לוח איז אויסגערעכנט אויף 448 יאר, פון יאר תקנ"ח, ווען ער איז קאָנסטרואירט געוואָרן ביזן סוף אלף הששי. ער ווייזט אָן פינקטליך די מולדות, חגים ומועדים אויפן גאנצן יאָר, נאכן חשבון פון דער לבנה און דער זון.

דער נאָמן פון פארפאסער, מיטן שליסל ווי זיך צו באנוצן מיטן לוח, איז אויפגעשריבן אויף פארמעט אונטער גלאָז, און איז איינגעהילט אין מליצות'דיקע פזמונים און רעטענישן.

איבער די עמודים געפינען זיך אויפשריפטן „וזאת נדב... יוסף בר' יהודה לייב וזוגתו דבורה בר' יקותיאל מלייפון". (לייפון איז א יידישע קאלאניע, 9 קל"מ פון אלקעניק). נעבן די אויפשריפטן, הייגגן 2 קליינע רעפלעקטארן מיט איינגעפאסטע שפיגעלאך.

★

די בימה איז געבויט אין א אכטקאנטיקער פארם. אכט שיין געשניצטע זיילן אין סטיל פון נעאקלאסיציזם, מיט דעכלאך און וואזעס, האלטן אויף זיך דעם אויבערשטן טייל, וועלכער זעט אויס ווי א חופה פון געבויגענע גירלאנדעס, בעהאנגענע מיט פארשינענע קרענץ בלעטער, בלומען און פרוכטן. די שיין געשניצטע בויגנס פארשמעלערן זיך אין דער הויך, און ענדיקן זיך מיט א אכטקאנטיקן געזימס, פון וועלכן עס דערהויבט זיך א באפוצטער אכטקאנטיקער באזיס. אוף דעם באזיס איז מאנטירט א פעדיעסטאל, אויף וועלכן עס שטייט א האָן, ענליך צו א אָדלער, מיט אויסגעשפרייטע פליגלען און האלט א קרוין אויפן קאפ. דער אדלער זאָל באדייטען דעם פוילישן נאציאָנאַלן הערב.

אינטערעסאנט איז די לעגענדע, וואס דערציילט, אז די בימה האט געבויט א צווייטער קינסטלער, ווייל דער קינסטלער וואס האט געבויט דעם ארון הקודש איז געשטאָרבן אין מיטן דער ארבייט. פארן טויט האט ער געשניצט א האלבן „שויתי" און געשריבן אין צוואה אז דער קינסטלער וועלכער וועט קענען צו־מאכן א צווייטע סימעטרישע העלפט, וועט זיין ראוי צו בויען די בימה. עס האט זיך געפונען אזא קינסטלער, וועלכער האָט טאקע פארענדיקט די איבעריקע שניצונגען פון בימה. די לעגענדע נעמט זיך אפשר דערפון, וואס די שניצונגען פון בימה זיינען אינגאנצן פון א אנדער סטיל, פון נעאקלאסיציזם מיט באַראָק בויגנס. דער ארון קודש אָבער איז פון רענעסאנס סטיל, געמישט מיט באַראָק מאָטיוון, פארמאָגט א פאָר צענדליק שניצונגען פון בעלי־חיים. די בימה דאקעגן האט נאר בלומען און בלעטער, און א סך אייער־שטאבעס ציינער־שטאבעס און פערל־שטאבעס. דער ארויפגאנג אויף דער בימה פירט דורך „שערים" באפוצטע מיט הילצערנע וואזעס.

קיין קינסטלערישער הילצענער עמוד איז אין שול ניטא. (דעם פארגאנגענעם יאר, תרצ"ב, 1932, האט די שטעטל „ארייגעגעבן" מיט גרויס פאראַד א שיינעם מעשענעם עמוד). נאר אויפן מזרח־וואנט הייגגט א האלץ־שניצונג, מיט א קאמייע אין־דער־מיט און די ווערטער „שויתי". די שניצונג האָט געזאָלט פארבייטן דעם עמוד. אין שול זיינען דא 2 צוגעקלאפטע מעשענע בלעכלעך, אין דעם פאָרם פון א פאנצער, מיטן אויסגעדריקטן פוילישן אדלער אין־דער מיט, און פון ביידע זייטן מלחמה־כלים. פון אונטן געפינט זיך א מאנאגראם. אויפן וואנט לינקס, ביים ארון הקודש, הייגגט א גרויסער מעשענער בלעך — אן אלטער רעפלעקטאָר. ענליכע רעפלעקטארן, נאר קלענערע, געפינען זיך אין קעניגליכן פאלאץ, אויפן וואוועל, אין קראקאוו. צו די מעשענע בלעכלעך מיטן רעפלעקטאר זיינען צוגעמאכט רערלעך, און דינען אלס ליכט־לייכטער. צו די צוויי פאדערשטע זיילן פון בימה זיינען צוגעקלאפט צוויי אריגינעלע גלעזערנע געבויגענע לייכטערלעך. פאר דער

מלחמה זיינען געהאנגען אין שול זייער גרויסע און שווערע מעשענע הייגלייכטערס, נאָר די רוסן האָבן זיי ארויסגעפירט אין רוסלאנד אין צייט פון וועלט קריג אין יאָר 1915 אויף אויסצוגיסן פון זיי גילזן פאר די קוילן.

ביים ארייגאנג אין שול, לינקס, געפינט זיך א אלטער „כסא של אליהו". ווען עס איז אויסגעקומען א ברית מילה, שבת אָדער יום־טוב, פלעגט דער ברית פּאָרקומען אין שול און דער סנדק מיטן קינד פלעגן זיצן אויף דעם שטול.

אין שול געפינען זיך 2 זאמד־טישן, אין וועלכע עס געפינט זיך ביזן היינטיקן טאג זאמד אויף צו בעהאלטן די ערלות פון די בריתן. ראש השנה און יום הכפורים שטעלט מען אריין אין די זעלבע זאמד־טישן גרויסע יארצייט־ליכט.

עס איז וויכטיק צו דערמאנען, אז נאפּאָלעאָן דער ערשטער, איז דורכגעפאָרן מיט זיין סוויטע, אויפן וועג קיין מאסקווע, דורך אלקעניק. ער האט באזוכט די שול, און אלס צייכן פון באוואונדערונג און דאנקבארקייט האט ער איבערגעלאזן צום אנדיינק א טייל פון זיינס א צודעק, פון אונטערן זאטל. אויף דעם צודעק זיינען געווען אויסגעוועבט מיט גאָלדערנע פעדים אויפשריפטן און אויך זיין נאמען. אויפן צודעק זיינען איבערגעבליבן אויסגעוועבט מיט זילברנע פעדים פארשידענע ארנאמענטן, מלחמה מכשירים מיטן פראנצויזישן הערב און אויפשריפטן אין לאטיין Gloria et Patria דער צודעק ווערט באנוצט אלס כפורת אויפן ארון קודש, און אין שטעטל רופט מען אים מיטן נאמען „נאפּאָלעאָנס פרוכת". פאַר די לעצטע צענדליקער יאָרן איז די שול באזוכט געוואָרן דורך הונדערטער דורכפאָרער־ יידן און קריסטן, וועלכע האבן אויסגעדריקט זייער גרויס באוואונדערונג פאר די שיינקייט און נייקייט פון די שניצונגען.



אינטערעסאנט זיינען אויך די לעגענדעס, וועלכע חזרן זיך איבער אין פארשידענע ווארינאנטן ביי אנדערע אלטע בנינים. אויסער דער אויבנדערמאנטע לעגענדע וועגן „שויתי", איז כדאי צו פארצייכענען נאָך איינקע:

דער פריץ גראנאָווסקי, וועלכער האָט געגעבן געהילץ אויף אויפצובויען די שול, האָט געוואָלט אויהפהיינגען אין שול זיינס א בילד. קהל האָט קעגן דעם פראטעסטירט, און כדי אים צו באפרידיקן האט דער בוי־אונטערנעמער, ר׳ מרדכי, אויסגעמאלט אויפן סופיט דעם פריצ׳ס פאלאץ, וועלכער געפינט זיך טאקע אויפן סופיט איבערן ארון קודש, ביז היינטיקן טאג.

וועגן דעם זעלבן פריץ דערציילט מען, אז ער פלעגט גיין איבערן שטעטל און טרייבן מיט א שטעקן „זיינע יידן" אין שול אריין.

דער בוי־אונטערנעמער און בעל מלאכה ר׳ מרדכי איז געווען אן אלטער מאן. אין דער צייט, ווען ער האט געבויט די שול, האט ער געגעסן „טעג" ביי די שטעטלשע בעלי־בתים. וועגן נדבן יוסף בר׳ יהודה מלייפון דערציילט מען, אז אין דער צייט פון דער פראנצויזישער מלחמה זיינען געשטאנען מיליטער אויף די פעלדער ארום לייפון. די מיליטער האבן באגראבן אין דער ערד א גרויסע סומע געלד. יוסף האט צופעליק, גראָבנדיק די ערד, געפונען דעם אוצר, און כדי אליין ניט הנאה צו האבן פון דעם גאנצן געלד, האט ער געגעבן א נדבה דעם ארון קודש. (די לעגענדע שטימט ניט מיט דער ווירקליכקייט, ווייל די פראנצויזישע מלחמה איז געווען ביי 10 יאָר שפּעטער).

אין שטעטל זיינען פּאָרגעקומען א סך שרפות, און די שול איז אלעמאל אפגעראטעוועט געוואָרן. ביי דער לעצטער שרפה, ווען עס האט אפגעברענט דער אלטער בית־המדרש, וועלכער האט זיך געפונען הארט ביים שול, האט די שול שוין אָנגעהויבן ברענען, דאן האָט די גאנצע שטעטל אוועקגעוואָרפן זייער אייגן האב און גוטס, און קינד און קייט האט זיך געלאזט ראטעווען די שול. ביי דער שרפה האט מען אייניקע שניצונגען אפגעבראכן פון ארון קודש. דער ווינט האט זיך אפגעקערט פון שול און זי איז געראטעוועט געוואָרן. מען דערציילט, אז די שטעטלשע יידן, ניט האָבנדיק מיט וואס צו לעשן די שול, האבן פארווארפן די ווענט מיט בלאטע, וועלכע האט זיך געפונען ניט ווייט פון שול. אין דער רעטונגסאַקציע האט זיך אויך באטייליגט א אפטיילונג פון די ארטיגע רוסישע מיליטער.

וועגן שדים און רוחות דערציילט מען א סך לעגענדעס, וועלכע חזר׳ן זיך איבער אין פארשידענע ווארינאנטן ביי אנדערע אלטע שולן. צו די לעצטע היסטאָרישע געשעהענישן, וועלכע זיינען פארבונדן מיט דער שול, קען פארצייכנט ווערן, אז אין 15־טן יאָר, ווען די רוסן האָבן זיך עוואקואירט פון דער געגענט, זיינען אויך ארויסגעפירט געוואָרן ביי א 70 גייסטיק־קראנקע פון דער נאנטער קאלאניע דעקשניע (סעלא). די גייסטיק־קראנקע האבן זיך אויפן וועג קיין ווילנע אָפּגעשטעלט אין פּאָליש פון דער אלטער שול. אין פארלויף פון א חודש צייט האָבן זיי פאראומריייניקט דעם פּאָליש, ביז וואנען מען האָט זיי ארויסגעפירט קיין ווילנע, מיט דער הילף פון דעם געשאפענעם הילפס־קאמיטעט פאר די עוואקואירטע יידן. פון יענער צייט זיינען געבליבן אין שול א סך ספרי־תורות און רעליגיעזע ספרים, וועלכע געהערן צו ליטווישע יידן. די שול איז אָפּגעמעקט געוואָרן אין דער לעצטער שרפה דעם 25.6.1941.

אויפשריפט אויפן ארון קודש

הפעם הרביעי אודה לאלהי הברכה
המשדד לטובה מערכה
הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה וארוכה
והנחני נתיב דרוכה בנקי כפים ובר לבב נמוכה
אשרי העם שלו ככה.

ראשית מלאכתי בניסן החדש הראשון ערכתי
ב׳יסוד ישרים ידי משכתי ובכי טו״ב גמרתי
בחנוכת הבית הכשרתי שנת הסר שרי
חמשים ממצות ישראל קדושים ושים פחות לשלישים
למנות ימינו נגשים.

(פון דער אויפשריפט דרינגט ארויס ווען דער ארון קודש איז געבויט געוואָרן אין יאָר תקס״ה—1805).
הרוצה לידע שמי בברורים יקח עשרת הדברים
ומאלים שבעים תמרים ומאה ברכות הנאמרים
ושני לוחות חבירים ולשם אבי קח המפרד לשלשה
ראשים והכי נכבד מן השלשים ואחרון מרכב
ופרשים ובריה קלה דלית בה
ממשיט מלשון
צאן קדשים.

(זעה העברייאישער טייל זייט 83)

פון דעם רעבוס דרינגט ארויס אז דער שניצער פון ארון הקודש האָט געהייסן יעקב בן שלמה.

אויפן ארון הקודש געפינט זיך א דריטע אויפשריפט אין חרוזים. די ראשי תיבות פון די פסוקים באדייט: אני יעקב בן שלמה מראסין יצ״ו. די לעצטע שורות פון דער אויפשריפט לויטן:

כד׳ העוסק בתורה ומצוות ברה, והכוסף בחכמה המאירה, והדורך על במתי מלאכה נקיה ומפוארה, בק״ק וואלקעניק מעטירה, יעמידה אלהים עד בנין בית הבחירה!!!

★

איך געפין פאר מיין חוב צו דערמאנען דעם אלטן שמש ר׳ צבי מאיר ראבין ז״ל, וועלכער איז עטליכע צענדליק יאר געווען שמש אין שול, איבערנעמענדיק די שמשות פון זיין פאָטער ר׳ אליעזר ז״ל. דער שטאָט־שמש ר׳ הירש מאיר איז געווען ביז יאר תרפ״ה אויך קאזיאָנער ראבינער. דיביידע שטעלעס זיינען אים איבערגעגאנגען בירושה פון זיין פאטער. זיין זיידע איז געווען דער קידאנער עילוי, הקדוש ר׳ אברהם אליעזר און עלטערער ברודער פון געוועזענעם ירוש־לימער רב ר׳ שמואל סאלאנט ז״ל. איינמאל ערב פסח איז דער זיידע געגאנגען טובלען כלים אין טייך, האָט זיך איינגעבראָכן דער אייז און ער איז דערטרונקען געוואָרן. זיין מצבה פון יאָר תקצ״א געפינט זיך אויפן בית־עולם. ער האָט די שול אפגעהיט אין אלע שווערע צייטן פון דער מלחמה. פון אים און נאך אלטע לייט האָב איך געהערט די אויבנדערמאנטע לעגענדעס און היסטאָרישע פאקטן וועגן דער שול. די קאָנסט־רוקציע פון שול און די בוי־קונסט קען איך אויפן סמך פון אומצייליקע פערזענליכע באָאָבאַכטונגען.

און איצט ווען די שול צוזאמען מיט די טייערע אַלקעניקער יידן זיינען פארטיליקט געוואָרן, און ס׳איז קיין זכר ניטא פון זיי, האָב איך געפילט פאר מיין פליכט דאָס אלעס פאראייביקן אין שריפט און בילד.

שלמה פארבער

★

די לעגענדע וועגן נדבן ר׳ יוסף

דעם ארון־קודש האט מנדב געווען ר׳ יוסף ב״ר טוביה מלייפון ואשתו דבורה פאר א מקום אויפן בית־עולם פאַר זייער טאָכטער חיה. וועגן ר׳ יוסף מלייפון דערציילט מען, אז ער איז געווען א גרויסער עושר, עד האט געהאלטן אין ארענדע א קרעטשמע ביים פריץ נעבן לייפון און געהאט ביי די איבעריקע, פריצים פון יענעם געגנט אויך גרויס חן צוליב פאלגענדע געשיכטע:

איינמאל האט זיין פריץ צונויפגערופן אלע פריצים פון זיין געגנט אויף יאכט ביי זיך אין די וועלדער. האָט זיך געמאכט, אז איין גרויסן בער האט קיינער פון זיי ניט געקענט כאפן. מען האט עס דערציילט דעם ארענדאר. איז ער ארויס און דעם בער גלייך דערשאסן. פון דענסטמאל אן האבן אים אלע פריצים זייער ליב געקראָגן און אים אנגעטרויט אלע זייערע געשעפטן, פון וואס ער איז געווארן זייער רייך. ער איז טאקע געווען א גרויסער גיבור, א הויכער, ממש א ריז, אויסער זיין עשירות, איז ער אויך געווען א גרויסער בעל־צדקה און זיך מתחתן געווען פון גרויסן יחוס.

ח. ל—קי

די אלטע שול ביי דער מערעטשאַנקע

(פון דער פאעמע: תלמידי־חכמים אין דער ליטע)

ווער קען מיט אלקעניק אין וועלדער זיך פארגלייכן,
און אויך אין וואַסערן איז זי געבענטשט און רייך.
זי האט זיך אויסגעצירט אין זילבערנע דריי טייכן,
די מערעטשאנקע אבער איז איר שענסטער טייך.

מיט לאנגע וואסער־האר און גראָזיק־גרינע ברעמען
זי גייט ארום אין אַלקעניקער קאַנט א שטאָלצע,
און פירט צוויי קינדער ביי די הענט — זי פירט צום ניעמען
צוויי בייטייכן, גאלוזשא און די קאלטע סאלצע.

צו אירע פוס־טריט טוליען זיך די פעלדער גריקע,
געהויקערט־קרומע ווערבעס און בעריאזעס שלאנקע
פארקריכן צו איר ברעג און לויערן בשתיקה —
זיי ווילן זען א נאקעטע די מערעטשאנקע.

נאר זי, פארשנורעוועט אין שטיינערדיקע שיך
און אַנגעטאָן אין קליידער, אויסגעפוצט פון פלאנצן,
באהאלטן אין די גראזן וויקלט זיך אויף גיך,
ביז זי דערזעט א קלויסטער און ס'נעמט גאָלדיק גלאַנצן

א צלם אויף איר ברוסט. זי שפיגלט אפ דעם קלויסטער,
דעם קרייץ ביים שייד־וועג, און ליטווינקעס ביי דעם קרייץ,
וואו יעזוס הענגט א צוגענאָגעלטער, אַנטבלויזטער,
און בלאנדלעך־שיטער איז זיין בערדל ווי דער ווייץ.

אין שטעטל אָבער, נאָנט צו דער שקיעה פרייטיק,
פארשלייערט זיך די מערעטשאנקע אומגעריכט
און ווערט א אידישע באחנ'טע כלה, צייטיק
פאר חופה־וקידושין און פאר שבת־ליכט.

אין אירע אויגן צינדט זיך אן דער בית־הכנסת
מיט אלע זיינע לאָמפן, הענג־לייכטער און העסעס.

די אלטע שול וואקסט אויס לכבוד שבת העכער,
די קרומע שינדל־דעכער טורעמען זיך דריי מאל
אריבער זיך אליין, און ס'זעען אויס די דעכער —
א קאָפּ, א יארמולקע, און איבער דעם א שטריימל.

דער שטאָט־מגיד דערציילט זיין תלמיד:
„פאראנען נאך באריִמטע שטאט־שולן און קלויזן,
נאר אונזער שטאט־שול האט גרויס כבוד אנגעטאן
דער קייסער פון די גאָר אמאָליקע פארנצויזן,
און אנגערופן האָט מען אים — נאַפּאָלעאָן.

דער קייסער איז דורך אונזער שטעטל דורכגעריטן,
און פון התפעלות פאר דער שול דער אַלקעניקער
האט ער דעם צודעק פון זיין פערד אויף העלפט צעשניטן,
און אונזער שול געשאנקען איינס פון אירע שטיקער.

און אויסגעהאפטן איז אויף דעם געוואנט מיט גאלד
פיר קרוינען און כלי־זיין, פאָנען מיט טראָמפּייטן,
פון גינגאָלד, זהב טהור, איז דאָרט יעדער טראָלד,
מיט אותיות זילבערנע און אויסגענייט קווייטן.

דער קייסער האט פאר א פרוכת עס געשאנקען,
מיט איבער הונדערט יאָר צוריק איז עס פארלאָפן — — —
און ס'נעמט דער שטאָט־מגיד אוועק די האנט פון חאָנקען,
וואָס איז פארמאטערט פון די וואונדער איינגעשלאָפן.

די מערעטשאנקע רוישט אינדרויסן ביי דעם פענצטער,
און אירע כוואליעס שעפטשען, שושקען זיך פארטרויליך;
„דער אַלקעניקער בית הכנסת איז דער שענסטער,
ווי דעם לויתנס פאלאץ פון דעם פערל בדולח.

דער בית־הכנסת אויפן הויכן ברעג איז שיין,
און שענער נאָך אין אונזער שפיגל דעם צעשטראלטן".
די מערעטשאנקע לאזט אין וועג זיך ווייטער גיין
און פירט דעם בית־הכנסת אויף איר גרונט באהאלטן.

זי גייט פארביי א דאָרף, וואו ס'וואוינט איין איד, א שמיד,
און אומעטיק איז אים א אידן אויפן ישוב,
דערזעט גאר אומגעריכט דער הארעפאשנער איד,
פאר זיינע אויגן הויבט זיך אויף פון טייך א כישוף.

די אַלקעניקער שול מיט אלע אירע טורעמס,
אן נעגל און אן בלעך, פון האלץ אויסגעשניצטע.
און ווי די הימלען אויסגעלייטערטע נאָך שטורעמס,
די פענצטער אירע פינקלען אין דער זון צעבליצטע.

דער פראָסטער דאָרפס־איד וויים, די שול איז וועלט־באריִמט,
זי איז א שם־דבר אין ליטע און אין פוילן.
דעם אידן דאכט זיך אויס: דער בית־המקדש שווימט!
און מיט זיין דלאָניע דעקט ער צו דעם קאפ דעם הוילן.

ביי מערעטש, וואו די מערעטשאנקע, ברייט און פול,
פארשווינדט אין ניעמאן מיט די בייטייכן אינאיינעם,
שטייגט העכער נאָך ארויף די אַלקעניקער שול,
און שטראלט ווי גינגאלד אין דעם הימל־בלוי דעם ריינעם.
און דער וואס איז אמאָל געשטאַנען אויף איר שוועל,
זי גייט אים נאך דורך אלע יארן פון זיין לעבן,
איר מזרח פינקלט אויף זיין פנים זוניק־העל,
און אין זיין חלום הערט ער אירע כרובים שוועבן.

אויך מיך האט זי באגלייט און אין מיין לאנגן וואגל
האב איך געהערט אויף אירע דעכער טויבן ברומען.
אַ אויסגעשניצטע, אָן איין פגם און אָן איין נאגל
פון אייזן אין איר לייב — איז מיר נאכגעשוואומען.

נאר זינט עס האבן טמאים איר געהילץ פארברענט
און זי האט ברענענדיק אין טייך זיך אפגשפיגלט —
איז זי ארויס פון פייער מיט א דאך און ווענט,
וואס ווערן קיינמאל ניט צעשמאָלצן אין א טיגל.

זי שווימט אין הימל, א געביי פון ריינעם פייער,
אנטקעגן איר שווימט אָן די רש״י־שול פון וואָרמס,
און די פארברענטע שטאָט־שולן פון מיינץ און שפייער,
ווי שוועסטער טרעפן זיך מיט אויסגעשפרייטע ארעמס.

פון אלט־לובלין קומט אָן די שול פון מהרש״ל,
די שול פון דעם רמ״א אין קראקע, און קלויז ישן —
מיין ווילנער קלויז, מיין חרובע, מיין לעצטער שטראַל,
ווען אלע מיינע זונען זיינען שוין פארלאשן.

די שולן בלאָנדזשען, ווי אויף טויטע אָקעאנען
א מחנה שיפן מיט אראָפגעלאָזטע זעגל,
און צווישן זיי איז אויך מיין וואונדער־שיף פאראַנען —
מיין אלקעניקער שול וואס איז געבויט אָן נעגל.

פארצויבערט שווימט זי מיר פאָרביי, און א פארגאפטער
דערהער איך ווי עס רופט מיך א געהיימע שטימע:
„יעמוד ר׳ חיים!״ — רופט מיך אויף א קול צו מפטיר,
און איך דערזע געשטאלטן אויף איר הויכער בימה.

די אידן וואַרטן מיט טליתים אויף די קעפ,
און די עטרות, גאלד און זילבער, פינקלען, בליצן.
נאר ס׳זיינען צו דער בימה ניט פאראן קיין טרעפ,
ווי צו א הויכן בארג מיט אייז־באדעקטע שפיצן.

אויך איך בין נע־ונד ווי יעקב, נאר זיין לייטער —
זיין לייטער האב איך ניט דעם הימל צו דערגרייכן.
און ווי ס׳פארוואָלקנט זיך א בארג־שפיץ א פארשנייטער,
פארוואָלקנט זיך די שול און ווערט־ניט אין די הייכן.

איך הער בלויז אירע ווייטע אפגעהילכטע שטימען,
אז איך זאָל זי אין מיין געזאנג אויפסניי באשאפן.
און זי בלויז די שאטנס אירע צו מיין ברעג דערשווימען,
און שווימען אין מיין הארץ אריין ווי אין א האפן.

חיים גראדע



די קמיע „שויתי" (זעה די לעגענדע וועגן זיי בויער פון אלקעניקער שול).

אַ משפחה אין אלקעניק

דאס וואס איך וועל דא דערציילן אין שריפט, האט מיר מיין מוטער חנה דערציילט ווען איך בין נאך א קינד געוועז, מיט איבער 50 יאר צוריק.

איר אוראלטע פאמיליע האט געלעבט אין אלקעניק נאָך דענסטמאָל, ווען פוילן איז געווען אומאָפּהייניגיק פאר די צייטן פון יעקאטערינע די גרויסע, אין 18־טן יאר הונדערט.

די פארצווייגטע פאמיליע איז געווען זייער רייך. זיי זיינען געווען פארבונדן דורך זייערע געשעפטן מיט דער פוילישער אריסטאקראטיע און די פוילישע פאטריאָטן.

זיי האבן געוואוינט אין די פאלאצן, וועלכע זיינען אויסגעבויט געווארן דורך דער פוילישער רעגירונג מיט יאָרן צוריק. די פאלאצן זיינען געשטאנען אויף א בערגל ביים ברעג טייך מערעטשאנקע, וועלכע האט אין יענע יאָרן געפליסט, וואו לעצטענס האָט געפליסט די גאלוזשע, נעבן די געביידעס פון פאָרסטער (וואלד־פארוואלטונג).

זיי זיינען געווען די ארענדאטאָרן און גוטבאזיצער פון דעם גוט אלקעניק און געגנט. ארום האָבן זיך באזעצט יידן בעלי מלאכות, וועלכע האָבן געארבעט פארן גוט.

די משפחה האט געהאט באציאונגען מיט פראנקרייך און דייטשלאנד, פון וואנען זיי האבן געבראכט לערער פאר זייערע קינדער און וואוהין זיי האבן געשיקט זייערע קינדער שטודירן.

מיין מוטערס עלטערזיידע איז געפארן אין אויסלאנד און געבראכט פון דארטן קינסטלער און ארבעטער, וועלכע האבן געבויט די אלטע הילצערנע שול.

אין אונזער משפחה האט מען דערציילט פאָלגענדע געשיכטע: צו דער עלטער־באָבן איז געקומען א הענדלער און איר פאָרגעליגט, זי זאָל ביי אים קויפן א קראנץ פערל. זי האָט די פערל געקויפט. זאָגט דער הענדלער: ווען זי וויל, דאָס די פערל זאָלן זייער גוט שיינען, זאָל זי זיי געבן אראָפּשלינגען א גאנז. ווען די פערל וועלן דורכגיין דורך איר קערפער וועלן זיי זייער העל שיינען. האט זי אזוי געטאָן. דערווייל האט דער הענדלער די גאנז אוועקגעגנב׳ט. ביי אונז אין הויז פלעגט מען זאָגן „ווילסט זיין רייך — אפשר וועסטו געפינען די גאנז?...״

מיין מוטערס פאמיליע האט געשטאמט פון רש״י, וועלכער האָט ווי באַקאַנט געלעבט אין פראנקרייך, אין טרויאש, און האבן נאכדעם אנגענומען די פאמיליע טרייוואַש (טרייוואוש). ביי אונז אין דער משפחה האט מען פון דור צו דור געלערנט רש״י. איך האב אויך אין מיינע קינדער יאָרן געמוזט יעדן שבת זיצן 2 שעה און לערנען רש״י. איך געדענק אז מיין מוטער האט געלייגט אכט אויף דעם מוסר־השכל, וואס רש״י האט געפרעדיקט. צום ביישפיל: „ווען דו גייסט וואשן דיינע הענט צום עסן, זאלסטו מאַכן א ברכה. — ד. ה. פריער זאָלסטו זאַט מאַכן דיין גייסט, נאָכדעם — דעם מאָגן״; „פריהער זאָלסטו געבן עסן דעם אָרימאַן, נאָכדעם עס אליין״; „ווען ס׳קומען צו דיר אָרימע קרובים נעם זיי אויף ווי די נעמסט אויף גרויסע גבירים״; „האָב ליב אלע מענטשן אָן אויסנאם״; „באַצאָל מיט גוט פאר שלעכטס״.

מיר קינדער, האָבן ניט פארשטאנען ווי וויכטיג און הויך איז דאס מאָראל פון רש״י. איינער פון פראָפעסאָר קלויזנערס עלטערן איז געווען זייער באַפריינדעט מיט די משפחה טרייוואש. ווי מ׳האט דערציילט, האט די משפחה טרייוואש זיי געשענקט א מאיאָנטעק (גוט) וואו א טייל פון זייער משפחה האט געלעבט א לאנגע צייט. יוסף קלויזנערס מוטער איז געווען מיין מוטערס זייער א גוטער פריינט און חבר׳טע. זי איז געווען אינטעליגענט און געבילדעט. איך געדיינק ווען יוסף קלויזנער, אלס יונגערמאַן, פלעגט באזוכן מיינע עלטערן אין אלקעניק מיט א 55 יאָר צוריק. איין מיטגליעד פון דער פאמיליע טרייוואש האט פארלאזן אלקעניק, אריבערגעפארן קיין פראנקרייך און זיך אנאָמען געגעבן — דרייפוס (פארגלייך — טרייוואוש), צוליב פאָלגענדע אורזאכן:

ווען נאַפּאָלעאָן איז דורכגעפאָרן אלקעניק אין 1812־טן יאָר, האָט ער זיך באפריינדעט מיט די פאמיליע טרייוואש, וועלכע האבן אים באוויזן די הילצערנע שול. ער האט פון דאנקבארקייט איבערגעלאזן אלס מתנה דעם באוואוסטן „נאפּאָלעאָנס פרוכת״. ווי ס׳איז באקאנט אין דער געשיכטע, האט נאפּאָלעאן פארשפּראָכן די פאליאקן אומאפהענגיגקייט. ווען די פאליאקן האבן רעקרוטירט זייערע לעגיאָנען, האָבן זיי באקומען פיל שטיצע פון די פאמיליע טרייוואש, וועלכע האט אנטייל גענומען אין צוגרייטן דעם אויפשטאנד געגן רוסלאנד. דער אויפשטאנד פון די פאליאקן אין אלקעניקער געגנט איז געווען אין פולן ברען. פיל רוסן זיינען דערטרונקען געווארן אין די זומפּען ארום אלקעניק.

אלעקסאנדער דער צווייטער האט געשיקט קיין

ווילנע און ווילנער געגנט, דעם באוואוסטן גענעראל מוראַוויאָוו, וועמענס אויפגאבע איז געווען אונטער־צודריקן דעם פוילישן אויפשטאַנד.

פיל פוילישע פאטריאטן האבן געענדיקט זייער לעבן אויף די תליות. אויך די פאמיליע טרייוואש, וועלכע האָט געהאט מורא פארן טעראָר פון מוראַוויאָוון, האט אויסגעוואנדערט קיין פראנקרייך, וואו זיי האבן געהאט גוטע פארבינדונגען, און זיך אנאָמען געגעבן דרייפוס.

איינעם פון די פוילישע פאטריאָטן פון יענער צייט, וועלכע האָט געלעבט אין אלקעניק, האָט מען גערופן מיטן נאָמען שלמה. די פאליאקן האבן אים גערופן ליבליך שלמה׳לה. פאר זיין אנטלויפן קיין פראנקרייך האט ער איבערגעלאזן אין אלקעניקער קלויסטער פיל קאסטנס מיט גאָלד, זילבער און ווערט־פולע זאכן.

די רוסן האבן קאנפיסקירט די פאלאצן און זיי פארברענט. אט דער שלמה׳לה טרייוואש איז אלפרעדס דרייפוסעס און מיין מוטערס אן עלטער־זיידע.

מיט איבער 50 יאר צוריק איז געפארן מיין ברו־דער אייזיק ז״ל קיין קאָוונע און באזוכט דעם פעטער נחום לייב טרייוואש, וועלכער איז אלט געווען 91 יאָר און זיין פרוי מלכה ריסע — 93 יאָר אלט, זיי זיינען געווען די לעצטע פון שלמה׳לעס פאמיליע אין קאָוונע. מיין ברודער האט זייער פיל דערציילט וועגן זייער פארגאנגענהייט. זיי זענען געווען זייער רייך און פאַרמאָגט פיל ווערטפולע זאכן.

אין 1934, ווען איך האב באזוכט אלקעניק, האט מיר דערציילט דער פוילישער לערער, א קריסט פון גאליציע, די געשיכטע פון דעם פוילישן פאטריאָט שלמה׳לע, וועלכער האט געלעבט אין אלקעניק, צו־געבנדיק, דאָס אין קלויסטער איז פאַראַן א באזונדער צימער, וואו נאָר דער גלח אליין קען באזוכן. אין דעם צימער ליגט אויף א ספעציעלן פעדיסטאל (עמוד) א בוך. אויף דעם טאוול פון בוך איז אָנגעשריבן מיט גאלדענע בוכשטאבן דער נאמען שלמה׳לע. אין בוך איז פארשריבן, דורך א פוילישן פאטריאָט, די לעבענס געשיכטע און פאטריאָטישע מעשים פון דעם יידן שלמה׳לע. ביי די פאליאקן איז ער פארערכענט אלס הייליקער. די פאָליאקן באטאָנען, אז ער איז געווען זייער ארנטליך און מאָראליש, און ניט קוקנדיק, וואס ער איז געווען א הייסער פוילישער פאטריאָט, האָט זיך קיינער פון זיין פאמיליע ניט געשמדט.

פון דער משפחה ווי געזאָגט שטאמט דער בארימ־טער אלפרעד דרייפוס, וואס זיין פראָצעס האט אויפ־געוועקט די וועלט און וואס אדאנק אים האָט טעאָדאָר הערצל זיך פאראינטערעסירט מיט זייך אייגן פאָלק.

אין דעם קאפיטאן דרייפוס האט געפליסט די בלוט פון זיינע אורעלטערן, פוילישע פאטריאָטן און מילי־טער לייט, וועלכע האבן געלעבט אין אלקעניקער פאלאצן, און זייער פאמיליע איז געווען טרייוואש.

מיין זון זעצט נאָך פאָר די טראדיציע פון דער משפחה, און האָט פיל מיטגעהאלפן די פוילישע אפי־צערן אין דעם לעצטן וועלט קריג.

רחל סרדוף־דבורצין



אגרופע פון אלקעניקער יוגענד אויפן ברעג מערעטשאנקע 1923

פיין און טרויער

דאס אומקום פון אלקעניק

אַט וואס מיין ברודער לייזער, וואס האָט זיך צום גליק געראטעוועט, האָט מיר דערציילט:

זונטאג, דעם 21 יוני 1941, זיינען די דייטשע בארבארן באפאלן אלקעניק. שלמה פערעצעס הויז האט זיך אָנגעצונדן פון איין עקספלאָדירטן אויטאָ מיט בענזין, וואָס האָט דערהארגעט בלויז 3 דייטשן, און דערפאר האָבן די נאציס אָנגעצונדן גאנץ אָלקעניק. ס׳זיינען פארבליבן בלויז חיים כהנ׳ס, זוביסקיס, פאקאמונסקיס הייזער ביז אונטערן קלויסטער. די אומגליקליכע יידן האָבן קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי זיך צונויפצוקלייבן צו 15—20 פאמיליעס אין איין הויז. דאן זיינען די מערדער געקומען אין די הייזער און האבען אצאל אידן צושיקט פאריכטן די וועגן, און ארום 80 יידן האבן זיי געשיקט ארבעטן אין די קאזארמעס.

אינדערפרי האָבן זיי באפוילן אלע יידן זיך אויסצוטון האלב נאקעט. און זיי האָבן אָנגעוויזן יעדן וואס צו טון. דאן האָבן זיי באפוילן די יידן לויפן צו דער ארבעט, און אז זיי זיינען געלאפן האט מען זיי געשלאָגן מיט גומענע שטעקנס. אזוי האָבן זיי געארבעט ביז ארום 12 בייטאָג. נאָכדעם האָבן די נאצישע בעסטיעס געטריבן די יידן עסן מיטאָג, זיי האבען די יידן אויסגעשטעלט אין רייען נעבן זייערע זאכן, און דאן זיי באפוילן זיך אויסצוטאן אינגאנצן נאקעט.

אזוי ווי אין יענעם געגנט איז פאראן אבלאטיקער טייכל גאלוזשע, האָבן די נאציס געצוואונגען די יידן ארייַנצוגיין אין בלאָטיקן טייכל מיטן קאָפּ אראָפּ, און ווען זיי האָבן זיך אויפגעהויבן שמוציקע פון בלאָטע — האבן די רוצחים אנגעהויבן פאטאגראפירן די אומגליקליכע. נאכדעם האבן זיי גענומען באשפריצן די קרבנות מיט וואסער פון פייערלעשער מאַשינעס כדי אראָפּצושווינקען די בלאָטע פון זייערע פארוואונדעטע קערפערס. דער רעזולטאט איז געוויזן אשוידערליכער. ביי אייניגע האט געפלאצט דער אויער־פויק און זיי זיינען געווארען טויב. אנדערע האבען געקראגן צובראכענע ריפן און אזוי פארקריפלט געווארן, אז זיי זיינען שוין געלעגען קראנק ביז זייער מארטירערטויט. נאָך די פייניקונגען האָבן די בלוטדורשטיקע בעסטיעס צונויפגערופן די אָרטיקע שקצים, אין פילסודסקי׳ס הויז און האָבן זיי דאָרטן געלערנט ווי אויסצושיסען די יידן.

זונטאָג, ערב ראש השנה, ארום 6 א זייגער אין דער פרי האט מען צוזאמענגעטריבן אלע יידן אין פילסודקי׳ס הויז. אלע מענער און פרויען פון אָלקעניק און די אומגעגנט זיינען ארויסגעטריבן געוואָרן צום טויט־מארש קיין איישישאָק.

דער ערשטער קרבן איז געווען חיים גרש. ער האָט שוין קיין כוח ניט געהאט צו גיין שנעל, האבן איהם די נאציס דערשאסן. דער 2־טער קרבן איז געווען שלמה בראז, וועלכער איז אויך שוואך געווען גייענדיק, האָבן די מערדער איהם דערשאָסן ניט ווייט פון איישישאק. מען האט אים דארט באערדיקט אויפן וועג לעבן נעזדזיעל.

אלע מענער וואס זיינען געקומען פריער פון זייערע פרויען קיין איישישאק, האבן די נאציס פאַרשפארט אין א שייער. און מען האָט זיי דאָרט געהאלטן ביז מאנטאג, ווען מען האט געבראכט אויך די פרויען.

דערנאך האט מען זיי אלעמען צוזאמענגעטריבן אין די שולן, און פון די שולן האָט מען דינסטאָג זיי אלעמען ארויסגעטריבן אופן פערד מארק, דאַן איז געקומען די ברוטאלע פאָליציי וואָס האָט ארומגערינגלט די אומגליקליכע יידן פון אלע זייטן.

דאן האט זיך אנגעפאנגען די בלוטיקע שחיטה. פון דאנערשטאג פרי האט מען אונזערע טייערסטע געהאלטן אין שעכטן גרופנווייז אגאנצן טאג. און פרייטאָג האָבן די פון בלוט־באזויפענע מערדער פארענדיקט די שרעקליכע שחיטה. די קליינע עופה׳לך האָבן זיי באגראָבן לעבעדיקערהייט, און די גרעסערע קינדער — דערשאָסן צוזאמען מיט זייערע מוטערס. די פרויען ליגן נעבן מאגילניק.

דער יארצייט נאך די מענער איז 4 טאג אין תשרי, און דער יארצייט נאך די פרויען — 5 טאג אין תשרי.

לייזער שטראָף

(דערציילט דורך זיין שוועסטער אין אמעריקע)

וואו אטאג וואו אַ נאכט

דעם 22־טן יוני 1941 יאָר, ווען עס האָט אויסגעבראכן די מלחמה צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד, האָב איך געוואוינט אין ליטע, אין א שטעטעלע בוטרימאנץ. 24 שעה נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה זיינען אָנגעקומען די דייטשישע רייען אין שטעטל, אָן קיין שום ווידערשטאנד. אנדערע אידן, וועלכע זיינען אוועק אין דער ריכטונג צו רוסלאנד, האבן זיך געמוזט אומקערן, ווייל די דייטשן האָבן שוין געהאט פארנומען אלע וועגן. אזוי ווי דער פראנט האט זיך דערווייטערט צו מזרח און דייטשישע מיליטער זיינען שוין אין שטעטל ניט געווען, האט איבערגענומען די מאכט די ליטווישע אדמיניסטראציע. זיי האבן אנגעהויבן ארויסגעבן פארשידענע גזירות קעגן דער אידישער באפעלקערונג. זיי האָבן באשטימט צוואנג־ארבעט פאר פרויען מיט מענער און קינדער, און יעדערער האט געמוזט טראגן דעם געלן צייכן.

עס האט לאנג ניט געדויערט, און עס האט זיך אָנגעהויבן די רויבערייען און מערדערייען אין די נעכט. שפעטער אביסל האט מען אנגעהויבן אויפנעמען אלע יונגע מענשן און זיי אוועקשיקן אין א אומבאקאנטע ריכטונג, פון וואנען קיינער פון זיי איז ניט צוריק געקומען.

איך האָב געזען, אז דער באָדן ברענט אונטער די פיס, האב איך זיך איינגעבעטן ביי א באקאנטן קריסט, וואס פלעגט ארבעטן ביי אונז, ער זאל מיר אוועקפירן צו מיינע עלטערן אין אלקעניק, וואו עס איז נאך געווען שטילער. פארשטייט זיך, אז עס איז ניט געווען פון די לייכטע זאכן אריבער צו פארן פון איין שטעטל אין א צווייטע. פאר אידן איז עס געווען פארבאָטן. אלץ האָט געדראָט מיט טויט. נאָר וואס האב איך געהאט צו פארלירן, אין דער צייט ווען אין בוטרימאנץ פלעגט מען יעדע נאכט אויפנעמען גאנצע פארטיעס מענשן, יונג און אלט, און זיי שיקן אין א אומבאקאנטע ריכטונג. איך האב ניט געוואָלט מערווארטן. און דער באקאנטער קריסט האָט זיך אָנגענומען מיר אוועקצופירן קיין אָלקעניק. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אז אין אָלקעניק זיינען נאָך פאראן אידן. איך האָב זיך פארשטעלט פאר א קריסטן, אָנגעטאָן קריסטלעכע בגדים. דעם וואָגן האָט דער קריסט א ביסל פארמאסקירט און מיר געפירט אלס זיינע א פריינט, א קראנקע, צו א דאָקטאָר (א „שעפטון” וואס „פאררעט” קראנקע). אין פאל ווען פאָליציי שטייט אויף די וועגן וועלן זיי נישט דערקענען, אז ער פירט א אידישע פרוי.

אויפן וועג קיין אָלקעניק בין איך דורכגעפאָרן די שטעטעלע האנישאק. די שטעטעלע איז שוין געווען ריין פון אידן. זי געפינט זיך אומגעפער 21 קילאָמעטער פון בוטרימאנץ. ווייזט אויס, אז די ליטווישע מערדער פון האנישאק האבן זיך צוגעאיילט מיט די שחיטה אויף די דארטיקע אידן, נאך פריער ווי אין בוטרימאנץ. דורכמאכנדיק אויפן וועג גרויסע שרעק, בין איך אנגעקומען אין סעלאָ־דעקשניע, אסאך איינוואוינער פון אלקעניק האבן זיך געפונען אין סעלא, ווייל אלקעניק איז געווען אינגאנצען אפגעברענט. אזוי ווי מיינע עלטערן האָבן געוואוינט אין אָלקעניק, בין איך פון סעלאָ אועק צופוס קיין אָלקעניק. דאָס איז געווען 14 טעג פאר דער גרויזאמער שחיטה. אונזערע אָלקעניקער אידן זיינען געווען גאנץ נאאיוו, און ניט געגלויבט דאָס, וואָס כ׳האב דערציילט וועגן בוטרימאנץ און וועגן דערבייאיקע ליטווישע שטעטלעך. איך האב דאך שוין געוואוסט, וואס עס דערווארט אונז און אז אונזער גורל איז א שרעקליכער.

אזוי זיינען פארביי־געלאָפן 2 וואָכן. איך בין פארשטייט זיך, געווען אויסבאהאלטן, ווייל פאר אריבערפאָרן פון איין שטעטל אין א צווייטע האָט געדראָט דער טויט.

אין דער נאכט פון ערב ראש־השנה האבן מיר דערפילט, אז עס גרייט זיך וואָס אויף אונזער שטעטל. ס׳זיינען געווען אייניקע קריסטן וואס האבן געווארנט מען זאל זיך צולויפן וואו נאר מען קען, וואו מען לאזט נאך אידן זיצן רואיק. און מען זאל ארויספארן באצייטנס און ניטווארטן אויפן לעצטען מאָמענט. אסאך יידן האָבן ניט געוואָלט גלויבן. אייניקע האָבן געזאגט: וואו פארט מען, וואו זאל מען לויפן? אנדערע האבן אנגעפאנגען גרייטן זיך צום ראש השנה.

און טאקע די נאכט פון ערב־ראש־השנה זיינען מיר אנטלאפן פון אלקעניק אין דער ריכטונג צו דעם טייך סאָלצע.

דורכלויפנדיק די שטעטל אין דער פינסטער, האט זיך געוואלט צוגיין צו די שטיבער, א קלאפ טאן אין די טירן און זאָגן: יידן, קומט, לאָמיר זיך דערווייל ראטעווען און ארויסגיין פון שטעטל! נאר מען האט שוין געהערט שיסערייען פון פארשידענע זייטן. דאָס האָט באדייטעט, אז די שטעטל איז ארומגערינגלט, קיינער זאָל נישט קענען אנטלויפן.

די פינסטערקייט איז געווען אין דער נאכט גרויס; מיר זיינען דערגאנגען ביז סאלצע און צוגעקומען צו

יקותיאל דעם סאָלצער׳ס שטוב. מיר האָבן געוואָלט א קלאַפּ טון אין פענצטער, בכדי מיר זאָלן כאַטש אים קענען אָנזאָגן און לויפן צוזאמען. פלוצלינג האָבן מיר דערזען דורכן פענצטער פּאָליציי, וועלכע זיינען אים געקומען זוכן און זאָגן ער זאָל קומען באלד אויפן מארק, וואו מ׳וועט אויפקלייבן אידן און שיקן אויף ארבעט.

מיר האבן זיי אויסגעמיטן, און מיר זיינען אוועק ליינגאויס מיטן טייך. איבער סאלצער בריק האט מען שוין ניט געקענט גיין, ווייל ער איז שוין געווען באַוואַכט פון פּאָליציי. מיר זיינען אפּגעגאנגען אומגעפער א האלבן קילאמעטער פון בריק און מיר האבן באמערקט אז אויפן טייך שווימען קלעצער. דאָס האָט אונז א סאך געהאָלפן. איבער די קלעצער האָבן מיר געקענט בעסער אריבערגיין אויפן צווייטן זייט טייך. אריבערגייענדיק דעם טייך, האָבן מיר דערהערט ביקסן שיסערייען אין שטעטל, וועלכע האָבן אָנגעוואָרפן אויף אונז א גרויסן פחד. מיר זיינען געווען זייער מיד און צוטומלט. ביז פארטאָג זיינען מיר אנגעקומען אין א דאָרף, וואו מיר האבן זיך אריינגעגנב׳עט אין אנ׳אפענעם שייער. ווי עס האט גענומען טאגן, איז דער קריסט אריין אין שייער און האט אונז דערזען צעשראקענע דורכגענעצטע. דער קריסט האט אונז געטריבן פון שייער און געדראָט, אז ער גייט ברענגען פּאָליציי, אויב מיר פארלאזן ניט דעם שייער.

ווען עס איז פינצטער געווארן אין אוונט, זיינען מיר אוועק פון קריסט, און אין דער פינצטערניש פון נאכט זיינען מיר געגאנגען אזוי לאנג, ביז מיר זיינען דערגאנגען אין ראדון. דארטן האבן מיר זיך דערוואוסט דעם ביטערן גורל פון אונזערע אלקעניקער און איישישאָקער יידן, אזוי ארום זיינען מיר פארבליבן אין ראדון. ראדון האט געהערט צו ווייסרוסלאנד מיט א אנדער געביטסקאָמיסאר, מיט א צייטווייליקן אנדערן געזעץ ווי אין ליטע.

אין ראדונער געטא האבן מיר זיך געטראפן מיט אייניקע אלקעניקער יידן, ווענען ס׳איז אויך געלונגען צו אנטלויפן פון דער שחיטה.

אין דעם ראדונער געטא בין איך פארליבן ביי 8 מאנאטן, ביזן 10־טן מאי 1942. דא האב איך דורכגעלעבט זייער פיל צרות, הונגער און טויט־שרעק. יעדן טאג האט מיר געדראט דער טויט, דאס לעבן אין ראדונער געטא איז א באזונדער בלעטל אין אונזער טרויעריקער בלוטיקער היסטאריע.

מיר איז געלונגען צו אנטלויפן פון ראדונער שחיטה, ניט וויסנדיק אז דער פאטער, ברידער און שוועסטער מיינע זיינען אויך געלאָפן. נישט קענענדיק יענעם געביט און לויפנדיק איבער פעלדער און וועלדער, האב איך פארבלאנדזשעט אין א דארף מיטן נאמען לעבעדניק.

פונקט האָב איך אָנגעטראָפן אויף גוטע קריסטן, וועלכע האָבן אויף מיר רחמנות געהאט און דערלויבט אריינגיין אין שטוב און געגעבן עפּעס עסן. פארטאָג האב איך געמוזט פארלאזן די שטוב, און אזוי האב איך ווידער גענומען בלאָנדזשען דורך פעלדער און קוסטעס, אין ניט קיין באקאנטער געגנט.

אזוי בלאנדזשענדיק אין וועג, האב איך אנגעטראפן א פויער מיט א וואגן, מיטן נאָמען פראנעק באכטאסעוויטש. דער קריסט האט מיר דערקענט, אז איך בין א אידישע און האָט מיר געהייסן ארויפגיין אויפן וואגן, האט מיר פארמאסקירט מיט שטרוי, כדי מען זאל ניט דערקענען ווען ער פירט.

אזוי בין איך אָנגעקומען צום קריסט אין שטוב. די פאמיליע איז באשטאנען פון א מאן מיט א פרוי און 5 קינדער. פארשטייט זיך, אז פארן פויער איז דאָס געווען א גרויסע ריזיקע מיר צו האלטן אין שטוב. דער קריסט און זיין פרוי זיינען געווען זייער גוט צו מיר, און אזוי האבן זיי מיר געהאלטן 6 מאנאטן. נאך א האלב יאר, זייענדיק ביי די קריסטן, איז פלוצלונג אריינגעגאַנגען א דערבייאיקע שכנה און האט מיר דערקענט. פארשטייט זיך, אז פאר מיר איז שוין קיין אָרט דאָרט ניט געווען, און טאקע די זעלבע נאכט האָב איך געמוזט פארלאָזן די גוטע קריסטן און איך בין אוועק אין דער ריכטונג צו נאטשער פּושצ׳ע. אויפן וועג האָב איך אנגעטראפן א גרופּע יידן, וואס זיינען אויך געגאנגען אין די זעלבע ריכטונג. אזוי זיינען מיר אנגעקומען אין וואלד, וואו ס׳זיינען געווען קאנצענטרירט פארשידענע גרופּעס פארטיזאנער. אויך אין וואלד איז אונזער לעבן געווען שטענדיק אין סכנה פון צווי שטאנדפונקטן. ערשטנס: די בלאָקאדע וואָס די דייטשן האבן געפּלאנעוועט צו מאכן אין דער נאענטסטער צייט אויף די וועלדער פון נאטשע. צווייטנס, האט אונז געדראט א סכנה פון די רוסישע פארטיזאנער גופא, וועלכע זיינען באשטאנען פון פארשידענע כוליגאנעס. איבערהויפּט האט געדראט א סכנה די פרויען.

איך האָב געזוכט א וועג ווי צו פארלאָזן דעם וואַלד, כדי אָנצוקומען אין מארציקאנץ, וועלכע האט זיך געפונען אין דריטן רייך, דאָרטן האָבן זיך נאָך געפונען יידן, וועלכע לעבן אין פארמאכטע געטאָ׳ס און דארטן האבן זיך געפונען מיין פאטער, שוועסטער און ברידער.

צוזאמען מיט נאך יידן האט אונז א פויער געפירט אין דער ריכטונג צו מארציקאנץ. דאס איז געווען אין נאוועמבער 1942. די שטרעקע פון 50 קילאמעטער האבן מיר דורכגעמאכט אין 2 נעכט, ווייל בייטאג איז געווען אונמעגליך צו גיין און אזוי זיינען מיר דערגאנגען באגינען בין מארציקאנץ.

דערווייל האָט זיך דערוואוסט מיין פאָטער אז איך לעב און געפין זיך אין מארציקאַנצער געטא. זייענדיק 3 טעג אין געטאָ, איז פלוצלינג דער געטאָ ארומגע־רינגלט געווארן פון דייטשן און ליטווישע פאליציי. מען האט גענומען באשיסן מיט מאשין־געווער די אידישע הייזער. מארציקאנצער יידן האבן זיך באצייטנס באזארגט מיט בונקערס ביי זיך אין די הייזער, און א טייל יידן האבן זיך פארשטעקט אין די בונקערס, איבערווארטנדיק די שיסערייען. אין דער נאכט, ווען עס זיינען שטילער געווארן די שיסערייען זיינען מיר אנטלאפן אין די וועלדער.

געלאפן זיינען מיר אָן קיין ריכטונג, צעטומלטע און צעשראקענע. מיר האבן אין וואַלד אנגעטראפן אויף א גרופע יידן פון פאַרעטשע, א נאנטע שטעטל, וואס זיי איז געלונגען צום אנטלויפן, ווען מען האט בעשאסן פארעטשער געטא. אין דער גרופע יידן האט זיך אויך געפונען מיין פאטער. ער האָט פארלארן ביים אנטלויפן מיינע שוועסטער און ברידער, וועלכע זיינען די גאנצע צייט געווען אין פארעטשער געטאָ.

מיר זיינען געווען א גרופע פון 40 מאַן. מיר האבן באשלאסן צו בלייבן צוזאמען אין וואַלד און מאכן א פייער, כדי א ביסל זיך צודערוואַרעמען. עס איז שוין געווען פארטאג. פלוצלינג האָבן מיר דערזען פאר זיך דייטשע ס. ס. לייט מיט ליטווישע פאָליציי, וועלכע קומען אָן מיט א „צעפ״ (קייט) כדי אונז ארומצורינגלען. מיר האבן אלע אנגעהויבן לויפן, יעדער אין א אנדער ריכטונג. די באַנדיטן האָבן געעפנט אויף אונז א שיסעריי פון ביקסן. פאר מיינע אויגן זיינען געפאלן די יידן איינע נאך אנדערע. פון די געפאלענע האב איך דערקענט רבקה מאגאדאווסקי פון ארזאָן, און פלוצלונג האב איך דערפילט אז פון מיר גיסט זיך בלוט. און אזוי ווי איך לויף, באגיסנדיק זיך מיט בלוט, איז מיר פארלאָפן די וועג א ליטווישער פאָליציאנט מיט א אָנגעשטעלטן ביקס.

צו מיין גליק האט דער ביקס ניט פונקציאנירט, און ניט האָבנדיק מער קיין קוילן, האָט ער מיר דערלאנגט מיט דער קאלבע פון ביקס אין קאפ, און איך בין אנידער געפאלן. דער ליטווינער האט געמיינט אז איך בין טויט. איך האב אויפגעכאפט די ווערטער וואָס ער האָט געזאָגט: „מיט דער שלאנג האָב איך שוין פארענדיקט״. אין דעם מאָמענט איז אים אָנגע־לאפן נאך א קרבן, א פרוי, וועלכע ער האט אוועקגע־פירט א לעבעדיקע. דערווייל קומענדיק עטוואס צו זיך האב איך דערשפירט אז איך לעב. כ׳האב זיך געפרובט שטעלן. איך בין אין גאנצן געווען באגאָסן מיט בלוט. כ׳האב אנגעהויבן צו גיין אין א ריכטונג וואו עס האט זיך געהערט פונדערווייטנס דאס בילן פון א הונט. אפגייענדיק א ביסל צייט. האב איך זיך אנגעשטויסן אויף די באן־ליניעס. די נאכט איז געווען זייער א פינצטערע און איך וויים ניט פון וואנעט עס האָבן זיך ביי מיר גענומען כוחות צו גיין. איך בין אריבער די ליניעס און דערזען פון ווייטנס א שיין פון א פענצ־טער. איך בין דערגאנגען ביזן שטיבל און אנגעקלאפט אין טיר. ס׳איז ארויס אנאלטער פויער, און דערזעענדיק אז איך בין א אידישע, האָט ער מיר געוואָרנט, אז איך זאָל זאָפאָרט אוועק גיין צוריק, ווייל ניט ווייט פון אים דרייען זיך ארום ליטווישע און דייטשישע פאטרולן. איך האָב שטארק אָנגעהויבן צו בעטן ביים פויער, ער זאָל מיר כאָטש ביזן טאָג לאָזן זיין ביי אים. כ׳האָב גע־פילט א שטארקן דורשט און דאס בלוט האָט זיך אויף מיר פאַרטריקנט. סוף־כל־סוף האָט דער פויער מיר אריינגעלאָזן אין שטוב. זיין אלטע פרוי האָט אָנגעוואַ־רעמט פאר מיר וואסער און ארומגעוואשן מיינע וואונ־דן. זי האָט מיר דערלויבט ארופגיין אויפן אויוון זיך אָנצוווארעמען.

פארטאג האבן זיי מיר געהייסן פארלאזן די שטוב. זי האט מיר געגעבן א פאר לאַפטשעס אויף די פיס, און מיר געוויזן אין וועלכע ריכטונג צו גיין. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז דער ליטווינער, וועלכער האט מיר פארוואונדעט, מיטן נאמען לייקונאס, איז א שכן פון די אלטע קריסטן.

אָפגייענדיק 10 קילאָמעטער, בין איך אָנגעקומען צו א גוט באזיצער אדאמאוויטש, דארטן האב איך אנגע־טראפן אויף זייער פריינטלעכע מענטשן, וועלכע האבן זיך פארנומען מיט אויסצוהיילן מיינע וואונדן פון קאָפ און פון האנט. איך בין ביי זיי אפגעווען אייניקע טעג. שפעטער בין איך אוועק צו דעם קריסט בארטאסעוויטש, וואס איך בין שוין ביי אים געווען, און דארט געטראפן מיין פאטער. פארשטייט זיך, אז קיין לענגערע צייט האָט מען שוין ביי דעם פויער ניט געקענט פארבלייבן, האבן מיר אנגעהויבן וואנדערן פון איין ארט צום צווייטן.

דערווײלע האָבן זיך אָנגעהויבן באווייזן פוילישע פארטיזאנער, די אזוי גערופענע „ווייסע פאָליאקן״. אזוי ווי פון די דייטשן האט אונז ניט געדראָט קיין פארניכטונג, ווייל זיי זיינען געווען פארנומען מיט זייערע מפלות, האָבן די ווייסע פאָליאקן אָנגעהויבן צו זוכן און פארניכטן יידן און געדראט די פויערים מיט פארניכטונג, אויב זיי וועלן אויסבאהאלטן יידן. אונזער לאַגע איז געוואָרן וואָס ווייטער ערגער. וואו א טאָג און וואו א נאכט האב איך אנגעהויבן וואנדערן מיט מיין פאטער פון איין פויער צום צווייטן.

דאס איז שוין געווען 3 חדשים פאר אונזער באפרייאונג, האבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף א גוטן פויער, אין דער געגנט פון אלקעניק, וועלכער האט אויף אונז רחמנות געהאט און האט אונז דערלויבט

בלייבן ביי אים אין שטאל אויפן בוידים. דער פויער איז געווען זייער א אָרעמער, וואָס האָט אליין קיין ברויט ניט געהאט. יעדן טאג, שפעט אין דער נאכט, פלעגט מיין פאָטער ארויסגיין זוכן ביי אנדערע באקענ־טע פויערים צו קריגן א שטיקל ברויט. אָנקומען אין יענער צייט צו א פויער — האט געדראט דער טויט, ווייל יעדע ריכטונג איז געווען באוואכט דורך די ווייסע פּאָליאקן. דער דראנג צום לעבן איז אָבער געווען אזוי שטארק, אז אין הונגער און אין טויט־שרעק האבן מיר דאך דערלעבט די באפרייאונג.

דעם 8־טן יולי 1944 זיינען מיר ארויס פון אונזער באהעלטעניש און אנגעקומען אין אלקעניק. דאן האט זיך פאר אונז אנגעהויבן די אמתע טראגעדיע. קומענדיק אין שטעטל האבן מיר קיינעם ניט געפונען, ניט קיין מענטשן און ניט קיין הייזער, נאר דאס אייביקע עדות פון אונזער שטעטעלע אלקעניק, דעם בית־עולם, דעם וואלד, דעם טייך, ליידיקע פלעצער פון די אפגעברענטע הייזער. די פלעצער זיינען שוין געווען באוואקסן מיט הויכע גראז, אויף וועלכע ס׳האבן זיך געפאשעט די קיה פון די שטעטלשע פויערים. דער ערשטער וועלכער האט אונז באגעגנט אין שטעטל איז געווען דער אלטער גלח. עד האָט אונז אָנגעהויבן טרייסטן. מיר זיינען ניט באגייסטערט געוואָרן פון זיינע גוטע רייד. עס זיינען אנגעקומען אונז אנקוקן פיל קריסטן און באוואונדערט וואס מיר לעבן נאך.

אין אייניקע טעג ארום זיינען אנגעקומען אין שטעטל אברהם טייקאן, חיים סאלץ, לייזער שטראף און יקותיאל סאלץ מיט זיין פאמיליע. פון אזא שיינע אידישע קהילה זיינען פארבליבן עטלעכע צעבראָכענע יידן.

אין מיינע זכרונות מוז איך באטאָנען די העלדישקייט פון אברהם טייקאן. ניט קוקנדיק אויף דעם, וואס ער האט געקענט דערפאר טייער באצאלן האט ער אין א זונטאגדיקן טאג דערקענט איינעם א באנדיט, וועל־כער האט אנטיילגענומען אין די מארדן פון די אייזשי־שקער און אלקעניקער יידן. ער האט אים דערשאסן אויפן מיטן גאס, אין די אויגן פון פארבייגייענדיקע קריסטן. דאס איז געווען א נקמה אקט פאר אונזערע פארגאסענע בלוט. צום גרויס באדויערן האט מען מער ניט געקאנט נקמה נעמען. פאר אונזערע אויגן האבן זיך ארומגעדרייט הונדערטער ליטווישע מערדער, ווייל ליידער האט זיי דער געזעץ געשיצט.

אין אונזער שטעטל אלקעניק האבן מיר קיין לייגערע צייט ניט געוואלט פארבלייבן, ווייל עס איז געווען אונמעגליך צו פארבלייבן, דערמאָנענדיק זיך וואס די ליטווישע שכנים האבן פון אונז געמאכט. אפילו אונזערע טויטע, וואס זיינען שוין געשטארבן מיט צענדליקער יארן צוריק, האבן זיי זייערע קברים געשענדעט, און פון די מצבות קעלערס געבויט און אויפן בית־עולם בהמות געפאשעט. מיר האבן פארלאזן אָלקעניק, און אוועק קיין ווילנע, וואו ס׳האָבן זיך מיט דער צייט קאָנצענטרירט מערערע געראטעוועטע יידן, פון פארשידענע שטעט און שטעטלעך. אלעמענס שטרעבונג איז געווען וואס גיכער אנצוקומען אין ארץ־ישראל.

מרים בן־שמש—ריבאק

פון שול אין דער רויטער ארמיי

ווילנע, זונטאג, 22־טן יוני 1941. איך האב זיך געלערנט אין א פאך־שול פאר אייזנבאנער. די שול האָט זיך געפונען אויף דייטשער גאס 9. די פראקטישע ארבעט האָבן מיר געמאכט אין די וואַרשטאַטן פון ווילנער וואקזאל. דעם טאג, זונטאג, ווען די דייטשן האבן באמבארדירט ווילנע, בין איך געווען פריי פון לימודים. ווילנער איינוואוינער זיינען געלאפן איבער די גאסן און געזוכט א באהעלטעניש וואו זיי האבן נאָר געקענט. איך בין געווען אנגעטאָן אין א שול־מונדיר. צו מיטאג בין איך געקומען אין שול. דער קאמענדאנט האט אונז צונויפגעזאמלט און אוועקגע־פירט אויפן ווילנער וואָקזאל, וואו מ׳האָט אונז באשעפ־טיקט מיט פאררוכטן די צעשטערטע באנליניעס פון דער באמבארדירונג. אויף דער נאכט האט מען אונז אוועקגעפירט אויף פאהולאנקע, דאָרט וואו ס׳האָט זיך געפונען די באן־דירעקציע־פארוואלטונג. צו אונדזער גליק האבן מיר שוין אין דער באן־פארוואלטונג קיינעם ניט געטראפן, אלע זיינען זיך צעלאפן.

די גאנצע נאכט, פון זונטאג אויף מאנטאג, האט מען אונז געהאלטן אויף די בופאַלאָווע בערג. מאנטאג פרי, ווען איך האב זיך צוריק געקערט אין שול, איז שוין די פארוואלטונג ניט געווען, און איך בין געבליבן אליין און געמוזט נעמען מיין גורל אין די הענט. איך בין אוועק זען וואס עס מאכט מיין ברודער, וועלכער האט זיך געפונען אין אוניווערסיטעט־שפיטאל אויף אנטאקאל, כדי אים נעמען צו זיך.

צו מיין ברודער בין איך ניט דערגאנגען, ווייל א פאטרול פון דער רויטער ארמיי האט ניט געלאזן גיין אויף אנטאָקאָל־פאספעשקי. בין איך געגאנגען צוריק דורך זאוואלנע גאס און האָב געטראָפן א גערודער,

הונדערטער מענטשן, צעטומעלטע, זיינען געלאָפן וואו זייערע אויגן טראגן זיי. איך האב באגעגנט חברים און חבר׳טעס פון אונזער שטעדטל אָלקעניק, וועלכע האבן געלערנט אין ווילנע. איך האב זיי פארגעלייגט צו גיין מיט מיר אין שול, נעמען און אנטאן מונדירן און גיין פאָרויס מיט די רוסן. איך האָב ניט געהאט קיין לוסט צו גיין קיין אלקעניק. נאר זיי האבן מיר געענטפערט, אז זיי גייען צופוס אהיים אין שטעטל. צווישן די אָלקעניקער, געדענק איך נאָר ישכר׳קע גורעוויץ. ווען איך האב זיך אומגעקערט אין שול, האָב איך געפונען נאָר ביי 500 יינגלעך תלמידים וועלכע האבן ניט געהאט קיין היימען. דער קאמענדאנט האט אונז צוזאמענגעקליבן און האט אונז פארגעלייגט, אז ווער עס וויל, קען גיין צו די עלטערן אהיים. פיל שילער זיינען אוועק אהיים. מיר, א גרופע פון 150 יינגלעך, צווישן זיי אייניקע פאָלאקן, זיינען געבליבן מיטן קאָמענדאנט. מיר האָבן גענומען עסן וויפיל מיר האָבן געקענט, און מאָנטאָג, 3 בייטאָג, האָבן מיר פאר־לאָזן ווילנע, און אוועק צופוס אויף נײַ־ווילייקע.

גייענדיק אויף זארעצ׳יע, איבערן בריקל, האט מען אונז באשאסן. דער קאמענדאנט האט אונז בארואיקט און געזאגט אז מיר וועלן נאר קומען קיין מינסק, און אין א פאר טעג ארום וועט זיך דער קריג ענדיקן.

גייענדיק דורכן ניי־ווילייקע, זיינען אונז באפאלן כוליגאנעס. מיר האָבן זיי פאריאָגט און צעשלאָגן. אויפן וואָקזאל אין ניי־ווילייקע איז אָנגעקומען דער לעצטער מיליטער־צוג. ער האט זיך אפגעשטעלט און געגעבן אונז די מעגליכקייט ארויפצוגיין אויפן באן. דער צוג איז געלאָפן זייער שנעל אזוי ווי פון א שריפה. אין מאלאדעטשניע האבן מיר שוין געזען דעם פייער פון דער ברענענדיקער שטאט מינסק. די גאנצע וועג האט מען אונז באמבארדירט. אזוי בין איך דערפארן ביז מאסקווע.

פון מאסקווע האט מען אונז אפגעשיקט קיין סיזראן. אין סיזראן האב איך געארבעט ביי די נאפט־קוואלן. די ארבעט איז געווען זייער א שווערע. ווידער בין איך אנגעקומען אין א פאך־שול און זיך געלערנט אלס שלאָסער. די שול האב איך געענדיקט אין פארלויף פון 6 מאנאטן. אין יאנואר 1942 האט מען מיר איבער־געשיקט קיין קויבישאוו, וואו איך האב געארבעט אלס טעכניק אין א מיליטערישער פאבריק פון אעראָפּלא־נען. צוזאמען מיט מיר האבן געארבעט ביי 30 יידישע יינגלעך פון ווילנע. די איבעריקע ווילנער האט מען געשיקט אויף ארבעט אין אנדערע פלעצער. מיר האבן געהאלטן די גאנצע צייט שטארקע פארבינדונגען.

פאר דער צייט פון מיין ארבעט אין אעראפלאנען־פאבריק האָב איך באקומען די קאטעגאָריע „בראָן", דאס הייסט אז איך בין באפרייט פון דער ארמיי ביז 1945.

מיר האבן זיך דערוואוסט, אז עס האט זיך געגרינ־דעט א ליטווישע דיוויזיע. אסאך פון מיינע חברים זיינען אנטלאפן אין דער ארמיי. איך און נאך עטלעכע זיינען געבליבן אין פאבריק, ווייל מיר זיינען געווען צו יונג און מען האט אונז ניט מאביליזירט. ביז יולי 1943 בין איך געווען אויפן זאוואד. נאכדעם בין איך אוועק פרייוויליק אין דער רויטער ארמיי. איך האָב זיך געפונען אין באַלאַכנע ביי דער שטאָט גאָרקי (אמאָ־ליקע ניזשני נאָווגאָראָד). פון דאָרטן האָט מען אונז געשיקט אויפן פראָנט ביי וויטעבסק־פאָלאָצק. צוזאמען מיט מיר האָט זיך געפונען יהודה גראבאזעבסקי פון איישישאק. ער האט מיר געזאגט, אז אין דער דיוויזיע איז דאָ איינער פון אָלקעניק. נאָך לאנגע זוכענישן און מיה האָב איך זיך געטראָפן מיט יוסף מאלצמאן, חיים כהנ׳ס און העשל צדוק׳ס אייניקל. אונזער טרעפן זיך איז שווער צו באשרייבן. עס איז געווען זייער א רירנ־דיקס. איך בין געווען צוגעטיילט צום אויסשפיר־באטא־ליאָן, אויף סקי (שניי־גליצערס) נאָכדעם האָט מען מיר איבערגעפירט אין פיעכאָטע (אין פוסגייער באַטאַליאָן). די גאנצע צייט בין איך געווען אויפן פראָנט. איך האב דורכגעמארשירט פיל שטעט און שטעטלעך, אנטייל־גענומען אין די שלאכטן ביי קעלעם, שאוול, קלייפעדא א"א.

אין שלאכט ביי ליבאווע

אין מאנאט דעצעמבער 1944 בין איך פארוואונדעט געוואָרן. 6 מאנאטן בין איך געלעגן אין מיליטערישן שפיטאל אין סערפוכאָוו, 100 קילאמעטער פון מאסקווע.

אין מאנאט יוני 1945 האב איך זיך צוריקגעקערט קיין ווילנע. איך בין געגאנגען איבער די גאַסן, געקוקט אויף די פנימער פון דורכגייער, אפשר וועל איך דער־קענען וועמען ס׳איז, נאָר צו מיין באדויערן האָב איך קיינעם ניט געטראפן.

אין ווילנער קהילה האט מען מיר געזאגט, אז ס׳זיינען דא אלקעניקער. איך האב אפגעזוכט חיים סאלץ, דוד ריבאק מיט זיין טאכטער מרים, אברהם טייקאן און לייב קאפאנס מיט זיינע זין. אין ווילנע האב איך געלעבט ביז 1957. איך האב זיך דארטן אפט געטראפן מיט לייב פעטלוק, מיט די קאפאנס און מיט אליהו באלאן. אין אלקעניק בין איך געפארן פיל מאָל, געטראָפן יקותיאל סאלץ מיט די פאמיליע און יישיקע פאלוצקי.

אלקעניק אין 1956

פארן פארלאזן ווילנע בין איך געפארן צום לעצטן מאל זיך געזעגענען מיט מיין שטעטעלע אלקעניק.

שווער צו דערקענען די שטעטל. אַלץ פארלאזן. דער מארק פארוואקסן מיט הויכע גראז. פון דעם געוועזענעם בית־המדרש ביזן בריק איז פוסט. נאר

גריבער זעט מען וואו ס'זיינען אמאָל הייזער געווען. איך בין מיט מיין קליין טאכטערל אוועק אויפן בית־עולם. קיין סימן פון בית־עולם ניט געפונען. אַלע מצבות זיינען ארויסגעריסן, די בוימער אויסגעהאקט.

אזוי בין איך געשטאנען און זיך גוט אויסגעוויינט. מיט א פארביטערטע הארץ האב איך זיך צוריקגעקערט אין שטעטל. איך האב דערציילט מיין טעכטערל, אז דא איז געווען א שטעטעלע מיט יידן און מ'האָט זיי אלעמען אומגעבראכט. זי האָט מיר געבעטן איך זאָל איר ווייזן וואו איז דער קבר פון איר באָבע זיסל, מיין מאמע. מיט טרערן אין די אויגן האָב איך איר אַלץ דערציילט און געוויזן אז עס איז קיין זכר ניטא.

איך בין ארומגעגאנגען מיט מיין קינד אויף די חורבות פון אלקעניק, ערקלערט איר יעדן ארט, וואס עס איז אמאָל געווען, און מיט א צעבראָכענעם געמיט צוריקגעפאָרן קיין ווילנע.

איך האָב פארלאָזן אָלקעניק און ווילנע, נאָר קיינמאָל וועל איך ניט פארגעסן מיין געבורט־שטעטעלע אלקע־ניק מיט אירע טייערע יידן. אין ישראל געפין איך זיך שוין ביי א יאָר צייט מיט מיין פרוי און צוויי קינדערלעך.

חיפה 1959 **חנן בערענשטיין**

אין שטורעם

(פראגמענטן פון דער דערציילונג „די האַנט פון נקמה")

אַן אהיים

פאַרטאָג האב איך, מיט מיין חבר יאשפע, באַשלאָסן זיך צו לאזן אין א צווייטער ריכטונג. אפשר וועלן מיר ערגעץ אין פעלד אנטרעפן עפעס א איינציקן פויער, און מיר וועלן אים פרעגן וואס עס הערט זיך ביי אונז אין די היימען. מיר האָבן זיך פאַרנומען מיטן וועג צו די לייפונער בערג, איבערגעשניטן אונזער פינפטע „פּאָלאָסע" (גרעניץ צווישן איין חלק ערד און צווייטן) און דערזען פונדערווייטנס א ליט־ווינער פון א דארף הינטער אלקעניק. לויפן מיר צו און פרעגן אים: וואס הערט זיך אין אלקעניק?

— ס'איז ניט גוט — ענטפערט ער.

— וואס איז ניט גוט אין אלקעניק?

— מען האט ארויסגעטריבן אלע אידן פון די הייזער און זיי פארשפארט אין די אלקעניקער קאַ־שארן (מיליטער־שטאלן).

— וואס טוט מען מיט זיי דארט?

ווייסט ער ניט, נאָר ער האט געזען, ווי זיי האבן געוויינט, ווען מען האט זיי געטריבן, און ער האט אויך באגעגנט אידן מיט פרויען און קינדער, וואָס מען האט געטריבן פון דער דערבייאיקער אידישער קאלאניע לייפון. (זעקס קילאמעטער פון דעקשניע). וועגן אונזער קאלאניע האבן מיר קיין זאך זיך ניט געקאנט דערוויסן.

און מיר גייען ווייטער. אזוי ווי מיר גייען דערזע איך פלוצלונג ס'פּאַרט דער ליטווינער טאטעאוש באַ־זיס אין מיין וואגן מיט מיין שווארצן פערדל זשוק.

זשוק האט מיך גלייך דערקאנט און אנגעהויבן היר־זשען צו מיר, און אויסגעצויגן זיין האלז צו מיר. דער ליטווינער איז פון שרעק ארויסגעשפרונגען פון וואגן און זיך געלאזט לויפן. האבן מיר אים געהייסן בלייבן שטיין. צו זשוק'ן בין איך צוגעגאנגען און אים אַ גלעט געטאָן איבערן רוקן. ער איז דאָך אַ אייגענער אויסגעהאדעוועטער, ער פלעגט נאכגיין מיין פרוי ווי אַ שטוביק הינטל.

טאטעאוש באזיס איז אויך געווען פון דעם אפּ־געברענטן דארף פוטשקארניע, וואס האט געפונען שוץ און גאסט־פריינטליכקייט ביי אונז אין דער קאלאניע. און דאס האט ער אונז אפגעצאלט אַזוי פאר אונזער גאסט־פריינטליכקייט און צוגערויבט מיין פערד און וואגן.

— „זאג מיר נאר איין זאך, טאטעאוש" — מאך איך צו אים — „וואָס הערט זיך אין אונזער קאלאניע, נאר דעם אמת זאג מיר".

— „דערקולי" — הויבט ער אן מיט א געמאכטן וויינענדיגן קול — „ניעגערעי" (ס'איז ניט גוט).

— ווארום?

— מען האט אלעמען פון דער קאלאניע ארויסגע־טריבן. זיי אוועקגעפירט אין דער ריכטונג פון איי־שישאק.

— ווען?

— נעכטן.

— די פרויען און קינדער אויך?

— יא, אלעמען, קיינער איז ניט פארבליבן, קיינער.

— „הער זיך איין טאטעאושקע" — טו איך אים א כאפ ביים פעלצל — „איך האב איבערגעלאזט אין דעקשניע מיין גאנץ שווער פארהאָרעוועט גוטס, אָבער זיי ווייסן, אז איך וועל נאך קומען צוריק און דאס אפנעמען, מיין וואגן מיט מיין פערדל, וואס דו האסט אוועקגערויבט, אויך".

און מיט די ווערטער האבן מיר זיך גלייך אפּגעטראגן און פאַרשוואונדען צווישן די געדיכטע קוסטעס, און אוועק פון דארטן אין וואלד.

אין וואלד

אין וואלד זיינען מיר איבערגעלעגן ביז נאכט. און אז ס'איז געקומען די נאכט, פרעגן מיר איינער ביים אנדערן: וואס טוט מען איצטער? זאגט מיין חבר יאשפע:

— אויב מען האט אוועקגעפירט אונזערע פרויען און קינדער אין דער ריכטונג פון איישישאק (ער האט אויך געהאט א פרוי און צוויי קינדער) מוזן מיר נאכפאלגן די זעלביגע ריכטונג.

זאג איך צו אים אזוי: מיר וועלן גיין קיין איישישאק און מיר וועלן זען ארויסראטעווען אונזערע פרויען מיט די קינדער.

האבן מיר זיך געלאזן אין דער פינצטער מיט דער ריכטונג פון די שטערן. מיט די וועגן האבן מיר מורא געהאט צו גיין. געקומען צום טייך מערעטשאנקע, האבן מיר זיך אויסגעטאן נאקעט, צונויפגעבונדן די קליידער און זיי געהאלטן אויפן קאפּ, און מיר זיינען אריבער דאס וואסער. ס'האט שוין אנגעהויבן שאריען אויף טאג, און וואו מיר גייען ווייסן מיר ניט. ענדליך האבן מיר זיך דערשלאָגן צו אַ וועג, וואָס איז געווען דער מיטלפונקט צווישן אלקעניק און איישישאק. מיר האבן באמערקט פונווייטן ס'פארן פורן. האבן מיר זיך תיכף באהאלטן אין די קוסטעס און געקוקט פון דארטן ווער ס'פארט. האבן מיר דערקענט צוויי יונגע ליטווינער פון דעם אפגעברענטן דארף פוטשקארניע, וואס האבן אויך געוואוינט ביי אידן אין אונזער קאלאניע. מיר האבן אויך דערקענט די פערד. איין פערד האט געהערט צו משה גאמבורג, א צווייטער צו אליקום דער שמיד. מיר זיינען ארויסגעשפרונגען פון די קוסטעס, זיך געגעבן א שטעל פאר די פערד, האבן זיי זיך דערשראקן און געבליבן שטיין.

— פונוואנעט פארט איר? — פרעגן מיר ביי זיי.

דערציילן זיי אונז א גאנצע געשיכטע, אז זיי האבן געפירט די קליינע אידישע קינדער מיט די קראנקע מענטשן פון דער קאלאניע קיין איישישאק, און מען האט זיי דארטן אייגעקווארטירט אין די בתי־מדרשים, אין די איישישאקער גמינע־שטאלן און שייערן.

— וואס טוט מען מיט זיי? — האבן מיר געפרעגט — מען פייניקט זיי? מען שלאָגט זיי?

— ניין.

— צעשאסן?

— ניין.

— שווערט זיך!

— קאב אש טיעפּו אן סוויעטו (איך זאל אזוי אויף דער וועלט זיין).

אין וואָס איז די אַלגעמיינע מיינונג פון די אַרומיגע קריסטליכע איינוואוינער?

— אייניקע זאגן, אז מען וועט מאכן אין איישישאק א געטא, אייניקע זאגן, אז מען וועט אייך אוועקשיקן אין א הויף ארבעטן, און אנדערע זאגן, אז מען וועט אייך שיקען קיין לובלין, דארטן מאכט מען א אידישע מלוכה.

איז אונז גלייך געווארן רואיקער אויף דער נשמה.

וואוהין גייט מען?

ס'איז אונז געווארן רואיקער אויף דער נשמה, אבי מען וועט שוין ניט אויס'הרג'ענען. און דאס איז געווען די גרויסע פארנארונג, ווי מיר וועלן שפעטער זען.

פון אנהויב אן, פון ערשטן טאג, וואס די דייטשן זיינען אריין, זיינען זיי שוין געקומען מיט דעם טייווּליש־אויסגעארבעטן פלאן פון פארנארונג, פארבלענדונג, און אויך מיטגעטיילט דעם פלאן די ליטווישע פאשיסטן.

נאך דעם ערשטן אוונט, ווען די דייטשן זיינען אריין אין דער קאלאניע, האט מיין פרוי, וואס האט געקאַנט ריידן דייטש, א פרעג געטאן ביי איינעם פון די נאציס, וואָס זיינען איינגעשטאנען ביי אונז אין הויז:

— פארוואס האָסט איר אזוי די אידן? די אידן האָבן דאָך אייך קיין שלעכטס ניט געטאָן?

ענטפערט יענער:

— בלויז די אידן, וואָס באשעפטיקן זיך מיט פּאָליטיק, זיי מאכן מיר „ביק" (ווייזנדיק מיט דער האנט צום האלז). מיט וואס באשעפטיקט איר זיך?

— ערד־ארבעטער — האָט מיין פרוי געענטפערט.

— צו אייך האָבן מיר גאָרניט, אייך וועלען מיר ניט אָנרירן.

און טאָג נאָך טאָג איז אָנגעגאַנגען אזוי די פארנארונג. אויב מען האָט צושאָסן א פּאָר אידן פון דער קאָלאָניע, זיינען זיי דאָך געווען טוער ביי די קאָמוניסטן. און די אידן, וואָס האָבן גאָרניט געהאט צו טאָן מיט די קאָמוניסטן, האָבן געטראכט, אז זיי מיינט מען דאס ניט.

אָבער ווי קומט עס, וועט איר פרעגן, וואָס אזוינע געזונטע שטארקע אידן, ווי ביי אונז אין דער קאָלאָניע, האָבן געלאָזט זיך ארויספירן מיט די פרויען און קינדער? האָבן זיי דען ניט געוואוסט, אז מען פירט זיי צו דער שחיטה?

— זיי האָבן ניט געוואוסט — זאָג איך אייך.

— אָבער — וועט איר זאָגן — זיי האָבן דאָך געזען, אַז מען פירט זיי ניט דאָס מאָל צו דער ארבעט? זיי

האָבן דאָך געזען, אז דאָס מאל זיינען געקומען די ליטווישע שאַוליסטן („שיסער", האלב־מיליטערישע פאָרמאציע) אין גרעסערע מחנות, ווי פריער? זיי האָבן דאָך געזען, אז מען פירט זיי ווייטער פון אָל־קעניק?

זאָג איך אייך, אז זיי האָבן ניט געוואוסט ביז אין דער לעצטער מינוט. מען האָט געמיינט, אז מען פירט דאָס מאָל אויף ארבעט, נאָר ווייטער פון אָלקעניק.

— ווער איר פרעגן: פאַרוואָס זשע האָב איך געוואוסט?

ענטפער איך אייך טאקע: איך האָב געוואוסט און ניט געוואוסט. אָט זעט איר דאָך, ווען די יונגע ליט־ווינער האָבן מיר געזאָגט, אז זיי האָבן געהערט, אז מען וועט אָדער מאכן א געטאָ אין איישישאָק, אָדער אוועקשיקן קיין לובלין, איז מיר געוואָרן רואיקער אויף דער נשמה... אפשר האָב איך געוואָלט ס'זאָל מיר ווערן רואיקער אויף דער נשמה. איך בין געווען שוין אויסגעשעפּט, פארהונגערט. דריי טעג אין מיין מויל ניט געהאט, די ביינקשאפט נאָך ווייב און קינד האָט מיר צוריסן דאָס האַרץ, און איך האָב זיך אויך געלאָזט אריינגנארן פון טויט.

...מיר האָבן זיך געלאָזט ווייטער גיין, איך און מיין שוואגער יאָשקע יאשפע. מיט יאנקעלע גאמבורג און יאשקע פּוטשקארני האָבן מיר זיך צעשיידט נאָך מיט צוויי טעג פריער, זיי האָבן זיך געלאָזט אין אַ אַנדער ריכטונג.

פון די ארומיקע ליטווישע דערפער זיינען געפאָרן פורן קיין איישישאָק, אזוי ווי אויף א יאריד, און דאָס איז גארניט געווען קיין גוטער סימן. אָבער מיר האָבן זיך געלאָזט ווייטער גיין. אָנקומענדיק פאר איישישאָק, האָבן מיר אָנגעטראָפן אָלקעניקער פורן מיט פּוילישע מיעשטשאנעס (שטעטלשע בירגער). די פּוילישע מיעשטשאַנעס האָבן אונז געוואָרנט און געזאָגט:

— וואוהין גייט איר? מען מאַכט דאָך דאָרטן אַ בוינע פון אייך?

זיינען מיר געווען טויב צו דער וואָרנונג, און ווייטער געגאנגען. אריינגעקומען אין איישישאָק, האָבן מיר גע־זען שאוליסטן אויף טריט און שריט, אָבער זיי האָבן אונז ניט אָפּגעשטעלט און מיר האָבן זיך געלאָזט צו די גמינער שייערן און שטאלן, וואו מען האָט אונז געזאָגט, אז די פרויען און קינדער זיינען דאָרט פאר־שפארט. האָט מען מיר און מיין שוואָגער יאָשקע יאשפע אויך פארפאקט. ווי נאָר מיר האָבן זיך באוויזן אויפן הויף, האָט אונז די וואך געכאפּט, גוט אָנגעשלאָגן און אריינגעוואָרפן אין שטאל.

אין איישישקער שטאַלן

אין שטאל האָב איך דערזען מיינע שכנים פון דעקשניע, פון אָלקעניק, פארפינצטערטע, פאר'חושכ'טע, מען זיצט אויף דער ערד און מען וויינט.

מיין פרוי און מיין מיידעלע, האָב איך זיך גלייך דערוואוסט, זיינען ניטאָ צווישן זיי. זיי זיינען צוזאמען מיט אנדערע פרויען און קינדער פארשפארט אין איי־שישקער בית המדרש.

און דאָ לויפן צו מיר צו פישקע אראָנאָוויטש, און אברהם יצחק פּוטשקארניק און רייסן מיר אראָפּ דעם קאָלנער פון מיין פעלצל, דערקלערנדיק מיר, אז די שאַוליסטן, ווי זיי דערזעען א גוט ניי פעלצל, נעמען זיי דאָס אראָפּ. מיט א אָפּגעריסענעם קאָלנער וועט שוין מיין פעלצל אויסזען ווי א אלטס. אויך הייסן זיי מיר אָפּשניידן די כאָליעוועס פון די שטיוול, כדי זיי זאָלן אויסזען ווי צעריסענע.

דאָס איז געווען דינסטאָג דעם 22־טן סעפּטעמבער, 1941.

איז וואָס זשע טוט מען? ווי אזוי דערשלאָג איך זיך צו מיין פרוי און קינד? און וואו איז מיין טאטע? קאָן קיינער מיר ניט ענפערן. וואו איז מיין טאטע?

— ס'געפעלט מיר ניט דער גאנצער שפּיל — רוף איך זיך אָפּ צו די אידן אין שטאל. — לאָמיר אונטערגראָבן די פארמורואוקע (פונדאמענט) און ארויס־ווארפן די שטיינער ביינאכט, זיך ארויסרייסן און אוועק־גיין אין וואלד.

גייט צו מיר צו גלייך יחיאל קאַגאַנאָוויטש א אָלקעניקער בעל הבית, דער גבאי פון שול, און רופט זיך אָפּ צו מיר:

— זאָלסט מיר פאָלגן און ניט מאכן קיין פאניק. איך האָב באקאנטע קריסטן און זיי האָבן מיר געזאָגט, אז מען מאכט א געטאָ און מיר וועלן זיין אין געטאָ. און א חוץ דעם דארפן מיר זיך ניט צעשיידן מיט אונזערע פאמיליעס, ווייל ווער ווייסט צי מיר וועלן זיי נאָכדעם קאָנען טרעפן צוריק.

און נאָך אים האָבן זיך אנדערע אָפּגערופן:

— וואוהין לויפט מען? דער גזלן איז דאָך אומעטום.

איז אָנגעקומען די נאכט. דער אָלקעניקער רב האָט זיך געשטעלט זאָגן תפילות, געוויינט ביי „אבינו מלכנו". ס'האָט אונז אלעמען געשניטן די הערצער. מיר האָבן אלע געוויינט.

ביינאכט איז אריין א שכור'ע באנדע שאוליסטן מיט באטערי־לעמפלעך, יעדן איינעם אריינגעלויכטן אין די אויגן און באטראכט די זאכען, וואָס מען טראגט. וואָס זיי איז געפעלן, דאָס האָבן זיי אראָפּגעריסן.

לייב אזערליאנסקי און זיין העלדישער זון משה'קה אזערליאנסקי — א באוואוסטער שטארקער בחור, א הויכער מיט ברייטע פּלייצעס — האָבן ניט געלאָזט פון זיך אראָפּרייסן די שטיוול, זיך געכאַפּט שלאָגן מיט די שאוליסטן, אָבער זיי מיט די אויטאָמאַטן האָבן

געהאַקט אין די קעפּ אריין. זיי פאַרטויבט און אראָפּ־געריסן ביי זיי די שטיוול. איז אוועק איין פּאַרטיי שאוליסטן, געקומען א צווייטע און אויך געריסן די פעלצלעך, די קורטקעס, וואָס נאָר זיי האָבן געוואָלט. און דאָ האבן זיך דערהערט הארצרייסנדיקע קולות פון די זייטיקע שייערן, וואו דאָרטן זיינען געווען איינ־געשפּאַרט פרויען און קינדער. דאָס האָבן די שאוליסטן זיי געשענדעט.

אויפן איישישקער מארקפּלאַץ

קוים דערלעבט דעם טאָג. אינדערפרי באַמערקן מיר דורך די שטשולינעס (שפּאַלטן פון די ווענט), ווי ס'זיינען אָנגעפאָרן פורן מיט קרובים פון די שאוליסטן, און די שאוליסטן האָבן געלאָדן אויף די וועגענער זעק מיט אָנגעראַבעוועטע זאַכן. בייטאָג זיינען אָנגעפאָרן זייער פיל ליטווישע פּאָליציי מיט שאוליסטן, זיי האָבן גע־עפנט די טירן פון די שטאַלן און געהייסן אלעמען זיך שטעלן צו פיר מאַן אין א ריי. זיי האָבן אָנגעצילט זייער מאַשין־געווער אַנטקעגן אונז, געמאַכט אַ גע־דיכטן קאָרדאָן און האָבן אונז געפירט איבער איישי־שאָק. פון די הייזער זיינען ארויסגעלאָפן די פּוילישע איינוואוינער און געקוקט, ווי מען פירט אונז, און ווער ווייסט וואָס זיי האָבן געטראַכט, קוקנדיק אויף אונז.

ס'איז געווען זייער א שיינער טאָג, ס'האָט געשיינט די זון. דער הימל איז געווען ריין און קלאָר. ס'האָט זיך ניט געגלויבט, אז אין אזא שיינעם טאָג פירט מען אונז הרגענען.

מען האָט אונז געבראַכט אויף דער ראַדונער גאַס, פאַרקערעוועט אונז אויפן פערד־מארק־פּלאַץ. דאס איז א גרויסער פּלאַץ ארומגעצוימט מיט א הויכן פּאַרקאַן פון ברעטער, און געהייסן אלעמען זיך גלייך לייגן אויף דער ערד.

ס'זיינען אָנגעפאָרן ספּעציעלע ליטווישע פּאָליציי מיט זייער קאָמענדאַנט אָסטראָווסקי, ימח שמו, (מען האָט אים פאַרשיקט קיין סיביר אויף 8 יאָר) און אונז געגעבן אַ באַפעל, אז מיר טאָרן קיין שום זאַך ביי זיך ניט האַלטן, מיר מוזן גלייך אָפּגעבן דאָס געלט און ווערטפולע זאַכן, פון א זייגערל ביז א מעסערל. ביי וועמען מען וועט נאָכדעם געפינען איין גראָשן, איז דער טויט אויפן אָרט. זיי האָבן אנידערגעשטעלט אינמיטן פּלאַץ אַ גרויסן קאַרב און געהייסן ווארפן אין קאַרב אריין, און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אזאַ מין טרויעריקער ספּעקטאַקל אז מען קאָן גאָרניט באַשרייבן. ניט קוקנדיק צי מען וואַרפט יאָ אין קאַרב צי ניט, האָבן די ליט־ווישע פּאָליציאַנטן זיך געוואָרפן מיט גומענע בולאַווע־קעס, געהאַקט איבער די קעפּ, איבער די פּנים'ער, און מיט ווילדע געשרייען: זשידיאַי, אַט ידואָקיט פּיניגו, פּ־יי־ב־יי־ג־ר־ו. (אידן, גיט אוועק דאָס געלט!).

דאָס האָט געדויערט א צוויי שעה. ס'איז געווען פונקט ווי ווילדע חיות רעווען, נאָך שוידערליכער ווי ווילדע חיות, ביז וואַנעט זיי האָבן זיך פאַרמאַטערט שלאָגן.

איך האָב געזען ווי אידן האָבן געריסן הונדערטער געלט־שיינען אויף פּיץ־פּיצלעך. צווישן זיי, געדיינק איך איינעם א חיים בערקאָווסקי, א שניט־קרעמער פון אַלקעניק, א ווארענאווער איידים. ער האָט ארויס־גענומען פון זיין באַהעלטעניש זיין געלט, דאס צעריסן אויף פּיצלעך און צעוואָרפן אין אלע עקן.

איך האָב געהאַט ביי זיך הונדערט רובל מיט אַ גאָלדענעם זייגער, האָב איך אויפגעטרענט דעם אונטער־שלאַק און דאָרטן באַהאַלטן. איך האָב זיי ניט גע־וואָלט געבן, און ניט געגעבן.

און צו דעם דאָזיקן מארק־פּלאַץ פירט מען אלץ נייע און נייע פּאַרטיעס מיט אידן פון די שטאַלן, שיי־ערן און בתי־מדרשים. איך קוק אלץ ארויס, אפשר וועל איך צווישן זיי דערזען מיין פרוי מיט מיין קינד. וועגן טאַטן האָב איך זיך ביי קיינעם ניט געקאָנט דער־וויסן ואו ער איז. קיינער האָט אים ניט געזען און ניט געהערט פון אים.

אזוי האָט געדויערט ביז זונפאַרגאַנג, ווי ס'קומט אָן א נייע פּאַרטיי פרויען מיט קינדער, און צווישן זיי דערזע איך פונדערווייטנס מיין פרוי און קינד. איך האָב ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ס'איז פאַרבאָטן זיך אויפצושטעלן, איך האָב געגעבן א שפּרונג־אויף, און געלאָפן אנטקעגן זיי, א כאַפּ געטאָן מיין מיידעלע אויף די הענט. האָט זי געשריען:

— פּאַפּינקע, מען האָט געזאָגט, אז מען האָט דיר שוין דערהאַרגעט...

פּאָליציי איז צו מיר צוגעלאָפן און מיך אָנגעהויבן שלאָגן, הלמאַי איך האָב זיך אויפגעהויבן פון דער ערד. האב איך זיך צוריק געזעצט און גענומען דאָס קינד אויפן שויס. מיין פרוי האָט מען אונטערזוכט און דערנאָכדעם געהייסן איר זיך זעצן אויף דער ערד. האָט זי זיך געזעצט נעבן מיר און איך האָב איר דער־ציילט, וואָס ס'האָט מיט מיר געטראָפן.

וואָס טוט מען? ווי אזוי ראַטעוועט מען זיך פון פייער? ס'לויפן געדאַנקען דורכן קאָפּ מיט פאַרשידענע פּלענער. איך רייד־צו אידן מיר זאָלן עפּעס טאָן. אפשר זיך א לאָז טאָן אלע מיטאַמאָל אויף דער פּאָליציי. וועלן זיי שיסן, וועלן פאַלן אייניגע, אָבער א סך וועלן זיך ראַטעווען. שרייט מען אויף מיר אָן, הלמאַי איך מאַך א פּאַניק, ווייל זיי גלויבן, אז מען וועט אונז נעמען אויף ארבעט און דאס אלץ...

דאָ זיינען ארויפגעפאָרן צוויי דייטשן אויפן פּלאַץ, ציווילע דייטשן. אז איך דערמאַן זיך איצט, זע איך שוין, אז די צוויי דייטשן זיינען ארויפגעפאַרן זיך אביסל

לוסטיק מאכען, הנאה האָבן פון ספעקטאקל. די דייטשן האָבן ארויסגערופן צוויי אידישע מיידלעך פון עולם. די דאָזיקע מיידלעך האָבן געארבעט אלס דינסטן ביי זיי. די דייטשן האָבן געפרעגט ביי די מיידלעך, כלומרשט מיט פארוואונדערונג, וואָס זיי טוען דאָ. ענטפערן די מיידלעך, אז זיי וויסן ניט, זיי די דייטשן וויסן דאָך בעסער. און זיי האָבן זיך פאנאנדערגעוויינט, און געפרעגט די דייטשן פארוואָס האָט מען אלעמען צונויפגעטריבן, און וואָס וועט מען מאכן מיט אונז. איך האָב זיך דוקא צוגעהערט, וואָס די דייטשן האָבן גערעדט צו די מיידלעך, איך האָב געוואָלט כאפן א וואָרט, כדי צו פארשטיין אונזער לאגע. די דייטשן האָבן גערויכערט ציגארן און הארציג געלאכט:

— אך, וואָ, שיסן? באשטימט ניט. מיר שיסן ניט קיין מענטשן. ביי אונז קומט דאָס ניט פאָר...

— פארוואָס זשע — האָבן די מיידלעך גיפרעגט ביי זיי — האָט מען אויפגעטריבן געגן נאכט אויף דעם דאָזיקן פלאץ אלעמען פון פיר שטעטלעך: דעקשניע, לייפון, אָלקעניק און איישישאָק?

ענטפערן זיי, אז צו זיי, די דייטשן, געהערט דאָס ניט, ס'געהערט צום ליטווישן קאָמענדאנט.

— נאָר מען וועט אייך ניט שיסן. רעדט נישט קיין נארישקייטן, איר זייט פאררירקט, דום וואָס איר רעדט דאָס...

די דאָזיגע צוויי דייטשן האָבן אונז אלעמען באַטראַכט, זיך דורכגעשפאצירט אַ פּאָר מאָל איבערן גאנצען מארק־פלאץ און זיינען אוועק. גלייך נאָכדעם, איז פארשטארקט געוואָרן די וואַך. מען האָט צוגעשטעלט פרישע שאוליסטן מיט מאשין־געווער, און דער קאָמענדאנט אָסטראָווסקי איז געלאָפן אויף זיין מאָטאָציקל ארום און ארום דעם פלאץ און אלץ געגעבן פארשידענע באפעלן צו זיינע שיסער.

זיי האָבן אונז אלעמען אָפּגעשטופּט פון פארקאָן וואָס ווייטער, א דרייסיג מעטער אפגערוקט. זיי האָבן געמאכט א קיילעכדיקן מאניעזש, און ארום און ארום איז געווען א געדיכטע שטרענגע וואך מיט פולעמיאָטן (קוילנווארפער). זיי האָבן געזאָגט, אז קיינער זאָל זיך ניט אויפשטעלן. ווער ס'וועט זיך אויפשטעלן — וועט כאפן א קויל...

„למה עזבתנו?"

ארום איינס, אָדער צוויי א זייגער אינמיטן נאכט, ווי מען ליגט אזוי פארפייניקט, פאר'הרג'עט, פארדורשטיקט און מען ווייסט ניט, וואָס ס'דערווארט אונז, דערהערט זיך פלוצלינג א גערויש פון מאָטאָציקלעטן. די „עס־עס" באנדיטן זיינען אָנגעקומען אויף די מאָטאָציקלעטן, ביי א צען שטיק. זיי זיינען ארויפגעפאָרן אויפן פלאץ, ארומגעגאנגען ארום און ארום דעם מאַניעזש, אָנגעטאָן אין די סטראשנע העלמען מיט דעם צייכן פון א טויטן שארבן אינמיטן, אין ברייטע גומענע רעגן־מאַנטלען, אזוינע פעלערינע־מאנטלען, געשיינט אויף אונז מיט די גרויסע באַטעריי־לאָמפּן, זיי האָבן געשפּייט אוף אונז, געבריקעט מיט די פיס. אויף אידן מיט בערד האָבן זיי געזאָגט: „דאס איזט עכט טיפישער אָסטיודע", און זיך פארגאַנגען אין געלעכטער.

נאָכדעם האָבן זיי אָנגעבונדן אין ווינקעל פון פארקאָן צוויי גרויסע לאָמפּן, זיך דאָרטן אנידערגעזעצט און גערעדט צווישן זיך ביי א צוואנציג מינוט. זיי זיינען ווידער צוגעגאנגען צו דער קופּע מענטשן און ווייטער געשלאָגן, געטראָטן מיט די פיס, נאָכדעם זיינען זיי געגאנגען ארום און ארום און געזוכט מיט די באַטעריי־לעמפּלעך. פלוצלינג האָבן זיי אלע געוואָרפן די שיין אויף א איישישקער מיידל, כ'געדיינק שוין ניט איר נאָמען. זי איז געווען אַ גרויסע שיינהייט. האָבן זיי איר ארויסגענומען פון צווישן די ליגענדע און האָבן איר געהייסן זיך אויסטאָן נאקעט פאר זיי.

זיי האָבן זי ארומגערינגלט, געשיינט אויף איר מיט די באַטעריי־לאָמפּן, און געוואַרט, אז זי זאָל אויספילן זייער באפעל. זי איז אָבער געשטאנען און זיך ניט גערירט. האָבן זיי אָנגעצילט אויף איר די אויטאָמאַטן און געזאָגט, אז אויב זי טוט זיך ניט אויס נאקעט, וועלן זיי איר דערשיסן. זי איז אלץ געשטאנען און זיך ניט גערירט. האָבן זיי זיך ארויפגעוואָרפן אויף איר און מיט געוואַלד אָנגעהויבן צו רייסן די קליידער פון איר. האָט זי זיך געראנגלט. צוגעהאלטן שטארק מיט די הענט אירע קליידלעך, זיך געקאטשעט אויף דער ערד, בשום אופן ניט געלאָזט אויפדעקן איר לייב. מען האָט איר געבריקעט מיט די פיס, אָבער זי האָט זיך ביז דער לעצטער מינוט ניט געלאָזן. פון גרויס רציחה האָבן זיי אָנגעהויבן שיסן אויף איר. אלע צען האָבן געשאָסן אויף איר פון זייערע אויטאָמאַטן.

זיי זיינען אוועק. זיך געזעצט אויף זייערע מאָטאָציקלעטן און זיך אָפּגעטראָגן. ס'איז געוואָרן אזוי שטיל נאָכדעם צווישן אלע פינף טויזנט אידן, וואָס זיינען געלעגן אויפן פערד־מארק...

...מיין ריווע רחל'ע איז געשלאָפן אויף מיין שויס, א פארמוטשעטע, א פארהונגערטע, מיט פארטריקנטע ליפּעלעך אָן א טראָפּן וואסער. איך האָב איר צוגעדעקט מיט מיין פעלצל. ס'איז געווען אַ קילע נאכט, מיט א סך שטערן אויפן הימל. דאָ און דאָרט האָט זיך געהערט, ווי אידן זאָגן תהלים. איך האָב געקוקט אויפן הימל מיט די שטערן, און איך האָב זיך דערמאנט, וואָס איך האָב געלערנט ווען איך בין געווען א אינגל. איך האָב געלערנט, ווי גאָט האָט געזאָגט צו אברהמ'ען, אז אזוי ווי ער קאָן ניט ציילן די שטערן אין הימל, אזוי וועט מען ניט קאָנען ציילן

די קינדער, וואָס וועלן אויפשטיין נאָך אים. און עפּעס איז געקומען צו מיר א גוטע האָפנונג. איך האָב גע־האָפט אויף א נס. אלע פינף טויזנט אידן האָבן מ־ר יענע נאכט געהאָפט אויף א נס...

מ׳זאָגט וידוי

דאָנערשטאָג פאַרטאָג, דעם 24־טן סעפּטעמבער, 1941, ארום זעקס א זייגער, האָט אָנגעהויבן אויפגיין דער טאָג. מען האָט געזען, אז ס׳וועט זיין זייער א שיינער טאָג.

די פרומע אידן מיט׳ן אַלקעניקר רב ר׳ אברהם אהרן וואלדשאַן, מיט׳ן איישישקער רב, (איך געדענק שוין ניט זיין נאָמען), מיט זייערע איידימס — האָבן אָנגע־הויבן צו זאָגן וידוי.

באלד זיינען אָנגעקומען צוויי ראַטעס שאוליסטן מיט ליטווישער פאָליציי און ליטווישע סאָלדאטן, באוואפנט פון קאָפּ ביז די פיס, מיט זייער קאָמענדאנט, אסטראווו־סקי בראש, און געגעבן א געשריי:

— „ווירעי, סטאקיטי, וויסי, איילינן!!!” (מענער, שטעלט זיך אלע אין דער רייע). מען דארף איך אויף ארבעט, אָפּצוימען אויף מעשטשאנסקע גאס א געטאָ פאר איך.

האָבן זיך א סך מענער אויפגעשטעלט, א־ך האָב זיך ניט געוואָלט אויפשטעלן. איך האָב ניט געגלויבט, אז מען פירט צו דער ארבעט. האָבן זיי אָפּגעציילט פיר הונדערט מאַן, פון די וואָס האָבן זיך אויפגעשטעלט, די איבריגע געהייסן ז־ך צוריקזעצן אויף דער ערד. די אָפּגעציילטע פיר הונדערט אידן האָבן זיי אוועקגע־פירט. מיר ליגן אויף דער ערד און וואַרטן. ווייסען גאַרניט וואָס ס׳טוט זיך מיט די 400 אידן, נאָר א־ך האָב געהערט טויבע און ווייטע שאָסן. רייד איך צו מיינע שכנים, וואָס ליגן צוזאמען מיט מיר אויף דער ערד, די ברידער לייזער און אברהמ׳קע חכים — ד־ שניידער פון אַלקעניק, הירשל מאלצמאַן, איטשקע דווארצאַן און אברהמ׳קע טייץ דעם בעקערס זון, אַלע געזונטע חברה, אויסגעדינטע סאָלדאטן, רוף איך זיך אָפּ צו זיי:

— חברה, עס טויג ניט. מען שיסט אויס. לאָמיר ז־ך ראַטעווען, לאָמיר זען עפּעס טאָן. אלנפאלס ניט גיין גלייך. אויב שיסן, זאָלן זיי אונז שיסן דאָ, וועלן מיר דאָך ניט האָבן וואָס אנצוווערן.

האָבן זיי מיך אויסגעלאכט: א מענטש זאָל ליב האָבן מאכן פאניק! עס האָבן זיך מיר נור אויסגעדאכט די שאָסן, וואָס איך האָב געהערט פונדערווייטנס — זאָגן זיי.

אז מען ברענגט אונז אום, האָט קיינער ניט גע־וואָלט גלויבן. מיין פרוי האָט יאָ געגלויבט, און זי רופט זיך אָן צו מיר:

— מיר ליגן איצט אויפן זאמד, מיר דארפן זיך צוגעוואוינען צו דעם זאמד, ווייל דאָס וועט שוין זיין אונזער אייביקע רו.

אין דריי שעה ארום איז מען געקומען נעמען נייע מענער און געגעבן א קאָמאנדעווע:

— „ווירצ׳י, סטאקיט, וויסיע איליען” (מענער, שטעלט זיך אלע אין דער ריי). איך האלט זיך ביי מייניקע. איך שטעל זיך ניט, און נאָך מענער האָבן זיך געפונען, וואָס האָבן זיך ניט געוואָלט אויפשטעלן, האָבן זיי אָנ־געהויבן שלאָגן א־ן די קעפּ מיט די ביקסען, האָבן זיך א סך שוין געמוזט אויפשטעלן. זיי האָבן ווידער אָפּגעציילט א פיר הונדערט מאַן און אוועקגעטריבן. דאָס מאָל האָבן זיי די דאָזיקע צווייטע פארטיע ניט אוועקגעפירט ווייט, נאָר בלויז א האלבן קילאָמעטער, אויפן בית עולם. עס האָבן זיך שוין אזוי קלאָר געהערט די שאָסן פון די ביקסן און די זאלפן פון די פאָלע־מיאָטן, אז די ערד האָט זיך געטרייסלט. איז דאָס געוואָרן א געוויינעריי פון די איבערגעבליבענע מענער, פרויען און קינדער. מען האָט שוין ניט געקוקט אויף דעם, אז מען טאָר זיך ניט אויפשטעלן, אלע האָבן זיך אויפגעשטעלט און געשריען:

געוואלד, מען שיסט דאָך אונז אלעמען אויס!

האט די וואַך אָנגעהויבן זיך צילעווען אויף אונז מיט די ביקסן און באפוילן זיך צוריק אנידערצולייגן אויף דער ערד, אז ניט — וועלן זיי שיסן. האָט שוין קיינער ניט געוואָלט פאָלגן. האָבן זיי געשאָסן. אָבער קיינער האָט שוין ניט געפאָלגט. (א דריי מאַן זיינען געפאַלן ווען די וואך האָט אָנגעהויבן צו שיסן. צווישן זיי געדענק איך איינעם א דאָברושל פאליאק, א שוס־טער פון לידע). איצט איז געווען די בעסטע געלעגענ־הייט צו אָרגאניזירן א ווידערשטאנד. מען האָט שוין געזען, אז ס׳איז סיי־ווי־סיי פארפאלן. איך האָב געזען, ווי מענער און אפילו פרויען און קינדער לויפן גלייך אויף דער וואך, און דאָ האָט זיך שוין די וואך דער־שראָקן, און שוין מערער ניט געשאָסן אויף אונז, נאָר געהאלטן גרייט די ביקסן. מיר אלע לויפן און שרייען מיט גרויסע געוואלדן, אז מען האָט אונז אזש געקאָנט הערן אפשר פון צען קילאָמעטער ארום. און איך טראכט, אז איצטער איז די צייט, און א־ך לויף זיך צונויפריידען מיט חברה, וואָס מיר זאָלן טון, ווי פלוצלינג יאָגן זיך אריין אויפן פלאץ די שאוליסטן און ל־טווישע פאָליציי. דאָס האָבן זיי דערהערט אויפן שיספּלאץ נעבן בית עולם אונזערע געוויינען און גע־וואלדן, און זיי האָבן אָנגעהויבן בארואיקן מיט דראָ־אונגען און נאָכמער מיט גוטן, מיר זאָלן אופהערן גע־וואלדעווען, ווייל זיי האָבן אונז עפּעס וואָס צו זאָגן. האָבן מיר זיך בארואיקט, געוואָלט הערן, וואָס זיי ווילן אונז זאָגן. רופן זיי זיך אָפּ: וואָס שרייט איר?

מען טוט דאָך אייערע מענער קיין שלעכטס ניט... און גלייכצייטיק ווייזן זיי א בריוול געשריבן אין אידיש פון לייבע מילייקאָווסקי, א אייגנטימער פון איישישקער מעל־טאַרטאַק, צו זיין ווייב, און ס'איז געשריבן אין בריוול, אז זיי ארבעטן און לעבן, נאָר מען סטראַשעט זיי, מען שיסט אין דערלופטן. און דאָ ציַיגן אונז די שאוליסטן ווייט איבערן שאָסיי, און מיר זעען, ווי מענטשן זיינען דאָרטן ארומגעגאנגען איבערן שאָסיי. נאָכדעם האָב איך זיך דערוואוסט, אז דאָס זיינען געווען פאסטוכער, וואָס האָבן געטריבן די בהמות...

— איר זעט — מאכן זיי, די שאוליסטן, ווייזנדיק צום שאסיי — אייערע מענער ארבעטען דאָרטן. א טייל זיינען אוועקגעפירט געוואָרן אויפן אלקעניקער שאָסיי א טייל אויף ראַדונער שאָסיי, און אלע לעבן און אר־בעטן.

און כדי אונז נאָך מערער צו באווירקן, האָבן זיי א העלפט וואך אראָפגענומען פון פלאץ, און אונז גע־בראכט וואסער צום טרינקען. האָבן מיר זיך בארו־איקט. זיך אָנגעטרונקען מיט וואסער, זיך צוריק אויס־געלייגט אויף דער ערד און געהאָפט אז ס'וועט זיך אויסלאָזן צום בעסטן.

איך אנטלויף...

אזוי זיינען אוועק א דריי שעה און ס'איז דערווייל רואיק. אָבער פלוצלונג באווייזן זיך ווידער שאוליסטן מיט מאשין־געווער אויף א נייעם קאָן. אלע מענער מוזן זיך אויפשטעלן. דאָ האָט שוין קיינער ניט גע־וואָלט פאָלגן, נאר מיט שטארקע קלעפּ האָבן זיי ווייטער אויפגעשטעלט א ריי מענער און זיי אוועק־געפירט. און דאָ הערן מיר שוין זייער קלאָר, ווי מען שיסט אויס אונזערע בעסטע, נאָענטסטע און טייערסטע. אין דער לעצטער פארטי אוועקגעפירטע, זיינען געווען א סך פון אונזערע דעקשנער קאָלאָניסטן, און א סאך פון מיין פרוי'ס משפחה. מיר דאכט זיך, אז מאיסיי גאמבורג איז אויך געווען צווישן דער לעצטער פארטי. אונזערע פנימער זיינען געווען איינגעפאלענע, מיט איינגעזונקענע באַקן, מיט פארטריקנטע, פארברענטע ליפן, און די האָר זיינען געשטאנען ווי טשוועקעס. מיר האָבן געזען, ווי מאמעס און זין געזעגענען זיך, קושן זיך און שרייען: מיר גייען דאָך אלע צום טויט, מען שיסט דאָך אונז אלעמען אויס.

(און דאָ טוט זיך בערל ליפשיץ א כאפּ מיטביידע הענט ביי די באקן, און זיינע אויגן ווערן פארשטארט, פונקט ווי זיי וואָלטן דערזען א געשפענסט, און ער טוט א געשריי — דער מחבר)

— אוי, ווי, זיי שטייען מיר פאר די אויגן!

איך זע אז קיין פרויען טרייבט מען ניט, נאָר מענער און איך פיל, אז איך האָב קיין אויסוועג ניט, זאָג איך צו מיין פרוי:

— מען שיסט אונז אויס, מיר זיינען פארפאלן, מיר האָבן געוואַרט אויף א נס, און דער נס איז ניט געקומען.

רופט זיך אָפּ צו מיר מיין פרוי: בערל, טו וואָס דו קענסט און אנטלויף, און נעם נקמה פאר אונז. זי האָט זיך געזעצט אויף מיר, מיך פארדעקט מיט אירע קליידלעך. מיין קינד האָט זיך אויך געזעצט אויף מיר און מיך פארדעקט מיט איר מאנטעלע און געזאָגט: פּאַפּינקע, ריר זיך ניט, ווייל מען וועט דיך צוכאפּן.

אָבער ס'האָט ניט געהאָלפן, זיי האָבן געזוכט און גענישטערט צווישן די פרויען, און ווי זיי האָבן געפונען א מאן, האָבן זיי אים געטריבן זיך שטעלן אין דער ריי. מען האָט מיר אויך געפונען, מיך מכבד געווען מיט די קאָלבעס אין קאָפּ און אין הארצן און מיר אנידער־געשטעלט אין דער ריי.

שטייענדיק אזוי אין דער ריי, זיינען מיינע געדאנקען געלאָפן אזוי גיך, אזוי גיך, און דאָ דערמאן איך זיך פלוצלינג, וואָס איטשע פּעטליוק האָט געזאָגט אויף מיר. ס'איז געווען נאָך פארטאָג, נאָכדעם וואָס מען האָט אוועקגעפירט די ערשטע פארטי פון פיר הונדערט מאן. רופט זיך אָפּ איטשע פּעטליוק צו זיין טאטן אברהם, ביידע דעקשנער קאָלאָניסטן:

— טאטע, דו וועסט זען, אז בערקע וועט אנטלויפן.

רוף איך זיך אָפּ צו אים: פונוואנעט ווייסטו?

ענטפערט ער: דו זעסט אויס אזוי סטראשנע, דיינע אויגן זיינען ארויסגעסטאַרטשעט, און דו ביסט זייער ביסטרע (גיך, שארף).

און דאָ דערמאן איך זיך, וואָס מיין פרוי האָט מיר געזאָגט:

— בערל, טו וואָס דו קענסט און אנטלויף, און נעם נקמה פאר אונז...

...איך וועל זיך ניט לאָזן שיסן. איך וועל זיך ניט לאָזן שיסן... אנטלויף בערל, אנטלויף, און טו דאָס שנעלער, אז ניט וועט שוין זיין צו שפּעט... און דאָ טרייבט מען שוין אונז, און מיר זיינען שוין די לעצטע מענער, און איך קוק זיך אום, און זע פונדערווייטנס מיין פרוי און קינד. און דאָ גייען מיר שוין ארויס פון מארק־פלאץ, און פון אלע זייטן באַ־וואַפנטע שאוליסטן. איך וועל זיך ניט לאָזן שיסן, איך וועל זיך ניט לאָזן שיסן — בויערט דאָס מיר אין מוח. אנטלויף בערל, אנטלויף...

און דאָ קומען מיר אָן צום „זאַלאָם", (אויסבויג פון וועג). איך האָב דערלאנגט א שפּרונג. אָנוועררן האָב איך שוין ניט וואָס. מען שיסט מיר נאָך, אָבער איך לויף, אין זיגזאגן לויף איך, דערזען א פּאַרקאַן פון ווייטנס. אוי, ווען איך קאָן נאָר גרייכן ביז'ן פּאַרקאַן. ס'הארץ טראָגט מיר, איך פלי, איך דער־

גרייך דעם פאַרקאַן. אריבער געשפרונגען דעם פאַרקאַן — דערזע איך אַ שטאַל. אריינגעלאָפן אין שטאַל, פון שטאַל ארויף אויפן בוידעם. אויפן בוידעם זיינען געווען אָנגעלייגט שטאַנגען מיט היי, איך פאַרגראָב זיך אין דעם היי...

אויפן שיידוועג

ס'האַרץ פּויקט, ס'ווערט שיעור ניט צעריסן. איך פאַרגראָב זיך אַלץ טיפער און טיפער אין די היי, איך ווער שיעור ניט דערשטיקט. ס'לאָזט זיך מיר אויס דער אָטעם. איך הער זיך איין. קיינע טריט. איך גלויב זיך אַליין ניט, אַז איך בין אַ געראַטעוועטער. אָבער באַלד דערהער איך אַ געוויין פון פרויען און קינדער, וואָס דערטראָגט זיך צום בוידעם פון מאַרק־פּלאַץ. איך קאָן ניט איינליגן רואיג, ס'דוכט זיך מיר אַלץ, ווי מיין פרוי שרייט: בערל, בערל, ווי מיין ריוועַ־רחל'ע רופט: פּאַפּאַ, פּאַפּינקע...

און פּלוצלונג דערמאַן איך זיך אָן מיין טאַטן: וואו איז מיין טאַטע? אויפן מאַרק־פּלאַץ איז ער ניט געווען, וואו איז ער? וואו איז ער?

און דאָ ווערט פינצטער. איך קוק ארויס אינדרויסן. איך הער ווי אַלע הינט פון אַלע דערפער ארום האַלטן אין איין וואָיען. פון צייט צו צייט דערהערן זיך שאָסן, און נאָך די שאָסן צעוואָיען זיך די הינט נאָך שטאַרקער. און פון מאַרק־פּלאַץ זע איך, ווי פילע לעמפּלעך לעשן זיך און צינדן זיך אָן. דאָס גייען זיי מסתמא ארום, די קוילער, מיט די באַטערי־לעמפּלעך.

איך האָב זיך ארומגעקוקט ארום און ארום צי קיינער שטייט ניט. אויף די שפּיץ פינגער אריבערגעשאַרט זיך די וועג און גענומען זיך ריכטונג צום שטעטל ראַדון, 14 קילאָמעטער פון איישישאָק. גייענדיק דערהער איך פּלוצלונג אַ געשריי:

— סטאַק, קאַס טשע איינאָ? (שטיי, ווער גייט דאָרטן?)

איך האָב זיך ניט אָפּגעשטעלט, גלייך אריבערגעשפרונגען אַ גאָרטן און זיך געלייגט אין צעאַקערטן שטיק גאָרטן. איך ליג און הער, ווי שטיוול מיט טשוועקעס טופּען איבערן בריק. ס'איז געוואָרן אַ באַוועגונג און אַ שיסעריי. ס'האָט זיך באַרואיקט די שיסעריי, האָב איך זיך אויפגעהויבן, אויסגעטאָן די שטיוול, און אַ באָרוועסער זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון די נאָענטע איישישקער פאַדומבליער בלאָטעס. איך האָב שוין אויסגעמיטן דאָס בלוטיקע שטעטל, איך גיי און איך קוק זיך ארום. איך גיי און שטעל זיך אָפּ. אַן אַ היטל, אָן פּעלצל, די שטיוול אין די הענט, אַזוי בין איך געגאַנגען.

כ'בין געקומען צו די בלאָטעס. זיך געזעצט, איבער־געכאַפּט דעם אָטעם, זיך אָנגעטרונקען מיט די בלאָטיקע וואַסער און געשפּירט די לופט ארום מיר.

איך האָב זיך אויפגעהויבן, איך בראָזשע אין די בלאָטעס. איך ווייס ניט, וואוהין איך גיי. דערהער איך פּלוצלונג דאָס הוזשען פון די טעלעגראַף־דראָטן. פאַרשטיי איך שוין, אַז ערגעץ נאָענט געפינט זיך דער שאָסיי. זיך אָפּגעשטעלט צי קיינער פּאָרט ניט איבערן שאָסיי. כ'בין צוגעגאַנגען פאַמעלינקע צום שאָסיי, זיך צוגעהערט צום ארום. געהערט שאָסן פון דערווייטענס. האָב איך פאַרשטאַנען, אַז די שאָסן קומען פון איישישאָק, האָב איך גענומען די פאַרקערטע ריכטונג, וואָס ווייטער פון די שאָסן.

איך בין אָפּגעגאַנגען צוריק פון שאָסיי אַ דרייסיק מעטער, און געגאַנגען פאַזע דעם שאָסיי. איך בין דערגאַנגען ביז אַ בריק. דאָס איז געווען ראַדונער בריק. האָב איך מורא געהאַט גיין צום בריק. האָב איך זיך געלייגט אויף דער ערד, וואַרטן אפשר שטייט אַ פּאַטרול אויף דעם בריק. און דאָ הויבט שוין אָן צו טאָגן, נאָך אייניקע מינוטן ליג איך אויף דער ערד און זיך צוגעהערט, ביז איך בין אריבער דעם בריק, און געקומען קיין ראַדון, ווען ס'איז שוין געווען אַ שפּראָץ אויף טאָג.

איך בין צוגעגאַנגען צו אַ פענצטער פון אַ אידישער שטוב, דאָרטן האָט געוואוינט אַ וואָל־בערשטער. האָב איך אָנגעהויבן קלאַפּן אין פענצטער. מען האָט ניט געענטפערט. אָבער איך האָב ניט אָפּגעטראָטן און אַלץ געקלאַפּט שטאַרקער, האָט זיך אַ ווייז געטאָן אַ פרוי ביים פענצטער, אַ טויט דערשראָקענע. האָב איך אָנגעהויבן צו ריידן אויף אידיש:

— האָט קיין מורא ניט, שרעקט זיך ניט, עפנט אויף, ס'איז אַ איד.

האָט זי מיר געעפנט די טיר, און איך האָב איר אָנגעהויבן דערציילן פונוואַנעט איך גיי. זי האָט געווינט, איך אַליין האָב געוויינט און גערעדט. האָט זי אַ רוף געטאָן איר מאַן און געזאָגט:

זע, וואָס ס'טוט זיך.

האָבן זיי אָנגעהויבן פרעגן ביי מיר:

— פאַרוואָס, אפשר האָט איר עפּעס געטאָן? אפשר זיינט איר געווען קאָמוניסטן, פאַרטיינע?

האָב איך זיי געזאָגט, אַז מען האָט קיין זאַך ביי אונז ניט געפרעגט. מען האָט געשאָסן. האָבן זיי ניט געגלויבט, געזאָגט, אַז ס'קאָן ניט זיין, און זי דערציילט מיר אַ מעשה, אַז זי האָט מיר ניט געוואָלט עפענען די טיר, ווייל זי האָט זייער מורא געהאַט. נעכטן זיינען ביי זיי געווען דייטשן און געמאַכט אַ חורבן אין שטעטל. זיי האָבן געזוכט אידן, וואָס זיינען געווען באַאַמטע ביי דער סאָוויעטישער מאַכט.

האָב איך זיי געזאָגט, אַז דאָס הויבן אָן די דייטשן

מיט קאָמוניסטן און ענדיקן מיט אַלע אידן. האָבן זיי מיר נאָך אַלץ ניט געוואָלט גלויבן.

נאָכדעם האָבן זיי מיר געגעבן ברויט מיט מילך און איך האָב זיך אָפּגע׳חי׳עט אביסל...

בין איך אראָפּ פון זינען?

נאָר ס׳האָט מיך ניט געלאָזט רוען. איך האָב זיך געבעטן ביים וואָל־בערשטעטער און זיין פרוי:

— גיט מיר אַ מענטשן, עפּעס אַ קריסט, ער זאָל אַוועקלויפן אַהין און אַ קוק טאָן אויפן מארק־פּלאַץ, אפשר וועט זיך אים איינגעבן ארויסכאַפּן מיין פרוי מיט׳ן קינד?

האָבן זיי מיר אָנגעוויזן אויף איינעם אַ פּאָליאַק, וואָס האָט פארמאָגט אַ וועלאָסיפּעד. זיי האָבן געזאָגט, אַז ער וועט זיך אפשר אָננעמען. בין איך צוגעגאַנגען צום פּאָליאַק, ניט קענענדיק אים ווער ער איז און וואָס ער איז, איך האָב אים אָנגעהויבן צו קושן די הענט און בעטן:

— האָב רחמנות, איך וועל דיר געבן אַ גאָלדענעם זייגער. איך וועל דיר געבן מיינע שטיוול. איך וועל דיר געבן מיינע לעצטע הונדערט רובל, איך וועל קריגן ערגעץ געלט און וועל דיר נאָך געבן — ראטעווע ארויס מיינע פרוי און מיין קינד!

און איך דערצייל אים אַלץ וואָס האָט פּאסירט מיט מיר, און ער איז געוואָרן גערירט, און זיך אונטערגענומען מיר צו העלפן. איך שרייב אָן אויף אַ שטיקל פּאַפּיר עטליכע ווערטער צו מיין פרוי, אַז איך לעב, און אַז זי זאָל אנטלויפן מיט׳ן קינד, און אַז דער קריסט וועט איר העלפן. דער מאַן איז גלייך אַוועקגעלאָפן אויף זיין וועלאָסיפּעד קיין איישישאָק, און איך וואַרט, און איך קאָן ניט איינזיצן אויף קיין אָרט. און דאָ לויפט אָן מיינער אַ חבר, אַ אַלקעניקער, מאָניש פיין, וואָס האָט געוואוינט אין ראַדון. דערצייל איך אים אַלצדינג וואָס האָט געטראָפן, האָט ער זיך פאַנאַנדערגעוויינט, מיך אַריינגענומען צו זיך אין שטוב, מיר געגעבן אַ העמד איבערצובייטן און אַ געלעגער. אָבער ווי האָב איך שוין געקאָנט איינליגן? ווי האָב איך שוין געקאָנט אַ אויג צומאַכן?

און דאָ זיינען זיך אָנגעגאַנגען ראַדונער אידן און מיר אָנגעהויבן צו שטעלן פראַגן, און זיי גלויבן מיר ניט, וואָס איך דערצייל זיי, און זיי קוקן אויף מיר מיט חשד. זיי מיינען, אַז איך בין פון זינען אַראָפּ. איך האָב ניט געקאָנט איינזיצן אויף איין אָרט. ארויס פון דער שטוב, הער איך ווי צוויי פרויען אינדרויסן ריידן צווישן זיך:

— דער דעקשנער באַלעבעסל, נעבעך, איז אַראָפּ פון זינען...

און יעדער איינער קוקט אויף מיר מיט רחמנות, און אויך מיט מורא. ארט מיר ניט, ווי מען קוקט אויף מיר. איך גיי צו דער שטוב, וואו דער פּאָליאַק האָט געוואוינט. איך וואַרט אינדרויסן. ס׳איז שוין געווען פאַרנאַכט, ווען ער האָט זיך אומגעקערט. און נאָך פונוויטנס האָב איך געזען אויף זיין פּנים, אַז ער ברענגט מיר ניט קיין פריילעכע נייעס. ער האָט מיר אָפּגעגעבן צוריק דאָס בריוול, וואָס איך האָב געשיקט צו מיין פרוי. ער האָט שוין קיינעם פון די פרויען ניט געטראָפן אויפן איישישקער מארק־פּלאַץ. מען האָט אַלע פרויען מיט די קינדער אויסגעשאָסן. איך בין אַריין אין אַ גרויסער מרה־שחורה. איך האָב ניט געוואָלט לעבן. די ראַדונער אידן האָבן מיך ארומגערינגלט, אָבער איך האָב ניט געקאָנט אויסריידן צו זיי קיין איין וואָרט. איך האָב אויף קיינעם ניט געקאָנט קוקן. איך האָב זיך ארויסגעריסן פון זיי.

דער ראַדונער רב, פון דער „חפץ־חיים״ פאמיליע — איך געדיינק שוין ניט זיין נאָמען — האָט געשיקט אַ אידן מען זאָל מיר ברענגען צו אים אין הויז. אַ בכבוד׳יקער אין אויסזען, דער ראַדונער רב, און ער האָט גערעדט צו מיר מיט גוטע רייד. ער האָט מיר געזאָגט, אַז איך זאָל זיין זיין גאַסט, שטיין ביי אים אין הויז וויפיל איך וויל שטיין, און אַז ער האָט אַ גוט געלעגער פאַר מיר. זיינע גוטע רייד האָבן מיך גערירט, און איך האָב זיך פאַנאַנדערגעוויינט פאַר אים, און איך האָב אים דערציילט פון אל״ף ביז ת״ו, און ער האָט אַלץ גערעדט צו מיר מיט גוטע רייד, און מיך באַרואיקט אביסל...

פון ראַדונער געטאָ קיין לידע

און דאָ ווערט שוין מיין זכרון אביסל מטושטש. איך קאָן זיך ניט דערמאָנען גענוי די פּאסירונגען לויט אַ סדר. איך געדענק בלויז, אַז ס׳איז געווען יום כפור, אַלע זיינען געגאַנגען אין שול אַריין, בין איך אויך געגאַנגען. איך געדענק אויך, אַז אַ דעקשנער מיידל, רבקה יאשפע, מיין קוזינע, איז געקומען צולויפן קיין ראַדון, זיך געראַטעוועט פון דער שחיטה (שפּעטער אומגעקומען אין אַן אַנדער שחיטה). זי האָט מיר דערציילט, אַז די וואַך איז געווען שיכור פון בלוט און פון שנאַפּס. אַ קליינע וואַך איז געבליבן. נאָכדעם ווען מען האָט די מענער אַוועקגעפירט צום טויט, האָט מען אָנגעהויבן צו פירן צום טויט אויך די פרויען. זי מיט נאָך צוויי מיידלעך פון דער קאָלאָניע לייפונע, פּסח בעקער דעם שוסטער׳ס צוויי מיידלעך, האָבן זיך שטילערהייט אַדורכגעשאַרט זאלבעדריט און זיינען געקומען קיין ראַדון. מיין פרוי מיטן קינד האָבן זיי ניט געזען. און דערנאָכדעם געדענק איך ווי איך בין געלאָפן ערגעץ אין אַ דאָרף, איך געדענק שוין ניט דעם נאָמען פון דאָרף, און דאַכט זיך אַז ס׳איז ניט

געווען קיין דאַרף נאָר הויפן אזוינע. דאָרטן האָט מען מיר געזאָגט, באהאלטן זיך אויך פרויען, וואָס זיינען אנטלאָפן פון דער אייישיסקער שחיטה, און לויט ווי מען האָט מיר אויסגעמאָלן איין פרוי צווישן די געראַטעוועטע, האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אז דאָס איז מיין שרה. אָבער קומענדיק אהינצו האָב איך מיין שרה'ן ניט געטראָפן, נאָר דעקשנער דריי פרויען: מערקע פעטליוק, לייקע פעטליוק, אברהם פעטליוק'ס טעכטער, מיט זייער שוועגערין דבורה'קע פעטליוק, איר מיידלשער נאָמען איז ראבינאָוויטש. זי האָט א ברודער אין אמעריקע, לייזער ראבינאָוויטש הייסט ער. זיי זיינען געלאָפן אין די זומפן צוויי טעג און צוויי נעכט, ביז זיי האָבן זיך דערשלאָגן אין דאַרף אריין.

און דערנאָך געדיינק איך שוין ניט ווי אזוי איך בין געקומען צוריק קיין ראדון. איך געדיינק נאָך ניט, ווער ס'האָט מיר געזאָגט, אז מיין טאטע לעבט, און אז ער איז געווען מיט א פאָר טעג צוריק אין ראדון, און אז פון ראדון האָט ער זיך אוועקגעלאָזט אין דער ריכטונג פון לידע. האב איך באשלאָסן זיך צו לאָזן מיט רבקה יאשפע אין דער ריכטונג פון לידע זוכן מיין טאטן...

אלקעניקער פארטיזאנען

דאָרטן ביים ניעמאן האָבן מיר געטראָפן א גרופע יידישע פארטיזאנען פון נאטשען פושטשע. זיי זיינען געגאנגען מיט זייער קאָמאנדיר סטאנקעוויטש און מיט דעם קאָמאנדיר'ס אדיוטאנט, לייבקע קאַץ, א אָלקעניקער, מיינער א באקאנטער, צו פארבינדן א קאָנטאַקט מיט אונזער באזע.

אלקעניקער אין לידער געטא

און דאָ טרעף איך אָן אין לידער געטאָ — מאיר'קע פיין פון אונזער שטעטל אָלקעניק. צוזאמען מיט אים איז אויך געווען זיין פלימעניצע שרהל'ע ריבאק. שרה'לע ריבאק איז אַנטלאָפן פון גראָדנע קיין לידע. זי איז אנטלאָפן מיט איר עלטערן ברודער, אבראשע, אלט 20 יאָר, מיט איר קלענערן ברודערל פון 12 יאר און מיט א שוועסטער. איך געדיינק שוין ניט זייערע נעמען. די ברידער מיט די שוועסטערל האָט מען דערשאָסן אין סטוטשין אינמיטן גאס, אָבער זי, שרה'קע ריבאק, איז אריינגעלאָפן אין א שטוב און זיך געראַטעוועט. איך האָב צוגערעדט מאיר'קע פיין מיט שרה'קע ריבאק מיר זאָלן אנטלויפן אין וואלד. זיי זיינען געווען גרייט. אָבער וואו נעמט מען געווער, האָב איך זיי געפרעגט. האָט מאיר'קע געזאָגט, אז ער האָט א באקאנטן שלאָסער אין לידער געטאָ, א סוואָלקער, וועמען מען האָט גערופן ראוב'קע דער שלאָסער, און ער וועט אונז קאָנען באזאָרגן מיט געווער. זאָג איך מאיר'קען: פיר מיך גלייך אוועק צו ראוב'קע דעם שלאָסער. פירט מיך מאיר'קע גלייך אוועק. טרעף איך דעם דאָזיקן ראוב'קען אין זיין ווארשטאָט, א וואוילער יאָט און אן אויסגעצייכנטער מעכאניק. ניט אומזיסט האָבן אים די ימח־שמו'ניקעס געלאָזט לעבן. ער האָט פארמאָגט גאָלדענע הענט און אלצדינג געקאָנט מאכן.

דערצייל איך ראוב'קען צוליב וואָס איך בין געקומען צו אים, זאָגט ער מיר, אז ער האָט א דייטשן ביקס מיט פערציק קוילן. זאָג איך אים ווייז עס מיר, איך וויל א קוק טון. ענטפערט ער: ס'ליגט פארגראָבן אין א מאלינע. די מאלינע איז געווען געמאכט געהיים אין ווארשטאט, מ'האָט גאָרניט געקאָנט דערקענען, ווען מ'איז געווען אין ווארשטאט, אז ס'געפינט זיך דאָרטן א סעקרעט. ס'איז געווען דאָרטן א פלאַץ אין הינטערשטן טייל פון ווארשטאט, אנגעוואָרפן מיט פארשידענע אייזן ברוכווארג. אז מען האָט צעשארט דאָס ברוכווארג, האָט מען געדארפט אויפרוקן אזא ברעטל און ס'האָט זיך באוויזן א עפענונג, וואָס האָט געפירט אין קעלער. בייטאָג אָבער האָט ער מיר מורא געהאט צו ווייזן דעם ביקס. ס'וועט ווערן נאכט וועט ער מיר ווייזן. האָב איך שוין געוואַרט ביי אים אין ווארשטאט ביז נאכט. איז ער אראָפּ אין דער מאלינע, איך נאָך אים, און ער האָט מיר געוויזן דעם ביקס. באטראכט איך די ביקס און זע, אז ער איז ניט קיין נייער. צונויפגעשטעלט פון פארשידענע שטיקלעך. זאָגט ער מיר, ראוב'קע, אז ער האָט אים טאקע צונויפגעשטעלט פון פארשידענע צעבראָכענע ביקסן אין זיין ווארשטאָט. איך טו א פראווו דעם שלאָס, צי ס'וואָרפט ארויס די קויל, און צי עס קלאפט גוט די גליצע („לאבאטשקע"), אלץ פונקציאָנירט גוט נאָר די לופע איז זייער שמוציק.

האָב איך געוואָלט אריינלייגן א קויל און אויסשיסן אין דער ערד, אויספרוון, האָט ער מיך ניט געלאזט.

— דער ביקס איז גוט — מאכט ער צו מיר — נאָר מען דארף אויסרייניקן די לופע. נעמט ער זיך גלייך צו דער מלאכה און טוט דאָס מיט גרויס חשק. ער איז עפעס זייער אויפגעלייגט. מסתמא ווייסט ער שוין צוליב וואָס איך דארף דעם ביקס.

— וואוהין גייסטו? אין וועלכן וואלד? — פרעגט ער מיך פלוצלונג. און צי קאָנסטו עמיצן צווישן די פארטיזאנער?

— יאָ — רוף איך זיך אָפּ — איך האָב געהערט, אז יאנקעלע גאמבורג, דער זון פון אונזער „סאָלטיס", מישה גאמבורג פון דעקשניע, געפינט זיך אין וואלד צווישן די פארטיזאנער. מאיר'קע פיין האָט דאָס געהערט פון עמיצן אין דער געטאָ.

— האָסטו אַ מענטשן, וואָס קאָן די וועג? — פרעגט ער מיר.

— ס'איז דאָ אַזאַ מענטש, וואָס ווייסט די וועג — ענטפער איך אים — און איך האָב מיט זיך אַ קאָמפּאַניע פון 12 מענטשן.

איך האָב אייך פאַרגעסן צו דערציילן, אַז איידער איך האָב זיך געזעגנט מיט מאיר'קע פיין, האָב איך שוין אָפּגערעדט מיט אַכט חברה פון געטאָ זיך צו לאָזן צו די פּאַרטיזאַנער.

— נעם מיך אויך מיט — בעט ראוב'קע ביי מיר. איך האָב אַ נאַגאַן מיט צוואַנציג קוילן און מיט צוויי גראַנאַטן.

— אַזאַ דאַרפן מיר טאַקע האָבן — רוף איך זיך אָפּ — און דו גייסט מיט אונז. איך האָב אים איבער־געלאָזט רייניקן דעם ביקס, און איך בין אוועקגעלאָפן צו מיין חברה. דאָס איז געווען שפּעט ביינאַכט, מיט מיין חברה האָב איך אָפּגעמאַכט, אַז פּונקט 12 אַ זייגער ביינאַכט, גייען מיר אַרויס פון געטאָ...

ניט קיין געלונגענער שריט

געקומען צום אָרט, וואו איך האָב אָפּגעמאַכט צו טרעפן זיך מיט דער חברה און זיי זיינען שוין כמעט אַלע גרייט. יאַנקל גאָרפּיין, איינער פון דער חברה, וואָס אויף אים האָבן מיר זיך איינגאַנצן פאַרלאָזן ער זאָל אונז ווייזן דעם וועג — מחמת ער איז טאַקע ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק געקומען פון די פּאַרטיזאַנער — לאָזט מיר וויסן, אַז אַלץ איז גינסטיק.

ס'איז אַזוי געווען מיט דעם דאָזיקן יאַנקעלע גאָרפּיין:

ער, אַליין אַ לידער, האָט געהאַט אין געטאָ אַ כלה, אַ איישישקער מיידל. זיי זיינען ביידע דורכגעגאַנגען אַלע שוידערן, פּייניקונגען, אויסמאָרדונגען און געבליבן לעבן. ס'איז געווען זייער אַ שיינע ליבע צווישן זיי. יאַנקעלע האָט זיך מיט אַ צייט צוריק איינער אַליין אַרויסגע'גנב'עט פון געטאָ און איז אַוועק צו די פּאַר־טיזאַנער. דאָרטן האָט ער ניט געקאָנט רוען. זייער שטאַרק געבענקט נאָך זיין כלה.

און ס'איז טאַקע באמת אַ גרויסע העלדישקייט פון אים געווען צו קומען צוריק אין געטאָ נאָך זיין כלה. ס'איז פּונקט ווי צוריקקומען צו דער תליה און אַריינ־שטופּן דעם קאָפּ אין דער פּעטליע. אָבער ס'זיינען געווען אַ סך אַזוינע העלדישע בחורים, און אפילו אַזוינע העלדישע מיידלעך, נאָכדעם וואָס זיי זיינען קוים מיט'ן לעבן אַנטלאָפן פון געטאָ צו די פּאַרטי־זאַנער, האָבן זיי זיך צוריק אומגעקערט ווער נאָך אַ כלה, ווער נאָך אַ שוועסטערל, נאָך אַ טאַטן. ווי איך וועל אייך ווייטער נאָך דערציילן.

הכלל, האָב איך געזאָגט דער חברה, אַז איך וועל באַלד אויך זיין גרייט און איך לויף צוריק צו ראוב'קען נאָך דעם ביקס. שטייט ער אַ פאַרוויכערטער און קאָן בשום אופן ניט אַרויסנעמען די שמאַטע פון דער ליופע. ניט אַהער און ניט אַהין. האָט ער אָנגעגליט דעם שאַמפּאַל (שפּיז) אויף דורכצורייסן די שמאַטע, אָבער קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן. און דאָ דערנענטערט זיך שוין די צייט. עס ווערט שוין צוועלף דער זייגער און מאיר'קע פיין קומט צולויפן און זאָגט: נו, מען דאַרף שוין גיין...

— זעסט דאָך אַז אַ אומגליק האָט געטראָפן — דער ביקס איז ניט אין אָרדענונג!

דער סוף איז געווען, אַז דעם ביקס האָט ער ניט געקאָנט אויסרייניקן, און די חברה זיינען אַוועק אָן מיר.

ניין מאַן זיינען זיי אַוועק. אין אַ וואָס פאַר אַ לאַגע איך האָב זיך געפונען קאָנט איר שוין זיך אַליין פאַר־שטעלן.

מיין טאַטן האָב איך דאַ געטראָפן אין געטאָ. דער־זעענדיק מיר, זאָגט ער: איצטער וועט מען אונז קוילענען. דיך וועט מען זוכן אויף דער אַרבעט ביי דער באַן־סטאַנציע, דאָ אין געטאָ קאָנסטו ניט פאַרבלייבן, מחמת דו ביזט ניט רעגיסטרירט. אָבער אָן אַ ביקס האָב איך ניט געוואָלט גיין, ווייל איך האָב געוואוסט פון די מעשיות וואָס מען האָט דערציילט, אַז די פּאַרטיזאַנער קוקן זייער קרום אויף אַ נייעם מענטשן, וואָס קומט צו זיי אָן אַ ביקס. אַ חוץ דעם, קומט אַ ביקס גוט צונוץ אין וועג איידער מען דערשלאָגט זיך צו די פּאַרטיזאַנען. אויב זיך שוין יאָ אַרויסרייסן פון געטאָ, איז זיך ניט אונטערגעבן קיין לעבעדיקער, אויב מען טרעפט זיך אָן מיט די רוצחים אויפ'ן וועג. און דערפאַר האָב איך אָן אַ ביקס ניט געוואָלט גיין. יענע נאַכט, נאָכדעם וואָס די חברה זיינען אַוועק אָן מיר, האָב איך געמיינט, אַז איך שטאַרב פון פאַר־דרוס. דער טאַטע האָט געוויינט. איך האָב אים גע־טרייסט און געזאָגט: טאַטע, ערגער זיך ניט, אין וואַלד וועלן מיר גיין סיי־ווי־סיי. מער ניט, ס'וועט געדויערן נאָך אַ טאָג אָדער צוויי. מען דאַרף נאָר געפינען אַ אָרט וואו זיך אויסצובאַהאַלטן די פּאָר טעג. דער געטאָ אין לידע איז געווען אויף פּאַסטאַווסקי און כלאַדנע געסלעך. מיר האָבן געפונען אַ גרוב ערגעץ אין אַ פּאָר־הויז און מיר האָבן זיך דאָרטן באַהאַלטן. אָפּגעלעגן ביז דער צווייטער נאַכט, האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט פון דאָרטן און אַוועק צו ראוב'קען. וואָס איז מיט'ן ביקס? — פרעג איך אים. האָט ער אַ שיינענדיקער געענטפערט אַז אַלץ איז אין אָרדענונג. די ליופע האָט ער אויסגערייניקט דורך און דורך — אַ מחיה. די שמאַטע אַרויסגעצויגן פון דאָרטן שטיק־לעכווייז.

אָבער איך האָב איצט אַ נייע אויפגאַבע, מען דאַרף

זען זיך אָרגאַניזירן אין אַ נייער קאָמפּאַניע. אליין גייט מען ניט. און דאָ גיט זיך אַ עפן אויף די טיר פון ווארשטאַט, און ס׳לויפט גאָר אריין מאיר׳קע פיין און כאַפּט זיך מיט מיר קושן:

— וואָס האָט פּאסירט? — האָב איך זיך דער־שראָקן — ווי קומסטו אהער?

— אוי, זאָגט ער, ווי גליקליך דו ביסט, דו האָסט דאָך אזויפיל מזל! וואָס איז? דערציילט ער מיר אַ גאנצע געשיכטע:

מיר זיינען אַרויס פון געטאָ אַלע ניין מאַן. ס׳איז שטיל ארום אונז. מיר גייען אזוי און טאַפּן די וועג ביז מיר זיינען אָנגעקומען ביז צו די רעלסן פון דער מאַלאָדעטשנער באַן ליניע. אריבערגעשפּרייזט די רעל־סן, אָנגעקומען צו דער ווילנער באַן ליניע אויך אריבערגעשפּרייזט, און אַלץ איז געווען גוט. מיר קומען אָבער צום דזיטיוועך בריק ווי פּלוצלונג האָט זיך געעפנט אַ שיסעריי אויף אונז. זיינען זיך די חברה צולאָפן אין אַלע זייטן. יאַנקעלע׳ס כלה האָט אָבער ניט געקאָנט לויפן, צי מען האָט זי פארוואונדעט צי וואָס, האָט יאַנקעלע זי אַ כאַפּ געטאָן אויף די פּלייצעס און אזוי מיט איר געלאָפן. איך ווייס ניט צי זיי לעבן אָדער ניט. בלויז איך פון דער גאַנצער גרופּע האָב זיך אומגעקערט צוריק אין געטאָ.

***

ס׳זיינען אריבער קאַרגע דריי יאָר, וואָס בערל און זיין פאָטער לוי האָבן געוואָגלט, וואו אַ טאָג וואו אַ נאכט, אין געטאָ, אין וועלדער, ביי קריסטן און צווישן פּארטיזאַנער. מיט דער צייט, זייענדיק ביי די פּארטיזאַנער האָט בערל חתונה געהאט, און צו־זאַמען מיט זיין פאָטער און פרוי דערלעבט די באַ־פרייאונג.

נאָכן חורבן
(יולי 1944)

אויף מאָרגן האָבן מיר, איך, מיין פאָטער און מיין פרוי, זיך געלאָזט אויפן וועג קיין אַלקעניק. אויף אַלע וועגן און שטעגן, אומעטום, איבעראַל האָט גע־שטראָמט די רויטע ארמיי, אזוי ווי ס׳רייסט זיך ארויס פון די דאַמבעס אַ שטאַרקער וואַסער. קומענדיק אין דאָרף ניעזדיעל (נאַווידוואַר), ביים צלם אויפן קרייץ־וועג, דערזעען מיר דריי אידן: אברהמ׳קע, יודקע טשערניס דעם פורמאַנ׳ס פון אַלקעניק, קושקע סאַלץ מיט זיין בחור׳ל רפאל׳קע, אויך פון אַלקעניק, אָפּגע־ריסענע, אָפּגעשליסענע, בלייכע, איינגעפאַלענע, אזוי ווי די סקעלעטן. בלויז זייערע אויגן האָבן געגלאַנצט. זיי האָבן זיך ארויפגעכאַפּט אויף אונז קושן: אָט איז דאָך בערל, אָט איז דאָך לייבע, וואו זייט איר געווען? מיין פרוי האָט זיי געגעבן שטיקלעך שאָקאָלאַד, וואָס זי האָט באַקומען פון אַ רויט־ארמייער. האָבן זיי זיך צולאַכט, ווען זיי האָבן דערזען די שטיקלעך שאָקאָלאַד. זיי זיינען ערשט ארויס פון אַ פינצטערן גרוב אויף דער ליכטיקער וועלט, און דאָ מ׳ט אמאָל, מען גיט זיי שאָקאָלאַד! זיי האָבן דאָס ניט געקאָנט באַנעמען.

ווי האָט איר איבערגעלעבט די גאַנצע צייט? — האָבן מיר זיי געפרעגט. האָבן זיי געוויזן אנטקעגן אויף אַ הויז פון אַ פּוילישן פּויער, אַ אָרימער פּויער, ער האָט זיי אויסבאַהאַלטן די גאַנצע צייט זינט דער איישישקער שחיטה. ער האָט אויסגעגראָבן ביי זיך אין שייער אַ גרוב, געמאַכט אַ בונקער, פאַרמאַסקירט, און ער האָט זיי געטראָגן עסן אַלע טעג. נו, און וואו איז דיין ווייב, דיין טאָכטער? — פרעגן מיר ביי קושקע סאַלץ.

פירט ער מיר אריין אין הויז צום פּויער און ווייזט מיר ווי זיין פרוי יאָכקע ליגט אויף אַ באַנק און דער־קענט שוין קיין מענטשן ניט. זי איז פשוט אַראָפּ פון זינען אין פינצטערן בונקער. מען האָט זיך ניט געקאָנט מיט איר צונויפרעדן. איר טאָכטער רבקה האָט אויסגעזען גאַנץ גוט (רבקה האָט פאַראיאָרן חתונה געהאט מיט אַ איישישקער יונגנמאַן).

מיר האָבן פאַרבראַכט אין הויז אַ היפּשע צייט, זיך אַראָפּגערעדט פון הארצן. באַדאַנקט דעם פּויער, מיר האָבן אים געשענקט אַ פּעלצל, אַ קורטקע, אַ קאָל־דריטשקע (אַ דעקע). דעם פּויער׳ס הויז, אַ כוטאָר, אַ קליינינקער, אָפּגעזונדערט פון אַלע אנדערע הייזער. אַ אָרעם פּויערל, אַ אויסגעדאַרטער, אין לאַפּטשעס, אָן קונצן. זיין ווייב אויך אַ קליינינקע, אַ דאַרינקע, מיט אַ האַלבן טוץ קינדערלעך. פאַר דער צייט, וואָס ער האָט אויסבאַהאַלטן די אידן אין זיין כוטאָר, זיינען געקומען צו אים דייטשן, ליטווישע פאַשיסטן, פּוילישע פאַשיסטן, מען האָט געזוכט, געגנישטערט ביי אים. עפּעס האָט מען געהאַט אויף אים אַ פאַרדאַכט. אָבער ס׳איז אַלץ אריבער בשלום. שפּעטער מיט עטלעכע טעג האָבן מיר דעם דאָזיקן פּויער ארויסגערופן קיין אַלקע־ניק און אים אָנגעלאָדן מיט מתנות. מיר האָבן אים אויפגעלייגט אַ גאַנצן וואָגן מיט מעבל פּאַרשידענע און קליידער און אויך אים געגעבן אַ פעטע מעלקנדיקע קו. וואו האָבן מיר געקראָגן די אַלע זאַכן? אָפּגענומען ביי פאַשיסטישע ליטווינער, וואָס האָבן זיך אָנגערויבט מיט יידיש גוטס.

***

מיר זיינען אַלע איינגעשטאַנען אין יאָשע זוביסקעס שטוב. זי איז געווען אַ ליידיקע כמעט, בלויז טאַמאַשקע דער שוסטער האָט געוואוינט אין קיך.

ווען ס׳איז געקומען ביינאַכט, איז געווען אזוי מאָדנע צו זיין אין אַ הויז, די איינציקע יידן אין אַ

גאנץ שטעטל. אַלקעניק איז כמעט געווען ווי מיין געבורטס־שטאָט. דעקשניער קאַלאַניסטן און אַלקעניקער יידן זיינען געווען כמעט איינס. אין אַלקעניק האָב איך געהאט פונקט אזויפיל חברים, ווי אין דעקשניע, און פלוצלונג גיט מען זיך א טראכט, אז מען איז דער איינציקער לעבן־געבליבענער פון אזוי פיל חברים פון דער יוגנט, און עס קומען מיר ארויף אויפן געדאנק יאנקל, משה, ראובקע און נאָך און נאָך. און איך אליין גלויב זיך ניט, צי איך לעב אויף א אמת'ן, צי גיי איך ארום אין דעם עולם התוהו...

אין דער קאַלאַניע דעקשניע

אויף מאָרגן אינדערפרי זיינען מיר אוועק אין דער קאַלאַניע אלע דריי: איך, מיין טאטע און מיין פרוי. עס האָט געקלאפּט דאָס הארץ: וואָס וועלן מיר דאָרטן טרעפן, און וועמען וועלן מיר דאָרטן טרעפן?

אויף דעם דאָזיקן וועג בין איך דאָך אזויפיל מאָל געגאנגען אהין און צוריק. אויף דעם דאזיקן וועג האָבן מיר דאָך געפירט פורן היי פון די אַלקעניקער לאַנקעס, און מיר האָבן געזונגען לידער. אויף דעם דאָזיקן וועג בין איך מיט מיין שרה'ן, איידער מיר האָבן חתונה געהאַט, געגאנגען שפּאצירן אין די שבתים און אין די ימים טובים. דער זעלביקער וועג, די זעלביקע בוימלעך, די זעלביקע קוסטעס — קיין זאך זיך ניט געענדערט. נאָר מיר באגעגענען שוין ניט קיין אידן־קאַלאַניסטן, וואָס פלעגן פאָרן, אָדער גיין צופוס, אין שטעטל אַלקעניק, און זיך גריסן איינער מיט'ן אנדערן. מיין טאַטע און איך זיינען די לעצטע צוויי אידן פון דעקשניע וואָס טרעטן נאָך אויף דעם דאָזיקן וועג.

דער שטויב, וואָס מיר הויבן אויף מיט אונזערע שטיוול, פארקריכט אין די נאָז־לעכער. ס'איז היימישער שטויב. עס דערמאנט מיר מיין קינדהייט, ווען איך בין געלאָפן א באָרוועסער אין שטויב.

מיר גייען אלע דריי שטארק־באוואפנטע. איך טראָג א אויטאָמאט. נאָך יענעם אויטאָמאט, וואָס איך האָב צוגענומען פון א גע'הרג'עטן דייטש, בשעת זייער גענעראַלער אָבלאווע, איך האָב אויך גראנאטן. מען קאָן ניט וויסן, אפשר וועלן די וואָס האָבן צוגערויבט אונזערע הייזער און אונז אָנגעטאָן אזוינע פייניקונגען, אונז דערזען, און אונז וועלן שלעכטס טאָן.

מיר קומען נענטער און נענטער. אָט זעען מיר פונדערווייטנס דעם דאַך פון דער שול. אָט דערזעען מיר דעם טאטנ'ס צוויי־עטאזשנע שטוב, געפארבן אין הימל־בלוי קאָליר. אָט דערזעען מיר דעם בלעכענעם דאַך פון מיין שטוב, וואָס שיינט ווי זילבער.

און עס טוליעט נאָך א האָפענונג, אַז אפשר אריינ־קומענדיק אין דעקשניע וועלן מיר אנטרעפן עפעס יידן.

אויפ'ן וועג באגעגענען מיר ליטווישע פויערים. זיי קוקן אויף אונז מיט מורא און מיט וואונדער. זיי באגריסן זיך מיט אונז, אָבער מיר דרייען אוועק די קעפּ פון זיי.

מיר קומען אריין אין סעלא דעקשניע. עס לויפן זיך אָן פויערים, אָבער ניט די שולד'יקע, די יעניקע, וואָס האָבן זיך באזונדערס נוקם געווען אָן די אידן, יענע האָבן זיך באהאלטען.

פונוואנעט האָט איר זיך גענומען? — פרעגן זיי ליבליך.

מיר לעבן און גאָר — ענטפערן מיר, און ווילן מערער מיט זיי ניט רעדן. דער טאטע איילט זיך צו זיין הויז, און איך מיט מיין פרוי איילן זיך צו אונזער הויז. עס באגריסן מיך די וויינפערלעך. אלע בוימלעך זיינען שטאַרק רויט. די בינען פליען צו דער ארבעט אהין און צוריק, און זיינען זייער פארנומען. איך גיי ארום איבער'ן גראָז און איך ווין: אָט דאָ צווישן די בוימער האָט מיין ריווע רחל'ע געטאַנצט. אָט דאָ האָט מיין ווייב די בלומען בייטן באגאָסן.

אין הויז — דאָס מעבל איז שוין ניטאָ. עס זיינען נאָר געבליבן די וואזאנעס. פופציק טעפּ מיט וואזאנעס האָבן מיר געהאַט אין הויז. מיין פרוי האָט זייער ליב געהאַט וואזאנעס. זיינען אלע פופציק טעפּ געבליבן. דער ליטווישער פויער מאצקא סאבאליוניס, דער זעל־ביקער וועמען איך האָב אריינגענומען אין מיין הויז נאָך דער פוטשקארניער שרפה און איז דערנאָכדעם געוואָרן מיין יורש, ער לויפט מיר אנטקעגן, בוקט זיך ב'ז'ן גארטל, וויל זיך מיט מיר גריסן. איך האָב אָפּגעקערט מיין פנים פון אים. איך וויל צו אים ניט ריידן. איך גיי פון צימער צו צימער, ארויף אויפן בוידעם, דערנאָכדעם ארונטער אין קעלער. גאָרנישט געבל'בן. די בעטן, די שאפעס, די טישן, די לאָמפּן מיט די ליוסטערס — אלעס פארשוואונדען.

אין קעלער האָב איך אויסגעגראָבן דעם סעקרעט. דעם סעקרעט האָט קיינער ניט גערירט. דאָרטן זיינען געווען אין א טיי־פושקע פארבאהאלטן מיין פרויס גאָלדענע פינגערלעך און אויערינגלעך.

איך האָב נאָך געהאט א צווייטע הויז, גע'ירשנ'ט פון זיידן. זי איז געשטאַנען איבער דער גאס. דאָרטן האָט געוואוינט פון לאנגע יאָרן א ליטווישע פרוי. מאגרע די טויבע, זי האָט מיך אריינגערופן און מיר דערציילט זייער א סך איינצלהייטן.

זי האָט מיר דערציילט, ווי מאציקא סאבאליוניס, ווען ער האָט חתונה געמאכט זיין טאָכטער, האָט ער געגעבן נדן — אלע אונזערע קישנס, פערענעס און קאָלדרעס. דאָס מעבל האָט ער ארויסגעפירט און פארקויפט. איין קו האָבן זיי געקוילעט, די צווייטע קו האָבן זיי פארקויפט צו די דייטשן. די דריטע האָבן

זיי אוועקגעגעבן זייער טאָכטער א. אז. וו. און ווייטער.

איך בין געגאַנגען אין אנדערע אידישע הייזער, וואס די פוטשקאַרניער שכנים האָבן גע'ירשנ'ט. דאָס זעלביקע אין אלע אנדערע אידישע הייזער.

די האַנט פון נקמה

זאָג איך צום טאַטן: טאַטע, פון איצט אָן און ווייטער וועלן מיר ניט רוען, ביז מיר וועלן אויסראָטן אלע וואָס האָבן געקוילעט אונזערע יידן. רופט זיך אָפּ מיין טאַטע: זאָגסט רעכט, מיין זון. אויף דערויף זיינען מיר געבליבן לעבן, אויף צו נעמען נקמה פון די באַנדיטן.

אין דעקשניע האָב איך אָפּגענומען די לעצטע קו, וואָס איז נאָך פארבליבן פון אלע מיינע בהמות, אָנגע־לאָדן אויף א וואָגן נאָך שטוב זאכן און אוועקגעפאָרן קיין אַלקעניק צו זוביסקען אין שטוב. דערנאָך בין איך אוועק צו דער סאָוויעטישער שטאַטישער מאכט און דערקלערט, אז איך וויל העלפן אויסראָטן אלע פאַשיס־טישע עלעמענטן, וואָס זיינען פארבליבן אין געגנט ארום. מען האט מיר גלייך באַשטימט אלס געהילפס־קאָמענ־דאַנט פון אלקעניק. האָב איך די ערשטע זאַך גענומען א ראָטע רויטע־ארמייער און אוועק מיט זיי קיין דעקשניע. איך האָב ארומגערינגלט די גאַנצע קאָלאָניע, און מיר זיינען געגאַנגען זוכן די אקטיווע פאָגראָמ־שטשיקעס. זיי האָבן זיך שוין ניט געקאָנט פון מיר אויסבאהאלטן, ווייל איך האָב שוין געוואוסט אלע סעקרעטן און פארבעהעלטענישן. ארום 25 פאַשיסטן האָבן מיר ארעסטירט און אוועקגעפירט קיין אַלקעניק. א באזונדערע פאָרשונגס־קאָמיסיע האָט זייער גענוי דורכגעשטודירט זייערע פארברעכנס. מיר האָבן גע־בראַכט א סך ליטווישע פויערים אלס עדות, און די 25 ארעסטירטע האָבן זיך אין אלץ מודה געווען, און מען האָט געטאָן מיט זיי לויטן געזעץ פון דער גערעכטיקייט.

נאָכדעם בין איך אוועק מיט דער ראָטע רויט־ארמייער אין דאָרף טשיזשוני, נעבן אַלקעניק. דאָרטן האָבן מיר ארעסטירט פופצן פאָגראָמשטשיקעס, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין דער איישישקער שחיטה, און אויך זיי האָבן באקומען וואָס זיי האָבן פארדינט.

אין צווישן־צייט זיינען נאָך ארומגעגאַנגען גרופעס דייטשן, וואָס האָבן זיך געוואָלט דורכרייסן דעם פראָנט, ווייל דער פראָנט איז געווען ניט ווייט ארום אליטע, ביים ניעמאַן. האָבן מיר טאָג און נאכט זיי אויסגע־שפירט, און זיי געכאַפּט אין די וועלדלעך און אין די קוסטעס, און זיי געבראַכט צו דער מיליציע.

(דערציילט: בערל ליפשיץ פון דעקשניע־סעלא,
פארשריבן: כאווער־פאוועך אין אַ אַמעריקאַנער צייטונג)

ווי אזוי איך האָב זיך געראַטעוועט

(פראַגמענטן פון דער דערציילונג „די האַנט פון נקמה")

איך אנטלויף פון שפּיטאָל

איך האָב זיך ארויסגעכאַפּט פון איישישקער שפּי־טאָל, וואו די רוצחים האָבן פאר מיינע אויגן דער־מאָרדעט מיין פרוי מיט מיין קינד. איך גיב א קוק: די גאַנצע שטאָט איז ארומגערינגלט פון שאוליסטן. בין איך אריין צו יצחק בוגזאַן אין הויז און רוף זיך אָפּ:

— לאָמיר אנטלויפן, ווייל ס'איז שלעכט.

זאָגט ער: ס'איז ערב ראש השנה, איך וועל ניט לויפן. וואָס ס'וועט זיין מיט אלע יידן וועט מיט מיר אויך זיין.

האָב איך געכאַפּט א קאָשעק (א קערבל) מיט א קאַפּאַטשקע, מיט וואָס מען גראָבט קארטאָפל, און איך האָב זיך געלאָזט צום פעלד. די ליטווישע וואַך האָט מיך אָפּגעשטעלט און געפרעגט: וואוהין גייסטו? האָב איך געזאָגט: איך גיי גראָבן קארטאָפל, איך קער זיך באלד אום צוריק. האָבן זיי מיך דורכגעלאָזן. בין איך ארויף אויפן פעלד, געמאַכט זיך, ווי איך גראָב קאַר־טאָפל און לייג זיי אין קאָשעק. די וואַך האָט מיר א צייט נאָכגעקוקט, אָבער אין א ווייל ארום האָט מען מיך שוין מערער ניט נאָכגעקוקט, און איך בין געגאַנגען מיט'ן פעלד אלץ ווייטער און ווייטער, ביז איך האָב זיי פארלוירן פון אויג. האָב איך אוועקגעוואָרפן דעם קאָשעק מיט דער קאַפּאַטשקע און זיך געלאָזט לויפן. איך בין געלאָפן אַ גאַנצן טאָג איבער בלאָטעס צווישן וועלדער, אָן א וועג, און איך האָב געהערט פון איישיש־קער ריכטונג שיסערייען.

איך האָב אָנגעטראָפן אין וואַלד א ליטווינער און אים געפרעגט: וואו איז דער וועג אויף ראַדון?

האָט ער אויסגעגלאָצט אויף מיר א פאָר אויגן און זאָגט צו מיר: ווייסטו ניט, אז מען שיסט אלע אידן ווי די הינט? זאָג איך: איך ווייס ניט פון דעם. זאָגט ער צו מיר: טו אויס די שיך. גיב איך אים א מעסט אָפּ און זע, אז ער איז א גאַנץ הויכער און א שטאַרקער, אָבער די שיך וויל איך ניט אויסטאָן. לויפט ער צו צו מיר און וויל מיך א כאַפּ טאָן ביים האלז, איך האָב אין די הענט געהאַט א שטעקן, וואָס איך האָב פריער אָפּגעבראָכן פון א בוימל. האָב איך אים פארפאָרן מיט'ן שטעקן איבער די אויגן און איך האָב גענומען לויפן.

וואוהין איך לויף, האָב ניט געוואוסט. שוין באַלד געווען נאכט. איך בין געווען זייער מאַט און צעשראָקן, הונגעריק. קום איך אזוי אָן אויף אַ לאַנקע, דערזע איך, ווי אויף דער לאַנקע גייט א קריסט מיט א רייף אויף צו כאַפּן פערד. פרעג איך אים: ווי ווייט איז ראַדון? זאָגט ער: 16 קילאָמעטער. און פון איישישאָק קיין ראַדון איז אינגאַנצן צוועלף קילאָמעטער. הייסט דאָס, אז איך האָב פארבלאָנדזשעט און בין ווייט אוועק.

זאָג איך אים: פיר מיר אָפּ קיין ראַדון, וועל איך דיר אוועקגעבן מיינע שיך. זיי זיינען געווען נאָך נייע שיך. יאָ, מאַכט ער, אָט גיי איך נעמען מיין פערד, וועל איך דיך אָפּפירן, וואַרט.

און ער ווייזט מיר אויף זיין שטוב פונדערווייטנס, איך זאָל דאָרטן וואַרטן.

דורך א וואַסער וועג וועסטו מיך פירן קיין ראַדון? פרעג איך אים. דורך איישישאָק — ענטפערט ער. זאָג איך: ניין, ניט דורך איישישאָק, אפשר האָסטו א אנ־דערן וועג. ער האָט לאַנג געקלערט און געזאָגט, אז ער האָט א אנדערן וועג. איך בין אוועק צום קריסט אין שטוב, און ער איז אוועק נאָכ׳ן פערד. אינעווייניק אין שטוב טרעף איך אָן זיין ווייב. זאָג איך איר, וואָס איך האָב אָפּגעמאַכט מיט איר מאַן. זאָגט זי גאָרניט, שווייגט און קוקט אויף מיר. און דאָ ווערט שוין נאכט, און די שיסערייען פון דער איישישקער ריכטונג ווערן שטאַרקער און שטאַרקער.

דער ישוב׳ניק

איך וואַרט און וואַרט, און ער קומט נאָך אַלץ ניט מיט׳ן פערד. האָב איך שוין געטראַכט, אז איך וועל שוין ניט וואַרטן אויף אים. אָבער דאָ קומט ער אָן מיט׳ן פערד, זעצט זיך ביים טיש און עסט זיך רואיק זיין וועטשערע. אז ער האָט אָפּגעגעסן זאָג איך צו אים: פארוואָס שפּאַנסטו ניט דעם פערד? זאָגט ער צו מיר: דו וועסט ניט פאָרן. פארוואָס? פרעג איך אים. זאָגט ער צו מיר: ווי קאָנסטו מיר זאָגן איך זאָל פאָרן, אז ס׳איז שוין פינצטער. זאָג איך צו אים: איך וועל דיר געבן אחוץ די שיך אויך מיין רעקל, פיר מיך אונטער כאָטש א העלפט וועג. רופט זיך אָפּ די ווייב זיינע: אז דו וועסט אפילו געבן מיין מאַן טויזנט זלאָטעס, וועל איך אים אויך ניט לאָזן פאָרן. האָב איך גענומען ארויסגיין פון שטוב, האָט ער זיך געשטעלט נעבן דער טיר און לאָזט ניט, און הייסט מיר, אז איך זאָל נעכטיקן ביי אים. טראַכט איך: פארוואָס גייט דאָס אים אזוי אין לעבן, איך זאָל נעכ־טיקן ביי אים? מסתמא וויל ער מיר שלעכטס טאָן, בשעת איך וועל איינשלאָפן. האָב איך אָנגעהויבן קלערן זייער גיך וואָס צו טאָן, ביז ס׳איז מיר איינ־געפאַלן א געדאַנק און איך זאָג אים: יאָ, איך וועל נעכטיקן ביי דיר. איך בין טאַקע זייער מיד, אָבער גיי טראָג מיר אריין פון שייער אביסל שטרוי.

ער איז אוועק צום שייער נאָך שטרוי, האָב איך געגעבן א שפרונג צו דער טיר, און זיך געלאָזט לויפן, איז זיין ווייב אויך גלייך ארויסגעלאָפן און אָנגעהויבן צו׳ שרייען:

— יאַנקאַ, זשיד אוטשעקאל! (יאַנקאַ, דער איד איז אַנטלאָפן).

האָט ער עפּעס געכאַפּט אין די הענט אריין און גלייך נאָך מיר. בין איך אריבערגעשפּרונגען די קוס־טעס. ס׳איז געווען שטאַרק פינצטער, און איך האָב זיך באַהאַלטן הינטער א קוסט. הער איך ווי זיי זוכן מיך ארום און ער שעלט זיין ווייב:

— „קאַב טי ספּוכלאַ, טשעמו טי דווירו ניאַ זאַמ־קנולאַ" (הלוואי זאָלסטו געשוואָלן ווערן, פארוואָס האָסטו די טיר ניט פארשלאָסן!).

דאַן בין איך געלאָפן און געלאָפן, ביז ס׳האָט אָנגעהויבן טאָגן. געהאַלטן מיינע שיך אין די הענט און אזוי געלאָפן. וואוהין לויף איך, ווייס איך ניט. איך דערזע פּלוצלינג אויפן וועג א איד, א ישוב׳ניק, ווי ער טראָגט צוויי לאַדישעס מילך. זאָג איך אים: וואוהין טראָגט איר די מילך? זאָגט ער:

מען הרג׳עט דאָך אידן אין איישישאָק, טראָג איך די מילך באַהאַלטן ביי א שכן, א קריסט. זאָג איך צו אים: א כפּרה די מילך, גיט א וואָרף די מילך און לאָמיר אַנטלויפן. ניין, זאָגט ער, ס׳איז אַן עבירה די מילך... לאָמיר לויפן, זאָג איך אים, מיר זיינען אומגליקליך. מען האָט געהאַרגעט מיין פרוי און מיין קינד. זאָגט ער: די ווייב מיינע האָט אוועקגעטראָגן א פּעקל זאַכן באַהאַלטן ביי אַן אָרנטליכן גוי. ס׳איז א קילאָמעטער ווייט פונדאַנען, און איך קאָן ניט אַנט־לויפן אָן איר.

האָב איך גערעדט מיט אים צוזאַמען אויף זיין פרוי. און ער האָט מיר געגעבן זיך אָנטרינקען מיט מילך פון א לאַדיש. ער דערציילט מיר דערווייל, אז ער איז א שמיד און וואוינט דאָ אין דאָרף באַרטניק, און אז ס׳איז זעקס קילאָמעטער פון ראַדון. מיר וואַרטן און וואַרטן, און זיין פרוי זעט מען ניט. האָב איך אים געבעטן, ער זאָל מיר ווייזן דעם וועג קיין ראַדון און איך האָב זיך שוין אליין געלאָזט לויפן.

איך בין אָפּגעלאָפן א צוויי קילאָמעטער, האָב איך דערזען פונדערווייטנס, אז ס׳פאָרט א פור מיט אידן. און דאָ האָב איך שוין מערער ניט געקאָנט לויפן, ווייל ס׳האָט זיך מיר אָנגעריבן א פוס, און ס׳האָט געבלוטיקט. האָב איך אָנגעהויבן שרייען, און די פור האָט זיך אָפּגעשטעלט. דער קריסטליכער בעל עגלה האָט מיך ניט געוואָלט נעמען, ביז איך האָב אים אָפּגע־געבן מיין רעקל. די אידן אויף דער פור זיינען אַלע

געוועזן פון איישישאָק, און זיי האָבן מיר דערציילט, וואָס ס'טוט זיך דאָרטן, ווי מען האָט געבראַכט פון דעקשניע, פון לייפון, פון אָלקעניק, אלע יידן און מען האָט זיי פארשפארט אין די שטאלן און בתי מדרשים, צוזאמען מיט די איישישקער יידן, און ווי ס'זיינען געקומען אין שטאָט א סך מחנות מ'ט ליטווישע פאָליציי.

מיר זיינען געקומען צום ראדונער בריק. אויפן בריק זיינען געשטאנען יידן פון יודען־ראט און מען האָט אונז געראטען, אז מיר זאָלן בעסער זיך לאָזן קיין זשערמוניע, וואָס איז נעבן לידע, מחמת ראדון איז צו נאָענט צו איישישאָק, און די דייטשן וועלן זוכן די יידן וואָס זיינען אנטלאָפן פון איישישאָק אין ראדון.

איך געפין מיין זון

גיי איך שוין קיין זשערמוניע, דאָס איז 35 קילאָמעטער פון ראדון. די איבעריקע יידן פון דער פור זיינען ערגעץ נעלם געוואָרן. מסתמא האָבן זיי זיך אריינגעכאפט קיין ראדון דורך זייטיקע וועגן. מ'יר האָט דער יודען־ראט פון ראדון מיטגעגעבן א צעטעלע צו די אידן פון זשערמוניע. איך בין געגאנגען צופוס א גאנצן טאָג מיט א נאכט. אויפן וועג האָב איך אָנגעטראָפן קריסטן נאָר זיי האָבן געשוויגן און קיין זאך מיר ניט געזאָגט.

איך בין אָנגעקומען אין זשערמוניע, האָב איך דערציילט וואָס ס'האָט געטראָפן מיט מיר, און גלייך האָט מען ארויסגעשיקט א שליח, א קריסט ער זאָל דערוויסן זיך וואָס ס'טוט זיך אין איישישאָק.

דער שליח, א גוטער קריסט, געוועזן א מילנער, האָט איינגעשפאנט זיין פערד און וואָגן און זיך אוועקגעלאָזט קיין איישישאָק. אין צוויי טעג ארום איז ער געקומען צוריק. פרעג איך אים, וואָס הערט זיך דאָרטן, רופט ער מ'יך ארויס אינדרויסן, ווייזט אויף זיין וואָגן, פארבלוטיקט דורך און דורך, און רופט זיך אָפּ צו מיר:

— אָט, וואָס עס הערט זיך אין איישישאָק!

האָט ער מיר שוין דערציילט, ווי מען האָט גע'הרגעט אלע יידן פון דעקשניע, לייפון, איישישק און אלקעניק, און אז ווען ער איז געקומען אהין און א קוק געטאָן וואָס ס'טוט זיך, האָט ער גלייך געוואָלט אומקערעווען אויף צוריק, אָבער מען האָט אים געצוואונגען צו פירן אויף זיין וואָגן געהרגעטע אידן צו א גרויסן קבר, און דערפאר איז זיין וואָגן פארבלוטיקט.

האָב איך שוין פארשטאנען, אז איך האָב שוין קיינעם ניט פון מיין משפחה און פון מיינע אלע שכנים, און ס'האָט מיר באנג געטאָן, וואָס איך בין געבליבן לעבן. בין איך אוועק קיין לידע. איך בין שוין ניט געגאנגען מיט די זייטיקע וועגן, נאָר מיט'ן הויפט שאָסיי. ס'האָט מיך שוין ניט געארט, וואָס וועט זיין וועט זיין. איך האָב אויך אראָפּגענומען די געלע לאַטעס פון זיך און בין געגאנגען גלייך. ס'זיינען געפאָרן אויפן וועג א סך דייטשן. זיי האָבן מיר אלע נאָכגעקוקט, אָבער מיך האָט שוין ניט געארט, וואָס זיי קוקן מיר נאָך, אלצאיינס. פון זשערמוניע קיין לידע איז פופצן קילאָמעטער. איך קום אָן אהין, רינגלען מיך ארום יידן. דערצייל איך זיי וועגן גרויסן אומגליק, אָבער זיי גלוי'בן ניט. עפעס לייגט זיך זיי ניט אויפן שכל, אז מען זאָל נעמען און הרג'ענען אָן א פארוואָס און אָן א פארוועז.

וואָס ס'האָט מיט מיר ווייטער פאסירט געדיינק איך ניט. איך געדיינק אויך ניט דעם סדר פון די פאס'רונגען. איך געדיינק שוין ניט, וואו איך בין איינגעשטאנען אין לידע און וואו איך בין געוועזן יום כיפור. איך געדיינק נאָר עפעס, ווי איך האָב אָנגעטראָפן א פרוי, וואָס איז אנטלאָפן פון איישישאָק און זי זאָגט מיר, אז זי האָט געהערט פון אנדערע, אז דער דאָקטאָר פון איישישקער שפיטאָל האָט ארויסגעשיקט מיין פרוי חיה'ן מיט'ן קינד קיין ראדון.

פארשטיי איך ניט, איך האָב דאָך אליין געזען מיט מיינע אייגענע אויגן, ווי אָסטראָווסקי האָט זי דערשאָסן און דער פאָליציאַנט האָט דאָס קינד צעשמעטערט אָן דער וואנט.

אָבער פונדעסטוועגן האָב איך זיך אליין שוין ניט געטרויט, געמיינט, אפשר פון שרעק האָט זיך דאָס מיר אויסגעדאכט, אפשר איז דאָס געוועזן גאָר א חלום, ווי ס'חלום'ען זיך אמאָל א מענטשן זייער שרעקלעכע זאכן?

און איך האָב גענומען לויפן אין דער ריכטונג פון ראדון. איך בין געלאָפן א טאָג מיט א נאכט. איך ווייס שוין ניט מיט וועלכע כוחות איך בין געלאָפן. אפילו קיין פערד וואָלט מיך ניט געקאָנט אריבעריאָגן. איך בין שוין געוועזן ניט ווייט, צוויי אָדער דריי קילאָמעטער פון ראדון, ווי פלוצלונג האָב איך באמערקט אויפן פעלד איינער א מאן מיט א פרוי. נאָר זיי זיינען געוועזן ווייטלעך. טוט מיר א גלאנץ: אוי, דאָס איז דאָך מיין זון בערל! אָבער ווי קאָן דאָס זיין? אלע האָבן דאָך געזאָגט, אז ער איז אומגעקומען אין דער איישישקער שחיטה! אפשר בין איך אראָפּ פון זינען, וואָס ס'דוכט זיך מיר אלץ אויס אזעלכע נארישקייטן. פריער דוכט זיך מ'יר אויס, אז מיין פרוי חיה מיט'ן קינד לעבן, און איך לויף דאָ ווי אַ נאַר שוין אַ טאָג מיט א נאַכט, און איצטער א נייע פארבלענדעניש.

אָבער איך לאָז זיך לויפן גלייך אנטקעגן, און איך קום נעענטער, דערזע איך א טויט־בלאסן, די אויגן ארויסגערוקט, די ליפן פארברענט, שווארץ, אָבער ס'איז פאָרט מ י י ן זון, מ י י ן בערל! בין איך שטאַרק צוגעלאָפן צו אים, ארויפגעפאלן אויף זיין האלז און אָנגעהויבן וויינען...

דערציילט פון לוי ליפשיץ (דער פאָטער פון בערל'ען)
פארשריבן דורך כאווער פאווער, אין א אמעריקאנער צייטונג.

אויף די בערג פון פאנאר

ווי א עלעקטרישער שטראָם איז דורכגעגאנגען אין פאבריק „עלעקטריק", וואו ס'האָבן געארבעט איבער 80 פראָצענט לעבן־געבליבענע ווילנער יידן, נאָך דער באפרייאונג, די ידיעה, אז די מאכט פון ל. ס. ס. ר. אָרדנט איין א דעמאָנסטראציע קיין פאָנאר צו דעם פארניכטונגס פלאַץ פון ווילנער און פראָווינצער יידן.

מיר זיינען נאָר געציילטע טעג אויף דער פריי. מיר קענען אונדזער פאנאר נישט זען. פאנאר איז אויך היינט, פון זעלנער און אמוניציאנס־לאַגערן פארנומען און באַוואכט.

— פ א נ א ר : ווער פון ווילנע און ווילנער געגנט דערמאָנט דיין נאָמען אָן אַ ציטער ?

— פ א נ א ר ע ר ב ע ר ג ! וואו איז דער מקונן, וועלכער וועט אין ווערטער קענען אויסדריקן די גרויסע קלאָג־ליד איבער דיינע קברים־בערג און וועגן.

הרי פונר, בערג פון פאָנאר ! אל טל ואל מטר ! פאַרשלאָסן זאָל ווערן אייער ערד פאַר רעגן און טוי. פאַר די בלוט פון צענער טויזנטער קדושים וטהורים, הייליקע געלייטערטע, וואָס האָט איינגעזאַפּט אין זיך.

עס זיינען אין גאס ארויס אלע יידן פון ווארשטאַטן, פאַבריקן, קאָאָפּעראטיוון, ביוראָען.

די דעמאָנסטראציע איז אויסגעוואַקסען ספּאָנטאַן אין גאַס פאַרן באַנהויף, וואו מיר גייען פאָרן.

יעדער גרופּע האָט איר צוגעגרייטן וואַגאָן. עס פאָרן אויך מיט פּוילישע לינקערע ארבייטער עלעמענטן.

מיר פאָרן ; די שטימונג איז ווי פארשטענדליך אַ אונטערדריקטע. דער וואונד איז נאָך אַ פרישער. ערשט אַוועק געציילטע טעג ווי מיר זיינען אויף דער פריי. שווער זיך צוצוגעוואוינען צום געדאנק, אז די אלע לעצטע ווילנער לאגער יידן, בערך 3500, וועלכע זיינען איבערגעבליבן און געארבעט אין די לאגערן פון ה. ק. פ., קיילים, „געשטאפּאָ", קריגס לאזארעט, נאָך דער ליקווידאציע פון געטאָ, זיינען געוועזן די לעצטע אומגעקומענע קרבנות, אויף די פאנארער בערג. שאַ, שטיל, קיינער רעדט קיין וואָרט נישט. מען איז נאָר געשלאָסן צוזאַמען, האָבן מיר דאָך אַ בשותפותדיקן גורל און די זעלבע טרויער געשיכטע דורכגעמאכט.

דער באַן בלייבט שטיין אין מיטן פעלד.

דער לאָקאָמאַטיוו האָט אויך דעם זעלבן חשבון געמאַכט, און אינסטינקטיוו שטיין געבליבען.

דאָ ! טאַקע דאָ ! אויף דעם אָרט, פלעגט ער דאָ שטיין בלייבן, נאָר דער אונטערשייד איז אַ גרויסער, און ביי אַנדערע אומשטענדן. דאַן האָט ער קרבנות־קדושים צו דער עקדה געפירט, און ער אליין דורך תליינים — מענטשן פרעסער געפירט געוואָרן.

היינט ! פירט ער אַ באַפרייטע מענטשן־מאַסע, צום הייליקן דערמאָנונגס אָרט, זיי זאָלן אַ חשבון מיט זיך און מיט דער וועלט מאַכן.

און ווען אַ ציטער לויפט דורך אין דיין נשמה, דערמאָנסט זיך, אז דו שטייסט אויף דער זעלבער ערד, דאָ צווישן די זעלבע ביימעלאך און די זעלבע וועגעלאַך, וואו מען האָט זיי, אונדזערע בעסטע און טייערסטע, טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, און אונדזערע קינדער, האָט מען געפירט און געטריבן, געשלאָגן און געפייניקט. גאָרניט לאַנג האָט מען פארנאַרט אַהער די אָשמינער און סווינדיאַנער, סמארגאָנער און קרעווער יידן, איבער 4000 קרבנות קדושים, צווישן זיי גדולים און צדיקים, קדושי עליון.

און טאַקע אין דעם אָרט האָבן זיי אַ ווידערשטאַנד געשטעלט, מיט בלויזע פויסטן און אומבאַוואָפנטע קערפּערס, מיט נעגל און ציין אין שונא'ס קערפּער איינגעביסן, און אין ראַנגלעניש פון פייער, מיט בלוט און פלייש, זיינען זיי אָט דאָ צוהאַקטע צושניטענע געפאַלן, אָבער אויך איינציקע געראטעוועטע, געציילטע עדות, געבליבן.

עס איז א ווירקליכקייט, די ווילדע לעגענדע, פון פאַרניכטונגס פלאַץ פאנאר !

פאָנאר ! — דער שרעק־וואָרט פון ווילנער געטאָ — איז אַ פאַקט.

נאָר מען רעדט נישט, עס איז קיין שפּראַך נישטאָ. דו זעסט נאָר ביי איינעם און ביי א צווייטן א פארלאָפענעם טרער אין אויג, וועלכער זוכט אַ אָרט וואו זיך אראָפּצוגליטשן.

3 אַ ז י י ג ע ר ב י י ט אָ ג. מיר שפּרייזן איבערן שאָסיי, איבער די באַן ליניעס. מיר גייען מיט דער וועגל אין דער ריכטונג פון שטעכל־דראָט פארקאַן.

און פלוצלינג א געלאף... מיר לויפן איבער גריבער און צווייגן, איבער אָפּגעזעגטע שטאמען און שטעכיקע דראָטן, און בלייבען שטיין ביים אָפענעם טויער. ביז היינט פארשטיי איך ניט דעם סוד פון אונזער געלאף. זאָל זיין אז אינסטינקטיוו אינערליך, האָט אונז געיאָגט און געטריבן, גערופן און געצויגן צום הייליקן אָרט.

מיר גייען אַריין רעכטס, אין טויער'ל פון שטעכיקע דראָטן, און נישטווילנדיק בלייבן מיר שטיין.

יע! דאָ האָבן שוין די קרבנות געוואוסט אויף זיכער וואוהין זיי גייען; וואוהין זייער גורל האָט זיי פאַר־טראָגן, און זיכער איז אַז אויך דאָ זיינען זיי שטיין געבליבן און געפרעגט וואוהין? און פאַרוואָס?

דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן די לעצטע אינקוויזיטאָרישע פייניגונגען, ערנידערונגען, קלעפּ, און אויסלאַכערייען. דאָ פלעגט מען די קרבנות אויסטון נאַקעט, און צום גרוב פירן אין צענטאלאך און דורך אַ קאָרדאָן כולי־גאַנעס דורכגיין. ווער קען זיך יענע סצענעס בלויז אין פאַנטאַזיע פאָרשטעלן? האָסטו דאָך געהערט פון די איינציק געראַטעוועטע, וואָס זיי דערציילן?

דאָ זיינען אויך געגאַנגען יידן מיט בטחון און גבורה, און מוטיק דרייסט געזונגען „בצאת ישראל״.

— דער טויער, דער פּלאַץ, יעדער ביימל און גרעזל, ווען זיי קענען עפענען אַ מויל און סודות דערציילן, ווער ווייסט צו מיר וואָלטן געווען אומשטאנד דאָס אויסהערן.

עס האָבן דאָ געבושעוועט דייטשע בלוטדורשטיקע בעסטיעס, סאַדיסטישע מענטשן־פרעסער.

און נישט ווייניקער פון זיי, אויך אונזערע שכנים, די ליטווישע איפּאַטינגע — ספּעציעלע גרופּען, די פּאַק־טישע אויספירער פון באַפעל.

מיר גייען גלייך צום בערגל פון דער ערשט־פריש אויפגעעפנטן ברודער־קבר! עס פילט זיך דער ריח פון מתים, פון טויט.

דאָ אויפן בערגל ענטפּלעקט זיך פאַר אונז דאָס אמת׳ע בילד, דאָס לעבעדיקע עדות פון די רוצחישע באַרבאַרישע גרוילקייט.

אָט ליגן פאַר מיינע אויגן, מיינע ברידער און שוועסטער, מיינע נאָענטסטע און טייערסטע, אין אַ קיילעכדיקן גרוב.

אויסגעלייגט מיט א זאָרגעוודיקן ווילדן אָרדנונג.

די אייבערשטע שורה — אַלע מיטן פּנים אַרויף, נאָענט איינס צום צווייטן.

דו דערקענסט אויף אייניקע פּנימער דאָס שפּורן פון די לעצטע מחשבות, דעם גאַנג פון די איבערלעבונ־גען, וועלכער געפינען זיך אין אויסדרוק אין די שטריכן פון פּנים, שטייענדיק ביים ראנד פון לעבן.

אָט זע איך אַ פּנים, א אויסגעמאַטערטן, אָבער א רוהיגן, און אפילו א צופרידענע רוהיגקייט, ווי א מענטש זעט אויס נאָך אַ שווערן ארבייטס־טאָג, ווען ער האָט זיך געלייגט אָפּרוען.

ווער ווייס, אפשר האָט ער זיך קוים דערוואַרט אויף די רייה, געשאָסן צו ווערן; און גליקלאך און צופרידן געווען קריגנדיק ענדליך די קוים דערוואַר־טעטע קויל אין קאָפּ; אויסגעלייזט צו ווערן פון די איבערמענטשליכע פּייניקונגען און יסורים, ווי דאָס צוקוקן ווי ס׳ווערן דערהרג׳ט און פאַרפייניקט זיינע בעסטע און נאָענטסטע.

אָט איז אַ צווייטער פאַרכמורעטער פּנים; ווי ער וואָלט אין מיטן שווערן ראַנגלעניש די נשמה אויס־געהויכט. אַ דריטער — אַ צושראָקענער פּנים, אויך אַ אנגעצויגענער, אַביסל חוצפה־דיק און גאוה־דיקער אויסדרוק. אפשר האָט ער אַריינגעלאַכט און אַריינגע־שפּיגן זיין מערדער אין פּנים אריין.

קוק זיך נאָר גוט צו, וועסטו לעזן זייערע אלע אינערליכע מחשבות און איבערלעבונגען, אין זייערע לעצטע מינוטן.

אייניקע ליגן אין זאַכן, אנדערע האַלב אויסגעטאָן, אסאך בלויז דער סקעלעט. דו זעסט פרויען אין איין פאַנטאָפל, באָרוועסע. פאר זיי — פאר די נאציס און ליטווינער איז אלץ א סחורה געווען — „יידישע זאַכן״.

די צווייטע שורה אונטער זיי, ליגן אלע מיטן פּנים אַראָפּ. ווי ס׳איז פעסטגעשטעלט געוואָרן זיינען זיי פאַראויס אויסגעלייגט געוואָרן, און געוואַרט אין דער רייה געשאָסן צו ווערן, דאָס רוב האָט באַקומען אַ קאָפּ־קויל.

מיט די, מיט וועלכע זיי האָבן זיך גערייצט, פלעגן זיי שיסן אין אנדערע טיילן פון קערפּער, און אויסרופנ־דיק ווילדע אומענטשליכע געמיינע אויסרופן, שטיין און אָנקוועלן ווי דער קרבן בעט זיך א קויל צו קריגן; גיכער אויסגעלייזט צו ווערן פון יסורים. עס האָט נישט געפעלט קיין ווילדע סצענעס, וועלכע מען קען אפילו אויפן פּאַפּיר נישט ארויסברייינגען.

פיל פון די קרבנות האָבן אויך געשפּיגן אין פּנים די מערדער, אָנגערופן זיי ביי זייער אמת׳ן נאָמען, און אפילו מיט בלויזע הענט און ציינער אין רוצחישע העלדזער איינגעביסן, און געשפּירט דעם תענוג פון די נקמה פון עמלק אין קדוש־השם צוזאַמען. זיי האָבן אין דער רייה אויפן טויט שוין נישט געדאַרפט וואַרטן, זיי זיינען פאַרפייניקט געוואָרן אויפן אָרט.

אָט ליגן אין א ווינקל, אויך אַ פּאָר צענדליק אין אונאָרדענונג אָנגעוואָרפענע איינער אויפן צווייטן, מי־ליטערישע לאנגע שינעלן. דאָס זיינען סאָוויעטישע קריגסגעפאַנגענע.

דער ריח פון טויט צורייסט דעם נאָז, און דאָך שטייסטו אויפן אָרט אַ פאַרשטיינערטער, אָן חושים. עפּעס ליב איז דיר דער אָרט.

אין שטאָט, אין גאַס איז אַ אומעט, אַ חושך; גייסט דורך גאַסן וועלכע זיינען געווען ריין יידישע גאַסן, וואו געשוויבלט האָט מיט לעבן, מיט יידן. היינט אַ אומעט, אַ ייד אויף אַ רפואה נישטאָ. אפילו די הייזער זיינען חרוב׳ע צובראָכענע פאַרזאומערטע.

און דאָ, אַלע דיינע! אָט זיינען זיי, די לעצטע פון די אַקציעס, מיט דיר געלעבט אין ליידן און פריידן,

און אזוי פיל האָבן מיר גערעדט וועגן פאנאר. אנדערע — מיט א ציטער, און אנדערע מיט א ביינקעניש אפילו, און געזאָגט האָט מען: „אוי ווען וועט מען אויסגע־לייזט ווערן פון דעם טויטשרעק". יע, פון שרעק, אבער נישט פון טויט!

ווי מקנא האָט מען געווען דעם געשטאָרבענעם מיט א נאטירלעכן טויט!

באַרג אַראָפּ, ווייטער ל־ינקס, אַנטקעגן, 2 לאַנגע רייהען פון קברים. ביי 20 מעטער די לײַנג, 4 מעטער די ברייט. דערביי אַ קורצערער קבר מיט אַ אויפשריפט — „קינדער קבר". נעבן אים דער קבר פון לעצטן אומגעקומענעם דאָקטער פייגוש.

דו דערמאָנסט זיך די סצענקעס, ווי די קינדער פלעגן זיך רייסן און לויפן צו די מאמעס.

די מאמעס פלעגן זיך בעטן ביי די הענקערס, פריער געשאָסן צו ווערן, כדי נישט צו זען דעם אומקום פון זייערע קינדער. די רוצחים אָבער, האָבן דעם לעצטן פאַרגעניגן זיי אויך נישט פארגינען, און פאַרקערט געטאָן.

ווייטער, אויף די בערגלאַך, גרויסע גריבער, פאַר־שאָטענע, אַלע געוועזענע ברודער קברים, פון וועלכע די מתים זיינען ארויסגענומען און פאַרברענט געוואָרן, בכדי צו פארווישן די שפורן פון רציחה.

העכער, אופן באַרג, בלייבן מיר שטיין ביי אַ גרויסע קיילעכדיקע צעמענטירטע גרוב, 21 מעטער דער דיאַ־מעטער, 7 מעטער די טיף (הויך), אַ גרוב וועלכע איז צוגעגרייט געוואָרן אויף פארמאסקירן בענזין רעזערוואַן פאר דער סאָוויעטישער אַרמיי. אין דעם גרוב האָבן געלעבט און געארבעט ביז 70 יידן און ניט יידן, אויף וועמענס גורל ס'איז אויסגעפאַלן אויסגראבן און פאַר־ברענען זייערע אייגענע ברידער.

מיט דער אויסערליכער וועלט האָבן זיי קיין קאָנ־טאַקט געהאַט. דאָ אין גרוב האָבן זיי געלעבט, געאַרבייט, און געפאַלן. פון 7 פרי ביז 4, אין משך פון דריי מאָנאַט האָבן זיי פארברענט בערך פערציק טויזנט מענטשן.

זיי פלעגן אויסלייגן 2 שטאָק אין שורות צו 40 קערפערס, זיי איבערלייגן מיט האָלץ און סמאָלע. און נאָכן פאַרברענען, צושיטן די אַש און באגיסן מיט פלאַרקע.

אויף דעם צווייטן שטאָק פלעגט מען די מתים ארויפטראָגן אויף אן אייזערנעם לייטער. דער לייטער איז שטיין געבליבן, ביזן היינטיקן טאָג, אַלס עדות פון אַלץ גרויליכקייטן. שווארץ און קלעפּיג פון בלוט איז דער לייטער. ביי די זייטן זיינען נאָך ביז היינט צוגעקלעפּט געבליבענע שטיקלאַך ביינער, יאַסלעס, קנעפּלאַך, אָפּ־געדריסענע פון מענטשן טרופּן, עדות לזכרון ולדראון עולם — צום אייביקן שאַנד. דו קענסט נישט פאַרביי־גיין גלייכגילטיק, עס זאָל זיך דיר קיין פויסטן נישט געמאַכט ווערן קעגן שונא. און דאָך שווייג!

דאָ האָבן די יידן אונטער אַ דייטש־ליטווישער שמירה געארבייט. נאָך דער ארבייט האָט מען זיי אין גרוב אראָפּגעלאָזן, און דעם לייטער ארויפגעצויגן. פון ביידע זייטן גרוב, אויף בערגלאך, זיינען מאָנטירט געווען אייניגע שטאַרקע רעפלעקטאָרן. די ס.ס. לייט האָבן שטארק געהיט זייערע קרבנות־ארבייטער, וועלכע זיינען מיט שווערע קייטן איינער צום צווייטן צוגעשמידט גע־וואָרן. דאָ אין גרוב האָבן זיי געהאָט נאָכעס, אַ אָרט צום שלאָפן אויף ברעטער, אין אַ הילצערנעם צריף, אויך אַ קיך און אַ קלאָזעט האָבן זיי געהאָט.

דעם 29 יאַנואַר 1944 האָבן אַ פּאָר מאַן אָנגעהויבן גראָבן אַ אונטערערדישע הייל. די זאַמד האָבן זיי ארויסגעטראָגן אין די הויזן קעשענס. מיט בלויזע הענט, מיט די עס־לעפל, די הייל געגראָבן. אַ הייל אין דער לײַנג פון 40 מעטער, די הויך 60 סענטימעטער, און ברייט 70 סענטימעטער, אין משך פון 2 און א האַלבן מאָנאט, טאָג איין, טאָג אויס געאַרבעט. דעם 15־טן אַפּריל האָבן זיי געענדיקט די הייל, און לויט א גורל בעדארפט ארויסגיין.

די קראַנקע און שוואַכע צווישן זיי וועלכע האָבן קיין כח ניט געהאַט מיט זיי מיטגיין, האָבן נישט געוואָלט בלייבן אַליין, מורא האָבנדיק פאַר די יסורים וואָס ס'שטייט זיי פאָר, ווייל כל ישראל ערבים — איין ייד איז פאַראַנטוואָרטליך פארן צווייטן. דער ארויסגאַנג פון הייל איז געווען פון צווייטן זייט בערגל, אויף וועלכן ס'איז געשטאַנען די וואַך. דער וועלדל איז געווען ארומ־געצאָמט מיט שטעכיגע דראָט.

צוליב אַ אומפאָרזיכטיקייט איז איינער פון די אנט־לאָפענע געפאַלן. די וואַך האָט דערשפּירט דעם גערויש, און אינמיטן נאַכט געעפנט אַ שיסעריי אויף די אנט־לויפענדע מענטשן. די פּראָזשעקטאָרן האָבן אויף קילאָ־מעטער'ס ווייט באלויכטן.

פון די אנטלאָפענע בסך־הכל 13 יידן און 7 קריגס־געפאנגענע סאָוויעטן, זיינען קוים 4 ביים לעבן געבליבן. צווישן די געפאַלענע איז געווען משה סטרעצאנסקי פון אלקעניק, הי"ד.

דער גאַנצער וועלדל איז „פאַרזייט" מיט נאָזטיכלאַך, טייסטערלאַך, צוריסענע שטיקלאַך געלט פון אַלע וואַ־לוטעס, קעמעלאַך, א. א. אסאַך, זייער אסאַך, דערמאָנט דיר, און זייער אסאך לערנען דיר די אלע קליניגקייטן.

*
* *

אויפן מיטינג האָבן גערעט די העכסטע ליטווישע פערזענליכקייטן. זיי האָבן אגב אורחא אויך דערמאָנט די יידן, וועלכע זיינען דאָ אומגעקומען, אויך די פראָפע־סאָרן פון ליטווישן אוניווערסיטעט, נח פרילוצקי, און עפשטיין, וועלכע זיינען נאָך לאַנגע מאַטערנישן און

פייניגונגען אין די קצלערן פון געשטאפּאָ, געבראַכט געוואָרן אַהער, אין פאנאר.

ווי קאַלט און אומעטיק עס ווערט אויפן האַרצן, ביי די לעבן איבערגעבליבענע הייפל יידן, די שארית הפליטה, ווען דו הערסט נישט אפילו קיין איין קרעכץ פאר יידישע צרות, קיין מיטגעפיל פארן יידישן, ווי אלץ האָט געמוזט אזוי זיין!...

אפילו דאָ אין אונדזער פאנאר, זיינען מיר אויך איבעריק. אלץ געהערט צו זיי, צו גוים; די וועלט, דער לעבן און דער געניוס פון לעבן. פאר אונדז — דעם טויט פאַרגינט מען אונז אויך נישט.

דער איינציקער יידישער רעדנער, דער ווילנער חשובער ד״ר ליבא, האָט געזאָגט אַ פאַר האַרציקע ווערטער, אויך אין זייער שפּראך. און ווען דער מיטינג האָט זיך אָפיציעל געענדיקט מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן און אויסרופן, לכבוד די באפרייער, זיינען מיר, אַ געציילטער מנין לעבן־געבליבענע ווילנער יידן, צוגעגאַנגען צום אָפענעם ברודער קבר, האָבן אַ אזכרה געמאכט נאָך אונדזערע בעסטע און נאָענטסטע, ברידער און שוועסטער, קינדער און עלטערן. אונדזערע נשמות האָבן זיך באהעפט און פאראייניקט מיט די הייליקע נשמות פון אונדזערע קדושים וטהורים פון פאנאר. און צוזאמען אין גרויסן פוסטן וועלט־חלל אריינגעשריען און אויסגערופן „יתגדל ויתקדש שמיה רבא!".

קלמן פארבער

ווילנע, אלול תש״ד, פאבריק „עלעקטריק".

א נשמה ליכטל

און אנדיינק־ליכטל פאר די הייליקע נשמות פון מיין פאָטער ראובן און מיין מוטער חנה־פייגע הי״ד.

א קליין קינד בין איך דאן געווען ווען מיין זיידע ביניש איז געשטאָרבן. איך בין נאָך ניט געגאנגען אין שול. מיין זיידע האָט מיר זייער ליב געהאט. ער האָט מיר צוגעזען און געגעבן גוטע זאכן און זיסקייטן. איך געדיינק זייער גוט, ווי ער האָט פאַר־כאפט מיין הארץ און געמיט מיט זיינע שיינע מעשה׳־לעך, מיט די קלוגע ווערטלעך, שארפזיניקע רייד און וויצן.

ווען ער איז געווען איבערצייגט, אז איך האָב הנאה, און בין צופרידן פון די מתנות, פלעגט ער אלעמאָל איבערחזר׳ן די זעלבע רייד, און זאָגן צו מיר, זיין קליינינקן איניקל:

— „זאָג מיר מיין קינד: און אז דו וועסט, אם ירצה השם, שוין אויסוואקסן און גרויס זיין, און איך, דיין זיידע, וועל שוין מער ניט לעבן — וועסטו מיר אויך דאן געדיינקען, און וועסט אויך אמאָל א ליכטל אָנצינדן פאר דער דערהויבונג פון מיין נשמה?"

איך בין אויסגעוואקסן, פארלאָזן די היים, און אוועק לערנען וויט פון פריינט און משפחה, דאָרט וואו איך האָב פארבראכט מיינע יונגע יאָרן.

און אז איך פלעג קומען אהיים אויף יום־טוב׳ים צו טאטע־מאמע, האָבן מיר מיינע קרובים יעדעס מאָל דערמאנט דעם זיידנס רייד און זיין צוואה, און גע־פרעגט, אויב איך האָב ניט פארגעסן די לעצטע ביטע פון מיין זיידן ביניש ז״ל?

מיר דוכט, אז היינט, און יעדן טאָג, קלינגט מיר אין מיין זכרון די ביטע און צוואה פון מיין זיידן.

דאָס איז אויך געווען די לעצטע ביטע פון מיינע אומגעקומענע טאטע־מאמע, און די לעצטע ביטע פון אלע טאטעס און מאמעס, מיר זאָלן זייער נאָמען דער־מאנען און פאראייביקן זייער אָנדיינקונג, אמווייניקסטן אָנצינדן א נשמה־ליכטל צו זייער אָנדיינק.

איך בין איבערצייגט און זיכער, אז אין די לעצטע מאָמענטן פון אייער לעבן, ווען איר זייט געשטאנען אויפן שוועל פון לעבן און אומקום, ביי דעם גרויזאמען, שרעקליכן קבר אין איישישאָק, קריינקליכע און אויס־געמאטערטע, דערשלאָגענע און איינזאמע, און איר האָט געמאכט אייער לעצטן און שרעקליכן חשבון־הנפש — איז געוויס געווען אייער געבעט און וואונש פונקט אזוי ווי מיין ביטע, ווען איך בין געווען אין אנ׳ענליכן צושטאנד אין געטאָ און לאגער, אז ס׳זאָל זיך געפינען ווער ס׳זאָל זיך נוקם זיין אָן דעם רשע, אָן דער דייטש־נאצישער ווילדער חיה, און ס׳זאָל פארבלייבן אויף דער ערד א געדעכעניש, וואָס זאָל געדיינקען אָנצוצינדן א נשמה־ליכטל צו דער דער־הויבונג פון אייערע נשמות.

איך דיינק, אז מיט אייער פולקאָמען און ריינעם גלויבן אין גאָט, און מיט אייער פולען גלויבן אין דער אייביקייט פון יידישן פאָלק, האָט איר געוואוסט און געווען זיכער, אז די ריינע בלוט וואָס איז פארגאָסן

געוואָרן פאר זיין הייליקן נאמען איז ניט אומזיסט פארגאָסן געוואָרן. דער אויבערשטער וועגט און ציילט יעדן טראָפּן בלוט, און ס'איז געוויס פאַרזאַן אויף אלץ א משפט און א שופט.

איר האָט געוואוסט, אז די יונגע פלאנצן, וואָס איר האָט פארפלאנצט און זיי דערנאָך געפלעגט און דער־צויגן מיט בלוט פון אייער הארצן און מיט דערהויבנ־קייט פון אייער גייסט — אז זיי וועלן געוויס פאַרערן אייער נאָמען און פאראייביקן אייער אָנדיינק און וועלן געדיינקען אָנצוצינדן א נשמה־ליכטל צו דער דער־הויבונג פון די נשמות פון די הייליקע טאטעס און מאמעס, וואָס זיינען געפאלן אויף קידוש השם. זאָל גאָט נקמה נעמען פאר אייער בלוט!

ק. פ—ר



בני אולקניק היקרים, איכה הלכתם לטבח לפני צר!

יזכור

א־ל מלא רחמים דיין אלמנות ואבי יתומים, אַל נא תחזה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים; תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים, את נשמותיהם של אחינו ואחיותינו, בני אולקניק, דקשניה ולייפון היקרים, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים, כולם קדושים וטהורים, ביניהם גדולי תורה, גאונים וצדיקים שמסרו את נפשם על קידוש השם, בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמתם, ה׳ הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם; ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם; ארץ אַל תכסי דמם ואַל יהי מקום לזעקתם. בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם. והקדושים לזכרון תמיד נגד ה׳ צדקתם; יבואו שלום וינוחו על משכבותם ונאמר אמן.

★

יום הזכרון — יארצייט — לקהילות אולקניק
דקשניה ולייפון — ד׳ וה׳ תשרי

קברי אבות ובנים





בית הקברות בעיירה — נהרס עד היסוד

מימין — מצבתביינוש הקיליקאי, הסבא של משפחות פרבר; באמצע — משפחת פיסטון, משמאל — לזר ווארמן, הי״ד



קבר האחים בוורונובה, בו נקברו פליטי אולקניק, בכ״ד אייר תש״ב

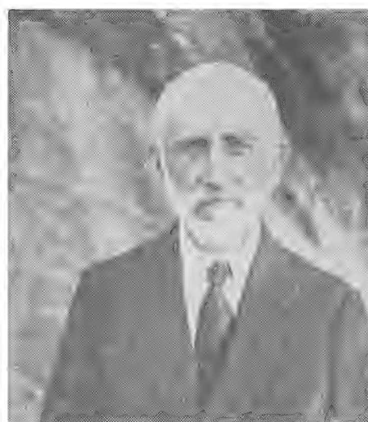
ראשי משפחות



צבי ומירל סנזניק, הי״ד



יצחק ושרה ברקמן לבית גולדמן, הי״ד





אהרון ורחל דבורצן, הי״ד





אליהו וחיה מנחימומיץ (מנחמי) ז״ל



יוסף ומרים בנק, ז״ל



אברהם ואסנה לוין לבית קרפוביץ, הי״ד



חיים פאקמוסקי ורעיתו, הי״ד

משפחות אזרנסקי, כץ, שמרקוביץ ולוין



משפחת אוזרנסקי



משפ׳ ל. שמרקוביץ



משפ׳ לייב אוזרל־אנסקי, הי״ד



משפחת יעקב אלעזר לוין ע״י ערש ד״י של אבי המשפחה



חיים כץ, הי״ד



משפ׳ יצחק כץ, הי״ד

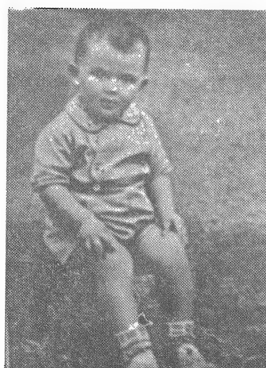
משפחות זוביסקי וחריזטל


צפורה זוביסקי, הי״ד


יוסף ובתיה זוביסקי, הי״ד


יצחק זוביסקי, הי״ד


רייזל זוביסקי לבית סטרלצקי, הי״ד


ישראל׳יק זוביסקי, הי״ד


דבורה שמואלביץ, הי״ד


רייזל ורחל לאה זוביסקי, הי״ד


משה׳לה חריזטל, הי״ד


רחל ומשה׳לה חריזטל, הי״ד

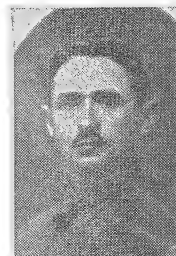
משפחת מלצמן




השיל צדוק ואיצלה מלצמן, הי"ד



בן־ציון מלצמן ורעיתו, הי"ד




דוד ופרץ מלצמן, הי"ד




פרידה מלצמן לבית נימנצינסקי ובתה נחמה, הי"ד




צבי מלצמן ובתו רחל, הי"ד




שרה פיין לבית מלצמן ובתה לאה, הי"ד

משפחות ננס, ישור ושמרקוביץ



שלמה וחיה ננס, הי"ד



טיבל נאנעס, הי"ד



משפחת שלמה ישור, הי"ד



משפחת שלמה ננס — כנס משפחתי על גבול פולין—ליטה



פיוול ורייצל שמרקוביץ, הי"ד

משפחות פולצ׳ק וגרש



צבי ונכל פולצ׳ק, הי״ד



חיים ואידה קרביץ לבית פולצ׳ק, הי״ד



אריה גדעון שיחי׳ ואחיו העשל, הי״ד
ובײלה רבקה קופלמן, הי״ד



משפ׳ מרקל קופלמן ומינה לבית פולצ׳ק, הי״ד



שרה ננס, הי״ד ; צביה ננס ;
אסתר פולצ׳ק, הי״ד



משפ׳ גרש הי״ד



גרוניה גרש, הי״ד

משפחת פרבר



ראובן וחנה פייגה פרבר, הי"ד



שיינה, דוד'ל, רבקה פרינקל לבית פרבר, הי"ד



יוכבד'ל פרבר, הי"ד



גיטל פרבר, הי"ד



משפחות יעקב פריינקל ופרבר, הי"ד, יב"ל קלמן וצפורה



אברהם לייב פרבר, הי"ד

משפחות פיין, ריבק, סלבוצקי ושוויאדושץ



משפ׳ שמואל יעקב פיין



פייגה׳ל
שוויאדושץ, ז״ל



משפחות ריבק ופיין



ברק׳ה נפרד
מאמו ינטה׳ל, הי״ד

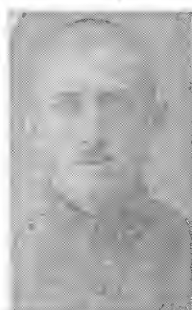


משפחת פרומק׳ה שוויאדושץ, הי״ד

משפחות פולק, פריינקל, ביכוויד ומאַשצ׳ניק



משפחת משה פנחס פולק



יונה מאשצ׳ניק, הי״ד



רבקה, הירשל ושיינה פרינקל, הי״ד



משפ׳ ביכוויד ופרבר

משפחות קרפוביץ, לוין



בנימין קרפוביץ, הי״ד



אהרון ורייזל קרפוביץ, הי״ד



דוד וחנה באשל קארפוביץ, ז״ל



ט. פופקא,
לבית בסוקביץ
ואסנה קרפוביץ, הי״ד



ילדי א. קרפוביץ, הי״ד



משפחת אהרון לייב קרפוביץ, הי״ד



משפחת אברהם לוין, הי״ד

יחידים ממשפחות



רחל סגלוב, א. פאַפ, מ. פיאטוב, הי"ד
תל"ח א. דבורצן



ברטה איזיקוב, הי"ד



האחים והאחות גגול



אברהם פיסטון, הי"ד



אברהם ברקוביץ, הי"ד



משפ' פיסטון, הי"ד



ח. ה. קגנוביץ, הי"ד

יחידים ממשפחות



באבצ׳ה וילדה, הי״ד



א. ד. בורמן, הי״ד



שרה לאה טיקאן, הי״ד



ופנר גנס, הי״ד



י. פיטלוק, הי״ד



חקים, הי״ד



ר. טיקאן, הי״ד



יוסף פטליוק, הי״ד



צ. בוטרימוביץ, הי״ד



חיה ברג, הי״ד



חנה קופיטו



שיינה וואפנר, הי״ד

בני הכפרים סלו (דקשניה) ולייפון, הי״ד



יעקב ליפשיץ, הי״ד



הסנדלר האילם, הי״ד



הסבתא ליפשיץ והנכדה, הי״ד



משפ׳ ב. ליפשיץ וי. יעשור, הי״ד



משפחת יעקב אינגרמן מלייפון, הי״ד



שרה ליפשיץ לבית ישפה הי״ד

יזכור לבני אולקניק הי"ד

רחוב היהודים (סביבות בית המדרש)

הרב דמתא הגאון מרן ר' **אברהם אהרן** **וולדשן**, ואשתו הרבנית בתיה.

הרב **יצחק וולדשן**, בן הרב הנקרא „דער שערשעווער", מנהל רוחני בישיבת אוהל תורה בברנוביץ, ובנו דוד.

הרב זלדין **יעקב** (מאזירער) חתן הרב, מנהל רוחני בישיבת בית יוסף בלוצק ואשתו חייה לבית וולדשן ובתם שולמית ובנם דוד.

הרב **ברגר חיים** (פארעצער), חתן הרב, ואשתו רבקה רחל לבית וולדשן ובתם שרה ועוד שתי בנות.

זופנר **חיים**, אשתו חייה, בניהם: **מכאל** ואשתו, **אריה** ואשתו וילדיו. **משה** ואשתו.

זופנר דוד, אשתו שיינה, בנותיהם: **פרומה רבקה** בקלריסקי (אשת חיים), וחנה, בנם כלב.

אברמוביץ רחל **שפטיל**, בניה: הירשקע, ושייקע, ובתה **אלקה** ובנה.

טייקן רייזל, אחיה שמואל.

טייקן אפרים, אשתו שרה לאה, בנם אליעזר ועוד שלשה ילדים.

רבינוביץ יוסף, אשתו צרנה לבית טייקן, בנם יהודה, ובתם חייה שרה.

גרודזנציק שמחה, אשתו נחמה רחל, בנם יחיאל, בנותיהם רבקה, וחייה.

ווילין בן ציון, אשתו אסתר לאה, בנם אהרן ועוד בת.

ווילין יעקב זיסל, אשתו אסתר ובת אחת.

ווילין אלעזר, אשתו וילדיהם.

ווילין אהרן, אשתו וילדיהם.

המורה **פנזניק צבי**, אשתו מרים ובנם יוסף.

פיסטון גישה פייגה, בתה אסתר, חתנה **מושקין מרדכי**, אשתו גנסיה לבית פיסטון, בניהם אריה וחיים, ובתם אסתר.

פינזן גרשון, אחיו אפרים, אחיותיו אלטה וחנה.

בלון בצלאל, אשתו הניה, בניהם: שמואל, שמעון, יצחק וירחמיאל (נפל בצבא האדום), בתם שיינה.

ביילה אלתר'ס ובתה.

דבורצן אהרן, אשתו רחל, בנם **צבי** ואשתו רחל. בניהם עתניאל ומאיר חיים, ובתם איטה ביילה, בתם **שרה** ובעלה המורה מולצדסקי שלמה.

אייזיקוב שמואל, אשתו ברטה, בנם יצחק, ובתם.

קופלמן **טייבל**, בתה הניה ובנה ישעיהו.

אסתר דינה, בתה **יאכל** וילדתה.

צירולניק משה מרדכי ואשתו.

פיסטון קיילה, בנה אברהם, בתה דינה רבקה, בתה **פייגל** עם בעלה ושלשה ילדים.

אבסיוביץ אברהם, אשתו לאה לבית פיסטון, ובניהם חיים ויוסף.

שימלביץ שמואל צבי (איישישקער), אשתו, בתם לאה, ובנם חיים שלמה. בתם **שפרה** בעלה ושני ילדים.

מאירוביץ אליהו משה, אשתו פערע.

ווינר דוד, אשתו פייגה ליבה, בנם אבא, בתם **רשל** לבית צסלר ובתה מלכה. בתם **שיינה**, בעלה וילדיהם.

צסלר לייב, אשתו אסתר, בניהם שיימה, ויעקב.

קריביצקי יצחק, אשתו דבורה, בנם חיים, בתם פסיה, ועוד ילדה.
וולם פסח, אשתו יהודית לבית קרוק, בנם אהרן ועוד שני ילדים.
קרוק יצחק יוסף, אשתו פניה, בנם אהרן ועוד ארבעה ילדים.
ברזנסקי הינדה לבית קרוק, וילד אחד.
ביכוויד דינה, בנה מנה, ונכדה ברנשטיין נתן.
ביכוויד שלמה, אשתו ברטה, בניהם יעקב ושמואל.
ביכוויד ברוך, אשתו ושלשה ילדים.
סלומינסקי לאה לבית ביכוויד ובעלה.
ביכוויד אהרן, אשתו שרה, בנותיהם בליומה, פסיה ושיינה, בנם שמואל, בתם רחל וילדתה.
פייקובסקי אברהם, אשתו רבקה לבית ביכוויד וילדיהם.
שלם קגן (נהרג במלחמה), אשתו חנה לבית ביכוויד וילדתם.
ביכוויד זוסמן, אשתו חייה שרה וילדיהם.
וולפרוביץ שמואל, אשתו וילדיו, אחיו אליעזר, אחותו רחל.
סילנסקי חנן, אשתו פייגל לבית וולפרוביץ וילדיהם.
לוי יוסף, אשתו פסיל (צינה׳ס).
אזירנסקי אברהם, אשתו לאה לבית מרגולין.
מיזרוצקי שמואל, אשתו חייה, בנם **מתתיהו** ואשתו אסתר.
זלוצקי יהודית לבית מיזרוצקי, ובנותיה קיילה ודבקה.
גורביץ אליקים, אשתוביילה לבית מיזרוצקי, בנם זכריה ועוד ילד.
יענקלביץ יוסף, אשתו יהודית לבית אלפרין, ובניהם, ואחותה **חיעשה** אלפרין.
לויץ לאה, בנה ישעיה, בתה רחל.

סימטת טרגובה

לוין חנה גיטל, בנותיה טייבקה וחסיה, בנה ראובן, בתה **פייגה לאה**, בעלה וילדיהם.
פרבר ראובן, אשתו חנה פייגה, בנם בנימין, נכדתם יוכבד (בת קלמן), נלקחה עם ה„קינדער אקציע״ במחנה ה. ק. פ. בוילנה 1944.
פרנקל צבי, אשתו שיינה לבית פרבר, בנם דוד, בתם ביילינקע.
הרב **פרנקל יעקב**, אשתו רבקה לבית פרבר, בנם מרדכי ועוד שני ילדים.
בלון שרה רבקה, בתה אטל ובעלה.
בוטרימוביץ מרדכי, אשתו דבורה לבית בלון, בתם שיינה, ובנם בנימין.
שמרקוביץ פייבל, אשתו רייצל.
חקים בתיה, בתה מלכה, ועוד בן.
חקים שלמה אליעזר, אשתו צביה, ובניהם. חקים **בן־ציון** ואשתו, חקים **יעקב**, אשתו בת שבע לבית אייזנברג, חקים **ישראל נח**, אשתו חייה לבית קינברום.
פטלוק אהרן דוד, אשתו שרה.
פטלוק משה, אשתו חינה, בניהם יוסף, קופל, לייב, וקלמן.
ברגר ברל, אשתו פרומה לבית פטלוק, בנם אריה, בתם רבקה.

המשך רחוב היהודים

רדובסקי לייב, אשתו אסתר, בנם **שמואל**, אשתו ושתי בנות, בתם **מריאשה** בעלה וילדיהם.
פרבר אליהו שלמה, אשתו גיטל, בנותיהם שיינה, וקריינה, בנם ברוך.

פרבר אברהם לייב, אשתוביילה, ובנם ראובן.
טיטינסקי מיכאל צבי, אשתו גיטל לבית פרבר, בניהם שלמה ובײנוש, ובנותיהם חסיה, קריינה, ושרה לאה.
מן בערל, אשתו הניה לבית פרבר, בתם ביילה ובנם ביינוש.
לוין מרדכי, אשתו יהודית, בתם שרה.
לוין יוסף, אשתו גיטל, בנותיהם ליובה, חייה, דבורה, בנם בנימין.
וורמן אליעזר, אשתו ביילה לבית לוין וילדיהם. וגיסו **אלפרוביץ יצחק**.
משצניק יונה, אשתו חנה לבית לוין, בניהם ביינוש ויצחק.

סימטת הנהר

קינברום שרה, בתה בתיה, נכדה ישראל, נכדתה צילה (ילדי מאיר), נלקחו ב„קינדער אקציע" במחנה „קייליס" ב־1944 בוילנה.
גגול נחום, אשתו איידל לבית קינברום, בתם שיינה, בנם ישראל.
צפנת אליעזר, אשתו אסתר לבית קינברום, בתם שולמית.
ברנוב יוסף, אשתו רות, בתם שושנה, ובנם שמעון.
זילין חיים דוד, אשתו ליבה, בנותיהם אלטה, **ורשקה** ובעלה.
מאירוביץ שרה, בנה **משה**, אשתו לאה לבית אזרלנסקי.
דינר פייגה.
מרגולין זלדה, נכדיה ישראל גלימפולסקי ורבקה ננס.
מרגולין מנוס ואשתו.
מנדל (תהלים זאגער) ואשתו, גיסו **חיים** (דער ווילנער) ואשתו.
לים דוד משה, ואשתו שרה פרקה וילדיהם.

המשך רחוב היהודים

סלובוצקי ינטל.
מלצמן השיל צדוק, בניו: **בן־ציון**, אשתו רחל, בנם גדליהו, **דוד**, אשתו וילדיהם, **פרץ**, אשתו יאכל, בנם שלמה, בתם גיטל.
פיין מאיר, אשתו שרה לבית מלצמן, בתם לאה ועוד ילד.
נמנצנסקי שמואל, אשתו פרידה לבית מלצמן, בתם נחמה.

רחוב השוק (מצד מזרח)

ישור שלמה, אשתו חנה, בנם **יוסף**, אשתו רחל לבית מגדובסקי, בניהם לייב, מנוס, אייזיק.
וולפינסקי אידל (נהרג באוסטרוקוניץ), אשתו שיינה לבית ישור וילדיהם.
ישור יעקב, ובנו משה.
סטרנין זליק, אשתו זניה, בנם **שאול**, אשתו ליובה, וילדתם.
דבורצן משה, אשתו מינה, בנם יצחק, בתם **מרים**, בעלה וילדיה.
סווידושץ מרדכי, אשתו ובניהם הנך ואברהם.
אפלבוים שלמה, אשתו פרומה לבית סווידושץ, בנותיהם רבקה, פרידה, ובנם אפרים.
סטרצנסקי משה, אשתו רבקה לבית סווידושץ.
פיין שמואל יעקב, בנו משה לייב, בנו **מנוס**, אשתו מאשה לבית פולצק.

גולדמן יחיאל משה, אשתו רחל לבית פיין, בנותיהם לאה ופרידה.
טרקינסקי ירחמיאל, אשתו אידה לבית פיין, בנותיהם שרה, וחוה.
רייבק אסנתביילה (אשת דוד), בנותיהם שרה ומאשה, בניהם אברהם ויוסף.
מנהימוביץ דוד שלמה, אשתו מרים לבית נוביק, ובנם משה שמעון.
לוין איסר, אשתו רבקה, בנו **יצחק**, אשתו וילדתו.
גויסר חייה שרה לבית לוין, בעלה וילדתם.
זנדמן חייה, בתה רחל.
לוין אליושה, אשתו אסתר לבית זדנמן ובנם דוד.
טייץ טייבל, בניה: מנוס, ויעקב, בנה **אברהם**, אשתו דבורה לבית דבורצן.
לוין ראובן (זאוול'ס), אשתו יאכל לבית בלוך וילדיהם.
בלוך איסר (נספה ביערות סיביר), אשתו פרומה וילדיהם.
רובינשטיין דוד, אשתו מאריאשה וילדיהם.
כץ יצחק, אשתו רשל, בניהם אליהו לייב (נפל כפרטיזן) וחיים.
אזרלנסקי לייב, אשתו חנה חייה, בנם **משה**, אשתו שרה לבית לוין וילדיהם.
מינקובסקי שלמה, אשתו אידה לבית אזרלנסקי וילדיהם.
ברז שלמה (נהרג בדרך לאיישישוק), אשתו דינה.
ננס שלמה, אשתו חייה, בתם **טניה לאוקניצקי**, בניה, בנימין ויוסף ובתה לאה.
ברקובסקי חיים, אשתו שרה לבית ננס, בנם צבי, בנותיהם בתיה ודבורה.
צפנת ביכה גיטל, ובתה **בוניה** ובעלה ושני ילדים.
ציפין משה, אשתו חוה לבית רבין וילדיהם.
רבין משה לייב, אשתו גניה, בנותיהם רבקה, ונוסיה.
רבין אליעזר, אשתו וילדיו.
בנסקי אלתר, אשתו שיינה וארבעה ילדים.
שהור מנוחה, בנותיה רבקה, ודוברושקה, בנה שלמה.
קפיטא מרדכי, אשתו שרה, בנם יצחק, ובנותיהם חנה **ורבקה בלוך**, בעלה וילדיהם.
סילנסקי אליהו, אשתו וילדיהם.
בוזגן ריבה, בנה **שמחה**, אשתו גרוניה לבית פולק, בנם דוד, ובתם דבורה.
גנס עזריאל, בנו **דוב**, אשתו וילדיהם, בנו **אליעזר** ואשתו.
בקלריסקי יהודה ברוך, אשתו אטה פייגל, בנם **משה יעקב**, אשתו מניה, ובנותיהם חנה ופרומה רבקה. כלתם **מרים** (אשת טוביה) ובנה זאב.
קזדן ראובן, אשתו שרה לבית כרפס, בנם אברהם, ועוד ילדים.
כרפס נח, אשתו וילדיהם.
קרבן יעקב, אשתו שרה, ובנם אליהו.
בורמן אברהם דוד, אשתו חייה השה, בנותיהם בוניה, שרה לאה, **ודבורה**, בעלה וילדיהם.

רחוב השוק (מצד מערב)

ספוביץ קריינה ביילה, בנה **יחזקאל**, אשתו וילדיהם.
טבשונסקי יוסף, אשתו לאה (פייווע צאלעל'ס) ואחותה מיכלה.
טייקן יעקב, אשתו דובצה וילדתם.
האחים **פוזריסקי אלתר**, שלמה, מרדכי, וראובן.
טובמן חייה רייזל ובתה פייגה.
טובמן יצחק, אשתו צילה ובנם שאול.

פקמונסקי חסיה, בתה אלתה, בנה ירחמיאל.
פקמונסקי חיים ואשתו.
מרק משה, אשתו מלכה, בניהם מרדכי (נפל כחייל במלחמה), וצבי.
גולדמן חיים, אשתו, בתם פייגל, בנם בריל.
ברקמן יוסף, אשתו שרה לבית גולדמן וילדיהם.
בקר בתיה (די אלמנה), בתה זלאטה.
זוביסקי יוסף, אשתו בתיה, בנם יצחק.
זוביסקי רייזל לבית סטרלצקי (אשת חיים), וילדיהם ישראל ורחל לאה.
ציגלניצקי משה, אשתו צפורה לבית זוביסקי, בניהם אליהו וחיים.
חריזטל שרה.
חריזטל רחל לבית שמואלביץ (אשת יוסף) ובנם משה.
סגלוב מרדכי, אשתו מלכה, בתם רחל, בניהם קדיש וצבי.
גולדמן זוסל, אשתו ראשל לבית דן וששה ילדים.
קורקודינסקי מנחם, אשתו בתיה, בתם **רחל**, בעלה ושני ילדים.
קורקודינסקי אליהו, אשתו, בן ובת.
גרש חיים (נהרג הראשון בעיירה), אשתו לאה לבית אייזנברג וילדתם מריאשה ועוד ילד וילדה.
גרש קריינה, אחותה, פרקה, אחותם **גרוניה**, בעלה וילדיה.
כהן חיים, חתנו **צבי מלצמן**, אשתו רחל לבית כהן, בתם שרה הנה.
ברנשטיין לאה, בנה אברהם.
פקמונסקי ריבצה (קאפלס).
ברקוביץ זלמן, אשתו יהודית, בניהם משה, אברהם, בנותיהם רחל ולאה.
יצחק זלדה'ס ואחותו שרה.
פולצק צבי, אשתו נכיל.
קרביץ חיים, אשתו אידה לבית פולצק ובנם ראובן.
אריה אסתר לבית פולצק ובנה השיל.
קופלמן מרקל, אשתו מינה לבית פולצק, בנותיהם בילה רבקה, רחל, בניהם אלישע והשיל.
קגנוביץ אלתר, אשתו בתיה לבית פולצק.
פולצק זאב, אשתו שרה ביילה, **מריאשה** לבית פולצק ובעלה.
בורמן אליהו, אשתו חייה שאשל ובתם ליבה.
בנסקי בצלאל, ואשתו שרה לבית בורמן וילדיהם.
בקר יוסף, אשתו ראשל, בניהם נחום, ירחמיאל, בתם **שימקע**, בעלה וילדיהם.
גולדברג אסר, אשתו, בניו: **חיים**, אשתו וילדיהם, **זאב** (נהרג אחרי השחרור), ואשתו חוה, ושמחה (מת אחרי השחרור בפולין).
גולדברג זאב (בן צבי), אשתו וילדיו.
טפר שרה לאה, בנה אריה (נהרג בפרטיזנים) ובתה גליה.
קוטלר גדליהו (נהרג ביער), אשתו מניה לבית טפר וילדיהם.
קוטלר חיים (מת ברעב עם השחרור) אשתו וילדיהם.
פייגל (שאיע לייב'ס) ובנה בערעלע, ואחותה ביילה.
חיים הירש (שאיע לייב'ס) ובנו.
ברג יוסף, אשתו וילדיהם.
ברג פריל, בנותיה הניה, וליפקע.
ברג אברהם לייב, אשתו הניה, בנותיהם רבקה, וחייה.

שטרף חנן, אשתו שטיסל בנו אליהו מאיר ושתי אחיות.
שטרף (אשת אליעזר) וילדיה.
קרפוביץ **משה**, אשתו מלכה וילדיהם.
קלמנוביץ **צבי**, אשתו איטה לבית קרפוביץ, בתם רבקה ועוד ילדים.

רחוב ורשבסקי (הגשר)

איינהורן דניאל, אשתו וילדם מרדכי ועוד ילד.
וידלנסקי **חיים יוסף**, אשתו וילדיו.
בנק **מרי**, בתה **פרדל אינגרמן**, ובעלה **יעקב**, ובנותיהם יהודית, חנה ומאשה, בנם יוסף.
הרב **לוין יוסף** (חתן הרב), חתנו **אזירנסקי משה**, אשתו חסיה לבית לוין וילדתם מרים.
לוין **השיל**, אשתו ינטיל, בנותיהם שרה ומאשה, בנם משה.
לוין **ראובן**, אשתו, ובנו משה.
לוין **יעקב אלעזר**, אשתו בליומה, בנם השיל, בתם **חייה שרה** ובעלה.
לוין **דוד** ואשתו.
קליינשטיין **גולדה**, בנה מרדכי, בנה **חנן**, אשתו וילדו.
קרפוביץ **אהרן לייב**, אשתו רייזל, ובניהם בנימין, הנך ויעקב.
גגול **יאכע**, בניה: יוסף, **דוב** ואשתו חייה רייזל, וילדיהם ישראל ומאיר ועוד ילד. **זאב**, אשתו גולדה, בתם חנה ובנם ישראל, נכדיה אברמוביץ אהרן, וחנה (ילדי יוסף אברמוביץ).
קופלמן **גדליה**, אשתו שפרה, בתם רייזל, בנם לייב.
פיקלני **יצחק**, אשתו חנה, בנם יוסף (נהרג בצבא הפולני), בנותיהם אסתר, אלקה ושרה.
פיקלני **נתן**, אשתו אלקה וילדתם, ואחיו אברהם אליעזר.
קלינוביץ **פסח**, אשתו לאה, ובנם אליעזר.
הרב **לייזרובסקי יצחק**, אשתו נחמה, בניהם: שלם ופייוועל, בנותיהם: מרי, ופייגל.
הר׳ **איידלמן שמואל**, שו״ב, בניו: שלום, יעקב, לייב, שמריהו, פייוול, בתו ינטל.
מלצמן **אלתר**, בתו אסתר, בנו השיל.
מלצמן **גד**, אשתו חייה לבית פולק, בנם דוד ועוד ילד.
פולק **משה פנחס**, אשתו דוברושיל, בניהם: מיכאל, שמואל, חיים. בנותיהם: מרי, טייבה, גנסיה, רבקה, דבורה.
קדש **אהרן**, בתו **ביילה שפירא**, בנה יוסף, בתה שיינה.
הרב **הורודצקי יעקב**, בן הרב מהנובקה.
כץ **אליעזר משה**, בתו ומשפחתה, בנו אלימלך, וכץ שצירקה.
בקר **יעקב**, אשתו בתיה, בנם מיכאל.
לאפ **מאיר**, אשתו אסתר לבית בקר, בנם אליעזר.
טלז **לאה**.

מאחורי הגשר

שמעונוביץ **מנוחה**, בנותיה יוכבד, זלדה, שיינה.
צינצינסקי **ליובה** לבית שמעונוביץ עם בעלה ובנה שרגא.
אונקלוס **נח**, אשתו שרה לבית קוט, בתם טייבה.
סטרצנסקי **לייב**, אשתו מלכה, בנותיהם ינטה, חנה ויוכבד, בנם אברהם.
לוין **אליעזר**, אשתו רחל, בנם גד, בנותיהם דבורה, הניה רבקה.

לוין אברהם, אשתו אסנה לבית קרפוביץ וילדיהם.
פולק חסיה, בניה: **בן־ציון**, אשתו וארבעה ילדים, בנה **מרדכי**, אשתו הודל וילדם.
טייקן קיילה לבית פולק (אשת אברהם), ובתם שרה לאה.
קרופסקי יעקב, אשתו אלטה לבית פולק וילדיהם ינטה ויעקב ועוד חמישה ילדים.
קגנוביץ יחיאל, אשתו חייה הינדל.
פופקא בריל, אשתו טייבל.
שמרקוביץ יוסף לייב, אשתו גליה, בתם פייגל, חתנם **דב קצרגינסקי** (אשת בתיה), (נהרג בהפצצת הרכבת מקובנה).
קרבלניק ראובן, אשתו מרים וילדיהם.
פולין צילה (אשת חיים), ובתם פייגל.
ארליך
לוין ישעיה (מהנדס).

יזכור לבני דקשניה (סעלא) ולייפון

(נספו בשואה בשנת תש״ב ביחד עם תושבי אולקניק)

פטלוק בערל, אשתו דבורה ובתם.
דעווינישקי אברהם, אשתו אלקה, בנם ברוך יעקב, בנותיהם גולדה ומרים.
מילר אבא יוסף, אשתו פייגה.
ארונוביץ פייבה, אשתו דינה, בנם פישל, בנותיהם: טייבל, ריקלה ופיקה.
ארונוביץ יעקב, אשתו וילדתם, ואמם אסתר.
משצניק הינדה, בנה חנן.
ברווזמן איידל, בתה גיטל.
זיסלינג יעקב, חתנה, ושלשה ילדים.
פוטשקרניק חיים אלימלך, אשתו נחמה.
פוטשקרניק ראובן, בנותיה: דובה, ביילה, ובן אחד.
פוטשקרניק זכריה, אשתו ביילה וילדם.
פוטשקרניק שמואל יצחק, אשתו ושלשת ילדיו.
פוטשקרניק לייב, אשתו רבקה ושלשה ילדים.
פוטשקרניק דבורה, בנה השיל ושלש בנות.
ווייץ מרדכי, אשתו שאשל, בניהם: יעקב, הרשל ועוד תאומים.
ישפה זכריהו (גרייסער), אשתו מינה, חתנו **ישור ישעיהו**, אשתו הינדה לבית ישפה, ובת קטנה. בנו **ישפה יוסף** אשתו אלקה לבית טטרסקי וילדם.
ישפה זכריהו, אשתו חייה ביילה, בתם רבקה, בנם **יוסף**, אשתו ושני ילדים, בתם **מנוחה** ובעלה מנדיל וארבעה ילדים.
ישפה ירחמיאל, אשתו דובה ובנם יוסף, ובתם דבורה.
ישפה איסר, אשתו ושלשה ילדים.
כרפס שמואל, אשתו דינה, בתם רחל, בניהם בערל והירשל, ועוד בן.
כרפס יונה, אשתו רחל, ושני בנים.

ספיר יואל, אשתו דובה, ושני בנים.
כץ יוסף קלמן, חתנו בורשטיין אברהם, אשתו רודה גושל לבית כץ, ושתי בנות.
כץ חנה איסר, אשתו בריינה אסתר, בנו חייקל ועוד שני בנים.
יונה מרודזישוק, אשתו חנה לבית כץ, ילד אחד ואביו שמשון.
צפנת יוסלה, אשתו ליבה, בתם חינה, בניהם גוטקה, דוד אברהם קלמן.
צפנת שרה, בעלה ושני ילדים.
צפנת שיינה, בת ר' קלמן השו"ב, בעלה (לא חזר מהמלחמה), ושני ילדים.
המבורג משה, בתו אלקה, בניו: הלל, שלמה, איסר, יעקב ועוד שלשה ילדים.
ארונוביץ משה, אשתו הינדה ואחותה סימה.
ליפשיץ חייה (אשת לייב), עם תינוקת.
ליפשיץ יעקב.
ליפשיץ שרה (אשת דוב), בתם רבקה רחל.
פטלוק אברהם, אשתו מריאשה, בניהם: יחזקאל, הנך ויצחק.
פטלוק מרי, בעלה וילד אחד.
פטלוק לאה, ובעלה אליקים ושני ילדים.
דושה ובנה אליעזר.
צפנת ראובן, אשתו פרידה, ושני בנים.
צפנת יצחק דוב ואשתו, בניהם אריה, בתיה חנן.
צפנת אפרים, אשתו חייה גיטל לבית פוטשקרניק, עם ילד וילדה.
צפנת חנן, אשתו פייגה מרים, ושלשה ילדים קטנים.
צפנת אשר ואשתו.
צפנת יעקב ואשתו.
צפנת שמחה, אשתו ובנו.
פוזריסקי יעקב, אשתו חייה לבית פוטשקרניק, ושני ילדים.
פוטשקרניק יהודית, בתה רבקה, בניה בריל, נפתלי, יוסף, יעקב.
לוין לייב, אשתו דובה, ושלשה ילדים קטנים.
שיינקר עוזר, אשתו הניה.
גרש ראובן, בתו אסתר ובעלה (לא שב מהמלחמה), ושני בניה.
לוין אברהם, אשתו חנה, ושני ילדים.
אייזנברג דובה, בנה זכריהו, אשתו וילדיו.
אסנר יהודה, אשתו גישה לבית אייזנברג, בנם בערל, ועוד ילד קטן.
ארנוביץ אלטה, בנה חנן, בתה מיכלה, ועוד שני ילדים.
קלצקו אלטה, בנה אליהו, אשתו רשל, ושני ילדים.
קלצקו לייזר, אשתו בוניה. בתם סימה ובעלה שמעון וילדם הקטן.
סלוצקי סאניע, אשתו אלטה לבית קלצקו, ושני ילדים.
סלוצקי שלום אבא.
פוטשקרניק משה לייב, אשתו נעכע, בנם שמואל.
משצניק שמעון, אשתו שיינה, בנם משה.
קוביצקי יעקב ואשתו.
ווינר זאב, אשתו וילדיו.
קליינר שמואל, אשתו ושתי בנותיו.
מגידובסקי זלמן, אשתו, בנו דוד, ועוד בנים ובנות.

צום שלוס פון בוך

ריכטיג זיינן די ווערטער פון אונדזערע קדמונים, אַז „רייד וואָס פליסן ארויס פון הארצן, דרינגען אריין אין האַרצן".

איך בין זיכער, אַז אויך דו, מיין געערטער לעזער, האָסט געוויטאקט אונדזער וויטאַק, און דיין האַרץ האָט פאַרקלעמט אויף אונזער טייער שטעטעלע מיט אירע קדושים, וועלכע זיינען אומגעקומען אין גרויזאמען אומגליק.

און איצט, אויב דו ביסט אונזער אַ שטעטלשער, אדער דו שטאַמסט פון דאָרטן, בעטן מיר דיר זאָלסט זיין אַזוי גוט, אריינקוקן אין בוך אלקעניק אמווייניגסטן צוויי מאָל אַ יאָר, אין די אנדיינקונגס טעג נאָך אונזערע קדושים, אין די טעג ד׳־ה׳ תשרי און עשרה בטבת, אין יאָרטאָג פון אומקום און דערמאנונג פון אייראפייאישן אידנטום.

און אויב דו וועסט א אנדיינקונג ליכטל צינדן נאָך די נשמות פון דיין משפחה און פריינט, און וועסט אַ טרער לאָזן פאַלן, זאָלסטו וויסן אַז דיין טרער גיט צו נאָך אַ טראָפן צו דעם ים טרערן פון דיין ווייטאָקדיקן פאָלק.

און אַ פליכט פאַלט אויף דיר, זאָלסט דערציילן דיינע קינדער און קינדס־קינדער, זיי זאָלן פאַרזאָגן ביזן לעצטן דור, דאָס וואָס ס׳האָט געמאכט מיט דיר און מיט דיין פאלק דער עמלק פון אונזער עפּאָכע — די פאַרשאָלטענע נאַציס.

און די מיטגלידער פון דיין פאַמיליע, וועלכע עס האָט אָפּגעגליקט צו קומען אין זייער פאָטערלאַנד ישראל, און די אלע יידן, וועלכע זיינען צושפּרייט אויף דער וועלט, זאָלן זיצן רואיק אָן מורא און אָן שרעק, און זאָלן זוכה זיין צו אַ פולקומע אוסלייזונג פון יידישן פאָלק אין ארץ ישראל.

ש. פ—ר

תיקוני טעויות

עמוד	טור	שורה	במקום	צ״ל
17	א	7	על ידי	על יד
22	צלום		שורה 2 קיצוני	חסר — שמואל כץ
64	א	12	1914	1941
84	ב	24		להוסיף — חבל על דאבדין
90	ב	5	הכוללים	ב„כוללים"
95	א	25		להוסיף — וספר „זכרון חכמים"
112	א	37	השקה	הרשקה
115	ב	23	ננס	גנס
122	ב	33	העירה	היערה
123	א	23	איצל	ווייצל
131	א	12	תלואות	תלאות
131	ב	4	לפשיזם	הפשיזם
141	א	17	מרכושם	על רכושם
153	ב	3	יצחק	אברהם
153	ב	26	בבית	בחצר
158	א	30	מינק	מינסק
159	א	18	ידי	יד
161	א	5	יודין	יהודה
165	ב	12	שעבר	שעבד
165	ב	36	בגורלן	בגורלו
168	ב	16	וולך	וולק
168	ב	27	שאקלסקי	שבלסקי
168	ב	33	זלצר	זלדין
175	ב	18		להוסיף — עבור החייל קינג בעד...
177	ב	36	פקצר	פנצר
185	ב	5	כל	כל־כך
187	ב	35	פינקה	פימקה
196	א	4	קופנר	קופנס
197	ב	5	מהמשפט	מהמות
198	א	80	שקלרסקי	שבלסקי
199	א	20	האנשים	הנשים
201	א	36	הדים	הידם
202	א	21	בקברו	בקרבו
205	ב	27	אלקטריק	אלקטריט
206	א	26	לזיון	לוין
206	ב	3	(ברוסיה)	(בארץ)
206	ב	4	(ברוסיה)	(בארץ)
230		4	פארנצויז	פראנצויזן
237	א	3	21 יוני	22 יוני
242	א	9	ישכר'קע	זכר'קע
242	ב	29	פאלוצקי	זאלוצקי
259	ב	15	סווינדיאנער	סווינציאנער
260	ב	33	אין	און
261	ב	10	נאכעס	נארעס
262	א	6	יידישן	יידישן ווייטאָג

IN CONCLUSION

(Translated from Hebrew)

True are the words of our old Scholars who said, that "Words which flow straight from the heart, flow back to the heart".

I am sure that also you, dear Reader, have felt the pain, and your heart has also grieved for our dear old town Olkeniki, and for our sanctified families that perished in the holocaust.

And now if you are our fellow-citizen or you come from this town, we ask you kindly to peruse this Memorial Book twice a year. On the day of Commemoration and Mourning (Izkor) for Olkeniki, the 4th and 5th of Tishri, and also the day when the Memory of the Holocaust of all the European Jews is remembered throughout the world.

And when you light candles on the mourning days for the names and in Memory of your family and friends (Jahrzeit), and when you shed a tear for those who tragically perished in those horrible days, then you shall know that your tears will mingle with the tears of your suffering nation.

As a sacred task be it considered that you relate to your children and grandchildren, all the calamities that befell your nation by the most monstrous mass-murderers of our time, the Nazis. And to all the members of your family who have been lucky to escape to Israel, and to all the Jews in the Diaspora, may it be granted that they shall live peacefully, and nobody shall ever persecute them again. And may they live to see a full and blessed redemption of the Jewish people in Israel, and in the whole World.

Sh. F

A SHORT HISTORY OF OLKENIKI

Olkeniki was one of the oldest towns in Lithuania. In the 16th century, royal palaces were built there, and the Polish Kings Zigmund the old, and Zigmund August paid frequent visits there. The palaces were built on a hill, at the shore of the river "Merechanka" is flowing.

Lateron, other buildings have been built nearby, by the forest administration. Near these buildings gentiles and Jews used to dig out from the ground stones and tiles from old foundations of the palaces.

Years later Olkeniki became a Royal Property which extended over tens of square kilometers. To this property belonged the town Olkeniki itself, and scores of other villages around it. The whole Possession was worked by peasants, who were serfs.

About 400 years ago Jews began to settle there. It seems that the Jews have come to the district of Olkeniki from two directions, mainly : from the South of Russia — the Kiev region and from western Europe. They settled in the villages on the Shores of the River Niemen and its tributary the "Merechanka". From the villages the Jews wandered into the town, because the Russian government at that time was persecuting the Jewish inhabitants in the villages.

In the year 1697 a conference (Sesia) was held in Olkeniki of the Jewish-Lithuanian State Committee (Vaad Hamedina), in which delegates from all Poland participated. This conference lasted 2 months.

In 1700 a battle took place between the Polish Lithuanian nobility, which is remembered in Polish History, as the "Battle of Olkeniki".

In 1765 there were in Olkeniki 355 tax payers to the Government. From 1795 on after Poland was divided, Olkeniki belonged to Czarist Russia.

In the years of 1798—1802 the world famous wood carved Synagogue was built on the ruins of the old one.

In 1812 Napoleon visited the Synagogue, (possibly some of his high officers), and he left there the well known "Napoleonic Parochet".

In the 19th century Jews migrated from the villages into the town under pressure of the Government.

In the years 1848—1850 three villages were founded by Jewish peasants. (Dekshnia-Selo, 2½ kilometer ; Leiponi, 8 kilometer and Panashishok 18 kilometer distance from Olkeniki).

In the course of years the town grew steadily, and numbered finally about 1153 Jewish souls.

In 1860, 8 kilometer westward of the town, was built the Warsaw—Petersburg Railway line.

In 1863, during the Polish Rebellion, Olkeniki Jews fought at the side of the Polish insurgents. In the last quarter of the 19th century emigration started to America, and since then the Jewish population diminished.

In 1904—5 a Jewish self-defense unit was in action in Olkeniki. At that time was established the Jewish city public theatre. In the year 1908 a Jewish Library was founded in Olkeniki. From 1912 on the town had Hebrew and religious schools, and lots of young people went to the great towns to study.

In 1920 the first pioneers left for Israel. The situation of the Jews in the following 20 years, under the Polish administration, deteriorated steadily.

In 1940 the Government linked the town with the main highway of the region.

In 23.6.1941, the Germans entered and conquered Olkeniki.

In 20.9.1941, on Sunday, on the eve of the Jewish New-Year the local peasants under the orders of the Nazis drove out all Jewish inhabitants from Olkeniki and the neighbouring Jewish villages. They were driven out by foot for 21 kilometers to Eishishok.

On the 25—26.9.41 the Nazis murdered all the Jewish peoples from Olkeniki, Selo and Leipuni together with the Eishishok's Jews and threw them all into one common mass-grave.

Shlomo Farber

EDITOR'S FOREWORD

Ten years have already passed since that day when I prepared this book for publication, but only now it is published.

The greater part of this book was written under the urge of mental restlesness to honour the memory of those martyrs, who suffered and died during the disastrous period of the holocaust.

I wish very much to perpetuate our small townlet Olkeniki in this Memorial Book, so that future generations shall get acquainted of their ancestors at their old homes.

I regret very much that I had no possibility to describe in this book many venerable and saintly peoples, because nobody of their families have survived.

I accept gratefully the privilege to edit this book, I express my thanks to the Association of Olkeniki and its neighbourhood, in Israel, as well as to Olkeniki's fellow-citizens in America, who contributed their share wholeheartedly, and sincerely believed that this book should be published.

I also wish to express my thanks to the poet and writer Mr. Chaim Grade, in America, who lived for sometime in our town Olkeniki whilst studying in the Yeshivah. Later he has perpetuated its memory in verse and prose. I thank him for allowing me to reprint here some fragments of his poem on Olkeniki.

I furthermore wish to thank the esteemed writer Mr. G. Einbinder, for permitting me to reprint the greater part of his description about the survival of the Lifshitz family from "Selo" (Dekshnie), who were saved and rescued.

We also acknowledge our gratitude to all those, who contributed in word and script to this book. Thanks are also due to those who have sent us photographs of their families and friends.

And finally we gladly express our thanks to the esteemed Mr. R. Chasman, and to the Printing Press "Heassor", who have so generously contributed to the beautiful design of this book.

Haifa, 10.6.1960

THE DAYS OF JAHRZEIT IN MEMORIAM OF THE FALLEN AND MARTYRED JEWS OF OLKENIKI, ARE:
ON THE FOURTH AND FIFTH DAY IN THE MONTH OF TISHRI.

OLKENIKI IN FLAMES

A MEMORIAL BOOK

Edited by *SHLOMO FARBER*

Haifa, Israel

This Book consists of two parts. The first part is in Hebrew, the second part in Jiddish, with a short Summary in English.

LIST OF CONTENTS